

Stilnost in zvrstnost

Jože Toporišič

Linguistica et philologica

20

Zbirka Linguistica et philologica
Urednica zbirke Varja Cvetko Orešnik

Jože Toporišič
Stilnost in zvrstnost

Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan

Prelom Brane Vidmar

Izdal Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Za izdajatelja Marko Snoj

Založila Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Vojslav Likar

Tisk Littera picta d. o. o., Ljubljana
Naklada 300

Izid knjige sta podprli Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS
in Slovenska akademija znanosti in umetnosti

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'276
811.163.6'38

TOPORIŠIČ, Jože
Stilnost in zvrstnost / Jože Toporišič. - Ljubljana : Založba ZRC,
ZRC SAZU, 2008. - (Zbirka Linguistica et philologica ; 20)

ISBN 978-961-254-056-2
237164544

JOŽE TOPORIŠIČ

STILNOST IN ZVRSTNOST

Ljubljana 2008

SPREMNA BESEDA

I

Prvi del te knjige, tj. Stilnost, nam razkriva pod naslovom Stilistika najprej uvodno branje Pogovori o stilu. Tu je govor o stilu sploh, to je o osnovnih pojmihi, kot so opazna beseda, stilna zaznamovanost in na splošno še stilnost besednega reda. Ti Pogovori z radia so bili tiskovno objavljeni v knjižici Jezikovni pogovori l. 1965, na str. 157–181.

Vidi se takoj, da je razpravljanje o stilnih vprašanjih zajeto iz ugotovitev modernejšega jezikoslovja in stilistike, kakor sta se pri meni razodela ob pisanju disertacije, ki sem jo pripravljaj v zadnjih petdesetih in čisto začetnih šestdesetih letih; naloga je bila oddana v oceno v zgodnji jeseni l. 1962 pred mojim odhodom v Hamburg, kjer sem bil za eno leto štipendist Humboldtove ustanove na Fonetičnem inštitutu Hamburške univerze. Njen naslov je bil Oblikovna in nazorska struktura Finžgarjevega pripovedništva. Po obrambi leta 1963 (nanjo sem moral priti iz Hamburga) je disertacija izšla leta 1964 pri Slovenski matici v Ljubljani pod naslovom Pripovedna dela Franca Saleškega Finžgarja (350 str.) v zanimivi opremi Janeza Bernika (oceno za tisk je podal France Koblar). V tej knjigi je posebno poglavje Stil na str. 20 do 266. Tam so obdelani naslednji stilotvorni prijemi: metafora, opazna beseda, prilastki, inverzija, primera, ponavljanje in kopičenje, veznik, skladnja in metonimija ter natrganost, in sicer v 8 obdobjih Finžgarjeve pripovedne dejavnosti.

Stilistike na univerzi v Ljubljani moja generacija ni mogla posebej poslušati, pač pa mi je Ada Škerl posodila svoja skripta z Ocvirkovih predavanj o tej tematiki. Zatem me je v stilistiko potisnila obveza po interpretaciji strnjjenih besedil v knjižici Slovenski jèzik, Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama, ki sem jo pisal na pobudo zagrebškega romanističnega profesorja Petra Guberine, tedaj tudi direktorja Inštituta za fonetiko. V tej knjižici sem v poglavju G Recitacije (str. 63–76) obdelal stilistiko naslednjih besedil: Ivan Cankar, Smrt (iz Cankarjeve zgodbe Jure); tu sem pokazal osnove za študij proznega ritma. Drugi besedilni odlomek je bil Prežihov Voranc, Zmaga iz dela Boj na požiravniku, glavna tema razpravljanja pa je bila na stavčni intonaciji. Sledila je interpretacija France Prešeren, Pevcu, z glavno temo fonetičnega oblikovanja v simetrično oblikovanem pesemskem besedilu. Za podobno stvar gre pri interpretaciji Oton Župančič, Žebljarska, vse v imenovani knjižici Slovenski jèzik ... (Zagreb 1961, str. 65–67, 68–70, 70–72 in 72–76).

Ker je bila moja prva knjiga pisana v srbohrvaščini Guberinove serije o glasoslovju več tujih jezikov, sem te interpretacije podal nekoliko dognane in prevedene v slovenščino (le Žebljarska je bila močno razširjena in poglobljena tiskana v hrvaščini v Umjetnosti riječi 4 (1960), str. 35–46). Slovenske izdaje so bile naslovljene Ritem v prozi (sam sem to imenoval Prozni ritem), zatem Prešernova Pevcu, Žebljarsko iz Umjetnosti riječi pa sem v slovenščini priredil za svoj Slovenski knjižni jezik 3, 1967, str. 84–94. Enoto Prešernova

Pevcu navaja Lino Legiša v bibliografiji Zgodovine slovenskega slovstva II, str. 145, na kar sem bil kar ponosen.

Drugi vir mojega izobraževanja za interpretacijo je bila sprejeta obveznost, da za knjigo Uvod u književnost (1961, ²1969, str. 543–559) napišem poglavje Kritika i povijest književnosti (v ²1969, na navedenih straneh). V moji knjižnici o interesih za stil tega časa razodevajo še knjige francoskih stilistikov. To so: Précis de stylistique française par J. Marouzeau (1950), Le style et ses techniques Marcela Cressota (1959), pa Pierre Guiraud (Paris 1961) La stylistique in Ch. Bruneauja Petite Histoire de la langue française, 1988. Važna pa je še zlasti knjiga Michaela de Riffaterria Le style des Pléades de Gobineau, profesorja s Kolumbijske newyorške univerze, ki je bila zlasti vplivna v poglavju o stilu moje knjige iz l. 1964. Še zlasti je name vplivala njegova razprava Criteria for Style Analysis, Word 15 (1959), 154–174.

Gradivsko obogatene so moje razprave kot Župančičeva opazna beseda (v Čaši opojnosti), ki je natisnjena izšla v zborniku Oton Župančič. Simpozij, 1978, predobjavljena pa je bila v Naši sodobnosti. Za Slovenski knjižni jezik 2 (1966) sem napisal sestavek Stil Prešernove pesmi, v katerem sem se deloma opiral na razpravo Jože Mahnič. O stilnosti pri besednem redu stavka in stavčja sem pisal že v Pogovorih o stilu, prav izčrpno pa v Slovenskem knjižnem jeziku l. 1970, in sicer najprej za nezaznamovano stavo, nato pa še za zaznamovano. – Obletnični sta razpravi Die Figur des Gegensatzes in Trubers publizistischen Texten (na podlagi besedil v Ruplovih Slovenskih protestantskih piscih (1934) iz leta 1996 (ves čas sem nameraval izdati tudi slovensko verzijo, a do tega vendarle ni prišlo). Pri Jenkovi obletnici pa sem obširno pisal v razpravi o Jenkovi rimi (v prireditvi srečanja ljubljanskih in celovških slavistov). To poglavje zaključuje prikaz slovenske stavčne fonetike, kjer so poleg splošnega natančneje predstavljena vprašanja segmentacije in stavčnega poudarka, stavčne intonacije, registra in hitrosti govora, t. i. tempa.

Tako je potem bilo mogoče preiti k interpretacijam slovenskih besedil Franceta Prešerna Pevcu, nato slovenskih pripovednikov (Levstik, Jenko (tudi dve pesmi), Jurčič, Kersnik, Tavčar, Cankar (Anarhist), Stritar (publicistično besedilo o gledališču), nato pa pesniški del (Župančič, Gradnik, Jarc, Kosovel (dve besedili), Vodušek, Zajc, Šalamun), na koncu pa še trije prozni odlomki (Pregelj, Kuhar in Kosmač).

Mislim, da je vse to največji interpretacijski korpus slovenskega razpravljanja o stilu tako velikega števila avtorjev. Ob razpravah so to v glavnem prireditve za mojo učbeniško serijo Slovenski knjižni jezik 1–4 (1965–1967, 1970).

Tretji del stilnostne problematike prvega dela knjige predstavljajo sestavki za stilistiko neumetnostnega besedovanja, naslovljene Praktična stilistika.

Pri razpravljanju o stilnosti je bilo treba izhajati od tistega, kar smo na Slovenskem imeli že dotlej, in sicer tudi mojega. Tukaj je treba na prvem mestu omeniti Jakoba Kelemine Literarno vedo 1927, nato pa dr. Silve Trdinove Besedno umetnost, Lj. 1958, 341 str. Še starejše je delce Osnovne črte iz književne teorije dr. Ivana Preglja, Lj. 1936, 113 str. Manj sem izhajal iz Male literarne teorije Matjaža Kmecla, Lj. 1976, 349 str. (mi je pa Kmecl kdaj pomagal pri izbiri besedil za interpretacijo). V svoji knjižnici sem našel še dve leti mlajše delo K umevanju pripovedništva Janeza Rotarja (Lj. 1976, 128 str.), vendar so te moje stvari glede na ti dve deli starejše.

To velja tudi za III. del moje Stilnosti, za t. i. praktično stilistiko (Stilistika, 1966), kjer sem se lahko gradil ob razmišljanjih IV. poglavja knjige Silve Trdinove, tj. ob Lastnostih do-

brega jezikovnega sloga (1958, str. 10–27). Vesel sem bil, da so to moje besedilo (po objavi v Jeziku in slovstvu 11 (1966), 81–91) prevedli v svoj jezik, že leta 1967 pa objavili v reviji Književnost i jezik (str. 6 do 20) v Srbiji.

Po pristopu (Splošno o stilistiki) sem v /praktični/ stilistiki obdelal naslednja poglavja: Jasnost, Jedrnatost, Živost, Primernost, Piljenje in Zaključek (zmeraj tudi ob praktičnih vajah, kakor je to značilno za vse moje sestavke v učbenikih). Temu je nato v objavi v Naših razgledih sledilo 24 sestavkov iz opomb z rdečim svinčnikom, v naši knjigi naslovljenih s Praksa (namreč praktičnostilistična). Te pretežno stilistične sestavke sem pisal za naše Razglede, in sicer pod naslovom Pogovori o jeziku leta 1979. Te vrste moje pisanje se nato zaključuje s Tremi stilnimi drobci, ki mi jih je, ne vem več kdo, zavrnil za natis.

Na koncu naj še enkrat opozorim na veliko poglavje Stil v svoji natisnjeni disertacijski nalogi (izšli 1964, 209–309, s podčrtnimi opombami na str. 335–338).

Treba bi bilo še poudariti, da sem se glede marsičesa stilnostnega bogatil v literarnoteoretični sekciji Hrvaškega filološkega društva, katerega član sem postal na pobudo svojega zagrebškega šefa na katedri za slovensko literaturo, ki je imela tudi lektorat slovenščine, katere tedenskih sej sem se pridno udeleževal v univerzitetnem klubu in tudi sam na njih kot referent večkrat nastopil. Isto velja za Zagrebški mladi lingvistični klub v okviru Hrvaškega filološkega društva.

Pozneje me je k stilistiki sililo avtorstvo učbenikov Slovenski knjižni jezik 1 do 4 (več izdaj), s katerimi sem povsem prešel na jezikoslovje, še zlasti po svoji vrnitvi v Ljubljano l. 1965 (tu sem 1952 diplomiral iz slovenskega jezika in književnosti in iz ruskega jezika in književnosti, in zato tam l. 1963 tudi doktoriral (dr. filoloških znanosti).

Za pisanje učbenikov Slovenski knjižni jezik 1 do 4 (več izdaj) me je jeseni 1962 pridobil, pred mojim odhodom v Hamburg oktobra 1962, moj predvojni profesor za slovenščino na klasični gimnaziji v Mariboru Stane Mihelič. Ta mi je v pripomoč pozneje dajal spodbudo s knjigo Ausdruckslehre, Lehrbuch für den Deutschunterricht an Ingenieur und Fachschulen iz l. 1962 (Leipzig, 348 str.). Posebno sem se zanimal za drugi del, naslovljen Textgestaltung na str. 109–322.

Nekje iz ozadja ali podstave me je bogatilo tudi bogastvo oz. za naše razmere novotarstvo del Petra Guberine Zvuk i pokret u jeziku 1952 in Povezanost jezičnih elemenata iz istega leta (Matica hrvatska); v ozadju teh del je pač Bally.

Nekatere stvari, obravnavajoče stilnost, sem bil objavil že v prejšnjih knjigah svojih – da jih sedaj tako imenujem – izbranih del, in jih je torej iskati na spodaj navedenih mestih. Tako v Glasovni in naglasni podobi slovenskega jezika (1978) sestavek Stilna vrednost glasovnih variant slovenskega knjižnega jezika (173–178), zatem O stilni rabi naglasnega mesta (310–314) ter Stilna zaznamovanost pri naglasu (315–320). V Novi slovenski skladnji (1982) sta poglavji Stilistika skladenjskih pojavov (189–198) in Pretežno skladenjska interpretacija umetnostnega besedila in cela stilna (315–320). V knjigi Oblikoslovne razprave (2003) je natisnjena razprava Stilnost oblikoslovnih kategorij slovenskega knjižnega jezika (25–37). Omeniti moram še objavo Razgledi po stilistiki in stilu v knjigi Portreti, razgledi, presoje (1987 na str. 357–368), a jo je bilo skoraj nujno objaviti tudi tukaj.

II

Drugi del naše knjige obravnava slovensko zvrstnost. Na začetku tega razdelka je razprava Pojmovanja in poimenovanja za pojave zvrstnosti slovenskega jezika (SR 25 (1977), 387–406), kjer imamo pri nas dolgo vrsto pojmov za v naslovu imenovano, njihovi avtorji pa so A. Breznik, B. Vodušek in A. Bajec. Podajam jih zmeraj pomerjane ob svoja uveljavljanja tega in onega, dejansko mnogega, iz danega nabora oz. ob čisto mojem gledanju na dano problematiko. Tu je bilo treba določiti že izraz *zvrst* sam, tj. kot pojem za obsežnejše pojave, kot so epika, lirika, dramatika, izraz *vrsta* pa za posamezne v tem okviru rabljene enote, kakor pri dramatiki npr. drama, tragedija, veseloigra. (J. Kos ima to rabo ravno obrnjeno, meni pa sledi M. Kmecl.) Sledi pregledna tipologija zvrsti: socialne zvrsti, interesne govorice (sleng, žargon, argo), pri knjižnem jeziku zbornost in pogovornost, nato pa narečja in govori socialnih slojev, realnostnost pa podružbljenost, zvrstnost pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika, pa funkcionalne zvrsti (na predlog B. Urbančiča preimenovano v funkcijske), na koncu še prenosniške in časovne, čisto nazadnje pa še mernostne. Socialne zvrsti sem podrobneje obdelal v posebni enoti že za SKJ 1 (1966) 11–23), nato še podrobneje zvrst slovenski pogovorni jezik (SR 18 (1978), 55–70). Pesniško zvrst sem že l. 1966 obdelal v SKJ 2 (83–86), tako imenovani poročani govor pa v SKJ 4 (1970, 163–169) pod naslovom Premi, odvisni in polpremi govor, poročanemu govoru pa dal opozicijo v prvotnem govornem dogodku. Glede na govorni jezik sem že v SKJ 2 (str. 202–204) na kratko prikazal besedilno vezano reprodukcijo z umetnostnimi ambicijami kot deklamiranje oz. recitiranje.

Temu sledijo tri obširne razprave, in sicer Prešernov pesniški jezik in knjižna norma v Krstu pri Savici (Obdobja 19 (2002), 223–239) v knjigi Romantična pesnitev. Ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna. V tej moji razpravi vidimo veliko naslombo Prešerna na normirano slovensko besedo v Kopitarjevi slovnici 1808/9. Posebno funkcijsko zvrst kaže moja razprava Stanislav Škrabec v boju za slovenski bogoslužni jezik ob tisočletnici Metodove smrti (SR 34 (1986), 1–24) in v bistvu še Prva slovenska izdaja Brižinskih spomenikov (Ob korespondenci Kopitar – Dobrovski – Köppen (Obdobja 10 (1989), 11–34, Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi).

Zadnji del druge polovice te knjige, tj. Stilnost in zvrstnost, prinaša pričevanje o časovnih zvrsteh v razvoju slovenskega knjižnega jezika od srede 16. do 40. let 19. stoletja, razdeljenega na naslednja poglavja: 16. stoletje, 17. stoletje, 18. stoletje, konec 18. pa do srede 19. stoletja. V zadnjem razdelku so najprej na vrsti Japelj, Linhart in Vodnik, nato pa jezikoslovci prve polovice 19. stol., tj. Kopitarjeva šola in sploh dogodki prve polovice 19. stoletja v zgodovini slovenskega knjižnega jezika.

Vse dogodke tega časa ponazarjajo besedila slovenskih piscev od 16. stol. sem. Poglejmo: **16. stoletje**: P. Trubar, Tei pravi cerqvi, Boshy tiga Slouenskiga Iefika 1555 in Gofspud Bug, hozhe, 1574; S. Krelj: TIM KYR BODO LETO Poftillo brali 1578; A. Bohorič: Arcticae horulae fuccijivae DE LATINOCARNIOLANA LITERATURA, 1584; J. Dalmatin: Ieft Jim en zvejt v 'Saroni, 1584; A. Recelj: Kadar bi pak en sagornik ... : »pouerniti inu plazhaty ima na shivoti inu na Blafi straiiffan biti«, 1582; – **17. stoletje**: T. Hren: Ena Sapuvid je vun-kaj fhla, 1612; J. Svetokriški: Serze nasfhe je kakor Proteus, 1691; M. Kastelic: Ravnu taku

kakòr tá kir je po murji vosi, 1684; – **18. stoletje**: J. Basar: Ena Udova je dala hranit fvojmo snanzo tri ftu kron, 1734; J. A. Gaiger (Hipolit): Orazh vpreshe te vole pred plugam, 1711 (v Vodnikovi popravi); O. Gutsman: Kai bi ti riekü od ene liepe inu shlahtne neveste ..., 1770; M. Pohlin: Natu pak perpellejo Pifarji, inu Fariferji eno v preshtvu fapopadeno fheno, 1783; J. Japelj in B. Kumerdej: Pifarji pak inu Pharisærji fo kñjemu eno sheno pèpelali, 1784; S. Küzmič: Pripelali fzo pa pifzácske i Farizeuske knjemi edno ’zeno; F. Paglovec: Nobeden ftan teh ludi ni v vezhi nevarnosti, koker fo ti mladi; 1742; – **Konec 18. in na začetku 20. stoletja**: V nadaljnem se primerjata besedili Dalmatina in Japelj-Kumerdeja iz l. 1796, pa A. T. Linhart: Županova Micka 1790; Vodnik: avtobiografija 1795–1799. Kako se je takrat knjižna slovenščina pisala, pa se vidi iz besedila Vodnikove slovnice: ISOBRASENJE BESED, § 124, Befede is dveh fskup ftaknene fo per naf zlo redke, 1811. Nakazana je tudi pisava Metelka: Starò Jakob in Mariña, pa še tabela Metelkove abecede, nato besedilce iz Dajinka pišem, kak vidis, Pokaæi da mi pismo.

V 50. letih 19. stol. se je končno izoblikovala in nato ustalila naša sedanja pisava, šele konec 19. stoletja pa smo dobili tudi prvi slovenski pravopis 1899 in malo pred tem zelo dober slovensko-nemški slovar 1894, 1895 (F. Levec oz. M. Pleteršnik). Odslej se slovenski sičniki pišejo *s z c*, šumevci *č ž š* (*z* dvočrkjem pa še *dž*).

Zvrstnost je obdelana tudi v moji knjigi Enciklopedija slovenskega jezika, Lj. 1992, 380–381 in zatem podrobneje v posamezni sestavkih, npr. socialne zvrsti na str. 291–292, funkcijske zvrsti na str. 46 ipd. S soavtorjem mag. Velemirjem Gjurinom pa imava celo knjigo Slovenska zvrstna besedila, Lj. 1981, na 637 str. Izšla je tudi njena 2. izdaja. Predhodnica tega je knjiga Besedila slovenskega knjižnega jezika 1975, iz l. 1974 pa imamo o tem prispevek J. Dularja v knjigi Slovenski jezik, literatura in kultura, Informativni zbornik 1974, namreč Zvrstnost slovenskega jezika (str. 57–74). Tam je na str. 73–74 tudi ustrezna literatura o teh zadevah pri nas sploh.

Prvič sem to problematiko obravnaval v SKJ 1–4 (1965–67, 1970), drugič že osamosvojevano v šapirografirani obliki, 1974 pa kot Besedila k jezikovnim interpretacijam slovenskih umetnostnih besedil oz. kot Besedila knjižnega jezika do srede 19. stoletja. Temu je naslednje leto, 1975 sledila knjižna oblika Besedila slovenskega jezika, 371 str. V spremni besedi so sicer navedeni še J. Dular, T. Logar, M. Orožen, nista pa tam navedena urednik J. Toporišič in sourednik T. Pretnar, sta pa navedena v kolofonu na str. [372]. V knjigi si zgledi za zvrsti sledijo takole: funkcijska (7–271), socialna (273–289), zgodovinska (291–361). Zgodovinska (danes bi raje rekli časovna) si sledijo najprej iz pismenskega nato iz knjižnega izročila. Slovenska zvrstna besedila so l. 1993 doživela tudi ponatis. V Besedilih slovenskega jezika so podani kot zgledi za praktično sporazumevalnost tudi tečajji priročnikov za učenje tujcev iz Toporišičevega Zakaj ne po slovensko (1969, 9–38; Jakopinovega Učbenika slovenskega jezika 1962, str. 39–54, Eme Andoljšek, Ludvika Jevšenaka in Toma Korošca (1973) Povejmo slovensko, str. 55–82, Toporišičev Slovenski jèzik iz l. 1961, str. 83–96, ter še drugih vrst praktične sporazumevalnosti oz. učilnih; pod II so navedena Znanstvena in strokovna besedila tedanjega slovenističnega učiteljskega kadra na FF v Ljubljani (str. 117–140), pa besedila po socialnih zvrsteh (273–289), na koncu še pisna besedila pismenstva (293–302) in knjižnega izročila (303–361), obojna z reproduciranimi prvotnimi zapisi (sam sem v SKJ 1–4 glede izvirne pisave dana besedila deloma prilagajal sedanji naši pisavi, le reproducirana besedila so tudi v izvirniku).

Gledano v celoti knjiga Stilnost in zvrstnost prinaša nauk tega dvojega tako v učilih kakor v ponazarjanju celotnih zapletenih teoremov z besedilnimi zgledi. Posebej bi ob tem opozoril še na pisno problematiko v zgodovini razvoja slovenskega knjižnega jezika iz slovenske književne pokrajinske individualnosti kranjskega jezika 16. stoletja v vseslovensko občilo kulture, znanosti in strok, publicistike in tudi besedne umetnosti.

Ljubljana, leta 2007.

KAZALO

SPREMNA BESEDA	5
KAZALO.....	11

STILNOST

I STILISTIKA.....	21
Pogovori o stilu.....	21
Osnovni pojmi.....	21
Opazna beseda	24
Stilna vrednost pri slovenskih veznikih	27
Stilna vrednost besednega reda	30
Župančičeva opazna beseda (V čaši opojnosti).....	34
Stil Prešernove pesmi.....	42
Stilnost besednega in stavčnega reda.....	52
Splošno.....	52
Stilno nezaznamovani ali objektivni besedni red	52
Členitev po aktualnosti	52
Zaporedje izhodišča, prehoda in jedra	52
Zaporedje sestavin stavčnega člena.....	54
Zaporedje pridevniškega dela samostalniške zveze.....	55
Zaporedje naslonk	55
Besedni red v zloženem stavku.....	56
Zaporedje delov priredja.....	57
Mesto naslonk v stavku.....	58
Naslonke na začetku povedi ali samostojnega stavka.....	59
Besedni red in stavčni členi	60
Stilno zaznamovani ali subjektivni besedni red.....	61
Die Figur des Gegensatzes in Trubers publizistischen Texten	64
Jenkova rima	75
Stavčna fonetika	90
Splošno.....	90
Segmentacija	90
Stavčno poudarjanje.....	91
Stavčna intonacija	92
Kaj je?	92
Intonacijsko ogrodje	93

Govorni takt.....	93	
Vrste intonacij.....	94	
Register	97	
Hitrost govora	97	
II INTERPRETACIJA BESEDIL SLOVENSKE KNJIŽNE BESEDE		
19. IN 20. STOLETJA	99	
France Prešeren, Pévcu	99	
Fran Levstik, Srečanje z neprepoznanim cesarjem Janezom (iz Martin Krpan z Vrha)	102	
Simon Jenko, Za trdi učiteljski kruh (Iz Jeprški učitelj)	105	
Med borovjem. Leži polje ravno.....	107	
Josip Jurčič, Trdi oče – nemočna hči (Iz sosedov sin)	108	
Janko Kersnik, Neodpustni oče (iz Mačkova očeta)	111	
Ničesar jim ne manjka (iz Ciklamen)	113	
Josip Stritar, Gledališče tako ali tako (iz Literarni pogovor).....	114	
Ivan Tavčar, Agata (iz Visoška kronika).....	117	
Ivan Cankar, Anarhist (iz Hiša Marije Pomočnice)	121	
Oton Župančič, Žebljarska (iz V zarje Vidove)	128	
Interpretacije besedil nastalih po prvi svetovni vojni.....	136	
Alojz Gradnik, Mors victrix (Zmagovita smert)	136	
Miran Jarc, Modre dalje	137	
Srečko Kosovel, Otožje	138	
Božo Vodušek, Brodolom	140	
Dane Zajc, Veliki črni bik	142	
Tomaž Šalamun, Gobice	144	
Ivan Pregelj, Matkove Tine prečudežno romanje (iz Matkove Tine).....	145	
Prežihov Voranc, Boj, zmaga in poraz (iz Boj na požiravniku)	148	
Ciril Kosmač, Čez senčno črto (iz Balada o trobenti in oblaku).....	151	
III PRAKTIČNA STILISTIKA.....		153
1. Teorija	153	
Splošno o stilistiki	153	
Jezikovna pravilnost	153	
Jasnost	154	
Poznanje stvari	154	
Upoštevanje naslovnika	154	
Preglednost	155	
Logičnost	155	
Konkretnost – abstraktnost	156	
Kontrola	156	
Jedrnatost	157	
Nil nimis	157	
Kako se že temu pravi?.....	157	
Tudi naslovnik marsikaj ve	157	

Nesrečna mašila.....	158
Samo v mlinu se dvakrat pove	158
Ne pregosto!	158
Živost.....	159
Živi mrtvi	159
Piši, kakor govoriš	159
Primernost.....	160
Stilne zvrsti.....	160
Tujke	161
Vrste stavkov	161
Obvezna dolgočasnost	162
Lep jezik	162
Piljenje.....	163
Zaključek.....	164
2. Praktičnostilistične presoje	166
1. Pogovori o jeziku.....	166
2. Nesmiselno poudarjanje.....	167
3. Zadrega z vezajem.....	168
4. Dogovarjanje o jezikovnih zadevah	170
5. Cvetje z vrtov svete praporščine	171
6. Umetelnost kot odkupnina za marsikaj.....	173
7. Ne bod 'mo šalobarde, Kranjci moji	174
8. Prvotno domače in prevzeto.....	175
9. Družljivost domačega in prevzetega v besedotvorju	177
10. Izrazje in izrazoslovje	178
11. Jezikoslovje iz prakse za prakso	179
12. Jezikovna divjanja	181
13. Pouk slovenščine v srednji šoli.....	182
14. Slovenščina v javnosti	183
15. O kopičenju ločil.....	185
16. Stilistika ločil	186
17. Nadloge obilnosti.....	187
18. Dosledna nedoslednost in zmešnjava	189
19. Prevajalske jezikovne in stilne malomarnosti	190
20. Kratična poimenovanja	191
21. Jezikovne in nejezikovne napake v Krajevnem leksikonu Slovenije.....	193
22. Kako besede »umiramo«	194
23. Težave s prenosniških ravnin	195
24. Pogovorom o jeziku za sklep	197
3. Stilni drobci.....	199
1. Stilne negode	199
2. Preveč žebļjev (Hipolit bi rekel: klincev).....	199
3. Brez potrebe mimo domače besede	200

ZVRSTNOST

IV. ZVRSTNOST	205
Pojmovanje in poimenovanje za pojave zvrstnosti slovenskega jezika	205
Socialne zvrsti slovenskega jezika	221
Pojem	221
Zemljepisna narečja	221
Knjižni jezik	225
Pogovorni jezik	226
Žargon	227
Jezik v času	227
Slovenski pogovorni jezik	229
1. Pojem	229
2. Glasoslovne zakonitosti	235
3. Oblikoslovne zakonitosti	236
4. Naglas	236
5. Pisava	237
6. Skladnja	238
7. Besedje	240
Pesniška zvrst jezika	242
Premi, odvisni in polpremi govor	244
Prvotni govorni dogodek (s prehodom v premem govoru v enotah 8–10)	245
Odvisni govor	246
Polpremi govor	246
Premi govor	246
Odvisni govor podrobno	247
Še podrobnosti odvisnega govora	247
Polpremi govor	249
Deklamiranje	249
Prešernov pesniški jezik in knjižna norma v Krstu pri Savici	252
Izrazna podoba	253
Oblikopisje	253
Oblikoglasje	256
Besedje	262
Prva slovenska izdaja Brižinskih spomenikov	267
V ČASOVNE RAZVOJNE SMERI SLOVENSKE KNJIŽNE BESEDE	
OD 16. DO 40. LET 19. STOLETJA	289
16. stoletje	289
Primož Trubar (1508–1586)	289
Tej pravi cerqvi Boshy tiga Slovenskiga jefika	289
Muji lubi Krajnci inu Sloveni	290
Sebastijan Krelj (1538–1567) in Adam Bohorič (1520–ok. 1599)	292
Imafh ... Postillo v'nafh Slovenfki iesik tolmazheno	292

Jurij Dalmatin (1547–1589).....	294
Ieft jim en zvejt v'Saroni	294
Andrej Recelj (r. ?-ok. 1600).....	297
Dolžnost zagornika (1582).....	297
17. stoletje	298
Gregor Alasia da Sommaripa (r. ok. 1578–1616).....	298
Ie ta dober pot za it u Duin?.....	298
Tomaž Hren (1560-1630).....	298
Ena Sapuvid od zefsarja Avgušta	299
Anonymus	299
En zvest gmajn mestni borštner 373 (prva polovica 17. stol.).....	299
Adam Skalar (r. ?-ok. 1658).....	300
De ie temo tako	300
Matija Kastelic (1620–1688).....	300
Vselej serčnu misli na Gospudi Bogá	300
Janez Svetokriški (1645–1714)	301
Serze nafhe je kakor Proteus (1691).....	301
Silnu lejpa ali malu bogaboječa	301
Muč te lubezni (1684)	302
18. stoletje	303
Hipolit Novomeški (= J. A. Gaiger) (1667–1722).....	303
Polsku delu	303
Jernej Bařar (1683–1738)	304
H'ptraudi poklizan je perfelgel pèr Bogo uřigamogozhnimo	304
Priče neenotnosti slovenskega knjižnega jezika v 18. stoletju	304
Ožbalt Gutsman – Kaj bi ti reku 1770, Küzmič – Pripelali so pa pisarke	305
Pohlin – Natu pak perpelejo 1783, Japelj – Pisarji pak inu farizaerji	305
Marko Pohlin (1735–1801).....	306
Štefan Küzmič (1723–1779)	306
Pripelali fzo pa piřácske in Farizeuske.....	306
Jurij Japelj (1744–1807) in Blaž Kumerdej (1728–1805)	306
Pifarji pak, inu Pharisaerji so k'njemu eno sheno pèrpelali 381	306
Franc Mihael Paglovec (1679–1759).....	306
Nobeden řtan teh luđi ni v'vezhi navarnofiti koker ti mladi	306
Marko Pohlin (1735–1801).....	307
Konec 18. in rano 19. stoletje	308
Jurij Japelj (1744–1807).....	308
Dalmatin: Boas in Rutha	308
Japelj: Booz in Rutha	308
Marko Pohlin (1735–1801).....	309
Mož inu žena (1790=.....	309
Anton Tomaž Linhart (1757–1795).....	310
Pametna Neshka (1790).....	310
Micka, aku bi jest ne vedel (1789)	311
Valentin Vodnik (1758–1819)	311

Jezik in jezikoslovni nazori	311
Rojen jim 3. fvizhana 1758 ob 3. uri sjutra	311
Vodnikov stil.....	313
Prva polovica 19. stoletja	315
Jernej Kopitar (1780-1844) in njegova doba.....	315
Kopitarjeva in Metelkova slovnica	315
Jožef Burger (1880-1870), Takó jim huda zima prêjole	316
Kranjski purizem.....	316
Jernej Kopitar.....	316
Matevž Ravnikar (1776-1845).....	317
Prešernov odnos do purizma	318
Boj za kultiviranje slovenske knjižne besede	319
Abecedni in pravorečni nemiri	321
Franc Serafim Metelko (1789-1860).....	321
Peter Dajnko (1787-1873)	322
Lehrbuch der Windischen Sprache: Kaj delaš, Andraš?.....	322
Anton Murko (1809-1871).....	323
Raj pod lipoj (1843)	323
Po abecednem spopadu	323
Janez Cigler (1792-1869)	323
Prodaste tudi fanta?	323
Obramba samostojnosti slovenskega knjižnega jezika	324
IMENSKO KAZALO	327
STVARNO KAZALO	332
KAZALO KRAJŠAV	335

ZAPOREDJE IZHAJANJA SESTAVKOV

1958/59	
Prešernova »Pevcu«	99
1960	
Oton Župančič: Žebljarska (Interpretacija). – Umjetnost riječi (v srbohrvaščini)	128
1965	
Pogovori o stilu.....	21
1966	
Časovne razvojne zvrsti slovenske knjižne besede od 16. do 40. let 19. stoletja	289
Deklamiranje.....	249
Pesniška zvrst jezika	242
Praktična stilistika	153
Socialne zvrsti slovenskega jezika.....	221
Stil Prešernove pesmi.....	42
1967	
Interpretacije besedil slovenske knjižne besede od 19. in 20. stoletja.....	99
Oton Župančič, Žebljarska	128
Praktična stilistika (Beograd).....	153
1970	
Premi, dovisni in polpremi govor	245
Stavčna fonetika.....	90
Stilnost besednega in stavčnega reda.....	52
1977	
Jenkova rima	75
Praktičnostilistične presoje.....	166
1980	
Stilni drobci.....	199
1989	
Prva slovenska izdaja Brižinskih spomenikov (Ob korespondenci Kopitar – Dobrovski - Köppen)	267
1995	
Die Figur des Gegensatzes in Trubers publizistischen Texten.....	64
2002	
Prešernov pesniški jezik in knjižna norma v Kerstu pri Savici	352

STILNOST

I STILISTIKA

POGOVORI O STILU

1. OSNOVNI POJMI

V jezikovnih oddajah je pogosto govor o tem, kaj je v našem pisanju in izražanju primerno, lepo, dobro, in kaj ni. Povprečni Slovenec posebno osrednjega slovenskega ozemlja si je pri odgovoru na ta vprašanja precej enoten, presenečen pa bi bil, ko bi ga vprašali, na kaj se pri tej presoji slovenskih jezikovnih sredstev opira. Z drugimi besedami: kaj ga upravičuje za kakšno besedo, naglas, besedilo oblike ali stavčno zvezo reči: ta je dobra, ona pa ni?

Bo kdo rekel, da je za katero koli jezikovno sredstvo, npr. za besedo, njeno obliko, naglas, besedni red itd., mogoče reči, da je ali dobro ali slabo, povprečno ali nenavadno, znosno ali nemogoče na podlagi jezikovnega čuta. Res je. Toda – kaj je jezikovni čut, na kakšni predmetni, objektivni podlagi sploh deluje, kaj ga razvija in oblikuje? Odgovori na takšna vprašanja nas po navadi zaradi nedorečenosti in približnosti ne zadovoljujejo do kraja. Tako npr., če kdo poreče, da o tem odločajo znane kategorije, ki jih navajajo že retoriki Rimljanov in še prej Grkov: jezikovno sredstvo je po tem mnenju dobro, lepo, primerno itd., skratka pozitivno, če kaj prispeva k natančnosti izražanja, k njegovi uglajenosti, jasnosti, jedrnatosti, lahkotnosti, naravnosti, ustreznosti itd. (O teh zadevah pri nas lahko beremo v knjigi *Besedna umetnost Silve Trdinove*.) Odgovor je resničen, vsaj v glavnem, toda manjka nam odgovor na vprašanje kakor: Kdaj pa je izražanje (pisanje) natančno, uglajeno, jasno, jedrnato, lahkotno, naravno in ustrezno? Kar precej resnice je v besedah, da vsaj takrat, kadar ob kakšnem besedilu ne občutimo ali se ne zavemo česa nasprotnega, kadar naš jezikovni čut čemu ne ugovarja, temveč je celo potrjen ali prijetno presenečen. S tem odgovorom pa smo spet pri jezikovnem čutu in njegovih določevalcih, tj. pri okoliščinah, od katerih je jezikovni čut odvisen

Preden si odgovorimo na ta vprašanja, naj opozorim še na eno značilno stališče v presojanju primernosti oz. neprimernosti uporabljenih jezikovnih sredstev. Pogosto se reče, da je uporaba katere izrazne možnosti, npr. uporabe končnice *-ú* ali *-a* v 2. sklonu ednine pri samostalnikih moškega spola, npr. *mostú*, *mósta*, ali dvojic, kakor sta *narava* in *priroda*, odvisna od okusa. Temu je torej po okusu ali pogodu ta, onemu druga oblika ali beseda. Toda z okusom je, pravijo, pogosto res tako, kot so menili že Rimljani: o njem se ne gre prepirati, saj ima vsakdo drugačnega. In vendar je kanec resnice v mnenju, da je uporaba jezikovnega sredstva, tega ali onega, odvisna tudi od okusa, le da je vse to povedano preveč nedoločno, nedefinirano, kakor pravimo. Pri obravnavi stila je na vsa taka vprašanja nujno treba najti zanesljiv odgovor, ker se drugače ni mogoče izogniti vtisu, da je vsa zadeva silno subjektivna, stvar vsakega posameznika in njegove nestanovitne doživljajnosti.

Iz doslej povedanega se precej jasno vidi, da se stilistika, tj. veda, ki proučuje vrednost izraznih možnosti, giblje na dokaj drsnem področju. To je res, res pa je hkrati, da je prav v premagovanju velikih težav človeški duh zmeraj videl svojo najjimenitnejšo nalogo. Danes,

skoraj po dveh tisočletjih precejšnega zastoja, je stilistika bolj sposobna odgovoriti na vsa taka vprašanja, kot smo si jih tukaj zastavljali, in še na mnoga druga, objektivno, tj. zadevi pravično, skratka tako, kot stvari dejansko so, ne kakor se enemu dozdevajo, drugemu pa lahko tudi ne. Prav v zadnjih petdesetih letih se je stilistika iz znanja o izraznih posebnostih spremenila v pravo znanost o doživljajni vrednosti vseh jezikovnih sredstev.

Tako objektivno odgovarjanje na takó subjektivne zadeve, kot so vprašanja o izražanju, omogoča stilistiki natančno razločevanje. Tudi tu se je utelesil latinski pregovor, da dobro uči tisti, ki dobro razločuje. Najprej je bilo treba ustaliti pomen izraza stil, ki je dotlej označeval vse mogoče. Danes nismo več zadovoljni, če nam kdo stil definira s slovitim Francozom, češ stil je človek sam, ker s tem zvemo le, od česa je stil odvisen, ne pa, kaj je. Drugi odgovor na vprašanje je že boljši: stil je način izražanja z besedo. Tako kot se kdo izraža, kakor piše, tak je njegov stil.

Nadaljnje vprašanje se sedaj glasi: Kje pa je merilo za pisanje, s čim, po čem merim, kako se kdo izraža. Na to vprašanje je odgovorilo novejše jezikoslovje. Začelo je raziskovati tiste primere, kjer je kakšno stvar mogoče povedati na dva ali več načinov, pri tem pa je bistvo povedanega vedno isto, le njegova kakovost se menja, je vsakokrat drugačna. Izmed več izraznih možnosti je nato stilistika tisto, ki je najvsakdanjejša, imenovala nevtralna. Mi bi lahko rekli, da je taka izrazna možnost stilno neopazna ali nezaznamovana – manj običajna možnost (ali možnosti) pa je zaznamovana ali opazna.

Da ne bo sama teorija: 6. sklon ednine je pri samostalnikih ženskega spola na *-a* neopazen, če ima končnico *-o* (npr. *pod lipo*), opazen, stilno označen pa, če ima končnico *-oj* (*pod lipoj*), kar je, kot znano, rad uporabljal Anton Aškerc. Ali drug primer: stilno neoznačena je v knjižnem jeziku oblika *tatovi*, *grobovi*, označena pa *tatjé* in *grobi* ali *grôbje*. In pri stopnjevanju: *globlji* je stilno neoznačen primernik, označen pa npr. *globočji*. Pri prilastku: neoznačena, tj. najnavadnejša in zato neopazna je stava pridevniškega prilastka pred samostalnikom – npr.: *lepa Vida* je pri morju stala – opazna, torej označena pa v obratni stavi – kot npr. *Vida lepa* je odgovorila. – Včasih si niti ne mislimo, da bi bilo kaj sploh jezikovno mogoče, toda v stilni označenosti vendarle jè. Tako npr. velja za slovenski jezik pravilo, da je zaporedje časovnega veznika **ko** in imenskega povedka v preteklem času tako, da pride na prvo mesto **ko**, nato glagolska oblika *je bil* in slednjič imenski del, npr. *pastir, mlad, cesar*, torej: *ko je bil pastir, ko je bil mlad, ko je bil cesar*. Ivan Cankar pa je v gospe Judit tako rabo stilno razgibal, ko je zapisal: »Opojno prijetno mi je bilo pri srcu, kakor Romeu, ko je cesar bil« namesto navadnega zaporedja besed: »ko je bil cesar«.

V razločevanju izraznih sredstev, ki so stilno neoznačena, in drugih, ki so stilno označena, je stilistika pridobila merilo za razlikovanje in s tem za metodično čist postopek pri raziskovanju te plati človeškega izražanja. – Če si sedaj povzamemo: stil je vsakršen izbor iz jezikovnih sredstev. Lahko uporabljamo same navadne, neopazne besede, oblike, zveze, naglase, stavčne ustroje itd. Tak stil je mogoč, verjetno pa ga najdemo le pri kakem suhoparnem človeku ali znanstveniku, večinoma pa se tudi v pisavi in govoru držimo tiste latinske: **sprememba** je prijetna. Zato navadno taka neopazna stilna sredstva oživimo z opaznimi, s stilemi ali stilizmi, kakor jih tudi strokovno imenujemo. Torej tu in tam kaj prej povemo, kot bi po običajnem zaporedju prišlo na vrsto (spomnimo se Cankarjevega »ko je cesar bil« namesto »ko je bil cesar«) ali pa povemo pozneje (naš primer iz Prešernove prepesnitve narodne pesmi o lepi Vidi). Ali: namesto, da bi rekli, da je kdo koga *udaril*, rečemo le, da ga *jè* ali da ga je *lopnil*, *potipal*, *dosegel*, *pobožal* ipd. S takim govorjenjem

ne dosežemo samo, da naše izražanje ni čisto vsakdanje, temveč tudi to, da tisti, ki mu kaj pripovedujemo, ki mu svoja sporočila namenjamo, naši besedi bolj prisluhne, le-ta pa mu zato globlje seže v srce in se zapiše v spomin. In še nekaj: s takim manj navadnim izražanjem pogosto bolj zvesto ubesedimo – namesto ubesedimo rabimo navadno manj primerno besedno zvezo »izrazimo z besedo« – torej bolj zvesto ubesedimo pristno doživetvo predmetnost, ki naše besede nanjo kažejo, bodisi da so iz nje pognale, bodisi da so za bodočnost zamišljene.

In tu smo pri važnem vprašanju, ki smo si ga danes že zastavili in ki nanj sedaj že lahko odgovorimo: Kdaj je kako sporočilo, tj. tisto, kar povemo, primerno, dobro, zanič itd.? Odgovor nam pomaga najti, in sicer prav natančen, spet jezikoslovje. Je pa tá: kadar je resnična ali umišljena predmetnost našla svojo najpopolnejšo ubeseditev, tj. kadar smo jo z jezikovnimi sredstvi zajeli v čim popolnejši tipičnosti, v najznačilnejši danosti določenega trenutka ali položaja. V takem primeru rečemo, da je ubeseditev dobra, da je kdo kaj dobro povedal, zapisal, se izrazil. Jezikoslovec bi za primer, da je kaj dobro povedano, rekel, da je v tem primeru doseženo idealno razmerje med znakom (tj. besedo) in označenim. (tj. tistim, na kar se znak, beseda nanaša). V takem primeru je sporočilo najbolj učinkovito, ker sprejemnik takega sporočila, tj. bralec ali poslušalec, ki uporablja isti jezik, v sebi najnatančneje obudi predstavo predmetnosti, ki je govorečega nagnila k ubeseditvi.

Tako imenovano stilno označeno ali zaznamovano jezikovno sredstvo je mogoče uporabljati samo za ubeseditev prav tako označene, tj. manj navadne, posebne ali nenavadno dojete resničnosti. Tam, kjer je ta resničnost ali predmetnost čisto vsakdanja, pričakujemo, da bo taka tudi njena ubeseditev, tj. da jo bomo izrazili z običajnimi jezikovnimi sredstvi. Zato pisatelju ali sploh govorečemu lahko upravičeno zamerimo, če uporablja opazna jezikovna sredstva, ne da bi bil za to pravi razlog. Pri tem moramo samo paziti, da ne prezremo kakšne posebne pisateljeve namere pri taki rabi: stilno označena sredstva npr. v tem smislu, da za označitev kakega položaja uporablja večalna sredstva, čeprav je očitno, da bi bila nevtralna ali celo manjšalna primernejša, pisatelj lahko uporablja s tem posebnim namenom, da doseže ironični učinek, kakor če na priliko za strahopetca rečemo, da je pravi junak, ki mu ni para. In narobe: govoreči pogosto velikostno stopnjo predmetnosti pri ubeseditvi namerno manjša, s čimer spet lahko doseže učinek ironičnosti ali sploh poudarjenosti. Za zadnje se spomnimo tipičnega položaja s filmov, ko kakšen junak o dekletu ali konju, ki mu nadvse ugaja, tovarišu kot mimogrede – omeni, da ni napačna ali napačen. Stvar okusa in nekake prvinske naklonjenosti ritmiziranim oblikam je, če bolj ali manj enakomerno razmeščenega naglasa v vezani besedi ne občutimo moteče, čeprav na prvi pogled ni očitne ali sploh nikakršne vzporednosti med takim naglaševanjem po določenem vzorcu in med predmetnostjo, o kateri je v verzih govor.

Dolžni smo ostali še odgovor na vprašanje, kaj je jezikovni čut. Le-ta očitno ni nič drugega kot podzavestno obvladanje vrednostnih meril v uporabi jezikovnih sredstev. Pri enem kraju teh meril so najpogosteje uporabljena jezikovna sredstva, na drugem najredkeje uporabljena, med eno in drugo skrajnostjo pa so razporejena sredstva, ki so najprej manj običajna, potem prav neobičajna, nenavadna, čisto nenavadna, izredna itd. Kadar se v govoru oglasi kako manj opazno jezikovno sredstvo, se v našem spominu vedno zgane še neopazno in iz tega sozvočja se glede na zadevno predmetnost poda stilna značilnost in vrednost kakega sporočila.

Kot rečeno: navadno se tega ne zavedamo, pač pa to redoma doživimo. Uzavestiti nekaj

takih stilnih sozvočij bo naloga treh nadaljnjih sestavkov. V njih se bomo pomenili o stilni vrednosti manj navadne in zato opazne besede, slovenskih veznikov ter besednega reda.

2. OPAZNA BESEDA

V zgornjem sestavku o stilu smo se seznanili z osnovnimi pojmi stilistike, tj. znanosti, ki ugotavlja in razlaga sporočilno vrednost jezikovnih sredstev. Saj smo si zapomnili: jezikovna sredstva so npr. besede, naglas, samoglasniki, sklonske oblike, soglasniki, značilna medsebojna povezava in odvisnost besed v stavku itd. Vsako izmed teh sredstev je v določenem besedilu ali čisto navadno, nevtralnno, ali pa vzbuja – oz. lahko vzbuja – posebno pozornost in takrat zanj rečemo, da je stilno označeno ali da je stilem. V zvezi s tem smo opozorili na naslednje parne povezave: *pod lipo* nasproti *pod lipoj*, *volkovi*, *tatovi*, nasproti *tatje*, *volcje*, *globlji* – *globočji*, *lepa Vida* – *Vida lepa*, *ko je bil cesar* – *ko je cesar bil*. Drugi člen teh parnih povezav, namreč *pod lipoj*, *tatjé*, *volcjé*, *globočji*, *Vida lepa* in *ko je cesar bil* je označen, stilemski, saj nam prinaša poleg predmetnega sporočila, ki je vsebovano že v običajnem *pod lipo*, *tatovi*, *volkovi*, *globlji*, *lepa Vida* in *ko je bil cesar* še nekaj. Kaj? Aškerčevo *pod lipoj* Kranjcu vzpostavlja zvezo s Štajersko, Štajercu se oglasi iz nje domačnost, gimnazijcu Aškerčev pesniški jezik in nemara tudi svet. Isto je lahko reči tudi za *globočji*. *Tatjé*, *volcjé* namesto običajnega *tatôvi*, *volkôvi* v marsikom ogovorijo tisti del njegove zavesti, kjer se je vanjo zarisal stik s slovensko starino, kar za neopazni obliki *tatovi* ali *volkovi* ne velja. In če v narodni pesmi namesto *lepa Vida* beremo tudi *Vida lepa*, je s tem podano stopnjevano doživetje Vidine lepote. Stopnjevano vrednotenje se nam razodeva tudi v premenjenem besednem redu *ko je cesar bil*, namesto *ko je bil cesar*, kar smo si tukaj izposodili iz Cankarjeve Gospe Judit.

Toliko si moramo ponoviti in razširiti znanje, ki ga je prinesel naš prvi pogovor, da bomo zanesljivo sledili temu, o čemer bo tukaj beseda. Obravnavati hočemo namreč eno samo stilno sredstvo ali stilem – opazno besedo. V knjižnem jeziku opazne so načelome vse tiste besede, ki imajo za označevanje iste stvari ob sebi še dvojnico, ki je bolj pogostna. Vzemimo: *cuker* nasproti *sladkor*, *jako* nasproti *zelo*, *debeliž* – *debeli denar*, *boglonaj* – *hvala*. Ali: *vekati* – *jokati*, *kolodvor* – *postaja*, *časna reč* – *častna beseda*, *pevec* – *pesnik*. In še: *pester* – *pisan*, *tedaj* – *zato*, *aržet* – *žep*, *proklet* – *preklet*, in tudi *psihika* – *duševnost*, *portir* – *vratar*, *devalvirati* – *znižati vrednost*, *decidirano* – *odločno* itd.

Če si pravkar naštete dvojice ogledamo natančneje, lahko ugotovimo, da so opazni člani prispeli v sodobno knjižno besedilo bodisi iz kakšne neknjižne variante slovenskega jezika ali pa so variante knjižnega jezika samega. Glede prvega: iz sodobnega narečja sta *aržet* in *vekati*, iz ljudskega jezika *cuker* in *boglonaj*, iz dijaške ali mladinske ali jezikovno polizobraženske govornice je *časna reč*. Iz posebne zvrsti knjižnega pa so: *pevec* v pomenu pesnika je iz 19. stoletja (spomnimo se samo Prešerna!), *kolodvor*, *pester* in *proklet* so iz knjižnega izražanja kakega jezikovno polizobraženega ali neosveščenega sodobnika sploh, neprizadevnega dediča knjižnojehovnih nedoslednosti in razvad druge polovice 19. stoletja; *psihika* in *devalvirati* sta iz strokovnega izražanja, čeprav sta pogosto le plašč neznanja; *decidirano* namesto *odločno* je iz prenapetega izražanja izobraženca oz. tistega, ki bi za takega rad veljal; *portir* je v primeri z vratarjem odsev naše želje po plemenitenju; *tedaj* namesto *zakaj* je znak stilno zahtevnejšega izražanja. Da še enkrat ponovim: to so

tiste sozvočne strune, o katerih je bil govor že spredaj, to je stilna vrednost opazne besede. Oglejmo si sedaj natančneje probleme v zvezi z njo!

V knjižnem besedilu so opazne besede opravičene samo tedaj, če imajo nasproti svoji nevtralni, običajni dvojnici dodatno sporočilno vrednost, tj., če nam več povedo, kakor le-te in če nam je ta več resnično zaželen in potreben. Ako pa govoreči ali pišoči z njimi ne želi povedati drugega kot to, kar povedo že običajne neopazne dvojnice, ni prav, da namesto teh rabi označene. Da povem v podobi: če kdo v gostilni naroči kranjske klobase s kislim zeljem, ne bo zadovoljen, ako mu sicer postrežejo s kranjskimi, namesto s kislim pa z zeljem od segedinskega golaža. To s stališča naročila spremenjeno – denaturirano – da se tako izrazim – segedinsko zelje je natančno to, kar opazna beseda na mestu, na katero spada neopazna. Nič ne pomaga, če nas govornik ali jezikoslovni pisec prepričuje, da gre le za stilsko variacijo. Zelje, da se vrnemo k naši podobi, ni tisto, ki smo ga naročili in ga zato upravičeno pričakujemo.

Normalno izobražen in razvit slovenski človek ima potemtakem pravico zahtevati, da tisti, ki se nanj obračajo bodisi z govorno bodisi s tiskano besedo, spoštujejo njegove jezikovne navade. To se pravi: novinar, radijski človek, politik, predavatelj, slovníčar: ne delaj temu našemu normalnemu človeku nereda v besedju s tem, *da* mu namesto utrjene, jasne, domače besede ponujaš drugo: tisto, ki si jo vzel – bodisi *da* ti je tako ugajala, bodisi *da* si menil, *da* take knjižni jezik še nima – iz bližnjega ali daljnega slovanskega ali neslovanskega jezika, iz širši izobraženosti nepoznane stroke, iz svojega narečja, za katerega je sicer prav, *da* ga imaš rad. Namesto *da* bi s takim presajanjem izpodrival ustaljene besede, je bolje ali edino upravičeno, *da* s to energijo dejansko zajameš problematiko, ki z njo stopaš pred javnost. Saj je le res – tudi bolj preprost naš človek je že prišel na to – *da* se za neprozornimi besedami le prepogosto skriva tudi neprozorna, nejasna misel. In tudi če je ta misel jasna. zakaj bi jo oblačil razmeram neprimerno.

Zdi se mi, da moram v zvezi z obravnavano problematiko prestreči vsaj tri ugovore. Prvi: s tem, da se poleg običajne besede uporablja še neobičajna, domača ali tujka, se besedilo stilno razgibava; to je: izražanje postane tako bolj pisano, zaradi tega pa bralca ali poslušalca tudi bolj pritegne. Tak ugovor drži le, če z uporabo neobičajne besede, kakor smo zgoraj že rekli, res več povem kot z običajno, in če je ta več tudi resnično potreben. Kadar tako dodatno sporočilo ni potrebno, bi ga lahko primerjali npr. preobsežno urezani šipi, ki je ravno zaradi tega ne morem vdeti v pripravljeni okvir. Če je beseda o politiki, ni treba, da nas pohrvateno besedje spominja Srbije ali Hrvaške; če govorim o umetnosti, so izrazi, ki opozarjajo le na moje šolanje v Parizu, odveč; če obravnavam jezikovne zadeve pred slovenskim občinstvom, ni treba, da utonem v tujem izrazju, ker s tem ob razpoložljivi domači ne večam teže svojih argumentov. Nepotrebna raba stilno označenih besed spominja na kričече opravljenega dekleta, ki je sprto z okusom.

Morda je sedaj ponazoritev dovolj. Kaj pa zdravilo proti nepotrebni opazni besedi? Za prvo pomoč zadostuje, če si te zadeve uzavestimo, si jih živo vtisnemo v spomin in se, kolikor le mogoče, po njih ravnamo. Veliko se da storiti, če prisluhnemo svoji naravni govorici; manj nasilja bomo delali svojemu jeziku, manj nam bo treba pogledovati v Pravopis, ki v teh stvareh načelno ni nujno dovolj izčiščen in jasen svetovalec.

Kaj pa drugi ugovor v zvezi z našo zahtevo in željo, da se označena beseda ne izrablja. Iz vrst strokovnjakov slišim: tuje izraze namesto domačih uporabljamo zato, ker smo tega vajeni, pa tudi tuji nas tako lažje razumejo. Mednarodni strokovni izrazi so tako rekoč most,

ki vodi v veliki svet. – Saj ni da bi govoril. Če je delo res namenjeno tujcem, naj bo tudi napisano v jezikih, ki jih širni znanstveni svet dejansko razume, in sicer dobro razume. Za Slovence pa so številni tuji izrazi ovira, ki otežuje ali celo onemogoča dostop na poljane prave znanosti, tako da se manjši strokovnjak zadržuje le na poljudnoznanstvenem pašniku. Tudi strokovno izrazje je, kolikor tega marsikatera stroka še vedno ni storila, treba podmačiti, kar pomeni toliko kot podemokratiti.

In zadnji ugovor zoper red, ki si ga želimo v uporabi besedja. So ljudje med nami, ki menijo, da je vse prav in dobro, kakor je. To razglašajo celo za edino znanstveno stališče. Če se kaj rabi, naj se rabi! Nobenega usmerjanja, nobenega zdravljenja, ko je otrok že na svetu. Kopitarja kličejo za svojo pričo, ker je rekel, da slovničar ali jezikoslovec samo zapisuje, kakor ljudje govorijo, kar obrnjeno seveda ne pomeni drugega, kot da občan govôri in piši ne glede na to, kar hočeta in svetujeta slovnica in pravopis. Moram reči, da taki ljudje niso prebrali Kopitarjeve slovnice, saj le-ta ni samo zapisala, kako so slovensko govorile gorenjske Repnje, kjer se je veliki Jernej rodil, pa tudi ne samo to, kar je govorilo Cojzovo omizje v Ljubljani. Po tem načelu za Slovence sto slovnice ne bi bilo dovolj, saj je raba tu taka, tam drugačna, slovenska jezikovna skupnost pa bi ob vsem tem razpadla, tj. se vrnila tja, kjer je v prvi polovici devetnajstega stoletja že bila, ali pa bi bilo še huje.

Če vidimo, da je otrok bolan, mu pomagamo, kolikor moremo sami ali pa ga peljemo k zdravniku; če z avtom ni kaj v redu, ga peljejo k mehaniku; pri mostu, ki se ruši, bi morali pustiti k besedi mojstra ali inženirja: če je pa v jeziku kaj narobe, pa strokovnjak stoj prekrižanih rok in čakaj, kaj bo. Potem pa spet pero v roke in opiši posledice katastrofe. Ali ni to popolna nemoč stvarnost dojeti in jo obvladati, kjer je potrebno. Ali pasivizacija strokovnjaka ni posledica strokovnega agnosticizma: ne vemo in ne bomo vedeli, ne poznamo zakonov jezikovnega učinkovanja in zato je bolje, da pustimo vse pri miru kakor je. Češ, saj bi bilo še huje.

Mislím, da se celo iz teh dveh naših kratkih pogovorov o stilu vidi, da tudi jezik ni taka sila, ki bi je ne mogli obvladati in bi morali pred njo nemočni na kolena. Tudi na področju jezikoslovja se je človeški duh dvignil do objektivnega spoznanja, kakor ga najdoločneje potrjuje stroj za prevajanje. Korak za korakom je mogoče tudi jezikovne mehanizme obvladati zavestno. In ta spoznanja je treba širiti med ljudmi, ki so spoznanja sploh željni, tudi če gre samo za materni jezik. Rekli smo *samo*, a se dobro zavedamo, da je ta »samo« za kulturnega človeka morda največja dobrina, ki mu je dana, da se očloveči.

Te besede niso poziv k pogromu opaznih besed sploh, so pa poziv k njih pametni rabi, opozorilo pred zapiranjem v slonokoščeni stolp strokovnosti – resnične ali navidezne – svarilo pred nemarnostjo, ki se lahko maščuje. Moč svoje besede moramo krepiti iz nje same, ne pa se zaletavati na pòsodo levo in desno. Ta in ona težava, ki nas danes v knjižnem jeziku nadleguje, je posledica neprečiščenih pogledov na jezik v drugi polovici 19. stoletja. Takrat so si preveč sposojali, namesto da bi bili črpali iz sebe, tj. namesto da bi širili uporabo domačih jezikovnih sredstev na nova področja. Seveda: saj so naši politiki in strokovnjaki jezikovno živeli bolj **ob** slovenščini kakor **z** njo, zato pa bolj z vzorčnim jezikom, najsi je to bila nemščina ali kateri slovanskih jezikov. Sam Prešeren je bil v svoji stroki – pesništvu – izjema. Tudi v družabnem, zbornem in leposlovnem sporazumevanju mislim in čustvom niso dovolj iskali ubeseditvenih možnosti v svoji ljudski govorici, temveč so si lagodnejše jemali od sosedov. Kaj takega se nam znova ne bi smelo zgoditi. Danes, ko se pri nas na mnogih področjih veliko več prevedenenga kakor izvirnega bere in govori in poslušá, si

moramo močno prizadevati, da si jezik, to dragoceno dediščino, tudi v izboru besed ohranimo domač, razumljiv, učinkovit, preprost in – ne nazadnje – lep.

3. STILNA VREDNOST PRI SLOVENSKIH VEZNIKIH

Dandanašnji je precej splošno sprejeto mnenje, da je jezikovni stil posledica takega ali drugega izbora izmed izraznih možnosti kakega jezika. Kadar se pisatelj ali govoreči odloči za običajnejšo ali edino možnost, za varianto torej, ki jo uporabljamo z edinim namenom, da pojav A predmetno ločimo od pojava B, trdimo, da je tak izbor na ničti stilni stopnji. Tako npr. priredni vsebini, katerih medsebojni odnos je sočasno obstajanje ali zaporednost nastopanja ali trajanja, sporočamo v slovenščini tako, da nas od prve k drugi prepelje veznik »in«: »Starček je šel po drevoredu in nekaj govoril predse. – Ne pozabi vzeti s sabo fotografskega aparata in dežnika.« – Če so prirejeni trije členi, nam druge nakaže posebni intonacijski zaključek prvega, tretjega, zadnjega, pa spet napove veznik »in«: »Vse to je lepo, dobro in prav. – Marko pokliče psa Peruna, sname s klina puško in se izgubi v gošči, ki je segala skoraj do domačije. – Inštalater je prišel, si pipo ogledal in jo popravil.«

V vseh teh primerih je povezanost med prirejenimi členi čisto navadna, tako rekoč neopazna – kakor smo že rekli: na ničti stilni stopnji. Ničta stilna stopnja seveda ne pomeni, da te vrste sporočila stilno niso nič, da so stilno nedoločena: njih stilna vrednost, značilnost, je prav v tej vsakdanjosti, neopaznosti.

Do označene stilne stopnje pridemo tako, da neopazno kakor koli spremenimo: ji bodisi kaj odvzamemo, bodisi dodamo ali pa jo še kako drugače priredimo. Če pri naših vezniških primerih veznik izpustimo, dobimo tako imenovano brezvezje: »Starček je šel po drevoredu, nekaj govoril predse. – Ne pozabi vzeti s sabo fotografskega aparata, dežnika. – Vse je lepo, dobro, prav. – Marko pokliče psa Peruna, sname s klina puško, se izgubi v gošči, ki je segala skoraj do domačije. – Inštalater je prišel, si ogledal pipo, jo popravil.« Teoretično je res mogoče v vseh teh primerih izpustiti veznik »in«, toda ko beremo zgornje stavke, se nam le zdi, da je ta in oni nekam trd. Postal je trd prav zaradi izpuščenega veznika, ki ga torej ne gre kar tako izpuščati: očitno ima zelo važno nalogo, da stvarjem daje videz vsakdanjosti, običajnosti. V svetu, ki nas obdaja, je veliko takih stvari, ki so čisto vsakdanje in jih skoraj ne opazimo, ki pa bi bilo pogosto presneto nerodno, ko bi se s kakšno svojo neprimerno posebnostjo naredile opazne: kakor na priliko vežna vrata, ki se kje zatikajo, da se le s težavo prerinemo skozi, ali okno, ki se ne da zapreti in ob dežju pušča v sobo mokroto, ali klobuk, ki ti sfrči z glave, ker je ali prevelik ali premajhen, ali hiša, ki stoji na strehi – sploh tako imenovani narobe svet.

V stavkih pravkar obravnavanega tipa pa veznik, kot znano, vendarle lahko izpustimo, ne da bi zaradi tega poslušalci ali bralci protestirali, češ da zveni trdo, temveč so nasprotno s tem celo bolj zadovoljni, kot bi bili, ko bi pustili navadno, neopazno povezavo z »in«. To se zgodi v tistih primerih, kadar z brezvezniško povezavo hočemo kaj posebnega povedati, kadar želimo dati sporočilu poseben odtенок, skratka – kadar hočemo povedati več, kot povedo besede same ob sebi. Ta »več«, ki ga dobimo z izpustitvijo veznika, se lahko dotika npr. načina dejanja, o katerem nas obveščajo besede v svoji tipični slovnični in skladenjski urejenosti. Pogosto nam ta več skuša sugerirati, da doživljamo označeno predmetnost ka-

kor pripovedovalec. Za ponazoritev pravkar povedanega vzemimo kar naš zadnji primer o inštalaterju. Njegov prihod, ogled okvare in popravilo pipe so dokaj navadne zadeve in vsaj včasih tudi tisti, ki bi nam to povedal, v tem ne bo videl kaj posebnega. Tako je res storjeno v sporočilu »inštalater je prišel, si pipo ogledal in jo popravil.« Ko bi pa kdo na inštalaterja čakal kak mesec ali še dlje, in se ves ta čas sam zaman trudil z neprijetnim kvantom na pipi, bi naglisco, s katero je inštalater, ko se je končno pojavil, vse opravil, res lahko ponazoril z izpustitvijo veznika in dejal: »Inštalater je prišel, si pipo ogledal, jo popravil!« Tako bi se razodela njegova prizadetost ob srečni rešitvi te vse prej kot prijetne zadeve. To sporočilo bo tega in onega spomnilo na znane Cezarjeve besede »Prišel sem, videl, zmagal«, v kateri je z opustitvijo vseh okoliščin teh treh dejanj in tudi veznika »in« pred tretjim členom podana nekaka vzporednost med dejanji in sporočilom, nemara v smislu: hitro strojeno, prav tako tudi povedano.

Kakor rečeno, je naše stavke mogoče stilno razgibati tudi z dodajanjem: pri dveh prirejenih členih, že povezanih z »in«, še enega »in« seveda ni mogoče dodati, temveč je povezanost mogoče le okrepiti npr. s členkom »tudi«, toda to je nekaj drugega in o tem pozneje. Pač pa je mogoče dodati veznik »in« že pri treh členih, ki so neopazno povezani z »in« le med drugim in tretjim členom. Tako dobimo: »Vse to je lepo in dobro in prav. – Marko pokliče psa Peruna in sname s klina puško in se izgubi v gošči, ki je segala skoraj do domačije. – Inštalater je prišel in si ogledal pipo in jo popravil.« Če je takih členov kakega sporočila še več kot tri, lahko vsakega izmed njih povežemo s predhodnim takim »in«: »Nocoj zavriskaj v lepi svet in utrgaj kresni čarni cvet in praprotnih semen nastrezi in na mah pod bukev lezi.« S ponavljanjem veznika »in« se daje posameznim prirednim členom poseben pomen, pogosto se poudarja njihova tehtnost, svečanost njihove vsebine in še marsikaj drugega, o čemer je mogoče govoriti le ob določenih primerih iz slovenskega leposlovja. Razume se, da taka vezniška obilnost moti tam, kjer posameznim sporočenim delom takega posebnega pomena ni mogoče odkriti.

Veznik »in« lahko postavimo tudi na začetek naših primerov, in sicer v vseh tipih; pri navadni povezavi, pri brezvezju in mnogovezju. »In vse to je lepo, dobro in prav.« – »In vse to je lepo, dobro, prav.« – »In vse to je lepo in dobro in prav.« Tak »in« na začetku uvodnega člena sam na sebi ne ustvarja mnogovezja, o čemer nam nazorno pričajo primeri, ko je na začetku brezvezniško povezanega sklopa takih členov, potem na začetku normalno povezanega takega sklopa in končno na začetku edinega takega člena. Za tretji primer: »In vse to je lepo.« Tak začetni »in« ali poudarja ali pa tako uvedeno sporočilo navezuje na že prej znano. Najlepši dokaz za to je, da ga lahko zamenjamo s poudarnim prislovom ali pa s časovnim ali kakšnim drugim prislovnim določilom: »Nato je starček šel po drevoredu in nekaj govoril predse.« »Prav tako ne pozabi vzeti s sabo fotografskega aparata in dežnika.« »Tedaj Marko pokliče psa Peruna, sname s klina puško in se zgubi s psom v gošči, ki je segala skoraj do domačije.« „Res je vse to lepo, dobro in prav.“ „Inštalater je »resnično« prišel, si ogledal pipo in jo popravil.“ – Začetni »in« torej mnogovezja ne ustvarja sam na sebi, pač pa ga po svoje oživlja v tistem smislu, kakor oživlja tudi normalno ali asindetično povezavo oz. tudi en sam člen.

Novo vrsto stilno zaznamovanost imamo, če pri povezavi dveh sporočitvenih vsebin namesto veznika ene vrste, na primer protivne, uporabimo veznik druge vrste, na primer vezalne. To je mogoče, čeprav se nam zdi, da se to upira naravi ali funkcionalni določenosti obeh vrst, od katerih je prva v tem, da povezuje priredna čelna, med katerima je

odnos neskladnosti in nasprotja, druga pa v tem, da povezuje člena, katerih vsebini sta v medsebojnem odnosu soobstajanja ali časovne zaporednosti. Najpogostejši so primeri, ko prav vezalniški »in« nadomesti veznik kake druge vrste, na primer protivne, posledične in podobno. Če to stori, oživi razmerje med vsebinama obeh tako povezanih členov; ako sta vsebini neskladni ali nasprotni, ju veznik »in« s svojo tipično vezalno močjo soobstajanja in preproste, svobodne soslednosti nekako pomirja, neskladnost ali nasprotje med njima ublažuje, oz. tudi okrepi, če iz prvega člena izhaja, da bi bilo vezanje s protivnim veznikom veliko bolj vsakdanje. Za ponazoritev: »Mojster kovač je žaril železo, vajenec pa je vlekel meh.« – »Spet je neznanec stal pred vrati, a si ni upal vstopiti.« Če protivna veznika »pa« in »a« nadomestimo, kakor smo predvideli, z »in«, dobimo: »Mojster kovač je žaril železo, in vajenec je vlekel meh.« »Spet je neznanec stal pred vrati, in si ni upal vstopiti.« Primera smo zapisali z vejico pred »in« in tako nakazali protivnost povezanih členov, toda prav tako bi lahko pisali tudi brez vejice in zvezo pojmovali vezalno. Veznik »in« ima torej pri takih primerih kar dve vlogi: ali vsebinsko razliko povezovanih členov ublažuje, spravlja vsebini tako rekoč na ravnino soobstajanja, ali pa jo povečuje. Prvo ali drugo se razume in je utemeljeno v sobesedilu: gre za to, kaj je govoreči hotel povedati, to je, na katero »vprašanje« je odgovoril, ko je izrekel oba stavka. Pri prvem (mojster kovač ...) se povezuva z »in« bere kot vezalno priredje, če je govoreči imel pred očmi in torej hotel označiti stanje v kovačnici sploh: zato obe dejanji lahko poveže z veznikom »in«, saj med dejanjema ni kakšnega nasprotja, temveč je celo funkcionalna povezanost. Ko bi pa bilo treba odgovoriti na vprašanje, kaj dela kovač in kaj vajenec, bi bilo treba postaviti v ospredje različnost njunega opravka: to bi na ničti stilni stopnji storili z veznikom »a« ali »pa« (Kovač žari železo, učenec pa vleče meh), z veznikom »in« pa samo takrat, ko bi sicer imeli v mislih prav ti dve neenaki dejanji mojstra kovača in njegovega vajenca in bi ju hoteli še posebej poudariti. Šele v tem primeru, ko bi torej namesto protivnih »a« ali »pa« uporabili »in«, je mogoče govoriti o stilni uporabi veznika »in«, oz. gledano širše, o stilni uporabi ene vrste veznikov namesto primarno za to določene. V našem primeru »Mojster kovač je žaril železo in vajenec je vlekel meh« za opazno rabo veznika »in« ni pravega razloga, saj je opazna uporaba veznikov (seveda tudi jezikovnih sredstev sploh) upravičena le tedaj, če je funkcijsko obremenjena, če pove več, kot besede same na sebi, v našem primeru več kakor protivni veznik, in če pove stvāri primerno. Tem zahtevam ustreza naš drugi primer. Če v povedi »Spet je neznanec stal pred vrati in si ni upal vstopiti« vsebini obeh členov pojmujeemo protivno, je vrednost veznika »in« mogoče izraziti z »a vendar«, »a kljub temu«, »ali«, »in vendar«.

Ravno taki primeri, ki jih je mogoče brati ali vezalno in ima »in« pri njih nekako ublaževalno vlogo nasproti različnima vsebinama povezovanih členov ali pa protivno in »in« nasprotnost vsebin še povečuje, se določno vidi, da so vezniki v bistvu enopomenski, imajo en sam funkcionalni pomen, tako imenovano večpomenskost pa si pridobijo v sobesedilu. Ta večpomenskost večinoma ni na ničti stilni stopnji: tej pripada le glavni pomen, drugi pa so stilno označeni. Z označenostjo je mišljeno naslednje: veznik »in« na primer pomeni načelno nekaj drugega, nekaj bistveno drugega kakor veznik »a«, obema pa je skupno, da nas neopazno prepeljeta od vsebine enega prirednega člena k vsebini drugega. Seveda morata biti vsebini v prvem primeru medsebojno skladni, v drugem pa ravno ne. Kakor hitro torej po prvem členu zaslišimo veznik »in«, že pričakujemo, da bo v drugem dodano sporočilo, ki je s predhodnim členom (ali členi) v odnosu sobivanja ali zaporednosti:

podobno pri »a«: brž ko se pojavi po prvem členu, že vemo, da bo vsebina drugega člena v odnosu do prvega neskladna ali nasprotna. Če pa se sporočilo z »in« uvedenega člena glede na predhodnega vendarle izkaže kot protivno, se naše pričakovanje ne izpolni; to nas preseneti, psihično močnejše zajame, kar je končno tudi namen vseh stilnih sredstev in stila sploh. – Pravkar rečeno velja seveda tudi za primere, ko se med prirejenimi členi proti pričakovanju, utemeljenem v običaju danega jezika, vrstni veznik sploh ne pojavi (brezvezje) ali pa se pojavi v tipični obilnosti (mnogovezje).

Iz povedanega sledi, da si moramo, kadar hočemo razpravljati o stilni vrednosti veznikov slovenskega (in katerega koli) jezika, najprej biti na jasnem, kateri istovrstni vezniki so stilno označeni, in kateri ne. Prav tako je treba vedeti kako je z vezniki, ki se pojavljajo v več vrstah (na primer, »in«, »pa« ali »da«), to je, jih nahajamo tako v vezalnem kakor v posledičnem in protivnem priredju (»in«, »pa«) ali pa celo v vseh vrstah odvisnikov, kakor na primer »da«, ki ga ni mogoče najti le v krajevnem odvisniku. Pri določanju označenosti oz. neoznačenosti slovenskih veznikov bi nam bile zelo dobrodošle vse take pripombe iz slovenske slovnice in jezikoslovne literature, toda žal je treba reči, da je večina tega dela doslej še neopravljena.

4. STILNA VREDNOST BESEDNEGA REDA

Da si besede v govoru sledijo po določenem zaporedju, je znano. Za taka tipična besedna zaporedja imamo natančno razvit čut, ki nam pove, ali govoreči razvršča besede primerno navadam danega jezika ali ne. Če jih kdaj ne razvršča pravilno, nam navadno ni prav nič težko govorečemu besedni red popraviti. Prečudno pa je pri tem, da svojih popravkov napačnega besednega reda večinoma ne bi znali utemeljiti z drugim kot s trditvijo, da je gotovo tako, kot trdimo, da čutimo, da mora biti tako, ker tako, kot je besede postavil naš sobesednik, v danem primeru sploh ni mogoče itd.

Ko bi tak priložnostni popravljavec neprimerne stave besed hotel zadevi tudi razumsko priti do dna in bi pri tem posegel po jezikovnem priročniku, npr. po Slovnici iz 1956 ali kateri koli drugi, bi ga čakalo neljubo presenečenje: ugotovil bi, da so tam kolikor toliko jasno obravnavana le lažja vprašanja besednega reda, težja pa se tudi slovničarjem samim izmikajo. Leta 1908 je Anton Breznik v svoji razpravi o slovenskem besednem redu s tem v zvezi zapisal takole:

»Nobeden del slovniškega znanstva ni tako slabo obdelan, kot nauk o besednem redu v govoru. Tu so slovničarji še tako malo preiskali, da bi po njih pravilih ljudje še do danes ne mogli govoriti, ako bi jim Bog ne bil že prej vdihnil znanja govora. In že podana pravila, ki se oznanjujejo po slovnica, so tako plitva, da bi se ljudje naveličali govoriti, ako bi se ravnali po njih.«

Po več kot 55 letih, ki so minila odtlej, bi si te besede glede slovenskega jezika upali podpisati še danes; pri tem bi bilo le stavek »ako bi jim Bog ne bil že prej vdihnil znanja govora« treba zamenjati s »ko bi si že prej ne bili pridobili tega znanja iz govora«.

In v tem našem sestavku smo se lotili prav stilne vrednosti besednega reda. Ali ni to spričo doslej povedanega še posebej tvegano, saj gre tako rekoč za spoznanje dveh tako zelo izmikajočih se področij, kot sta stil in besedni red?! Naš pogum se da upravičiti le s tem, da vprašanja besednega reda sploh niso rešljiva, če ne upoštevamo tudi stilne komponente.

– V naših pogovorih o stilistiki vedno izhajamo iz nasprotja opazno – neopazno jezikovno sredstvo. Prvo rabo imenujemo tudi stilno označeno ali zaznamovano, drugo pa nezaznamovano ali nevtralnno, navadno. Poglejmo, kako je s tem pri besednem redu!

Kdor je že videl Janežičevo Slovnico, npr. v Sketovi izdaji iz leta 1911, se bo spomnil, da se tam neopazna razvrstitev besed v govoru imenuje naravni, opazna pa umetni besedni red. Za umetnega avtor pripominja, da ga uporabljamo takrat, »kadar hočemo na kak posamezen člen v stavku obrniti pozornost«. – Problem je torej že zdavnaj opažen in obravnavan, težave pa so prvič v določitvah, kdaj je besedni red običajen, tj. stilno nezaznamovan, in kdaj ne, drugič pa v tem, kakšna je značilnost, tj. prednost enega ali drugega.

Ponudimo se najprej ob vprašanju, kdaj je besedni red običajen in kdaj stilno zaznamovan! Splošni odgovor že vemo: takrat, kadar ga tako ali drugače občutimo. Prav tako vemo, da do zaznamovanega besednega reda pridemo s preureditvijo običajnega ob istem povednem cilju. Tako imamo stilno zaznamovano stopnjo besednega reda vedno takrat, kadar je pridevniški prilastek, ki ima neopazen položaj pred besedo, ki jo pojasnjuje, vendarle za njo. Npr.: *domovina naša* ali *dedec prebrisani za naša domovina* in *prebrisani dedec*. Podobno je s prilastkovim in delnim rodilnikom: navadno *razprtije očetov* ali *človek stare baže* ali *množica trpinov* postane stilno zaznamovano, če spremenim zaporedje in rečem: *očetov razprtije, stare baže človek* in *trpinov množica*.

Kako zelo je premenjeni – in zato opazni – besedni red v poeziji uporabljan, prisluhnimo Župančičevi pesmi Pogledal ji je v oči (Pri oknu v sobi stojita in gledata v nevihtno noč): Blisk – tresk ... »Zdaj poglej / skozi mrežo vej: / teh stolpov ponos – kot smeh kljubujoč / kipé, izzivaje viharja moč.«

Navadna stava je *mreže vej*, stilno zaznamovana pa *stolpov ponos* in *viharja moč*. Zaznamovano je seveda tudi *smeh kljubujoč* za navadno *kljubujoč smeh*. – Iz istega pesnika navedimo še:

Domovina, domovina ... / Kam življenje moje gre? / ... / Kaj stojim? Ah, česa čakam? / Nem skoz gluho noč korakam, / verna druga mi edina / senca moja črna ...

Običajna stava bi ne kazala ogroženega doživljanja pesnika:

Domovina, domovina ... / Kam gre moje življenje? / ... / Nem korakam skozi gluho noč, / moja edina verna druga / moja črna senca.

Kadar je prilastek npr. dvočlenski, od teh pa eden svojilni pridevnik ali zaimsek, stoji v navadni rabi na prvem mestu svojilni člen. Drugačna stava je stilno zaznamovana. V istem ciklu Župančič roti temno oblast ustvarjalstva takole:

»Kaj si? Fantom? Izrodek domišljije? / Stvor demona, ki čuje nad menoj, / odkar mladost samotna moja klije, / odkar v daljine pògled sili moj.«

Pesnik je pridevniški prilastek stilno razgibal s stavo za odnosnico in hkrati z zamenjavo običajnega sosledja prilastkov (mladost samotna moja) oz. s tem, da je med odnosnici vrnil še en člen (v daljine pogled sili moj).

Mojster takih stav je seveda že davno prej bil dr. France Prešeren. Npr. v sonetnem venecu:

Ti si življenja mojga magistrale, / glasil se z njega, ko ne bo več mene, / ran mojih bo spomin in tvoje hvale.

Neopazni besedni red to sporočilo izrazilo osiromaši:

Ti si magistrale mojga življenja, / iz njega se bo glasil, ko mene ne bo več, / spomin mojih ran in tvoje hvale.

Iz primera se vidi, da tudi naslonki (*bo*) lahko spreminjajo mesto v govorni verigi.

Če je stara slovnica s tem v zvezi govorila o neprosti oz. stalni stavi (Breznik, Ss 1956), je to treba razumeti v smislu stilne nezaznamovanosti. Če se hočemo izražati čisto neopazno, je taka stava res stalna oz. neprosta, obvezna, ni pa stalna v tem smislu, da kakšna drugačna sploh ne bi bila mogoča. Meje označene stilne stave za slovenščino še niso določene, a je gotovo, da opazna stava prilastkov, naslonk, pristavka itd. ni omejena le na besedno umetnost ali celo predvsem samo na poezijo. Tudi v navadni govorici je je veliko in je prav priporočljiva, da se tako govor oživi in poraznoteri.

Doslej je bil govor o zaporedju samo nekaterih stavčnih členov in njihovih enot. Kakšno pa je zaporedje drugih stavčnih členov in delov zloženega stavka? – Po Brezniku moramo pri tem strogo ločiti med samostojnimi in nesamostojnimi stavki. S tem niso mišljeni glavni in odvisni. Stavke je samostojna celota le tedaj, kadar je sam v sebi tako zaključen, da ne potrebuje nobenega drugega stavka v pojasnilo, ni pa obenem odvisen od nikakršnega govornega položaja, ki bi ga šele delal razumljivega. Pri takih stavkih stoji v neoznačeni rabi na prvem mestu osebek, sledi mu povedek, le-temu pa predmet: *Vsaka reč* (osebek) *ima* (povedek) *svoj konec* (predmet); skupaj povedano: *Vsaka reč ima svoj konec*.

Glede prislovnih določil že v Janežič-Sketu beremo, da stoje včasih pred besedo, ki jo določujejo, včasih za njo, le načinovni vedno pred njo (v trdilmem stavku tudi pred povedkom): *Vsaka pot ne drži domov* ali *Domov ne drži vsaka pot*, vendar le *Denar je lahko prislužil*. Bo kdo rekel, da bi bilo mogoče tudi *Denar je prislužil lahko*. Res je, toda v tem primeru bi bilo prislovno določilo tj. *lahko*, že poudarjeno, tj. stilno označeno.

Če izvzamemo obravnavana obvezna zaporedja stavčnih členov in njih sestavin v kakršnem koli stavku (prilastek, naslonke, prilastkov in delni rodilnik, pristavek) in zaporedje: *osebek – predmet in načinovno prislovno določilo – odnosnica* v samostojnih stavkih, za neopazno stavo sicer lahko rečemo, da je zaporedje stavčnih členov in tudi delov zloženega stavka tako: Najprej se ubesedi predmet povedi, tj. najprej pride na vrsto to, o čemer hočemo kaj povedati, nato pa sledi jedro povedi, tj. to, kar smo se o določeni zadevi ali predmetu odločili povedati. Za primer vzemimo že navedeni inačici *Vsaka pot / ne drži domov* in *Domov ne drži / vsaka pot*. Za predmet povedi nikakor ni nujno, da bi bili samostalniška beseda, za jedro povedi pa ne, da bi bil glagol, tj. povedek.

Jedro povedi je v stilno nezaznamovani stavi v drugem delu povedi, v zaznamovani pa v prvem. Že Breznik je navajal iz Trdine:

Bil je imeniten grof. Ta grof je šel v Gorjance na lov. Spremila ga je velika družba prijateljev in lovcev. Itd.

To je stilno nezaznamovano, čisto navadno povedano. Zaznamovano, oživljeno:

Imeniten grof je bil. V Gorjance na lov je šel ta grof. Velika družba prijateljev in lovcev ga je spremila. Itd.

Iz take stave se dobro čuti duševna razgibanost pripovedovalca, čeprav v našem primeru ne vidimo prav, kako bi tak zanos upravičili. Ob primernem predmetu pa nas gotovo ne bi prav nič motili.

Breznik je bil blizu takemu pojmovanju besednega reda; da pa že Škrabca ni mogel prepričati s svojo teorijo, je krivo to, da kljub vsemu ni dosledno ločil izhodišča ali predmeta povedi od njenega jedra in se je prav zato napačno naslonil na kategorijo stavčnega poudarka. To, kar Breznik imenuje nepričakovani stavčni poudarek, »imeniten grof« v »Bil je imeniten grof«, je le položajna izpostavljenost drugega dela povedi, to, kar mu je pričako-

vani poudarek v prvem delu povedi »imeniten grof« v Imeniten grof je bil, pa je v resnici nepričakovani položaj povednega jedra v prvi polovici povedi. Nepričakovan in zato stilno zaznamovan.

S pomenkom o stilni vrednosti besednega reda se za zdaj naša razmišljanja o stilu zaključujejo

Jezikovni pogovori. – Ljubljana 1965, str. 157–181.

ŽUPANČIČEVA OPAZNA BESEDA (V ČAŠI OPOJNOSTI)

1 Uvodoma je treba določiti izraz opazna beseda, da bo jasno, v kateri smeri se bo gibalo naše razpravljanje o njej. (Namesto opazna beseda bi lahko rekli tudi stilno zaznamovana beseda.)

Opazna ali stilno zaznamovana beseda je tista, ki poleg predmetne predstave zbuja še razne asociacije: posebnega izvora: *devojka* – *dekle* (slovensko narečne oz. neslovensko slovanske asociacije); *gardina* – *zavesa* (neslovansko); *Albertina* – *Mimica* (družbena plastnost); *entrée* – *vstop* (neslovanska tujost). Za vse te opazne besede lahko rečemo, da se v navadnem, tj. praktičnosporazumevalnem jeziku slovenskega osrednjega področja ne rabijo. Te besede so stilno zaznamovane že v *jezikovni zgradbi* in so avtomatično stilemske, saj zbujejo pozornost že s tem, da se v besedilu pojavijo.

Po tem se ločijo od besed, ki so opazne samo na podlagi *besedila*, kakor npr. beseda *zlat* zaradi svoje pogostosti v Čaši opojnosti. Opazne besede torej niso same po sebi glavne nosilne enote ubesedovane predmetnosti, čeprav so lahko tudi to, npr. beseda *ljubav* pri Župančiču.

Pojem opazne besede je uvodoma treba razmejiti še nasproti opaznosti, ki izhaja iz tega, v kakšni besedni zvezi se taka enota nahaja. To opaznost dobivajo v Čaši opojnosti npr. besede iz verskega sveta, ko se rabijo za poimenovanje neverskih, konkretno npr. ljubezenskih stvari (ali stvari v zvezi z njimi). To imamo očitno npr. v pesmi Ti gizdava devojka Julijana, v kateri *cvetke*, ki niso nič drugega kot prispodobe deklet, *povzdigujejo* (tj. vršijo obred povzdigovanja, mističnega spreminjanja narave pojavnosti, konkretno vina, v Kristusovo kri), *se v molitvi pripogibljejo*, *mašujejo*, *iz kelihov jasnih žrtvujejo soncu nebeškemu* (namesto Bogu) *svojo kri*. Taka opaznost je gotovo ena velikih značilnosti Čaše opojnosti, vendar ni predmet naše obravnave.

Predmet naše obravnave tudi niso tiste Župančičeve besede, ki so opazne zaradi svoje *oblike*. Obliko tu pojmuje tako široko, da vanjo zajemamo t. i. opazno glasovno izpolnitev morfema (npr. *kramoljati* nam. *kramljati*, *kedo* nam. *kdo*, *duhteti* nam. *dehteti*, *pal* nam. *padel*, *skoro* nam. *skoraj*) kakor tudi variante knjižnih morfemov (npr. *piše* nam. *piha*, *cveti* nam. *cvetovi*, *tak* nam. *tako*, (gospod) *vztrepetal*, *objemal*, *jecljal* nam. *je vztrepetal* itd. Poseben tip oblikoslovnih variant so še oblike z opaznimi naglasi (npr. *síce* nam. *srce*, *bila* nam. *bilà*, *pod zelèno lipo* nam. *pod zelèno lipo*, *gréhóv* nam. *gréhov*). Taka opazna oblika je včasih povezana tudi z različno glasovno izpolnitvijo (*hládán* nam. *hláden*).

To razpravljanje prav tako ne zajema variant besedotvornih obrazil (npr. *dekličji* nam. *dekliški*, *poljubavati* nam. *poljubljati*, *zamazan* nam. *umazan*, *temína* nam. *temà*).

Zaradi posebnih okoliščin – ne nazadnje zaradi izredne razsežnosti problematike – se bomo pri obravnavi Župančičeve opazne besede omejili na njegovo prvo zbirko, Čašo opojnosti 1899, in sicer v obliki, kot jo prinaša Župančičevo zbrano delo v I. knjigi, urednik Dušan Pirjevec. Problematika bo zajeta tipološko in sinhrono, diahrono osvetlitve so

neobvezne, seveda pa bi bile zelo dobrodošle, če bi hoteli ta vprašanja razčistiti do konca. Ravno iz diahronega prikaza problematike bi se tudi pokazalo, koliko so določene stilne kategorije stalnice Župančičeve poetike, oz. koliko se je glede tega ta Župančičeva poetika spreminjala.

1.1 Seveda v stilistiki tipologija kakršne koli pojavnosti sama na sebi ni optimalno funkcionalna, če si ves čas ne zastavljamo vprašanja, kakšna je stilna in drugačna vloga določenih tipov. Zato si bomo tu pri vseh tipih opazne besede neprenehoma zastavljali vprašanje o njeni funkcionalnosti, tj. o tem, kaj prispeva k ubeseditvi določene predmetnosti: ali je opaznost, tj. nenavadnost sama sebi namen, ali je morda izhod v sili, ali pa pesnik njeno strukturno značilnost izkorišča kot sredstvo za tvarno ponazarjanje ubesedovanega sveta.

2 Začnimo s t. i. prevzeto opazno besedo, pa naj bo prevzeta iz neosrednjih slovenskih narečij, tj. taka, da ima v osrednjih narečjih (in v knjižnem jeziku, na njih temelječem) lahko svojo vzporednico, ali pa je prevzeta iz drugih jezikov, najprej slovanskih, nato tudi drugih, zahodnoevropskih t. i. mednarodnih, ali orientalskih.

2.1 Od besed, ki niso osrednje, so pa še zmeraj slovenske, v glavnem vzhodne, in zato z asociacijami na srbohrvaške, iz Čaše opojnosti lahko naštejemo naslednje (v oklepaju je iz Pleteršnikovega slovarja dodana ustreza lokalizacijska ali druga oznaka): *gizdav* (P: vzh. slov.: *gizdāv -áva*), *devojka* (P¹ gor., Brda, prekm., ogrsko, kajk.), *devojčica* (P:, ogr. – C., kajk. – Valj. (Rad)), *grehota* (P: Cig., ogr. kajk.), *bogme* (P: na vzhodu), *deca* (P: vzh. štaj., ogr.), *mraz* 'slana' (P: Bkr., vzhštaj.).

Za te besede lahko rečemo, da jih je pesnik uporabljal predvsem zato, ker so se mu zdele izrazitejše kakor ustrezne osrednjeslovenske knjižne: *gizdav* 'prevzeten', *devojka* 'dekle', *devojčica* 'dekletce', *grehota* 'greh, pregreha', *bogme* 'resnično', *deca* 'otroci', *mraz* 'slana'. Pesniku so bile doživljajsko polnejše, bogatejše, kot ustrezne nevzhodne vzporednice, ne pa tako tudi večinskemu, osrednjemu slovenskemu bralcu, kateremu so se zdele rahlo eksotične in jih je kot take ustrezno sprejemal pravzaprav le v okviru – recimo tako – belokranjske tematike, ki pa je v tej zbirki ni, sicer pa so mu zbujale manj jasne predstave in doživetja, predvsem pa so ga ogovarjale s svojo manjšo čustveno in sploh doživljajsko polnostjo. Že tu je torej zavela drugačnost, morda tudi neidealna uravnovešenost ubesedovalnih prvin.

Naštetim besedam bi lahko pridružili še katere, čeprav Pleteršnik zanje navadno ne navaja oznake, npr.: *baš*, *zapatiti* (cigareto ali pipo), *čuti*, *bol*, *brezploden* (P: Cig., Jan.), *pokoj*, *šumen*, *ni* 'niti', *mnog*, *nepokoj* (P: Krelj).

2.2 Sledijo besede srbohrvaškega izvora, pri Pleteršniku zaznamovane z nk.² kot na primer: *nebroj* (P ima *nebrojen*), *livada*, *okruten*, *zločest*, *svirati* (P: nk., hs.), *brz*, *jeder* (P: hs.), *oprostiti* (*greh*) 'odpustiti', *pušiti* (P: nk., hs.), *čaroben*, *nada*, *bolest* (P: 'der innere Schmerz'), *čuvati*, *togovati*, *toga*, *dvorana*, *spavati*.

2.3 Tem besedam se pridružujejo tiste, ki so razen iz srbohrvaščine lahko tudi iz ruščine, pri Pleteršniku pa spet zaznamovane z nk.: *plakati*, *slušati*, *pevati*, *diven*, *ljubáv* (na rušči-

¹ Okrajšave po Pleteršnikovemu Slovarju slovenskega jezika, Ljubljana, 1894–1895; samo *P* pomeni, da je beseda v slovarju sicer izkazana, vendar brez posebne oznake.

² *Nk.* pomeni novoknjižno.

no kaže naglas), *tajen* (P: iz drugih slov. jezikov), *razkošen* (P: nk., iz drugih slov. jezikov), *svoboden* (sh. je seveda *slobodan*, pa tudi v prekmurščini), *bujen*, *časa*, *vzduh*, *pristan* (P: hs., rus.).

2.4 Samo ruske bi bile po izvoru naslednje besede (oz. koreni), pri Pleteršniku spet zaznamovane z *nk.*: *blesteti*, *krasota*, *žitje*.

2.5 Tem besedam se dajo pridružiti tiste prevzete slovanske besede, ki jih Pleteršnik sploh ne navaja, ali zato, ker se tedaj še niso rabile (ali pa se niso rabile dovolj pogosto): *majka*, *čibuk*, *diviti se*, *grudi*, *i`tudi*, *osinel*, *prelesten*.

2.6 Kakor vidimo iz pregleda, je večino navedenih opaznih, iz drugih slovanskih jezikov (ali iz neosrednjih slovenskih narečij) prevzetih besed imel Pleteršnik že zajeto v svoj slovar in tudi ustrezno označeno, večinoma z novoknjižno, to pa praktično pomeni tako, ki je bilo v slovenski knjižni jezik vneseno v glavnem v 2. polovici 19. stol., ko so razne zablode v pojmovanju slovenskega knjižnega jezika v precejšnji meri ogrozile besedno samobitnost slovenskega knjižnega jezika. Take besede so živele predvsem na papirju, domnevamo pa lahko (kolikor to potrjujejo umetnostna dela), da tudi v občevalni govorici slovenskega izobraženega, slovansko kulturnopolitično usmerjenega meščana, medtem ko med preprosto ljudstvo, tj. v njegovo občevalno govorico, praktično pač niso prodrle (in tudi ne v jezik ne tako redkih izobražencev, npr. Stritarja ali Škrabca).

2.7 Sedaj, ko smo pokazali vrste teh opaznih besed in jim ugotovili tudi nosilca ter življenjsko področje, se vprašajmo, kakšna stilna vloga gre tem prvotno iz drugih slovanskih jezikov prevzetim besedam v besedilih Župančiča in kako je te besede sprejemal povprečni meščanski bralec tistega časa (zakaj temu predvsem in dejansko so bile namenjene).

Pesnik uporablja te besede predvsem zaradi tega, da bi bil izrazno izreden, nenavaden, neobičajen, nevsakdanji, nepovprečen, oz. če jih uporablja zaradi ustrežanja metrični shemi ali zaradi rimanja, ga zgoraj imenovane lastnosti teh besed pri tem niso nič motile; po našem so mu bile celo dobrodošle tudi zaradi tega.

Take besede so bile takrat v modi, saj naj bi se po misli vidnejšega dela slovenske vodilne družbe knjižni jezik kot izrazilo izobraženske in olikane družbe ločil od neknjižnega, ki ga je govorilo predvsem preprosto ljudstvo, zlasti še kmečko. V tem velikem leksikalnem odtujevanju se torej razodeva tudi družbeno nasprotje med večino in bolj ali manj izbrano manjšino, da ne rečem elito, verjetno tudi med vsakdanjostjo in enkratnostjo doživljanja. Verjetno je, skoraj gotovo, da je pesnik s to svojo besedo močno ugodil meščanskemu okusu svoje dobe in da je zaradi tega bil sprejeman z ustreznim navdušenjem, čeprav je res, da je realni splošni jezik, kakor kažejo Pleteršnikove oznake, bil drugačen; torej je bil Župančičev umetelen, s tem pa se je na neki način sam spodrezoval v svoji trajnejši učinkovalnosti in vrednosti ter je v nekem smislu zlasti v času, ko je običajno slovensko besedje spet zadobilo normalen status tudi v slovenski umetnostni besedi, ta plast Župančičevega izraza dobila dokaj papirnat prizvok.

V tem izražanju je nadalje precej mladeniške objestnosti, ki se premalo zaveda dejstva, kako zelo je jezik družben pojav, zlasti tudi v besedju, in je torej tudi bralsko odzivanje na tak jezik nekam svečanostno votlo (oz. izvotleno), brez tiste prvinske zajetosti čustva in doživetja in asociacije z ustrezno poimenovalno enoto.

Večini Župančičevih slovanskih (in neosrednjih slovenskih) besed namreč z laskoto najdemo ustrezne (osrednje) slovenske in doživljajsko pristnejše vzporednice: *gizdav* – *ošaben*, *prevzeten*; *devojka* – *dekle*; *devočica* – *dekletce*; *nebroj* – *brez števila*; *majka* – *mati*;

grehota – *velik greh, pregreha*; livada – *travnik*; okruten – *krut*; zločest – *hudoben*; bogme – (*prav*) *zares*; svirati – *igrati*; baš – *ravno*; itd. itd.

2.8 Poleg tega, da je s tem prevzetim besedjem pesnik podajal izjemnost ubesedovane predmetnosti, je, kot nakazano, to besedo uporabljal tudi kot dobrodošlo sredstvo za premagovanje metrično-rimalnih težav. Za preizkus pogledjmo funkcije poljubno izbranih 20 takih besed: *gizdav, devojka, plakati, devojčica, spavati, slušati, nebroj, majka, diviti se, grehota, bol, livada, okruten, zločest, bogme, ni 'niti', pevati, svirati in baš*.

Zaradi rimanja ima: *plakati* – *čakati*, *spavati* – *plavati*, *sluša* – *duša*, *nebroj* – *teboj*, *spaval* – *vzplaval* – vsega skupaj 5 primerov, tj. eno četrtino vseh. Metrična ustreznost prevzete besede je bila izkoriščena v naslednjih primerih: *devojčica, bôli, livadi, okrutni, zločesta, peval, sviral, baš, ni, bogme* – tj. pri polovici od naših 20 besed. Ustrezne splošne besede bi bile: *deklica* (vendar je tu ob zlogu manj v ospredju bolj manjšalnost kot ljubkovalnost), *bolečine* (ki pa so bolj telesne, prvinske, medtem ko so *boli* bolj duševnostne), *travniki* (kar pa ne gre v vzporednostni vzorec »*po livadi po zeleni*«), *krut* (dva zloga manj), *hudobna* (morda vsebinsko premočna za *zločesta*), *pel, igral, ravno, niti, zares*.

Tako nam za eventualno prosto, tj. neritmo- oz. rimotvorno izbira ostanejo *gizdav* (*prevzeten*), *devojka* (za silo bi šlo *dekle mi*), *plakati* (*jokati* ima isto ritmično strukturo), *majka, diviti se, grehota*.

Kaj je tu posebnega dosegel pesnik z uporabo nesplošnih izrazov: *gizdava devojka Julijana* gotovo hoče poudariti nenavadnost tega dekleta, katerega ime je nasproti domači *Julki* tudi samo zaznamovano (ritmično bi bil z nekaj napora dosegel isto *s prevzeto ti dekle mi, Julijana*). Da je v drugem primeru pesnik vzel *plakal* namesto *jokal*, je gotovo vzrok ta, da je Župančiču *jokal* bilo preveč povezano s prvinskim človekovim afektom, medtem ko je na tem mestu šlo za nekako preneseno poimenovanje človeške duševne stiske. Tako bi bil lahko zamenjal še besedo *majka* z *mati* in *diviti se* z *čuditi se*, a prva mu je bila pač njegova lastna mati (ali pa je tu še reminiscenca na medmetno rabo *majko*), *čuditi se* pa pač samo zaradi navadnosti ni prišlo v poštev (prim. *jaz se divim tvoji krasoti*). Končno je tu še *grehota*, ki pravzaprav spada med primere z opazno besedotvorno prvino, s katero pa je posrečeno podana večalnost, tj. *velik greh*, morda še *nenavaden* (saj bi slovensko *pregreha* nekako zajela tudi večalnost).

Kaj sledi iz tega? V rabi teh prevzetih besed v veliko primerih (pri treh četrtinah) vidimo olajšanje ustvarjalnega napora v metriki in rimanju, kar po našem ni ravno odlika teh pesmi.

2.9 Morda je tudi zaradi tega, vsaj do neke mere, ne le iz vsebinskih (ali idejnih) razlogov pesnik to zbirko pozneje manj cenil, čeprav se temu, po našem prelahkem, obvladovanju ubesedovalnih umetnostnih težav tudi pozneje težko odpoveduje (prim. *devojka ti, pri oknu slone, si li čula ta vrisk plakajoč skozi noč*). V tem je pesnik praktično tudi brez sodobnega odziva, osamljen, ukleščen v manj pristen slonokoščeni stolp svoje umetelne osamitve.

2.10 Da je pesnik prevzete besede le v manjši meri uporabljal zaradi tega, da je tudi z njihovo tvarno stranjo soizražal doživljano predmetnost, v večini pa po njej segal iz metrično-rimalnih razlogov, se vidi tudi po tem, da ima v svojih pesmih tudi one navadnejše slovenske vzporednice, četudi redkeje. V Čaši opojnosti se najdejo naslednje (za pomišljajem so navedene navadn(ejš)e vzporednice): *čša, čšica* – korec, kupica, kupa; *vera* 'zvestoba, zaupanje' (P: nk.) – nezvest; *toga, togujem* – vzdihujem, otožen; *grudi* – prsi, (po)tešiti (P:

nk.) – tolažba; *devojka, devojčica* – deklica, deva (pač pa nima *dekleta*); *ljubav, ljubaven* – ljubezen; *hram* (P: nk.) – cerkev, katedrala (za muslimansko okolje svetišče); *ustna* (P: Dalm.) – ustnice; *sluša* – poslušaj; *čuj* – poslušaj; *okititi* (P: nk.) – okrasiti, krasota, krasotica, kras, okrašati; *tajnostno* (P: nk.), *tajen* (P: nk.) – skrivnost, skrivnosten; *svoboda* – oproščen, prost, prostost; *nepokoj, pokoj, pokojen, pokojno* – mirno; *lice* – obraz, obrazek, obličje; *plakati* – solziti se; *grehota* – greh; *diviti se* – čuditi se; *blesteti* – bleščati se; *gomila* (P: nk.) – grob, jama, *žitje* – življenje; *čibuk* – pipica; *zapatiti* – prižgati; *hram* – dvorana (P: nk.); *dvori* – izba.

Večina prvotno slovenskih izrazov je stilno nezaznamovana, še najmanj vzporednice za *čaša, devojka*. Pleteršnik večino doslej še neobravnanih besed zaznamuje z *nk.*, komaj katera oblika je druge vrste (npr. *ustna* Dalm.). Omenil bi še *lice*, ki je v Pleteršniku brez oznake, pa je za pomen 'obraz' bolj vzhodnoslovanska beseda kot ne.

Brez prvotne slovenske vzporednice so torej tudi v Župančičevem besedilu redke prevzete besede: *gizdav, opojen* (P: nk., hs.), čaroben (P: nk.), *nada* (P: nk.), *čita* (P: nk.), *kist* (P: nk., rus.), *bolest, bol, čuvati, sinji* (nebo) (P: nk.), *zvati* 'imenovati' (P: nk.), *dver* (P: vzh. Štaj., ogr.), *pir* (P: Bkr.), *brz* (P: nk.), *pop* (P: pravoslavni duhovnik), *zloben* (P: nk.), *zločest* (P: nk³), *oprostiti* (*greh*) (P: kajk., Valj.), *pušiti*.

Pri doslej še neobravnanih, a pri Pleteršniku z *nk.* ali podobno zaznamovanih besedah večinoma ni težko najti slovenske vzporednice, npr.: *nada* – *up*, *čita* – *bere*, *kist* – *čopič*, *sinji* – *moder/plav*, *zvati* – *imenovati*, *dver* – *vrata*, *pir* – *svatba*, *pop* – *duhovnik*, *zloben*, *zločest* – *hudoben*, *oprostiti* – *odpustiti*.

3 Drugi tip Župančičevih prevzetih besed je neslovanskega izvora. Literarni zgodovinar je svojo misel »Na splošno se jezik in slog Čaše opojnosti odmikata domačnosti in preprostosti in kažeta težnjo po prefinjenosti in eksotičnosti« konkretiziral z naslednjo povedjo: »Od tod množica tujk, med katerimi je pesnik nekatere zapisal kar v izvorni francoski pisavi: *zefir, mitična roža, gardine, orgija, bakanal, parfumovane tamariske, aristokratsko samujoče teje, entrée je prost, polka française, promenirati, fino rezan profil, rendez-vous, demoni, glorijska, ekstaza, bohémien*.«

3.1 Neslovanske prevzete besede bi lahko delili po tem, iz katerega jezika prihajajo (francoske, druge romanske, grško-rimske mednarodne, »arabske« besede), toda s tem v glavnem ne bi zadeli njihovega pravega bistva: za večino teh besed (izjema je del besed, s katerimi se ubeseduje orientalska motivika) je značilno, da so bile v rabi takratnega (veliko)mestnega meščanstva, tudi nemškega, in kot take predvsem jih je treba obravnavati.

3.2 Med njimi so daleč najštevilnejši samostalniki, veliko manj pridevnikov (in iz njih izpeljanih prislovov), glagol je en sam. Pesnik jih uporablja zlasti za ponazarjanje ljubezenskega doživljanja in sveta, v katerem le-ta uspeva: *ocean, zefir, lilija* (ta je uporabljena tudi zaradi svoje simbolne vrednosti), *orgija, bakanal, parfumiran, tamariska, aristokratsko, teje, nunski, ciprese, eks, oranža, entrée, française, promenirati, fino, profil, aleja, mamá, Rendez-vous, demoni, glorijska, melodija, lilast, bohémien, mističen, seguidilla*. Večinoma z njimi označuje svoje lastno doživljanje, redkeje tako dogajanje samo opazuje.

S tem svetom se stika besedje verovanja in kar je z njim v zvezi ter idealnega slikarstva: *Kriste, Juda, Madonna, Eden* 'raj', *kerubov, kerub, nunski, glorijska, demoni, psalm, eksta-*

³ Oznake iz Pleteršnika so le pri doslej še neobravnanih besedah.

za, *katedrala* – *galerija*, *Krist*, *Tizian*, *Murillo*, *model*, *Madonna*, *Rafael*. Redke so besede z drugih področij, takih, ki kažejo na medčloveške odnose: *filister*, *kritiki*, *honorar*. (Na prevzetno pogledovanje z nasilno smrtjo kaže docela osamljena *pištola*.)

3.2.1 Veliko teh besed ima navadne slovenske vzporednice: *melodija* – *napev*, *Eden* – *raj*, *gardina* – *zavesa*, *entrée* – *vstop*, *zefir* – *vetrček*, *pištola* – *samokres*, *aleja* – *drevored*, *mamá* – *mati*, *Madonna* – *Marija*, *tulipe* – *tulipani*, *parfumovan* – *odišavljen*, *nunski* – *redovniški*, *oranža* – *pomaranča*, *glorija* – *sij*, *promenirati* – *sprehajati se*, *lilast* – *vijoličast* itd. Župančič sam v isti zbirki uporablja nezahodnoevropske besedne vzporednice: *mističen* – *skrivnosten*, *Eden* – *raj/raji*, *rajski*, *gardina* – *zavesa*, *ocean* – *morje*, *zefir* – *vetrček*, *azuren* – *sinji*.

S tem, da pesnik uporablja zahodnoevropske besede (zopet seveda velikokrat iz metričnih razlogov), je potrjena njihova prizivalna moč (moč sugestivnosti in invokacije) posebnega, nevsakdanjega sveta. Ta vloga je poudarjena pri tistih besedah, ki imajo samo nepodomačeno obliko: *bohémien* nam. *bohem*, *seguidilla* nam. *segvidilja*, *mandoleti* nam. *mandeljni*, *tulipe* nam. *tulipani*, *française* nam. *francoska*, *pfuj* nam. *fuj*, *huris* (angl. množina od *huri*). Neobičajno je tudi takrat zvenela oblika *parfumovan*, saj se je ljudsko namesto priponskega obrazila *-ovati* v takih primerih uporabljalo že docela padomačeno *-irati*.

3.2.2 Na koncu ostanejo prevzete besede, za katere ni neprevzetih (ali iz slovanskih jezikov prevzetih) vzporednic: *orgija*, *bakanal*, *tamariska*, *teja*, *cipresa*, *kerub*, *profil*, *model*, *glorija*, *psalm*, *ekstaza*, *katedrala*, *biblija*, *gotski*, *fino*, *aristokratsko*, *honorar*, *segvidila*, *mandeljni*, *tulipe*. Z njimi je pesnik zaznamoval nenavadne, enkratne »pokrajine«, po katerih se je gibalo njegovo čustvo in doživljanje sploh, izraženo po njegovo abstraktno: njegovo »žitje«.

3.3 Znamenita so še imena njegovih deklet, večinoma ljubic (deloma nesojenih): *Albertina*, *Berta*, *Julijana*, *Margareta*, *Gizela*, *Gini*. Vsa imena deklet (izvzeta je le *Mimica*, ki je pa iz drugačnega doživljajskega kroga) so iz modernega meščanskega sveta (za *Margareto* je rečeno, da je iz delavskih krogov).

3.4 Vprašajmo se sedaj, čemu vsa ta bodisi nenavadna poimenovanja določene predmetnosti bodisi nenavadna predmetnost sama. Z obravnavanimi neslovanskimi prevzetimi besedami je pesnik svoje doživljanje odmaknil od vsakdanjosti, lahko bi rekli tudi – od banalnosti, v pokrajine, ki niso vsem dostopne, ne širokim množicam in ne povprečnežu, navsezadnje ne filistru in ne kritiku. S to sodbo se torej pridružujemo zgoraj navedeni misli literarnega zgodovinarja,⁴ le da smo jo tu deloma precizirali, deloma pa tudi dalje razvili.

3.5 Ljubezensko čustvovanje v muslimanskem svetu pesnik razodeva deloma z istimi eksotičnimi poimenovanji pokrajinske mediteranske muslimanske predmetnosti (*ciprese*, *lovorike*, *zefir*, *azuren*, *arabeska*, *fantastičen*, *huris*, *huri*). Na splošno pa lahko rečemo, da pesnik uporablja muslimansko predmetnost predvsem za to, da v njej kolikor toliko očitno in obenem skrito bojuje ideološki boj proti nespremenljivemu, večnemu predpisu vladajočega ideološkega sistema, in sicer v imenu individualnih, po njegovem edino resničnih vrednot, ki jih stari mladim nepravilno odtegujejo.

Tako zgoraj navedeni človeški predmetnosti (lahko bi ji dodali še lastna imena *Essehra*, *Abdurhaman*, *Cordoba*, *Guadalquivir* ter občnoimensko *kalif*) stojijo nasproti *moslemi*

⁴ Joža Mahnič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, V, Ljubljana 1964, str. 155.

(*moslemini*), *koran*, *sura*, medtem ko je *Alah* nekako nad obojim. Tu vidimo pri Župančiču nekak strah, da bi bil boj zoper ideološko rigoroznost, ki ji je postavljajal nasproti naravni vitalizem, bojeval neposredno v okviru krščanske ideologije, ki jo sicer mestoma prizadeva že nakazano blasfemično stikanje verskega sveta z ljubezenskim, deloma pa si nasprotujeta navidezna verniška spravljenost v okviru utrjene ideologije ter individualno iskanje svojih ciljev.

4 Poleg prevzetih besed in njihovih neprevzetih ustreznice ali prevzetih zahodnoevropskih in mednarodnih ter njihovih slovenskih slovanskih ustreznice obstajajo pri Župančiču končno še besedne dvojnice drugih tipov, namreč v okviru osrednje slovenščine same. Take dvojnice nahajamo zlasti za naslednje pojme: *rože*: rož(ic)a, cvet, cvetlica, cvetka, cvetje; *kozarec*: korec, kupica, kupičica, kupa; *dekle*: deva, dekljica; *ljubica*: ljubica, draga; *tema*: tema, (polu)mrak, mračen; *polje*: polje, poljana; *spanje*: sen, spanec; *obraz*: obraz(ek), obličje, lice; *gnus*: gnus, stud; *gozd*: les, gaj; *hrepeneti*: hrepeneti, koprneti; *pot*: pot, steza, cesta; *svetloba*: svetloba, luč(ka); *žena*: ženka, gospa; *jeza*: jeza, srd; *uta*: lopica, hladnica; *gledati*: gledati, zreti; *angel*: angel, krilatec; *ljudje*: ljudje, ljudstvo, množice, med svet; *trepetati*: trepetati, drgetati; *ljubiti*: ljubiti, marati, imeti rad (rajši).

4.1 Pesnik sicer pri veliko enotah uporablja stilno nezaznamovano sopomenko, prav tako pogosto pa uporablja manj navadne izraze (zanimivo je, da za nekatere pomene, npr. *kozarec*, *dekle*, *spanje*, *žena* sploh nima navadnih poimenovanj). Stilno zaznamovane besede imajo pri Župančiču prav tako nalogo sugerirati nenavadnost poimenovanega (prim. npr. izraze za *kozarec*, *rože*, *dekle*, *polje*, *spanje*, *obraz*, *gozd*, *žena*, *uta*, *gledati*, *angel*). V nekaterih drugih, redkejših primerih pa gre bolj za predmetno različnost, npr. pri naslednjih izrazih: *tema*, *polje*, morda tudi pri *gozd*, *pot*, *svetloba*, *ljudje*, *trepetati*. Pri izrazih za *ljubiti* se meša eno in drugo (kakor že pri izrazih za *gozd*). Manjšalne, pravzaprav ljubkovalne oblike so seveda stilno zaznamovane že jezikovno.

4.2 Na koncu ostanejo še neprevzete stilno zaznamovane besede, ki v Župančičevem besedilu sploh nimajo nezaznamovanih vzporednic. Od takih imam zaznamovane naslednje: *rajati* 'plesati', *zagnati* 'vreči', *prešuštnica* 'vlačuga', *zora* 'zarja', *utrinjati se* (za oči), *krila* 'peroti', *bistro* 'živahno', kar vse nekako krasi ubesedeno predmetnost.

5 In kaj naj rečemo za sklep našemu razpravljanju o Župančičevi opazni besedi? Opazna beseda je v Čaši opojnosti eno najznamenitejših poetoloških sredstev, pa najsi gre za opaznost na podlagi prevzetosti ali celo citatnosti (npr. *entrée*, *huris*) ali pa za opaznost med avtohtonimi besedami slovenskega jezika. Ni se mogoče ubraniti sklepu, da je pesnik opazno besedo v veliki meri uporabljal za asociiranje izrednosti svojega doživljanja, čeprav smo videli, da je v veliko primerih bila pobuda za uporabo opazne besede metrično-rimalne narave. Izrazna nenavadnost, nevsakdanjost, nebanalnost, se seveda sklada s tem, kar so modernisti v veliki meri hoteli biti tudi v življenju, najsi se nam danes njihov hoteli-bitinena vaden/nekonvencionalen niti ne zdi nekaj, kar bi zares, tj. z današnjega stališča, bilo tako zelo nenavadno. Župančič pa je to svojo nenavadnost vsekakor živo občutil in zaradi nje doživljal viške in padce svojega čustvovanja in umovanja.

Bolj negativno lahko gledamo na Župančičevo močno izrazno opaznost s stališča sodobnega (jezikovno kritičnega) doživljavca, ki vidi zlasti s prevzeto slovansko (ali slovensko narečno) besedo dostikrat po nepotrebnem evocirano zemljepisno določnost brez prave

potrebe, ali celo pomensko votlost precejšnjega dela teh besed.

Ta v Čaši opojnosti izbran način ubesedovanja, ki se upesnitvenemu vidiku v veliki meri vendarle prilaga, postane v poznejših Župančičevih zbirkah (in tudi v njegovi Veroniki Deseniški) zmeraj bolj očitna nepozitivnost, tako da bi si zaradi večje naravnosti pesnikovega izraza želeli, da je ne bi bilo, ali da bi bila vsaj veliko bolj reducirana. Župančič je pač preveč vztrajal pri svoji mladostni, glede besedja nekako romantični zbiralni poetiki in tako ni (dovolj) sledil Cankarjevemu uporju vsemu manj naravnemu ali celo izumetničenemu in mrtvemu v našem jeziku, še zlasti umetnostnem.

MARKED WORDS IN ŽUPANČIČ'S POETRY: SUMMARY

In Župančič's collection *Čaša opojnosti* one of the most significant poetic features are the so-called »marked words«. This can be words which were taken over from other languages or words which are quoted (e. g. *entrée, huris*) or Slovene words which are particularly noticeable. One cannot help coming to the conclusion that the poet used such marked words to a large degree for the purpose of associations created by the extraordinariness of his experience, although it can be seen that in a large number of cases the reason for the use of a marked word was of a metric nature and for creating rhymes. Unusual, uncommon, not-trite expressions are, of course, used in accordance with the desire of the poets of the »Modern« movement to be themselves unusual in life too. However, their wish to be unusual, unconventional, does not appear to us to be so unusual from our present point of view. But Župančič though felt these uncommon expressions very strongly and experienced peaks and falls of his feelings and thinking just because of them.

A more negative view can be taken towards this powerful use of marked words from the point of view of the contemporary (linguistically critical) observer who sees, especially in Slavic borrowings and Slovene dialectal words, an unnecessarily evoked geographical determination, which has been created without any proper need, or sees even of the absence of meaning in a large number of these words.

This type of diction selected for his *Čaša opojnosti*, which is to a large degree still suitable for poetry, becomes in Župančič's later collections of poems (and also in his *Veronika Deseniška*) more and more a weakness, so that we would wish that it did not exist or that it would have been much more reduced for the sake of a greater naturalness in the poet's expression.

Župančič insisted too much on his youthful, gathering type of poetics, which is somewhat romantic, and he did not follow enough Cankar's rebellion against everything that is less natural or even artificial or dead in our language, particularly in the language of the arts.

(Prevedel Mirko Jurak)

Oton Župančič, Simpozij 1978. – Slovenska matica v Ljubljani, 1979, str. 175–186.

STIL PREŠERNOVE PESMI

V Prešernovem ustvarjanju ločimo več umetnostnih obdobij: mlad se je pač zgledoval tudi pri Vodniku; nato je prišlo obdobje, v katerem mu je bila vzor nekaka dvorljiva, galantna pesem, kakor so jo gojili že v rimljanski dobi veliki liriki, pozneje pa posnemali v renesansi, baroku in celo rokokoju; sledila je zrela faza klasične popolnosti, nato pa še ena bolj preproste pesniške dejavnosti.

Sonet *Vrh sonca sije soncov celo čeda* je iz druge dobe, je pa brez mitološkega antičnega aparata, ki je tako mnogim rodovom pesnikov zahodne civilizacije nadomeščal tvorbo lastnih podob. Besedilu te pesmi je dodana še metrična shema:

<i>Vrh sonca sije soncov cela čeda</i>	U – U – U – U – U – U
<i>po neba svitlih potih razkropljena;</i>	U – U – U – U U U – U
<i>od sonca, ljubga svojga zapušena,</i>	U – U – U – U U U – U
<i>jih zemlja celo noč z veseljam gleda:</i>	U – U – U – U – U – U

<i>Ko se zlati oblakov truma blede,</i>	U – U – U – U – U – U
<i>nazaj pripelje zarja ga rumena,</i>	U – U – U – U U U – U
<i>tak zemlja je v ljubezni vsa zgubljena,</i>	– – U U U – U – U – U
<i>de vanje ne obrne več pogleda.</i>	U – U – U – U – U – U

<i>Kar zvezd nebo, deklet ima Ljubljana;</i>	U – U – U – U – U – U
<i>rad ogledujem vas cvetečolične,</i>	– U U – U U U U – U
<i>ljublanske, ljubeznive gospodične!</i>	U – U U U – U U U – U

<i>Al dragi taka moč je čezme dana,</i>	U – U – U – U – U – U
<i>de pričo nje sem slep za vse device,</i>	U – U – U – U – U – U
<i>zamaknjen v mil obraz srca kraljice.</i>	U – U – U – U – U – U

Besede so postavljene tako, da se menjavata nenaglašeni in naglašeni zlog (torej imamo opravka z jambskim ritmom). Metrična shema kaže, na katerih mestih je namesto naglašene zloga uporabljen nenaglašeni, v dveh primerih (*tak zemlja* in *rad ogledujem*) pa tudi naglašeni namesto nenaglašene. Prvo se dogaja zaradi besednega gradiva in je v slovenskem jeziku zelo običajno, drugo pa je bolj namerno uporabljeno, da zmoti enoličnost menjavanja in tako nakaže vznemirjenost doživljavca, pesnika ali bralca. Tudi nenaglašeni zlog namesto naglašene je ritmično dobrodošel, ni pa tako opazen, kot je naglašeni namesto nenaglašene.

Razporeditev glasovnega gradiva v vrstice ni samo pisna in optična zadeva, temveč je hkrati tudi slušni, akustični pojav. To nam kažejo v glavnem že ločila, ki razen v prvem in

tretjem verzu zaključujejo vrstice. Kot vemo, nam ločila zaznamujejo premore, izgovorne zastoje ali posebne tonske poteke, kar vse krepi slušno samostojnost verza. Samostojnost verzov v naši pesmi poudarjajo še ženske rime na koncu vsake vrstice.

Čemu taka prirezanost dolžine posameznih vrstic in disciplina v razporeditvi naglasov? Ali ni to nenavadno, da ne rečemo – nenaravno! – Gotovo! Toda saj ni nikjer rečeno, da bi bilo samo navadno in naravno dobro, ono drugo pa ne. Pri hoji tudi ne premikamo nog in telesa tako, kot če plešemo, pa plesa ne gre že zaradi tega obojati. In tudi petje je močno nenavadno »govorjenje«, a nam vendar ugaja (če je seveda lepo). In tako še marsikaj. – Verzu, plesu, petju je skupen *ritem*, tj. po določenem načelu urejeno in torej predvidljivo menjavanje nekih enot (naglašanih in nenaglašanih zlogov, hitrih in počasnih korakov, močnejših in slabših tonov), ki človeku zbuja ugodje, mu pripravlja radosti, ponazarja dogajanja (da ne omenjamo hoje v korak, ki dejansko olajšuje premikanje).

Ves svet je v nekih enakomernostih: tako se zemlja suče okoli svoje osi, luna kroži okrog zemlje, vkljenjena v tek okoli zemlje potuje z njo vred okoli sonca; tako naše srce v enakomernih presledkih pošilja kri pot telesu ipd. – Po določenem načelu urejeno menjavanje je torej način obstajanja mnogih stvari, zato se ne čudimo, da nam je v mnogem pri srcu.

Tudi najbolj belega kruha se človek prenaje, pravi naš pregovor, in tako nas prenakomerno menjavanje določenih signalov uspava ali dela tope, in se ga naveličamo. Da se to ne bi zgodilo tudi v pesmi, se vrstice v tem in onem vendarle tudi ločijo. Že prva vrstica našega soneta nima na koncu takega premora kot npr. druga, zato se po rahlem zastoji prenese naš glas nepretrgan v drugo vrstico. Tak pojav imenujemo preskok (anžambmâ). Imamo ga tudi v tretji vrstici, kjer njen konec glasovno povežemo z začetkom četrte (*zapušena jih zemlja celo noč ...*). Tretja vrstica je razdeljena še s tem, da je pesnik *ljubga svojga* postavil med vejici; zato moramo to brati kot pristavek, tj. s premorom na obeh straneh, in ne kot zapostavljeni prilastek (kakor je pesnik pisal v neki drugi objavi). Glede take glasovne razčlenitve primerjaj še 11. vrstico (*ljubljsanske, ljubeznive*), kjer je zaradi take pisave *ljubeznive* bolj poudarjeno, kot bi bilo sicer.

Pesem lepo dokazuje, kako je *ritem* igra med »pravilnim« ponavljanjem glasovnih enot in med njegovim občasnim kršenjem, ki ukinjejo pravilnost še bolj potrjuje.

Za pesnike pravimo, da radi govorijo v podobah, tj. da marsičesa ne povedo naravnost, temveč posredno. Naravnost ne povedo zato, ker se bodisi sploh ne da ali pa bi bilo prenavadno. Pa ne, da bi hoteli biti nenavadni: ne, sami svet vidijo prav v tisti posebni luči, ki jo nakazuje podoba. Naravnost povedano bi to bilo presplošno, ne bi ustrezalo njihovemu posebnemu doživetju določene predmetnosti.

Le poglejmo v sonetu. Pesnik govori o svoji ljubi, ki mu je v odnosu od drugih deklet kakor sonce v primeri z zvezdami. Ves prvi del pesmi (8 vrstic) je samo podoba (prisposodba) tega njegovega odnosa do dekleta (kakor nam razlaga v zadnjih šestih vrsticah). – In kako je ta prisposodba sama spet polna podob! Namesto da bi pesnik rekel, da je *vrh sonca še mnogo sonc*, pravi, da jih je *cela čeda*; *skupina sonc* bi bilo prevsakdanje, *čeda* pa je izraz za skupino živih bitij: kakor živa bitja, razkropljena po nebeških poteh, se mu torej zde. (Še ob koncu 19. stol. je neki naš pesnik mesec imenoval *zvezdic pastir*.) Tudi *svetlih poti* ni na nebu, so le svetle lise, človeška domišljija pa jih je že v pradavnih dneh preobrazila v pota, tj. v delo živih bitij. Tudi če kopici oblakov pesnik pravi *truma blede*, ji je s tem dodelil nekaj živega, celo človeškega, saj se v trume družijo le ljudje.

Oživiljenost – personificiranost – je ena glavnih značilnosti te pesmi. Zemlja je pojmovana

kot ljubeče žensko bitje, ki hrepeni po *svojem ljubem*, tj. soncu (ponovna poosebitev) in se vsa zgubi v ljubezni, ko ji ga pripelje *rumena zarja* (tudi ta je poosebljena). Pesnikovo z ljubeznijo izpolnjeno čustvo si je našlo v veselju podobo svojega razmerja do dekleta in jo nato v zadnjih šestih vrsticah tudi razložilo.

Za to razlago je močno značilno, da se že njen drugi verz naravnost obrača k ljubljanskim dekletom, ki jim je pesem tudi namenjena. Neposredno jih ogovarja in s tem seveda iz tretje osebe preide na prvo. Stilnost pesnikovega čustva ponazarja figura pretiravanja (hiperbola): *kar zvezd nebo, deklet ima Ljubljana; vpričo nje sem slep za vse device* (= dekleta). Tudi *kraljica srca* je rahlo hiperbolična in še *de vanje ne oberne več pogleda*. – Taka pretiravanja so tudi za romantiko močno značilna.

Pri rabi besed opažamo, da pesnik imenuje ljubljenca *ljubega* (posamostaljeni pridevnik), ljubečo pa *drago*. Poleg izraza *dekle* uporablja za neporočene mlade ženske tudi izraz *devica*, ki poudarja telesno in duhovno značilnost deklet. Dekleta imenuje tudi *gospodične* in tako nakazuje njihov družbeno poseben položaj nasproti *dekletu* nasploh, njegova ljuba pa je *kraljica*. Za mlado neporočeno žensko je torej po vrsti uporabil naslednjo stopnjujočo se lestvico izrazil: *deklè, gospodična, devica*, za svojo ljubljenko pa *draga* in *kraljica*. – Raba različnih besed za isti predmet je stara pravica in odlika – in skoraj tudi dolžnost – pesnikov in pisateljev. Seveda je temu pogoj, da predmet tako tudi doživljajo.

Bolj drzne prilastkovne tveže v tej Prešernovi pesmi so: *čeda sonc, truma oblakov, srca kraljica*. Od pridevniških je za Prešerna značilna *bleda truma oblakov*, homerska *zarja rumena*, gotovo tudi *cvetečolične, ljubljanske, ljubeznive gospodične* in *mil obraz*. V pridevnikih ni posebne moči, niso pa tudi ne čisto vsakdanji, posebno ne *cvetečolične, ljubljanske, ljubeznive gospodične*.

Veliko izrazitejši je ta sonet glede nenavadne, tj. stilno zaznamovane stave besed (glede inverzij). Inverzije v nevezani besedi razodevajo pisateljevo posebno, čustveno obarvano, ne mirno, samo zaznavalno, doživljanje tiste predmetnosti. V ljubezenski pesmi nas čustvena prevzetost pesnika gotovo ne preseneča, posebno ne v taki kar razmetavo igrivi, kot je naša. Prav zares: skoraj v vsakem verzu je pesnik postavil kake besede na nenavadna mesta.

Le pogledjmo in jih primerjajmo z normalnim zaporedjem v oklepaju: *soncov cela čeda* (cela čeda soncov), *po neba svitlih potih razkropljena* (razkropljena po svitlih potih neba), *od sonca zapušena* (zapušena od sonca), *z veseljam gleda* (gleda z veseljam), *oblakov truma bleda* (bleda truma oblakov), *nazaj pripelje zarja ga rumena* (ko ga rumena zarja pripelje nazaj), *zvezd nebo* (nebo zvezd), *rad ogledujem vas* (rad vas ogledujem), *cvetečolične, ljubljanske, ljubeznive gospodične* (ljubljanske cvetečolične ljubeznive gospodične), *dragi taka moč je čezme dana* (dragi je dana čezme taka moč), *de pričo nje sem slep* (de sem pričo nje slep), *srca kraljice* (kraljice srca).

Ali je vse to res dobro in prav, se vpraša človek. Ali ni inverzij skoraj preveč? – Pesnik je svojo ljubljeno pač tako izjemno doživljal, da mu ne moremo očitati, če je segel tako pogosto po premenjenem besednem redu. Z njim je dosegel, da pesem beremo s »privzdignjenim tonom«, s kakršnim govorimo o vzvišenih stvareh, pred izbrano družbo, v trenutkih svečanega razpoloženja in čustvenega opoja (ali bi tako lahko govorili).

Sicer pa v pesmi marsikaka inverzija nastane zato, da se naglasi premenjenih besed skladajo z metrično shemo: prim. *de pričo nje sem slep* = ∪ – ∪ – ∪ – ∪ –, proti običajnemu *de sem pričo nje slep* = ∪ ∪ – ∪ – –. Take inverzije so pesnikom dovoljene kot posebne svobošči-

ne (*licentia poetica*). Ker pomagajo graditi ritmični tok pesmi, jih ne čutimo moteče vse dotlej, dokler nam ne otežujejo razumevanja (kar se pri Prešernu sicer sem ter tja zgodi). Zaradi prilagoditve metrični shemi so v našem sonetu še nekatere druge inverzije.

Drugi razlog za inverzije je rima. Tako je prišla na konec vrstice *čeda*, zaradi nje pa še *gleda* in *bleda*. Prav tako zaradi rime je na koncu *razkropljena*, nato pa še *zapušena* in *rumena*, pri kraju tudi *kraljice*. Tudi to je posebna pesniška svoboščina. S temi inverzijami je pesnik ustvaril posebno glasovno sozvočje, ki nam je ljubo. Že zaradi tega je v pesmi taka stava upravičena, še veliko bolj pa, če inverzni besedi pritiče izjemen pomen. Vsaj v prozi je tako, da se nenavaden, izreden položaj veže z izredno pomembnostjo tistega sredstva (ne samo zvočno, temveč predvsem doživljajno). Za naš sonet v glavnem lahko rečemo, da inverzije ustrezajo tem zahtevam, saj je s premenjenimi besedami v veliki meri podana predmetna vsebina pesmi.

V njej so namreč tudi inverzije, nastale samo zaradi posebnega pritegovanja bralčeve pozornosti. S tako inverzijo pesnik lahko dosega, da se bralec zave posebnega pomena invertiranih delov besedila. Tako je v drugem verzu z inverzijo po *neba svitlih potih*, saj bi bil pesnik glede na meter in rimo mirno lahko uporabil normalno stavo: *po svitlih potih neba*. V tretjem verzu je tako z *ljubga svojga*. Pri inverziji *oblakov truma bleda* lahko vidimo, kako nastanejo dvojne inverzije: navadno bi bilo *bleda* (1) *truma* (2) *oblakov* (3), v sonetu pa je zaporedje (3-2-1), vse zato, da je beseda *bleda* lahko prišla v rimo. Mogoče bi bilo reči tudi *truma oblakov bleda* (tj. 2-3-1), toda to zveni trše.

Še ena očitna stilna plast je v našem sonetu: to so za današnji knjižni jezik nenavadne glasovne in oblikovne podobe nekaterih besed. Po vrsti so take: *soncov* (sonc), *néba* (nebá), *svitlih* (svetlih), *ljubga svojga* (ljubega svojega), *zapušena* (zapuščena), *z veseljam* (z veseljem), *tak* (takó), *de* (da), *al* (ali), *pričo nje* (vpričo nje), *mil* (mili). Večino teh oblik poznamo bodisi iz zgodovine knjižnega jezika (npr. *svitlih*, *ljubga svojga*, *z veseljam*, *de*), marsikaj se še sedaj tako govori (*de*, *al*, *mil*) v prostem govornem jeziku v vsej osrednji Sloveniji, to in ono je ožje narečno (*z veseljam*, *zapušena*, *tak*).

Tu nas zanima, kakšna je doživljajska vrednost takih besed. Kdor pozna zgodovino knjižnega jezika vsaj toliko, kot jo prikazuje kak učbenik za srednjo šolo, mu te značilnosti Prešernovega jezika kličejo v spomin našo kulturno preteklost – preteklost, kakršna se razodeva tudi s starih portretov in pokrajin: ni več sveže iskrivosti v njih, zato pa plemeniti sijaj, ki nam je v svoji toplini morda celo ljubši, bolj dobrodošel kot čisto novo, še tako popolno blestenje. – Kdor take izrobrazbe v zgodovini našega knjižnega jezika nima, mu ta ali ona narečna črta tega soneta zazveni domače, kar je že odmrlo, pa ga morda celo rahlo moti. Po večkratnem branju pa mu te značilnosti jezika oživijo kot značilne vrednote Prešernovega izraza: Prešernova pesem sama jim daje življensko moč.

*

*Ur temnih so zatirale jih sile
vse pevca dni, ki te ti pesmi poje;
obup, življenja gnus, začela boje,
Erinje vse so se ga polastile.*

*Ko v veži je Orest Diane mile
zadobil spet bil zdravje duše svoje,
tak bi bile se od ljubezni tvoje
vmirile prsi, lica se zjasnile.*

*Zbežale so te sanje kratko-časne,
bilo blisk nagel upanje je celo,
ki le temnejši noč stori, ko ugasne.*

*Od tod ni več srce bilo veselo;
kako bile bi poezije jasne!
Lej torej je blede njih cvetje velo!*

Ta sonet je iz *Sonetnega venca*. Prešeren v njem opravičuje neveseli ton svojih pesmi: ne more biti drugačen, ker je tudi pesnikovo življenje tako neusmiljeno težko. – Vse polno tropov in figur je v tej pesmi, napisani, ko je bi Prešeren na višku svoje ustvarjalne moči. Tu si oglejmo najprej samo to, česar sploh ne razumemo, če ne vprašamo koga bolj izkuščenega ali pa ne pogledamo v kak leksikon. To so imena kot *Erinije*, *Orest* in *Diana*. Če jih ne razumemo, je pesem pomensko močno okrnjena, saj pesnik prav s temi imeni želi ponazoriti temne sile, ki so mu ubijale življenje, in odrešilnost ljubezni, ko bi je bil od ljubljene deležen.

V tistem času, ko je živel Prešeren, so izobraženi ljudje vsi vedeli, kaj te besede pomenijo: Erinije so grške boginje maščevanja, ki kaznujejo vsak greh zoper bogove in ljudi; tudi Orest je junak grškega bajeslovja: ubil je svojo mater, ki je zaradi ljubezni do drugega sama dala umoriti svojega moža, Orestovega očeta; Orest zaradi svojega dejanja ni mogel najti miru pred svojo vestjo vse dotlej, da ga sestra Ifigenija, svečenica v svetišču (= *veži*) boginje Diane, ni rešila prekletstva obupa. Vsa ta zgodba se je zganila v sodobnem bralcu tega mesta pri Prešernu. Pesmi je dajala doživljajno globino, ki bi jo kakšna druga tako kratka primera ali prisposoda komaj utegnila dati.

Danes, ko je naša splošna izobrazba deloma premaknjena na druga področja, deloma pa tudi poplitvena, nam morajo vsa taka mesta najprej razložiti, in šele ko jih razumemo, se nam pesem odpre, čepar ne več v tisto globino, kot bi se nam, če bi grško mitologijo in duhovni in predmetni svet, na katera se pesnik sklicuje, poznali tako, kot jih je on in njegovi izobraženi sodobniki.

Takih mest je v Prešernu precej in dandanašnji otežujejo uživanje njegove umetnosti. Enako je z imeni iz drugih kultur in kulturnih področij, bodisi literarnih bodisi zgodovinskih (prim. pesem Glosa).

V našem sonetu je Prešeren pogosto, toda ne kričeče, uporabil tako imenovano brezvezje (asindeton), tj. priredna razmerja je podajal brez veznika. Brezvezje je figura neposrednosti, ne mara uglajene olikane vsakdanjosti, kakršno zagotavlja tipični veznik za tipično nalogo. Tako brezvezje je v našem sonetu *obup*, *življenja gnus*: *obup in življenja gnus* bi bilo bolj vsakdanje, manj poudarjeno in stopnjevano. V istem odnosu sta tudi tretji in četrti verz prve kitice: navadno bi bilo ... *začela boje in Erinje vse* ... Primerjaj še v osmem verzi *tak bi bile se od ljubezni tvoje vmirile prsi, lica se zjasnile*: tudi tu »manjka« in, prav kakor med stavkoma devetega in desetega verza.

Niti enega prirednega odnosa Prešeren ni povezal z veznikom: kakor da bi bil hotel razgrniti pred bralcem vso težo nemilih življenskih resnic. In ko v 14. verzu uporabi tak napol veznik, ne zapiše navadnega *zato*, s katerim običajno izražamo posledičnost, temveč *torej*, ki pomeni *zatorej* in ima poudarjalno moč.

*

*Življenje ječa, čas v nji rabelj hudi,
skrb vsak dan mu pomlajena nevesta,
trpljenje in obup mu hlapca zvesta,
in kes čujej, ki se nikdar ne vtrudi.*

*Prijazna smrt! predolgo se ne mudi:
ti ključ, ti vrata, ti si srečna cesta,
ki pelje nas iz bolečine mesta
tje, kjer trohljivost vse verige zgrudi;*

*tje, kamor moč preganjovcov ne seže,
tje, kamor njih krivic ne bo za nami,
tje, kjer znebi se človek vsake teže,*

*tje v posteljo poslano v črni jami,
v kateri spi, kdor vanje spat se vleže,
de glasni hrup nadlog ga ne predrami.*

Prva kitica je zanimiva zaradi tega, ker pesnik v njej osebko in pveodkove skupine stavka ne povezuje s pomožnim glagolom, temveč ju postavlja drugo ob drugo. Tako namesto *življenje je ječa* ali *čas v nji je rabelj hudi* itd. beremo kar *življenje ječa* itd. Zaradi te nenavadne stave oba stavčna dela trdo zadevata drug ob drugega in tudi s tem poudarjata trdoto, da ne rečem – neusmiljeno surovost življenskih dejstev. – Taki izpusti so za Prešerna močno značilni.

Krutost vsebine v prvi kitici podpira seveda predvsem figura kopičenja: kar pet priredno sestavljenih stavkov (zadnji s prilastkovnim odvisnikom) nam razgrinja temno podobo izpovedovalčevega življenja: *življenje – ječa, čas v nji – rabelj hudi, skrb – vsak dan mu pomlajena nevesta, trpljenje in obup – mu hlapca zvesta in kes – čujej, ki se nikdar ne vtrudi*. – Močno zanimivo je brati samo osebko dele teh stavkov: *življenje, čas, skrb, trpljenje in obup, kes*. Neko stopnjevanje k brezizhodnosti je v tem zaporedju. (Tako stopnjevanje imenujemo klimaks.)

V drugem delu soneta pesnik ogovarja smrt: spričo tega, kar mu je življenje, se mu smrt ne zdi nesreča. Ne, imenujo jo *prijazno*, kliče jo kot odrešiteljico. Samo ona ga, ker je *ključ, vrata, cesta* (spet klimaks), lahko popelje tja, kjer tegob, ki ga morijo, ne bo več. Kje je to? Tam, *kjer trohljivost vse verige zgrudi, kjer znebi se človek vsake teže, tj. v postelji, poslani v črni jami*. Tja *moč preganjovcov ne seže, tja njih krivic ne bo za nami*. – Tudi tu imamo kopičenje za označevanje kraja in okoliščin, v katere vodijo vrata smrti (*tje... kjer...*).

Sonet je prepoln metafor: *življenje = ječa, čas = rabelj, trpljenje in obup = rabljeva hlap-*

ca, kes = čuvaj, smrt = ključ, vrata, cesta do neobremenosti v nebivanju, krsta = postelja, grob = jama, (umre) = spat se vleže. Nekaj teh metafor je nastalo s primerjanjem neživih pojmov (stvari) z živimi: čas je kakor rabelj, trpljenje in obup kakor hlapca, kes je kakor čuvaj. In posebljena smrt se nasprotno primerja z neživim: ključ, vrata, srečna cesta.

Močno značilni so tudi prilastki te pesmi. V prvi kitici so pričakovani, poseben je le *vsak dan pomlajena nevesta* (pomlajen = obnovljen, svež, neublažen). V drugi kitici je opazen prilastek *prijazna smrt* in *srečna cesta*, ki oba označujeta nasprotje tega, kar je navadno človeku smrt in cesta, ki pelje vanjo. V zadnji kitici je drzna zveza *hrup nadlog*, kjer pesnik težo, velikost duševnih nadlog ponazarja s pojavom akustičnega sveta (sinestezija).

*

Stilne značilnosti vseh pesemskih besedil – torej tudi Prešernove pesmi – najuspešneje preučujemo v njihovem naravnem okolju, tam, kjer so uporabljene. To smo temeljiteje storili ob sonetu *Vrh soncov ...* Tako delo pa zahteva veliko prostora. Ker tega navadni ni (prav tako ne časa), si moram ogledati še nekatera stilna sredstva. Tako bo naša podoba o Prešernovem stilu kolikor toliko zaokrožena, dobili bomo razglede po celoti.

Prešeren je uporabljal vseh vrst stopice, verze in tudi močno različne kitice. Kot vemo, je take ritmične oblike, ki so jih že pred njim iznašli ali uporabljali pesniki evropskih književnosti, k nam uvajal hote. Tako je med drugim dokazoval veliko primernost slovenskega jezika za pesništvo, saj se je v njem dalo posneti skoraj vse, kar je bilo dotlej izoblikovanih takih oblik.

Podobno je tudi z glasovnimi figurami, kakršne so rime ali asonanca. Rime je uporabljal ženske (*luna sije, / kladvo bije*) in moške (*nebeško sijejo oči, / ko so sijale prejšnje dni*). Neprave so precej redke: *Bilo ni godu, svatovšne, semnjá / de tje ne bili bi vábili ga*. V isti kitici jih je rad menjaval, npr. v Zdravici in Vodnikovem spomeniku:

<i>Edinost, sreča, správa</i>	<i>V Arabje puščávi</i>
<i>k nam naj nazaj se vrnejo;</i>	<i>se tiček rodi;</i>
<i>otrok, kar ima Sláva,</i>	<i>v odljudni gošávi</i>
<i>vsi naj si v roke séžejo,</i>	<i>sam zase žíví.</i>
<i>de oblást</i>	
<i>in z njo část</i>	
<i>ko pred, spet bodo naša lást.</i>	

Rima nam pomeni sicer le ujemanje glasov od zadnjega naglašene samoglasnika večje metrične enote, navadno verza; glasovno ujemanje pa imamo tudi pri tako imenovanih refrenih, tj. krajših ali daljših verigah glasov, ki se v pesmih javljajo po določenem zaporedju. Pri Prešernu jih je vse polno v gazelah, npr.:

Med otroci si igrala, draga! lani – čas hiti;
letos že vnemaš srca po Ljubljani – čas hiti.

Primerjaj še prvo, tretjo in šesto gazelo.

Rimi podobna je tudi asonanca, tj. če se na koncu verzov ujemajo samo samoglasniki, začenši z naglašenim z logom. V *Turjaški Rozamundi* imamo žensko, v Hčere svetu pa moško:

*Hrast stoji v turjaškem dvori,
vrh vzdiguje svoj v obláke,
v senci pri kamniti mizi
zbor sedi gospode žláhtne
ker Turjačan spet gostuje
Rozamundine snubáče.*

*Ljubice pod okno dragi
pride marsiktero nóč,
z deklico se pogovarjat,
dokler ne napoči zór:*

Moško ali žensko rimo je v isti pesmi mogoče razgibati z menjavo samoglasnikov in soglasnikov, ki se rimajo. Lep primer za to nam daje začetek pesmi *Zdravilo ljubezni*:

Je ljubemu ljubca, lepote cvet, -ét a
umrla stara le osemnajst let. -ét a

Mladenič obljudi ostati ji zvest, -ést b
se nóč in dan jokal je mesecev šest. -ést b

Se milo je jokal, je milo zdihval, -àl c
grob njeni je vsak dan obiskoval. -àl c

Ga mati tolaži, tako govori: -í d
Jaz imam tri brate, ti ujce tri ... -í d

Kakor kaže naš tretji stolpec, glede na različno glasovje rime označujemo s črkami a b c d e f itd. (brez č). Zaporedje rim je v nekaterih pesemskih oblikah ustaljeno, tako posebno v sonetih. Ustaljena zaporedja rim imajo svoje prilastke: zaporedna rima je aa bb cc, prestopna pa ab ab ab, oklepajoča abba, verižna aba bcb itd. Posebno umetna je rima pri *Pevcu*: moške so vse, rima pa se v vsaki kitici drug samoglasnik, in sicer po zaporedju a e i o u. O tem, kaj s to razporeditvijo rim pesnik dosega, je več razlag.

Prešernova pesem je res zakladnica stilnih sredstev. Čim podrobneje jo preučujemo, tem več se nam jih razodene. Skoraj bi lahko rekli, da te zakladnice ni mogoče izčrpati.

Sicer smo se v našem pregledu Prešernovega stila srečali s precejšnim številom stilemov (tj. stilnih izrazitosti), toda še veliko jih je, ki zaslužijo, da jih naštejemo.

Prešeren glasovnih značilnosti jezikovnega gradiva ni močno izkoriščal le v rimi in asonanci: v njegovi poeziji najdemo tudi mesta, da hoče s samim kopičenjem takih ali drugačnih glasov okrepiti v nas predstavno polnost sporočila. Tako je nezadržnost nesreče v pesmi *Kam?* nakazal z nenehno se ponavljajočim samoglasnikom *a*. Slikanje s soglasniki, tj. posnemanje naravnih šumov, imamo v prevodu *Lenore* in v *Povodnem možu*. V *Lenori* kažeta na šum in trušč vračajočih se čet z vojske glasova *r* in *š*: *in trum se šum, in vriš, in vrisk, / se turški boben sliš in pisk*. Enozložnice v jamski razporeditvi kažejo na korakanje in udarjanje na boben. Topot konja in šum, k ga povzroči jezdec, dobro ponazarjajo verzi:

*Po vasi gori pok, pok, pok,
je od pokdvá bobnelo;
zrložljal je s konja mož visok
na klop pred hišo belo.*

Tu je najbolj pogosto samoglasnik *o*, v tretjem verzu pa sičniki in šumevci. In posnemanje ženitovanjskega plesa pošasti:

*Pošasti grde veš, veš, veš!
za njima so jo vnele,
ko ojster piš skoz zrelo rež,
tako so te vršele.*

Ni dvoma, da je v teh verzih pesnik hotel »slikati«. – Podobno v Povodnem možu podaja nevihtno grozo s sičniki, šumevci in *r* in *v*:

*So brž pridrvili se črni oblaki,
zasliši na nebu se strašno gromenje,
zasliši vetrov se sovražno vršenje,
zasliši potokov deročih šumenje,
pričjočim pokonci so vstali lasje –
oh Uršika zala, zdaj tebi gorje!*

Take primere pri deklamiranju lahko upoštevamo tako, da kopičene soglasnike okrepimo ali jih kako drugače napravimo izrazitejše.

Od primer je pri Prešernu najbolj znana psidpodoba Valjhunovega napda na Črtomirovo četo gorskemu hudourniku:

*Ko se neurnik o povodnji vlije,
iz hriba strmega v dolino plane,
z derečimi valovami ovije,
kar se mu zoper stavi, se ne ugane,
in ne počije pred, de jez omaga:
tak vrže se Valjhun na nekristjane.*

Zelo učinkovito je tudi primerjanje mrtvih vojščakov kopam snopovja za žanjicami, ali naslednja:

*Pobegnil tak sem, kakor srna plane
od lovcov v prejšnjih časih ostreljena,
ke spet se strelcov truma ji zelena
prikaže in jo spomni stare rane.*

Močno značilne so še prispodobе v obeh kvartetih soneta *Tak kakor hrepeni oko čolnarja*, v *Novi pisariji* o novem Orfeju ali o slovenskem slovničarju in Dobrovškem, še bolj v *Zgubljeni veri*, ki je skoraj vsa iz venca primer. Primerjaj še primere iz *Zdravice*: *prost, ko je bil očakov, naprej naj bo Slovencev rod; ni take je mladenke, ko naše je krvi dekle*. Zakrita primera je tudi v verzih v *zemlji slovenski*, v *kteri očetje so naši sloveli, ktera zdaj ima grob komaj za nas ali meni nebi odprto se zdi, kadar se v tvoje ozrem oči*.

V Prešernovem izrazi včasih naletimo tudi na stvari, ki nas motijo. Sedaj je to kakšna beseda,

ki nam je danes grob germanizem (*žnablo* = ustnica, *sliši* = pripada), kdaj spet imenovalnik ali daljša oblika osebnega zaima kot mašilo. Včasih je tudi v vezavi čuden: *gosence kaj na repo varje* (= kaj varje repo pred gosencami) in še to in ono. Toda to so prave malenkosti v primerjavi s tem, kar nam je Prešeren dal ne le dobrega, temveč prav enkratnega. – Samo delček od tega smo tu skušali nakazati.

Slovenski knjižni jezik 2 (1966), str. 68–81.

STILNOST BESEDNEGA IN STAVČNEGA REDA

SPLOŠNO

Besede, besedne zveze in stavki si v sporočilu sledijo po določenem zaporedju. To uravnava natančna pravila. Jezikovni čut nam takoj pove, če jih kdo krši, in v mnogih primerih zlahka pokažemo, kako je prav ali bolj navadno.

STILNO NEZAZNAMOVANI ALI OBJEKTIVNI RED

Členitev po aktualnosti

Kadar govorimo mirno, brez posebnega poudarjanja, si besede (v bistvu 4 glavni stavčni členi: osebek, povedek, predmet, prislovno določilo) v prostem stavku, na splošno sledijo tako, da najprej pride na vrsto tisto, o čemer je v stavku govor, nato pa tisto, kar se o tem (novega) pove. Prvo imenujemo izhodišče, drugo pa jedro stavka. V stavku *Zemlja se vrti okoli sonca* je izhodišče *Zemlja*, jedro pa *se vrti okoli sonca*. Prim. še: *Včeraj zjutraj je deževalo*; *Barbara je poklicala Marjeto*; *Tine, Tone, Juri in Meta so skavtska četa*; *Je tvoj oče doma?* Med izhodiščem in jedrom zlasti v daljšem stavku radi delamo premor.

Pri jedru prostega stavka včasih lahko ločimo nekak prehodni del. V stavku *Zemlja se vrti okoli sonca* je tak prehodni del *se vrti*; imenujemo ga kar prehod. Če stavek členimo samo na izhodišče in jedro, prehod pritegnemo kar k jedru. Prehod je sicer najmanj važen in ga zaradi splošne razumljivosti lahko tudi opustimo, kakor npr. v obeh prostih stavkih iz priredja: *Mi o volku, volk iz gozda* (mi govorimo o ..., *volk pa pride iz ...*), *Ti očeta do praga, sin tebe čez prag* (= ... boš očeta spravil do ..., *sin pa bo tebe* (vrgel) čez ...). Seveda so tudi prosti stavki, ki sestojajo iz samega jedra, npr.: *Deževalo je*; *Ti?*; *Ar es?* Posebno pogosto je to v odgovorih na vprašanje: »*Kam greš?*« – »*Domov. Pa ti?*« – »*Tudi*«. Samo izhodišče je mogoče pri zamolku, npr. *Ti očeta do praga, sin tebe ...*

Zaporedje izhodišča, prehoda in jedra

Temeljno pravilo o besednem redu v prostem stavku je: izhodišču sledi jedro, med njima pa je lahko prehod. Tako je, če hočem kaj povedati navadno, neopazno. Poleg že navedenih primerov si je treba posebej zapomniti vprašalne stavke, ki jih uvaja *ali* ali pa se vprašuje samo s posebnim, tj. vprašalno intonacijo: *Ti je Ivan dal tisto ploščo?*, *Ti je dal tisto ploščo?*, *Je tvoj oče doma?* Pač pa imajo vprašalni stavki z zaimensko vprašalnico (npr. *kdo*,

kam) jedro na začetku, sledi pa mu izhodišče: *Kaj počnete tukaj?, Zakaj si tako poreden?, Kje si bil vso noč?, Kateri izmed vas je to storil?*

Izhodišče, prehod ali jedro stavka so, če ni nič drugega poudarjeno, lahko le štirje glavni stavčni členi, tj. osebek, povedek, predmet ali prislovno določilo; prilastek in povedkovo določilo imamo kar za njihov del. Sestavljenost teh štirih stavčnih členov nič ne vpliva na njihovo zaporedje. Torej lahko rečemo *Naša zemlja* se vrti *okrog sonca* (podredno zložen osebek) ali *Zemlja, Venera, Mars itd. se vrtijo okrog sonca* (priredno zložen osebek). Prim. še *Včeraj zjutraj in nato ves dopoldan ter popoldne do štirih je deževalo* ali *Barbara je vsa radovedna poklicala Marjeto*.

Členitev stavkov na izhodišče, prehod in jedro imenujemo členitev po aktualnosti ali po važnosti posameznih sestavin stavka. Pravilo o zaporedju delov stavka lahko povemo tudi tako: razen pri vprašalnih stavkih z vprašalnim zaimkom najprej povemo manj važni del sporočila (v mnogih primerih se navezuje na že povedano), nato pa važnejši. Ne smemo torej misliti, da bi bil za izhodišče zmeraj le osebek, če tega ni, pa povedek ipd. Izhodišče je, preprosto, zmeraj to, o čemer se kaj pove. Da je ista beseda ali besedna skupina sedaj izhodišče, sedaj jedro, nam lepo kaže strnjeno besedilo:

1. *Moža* sta prišla *sred vasi*. 2. **Tam** je ob cesti sedel zbor beguncev: nekaj moških, sicer ženske in otroci. 3. **Nekateri** so imeli svežnje obleke in posteljnine, večina pa ničesar. 4. **Krog njih** so bili zbrani otroci iz vse vasi. 5. *Nekaj gospodinj* je že prineslo težke hlebe kruha. 6. Rezale so **ga** v velikih kosih beguncem. 7. *Druge so delile mleko* !/; ena je prihitela z opranimi pleniciami. 8. **Z njimi** so previle dojenčke; 9. **ti** so bili vsi mokri in so jokali.

Izhodišče je tiskano ležeče, prehod pokonci, jedro poševno razprto; prvotni del jedra je kot izhodišče naslednjemu stavku tiskan polkrepko.

Strnjeno besedilo in pisateljeva volja pa v praksi tako pravilnost deloma zakrijeta, jo na površju zabrišeta. Naš odlomek je napisal Finžgar in se v resnici glasi takole:

Prišla sta sred vasi. Zbor beguncev je sedel ob cesti: nekaj moških, sicer ženske in otroci. Nekateri so imeli svežnje obleke in posteljnine, večina pa ničesar, krog njih so bili zbrani otroci iz vse vasi. Nekaj gospodinj je že prineslo težke hlebe kruha in so ga v velikih kosih rezale beguncem. Druge so delile mleko, ena pa je prihitela z opranimi pleniciami, da so previle dojenčke, ki so bili vsi mokri in so jokali.

V okviru izhodišča, prehoda in jedra stavka pa zaporedje besed in enot ne urejajo načela členitve po aktualnosti, ampak običaj danega jezika. Oglejmo si še enkrat stavek *Naša zemlja // se vrti / okrog sonca*. Kaj vidimo: ujemalni prilastek (*Naša*) stoji pred svojo odnošnico (*zemlja*), predlog (*okrog*) pred besedo, ki ji določa sklon (*sonca*). Če upoštevamo še stavek *Zemlja, Venera, Mars itd. se vrtijo okrog Sonca*, ugotovimo, da se *se* zmeraj nahaja za osebkom; vendar bi drugi primeri z naslonskimi osebnimi in povratnimi zaimki pokazali, da stoji *se* načeloma zmeraj za prvim stavčnim členom, najsi bo osebek, povedek, predmet ali prislovno določilo. Stavek kot *Dal sem mu ga* pa bi nam povedal, da si tudi naslonke slede po določenem pravilu.

Tak besedni red imenujemo stalni (all stalno stavo), glede na njegovo stilno vrednost pa

nezaznamovani ali objektivni. V bistvu imamo torej stalni besedni red tako po členitvi po aktualnosti kot po posebnih običajih danega jezika.

Res pa je, da zaradi tega, ker to ali ono v stavku želimo posebej poudariti, to stalno stavo spremenimo. Tako si lahko predstavljamo, da bi kdo rekel *Okrog sonca se vrti naša zemlja* ali *Deževalo je včeraj* ali *Je doma tvoj oče*, pa tudi *Zemlja naša se vrti okrog sonca*, *Zemlja naša vrti se okrog sonca*, celo *Dal mu ga sem* ipd. Tako stavo imenujemo umetno ali subjektivno, glede na stilno vrednost pa zaznamovano.

O stilno zaznamovani stavi bo govor pozneje, sedaj pa si podrobneje oglejmo posamezne primere stalne stave.

Zaporedje sestavin stavčnega člena

Zloženi stavčni člen sestoji iz jedra in natančnejšega določila: v osebku *naša zemlja* je jedro samostalnik *zemlja*, njegovo določilo pa pridevnik *naša* (isto bi bilo, če bi bila taka zveza predmet, prislovno določilo ali povedkovo določilo); v povedku *je vsa radovedna poklicala* je jedro osebna glagolska oblika, njegovo določilo pa pridevnika *vsaradovedna*; v prislovnem določilu *včeraj zjutraj* je jedro prislov *včeraj*, njegovo določilo pa prislov *zjutraj*; v prislovnem določilu *v petek zjutraj* je jedro predložna zveza *v petek*, njegovo določilo pa prislov *zjutraj*.

Kadar je jedro stavčnega člena samostalnik (ali samostalniška beseda), je njegovo pridevniško določilo (imenujemo ga prilastek) pred njim, samostalniško, prislovno, stavčno pa za njim, torej: *naša zemlja*, *vsata zemlja*, *ozelenela veja*, *cvetoča roža*, *strti upi*, *takega človeka*, *trije otroci*, *pet ljudi*, *stotim siromakom*, *drugi človek*, *dvoje ljudi*, *dvojna vrata*, toda: *lisica Zvitorepka*, *Ciril Kosmač* ipd., *mesto Ljubljana*, *vznožje gore*, *hrepenenje po domovini*, *želja po srečni vrnitvi*, *človek tam*, *življenje v dvoje*; *mesto, ki leži ob morju* ipd. Za jedrom je vedno tudi pristanek: *begunci: nekaj moških*, *sicer ženske in otroci*. Če je samostalnik količinsko določen s prislovom količine, le-ta prav tako stoji pred odnosnico: *veliko ljudi* (dajalnik: *veliko ljudem*), *več nasvetov* (orodnik: *z več nasveti* ipd.). Tudi svojilni rodilnik osebnega zaimka stoji pred samostalnikom: *nje pogledi*, *njega oče*.

Kot vemo, imajo nekateri pridevniki tudi sami dopolnila (predmet) v različnih sklonih. To pridevniško dopolnilo stoji v prilastku pred pridevnikom: *vsega dobrega siti otroci*. Tako je tudi, če ima dopolnila kak deležnik: *na cesti sedeči begunci* ali *od dela izmučena mati*. Če tak prilastek postavimo za odnosnico, pride določilo pridevnika ali deležnika za ti dve besedi: *otroci, siti vsega dobrega*; *begunci, sedeči na cesti*; *mati, izmučena od garanja*. Če ima pridevniški prilastek določilo mere, le-to stoji pred njim: *hudo lep film*, *zelo vroče mleko*.

Ujemalni pridevniški prilastek je lahko sestavljen iz različnih pridevniških besed: npr. iz pridevnika (lastnostnega ali vrstnega ali svojilnega), iz zaimka (vprašalnega, svojilnega, nedoločnega ipd.). Sledijo si po naslednji shemi:

Zaporedje pridevniškega dela samostalniške zveze

Nedoločni količinski zaimek	Števniki	Kazalni zaimek	Svojilni zaimek ali pridevnik	Lastnostni pridevnik	Vrstni ali določni pridevnik	Samostalnik
<i>vsi</i>		<i>ti</i>	<i>vaši</i>	<i>dobri</i>	<i>mali</i>	<i>ljudje</i>
<i>noben</i>			<i>moj</i>	<i>dober</i>		<i>študent</i>
<i>kaki</i>	<i>trije</i>		<i>vaši</i>	<i>znani</i>		<i>poskusi</i>
<i>nekateri</i>		<i>taki</i>			<i>fini</i>	<i>ljudje</i>
<i>vsi</i>	<i>trije</i>		<i>vaši</i>	<i>zvesti</i>		<i>prijatelji</i>
<i>nekateri,</i> <i>ne vsi</i> }		<i>ti in</i> } <i>taki</i> }				<i>ugovori</i>
	<i>trije</i>	<i>taki</i>	<i>vaši</i>			<i>lenuhi</i>
	<i>eno</i>	<i>teh</i>	<i>vaših</i>	<i>zanimivih</i>	<i>slovenističnih</i>	<i>predavanj</i>
	<i>eno</i>	<i>tako</i>	<i>vaše</i>	<i>zanimivo</i>	<i>slovenistično</i>	<i>predavanje</i>
	<i>dva ali</i> } <i>trije</i> }		<i>vaši</i>			<i>prijatelji</i>
		<i>tisti</i>			<i>zreli,</i> <i>poslednji</i> }	<i>obup</i>
			<i>bratov</i> <i>mamin in</i> } <i>očetov</i> }		<i>novi</i>	<i>klobuk</i>
				<i>ubogo</i> <i>slovenski</i> <i>dober in</i> } <i>pameten</i> }	<i>slovensko</i> <i>ubožni</i>	<i>praznik</i> <i>ljudstvo</i> <i>sloj</i>
					<i>slovenski</i> } <i>in hrvaški</i> }	<i>fant</i> <i>narod</i>

Zaporedje naslonk

	Glagolske naslonke A	Zaimki	Nikalnica	Glagolske naslonke B		Naglašena beseda ali veznik odvisnika
Naglašena beseda	<i>sem, si, sva, sta, smo, ste, so, bi</i>	<i>se, si</i>	Dajalnik osebnega zaimka	Rodilnik in tožilnik oseb. zaim.	<i>ne</i>	<i>je, bom, boš, bo, bova, bosta, bomo, boste, bodo</i>
<i>Premislil</i>	<i>sem</i>	<i>se</i>				
<i>Izmisli</i>	<i>sem</i>	<i>si</i>		<i>ga</i>		
<i>Prinesel</i>	<i>si</i>		<i>ji</i>	<i>jo</i>		
<i>Privoščil</i>	<i>si</i>	<i>si</i>		<i>ga</i>		
<i>Privoščil</i>	<i>si</i>			<i>ga</i>	<i>je</i>	
<i>Nê</i>	<i>bi</i>	<i>si</i>	<i>vam</i>			<i>úpal povédati</i>
<i>Nísem</i>		<i>si</i>	<i>vam</i>			<i>úpal dáti</i>
<i>Náj</i>	<i>bi</i>	<i>se</i>	<i>vam</i>			<i>pridružil</i>
<i>Prinesel</i>	<i>bi</i>		<i>mi</i>	<i>jih</i>		
	<i>Si</i>	<i>se</i>		<i>ga</i>		<i>naveličal</i>

<i>Premislil</i>	<i>se</i>			<i>je</i>	
<i>Premislil</i>	<i>si</i>			<i>je</i>	<i>bil</i>
<i>Izmislil</i>	<i>si</i>		<i>ga</i>	<i>je</i>	
<i>Poznalo</i>	<i>se</i>		<i>ti</i>	<i>je</i>	
<i>Videlo</i>	<i>se</i>		<i>ti</i>	<i>ne</i>	<i>bó</i>
<i>Zahotélo</i>	<i>se</i>	<i>nam</i>	<i>ga</i>	<i>je</i>	
<i>Ne bó</i>	<i>se</i>	<i>ti</i>			<i>poználo</i>
<i>Ní</i>	<i>se</i>	<i>mu</i>			<i>poználo</i>
<i>Ní</i>	<i>se</i>	<i>nama</i>	<i>ga</i>		<i>ljubílo odpréti</i>
<i>Prinésel</i>		<i>ji</i>	<i>jo</i>	<i>je</i>	
<i>Prinésel</i>		<i>mi</i>	<i>ga</i>	<i>bo</i>	
<i>Rékel</i>				<i>bo,</i>	<i>da ne vé</i>

Če je jedro stavčnega člena osebna glagolska oblika, je njegovo določilo (imenovano povedkovo določilo in povedkov prilastek) za osebno glagolsko obliko: (*Janez je bil lačen; se je vrnil truden; se je vrnil junak*). Izjema so seveda vprašalni zaimki kot povedkova določila: *Kdo pa si (ti)?, Kaj pa je (Ivan)?, Kakšna pa si prišla (domov)?*.

Določilo prislovnega okoliščinskega, tj. prostorskega ali časovnega jedra, je zmeraj za odnosnico: *tam doli, včeraj zjutraj*.

Besedni red v zloženem stavku

Podredje obravnavamo po istih načelih kot prosti stavek; tj. odvisne stavke imamo za posamezne stavčne člene ali njih dele. Ker je torej podredje samo neke vrste razširjeni prosti stavek, t. i. stavčje, se nič ne čudimo, če zanj glede besednega reda načeloma veljajo pravila členitve po aktualnosti; tj. da najprej pride na vrsto izhodišče, nato jedro (ki pa ima lahko tudi prehod). V stavčnem priredju pa obravnavamo po vrsti najprej njegov prvi, nato drugi del (ali preostalo):

1. *France* je hitel proti domu. 2. *Na desnici* je čutil gorko Franckino roko. 3. *Zdelo se mu je*, da ga pelje kot otroka, in je ubogal, ker je vedel, da drugače ne sme, ne more, noče. 4. *Ob njem* je šlo čevrljanje otročičev; *na nogah* je še čutil, kje je spal Janezek. 5. *Vse* je šlo z njim: *Franca, otroci, vsa hiša*. – 6. *Ko je doma potrkal na vrata in se je v veži posvetila Lojzina luč*, je vse izginilo in ga zapustilo. 7. *Stopil je* v vežo, v hišo in zagledal v njej sam dolgčas in puščobo.

Prvi dve povedi sta prosta stavka z izhodiščem na začetku. 3. poved je zapleteno zložena. Glavni stavek (*Zdelo se mu je*) je izhodišče, vse drugo, tj. priredno zloženi osebkov odvisnik (*da ga pelje kot otroka, in je ubogal*), ki ima sam vzročni odvisnik (*ker je vedel*), ta pa priredno zloženi predmetni odvisnik (*da drugače ne sme, ne more, noče*) pa je jedro. 4. poved je stavčno priredje. Prvi del tega priredja je prosti stavek z izhodiščem *Ob njem* na začetku, kot predvideva naše pravilo; drugi del priredja je podredno zložen. Njegov glavni stavek (*na nogah je še čutil*) je kot izhodišče po pravilu na začetku, jedro (odvisnik *kje je spal Janezek*) pa na koncu. 5. poved je nekako pojasnjevalno priredje na ravni pristavka: pred dvopičjem je jedro (*vse*), pred izhodiščem za dvopičjem pa je samo jedro (izhodišče bi bilo *to je*). V 6. povedi sta izhodišče priredno zložena časovna odvisnika, jedro pa priredje (*je vse izginilo in ga zapustilo*). 7. poved je priredje z izhodiščem na začetku.

Za podredje sicer načeloma veljajo pravila členitve po aktualnosti, vendar se tudi v njem – kakor v prostem stavku – uveljavlja mehanična stava:

1. Prilastkov stavek stoji za samostalnikom, ki ga določa: To so *stvari, ki jih ni mogoče verjeti*. – *Misel, da bo moral noč prebiti na prostem, mu je motila ves lepi izet po planinah*. – *Vsak, ki ga je poznal, ga je rad imel*. – *Prav vse, kar sem povedal, je res*.

2. Tudi stavek prislovnega določila učinka sledi nadrednemu stavku: *Bil sem jezen, da bi se zgrizel*.

3. Predmetni železni stavek in namenilnikov stavek stojita za nadrednim: *Naročil mi je, naj ti povem, da ga ne bo doma, Sporoča ti, da pridi ob treh, – Prišel sem, da vam popravim pipo*.

4. Tudi primerjalni odvisniki so za nadrednim stavkom: *Bilo je lepše, kot sem si mislil*. – *Bilo je, kot da se svet podira*.

5. Odvisnik nižje stopnje stoji navadno za odvisnikom višje stopnje. Prim. našo 3. poved: *Zdelo se mu je, (1) da ga pelje kot otroka, in je ubogal, (2) ker je vedel, (3) da drugače ne sme, ne more, noče*.

6. Odnosni stavki pa so radi pred nadrednim: *Kar se tiče plače prosvetnih delavcev, pa raje ne govorimo*.

Zaporedje delov priredja

O zaporedju delov priredja smo že razpravljali, zato tu le na splošno povzemimo. Dele priredja je mogoče zamenjati v vezalnem in ločnem priredju, vendar s tem – razen ko gre za neurejene člene – lahko porušimo logično razmerje delov: v vezalnem priredju so lahko razporejeni po važnosti, sorodnosti, po načelu smerne urejenosti ipd., v ločnem po načelu prednosti v izbiri. V vezalnem priredju je razen tega zamenjava mogoča le, če so njegovi deli na isti časovni ravni, če torej ne zaznamujejo dogodkov, ki si sledijo drug za drugim. V takem primeru je namreč zamenjava bolj zapletena ali celo nemogoča. Če zamenjamo dele stopnjevalnega priredja, dobimo ali vezalno priredje ali pa – če jih obrnemo – namesto klimaksa antiklimaks in podobno. Preobrnjeno posledično priredje da vzročno in narobe. V protivnem priredju je mogoče zamenjati samo dele, ki se nekako soočijo: *Oče je v garaži, mama pa na vrtu* → *Mama je na vrtu, oče pa v garaži*. Vendar je s tako spremembo lahko prizadeta razvrstitev po važnosti. Seveda pa je stavek z veznikom zmeraj na drugem mestu. Kakor deli priredja si tudi samostojne povedi sledijo po določeni logiki: od splošn(ejš)ega k posebnemu, glede na resničen časovni potek, oddaljevanje od določene točke ali približevanje k njej ipd. Poglejmo odlomek iz Cankarjevega *Svetega obhajila*:

Petero nas je bilo. Sedeli smo za mizo in smo čakali. Spočetka smo se smejali in razgovarjali, nato smo igrali domino, naposled smo se naveličali ter smo umolknili.

Najstarejši sestri je bila trinajst let, najmlajšemu bratcu pet. V srcih pa smo bili stari: poznali smo skrb in strah.

Kadar so se zunaj oglasili koraki, smo se ozrli proti durim. Strmeli smo z velikimi očmi in odprtimi usti, sapa nam je zastajala.

»Prihaja!«

Koraki so utihnili, spogledali smo se molče, oči so bile solzne, ustne so se tresle. Zelo smo bili lačni. Mračilo se je že, matere ni bilo. Pred dobro uro se je bila napotila, bogvedi kam. Vedeli smo: kadar pride, prinese kruha. Prav nič nismo dvomili. Kajti večerilo se je in zvečer je treba večerje.

Mesto naslonk v stavku

1. Predlogi stojijo pred besedo (besedno zvezo), na katero se nanašajo: *za mizo*, *proti durim*, *pred dobro uro*.
2. Vezniki stojijo pred tistim delom sporočila, ki ga spravljajo v zvezo z drugim: *Sedeli smo za mizo / in smo čakali*; *Spočetka smo se smejali in razgovarjali, ... smo se naveličali / ter smo umolknili*; *Povej, / če veš*; *Pravi, / da se mu dobro godi*. Posebnost je npr. *pa*, ki lahko stoji tudi sredi dela sporočila, ki ga uvaja: *v srcih pa smo bili stari*. O tem bo več govora med posebnostmi.
3. Druge naslonke (koliko jih je, ni važno) stojijo za prvim stavčnim členom (izvzet je le prilastek), najsi bo gol, zložen ali stavčen. Če je povedek sestavljena glagolska oblika ali če sestoji iz pomožnega glagola in povedkovega določila, stojijo naslonke za deležnikom ali povedkovim določilom. Primere vzemimo kar iz Cankarjevega besedila:

1. *Petero nas (osebek) je ...*
2. *Sedeli (deležnik zloženega povedka) smo ...*
3. *Spočetka (prislovno določilo) smo se ...*
4. *Najstarejši sestri (logični osebek) je ...*
5. *V srcih (prislovno določilo) pa smo ...*
6. *Kadar so se zunaj oglasili koraki (stavčno prislovno določilo), smo se ...*
7. *Zelo (prislovno določilo) smo ...*
8. *Pred dobro uro (prislovno določilo) se je ...*
9. *»Kmalu se vrnem!« (premi govor) je rekla.*
10. *Mati (osebek) se nas je bala.*

Če ima stavek vrivek, pridejo naslonke za njega: *Na gregorjevo – otec, še veš? – se ptički ženili so.* (Ž) *Zunaj, mislim da pred sosedovo hišo, je zacvilil pes.* (C)

Če je v povedi več stavkov, ti pa so povezani z vezniki, stoji veznik pred naslonkami: *Sedeli smo za mizo in smo čakali.* – *V srcih pa smo bili stari.* – *Takoj da se povrne, je rekla.* *Zdelo se mu je, da ga pelje kot otroka.* – *Ga pelje kot otroka, in je ubogal.* – *Je ubogal, ker je vedel ...* – *Je vse izginilo in ga zapustilo.* – *Sama je najbrž že večerjala, pa se ji ne mudi s kruhom.*

Veznik *pa* ne stoji na začetku prirednega dela, če se kaj protistavi: *Janez se dobro uči, Miha pa je bolj površen.* Tudi za veznikom *in* ni naslonk, če se rabi namesto sklepalnega *pa* (*Večerilo se je in zvečer je treba večerje*) ali če se kaj sooči: *»Saj ni tako!« je rekel oni iz okraja in direktor mu je pritrtil.* (Kl) – *Svoj dnevnik je sežgala še tisti dan in za fánti se ni več drznila obračati oči.* (Lv) – *Bilo nas je devet bratov, / in nekdo je moral od doma.* (Bv) – *Gaz je bila temna, in takó sem v temo na celo gazil domov.* (F) – *Vrata se odpro in zaporédoma je vstopilo petero mož.* (S)

Če je v povedi več stavkov, ki niso povezani z vezniki, pridejo klitike za prvi stavčni člen vsakega teh stavkov:

*Spočetka smo se smejali in razgovarjali,
nato smo igrali domino,
naposled smo se naveličali ...*

*Strmeli smo z velikimi očmi,
sapa nam je zastajala.
Koraki so utihnilo,
spogledali smo se molče;
oči so bile solzne,
ustne so se tresle*

Naslonke na začetku povedi ali samostojnega stavka

Na začetku samostojnega stavka stojijo naslonke le takrat, če je pred njim izpuščena beseda (besedna zveza), za katero naslonke sicer lahko stojijo:

1. *Si brala novo pesniško zbirko?* (= *Ali si ...*);
2. *Le hitro pojdi, je daleč.* (= *pojdi, ker je ...*);
3. *Se bo nadaljevalo.* (namreč: *tó, berilo, članek, razpráva*);
4. *Se priporočamo.* (namreč: *tudi za prihodnjič*).

V 3. točko gre za silo tudi Prešernovo *Je znala obljubiti, je znala odreči ...* (namreč *Urška*); ali pa moramo to imeti za umetno stavbo.

Posebno občutljivi so za besedni red členki, npr. *tudi, še, že, celo, posebno* ipd. Stojijo pred tistim delom stavka, ki ga posebej poudarjajo:

Naša Marjeta gre jutri na izlet.
Neodvisno splošno sporočilo.
Tudi naša Marjeta gre jutri na izlet.
Tj. ne samo že omenjeni.
Naša Marjeta tudi gre jutri na izlet.
Tj. ne ostane torej doma.
Naša Marjeta gre tudi jutri na izlet.
Tj. ne samo ob že znanem datumu.
Naša Marjeta gre jutri tudi na izlet.
Tj. ne samo še kam drugam.

Včeraj so me poklicali na občino.
Neodvisno splošno sporočilo.

Že včeraj so me poklicali na občino.
Torej so pohiteli.
Včeraj so že mene poklicali na občino.
Sem hitro prišel na vrsto za drugimi.
Včeraj so me že klicali na občino.
Prej sem to samo predvideval.
Včeraj so me klicali že na občino.
Prej so me tudi drugam.

Takih ljudi se je bati.
Neodvisno splošno sporočilo.
Posebno takih ljudi se je bati.
Sicer pa tudi drugih.
Takih ljudi se je posebno bati.
A je sicer treba biti previden.

Ta se nosi kot primadona.
Neodvisno splošno sporočilo.
Prav ta se nosi kot primadona.
Ne le katera druga, če sploh.
Ta se prav nosi kot primadona.
Sicer pa je marsikaj bolj tako.
Ta se nosi prav kot primadona.
Pa nikakor drugače.

Besedni red in stavčni členi

Besedni red v slovenščini le redko odloča o skladenjski vrednosti delov stavka; tako je navadno le v stavkih kot npr. *Tele gleda žrebe, Žene so pogostile tekmovalke*, če stojijo čisto zase. Tu imamo homonimna, tj. enako se glaseča sklona, namreč imenovalnik in tožilnik. Če taki stavki stojijo sami zase, imamo prvi samostalnik za osebek, drugega za predmet. Tako sploh v srednjem spolu in pri samostalnikih 2. ženske sklanjatve (sploh v dvojini, nadalje v 1. ženski sklanjatvi v množini, v moški sklanjatvi pa v ednini, če gre za neživo). Tudi imenovalnik je lahko osebek ali povedkovo določilo: *Lisica je zver*. Prvi samostalnik je osebek, drugi povedkovo določilo. Pri vprašalnih stavkih z vprašalnimi zaimki pa je ravno narobe (*Kaj je lisica*), tj. vprašalni zaimek je povedkovo določilo. Razlika je tudi med *Kvedrovo Zofko* in *Zofko Kvedrovo*: v prvem primeru je *Kvedrova* svojilni pridevnik, v drugem lastno ime. Primerjaj enako (vendar samo govorno) *veliki Aleksander* proti *Aleksander Veliki*. Končno položaj pridevnika odloča o tem, ali gre za navadni ali pa za povedkov prilastek: *Ima elegantno ženo* proti *Ženo ima elegantno*.

Po besednem redu (v govoru pa tudi po stavčni intonaciji) se ločijo nekatere vrste trdilnih od vprašalnih stavkov: *Matjaž je doma* proti *Je Matjaž doma?*

* * *

S tem je obdelan stilno nevtralni (nezaznamovani) ali objektivni besedni in stavčni red. Držimo se ga zmeraj takrat, ko kaj mirno pripovedujemo, vprašujemo ipd. To je zlasti v znanstvenih in poljudnoznanstvenih besedilih. V prostem govoru, posebno pa v besedni umetnosti, pa besede in dele sporočila radi poudarjamo tudi s spremenjenim besednim redom.

STILNO ZAZNAMOVANI ALI SUBJEKTIVNI RED

Stilno zaznamovani besedni red dobimo tako, da nezaznamovano stavo kakor koli spremenimo. Poskusimo to z našim primerom *Zemlja se vrti okoli sonca*, in sicer premikajmo besedico *se*:

1. *Zemlja se vrti okoli sonca.*
2. *Zemlja vrti se okoli sonca.*
3. *Zemlja vrti okoli se sonca.*
4. *Zemlja vrti okoli sonca se.*
5. *Se zemlja vrti okoli sonca.*

Ker imamo v stavku 5 besed, je možnih $(n-1)n$ variant, tj. $(5-1) \times 5$, vsega torej 20 variant! Vse seveda niso enako dobre, ene najdemo kvečjemu v pesništvu, druge pa tudi pri čustveni zavzetosti pripovedovalca. Skoraj neverjetno je, da bi postavili predlog za besedo, na katero se nanaša, težko tudi, da bi kdo začel samostojen stavek s *ki*. Do zelo čudnega besednega reda pa dostikrat pride v prostem govornem jeziku, ker govorečemu, ko začne govoriti, še ni v zavesti celoten skladenjski vzorec, in pač začne govoriti, kar mu najprej pride na misel.

Na splošno lahko rečemo, da pridemo do stilno zaznamovane stave tako, da zamenjamo mesto izhodišča in jedra (tudi prehoda), da spremenimo mesto prilastka, zaporedje naslonk ali njihovo mesto v stavku, vrinemo vanje naglašeno besedo in podobno. Tako stavo imenujemo tudi invertirano, predstavitev pa inverzijo. Prim.: Jedro – (prehod) – izhodišče: *Okoli sonca se vrti zemlja*; *Petero nas je bilo* (C); odnosnica – prilastek: *strela gromska*; *avša avšasta*; *ôča nje* (P); prilastek – odnosnica: *mladosti leta* (P); *slovenstva stebri stari* (P); odnosnica ločena od prilastka: *devet je hodil dni* (Mf); *drugih nimam želja* (Mf); nenavadno mesto naslonke: *le tujcam sreče svit se v Krajni žari* (P); *ga stakne nazadnje, ki bil ji je kos* (P); deli priredja združeni: *da mi slast pride in mik za gostijo* (Mf); deli trdne zveze združeni: *grob se za grobom vrsti* (K); deli prilastka zamenjani: *kripo Krajni Korotani prelita* (P); predmetni odvisnik pred nadrednim stavkom: *Da je lepo, bi sodil, visoko čelo vsak* (P); primera pred primerjanim: *lepše od Urške bilo ni nobene* (P); nenavadno zaporedje naslonk: *Janez bi naj šel po nevesto* (štajersko, prav: *naj bi*).

S stilno zaznamovanim besednim redom (s tako imenovano umetno ali subjektivno stavo) dajemo invertiranim delom sporočila večji poudarek, hkrati pa jih čustveno barvamo. Če

je tak del sporočila res pomemben in ga torej doživljamo čustveno – in če želimo, da bi se oboje preneslo tudi bralcu, poslušalcu – je umetna stava upravičena. Pesnikom jo dopuščamo v večji meri zato, ker nam z njo povečujejo ritmičnost in zvočno ubranost besedila. V trezni znanstveni besedi, v veliki meri tudi v poljudnoznanstveni, pa se inverzijam izogibamo. Tu poudarke izražamo s posebnimi besedami; tako – če treba – tudi čustva.

Kako zelo inverzijo rabijo pesniki in pisatelji, naj pokažemo na primeru iz Prešerna:

*Naj pevec drug vam srečo popisuje,
ki celo leto je cvetlà obema:
kak Črtomir osredek obiskuje,
kak oča omladi med njima dvema;
ki ni, ko meni, mu veselje tuje,
ki srečna ga ljubezen v prsih vnema,
pijanost njino, ki tak hitro mine,
pregnana od ločitve bolečine.*

Navadni besedni red je tak:

*Naj vam srečo, ki je obema cvela
celo leto, popisuje drug pevec, (tak,)
ki mu, kot (je) meni, veselje ni tuje,
ki ga v prsih vnema srečna ljubezen,
kak Črtomir obiskuje osredek,
kako med njima dvema oče omladi,
njuno pijanost, ki tako hitro mine,
pregnana od bolečine ločitve.*

Pri Prešernu samem inverzij v drugih pesmih ni toliko, pri poznejših pesnikih pa sploh manj, npr. v Murnovi *Prišel čas je krog božiča*:

*Prišel čas je krog božiča,
bele naokrog goré,
k dvorom bliža se lisica,
v snegu zajčje so stezé.*

*Prišel je čas krog božiča,
naokrog (so) gore bele,
k dvorom se bliža lisica,
v snegu so zajčje stezé.*

*Mrzla polja so, gozdovi,
mráz in mrak v deželo gre,
snega polni so vrhovi,
zvečer poti so težké.*

*Polja, gozdovi so mrzli,
v deželo gre mráz in mrak,
vrhovi so polni snega,
zvečer so poti težké.*

*Mlin ne gre več zaporedom,
voda čezenj manj šumi,
potok skriva se pod ledom,
curek čezenj čist blešči –*

*Mlin ne gre več zaporedom,
voda čezenj šumi manj,
potok se skriva pod ledom
čezenj se blešči čist curek –*

Murn še največ prestavlja naslonke in prilastke in povedkova določila.
V Zajčevem *Toku ljubezni* je inverzij še manj:

*Prelomi se v mojih rokah,
prelomi se.
Zlomi se,
zemlja te kliče.* (kliče te zemlja.)

*Žejna zemlja,
trda zemlja čaka,
čaka z razpokanimi ustnicami.*

*Prelomi se v mojih rokah,
prelomi se, beli lok ljubezni.
Najopi razpokane ustnice,
napolni prazne roke.* (Beli lok ljubezni, prelomi se,
prelomi se v mojih rokah.)

*Najopi žejno telo.
In naj se potem razcvete
kamen.
Naj se razcvete kamen
v prsih zemlje,
naj te ugrabi njegov cvet.
Naj te popije žeja prsti.* In potem naj se razcvete
kamen.
Kamen v prsih zemlje
naj se razcvete

*In naj dehti mogočna noč
s temnim vonjem.* In mogočna noč naj dehti

Slovenski knjižni jezik 4. – Maribor 1970, str. 170–189.

DIE FIGUR DES GEGENSATZES IN TRUBERS PUBLIZISTISCHEN TEXTEN

0. Die *Figur des Gegensatzes* findet man überall in den Texten, die in Rupels Slovenski protestantski pisci (Ljubljana 1934) enthalten sind; im ganzen sind dies 21 Texte, vom Catechismus 1550 bis Hišna postila 1595. Diese Figur ist wohl auch die wichtigste von allen, da doch der Protestantismus selbst überhaupt einen Gegensatz darstellt zu vielem, was bis dahin Geltung hatte.

Diese Gegensätzlichkeiten bestehen auch in allen Themenbereichen der Publizistik bei Truber, wenn man mit dem Begriff Publizistik alle jene Texte faßt, in denen der Autor bemüht ist, nicht nur auf individuelle Adressaten Einfluß zu nehmen, sondern auch auf ganze Adressatengruppen. Hauptsächlich geschieht das in den Einführungen zu fast allen seinen Büchern, dann aber besonders in den katechetischen und polemischen Texten. Einen Höhepunkt in dieser Hinsicht stellt sein Buch Katechismus z dvejma izlagama (1575) dar.

1. Die Welt, die uns aus Trubers Texten entgegentritt, ist in einen ungeheuren Kampf verwickelt: in den Kampf zwischen dem *Guten und Bösen* schlechthin. Das Gute im höchsten Sinne ist *Bug* "Gott" selbst, das Böse *zludi* "der Teufel". Das Gute ist außer durch Gott, seinen Sohn Jesus Christus und den Heiligen Geist, durch "alle Propheten, Jünger und besonders den Heiligen Paulus"¹ vertreten (auch die Heilige Jungfrau Maria bleibt dabei nicht unerwähnt); danach kommen dann die "neuen verständigen Lehrer" und zuletzt die wahren Gläubigen. Das Böse ist verkörpert im Papst, in den Bischöfen, in den "falschen, heuchlerischen Lehrern und Predigern" und über Mönche, Nonnen ... geht es hinab bis zu den alten Weibern (*stare babe*).

Diese beiden Lager bekämpfen einander, um den Sieg über den Gegner zu erlangen oder einfach um am Leben zu bleiben, im Grunde aber auch, um die noch unentschiedenen "einfachen/gemeinen Leute" (TNTEDP, 1557), die irgendwie zwischen diesen beiden großen (lauten) Heeren leben, für sich zu gewinnen. Hier scheint übrigens die Masse der "krainischen und slowenischen" Bevölkerung zu sein, die letzten Endes darüber entscheiden wird, welchem von den beiden Lagern der Endsieg zufällt (falls diese Entscheidung nicht von höchster Stelle getroffen wird, wie es denn am Ende auch tatsächlich geschehen ist).

1.1. Es ist vielleicht angebracht, sich zuerst diese *Mehrheitsmasse* aufgrund ihrer Kennzeichnung durch Truber klar vor Augen zu führen:

Diese armen, schlichten Leute (TNTEDP, 1557, S. 34); diese armen, schlichten Leute und diese Eure Schäfchen; diese armen Leute (KZDI, 1575, S. 123); diese armen, schlichten, unverständigen, verführten und von den Päpsten

¹ Alle Zitate Übersetzungen vom Verfasser aus M. RUPELS Slovenski protestantski pisci. Ljubljana 1934 ins Neuhochdeutsche.

lichen verlassenen Leute; diese guten, schlichten/gemeinen Christen. (Ibid., S. 128)

1.2. Die *Gläubigen* werden sonst streng in "unsere" (d.h. lutherische) und "nicht unsere" (d.h. päpstliche) *unterteilt*. Dementsprechend werden sie auch attribuiert: die unsrigen positiv, die anderen negativ: negativ in desto stärkerem Maße, je höher sie auf der kirchlichen Rangliste stehen. Am schönsten kann man dies an oppositiven Beispielen sehen:

ein gläubiger Mensch (C, 1550, S. 6); der gläubige und weise, vernünftige und reiche, glückliche Mensch (1555);

viele falschen, schlechten Christen (EM, 1555, S. 16); die unvernünftigsten, lügnerischen, besoffenen, närrischen, hurenhaften Pfarrleute, besonders die von St. Rupert bei Mirna, die bei Tag und Nacht im Wirtshaus in vollkommener Hurerei liegen, die kein Wort in dem Glaubensbekenntnis, dem Vaterunser und den zehn Geboten richtig verstehen und glauben; und was sie von euch [Pfarrern] haben wollen, von euch verlangen, das tut [ihr auch]; und ihr lernet von ihnen, nicht sie von euch, dem Gott und den Heiligen zu dienen; die die Worte des Glaubensbekenntnisses, des Vaterunser und des Ave Maria himurmeln ohne jeden Gedanken und verständnislos; die kein Wort im Catechismus richtig verstehen, die nicht wissen, wohin er zeigt, was er lehrt, was er beinhaltet; die unverständigen Christen; ihr eselhafte, dumme Bäuerlein und Pfarrleute. (KZDI, 1575, S. 123f.)

Truber sieht also viel mehr Untugenden oder Laster an den päpstlichen Gläubigen als Tugenden an seinen eigenen. In dieser Hinsicht sind jene Stellen besonders interessant, an welchen er den Unterschied zwischen diesen beiden Konfessionen beim Singen schildert:

Wollen wir richtig singen oder beten [...], so müssen wir mit dem Glauben, reuevoll und mit Verstand singen und beten, nicht nur auf die Stimme achten und murmeln, sondern daran denken, was die Worte beinhaltet, wohin sie weisen, wovon sie reden, wofür wir bitten oder Gott preisen. Denn im Singen wird entweder von der Gnade Gottes, der Güte, der Wahrheit, der Allmächtigkeit oder vom Gottesversprechen erzählt.

Dabei soll man aber wissen und sich merken, daß unser Herrgott am bloßen Singen, an lauter Stimme, an verschiedenartiger Melodie oder an mehreren Stimmen beim Orgeln oder Pfeifen ohne Herz, Andacht und Verstand keinen Gefallen findet; nicht nur auf die Stimme achten und murmeln. (TCK...IP, 1574, S. 106)

Und an einer anderen Stelle, jedoch zuerst bezogen auf alle Gläubigen ohne Unterschied:

Also meine lieben Krainer und Slowenen, singet diese Lieder in der Kirche, zu Hause und auf dem Felde aus dem Herzen, denkt daran, was jedes Wort bedeutet und nicht, was die Melodie oder die Stimme verbirgt, heulet nicht, spinnt [leiert] nicht unverständlich ohne Glauben und ohne alle Andacht wie

die Pfaffen, Mönche und Nonnen den lateinischen Psalter nur des Bauches wegen.

Legt den Worten [Euer] ganzes Herz bei, betet, bittet, lobt richtig Gott. Und nach den Worten, die in diesen Liedern enthalten sind, glaubt, Gott und dienet... (KZDI, 1575, S. 108)

1.3. Hier sind wir schon bei dem Gegensatz zwischen den *Führenden beider Kirchen*. Der Gegensatz zwischen der Schilderung der lutherischen und der päpstlichen Geschwader ist besonders kraß:

Das hat den gelehrten, frommen Mann Luther gezwungen gegen sie zu schreiben. (AODTPSVK, 1562, S. 70)

(Und der Gläubige wird sich nicht von) jedem unverständigen und lügnerischen Pfaffen oder Mönch oder dem alten Weib leiten lassen und verleiten zum Teufelsglauben und zu idolatrischen Diensten. (ER...PTJEKP, 1558, S. 39)

Ein deutliches Beispiel dieses Gegensatzes bietet das folgende Zitat:

Päpste, Bischöfe, Pfaffen und Mönche waren viele Hunderte von Jahren doch zu schamlos mit ihren Ablässen und mit dem Götzendienste, mit häßlichem, unehrenhaftem Leben. (AODTPSVK, 1562, S. 70)

Noch einige Charakteristika der anderen Seite:

diese hochmütigen, gierigen, ungebildeten, heuchlerischen, dem Antichrist zugehörigen Päpste, Bischöfe, Pfaffen und Mönche haben uns weggeführt und uns zu solchem Götzendienste, zu diesen närrischen Gottesdiensten verdreht und dazugebracht. (Ibid, S. 70f.)

Oder:

O, ihr schweigenden Hunde, ihr bösen, armen, verdammten, des Teufels Pfaffen und Mönche, die ihr so wegen euerm stinkenden Bauche dem Teufel, seinen Gesellen und Dienern diese armen, schlichten Leute und diese eure Schäfchen verführen laßt ... Ihr seid solche angeheuerten Hirten und Wölfe, da ihr zu all dem schweiget. (KZDI, 1575, S. 123)

Oder:

von den richtigen Hirten päpstliche Pfaffen; Papisten, die gegen *diesen unseren alten Glauben* wie die Türken sprechen, diese ungelehrten, fahrlässigen, faulen, gefräßigen und besoffenen Pfaffen, Pfarrmeister und Filialkirchengeistlichen, welche diese armen Leute den Catechismus, besonders das Glaubensbekenntnis nicht richtig zu verstehen lehren. Denn sie erklären nirgends *den Catechismus richtig und der Reihe nach*, weder in der Beichte

noch zu Hause, sondern legen ihnen Worte des Glaubens, des Vaterunsers und des Ave Maria auf, [diese] aber murmeln sie ohne jeden Gedanken und ohne sie zu verstehen, wie die ungelehrten Pfaffen, Mönche und Nonnen das lateinische Psalter [...] (Ibid., S. 125)

1.4. Hier werden also überaus *heftige Worte* gebraucht, und es ist kein Wunder, wenn sich Zeitgenossen die Frage stellten, ob dieser Stil denn auch angemessen und für die Lutheraner überhaupt hilfreich sei. Auch Truber stellte sich diese Frage:

Ich weiß und ich sage es mir im voraus, daß auch einigen, die des lutheranischen Glaubens sein wollen, es [...] nicht gefallen wird, daß wir Lutheraner in allen unseren Briefen und Auslegungen, besonders in der Offenbarung vom Heiligen Johannes Pápste mit ihrer Gefolgschaft, Kardinále, Bischöfe, Pfaffen und Mönche eigentlich für Boten und Knechte des Antichrists ausgeben, in Verruf bringen und überall gegen sie schreien, allen Leuten erzählen über ihre falsche Lehre und falschen Gottesdienste, über ihr liederliches, unehrliches Leben, damit sie sich vor alledem hüten und ihm ausweichen etc. (KZDI, 1575, S. 123)

Wir tun das, Gott weiß es, nicht aus Haß, obwohl wir von ihnen geplündert, verfolgt, gefangen und gemordet werden [und obwohl] sie uns alle auf einmal hängen und verbrennen oder ertränken möchten, und wir tun das nicht aus Hochmut oder wegen dem Eigennutz, sondern wegen dem Gotteswillen und wegen seines lieben Sohnes Ehre und wegen der Erlösung aller Menschen. (NTPD, 1577, S. 144f.)

Man bekommt den Eindruck, daß Truber, sobald er deutsch schrieb, nicht so grob in seiner Wortwahl war (wohl deswegen, weil bei seinen deutschen Texten gewöhnlich auch Adressaten angesprochen wurden, die gesellschaftlich und in der Ausbildung auf einer höheren Ebene gestanden haben als die slowenisch Sprechenden).

1.5. Der Streit ging natürlich um die *Religionslehre* und *-auffassung*, denn das im Alten und Neuen Testament Verfaßte wurde von allen als unantastbares Wort Gottes betrachtet. Beide Religionsparteien werden natürlich auch mit positiven bzw. negativen Vorzeichen dargestellt, was besonders in attributiver Gestalt zum Vorschein kommt:

den wahren Glauben; den wahren Gott; lebendiges, reines, wahres Gotteswort; christlicher Glaube (C 1550, S. 2).

Antichrist [...] in menschlicher und andächtiger Gestalt (ibid.);

der wahre Glaube; die wahren Brunnen des NT; die wahre Lehre des Heiligen Evangeliums (C, 1555, S. 13 und 16.);

schöne, hochmütige Worte; die Herrschaft und das Königreich des Teufels mit seiner Finsternis; seinen Götzen und Diensten (ibid.);

unsere wahre christliche Religion (TNTEDP, 1557, S. 33); *unser christlicher Glaube ist der beste, älteste und wahrste und von Gott selbst im Paradies aufgestellt, sonst keiner, der den Menschen erlöst* (ER... PTJTEKP, 1558, S. 38);

die türkische, der heutigen Juden, aller Heiden und der falschen, heuchlerischen päpstlichen Christen Religion ist nicht heilig, nicht göttlich, sondern falsch, eine Irren- und Teufelsreligion, die den Menschen ins ewige Verderben verführt (ibid.);

unser Glaube [...] ist nicht ein neuer, irriger, verführerischer Götzenglaube, sondern der alte christliche wahre Glaube, der von der heiligen Dreifaltigkeit ausgeht und aufgestellt ist, vom Gottessohn selbst, von allen Jüngern, Propheten, wahren Märtyrern, Heiligen und Lehrern gepredigt, in die Heilige Bibel eingeschrieben und mit großen Zeichen und mit ihrem Blut bezeugt und bestätigt (ibid., S. 70);

ein Götzendienst, närrische Gottesdienste; viele Christliche Articuli werden irrig gelehrt, Gottesdienste werden nicht richtig abgehalten. (Ibid);

und Luther hat alle Leute gemahnt, daß sie selber die Bibel, die wahre alte heilige Gottesschrift, die Lehre und die Predigten vom Christus, den Propheten und Jüngern lesen (ibid., S. 72);

der päpstliche neue Irrglaube (ibid., S. 73);

der alte wahre Glaube (CO, 1564, S. 83);

unseren Glauben, der von Gott selbst und der Dreieinigkeit aufgestellt ist durch Jesum Christum uns geoffenbart (TCPD, 1566, S. 92);

der Teufel bestätigt alle schlechten Religionen, götzerischen, närrischen, falschen Lehren und läßt sie in Ruhe; dem Teufel und allen seinen Gesellen, die seine Lügen, Irrglauben, Götzendienst behausen und verteidigen (ibid., S. 91 und 92);

des wahren alten christlichen Glaubens, alle edlen Troste, hohe Gottgeheimnisse, öffentlich prophezeit [...]; die richtige Deutung der ganzen Bibel (SPL, 1567, S. 100);

des christlichen Glaubens und seiner Kirche Feinde; vom Antichrist, dem Türken und Papst, von Juden, Türken, Papisten irriige Erklärungen der Heiligen Schrift; falscher, irriger, türkischer und päpstlicher neuer Glaube (ibid); sie sprechen so türkisch, heidnisch über die Jungfrau Maria und über die Heiligen; sie rufen immer mehr zur Jungfrau Maria und zu den Heiligen, und sie verehren sie und sie haben sie öfters in Gedanken als Gott oder seinen Sohn Jesum Christum (KZDI, 1575, S. 120 und 126).

Es gibt aber auch Stellen, an denen Primus Truber die Identität *beider Religionen, ihre Gemeinsamkeit* zeigt, so z.B. besonders in SPL (1567, S. 100):

inwieweit Lutheraner oder die Papisten was richtig lehren und es glauben, darüber predigen, taufen, die Kommunion erteilen, beten und dem Gott dienen: vom Grunde wahrlich über Gott selbst und seinen Sohn, über die Propheten und Jünger, aus der heiligen Schrift unterrichten und unterweisen und wenn ihr zu wissen wollt, wahrlich und nach Gotteswort beurteilen, welche Religion ist die wahre alte und welche die neue falsche, vom Antichrist, *die lutheranische* oder die päpstliche alt, echt, göttlich, wahr und erlösend?

Diesen Religionsgegensatz versuchen auch die folgenden Gedanken Trubers zu überwinden (AODTPSVK, 1962):

und jeder gute krainerische und slowenische Mensch wird von Grund auf vollkommen verstehen, was in diesem Buch geschrieben steht (S. 76);
von einer so schrecklichen Blindheit und vor einer solchen richtigen Bestrafung Gottes behüte und erhalte der himmlische Vater, um seines lieben Sohnes willen gemeinsam mit dem Heiligen Geist, jeden Menschen. (S. 78)

Den Angehörigen beider Religionen ist auch die Sünde gemeinsam:

Und wer, die Lutheraner oder Papisten, sind schuld daran, daß die heutigen Menschen so böse, untreu sind, daß es überall so viel Not und Plagen gibt und daß der Türke solche Siege erringt. (SPL, 1957, S. 100)

Oder:

Unser Herrgott, Vater im Himmel, der will, daß alle Menschen erlöst werden und zur Erkenntnis der Wahrheit gelangen; Gott hat nicht nur allen Menschen befohlen, seine Wunder und Gebote immer im Herzen und vor sich auf Wänden, an der Tür aufgeschrieben zu haben, auf den Händen zu tragen und den Kindern von ihnen zu erzählen, sie bei Tag und Nacht zu belehren (Deut. 4, 6, 11), sondern von ihnen auch zu singen. (TCK ..., 1574, S. 104)

Und an einer weiteren Stelle:

Oft haben wir alle (seien wir päpstlich oder lutherisch), die wir uns die wahren Christen der alten, katholischen, evangelischen Religion nennen und sein wollen, zu bedenken und richtig hineinzuschauen in die Heilige Schrift, in welcher die Gebote und Gesetze sich befinden [...] So werden wir finden, hören und sehen, daß der größere Teil, sowohl der Lutherischen als auch der Päpstlichen, unfruchtbar, dem Gottesworte feindlich und ungehorsam ist. Denn die Päpstlichen dienen offen den Götzen mit ihren Messen, *die Lutherischen aber werden auch immer mehr böse, untreu [...]* In summa: die Lutheraner gleich wie die Papisten, der größere Teil von ihnen, steckt in diesen großen Todsünden, die oben erwähnt wurden, wie Christus selbst prophezeit hat. Niemals vorher war von einen Menschen auf dieser Welt ein solcher Hochmut, eine solche Gefräßigkeit und vielerlei unnütze Verschwenderei zu hören und zu sehen, wie es jetzt bei uns zugeht, besonders mit der Kleidung und der Gastgeberei. [Usw., usf.] Deswegen wundert sich keiner und gibt Gott nicht recht, der uns so mit den Türken und anderen Plagen heimgesucht und bestraft. [...] Das schreibe ich Euch aus Derendingen, noch immer lebensgefährlich krank. [...] Euer treuer Hirt Truber. (NTPD, 1577, S. 143)

Diese Stelle klingt geradezu ökumenisch. Aber kurz darauf sprach Truber wieder aggressiver, z.B.:

Als Antichrist ist jetzt erkannt der Papst in Rom, gesendet vom Teufelshaus (TPPZNTI, 1579, S. 148),

aber kurz vor seinem Tode vernimmt man in der HP (1595) eine versöhnlichere Stimme:

Wir aber an beiden Seiten halten uns sehr undankbar gegenüber dem Worte Gottes: die Bischöfe befolgen es, wir aber leben nicht nach ihm und wollen das ausnützen für unsere Gier, unseren Hochmut und andere Sünden, so daß ich die Sorge habe, daß Krain gewiß eine große Bestrafung wird erdulden müssen, es sei nun von seiten des Türken oder sonst durch Kriege, Hungersnot und andere Strafen. (HP, 1595, S. 158)

Diese kurze Auswahl von Zitaten enthält nur die wichtigsten Religionsgegensätze der damaligen slowenischen Wirklichkeit, soweit sie in Trubers publizistischen Werken zutage treten.

1.6. Besonders oft wird die lutherische der päpstlichen *religiösen Praxis* gegenübergestellt. Der protestantischen schlichten Glaubenspraxis, die seelische Einkehr bedeutet, ohne jeden äußerlichen Prunk, stellt Truber die andere, sündhafte Glaubensausübung gegenüber (Pilgerfahrten, der Bau neuer Kirchen, Aberglaube):

[Dieses] Rufen zu den Heiligen, das Beten und zu große Verehrung, das Erbauen von Kirchen zu Ehren Heiliger, das Pilgern und Feste Feiern ist nicht richtig, ist Gott, seinem Worte und Gebote zuwider, und daß, in Kürze, die Heiligen es nicht haben wollen, daß sie zu sehr verehrt und angebetet würden, daß bei ihnen um Hilfe gesucht würde, [denn] solches Verehren und Beten kommt von und hat seinen Anfang bei den Heiden [...]; auch die Heiligen sind von solchen unverständigen Christen an die Stelle der heidnischen Götter und Götzen gestellt, verehrt, angebetet worden: d.h. diesen Teufeln und Götzen gleichgestellt. (KZDI, 1575, S. 128)

1.6.1. Drastisch charakterisiert er die Gleichstellung der *heidnischen und christlichen* Fürsprecher, wenn er (1.c.) wörtlich formuliert, daß die Huren ihre "Patrone in der Venus, Flora und Lupa" bzw. in der "Heiligen Magdalena und Afra" haben (ibid, S. 131).

1.6.2. Der Gegensatz besteht auch im Schmuck der Gotteshäuser und in der Zahl der gebotenen Feiertage (NTPD, 1577):

Denn diese Papisten betreiben öffentlich die Idolatrie mit ihren verkehrten Messen, Erlassen, Gelübden, Klöstern, Orden; sie hassen Christi offenkundiges, verständliches Wort und Gesetze und sind bemüht, seine Ehre, Martyrium, Verdienste herabzusetzen und niederzutreten, die heiligen Sakramente

zu verderben; mit ihrer falschen Lehre und Heuchelei bringen sie die armen Leute um ihre Seelen und Habe. (S. 143)

Dann meldet sich aber die Erkenntnis, daß es auch in den eigenen Reihen nicht viel besser bestellt ist:

Die Lutherischen werden auch nur immer mehr böse, untreu, sie leben ohne Buße, erweisen wenigen oder fast niemandem die wahre Liebe und Freundlichkeit. (Ibid.)

1.7. Nicht zuletzt zeigen sich auch Gegensätze in der *Sprache* (CO, 1564):

Allen verständigen Christen ist bekannt, daß Psalmen und andere geistliche Lieder in der Kirche gesungen werden sollten, aber weil sie bisher nur in der lateinischen, gemeinen Menschen unverständlichen Sprache in der Kirche gesungen wurden, und weil auch die Messen nur lateinisch gelesen wurden, halten wir das für unnütz und nutzlos; und weil man mit solchem lateinischen Singen und Lesen auch die Gnade, die Erlösung von Sünden und anderes bei Gott erlangen und verdienen wollte, halten wir das für ein Vergehen und eine Verspottung des Blutes Christi.

Darum wollen wir, daß weiter in diesem unseren Krainerlande, Psalme und alle anderen Gottesdienste, die heiligen Sakramente in der slawischen Krainer Sprache vorgebracht und gespendet werden. (S. 81)

Solche Gedanken über den Gebrauch des Slowenischen beim Gottesdienst fanden im Rahmen der katholischen Kirche ihren Widerhall erst in der Gegenreformation, danach aber eigentlich erst am Anfang des 19. Jahrhunderts, besonders aber vor hundert Jahren, als die tausendste Wiederkehr des Todestages des Heiligen Methodius gefeiert wurde; erst in unserem Jahrhundert sind sie selbstverständlich geworden.²

1.8. Auch die *Unterstellung* ist eine Figur des Gegensatzes. In Trubers publizistischen Schriften wird eigentlich nur der lutherischen Partei von ihren päpstlichen Gegnern Verwerfliches unterstellt:

Daß dieser unser Glaube [...] nicht ein neuer, irriger, verführerischer und götzenhafter Glaube ist; (AODTPSVK, 1562, S. 70)

... daß wir Lutheraner eine neue, irrige, schädliche Religion aufbringen, die Jungfrau Maria und alle Heiligen verspotten (KZDI, 1575, S. 119); (zwei Mägde über Truber:) Dieser Hurensohn Primus mit seinen Gesellen predigt, daß die Jungfrau Maria eine Hure gewesen sei [...]. Solche und ähnliche

² Cf. meine Aufsätze und die darin enthaltene Bibliographie: Slowenisch als Liturgie-Sprache im 19. Jahrhundert. In: *Die slavischen Sprachen* (Salzburg) 1985, Heft 9, S. 93–103; Stanislav Škrabec v boju za slovenski bogoslužni jezik. Ob stotisočletnici Metodove smrti. In: *Slavistična revija* 34/1986, S. 1–24.

Lügen werden über uns gesprochen[...]: daß ich im Laibachfuß unter den Fleischhauereien Kinder taufe, die heilige Messe verspote und sogar den Sonntag verwerfe, den Sonntag und alle Feiertage zu feiern verbiete etc. (ibid., S. 125); daß wir Lutherische Neugläubige genannt werden, müssen wir über uns ergehen lassen, auch, daß wir Verführer, Götzendiener sind, daß wir einen neuen Irrglauben beginnen, den alten verwerfen und niedertreten und daß es deshalb so schlimm auf der Welt geworden ist etc. [...], womit uns Gewalt und Unrecht geschieht. (Ibid., S. 121)

1.9. Es gibt noch eine Figur des Gegensatzes, die des *Leidens* in dieser Welt und *der Belohnung*, des seligen Zustandes im Jenseits. Und umgekehrt: das Genießen in dieser, und die Strafe in der anderen Welt. Schon im C 1550 wird allgemein gesagt:

Welcher seinen Glauben, sein Leben und seinen Stand nach Gottes Wort [...] hält, der wird im ewigen Leben sein; welcher nicht, der wird im ewigen Schwefel und Feuer [sein Ende finden]. (S. 3)

Und über das positive christliche Leben:

damit wir nach diesem armen Leben das ewige immer zusammen führen werden. (Ibid.)

Ein Mensch hat zwischen zwei gegensätzlichen Möglichkeiten zu wählen, aber nur eine Wahl ist die richtige, gute, heilbringende. Sehr schön wird das im AODTPSVK (S. 77) in einer umfangreichen Aussage vorgebracht:

Darauf bitte und ermahne ich alle, die ihr bisher aus der Schlichtheit und dem Unverstand gegen unseren Glauben, gegen Lehre, Predigten und Gottesdienste murmelt und spricht, verspottet nicht, verdammt nicht das reine Wort und die Wahrheit Gottes, die euch jetzt richtig gepredigt und vorgeschrieben werden, denn das bringt euch und euren Kindern nichts Gutes. Ihr seht, hört überall und merkt, wie der Herrgott alle, die dem echten Glauben, dem heiligen Evangelium, der rechten Gotteslehre widrig und feindlich sind, die die wahren Prediger verfolgen, gefangennehmen und morden, schrecklich bestraft nicht nur am Leibe, weil sie einen schlimmen, scheußlichen, schrecklichen, eiligen Tod nehmen auf dieser Welt, sondern er bestraft noch viel mehr durch die geistige, innere Blindheit des Herzens, des Geistes und mit dem Unverstand, so daß die Feinde des Evangeliums, der wahren Gotteslehre und der richtigen Gottesdienste mehr und lieber den hexenhaften alten Weibern und Huren als Gott selbst, seinem Sohn Jesu Christo, dem Heiligen Geist, allen Propheten und Jüngern glauben; denn was immer irgendeine Hure sagt, es sei nutzlos, Kirchen zu bauen, mit den Kreuzen herumzuschlagen, daß man am Sonnabend nicht waschen darf, alles das tun sie jedoch. Was Gott ihnen verboten hat, das tun sie, und was er ihnen geboten hat, das tun sie nicht. Und solche Feinde des reinen heiligen Gottes [...] sind so heftig von ihnen

verblendet und berauscht, daß sie lieber in Schande, in Unehre, in Hurerei und Ehebruch als *in Ehre, Ehrsamkeit, Ehe und Frömmigkeit weilen*, lieber in Gottesungnade, unter Gotteszorn, als *in Gottesgnade*, lieber in diesen bösen großen Todsünden, als *in Recht und Heiligkeit stehen*; lieber ein schlechtes, trauriges, zaghaftes als *ein frohes Herz, ein gutes, friedhaftes, friedliches und herzliches Gewissen haben*; lieber ein böses Ende, einen bösen Tod nehmen und wissend und sehend in die Hölle gehen, als *mit einer kleinen, leichten und kurzen Geduld in den Himmel*.

Solche Gegenüberstellungen gibt es bei Truber noch viele.

1.10. Zum Schluß soll an dieser Stelle noch eine weitere Antithese genannt werden, die die *Gesellschaft* betrifft. Auf der einen Seite befindet sich dabei der Christ, der rechte Glaube und das gute Gewissen, auf der anderen Seite dagegen gesellschaftlich höhergestellte Personen. Man muß in dieser Lage eine Entscheidung fällen, für Gott oder für den Kaiser, so wie dies im Evangelium treffend formuliert ist (KZDI, 1575, S. 133):

Die Gläubigen dürfen wegen ihres Gehorsams gegenüber den Herren nicht dem Ungehorsam gegenüber Gott verfallen. Wenn aber die Obrigkeit von ihren Leuten, die ihrer Macht unterworfen sind, das haben will, und sie befiehlt, Dinge, die Gott widrig sind, die Gott von keinem verlangt, sondern die er verbietet (aller Götzendienst, falsche Kommunion, Messelesen, Taufen, Anrufungen der Heiligen, Pilgern, des Antichrists, Mahomets, des Papstes, der Pfaffen und Mönche ketzerischen Gesetze, Gebote und Verbote etc.), solchen Befehlen, sei es denen der kaiserlichen, königlichen, der niedrigen oder hohen Obrigkeit, der geistlichen oder der des Landes, dürfen die Gläubigen nicht kurz Gehorsam leisten, sondern der Obrigkeit demütig mit dem Heiligen Petrus und den Jüngern antworten (Act 5), daß die Christen dem Herrgott, der die höchste Obrigkeit ist, mehr Gehorsam erweisen müssen als den Menschen. [...]

Die Gläubigen sollen sich also wehren, indem sie sich auf Gott berufen. Gestattet die Obrigkeit ihren Untertanen jedoch, ihren wahren Glauben beizubehalten, tut ihnen aber sonst große Gewalt und Unrecht an, dann sind

die Gläubigen verpflichtet, eine solche Gewalt bereitwillig zu erdulden, solch ihre Bedrängnis, Not, Gewalt und Unrecht zusammen mit ihrer Familie Gott zu klagen und kurz nicht Aufstände [...] anzufangen oder sich selbst rächen, wie das [...] die Ungarn im Jahre 1508 und die (Ober)krainer im Jahre 1515 und die Unterkrainger im Jahre 1573, die Steyrer 1528 getan haben, die aber dabei ein böses Ende genommen haben: sie wurden totgeschlagen, gehängt und auf Pfahlsitzen aufgefplant. (Ibid., S. 133f.)

Aus diesem großen Gegensatz gibt es für den kleinen Mann, auch für den gerechten Gläubigen, keinen guten Ausweg. Die Belohnung wird ihm erst in der jenseitigen Welt zuteil,

hier hat er jedoch nur die Genugtuung, daß er von Truber erfährt, daß auch die ungerechten Mächtigen von Gott bestraft werden, manchmal schon auf dieser Erde, wie z.B.

die Fürsten von Zilli, die an den Armen Gewalt und Unrecht verübt haben, ihre Töchter und Frauen vergewaltigten, ungeachtet dessen, daß sie der Ab-lässe wegen nach Rom pilgerten, reiche Klöster und viele Kaplaneien stifteten, dennoch alle ihres Namens und Standes vertilgt wurden und ein böses Ende nahmen. (Ibid., S. 134)

Also keine Revolution, auch in der Kirche der "krainerischen und slowenischen" Sprache nicht.

2. Es gibt Gegensätze, die überbrückt oder sogar *gelöst* werden können, aber auch solche, die *unlösbar* sind auf dieser Welt, auch nicht im Rahmen einer bevorzugten Ideologie, wie es die protestantische reformatorische im 16. Jahrhundert war. Und so ist es eigentlich noch immer. Unser Schriftsteller aus der Zeit der Moderne, F.S. Finžgar, zitierte einmal eine dazu passende Stelle aus der Heiligen Schrift: "Die Armen werdet ihr immer unter euch haben“.

Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit. – Verlag Otto Sagner, München 1995, str. 352–362.

JENKOVA RIMA

Rimanje Jenkovih Pesmi 1865 je bogato: od 99 pesmi le ena ni rimana, zato pa asonirana; strukturirano je kitično, do dveh tretjin vsakovrstično. Večina rim je naglasna, obstajajo pa tudi nenaglasne, večkrat tudi le sozvočne, paronimne; so pa mešane ženske in moške, manj moške kot ženske, samomoških je več kot samoženskih, vendar teh veliko več, če k njim prištejemo še tip xžyž. Posamezni tipi rim tvorijo figure, za njimi pa se v veliki večini skriva tematična in doživljajna različnost in enotnost. Torej rime tudi same prinašajo obvestilo.

Jenko's collection of poems, *Pesmi* (1865), are abundant in rhymes: only one of the 99 poems is unrhymed but this one has assonance. The poems are structured in stanzas and two thirds rhyme in every line. Most of the rhymes are stressed, but some are also unstressed, often only paronymous; the poems have a combination of feminine and masculine rhymes, less often of masculine and feminine rhymes; poems with only masculine rhymes are more numerous than those with only feminine rhymes – but the latter outnumber the former if we add those showing the pattern xžyž. Individual types of rhymes form figures and behind these there is generally an inherent expression of the thematic and experiential diversity and unity. Accordingly, the rhymes in themselves also carry information.

0 Svoje razpravljanje o Jenkovi rimi omejujem na njegove *Pesmi*.¹ Govoriti pa nameravam predvsem o značilnostih, ki v zvezi s tem še niso bile obravnavane ali pa so v pojmovanju teh značilnosti pri raziskovalcih razlike.

1 Jenkova rima doslej ni bila predmet podrobnejšega raziskovanja. Od novejšje literature naj omenim A. Isačenka *Slovenski verz* iz l. 1939, ki se sicer v marsičem dotika metrike in ritma Jenkove pesmi, ne pa neposredno rime; neposredno pa tudi o Jenkovi rimi razpravlja A. Bajec.² Nekateri Isačenkove splošne ugotovitve o slovenski rimi pa zadevajo seveda tudi Jenka, zlasti npr. glede rimanja naglašanih zlogov z nenaglašeni, ali npr. večje verjetnosti rimanja tipa xbyb od axay v štirivrstični kitici, ali o rimanju dolgih in kratkih zlogov (podrobneje o tem na ustreznih mestih).

1.1 Bajec obravnava najprej Jenkove slušne »gorenjske« rime, ki v knjižnem jeziku nehajo biti (imenujmo jih tako) čiste, ker se v njem ločijo pisni *l* in *lj*, *n* in *nj*, *š* in *šč*, *oym* in *on* ipd.: *žélje – dežéle, dán – sánj, mravljišče – hiše, oblákam – čakam, čóln – trón*,

¹ 1865, Zložil Simon Jenko, Založil Janez Giontini v Ljubljani, 132 str.

² O slovenski rimi, *JiS* 1957/58; o rimi pri Jenku str. 247–248.

pomencàj – povèj; navaja še slušne rime: *žlvel – oživil in imèl – šèl*. Glede kolikosti rimane-ga samoglasnika pravi Bajec, da pri Jenku »ni mojstrove (tj. Prešernove) potrpežljive pile. Od tod precej primerov, da se rimata kratki in dolgi vokal: *srcé – bode sè*« (tako še pri *i, u, a, ni* pa primera tudi za *o*). Ta Bajčeva ugotovitev je odziv na mesto pri Isačenko:³ »Prešeren, ki je rimi prisojal velik pomen, nikoli ne rima dolgega samoglasnika s kratkim, torej nikoli *zná z meglà /.../*, sodobni pesniki (pa) že uporabljajo take rime, glej npr. pri Ketteju: *dnò – okó* in drugo.«

1.2 Kot drugo neodlično značilnost Jenkove rime navaja Bajec rimanje ozkega in širokega *e* ali *o*. To je Bajcu grafična rima. Isačenko,⁴ ki grafično rimo definira s »soglasje v pisavi brez soglasja v izgovarjavi«, ne daje primerov zanj iz Jenka, saj meni, da »se v slovenščini omejujejo na tiste avtorje, ki so izven kranjskega dialektičnega obeležja (Gregorčič: *ôče – jóče*, Kosovel: *Krás – čas*, Gradnik in drugi)«. – V istem odstavku Bajec navaja še »ohlapne« rime, pri katerih ali ni enakosti ponaglasnih soglasnikov v rimi (npr. *ne bòš – ni mòč, povzdígnil – navdíhnil*) ali pa tudi ni skladja v samoglasniku (*búrja – mórja, pozábi – da bi*). Rime tipa *bòš – mòč* navaja Isačenko za moderno rusko literaturo⁵ (Majakovski, Blok).

1.3 Zadnji navedeni Bajčev primer gre že v novo točko značilnosti Jenkove rime v Bajčevem prikazu, tj. v »(r)imanje nepoudarjenih zlogov med seboj ali s kratko poudarjenimi, recimo *žalostná – môjegà; tiskanè – bodo šlé*«. Tako rimanje da se je Jenku močno priljubilo, saj ima še do 60 podobnih stikov. Rima jih pa tudi – kar je slabše – z dolgimi naglašeni: *rísanò – na goró* (vsega naj bi bilo 12 takih zgledov). Sodbo, da je rimanje dolgih naglašeni samoglasnikov s kratkimi slabše, najdemo že pri Isačenko, ki opozarja na sorodnost kratkih samoglasnikov, najsi bodo naglašeni ali ne⁶. »Tu (tj. pri rimanju) imamo spet dokaz za ožjo sorodnost med kratko naglašeni in nenaglašeni vokali, ki smo jo že poudarili v poglavju o metrumu.«

2 Po tem ovinku na območje literature o Jenkovi rimi⁷ se vrnimo sedaj nazaj k rimi v Pesmih 1865.

2.1 Najprej si moramo odgovoriti na vprašanje, kaj rima sploh je. Pri tem lahko izhajamo od Isačenkovega Slovenskega verza, kjer (proti koncu knjige) stoji: »Ugotavljamo, da nečistih rim sploh ni, nečista rima je *conradictio in adiecto*. Naša definicija »rima je odmev« vsebuje pojem popolnosti tega odmeva. Ako občutijo sodobniki dvoje koncev verzov kot rimo – imamo rimo; ako pa je odmev nepopoln ali če pesnik ne obvlada knjižne izgovarjave in postavlja v svojem narečju opravičene, književno pa napačne rime

³ *Slovenski verz* (dalje *SV*), 94. Pomota v naglasu *dnò okó* je Isačenkova.

⁴ *SV*, 93.

⁵ *SV*, 93.

⁶ *SV*, 95.

⁷ Pri pisanju članka mi ni bil v zavesti Merharjev prispevek Še kaj o slovenski rimi, *JiS* 1966, 92–98, 129–133, 218–225, 259–263, v katerem Merhar sprejema Bajčevo misel o stranskem poudarku, prim. str. 94: »najprej opozarjam, da bom za ta Bajčev stvarno točni, a nekoliko neokretni termin /tj. »moške rime v stranskem poudarku«/ v nadaljevanju uporabljal naziv 'nepopolna moška rima', a bi jo morda lahko imenovali 'polpoudarno moško rimo'.« – Ker Bajčeve teze ne sprejemamo, zavračamo tudi Merharjevo, saj je slovensko jezikovno gradivo ne potrjuje in torej jezikoslovno ni potrjena.

– nimamo rime.«⁸ – Isačenkova definicija rime je torej zelo relativistična in zgodovinsko subjektivistična. Tudi ni v popolnem skladju z definicijo rime na drugem mestu Slovenskega verza,⁹ kjer beremo: »O rimi govorimo šele, ko je odmev popoln, to je ko so zadnji naglašeni vokal in vsi sledeči glasovi identični (mlad-*ost* : bridk-*ost*).

2.2 Za naše razpravljanje je rima glasovno ujemanje na koncu (dela) vrstice od določenega samoglasnika dalje, pa naj bo od naglašene zloga (Dvigni se! ukàz mi *rêče*. / Srce pade mi v oblásti / Silne, prej neznane strásti, / Ki ko živi ogenj *pêče*) ali od nenaglašene (Glásno si *pévala* / Strune ubírala) ali pa mešano (Zapoj mi ptičica glasnó, / Zapoj mi pesem žalostno, ali Ko moje pesmi tiskane / Po belem svetu bodo šlè). Prve rime imenujmo naglasne, in sicer čiste (mladóst – bridkóst) ali z različnimi odstopanji v kolikosti ali kakovosti naglašene samoglasnika ali v soglasniku (in sicer bodisi, da je kak soglasnik več ali manj ali pa so soglasniki različni) – imenujemo jih lahko kolikostno/kakovostno/soglasniško/samoglasniško blizuzvočne ipd. Bajec jih imenuje ohlapne; namesto paronimske jim lahko rečemo tudi sozvočne. Poleg naglasnih rim pa bomo ločili še nenaglasne (kombinacije enih in drugih imenujemo lahko naglasno-nenaglasne), vse seveda spet tudi v smislu blizuzvočnosti (česar pa je tu manj).

2.3 Poimenovalne neenotnosti so tudi v tipu rime. Enozložne naglasne rime tradicija imenuje moške, dvozložne, ženske, trozložne tekoče (Isačenko daktilske; analogno bi bile ženske trohejske, moške pa arsne (če so naglasne) in tezne (če so nenaglasne); dvozložna nenaglasna bi bila, pirihijska itd.). Vnaprej bomo ločili moške, ženske in tekoče, in sicer naglasne ali ne, čiste ali sozvočne.

2.4 Uvodoma je treba rešiti še en načelni problem, tj. kaj je s slovenskim drugim naglasom v besedi. Isačenko se je glede tega skliceval na naslednje Škrabčeve besede:¹⁰ »O naglasu velja, da more imeti vsaka beseda svojega, pa vsaka le enega.« V zvezi s tem je pravilno menil, da se v Prešernovem dvovrstičju Le sveta čista glória, / ki vera da jo, je prešla rima nenaglašeni samoglasnik s kratkim naglašenim, ne pa morda drugotno naglašeni *a* v *gloria* s kratkim naglašenim v *šlà*. (Isačenko bi bil storil prav, ko bi bil iz Škrabca navedel še mesti, kjer se razpravlja o slovenskem drugem naglasu pri določenih besedotvornih kategorijah,¹¹ tj. da »/n/a več zlogih se poudarjajo /besede/ skrčene iz več prvotno samostojnih besedic (npr. *dòkàj*) in sestavljene brez veznega samoglasnika: *pòlzèmeljnik*, *pétstolétnica*, *devétdnévnica* itd.«, in pa mesto, kjer je govor o naslonkah, tj. besedah, ki nimajo niti enega naglasa. Besede z dvema naglasoma so tudi v SP 1935 in po vojni v SS 1956,¹² kjer pa se drugi naglas že meša s skandinavim poudarkom, npr. *Rò-zamúnda*, ali v pesmi: *ob Drávi pàrtizánska púška póči in pò grobóvih dávno spávájóci se drámijò*. – To sem kritiziral v jezikovnih pogovorih 1965/66¹³.) Kritika drugega naglasa ti-

⁸ *SV*, 98.

⁹ *SV*, 90. Glede definicije rime srečujemo neko ohlapnost (?) pri S. Trdinovi (*Besedna umetnost, Litterarna teorija*), ko npr. na str. 39 piše: »Polni stik ali rima je ujemanje samoglasnikov in soglasnikov.« Trdinova torej ne pravi morda »od zadnjega naglašene samoglasnika (v vrstici)«; primere pa navaja samo naglasne. Prim. še str. 148.

¹⁰ *SV*, 14.

¹¹ *CF*, 1894, zv. 5.

¹² *SS* 1956, str. 32.

¹³ Prim. moj sestavek v *JP* II 1967, 128–135: Besede z dvema naglasoma; sedaj (1978) objavljeno v moji knjigi *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, Obzorja, v sestavku *Drugi in em-*

pa *pàrtizànska* v SS 1956 je seveda v popolnem skladu z Isačenkovim pojmovanjem, hkrati pa zadeva tudi Bajčevo od Isačenka razlikujoče se pojmovanje tega pojava v sestavku o slovenski rimi,¹⁴ kjer po zgledu na SS 1956 naglašuje rimajoči se *-ah* v *sanjàh* enako kot v *pésmicàh*. Naglas *-àh* v *pésmicah* mu je ali »stranski poudarek« (194) (z njim si je razlagal Bajec tudi pojav *škódovati* > *škodováti*, kjer pa gre za analogijo po primerih *kupováti*), ali pa je tak naglas po muzikalnem taktu (vsaj pri narodni pesmi, ko »terja melodija za končni zlog poseben poudarek, močnejši od stranskega besednega akcenta« (194)). – Priznati je mogoče le melodijski poudarek, nikakor pa ne stranskega.

3 In po vsem tem k rimi Jenkovih Pesmi.

3.1 V zbirki je 99 pesmi (pesmi Obujenk (1 + X) in Obrazov (1 + XX) so računane vsaka kot svoja enota).¹⁵ Vse pesmi razen ene (Rodoljubka) so tako ali drugače rimane, torej pesmi brez rime pri Jenku praktično ni. Po večini so rimane vse vrstice, nerimane vrstice med rimanimi imamo v kiticah naslednjih pesmi:¹⁶ 3 – Spremenjeno srce (xzyž), 5 – Pred durmi (žžxy), 6 – Moč ljubezni (xzyž), 36–56 Obrazi, kjer nastopajo tipi xzyž (36, I–IV, VI–XVI, XIX–XX), žžxž(v), xžžž (XVII), 65 – Na Sorškem pollu (xzyž), 80 – Modrijanom (xmym), 83 – Korak v življenje (xzyž), 98 – Narod (xzyž), 107 – Lilije (xzyž), 114 – Nevabljeni svat (žžx): vsega torej 29 pesmi ali nekaj manj kot ena tretjina.

Pri takem rimanju je v štirivrstični kitici najpogostnejši tip xzyž, kar 21 pesmi (k temu je treba dodati še xmym: 80 – Modrijanom), s čimer je potrjena Isačenkova trditev:¹⁷ »V štirivrstični kitici s prestopno rimo abab mnogo bolj pričakujemo izpolnitve rime *b – b* v zadnjem stihu, kakor pa izpolnitev rime *a – a*, ker so kitice tipa abxb precej pogoste, kitice axay pa zelo redke.« V Pesmih 1965 najdemo res samo dve pesmi z nerimano zadnjo vrstico kitice: 5 – Pred durmi ima rime žžx_my_m, 95 – Nevabljeni svat pa žžx_m. Preostali tipi so še: žzyž (38 – Obrazi II) in žžxž ali podobno (41 – Obrazi V/1).

3.2 Katere vrste rim pa so najpogostejše? Poglejmo po skupinah: v prvi so zbrane vse kitice, ki imajo najprej rimo m, v drugi pa tiste, kjer je najprej rima ž; na koncu je edini primer, kjer se rimanje začneja s tekočo rimo.

I

mm	5 7 9 10 11 13 27 30 61 69 75 79 86 88 89 92 98	17
mž	28 33 57 71 74 80 97 99	8
xmy	65 70	2
mžt	31	1
		28

fatični besedni naglas, str. 223 do 224. Prim. še moj sestavek O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij, *JiS* 1969, 57–59 (Glasovna ..., 211–222).

¹⁴ *JiS* 1957/58, 193–196, 247–254.

¹⁵ Stota pesem je morebiti skrita v uvodni Obujenki, sestoječi iz šestih kitic, medtem ko imajo vse druge le po tri. Sicer pa je tudi 99 znamenito število.

¹⁶ Zaradi lažjega citiranja so posamezne pesmi zaznamovane s tekočimi številkami.

¹⁷ *SV*, 91.

II

žž	1 8 53 58 68 76 78 81 82 93 96	11
žxn	2 4 12 14 15 16 17 18 19 20 21 22 24 25 26 29 32 35 59 60 62 63 64 66 67 73 77 83 87 90 94	31
žt/m*	23	1
žx	95	1
xžy	3 6 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 54 55 56 72 85 91	25
		69

* Druga rima se lahko razume kot *t* ali *m*.

III

tž	84	1
----	----	---

IV

	34 (brez rim)	
--	---------------	--

Rimanja si po pogostnosti sledijo tako: 1. žm – 31, 2. xžy – 25, 3. mm – 17, 4. žž – 11, 5. mž – 8, 6. xmy – 2, 7. do 11. pa imajo po 1 primer, in sicer mžt, žt/m, žx in tž. Iz prikazanega sledi, da je najpogostejša rima Pesmi ž, in sicer žž – 11, žm – 31, xžy – 25, žx – 1, žt/m – 2, mž – 8, mžt – 1, tž – 1, saj nastopa v 80 pesmih, sama seveda le v 11 + 25 + 1, sledi pa rima m, in sicer mm – 17, žm – 31, mž – 8, mžt – 1, xmy – 2, žt/m – 1, tj. v 60 pesmih, sama v 17; tekoča rima pa le v 3 pesmih, nikoli sama.

3.2.1 Rime so dosledno urejene kitično; enkrat izbrano zaporedje tipov se v kiticah načeloma ne spreminja, čeprav se najdejo tudi redke (verjetno nenameravane) spremembe.

3.2.1.1 Zanimivo je, da so tudi nekitične pesmi dejansko kitično razčlenjene, in sicer z rimo. Taki primeri so naslednji: 13 – 4 + 4 + 2, 14 – 4, 31 – 3 + 6 + 2, 33 – 4, 34 (asonance: 7 × 4), 61 – 3 × 4, 62 – 4 × 4, 72 – 5 × 4, 75 – 2 × 4, 79 – 5 × 4, vsega skupaj 10 pesmi. Skoraj vse sestojijo iz štirivrstičnic, le 13 jih ima 4 + 4 + 2 in 31 3 + 4 + 2 (zadnji verz pesmi 31 je ponovitev prvega, torej je z njim dosežena nekaka uokvirjenost).

Zakaj tudi te pesmi niso zunanje kitične? – Poleg primerov, kjer bi bile kitice raznovrstične (13, 31) – v Pesmih je ena sama taka: 98 – Knezov zet (s strukturo 8 + 8 + 4 + 6 + 12 + 6 + 10 + 6 + 4) – in jih je pesnik morda zato pisal enokitično, je glavni razlog pač ta, da je Jenku kitica hkrati poved, v naštetih pesmih pa bi bilo prišlo do povednih kitičnih prestopov. – Sicer pa je to treba natančno pregledati. Povedne kitične prestopi bi imeli res v 31, v 34 bi bilo za prvo kitico dvopičje, za drugo podpičje, v 61 za prvo kitico vejica, za drugo enako, v 62 za prvo in drugo vejica, za tretjo podpičje, v 72 se zdi, da je kitičnost odpravljena iz tiskarskih razlogov, po tretji kitici pa bi bil pomišljaj, pri 75 tega skladenjskega razloga ni, pri 79 pa bi se predzadnja kitica res končevala z vejico, torej spet povedni prestop.

3.2.1.2 Ali pa so v večkitičnih pesmih nezadnje kitice hkrati konci povedi? – Načeloma je tako. Prva posebnost je konec 17 (II. obraz), kjer pa je na koncu prve kitice dvopičje napovednega stavka, enako v 37 in 42 prav tako prva kitica; v 38 pa ima prva kitica podpičje, 47 ima konec druge kitice prav tako dvopičje za napovednim stavkom, 54 se konča prva kit. s podpičjem, druga pa z dvopičjem za napovednim stavkom, v 65 se s podpičjem končuje

prva in tretja in peta kitica (to je utemeljeno z vsebinsko enotnostjo trikrat po 6 verzov), v 67 se s podpičjem končuje prva kit., v 78 tretja (vsebinska povezanost), v 87 v predzadnji kitici napovedno dvopičje, enako v 89 po prvi kitici, v 96 je konec 4. kitice vejica (edini primer šibkega ločila na koncu kitice). – Vsega skupaj je 15 primerov nasproti 241 primerom s kitičnim in povednim koncem. Nepovednih koncev kitice je torej samo 0,5%. Da so povedne kitice zadnje, se razume samo po sebi.

3.2.1.3 Ker smo že pri vprašanju kitičnosti in njihove povednosti, si zastavimo še vprašanje, ali je v kiticah kitičnih pesmi po več povedi. Taki primeri so pri tako malovrstičnih kiticah in kratkih vrsticah, kot jih imamo pri Jenku, pač redki, vendar ne tako redki kot prestopi povedi iz ene kitice v drugo. Več je tega le v več kot 4-vrstičnih kiticah (ki pa so redke). Primeri so naslednji: 7 1 1. in 2. vr. !; 4 1. vr. ?; 18 1 1. in 2. vr. !; 30 1 1. in 4. refrenski !, 3 1. vr. ; 42 3 1. in 2. vr. ; 43 3 1.–3. vr. ?; 47 3 1. in 2. vr. !; 48 3 1. in 2. vr. ; 53 1 1. in 2. vr. ; 54 2 1. in 2. vr. ?; 57 1 1. in 2. vr. !; 58 3 1. in 2. vr. ? (posebnosti v 4. kitici ?); 59 1 1.–3. vr. ?; 65 5 1. in 2. vr. ?; 86 2 1. in 2. vr. !; 87 10 1. vr. !; 90 1 in 3 1. in 2. vr. ; 4 11. in 2. vr. !; 91 3 1. in 2. vr. !; 93 3 2. vr. !; 94 5 1. in 2, vr. ?; 97 2 1.–3. vr. , 3 1.–3. vr. , 4. in 5. vr. !, 5 1.–3. vr. !, 7 1. vr. !, 2. in 3. vr. !, 4. in 5. vr. ?; 8 1.–3. vr. –; 98 2 1.–4. vr. , 5. !, 4 1.–4. vr. , 5 1.–4. vr. , 5.–10 vr. , 7 1. in 2. vr. , 3. in 4. vr. ! (dobesedni navedek), 5. in 6. vr. , 7. in 8. vr. !, 8 1. in 2. vr. ; 99 2 1. vr. ?. Vsega skupaj je 43 nekončnokitičnih povedi, od tega 14 pripovednih, 18 vzkličnih, 9 vprašalnih, 1 pogojno želelna v dobesednem navedku s pomišljajem; precej pogosto pa je v štirivrstičnicah po 2. vr. podpičje; oboje pač v glavnem po načelu členitve tvarine.

3.3 Število kitic je 375 (računane so tudi enokitične). Če pa upoštevamo, da imajo mnogovrstične enokitične pesmi kitično strukturo, imamo še 29 kitic, tako da je vseh 404. Seveda kitice niso vse enakovrstične, ampak imamo: v 2 pesmih 15 dvovrstičnic, v 1 pesmi 10 trovrstičnic, v 81 + 6 pesmih 293 + 26 štirivrstičnic, v 1 pesmi 4 petvrtičnice, v 5 pesmih 22 šestvrtičnic, medtem ko imajo vse druge večje kitice skrito kitično strukturo: osemvrtična pesem $75\ 2 \times 4$, desetvrtična $13\ 2 \times 4 + 1 \times 2$, enajstvrtična $31\ 1 \times 3, 1 \times 6, 1 \times 2$, dvanajstvrtična $61\ 3 \times 4$, šestnajstvrtična $62\ 4 \times 4$, dvajsetvrtična $72\ 5 \times 4$, osemindvajsetvrtična $34\ 7 \times 4$. Če pogledamo na to s stališča števila pesmi, dobimo naslednjo preglednico:

dvovrstične kitice	2 pesmi	15 kitic
trovrtične kitice	1 pesem	10 kitic
štirivrtične kitice	81 + 6 pesmi	293 + 26 kitic
petvrtične kitice	1 pesem	4 kitice
šestvrtične kitice	5 pesmi	22 kitic

Glavna kitica je torej štirivrstičnica ($81 + 6$ pesmi) = 299 + 26 kitic, daleč za njo je kolikor toliko pogostna šestvrtičnica (5 pesmi = 22 kitic), 2 pesmi sta dvovrstični = 15 kitic itd. Enokitični sta dejansko le dve enokitični pesmi s po štirimi vrsticami (14 in 33).

3.4 Kakšne rimalne možnosti izhajajo iz prikazanega stanja?

3.4.1 Pri dvovrstičnicah (2 pesmi: 4 oz. 11 kitic) je rimanje zaporedno (drugače menda tudi biti ne more) mm (88) oz. žž (96), v 88 npr. í eè èè óó. Rime so načeloma zelo različne, tako da je monotonost zaradi tega manjša. Moške rime kažejo neko trdnost in celo grožnjo tistemu, ki bi motil zavarovano posest (pesem Roža); žensko rimanje (pesem Zimski ve-

čer) je mehko, enotno vzdušje, elegičnost in idilična prijetnost se v pesmi zlije v elegijo;¹⁸ čuden je pripovedni položaj te pesmi: hčerka naj bi očetu pravila, kako se je izgubil njen brat, njegov sin, in umrla njena mati, njegova žena.

3.4.2 Pri trovrstičnicah so poleg zaporedne rime aaa možne še kombinacije aba in aab oz. abb; mogoča bi bila tudi abc, če bi ostala rima v vseh kiticah glasovno istovetna. Kako pa je v resnici? – Edina pesem (95 – Nevabljeni svat) ima rime $\dot{z}_1\dot{z}_2m_1$ $\dot{z}_2\dot{z}_2m_2$ itd.¹⁹ Vsebinsko je moška rima utemeljena: kontrast nasproti ženski, kakor je sicer neskladje med nevabljenim svatom in svati njegove nekdanje zaročenke. To nasprotje se vzdržuje skoraj v vseh 10 kiticah.

3.4.3 Pri štirivrstičnicah (81 + 6 pesmi: 2 s po 1 kitico, 11 s po 2, 43 s po 3, 12 s po 4, 6 s po 5, 4 s po 6, 1 z 8 in 1 z 10) je seveda precej rimalnih možnosti: abab ali abba ali aabb ali aaab ali abbb ali abcb itd.

3.4.3.1 Če si ogledamo Obujenke (1 + X), vidimo, da je pesnik izbral tip $\dot{z}m\dot{z}m$, dosledno v vseh kiticah vseh pesmi, le 23 ima v 1. kitici $\dot{z}\dot{z}\dot{z}$ (kar pa preostali kitici popravljata na $\dot{z}m_n\dot{z}m_n$;²⁰ Rimanje je prestopno. Ali ima tako rimanje kakšno tematično ali doživljajsko ozadje? Zdi se, da dostikrat tudi skladenjsko:

V ljubem si ostala kraji,
Jaz pa šel sem daleč preč;
Morebiti sreča naji
Oh, ne združi nikdar več!

V tem primeru vidimo dvojno protistavo prvih dveh vrstic nasproti drugima, v prvih dveh pa prve nasproti drugi, nekako v smislu *ti : jaz ≠ midva*. Tu vidimo rimo \dot{z} nasproti *m* utemeljena z nasprotjem *ti : jaz*. Seveda niso nujno take tematične protistave, ampak lahko le tematična stopnjevanja (21):

Ves čas, kar si mi odvzeta,
Štejem ure, štejem dni;
'Z ur so mesci, 'z dni so leta,
Mescev, let pa konca ní!

Kjer ni ne enega ne drugega, je tako rimanje še zmeraj premenilno, in *Variatio delectat*.

3.4.3.2 Druga, še večja skupina štirivrstičnic, spet po načelu 3×4 , so Obrazi (1 + XX) z rimami $x\dot{z}y\dot{z}$. Tako rimanje nakazuje dvodelnost kitice; tudi *x* in *y* sta tipa \dot{z} , kar nekako vzpostavlja (in sugerira) enotnost kitične vsebine. V primeri z Obujenkami je tu vrstica krajša: tam štiristopni trohej, tu le tristopni, torej tudi rimanje težje. Nerimanje v 1. in 4. verzu olajšuje oblikovanje stavka čez dve vrstici. S tem so verjetno dosežene tudi manjše omejitve v izbiri besedja in torej večja njena naravnost.

Kaj pomeni trokitičnost, je posebno vprašanje.

¹⁸ Znamenito mešano rimanje v kiticah.

¹⁹ Namesto običajnega zaznamovanja različnih rim z *a b c* ... so tudi zaradi večje preglednosti uporabljene oznake *1 2 3* ...

²⁰ Črka *n* pod *m* pove, da gre za nenaglasno rimo.

3.4.3.3 Preostale štirivrstičnice. Imamo naslednje tipe rimanja:

ž ₁ ž ₁ ž ₂ ž ₂	- 58 78	m ₁ m ₁ m ₂ m ₂	- 7 10 11 27 86
ž ₁ ž ₂ ž ₁ ž ₂	- 8 76	m ₁ m ₂ m ₁ m ₂	- 9 69 29
ž ₁ ž ₂ ž ₂ ž ₁	- 1 68 81 82	m ₁ m ₂ m ₂ m ₁	- 30 89
žžmm	- 14 59 60 87 90 94		
žmžm	- 24 12 26 29 63 64 66 67 73 80 83	mžmž	- 28 33
xžyž	- 3 6 65 85 91	mzzm	- 99
tžtž	- 84		

5 in 70 nista upoštevani (5 = m_{1n}m_{1n}m_{1n}m₂, 70 = žmžm). Pesmi s skritimi štirivrstičnicami pa poznajo naslednje tipe:

ž ₁ ž ₂ ž ₁ ž ₂	- 62 prva kitica, mžžm druga, mžmž tretja, žmmž četrta;
m ₁ m ₁ m ₂ m ₂	- 61 75 79 (zadnja m _{2n});
xžyž	- 72

Pesem 34 ima žensko asonanco abab.

Poleg že znanega rimanja (omenimo zlasti xžyž s 5 + 1 pesmijo ali žmžm z 12 pesmimi) imamo poleg nemešanega ž- (8 pesmi) ali m-rimanja (10 pesmi) še obrnjeni tip mžmž (2 pesmi); predvsem pa zaporedni žžmm (7 pesmi). Tip tžtž (1 pesem) se da morda razlagati kot posebnost tipa mžmž.

3.4.3.3.1 Tematično ozadje tipa žžmm bi moglo biti izrazito dvodelno, hkrati pa protistavno, kot npr. v 14 – Skrivnost:

Kdor vprašal bo, čegavo čast li pojem,
Zastonj bo vprašal po imenu tvojem;
Očitno ga izreči nisem smel,
Skrivaj povedati ga nisem tel.

Še izrazitejše (ker sta si v nasprotju tudi 1. in 2. ter 3. in 4. vrstica) je to v drugi taki pesmi, št. 36:

Ko zvestost sva prisegála,
Jaz legal sem, ti legála;
Sed puella, quaestio est:
Kdo goljfan je, ti al jest.

To seveda ni nujno, npr. ni ga v 59, 60 in 87, pač pa v 90 (Pri oknu) in 94 (Lenčica).

3.4.3.3.2 Ker sta tipa žmžm in mžmž dvojno hiazemska, torej nasprotna, bi bilo zanimivo pogledati, ali se za tem skriva kaj tematskega. Prestopna rima nakazuje nekako celoto kitice, npr. v 2 oz. 28:

Moja pesem bo nosila
Tvojo hvalo križem svet,
'Z ust mladenčev se glasila
Bo še v času poznih let.

Za té, za mé najbolje bo,
Devíca ljubeznjíva,
Da se pozabi, kar je b'lo,
Za vselej se pustíva.

Na levi imamo rimanje žmžm, na desni mžmž. Za zadnje prim. še:

Kadar bom pred sodnim stolom stal,
Upam, da me Bog ne bo pogubil;
Samo, če mi bo odvezo dal,
Da sem tebe tak neumno ljubil.

Upam, da ni samo perifraza poimenovanj, če domnevamo, da rime mžmž podajajo neko blagodejno, omiljujoče izravnavo ostrine, bolj pogoste žmžm pa poudarjajo protistavo, nasprotje; prve izzvenevajo mehkejše kot druge.

3.4.3.3.3 Preostanejo nam še enorodne rime ž in m v zaporedni (2 oz. 6), prestopni (2 oz. 3 pesmi) in oklepajoči obliki (4 oz. 1 pesem).

Sam tip ž bi indiciral neostroost, ublaženost, mirnost, tip m pa večjo ostrino, izrazitost, skopost (zreduciranost). Poskusimo s pesmima 58 in 78 za ž in 7 ter 10 za m (naslovi: Slovenska zgodovina in Mati oz. Pomlad in Po slovesu):

Bridka žalost me prešine,
Ko se spomnim domovine,
Vsemu svetu nepoznane,
Od nikogar spoštovane.

I srce, ti se ne zbudiš!
I jezik, ti ne govoriš!
Zdaj klije tebi dvojni cvet,
Pomladi cvet, čas mladih let.

Dete revno, dete malo,
Kdaj mi bodeš poplačalo,
Vse, kar za-te skrbna mati
Móglá sem i bom prestati?

Temán oblák izza goré
Privlekel se je nad poljé,
Nad póljem v sredi je obstál,
Nebó je čez in čez obdál.

Morebiti iz 4. primera ne izhaja ravno to, kar smo zgoraj predvidevali. Morda je pri ž melanholija in pri m večja ostrina, bolečina, tam trpnost, tu bolj nehajnost, vendar tudi ono prvo za celoto pesmi s takim rimanjem pač velja. Značilno je, da je moškega rimanja tu več. Samomoška oz. samoženska rima prinaša načeloma tematično enovitost celi kitici, različna glasovna izpolnjenost rime v to enotnost prinaša le variiranje, čeprav ni izključeno, da v variiranju ž- ali m-rime odseva tudi tematična dvodelnost kitice, ravno npr. v pesmi 58 (Slovenska zgodovina) v srednjih treh kiticah (zadnja je nekako variantna glede na prvo):

V zlatih črkah v zgodovini
Se beró narodov čini;
Le od našega ni glasa
S prejšnjega na zdanj'ga časa.

Kdo spominja se nekdanjih
V revni zemlji pokopanih?
Tiho bori vnuk koraka
Čez grob borega očaka.

I ko ura nam odbije,
Črna zemlja nas pokrije:
Kdo bo še po nas poprašal?
Kdo se z nami bo ponašal?

Prestopni istorodni rimi, se zdi, sta določeni za to, da še bolj izrazita sprepletenost vsebinske celote kitice. Na levi pesmi 8 in 76, na desni 9, 69, 92 (Po noči, Na grobéh – Slovo, V brezupnosti, Zadnji večer)

Póstelja postlana
Mene premaguje,
Glava je zaspana,
Srce pa mi čuje.

Ko mesec svetló
Bo spet posijál,
Od ljube slovó
Jez bodem jemál.

Srce moje čuje,
Ko ves svet že spava,
Tebe obiskuje,
I v veselji plava.

Močí, močí mi daj, moj Bog!
Da, ko napade me obup,
Ne vklonim silam se nadlog,
Jim stanovitnost stavim vkljub.

Po grobih sem hodil, kjer trava zelêna
'S trohljívosti známenja upa poganja,
Po grobih, kjer starost leží položena,
Kjer v prahu počíva lepota nekdanja.

Nocój, le še nocój
Naj mesec bo svetèl,
Ko k meni ljubček moj
Bo zadnji krat prišèl.

Končno so tu oklepajoče rime: ženske v štirih pesmih, moške le v dveh, kar se zdi nekako značilno: prvo bolj kot sprejemajoče, drugo kot dejavno. Poglejmo spet prve primere, na levi 1, 68 in 81, na desni 89 (Uvod, Želja, Zimski dan – Cekin, Izgubljeni up):

Dvigni se! ukáz mi reče.
Srce pade mi v oblasti
Silne, prej neznane strasti,
Ki ko živi ogenj peče.

Zaslužim si cekin,
K zlatarju se podám,
Cekin mu v roko dám,
Mu rečem i velím:

Čut se zlije mi v besede. –
Preč so črne bolečine,
Strast občutkov divjih mine,
Jasen mir se v prsi vsede.

»Le kuj, le kuj zlatár,
I prav za prstek mlad
Naredi prstan zlat,
Prekúj mi ta denár!

Sava znad pečine
Goni bele pene,
Pere stare stene,
In hiti v doline.

Daj mi sladki up nazaj!
Moj edin tovarš je bil,
Z njim v nesreči sem sladíl
Dní prihodnjih vsaj.

Solnce se od daleč skriva,
 Vrana leta okrog hiše,
 Tenek veter zunaj piše,
 Tla pa debel sneg pokriva.

Bolj kot naša prvotna domneva se potrjuje misel, da oklepajoča rima nudi okvir za celokitno uresničitev povedi, deloma pa jo res uokvirja.

3.4.4 In na koncu še več kot štirivrstične kitice: petvrstična 35, šestvrstične 57 71 77 93 in 97 (osemvrstična = 4 + 4 in desetvrstična 4 + 4 + 2).

V petvrstični kitici je rimanje prestopno (žmžmx), s tem da je x del refrenskega verza, ki je v 3. in 4. kitici enako modificiran. Torej gre za strukturo 4 + 1. – Zanimive so šestvrstične kitice. Rimanje je zelo različno, večinoma pa se premenjujejo ž- in m-rime. Prva taka pesem (57) ima strukturo 2 + 2 + 2, rima $m_1 m_1 \dot{z} z m_2 m_2$ (m_2 pripada refrenu), druga in tretja (71, 77) 3 + 3, medtem ko četrta in peta pesem (93, 97) ne kažeta večdelnosti. – Četrta pesem ima same ženske rime, tako da se zdi kar monotona. Vendar je ta enoličnost samo zapisna abstrakcija, ker je kitica tako grajena, da \dot{z}_3 -rimi (v 1. kitici sta to \dot{z}_2 -rimi) nastopata v da polovice krajših verzih:

Luna vpraša solnce rano:
 »Je li tebi, sestra, znano,
 Kaj da rože v tla so vgnane,
 Ki veséle
 So cvetéle
 Po gredicah mlade Mane?

Ko sem včeraj zjutraj vstalo,
 Njeno okno obsijalo,
 Radostna, s pogledom jasnim
 Tam je stála
 In igrala
 Zadovoljna z vencem krasnim.«

Tako bi to kitico lahko brali tudi kot petvrstičnico z notranjo rimo, vendar potem vsebina tega verza ne bi bila tako očitna. Prav ta pesem je zelo značilna za funkcijsko obremenitev rimajočih se besed, o čemer se je lahko prepričati iz naslednjega izpisa:

<i>vesele</i>	<i>je stala</i>	<i>čez gredice</i>
<i>cvetele</i>	<i>igrala</i>	<i>čez cvetice</i>

Prva dva verza vsake kitice sta nekako uvajalna in se nanašata na pogovarjajoča se sonce in luno, Manini pa so zmeraj štirje zadnji verzi. Pesem bi bila rahlo spremenjena morda celo boljša, namreč brez uvodnega okvira:

Kaj da rože v tla so vgnane,
 Ki veséle
 So cvetéle
 Po gredicah mlade Mane?

Rádostna, s pogledom jasnim
 Tam je stala
 In igrala
 Zadovoljna z vencem krasnim.

Snoč prišel je mlad učenec
 Čez gredice,
 Čez cvetice;
 Vzel je s sabo krasni venec.

3.4.5 Raznokitični Knezov zet (98) je ves v moških rimah. Moških pač zaradi baladne snovi, samo v njih zato, da pesniku ni bil moten pripovedni tok, ki se na tako kratke razdalje, kat so v okviru nekaj vrstic, ne da skladno z eventualnimi figurami z rimami smiselno oblikovati.

Skrita raznokitičnost enot 13 in 31 (4 + 4 + 2 oz. 3 + 6 + 2) ima naslednje rime: prva $m_1 m_1 m_2 m_2 / m_3 m_3 m_1 m_1 / m_1 m_1$ (vse tri kitice so povedi), druga $m_1 m_1 x_2 / t_1 t_1 \dot{z}_2 \dot{z}_2 / m_1 m_2$. Da je kitičnost 3 + 6 + 2, povedo povedi: prva se končuje s piko, druga s podpičjem. V Knezovem zetu so možke rime aabbccdd; tako načeloma zmeraj, v 4. kitici npr. pa aaaabbccddbb, torej slučajno dvakrat po štiri (zaporedne) identične rime.

4 Za konec smo si pridržali edino pesem brez rim – 34 Rodoljubka. Kot rečeno, je pesem v bistvu strnjena iz 7 štirivrstičnic, na kar kažejo izrazite skladske meje po vsaki četrti vrstici: dvopičje za napovednim stavkom, eno podpičje in štiri pike. Vrstice vsakega štirivrstičja so povezane z žensko asonanco. Za ponazoritev prvi dve kitici: úa êe úa êe oz. áo ía áo ía. Ta asonanca na dveh mestih ni popolna: v 3. kitici imamo êe àa èè àa, v peti pa íe ái io ái. Morda je v tem razlog za nekitični zapis pesmi.

5 Na koncu bi bilo treba obravnavati še dodatno ali obogatilno rimanje, tj. primere, ko se npr. m_n nadomešča s t, ki ima na koncu m_n . Za tak način rimanja je značilna pesem 5 (Pred durmi, 4 × 4), navedimo jo celo:

Glásno si pévala,
Strune ubírala,
Nisi pač míslila,
Da sem te čúl.

Kljuko prijémala,
Skor jo prítísnila,
Pa si ni upala
Roka mojà.

Blizu pri durih bil,
Tvoje sem glase píl,
Z njimi srce pojíl,
Vbogo srcé.

Solza je pádala,
Lice namákala,
Nisi je vídila
Lite zastónj.

Naglase je zapisal pesnik sam (ali Levstik?), kot da bi tako hotel opozoriti na ustrezne naglašene samoglasnike. Prezreti ne smemo še oblikoslovnega paralelizma rimajočih se besed (opisni deležniki). Daktilska izglasja 1., 3. in 4. kitice pa so v nasprotju z rimami 2. kitice, kar je nekako v skladu s tem, da v 2. kitici lirski moški subjekt govori o sebi, v 1. je govor o ženski, v preostalih dveh pa metonimično o prvinah lirskega subjekta. To se očitno vidi iz tega glasovnega stika:

éaa	í	éaa	áaa
íaa	í	íia	áaa
íia	í	úaa	íia
ù	é	à	ó

Naglasno izglasje zadnje vrstice vsake kitice je podprto s katalekso, tj. z za dva zloga skrajšano dolžino. Prim. še Obujenko VIII in Sliko (prva izpisana dvakrat):

íjo	éle	íjo	íó	éé	íó	êó	óú	áé	ía	áo
ígajo	èč	ígajo	íaa	è	íao	êó	óú	áé	ía	áo
íjo	éle	íjo	íó	éé	íó	úioe	ó	a	í	á
ígajo	èč	útijo	íao	è	úio	íe	ía		éi	éa
						íe	ia		éi	éa
						íioe	ó	o	í	à

V prvi pesmi je v vsaki vrstici na koncu naglašen isti samoglasnik, le v zadnji vrstici zadnje kitice ne (zaradi kontrasta). Svojevrstna figuralika je tudi v naši drugi pesmi: vsaka kitica razpade na 3 + 3, vsaka 3 pa na 2 + 1.

6 Ker je naglasno rimanje vendarle nekaj drugega kot nenaglasno, prihaja pri rimah ene in druge vrste, ko se srečujejo, torej do nekega posebnega razmerja. Ali je to tematično utemeljeno? Take pesmi in kitice so: 5/3 éaa íia úaa à, 10/2 é é áoa éea, 11/1, 2 ó áoo égala égala oz. áae óie ó íao, 13/1, 3 íae è ál ál oz. è íae, 27/2 éh, éh a á, 57/1 ó ó éga éga àj aj, 61/3 ék ég bo ó, 67/2 áno í áno ì, 75/2 é é nekđaj vekomaj, 79/1, 3 in 5 á á áoi íei / áao áeo í í / ét ét è áie, 80/1 éne á éne éoa, 86/1, 3 èl ðl án án oz. rt rt è éiee, 87/5, 7, 8 íla íla íao éao oz. am ám óao íao oz. íjo íjo éao óeo, 89/3 áaaa é é á, 90/3 ôba ôba è íiae, 92/2, 3, 5, 6, 7 é áie é é oz. ájajo ás ánjajo ás oz. él à él óaa oz. úia ét á íea oz. áao í áio í, 94/6 ála ála áii áei, 97 zaklad bogat in zaklåd prepåd, 98/3, 6, 7 íao ó á áea oz. íeo éaa ás ál ál oz. íí úie úie íí ójóú úia, óaa, 99/2 vojak ína ína zrak.

Ne zdi se, da bi bilo rimanje naglašanih zlogov z nenaglašeni uporabljen za to, da bi skrito izražalo pomenska neskladja, neenakosti ali nasprotja; tako rimanje je pri Jenku normalno, vendar v nekem smislu bogatilo (kot beg od »enoličnosti« pravilnega, tj. naglasnega).

Neprave rime so moške, le v 87 (Pogreb) na videz tudi ženske (Cvetice ga pokrivajo, / Ki se uže obletajo). Ker pa imajo kitice te pesmi rime žžmm, je tudi ta primer treba razumeti tako, kot da imata 3. in 4. vrstica moški nenaglasni rimi. Pri moški nenaglasni rimi se vendar zadnji naglašeni zlog (tj. predpredzadnji v vrstici) dela nekam izrazit, npr. 92 /2, 3:

Čez to ravnó poljé	Pa psi zalájajo
Ino čez travníke,	Po vsej vasi na glas,
Pa gladke so stezé,	Naglas oznánjajo,
Po njih moj ljubi grè.	Da gre moj ljubi v vas.

Tu v prvem primeru dobimo sozvočja é áie é úie, v drugem pa áao á áao á.

7 Dobro bi bilo morda preiskati Jenkove rime še glede na to, ali so korenske ali (tudi) oblikoslovne (npr. končaj 3. os. množine kot -ajo ali deležniki na -l, ali velelniki ipd.), zlasti pa, kateri samoglasniki so najpogosteje v m-rimi, pri ženski pa v arsi oz. tezi (in analogno v tekoči).

Zanimiva je glede rimanja pesem 6 (Moč ljubezni), kjer imamo rimanje xzyž, pri čemer sta x in y tudi ženski, glasovje pa jima je sorodno: áde évi ébe évi in ástil útek áril útek. Tako imamo v x in y še éga in énja in émlja. Takemu sozvočju (dostikrat nepravi

asonanci) so nasprotni primeri, kjer sta x in y izrazito nesozvočna, kot – na slepo – v 38 (Obraz II): ilo ómlad ≠ óžo óvo ≠ áku éje.

8 Kaj naj rečemo za sklep?

Jenko je v rimanju močan. Ta moč se toliko bolj razodeva, ker je zaradi kratkosti verza njegova rima zelo gosta. S tega stališča je zlasti zahtevno rimanje vseh štirih kratkih vrstic, kot npr. v naslednjih verzih (62/1):

Ti, ki si ustvaril
Nas ko listja, trave,
Pol svetá podaril
Sinom majke Slave,

Tako pogosto rimanje, tj. izkoriščanje glasovne tvarine v oblikovalne namene, pesniku odreja mesto med tistimi, ki jih je po tej značilnosti težko ločiti od romantike; seveda le pod pogojem, da je rima v tem smislu zares indikativna. Ugotoviti bi bilo treba še pomen bogatilnega rimanja, pri Jenku tako izrazitega.

РЕЗЮМЕ

Литература о ритмике и строфике поэзии Енко различает чистую, т. е. полную рифму (согласовние, начиная с последнего ударного гласного в стихе, далее), диалектную и литературную (*dan – sanj*), графическую (*Kras – čas*), слабую (*ne boš – ni moč*) и рифму косвенного ударения (*žálostnà – môjegà, tískanè – bodo šlè*), иначе неполную и полуударную. Последние упоминает также Баец, вслед за Исаченко называя их также безударными. Этот термин является единственно правильным (с точки зрения современной терминологии), так как полуударности в современном литературном языке нет; напротив, наряду со словами с одним ударным слогом имеется ряд слов с несколькими ударениями, а также безударные. Мы в нашей работе, таким образом, различаем ударные и безударные рифмы, среди последних чистые или же паронимные.

В сборнике «Стихи» (1865 г.) 99 произведений; из них только одно («Патриотка») не рифмовано, а построено по принципу ассонанса. Обычно же рифмуются все строки определенной строфы, лишь в 29 стихотворениях строки рифмуются частично (наиболее распространенный тип **хжуж** – 21 стихотворение). Типы рифм: **жм** – 31 стихотворение, **хжу** – 25, **мм** – 17, **жж** – 11, **мж** – 8, **жму** – 2; все остальные типы представлены каждый одним стихотворением. Строки рифмуются по строфам также и в неподеленных на строфы произведениях (эти строфы приводим после первых, на пример 81 + 6); этот прием поэт использовал по различным причинам: для того, чтобы строфы имели одинаковое число строк, или для того, чтобы строфы представляли собой ситаксически законченные высказывания, и т. п. (в статье все эти моменты освещены). Строфа, обычно скромная по объему, в 43-х случаях состоит не из одного высказывания, а из нескольких (в 375 + 29 строфах сборника). Основная строфическая форма – четверостишие (81 + 6 стихотворений = 299 + 26 четверостиший).

Двустихия рифмуются последовательно (неединообразие достигается за счет различного фонетического состава отдельных строк) женской и мужской рифмой; этим типам рифмы соответствует экспрессивность. – Единственное трехстишие рифмовано по типу **жжм**. – Четыростишие цикла «Воскресшие стихи» рифмованы по типу **жжжм**, цикла «Картины» – по типу **хжуж**; в первом случае представлено также принципиальное тематическое двукратное противопоставление, во втором – только однократное. Двойное противопоставление возможно также в пределах типа **жжмм**; типы **жжжм** и **мжжж** обозначают также единство, разумеется, при соответствующем синтаксическо-семантическом содержании. Однородные рифмы выражают согласованность воплощенного в словах мира и переживания, и это в смысле мужественности или же женственности. Экспрессивную нагрузку несет на себе также и перекрестная рифма (абаб). – Пятистишие построено по принципу 4 + 1, шестистишие – 2 + 2 + 2 или 3 + 3, либо имеет единообразную структуру. Разностроичный «Княжеский зять» целиком рифмован мужской рифмой, что соответствует повествовательному характеру произведения.

Особую проблему в строфике поэзии Енко представляет собой дополнительный, выполняющий обогащающую эстетическую функцию, ассонанс в безударных рифмах, частично оформлен при помощи морфологических финалей.

На основе богатой рифмовки сборник «Стихи» (1865 г.) Енко трудно отделить от романтизма.

SR 27 (1979), 3–4, str. 345–361.

STAVČNA FONETIKA

SPLOŠNO

Stavčna fonetika obravnava akustične značilnosti stavka oz. povedi.

Take značilnosti so predvsem:

1. strnjenost oz. razčlenjenost slušnega gradiva,
2. njegova jakostna izoblikovanost,
3. tonska podoba in
4. njena višinska lega ter
5. trajanje različnih slušnih enot.

Prvo se imenuje stavčna členitev ali segmentacija, drugo stavčno poudarjanje, tretje stavčna intonacija, četrto register (intonacije) in peto hitrost ali trajanje.

SEGMENTACIJA

Glasovno gradivo kakega besedila v govoru ni nepretrgano, sestavljeno iz čisto enakih členov, razprostrto v obliki premice na eni sami ravnini (tako ni niti v pisani obliki, saj je razčlenjeno z ločili, kot so pika, klicaj, vprašaj, vejica itd.), ampak je mnogostransko razčlenjeno: vodoravno nepretrganost ukinjajo premori ali pavze; navpično enakost razgibavajo tipične podobe tonskega poteka in njihova različna višina; jakostno enakost ukinjajo močnejše in slabše izgovorjeni deli sporočila; enolični tempo govora končno spreminja človekova sposobnost govoriti z različno hitrostjo.

Vse to na svoj način slušno gradivo členi. Členitev v ožjem smislu pa nam je delitev slušnega gradiva s premori. V izgovorjenem besedilu imamo torej toliko akustičnih členov ali segmentov, kolikor je v njem premorov + 1. Poglejmo primere:

1.	<i>Včéráj zvečér je deževálo.</i>	0 + 1 = 1
2.	<i>Náše krvodájálstvo // se je v létih po osamosvojitvi
// močnó razmahnilo.</i>	2 + 1 = 3
3.	<i>V páрку sem bil, // na klópci sem sedèl // in
rožice sem opazováł.</i>	2 + 1 = 3
4.	<i>Kár je biló v têbi lépega, // dôbrega, // plemenítega,
// vsè ti je ôna.</i>	3 + 1 = 4
5.	<i>Rékel je, da príde.</i>	0 + 1 = 1
6.	<i>Rékel mi je še, // da príde.</i>	1 + 1 = 2

Kje v govoru delamo premore? – Na splošno se lahko reče, da, tam, kjer v pisavi stavimo ločila, zlasti piko, klicaj, vprašaj, podpičje, dvopičje, tri pike, pomišljaj, pa tudi vejico. Če si ogledamo naše primere, takoj ugotovimo tudi izjeme: V 2. stavku smo razčlenili malo daljši prosti stavek, ki se piše brez vejic. Res. Tako členimo iz ritmičnih razlogov, da je izgovorjeno lažje in preglednejše. *Naše krvodajalstvo* je poleg tega tudi izhodišče povedi. Če je izhodišče primerne dolžine, in prav tako jedro, ju govorno radi členimo. Če bi naš prvi stavek izgovorili s pretirano tehtnostjo, bi ga tudi lahko razčlenili med izhodiščem in jedrom, tj. *Včeraj zvečer // je deževalo*. Normalno tega vendar ne delamo; celo 2. stavek se v zelo hitrem govoru da izgovoriti nerazčlenjeno. Skoraj brez izjeme pa členimo odnosnico od polstavčnega prilastka z nedoločnikom, čeprav ga po izdaji SP 1962 ne ločimo več z vejico: *Moj trud // naučiti tega fanta poštevanko od 10–19 // je bil zaman*.

Nasproten primer, tj. da besedilo členimo pisno, ne pa tudi govorno, imamo v naši 5. povedi. Tako res delamo, če gre za predmetni odvisnik glagola rekanja. Če pa je nadredni stavek daljši, tako podredje lahko tudi govorno členimo tam, kjer v pisavi.

Naši 3. in 4. poved kažeta, da govorno členimo tudi dele priredja, najsi bo stavčno (3. primer) ali nestavčno (4. primer: *lepega, // dobrega, // plemenitega*). 4. primer nam tudi kaže, da s premorom ločimo od odnosnice tudi pristavek (*vse*).

V hitrem govoru je mogoče zatrei vse premore. Takó včasih govorijo v čustveni prizadetosti zlasti igralci, sem in tja tudi v drugih okoliščinah. Tako govorjenje se, če je tako utemeljeno, prenese; na splošno pa nečlenitev dela našo besedo manj pregledno in zato poslušalcu tudi težje razumljivo. Lepa odlika govorne besede je torej njena jasna razčlenjenost s premori.

Premori so različne dolžine. Najdaljši so tam, kjer v pisavi stavimo piko, klicaj, vprašaj ali tri pike. Sorazmerno dolgi so tudi tam, kjer pišemo dvopičje, manj pa tam, kjer jih zaznamujemo s podpičjem. Najkrajši so premori ob vejici, najdaljši pa konec odstavkov (dostikrat tudi med kiticami).

STAVČNO POUJARJANJE

To pač vsi vemo, da imamo poleg naglašanih besed tudi nenaglašene ali naslonke. Razlika med naglašeni besedami in naslonkami prva razgibava jakostno neenakost stavčnega slušnega gradiva. Vendar tudi naglašene besede niso naglašene vse enako močno. Lahko rečemo, da imajo ene med njimi oslavljen naglas; take so: *Včeraj – naše, v létih, razmahnilo – bil, sedel, opazoval – kâr, biló, v tibi*. Oslabljene naglašene jih čutimo zaradi manj pomembne vloge v besednih zvezah; zato pa drugi del teh zvez občutimo kot tehtnejše: v 1. odstavku *zvečer* in *deževalo*, v 2. *krvodajalstvo, po osvoboditvi, močno*, v 3. *v parku, na klópci, róžice*, v 4. *lepega, dôbrega, plemenitega*. V nekaterih primerih pravzaprav omahujemo, ali naj oslavljen naglasenost pripišemo tej ali oni enoti besedne zveze: tako pri *včeraj zvečer* ali *vse ti je ôna*.

Tako imamo sedaj že tri jakostne ravni: nenaglašeno, oslavljen naglasen in navadno naglasen. Tako se dajo brati vsi naši stavki. V posebnih okoliščinah pa lahko uporabimo še četrto jakostno stopnjo, tj. besedo poudarimo, izgovorimo posebej glasno. Tako naš stavek *Včeraj zvečer je deževalo* lahko izgovorim, če ne poudarim nobene besede ali pa vsakokrat le po eno, kar na pet načinov:

- a) *Včeraj zvečer je deževalo.*
- b) *Včeraj zvečer je deževalo.*
- c) *Včeraj zvečer je deževalo.*
- č) *Včeraj zvečer je deževalo.*
- d) *Včeraj zvečer je deževalo.*

V stavku a) so vsi deli enako važni, v preostalih pa se poudarjeni del uveljavlja kot ugovor proti kakšni drugi možni razlagi tj.:

- b) *včeraj*, ne *danes* ali *predvčerajšnjim* ali *ne vem kdaj*;
- c) *zvečer*, torej *ne dopoldne, popoldne, ponoči* itd.;
- č) *je*, tj. *je res deževalo*, ne pa da to kdo samo trdi ali misli;
- d) *deževalo*, ne pa morda *snežilo, pršilo, bilo jasno* ipd.

Poudarjene so torej v stavku lahko tudi naslonke, pa tudi nenaglašeni zlogi naglašanih besed, npr. *Rékel sem popôldne in ne pred pôldne*; ali *preučiti, in ne priučiti*.

Zavedati se moramo tudi tega, da v segmentih brez posebej poudarjenih besed čutimo nekatere besede ali besedne zveze tehtnejše od drugih. V 1. stavku, v *Včeraj popoldne je deževalo*, je taka beseda *deževalo*, v drugem pa besedna zveza *močno razmahnilo* itd. Kot tehtnejše jih občutimo zato, ker so jedro stavka v smislu členitve po aktualnosti. Primera a) in d) imata oba jedro v besedni zvezi *je deževalo*, ločita pa se med seboj po tem, da to jedro v inačici a) ni poudarjeno, v d) pa je.

Primeri b c č pa nam kažejo, kako jedro segmenta (ali stavka) pri nespremenjenem besednem redu s poudarkom prenašam na drugo mesto stavka. V povedi 3. je isto doseženo s spremenjenim besednim redom. Objektivni besedni red bi namreč bil tak: *Bil sem v parku, sedel sem na klopci in opazoval sem rožice*. Če jedro stavka prenesem na netipično mesto, že zaradi tega postane bolj opazno. Zato ni treba, da bi bilo posebej poudarjeno; lahko pa seveda tudi je (v večini primerov je zares poudarjeno). Tako se da, prav tako kot na svojem tipičnem mestu, brati ali nepoudarjeno ali poudarjeno:

- a) *V páрку sem bíl, // na klópci sem sedél // in róžice sem opazováł.*
- b) *V páрку sem bíl, // na klópci sem sedél // in róžice sem opazováł.*

Jedro segmenta (ali stavka) je zelo važno za razumevanje stavčne intonacije. Njegov najvažnejši del je težišče, tj. naglašeni zlog (če tega ni, pa poudarjeni zlog), v katerem se preusmerja tonski potek glede na to, ali gre za povedno ali vprašalno stavčno intonacijo.

STAVČNA INTONACIJA

Kaj je?

Stavčna intonacija je podoba tonskega poteka v stavku ali večstavčni povedi. Mišljen je osnovni ton, tj. ton, ki ga s številom nihajev v določeni časovni enoti tvorijo glasilke. Imajo

ga vsi zveneči soglasniki, najbolj umirjen pa je pri samoglasnikih in zvočniki *j*, *w*, *y*, *m* in *n*, medtem ko je pri *r* in *l* ter pri zvonečih nezvočnikih bolj razčlenjen.

Tudi stavčna intonacija ima svoje tipične oblike; te so kakor fonemi pomensko razločevalne, in sicer v tem smislu, da nam povedo, ali je stavek poveden, vprašalen, vzkličen; o tem se lahko prepričamo, če izgovorimo naslednje tri stavke: *Domov se odpravlja*. – *Domov se odpravlja?* – *Domov se odpravlja!*

Intonacijsko ogrodje

Zaradi lažje orientacije v tonskem gradivu stavka pri stavčni intonaciji ločimo naglašene zloge ali intonacijsko ogrodje in nenaglašene zloge ali zložje. Ogrodje stavčne intonacije so torej naglašeni zlogi, nenaglašen pa le, če je poudarjen. V stavku *Včera j zvečer je deževalo* ima ogrodje (kadar *je* ni poudarjen) torej tri enote. Naglašeni zlogi so, kadar v stavku ni nič poudarjeno, višinsko urejeni tako, da je prvi najvišji, vsak naslednji pa od njega nižji, torej nekako tako: / — — /. Poenostavljeno se to da prikazati takole: / \ / . Tako padajoče intonacijsko ogrodje ima vendar samo tako imenovana povedna stavčna intonacija, nekoliko bolj strmo pa en tip vzklične. (Poslušaj se v stavkih *Včera j zvečer je deževalo* /./ in *Včera j zvečer je deževalo* !/). Vprašalna intonacija stavka *Včera j zvečer je deževalo* !?/ pa ima rastoče intonacijsko ogrodje, torej / / / .

Enosmerna in enakomerna naravnost intonacijskega ogrodja pa se izgubi, če je katera beseda poudarjena. Poglejmo:

Včera j zvečer je deževalo!: / — — — /
Včera j zvečer je deževalo!: / — — — /
Včera j zvečer je deževalo!: / — — — /

Tako je tudi pri vprašalni intonaciji:

Včera j zvečer je deževalo?: / — — — /
Včera j zvečer je deževalo?: / — — — /
Včera j zvečer je deževalo?: / — — — /

Ogrodje zadnje intonacije je zelo podobno ogrodju povedne intonacije, v kateri ni nobena beseda poudarjena. Razlika med obema intonacijama pa je očitna: dela jo nenaglašeni zlog za naglašnim (kadar tega ni, pa drugi del naglašnega zloga, tj. tako imenovani govorni takt). Poglejmo natančneje.

Govorni takt

Govorni takt je enota naglašnega in vseh sledečih mu nenaglašnih zlogov do naslednjega naglašnega zloga istega segmenta ali pa do premora. Prvi takt segmenta ima nenaglašni zlog (ali več zlogov) lahko tudi pred naglašnim zlogom, zadnji takt pa je lahko brez nenaglašnega zloga. Naglašni zlog takta imenujemo arso, nenaglašene(ga) za njim tezo,

nenaglašene(ga) pred prvim taktom segmenta pa anakruzo. Če nenaglašene zloge zaznamujem s piko /./, potem omenjene tri vrste taktov lahko zapišem takole: 1. /-./, 2. /- / in 3. /.- / (število nenaglašanih zlogov ni odločevalno).

Seveda tudi arsa in teza (ali anakruza) niso izgovorjeni na isti višini. Teza (anakruza) je lahko višja, nižja ali enako visoka kot arsa, torej / -' /, / .- / in / .- / . Ker je v tezi (anakruzi) večinoma več zlogov, dobimo še druge mogoče položaje, npr.: / -' . /.

Po tem, kako imamo tonsko zgrajen govorni takt, so slovenska narečja zelo različna. Za knjižni izgovor pa sta važna dva tipa takta: tonemski in netonemski.

Tonemski takt ima tista slovenska govorica, ki s samim tonom lahko razločuje pomen besed ali različne besedne oblike (večji del Dolenjske, Gorenjske, Koroške, drugje pa v Horjulu, ob zgornji Soči in v Beneški Sloveniji). Besede, ki so akutirane, imajo takt tipa / -' /, tj. naglašeni zlog nizek, nenaglašeni visok, cirkumfleksirane pa / - /, tj. naglašeni visok, nenaglašeni nizek. Če takt nima teze, ostaja razlika med nizkim akutom / - / in visokim cirkumfleksom / -' /.

Ker torej tonemsko govoreči izbirajo tonsko višino arse glede na to, ali jo govorijo akutirano ali cirkumfleksirano, pravimo zanje, da pojejo.

Netonemski govor pozna samo eno obliko takta, tj. tip /-./.

Vrste intonacij

Sedaj pa si zapišimo intonacijo stavka *Našo barako je zamedlo*. Po povedanem seveda pričakujemo, da bo drugačna za netonemski govor in drugačna za tonemskega. Res je drugačna v primeru, če so v stavku kake akutirane besede. V stavku *Našo barako je zamedlo* sta akutirani besedi *našo* in *zamedlo*. Torej sta intonaciji taki:

Netonemski govor

/ -' . - - . /

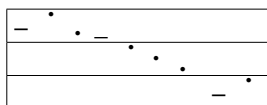
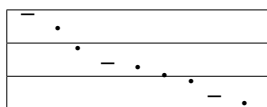
Tonemski govor

/ -' . - - . /

Da je zapisovanje in branje intonacij preglednejše, jih pišemo v črtovje, podobno glasbenemu. Navadno uporabljamo 4 vodoravne črte, tako da dobimo 3 pasove govornega tonskega obsega. To je:

3
2
1

Po potrebi dodamo pri vzključnih intonacijah še četrti pas. Vsak pas sega od spodnje črte navzgor do prve zgornje črte. Črtovja ne opremljamo z violinskim ali basovskim ključem; s tem je povedano, da zapisovanje intonacij ni tonsko absolutno, ampak le relativno. Prenesimo sedaj naši intonaciji v črtovje:

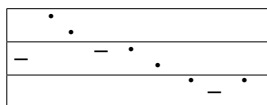

Razlika med netonemsko in tonemsko intonacijo ostane tudi pri poudarjanju, in sicer v tem smislu, da je poudarjeni akutirani zlog še nižji, medtem ko se cirkumflektiran (kot pri netonemskem govoru) zviša. Poudarna varianta **Našo** *barako je zamedlo* ima torej taki podobi (poudarjeni zlog je pisan krepkeje) :

Netonemski izgovor

Tonemski izgovor

Pustimo sedaj razlike med tonemskim in netonemskim naglaševanjem in med stavčnimi intonacijami, ki so od tega odvisne, in si podrobneje oglejmo skladenjske vrste stavčne intonacije, tj. povedno, vprašalno in vzklično.

Ločimo jih predvsem po tem, kakšno »glavo« imajo. Vsako intonacijo namreč delimo na dva dela: prvemu, ki je nekako manj važen, pravimo trup, drugemu pa, kot rečeno, glava. V trupu je v veliki meri to, kar je pri členitvi po aktualnosti izhodišče, v glavi pa je zmeraj to, kar je tam jedro. Glava se začne s tistim zlogom stavčnega jedra, v katerem se povedna stavčna intonacija v primeri z vprašalno usmeri bistveno drugače: ta zlog imenujemo težišče glave. Če v stavku ali segmentu ni nobenega poudarjenega zloga, je težišče v zadnjem naglašenem zlogu segmenta, sicer pa v poudarjenem zlogu. Kar težišču sledi, pa je intonacijski rep.

S temi pojmi sedaj lahko definiramo različne tipe stavčne intonacije.

1. Pripovedna je tista intonacija, ki se v težišču usmeri navzdol k višini /1/. To zaznamujemo z navzdol obrnjeno puščico / ↓ /. Navzdol se obrne z višine /1/. Taka glava intonacije se imenuje kadenca.

2. Vprašalna intonacija je tista, ki se v težišču usmeri navzgor proti višini /3/. Zaznamujemo jo z navzgor obrnjeno puščico / ↑ /. Navzgor se navadno obrne z višine /2/. Njena

varianta je, da se težišče dvigne na višino /3/, intonacijski rep pa tam gori nekako oblebdi, tj. ne teži po tem, da bi se spustil v višino /1/. – Taka glava intonacije se imenuje antikadenco.

3. Vzklična intonacija se loči od pripovedne ali vprašalne po tem, da sega tudi v višino /4/. K njej lahko prištevamo tudi vse tiste primere, ko je intonacijsko ogrodje zaradi poudarjenosti kakega zloga izrazito vzbočeno, tj. neistosmerno. – Glava vzklične intonacije je torej kadenčna ali antikadenčna.

Vse te tri intonacije oz. segmente imenujemo končne v tem smislu, da zaznamujejo konec samostojnih stavkov, to je povedi (v pisavi jih na splošno zaznamujemo s piko /./, vprašanjem /?/ in klicajem /!/). Poleg končnih intonacijskih segmentov pa imamo še nekončni segment, imenovan polkadenco. Tudi ta ima glavo, v njej pa težišče in rep. Glede na to, ali se v težišču usmerja navzgor ali navzdol ločimo rastočo in padajočo polkadenco. V stavku *Naše krvodajalstvo // se je v letih po osamosvojitvi // močno razmahnilo* sta polkadenci rastoči, v stavku *Alenka je rekla: // »V kratkem vas obiščem«* pa padajoča. Padajoča je tudi v protivnem priredju, npr.: *Vsi bodo dosegli svoj cilj, // le jaz ga ne bom dosegel*, rastoča pa v vezalnem: *Kar je bilo v tebi lepega, // dobrega, // plemenitega, // vse ti je ona*. Če namesto rastoče polkadence uporabim padajočo – to zveni čustveno. Rastočo polkadenco lahko zaznamujemo s /↑/, padajočo pa s /↓/.

V katerih tipih stavkov pa se rabita pripovedna in vprašalna intonacija?

Pripovedna intonacija se rabi v stavkih, ki so povedani brez čustvene zavzetosti. Povedek takih stavkov je lahko v povednem, pogojnem ali velelnem glagolskem naklonu. Tudi neglagolski enodelni stavki se izgovarjajo enako. Prim.: *Živa gre domov. – Domov pojdi. – Tega vam ne bi oprostila. Mračna soba. Na blazini blede materin obraz. Hlad. Tiktanje. V tišini topli, božajoči glas ...* (Mjz) Celo vprašalni stavki z zaimensko vprašalnico uporabljajo pripovedno intonacijo: *Kako se imenuješ? – Kdo je ta človek?*

Vprašalna intonacija se uporablja v vprašalnih stavkih z vprašalnico *ali* (ki pa je lahko tudi izpuščena): *Ali si videl novo predstavo Hlapcev? – Si videl novo predstavo Hlapcev?* Kadar pa je tak stavek odvisen od stavka, ki uporablja pripovedno intonacijo, tudi sam sprejme pripovedno intonacijo: *Ne vem, ali si videl novo predstavo Hlapcev.* – Vprašalna intonacija se rabi tudi pri ponovljenih vprašanjih z zaimensko vprašalnico; taka vprašanja lahko pišemo z dvema vprašajema:

»Kje si bil?« (Izgovorjeno s kadenco.)

»V Olimju.«

»Kje (si bil)??« (Izgovorjeno z antikadenco.)

Tako ponovljeno vprašanje se rado čustveno obarva in takó intonacija dobi vzklične značilnosti.

Vzklično intonacijo uporabljamo, kadar kaj povemo s čustveno prizadetostjo. Tako se dajo izgovoriti vsi primeri s povedno in vprašalno intonacijo. V pisavi tedaj namesto pike obvezno pišemo klicaj; klicaj v tem primeru lahko rabimo tudi namesto vprašaja, ali pa ga vprašaju kar dodamo. Torej: *Živa gre domov! – Domov pojdi! – Tega vam ne bi oprostila! – Mračna soba! Na blazini blede materin obraz! Hlad! – Kako se imenuješ?! – Kdo je ta človek!? – Ali si videl novo predstavo Hlapcev!?*

REGISTER

V navadnem govorjenju pretežno uporabljam prve tri tonske pasove svojega govornega tonskega območja, npr. altovskega, baritonskega, basovskega itd. V četrtega posegamo le pri posebnem poudarjanju, v prvem pa se navadno končajo prippovedne kadence. Območje spodnjih treh pasov imenujemo srednji register. Tu se najlaže izražamo, v njem lahko brez posebnega truda najdalj govorimo. Zgornji register uporabljamo bolj redko; npr. če vabimo k sebi živali, če z otrokom govorimo »po otročje« ali če oponašamo koga, ki govori zelo visoko. V pridvignjen register včasih preidemo iz nervoze, npr. če moramo govoriti pred uglednim zborom, ki smo ga nevajeni, ali če je veliko odvisno od našega govornega nastopa. Tega se moramo zelo varovati. Previsoko izbran register nam omejuje svobodo v rabi jasnih intonacijskih potekov in dela naš glas tudi sicer neprijeten, kar oboje negativno vpliva na poslušalca.

Rahlo premaknjen register pa imajo pogosto krajše priredne sestavine; večinoma je intonacija vsakega naslednjega segmenta v primeri s predhodnim pomaknjena malo navzdol. To je prav primerno. Naslednjo večjo stavčno celoto, poved pa spet začnemo z višjim registrom. Tudi vrinjene stavke večinoma zaznamujemo z znižanim registrom. Prim.: *Zunaj, mislim da pred sosedno hišo, je zacvilil pes. (C)*

Nizki register (nekako višina /1/) je prav tako čustveno obarvan kot visoki. Uporabljamo ga včasih v jezi, npr. v stavku, kot je *Kaj pa govoriš, prismoda!* Pri tem sploh radi ostanemo v vseh zlogih na isti tonski višini.

HITROST GOVORA

Čprav ljudje govorimo različno hitro, smo si vendar v glavnem edini v presoji, ali kdo govori hitro, normalno hitro ali počasi. Seveda se tudi tu priporoča normalna hitrost. Tako z ene strani natančneje in lepše izgovarjamo, naša misel je ravno prav pred govorom, pa tudi bralci ali poslušalci nas zaradi primerne hitrosti govora utegnejo dobro razumeti v posameznostih in iz njih strniti večje miselne celote. Odlično sredstvo za uravnavanje brzine govora so tudi primerni premori.

Pri srednji govorni hitrosti vendar vsega ne govorimo enako hitro. Kar je v naši besedi bolj pomembno, napravimo izrazito tudi s primerno upočasnjenim izgovorom. Kar je manj važno, pa hitreje preletimo. Da ne bomo samo splošni: jedro stavka se pove počasneje kot prehod, včasih tudi počasneje kot izhodišče. Vrinjeni stavek pa navadno izgovorimo hitreje od sobesedila (in kot smo videli, z nižjim registrom).

Hitrost govora prilagajamo tudi naslovniku in glede na snov, ki jo obravnavamo. Manj vajenim poslušanja govorim počasneje, počasneje pa tudi, če razpravljamo o težjem vprašanju ali če obravnavamo kopico enot. Končno je hitrost govora v skladu s čustveno obarvanostjo tematike ali razpoloženja pripovedujočega: resne, žalostne stvari, npr. slavnostni ali pogrebni govor, govorim upočasnjeno, prav tako, če nas kaj tare; veselo, prijetno vsebino podamo bodro, kakor je hiter tudi vesel ali spočit korak. Pretirano hitrega ali počasnega govorjenja pa se izogibamo. Oba lahko samo škodita nam in poslušalcem.

SKJ 4, 1970, str. 189–200. Del Stavničja intonacija objavljen v *Nova slovenska skadnja*, 1982, str. 183–187.

II

INTERPRETACIJE BESEDIL SLOVENSKE KNJIŽNE BESEDE 19. IN 20. STOLETJA

FRANCE PREŠEREN (1800–1849), *PÉVCU*

*Kdo zná
noč temno razjasnit', ki táre duhá!*

*Kdo vé
kregúlja odgnáti, ki kljúje srcé
od zóra do mráka, od mráka do dné!*

*Kdo uči
izbrisať 'z spomína nekdánje dní
brezúp prihódnjih oduzét' spred očí,
praznôti vbežáti, ki zdánje morí!*

*Kakó
bit' hóčeš poet in ti pretežkó
je v prsíh nosit' al pekél, al nebó!*

*Stanú
se svôjega spómni, trpi brez mirú!*

Ta silna pesem je razen pri profesorju Slodnjaku, ki jo je analiziral zlasti doživljajno, od nekdanj zbujala pozornost predvsem s svojo nenavadno obliko. Dvoje je bilo pri njej nadvse zanimivo: ustroj kitic in rima. Profesor Kidrič je v prvem videl zlasti izpolnitev oblikovne naloge, ki naj bi se bila pesniku zastavila »ob Langejevih in Gottholdovih obsodbah takih (oblikovnih) igračk v aleksandrijski literaturi«. Težko se je sprijazniti s tako domnevo: pesnik v Pevcu obravnava najusodnejšo življenjsko dilemo, trpljenje – smrt, jezikoslovna analiza pa za ustroj pesmi odkriva naravne, doživljajno izrazne razloge.

Pesem sestoji iz štirih vprašanj vzklikov in iz vzklika zapovedi. Iz zadušljive praznote tedanjega življenja, to je iz odsotnosti žive duševne zavzetosti za kaj, se pesniku iztrgajo najprej tri zaporedna vprašanja vzkliki, ki so prvi del pesmi. Z intenzivnostjo, ki jo opravičuje pesnikova duhovna ogroženost, zadoni v praznino najprej vprašanje: *Kdo zna noč temno razjasnit, ki tare duha!* Pesnik je z napačnim akcen-

tom (kdo zná namesto kdó zna) sam zakrivil Kidričevo metrično zmoto, da gre za trohej, pa tudi deloma napačno tolmačenje te in naslednje kitice glede zvokovne simbolnosti v njej prevladujočih samoglasnikov *a* oziroma *e*. Profesor Slodnjak je za prvo kitico pravilno ugotovil upor (pač pesnikov upor zoper lastno trpljenje oziroma utapljanje v njem), toda upora ni pripisovati ponovljenemu samoglasniku *a*, temveč, razen smislu, predvsem intenzivnosti, s katero je vprašanje postavljeno. Najmočnejše pa je v vsej prvi kitici naglašena beseda *kdo*, vprašalnica, ki je hkrati tudi intonacijsko najvišja; od nje naprej pojemata tako intenzivnost izgovora kakor intonacijska višina posameznih besed. Pesnik je uporabil v prvi kitici samoglasnike *a* pač zato, ker tudi akustično označujejo stopnjo vzbujenosti, ki jo je nato z dvema naslednjima kiticama mogoče še stopnjevati. Upor – in celo stopnjevan upor – ki se bo zdaj zdaj zlomil v samem sebi, imamo tudi v drugi in tretji kitici, z rimama *e* oziroma *i*. – Silva Trdinova, ki je v svoji knjigi podala med drugim tudi nekako poetiko slovenskega vokalizma, trdi, da je v naši pesmi Prešeren z *a* izrazil nemir in upornost, sicer pa da *a* navadno izraža gorje. Koliko je v tem resnice, je že povedano, napačen pa je posploševalni zaključek o doživljajni vrednosti vokala *a*. Naravna psihološka reakcija na glas *a* ne spominja na gorje (*vihar, orkan*), saj se glas *a* uporablja kot naraven začetek v besedah kot *mama, ata*, kar prav gotovo ne kaže niti na brezup niti na druge temne strani človekovega življenja.

Druga kitica ima eno vrstico več kakor prva. Kidrič je v njej pravilno zaslutil rast vprašanja. Pesnik vzklika iz svojega nerazumskega, duševnega, srčnega bistva: tu je človek še bolj ranljiv in boleč kakor na področju razuma. Kitica je tedaj narasla zaradi stopnjevanje pesnikove prizadetosti, ki se je, s tremi vrsticami izrazila ostreje, kot bi se bila mogla z dvema, ki bi bili nanavsezadnje tudi zadostovali. Toda v tem primeru bi bili imeli ravnovesje s prvo kitico, ki ga pa doživljajsko ni, zato je pesnik neprisiljeno dodal še eno vrstico. Naraščanje pa imamo še v enem oziru: vsa druga kitica je izgovorjena na večji tonski višini kakor prva. Tudi to je povsem naravno in nič izumetničeno, saj tudi v vsakdanjem občevanju, kadar zaporedoma vprašamo isto, drugikrat vprašamo z »višjim« glasom ali pa z večjo močjo. Temu temeljnemu stopnjevanju se pridružuje še akustično svetlejši samoglasnik *e* v rimi. Sam *e*, kakor uči eksperimentalna fonetika, ni nabit niti z bolečino niti s skrbjo in tesnobo, kot bi se dalo misliti, če bi ga upoštevali samo v zvezi z našo drugo kitico. Nasprotno: ob srednji intenzivnosti in tonski višini zbuja asociacije, podobno tudi *i*, s tankimi, čistimi in svetlimi predmeti. Kar to kitico napolnjuje z bolečino, je grozotna podoba kragulja, ki »trga srce od zore do mraka, od mraka do dne«, in prav ta podoba je sicer svetlim, tankim in lahkim samoglasnikom odvzela prijetno svetlobo in lahkoto in jih tako rekoč nevtralizirala v njihovi prijetnostni danosti, medtem ko jih je tonsko privzdignjena stavčna intonacija približala predmetom in predstavam, ki bodejo, režejo in slepijo. Mučno sliko pesnikovega doživljanja krepijo s svojim motnim odmevom še težki soglasniki, velari in labiali (ponavljanje glasov *k* in *g* pa še *v*, *m* in samoglasnik *u* v besedah *kragulja* in *kljuje*).

V tretji kitici se vse v drugi kitici omenjene lastnosti priostrijo do skrajne meje. Vse pesnikovo življenje stopi pred nas: boleči spomini nekdanjih dni (tudi spomini na mladostno srečo so taki, kot nam pove sonet O Vrba), brezup iz prihodnosti, praznота v sedanjosti. Poleg rednega vprašanja vzklika je pesnik porabil za vsako časovno obdobje svojega življenja po eno vrstico; s tem je prirastek četrte vrstice v tej kitici notranje

upravičen. To je najbolj očitno stopnjevanje. Najintenzivnejše pa je gotovo v višini intonacijske linije, ki se je povzpela tako visoko, da bi se pri nadaljnjem vzdigovanju nujno morala zlomiti. Tonski vzdig intonacije spremlja in podpira tudi artikulacijsko najvišji samoglasnik *i*: štirikrat nam na koncu vrstice prebada ušesa, pa tudi interno je zlasti v drugem verzju na gosto posejan (izbrisat iz spomina nekdanje dni). Tako je obup, ki se boji samega sebe, dosegel svoj višek; do skrajnih meja je prignana intonacijska višina in celo artikulacijsko stopnjevanje v isti smeri ni več mogoče. Mogoč je le še korak v katastrofo, a pesnik se od nje v naslednjih dveh kiticah odvrača.

V prvih treh kiticah je vzklikal in spraševal človek, v zadnjih dveh odgovarja pesnik, najprej še z nasprotnim vzklikom, nato z zapovedjo. Stavčna intonacija, ta tonski ekvivalent človekovih fizioloških reakcij, ki je v tretji kitici grozila, da se bo zlomila, se začenja umirjati, in sicer tako, da se spušča na manjšo višino, dokler se v zadnji kitici skoraj popolnoma ne umiri. Umirjenje se sprva kaže tudi v rimi: *o* iz četrte kitice je artikulacijsko nižji kot *i* v tretji. Pesnik je s ponovnim zapiranjem rime (glas *u*) v zadnji kitici podprl intenzitetno naraščanje v stavku *trpi brez miru*, kar se upira pomirjanju stavčne intonacije in učinkuje disharmonično, vendar pa prav zvesto napoveduje nemir in spopade v nadaljnjem pesnikovem življenju, ki se nikoli ne bo moglo umiriti. V zadnjih dveh kiticah prevladujoča samoglasnika *o* in *u*, ki jima tudi eksperimentalna fonetika potrjuje asociacije s temnim, topim in počasnim v človeškem življenju (Kidrič je dobro opazil počasne troheje na koncu pesmi), se res uveljavljata v teh lastnostih, ker se njunim glasovno doživljajnim značilnostim ne upira smisel zadnjih dveh kitic, temveč jih, nasprotno, podpira.

Veliko Prešernovo ustvarjanje je usmerjalo predvsem doživetje. To si je ves čas iskalo oblik, v katerih bi se najadekvatneje utelesilo in se tako preneslo na prihodnjega doživljavca. Če so nam oblike Prešernove pesmi znane iz drugih literatur, to samo pomeni, da jih je pesnik uporabil iz istega razloga, iz katerega so v raznih literaturah nastale: ker so bile vsebini primerne, ker so jo soizražale. Tako je tudi z našo pesmijo: Prešeren se v njej ni trudil dokazati, da je tudi *carmen figuratum* lahko kvalitetna umetnina; razporeditev rim ima globljo utemeljenost, kakor je spomin na šolsko zapovrstje samoglasnikov v abecedi; zakoreninjene so v tipiki pesnikovega takratnega doživljanja in logiki njegovega izraza, zato je kaj malo verjetno, da bi bil pesnik z uporabo peterih vokalnih rim namigoval na vesoljnost pesniškega poklica. Vsa pesem je natančen izraz Prešernovih takratnih doživljanj, in sicer neskončno ubran izraz: razbolelim gibom duše je pokorno sledila vsa izrazna zmožnost slovenskega jezika. V tem je pesnik dosegel čarobno moč orfejevskih strun, katerih glasovom so se bila nekoč vdala ljudstva »Tracije sirove«. S svojo umetnostjo, katere odlični zastopnik je tudi pesem Pevcu, si je pesnik pokoril ne le srca tistih, ki govorijo in čutijo slovensko, temveč potencialno tudi vseh, ki govorijo in čutijo človeško. In v tem je nemara njegov univerzalizem.

JiS 4 (1958/59, str. 135–136. Prvotno: France Prešeren: Pevcu. – *Slovenski jezik ...*, Zagreb 1961, str. 70–72, v srbohrvaščini. Besedilo pesmi na strani 94, s tonemskim naglasom, tu po onaglasitvi iz F. Kidriča: *Prešeren I. Pesnitve, pisma*. – Ljubljana, Tiskovna zadruga v Ljubljani, str. 30.

**FRAN LEVSTIK (1831–1887),
SREČANJE Z NEPREPOZNANIM CESARJEM JANEZOM**

(Iz Martin Kerpan z Verha, 1858)

Močilar mi je časi kaj razkladal od nekdanjih časov, kako so ljudje živeli in kako so imeli to in ono reč med sabo. Enkrat v nedeljo popoldne mi je v lipovi senci na klopi pravil naslednjo povest:

V Notranjem stoji vas, Verh po imenu. V tej vasi je živel v starih časih Kerpan, močan in silen človek. Bil je neki tolik, da ga ni kmalo tacega. Dela mu ni bilo mar; ampak nosil je od morja na svoji kobilici angleško sol, kar je bilo pa uže tistikrat ostro prepovedano. Pazili so ga mejači, da bi ga kje nehotoma zalezli; poštenega boja ž njim so se bali ravno tako, kakor pozneje Štempiharja. Kerpan se je pa vedno umikal in gledal, da mu niso mogli do živega.

Bilo je po zimi, in sneg je ležal krog in krog. Držala je samo ozka gaz, ljudem dovoljna, od vasi do vasi, ker takrat še ni bilo tako cest kakor dan danes. V naših časih je to vse drugače, se ve da; saj imamo, hvalo Bogu, cesto do vsacega zelnika. Nesel je Kerpan po ozki gazi na svoji kobilici nekoliko stotov soli; kar mu naproti prižvenketa lep voz; na vozu je pa sedel cesar Jan ez, ki se je ravno peljal v Trst. Kerpan je bil kmečki človek, zato (ga) tudi ni poznal; pa saj ni bilo časa dolgo ozirati se; še odkriti se ni utegnil, temnuč prime berž kobilico in tovor ž njo, pa jo prenese v stran, da bi je voz ne poderl. Menite, da je Kerpana to kaj mudilo ka-li? Bilo mu je, kakor komu družemu stol prestaviti.

Cesar, to vidivši, veli kočijažu, da naj konje vstavi. Ko se to zgodi, vpraša silnega moža: »Kdo pa si ti?«

Ta, mu da odgovor: »Kerpan mi pravijo; domá sem pa z Verha od svete Trojice, dve uri hoda od tukaj.«

»I kaj pa nosiš v tovoru?« cesar dalje vpraša.

Kerpan se naglo izmislil in reče: »I kaj? Kresivno gobo, pa nekaj brusov sem naložil, gospod!«

Na to se cesar začudi in pravi: »Ako so brusi, pokaj so pa v vrečah?«

Kerpan se ne umišlja dolgo, ampak urno odgovori, kakor vsaki človek, ki ve, kaj pravi: »Bojim se, da bi od mraza ne razpokali; zato sem jih v slamo zavil in v vrečo potisnil.«

Cesar, ki mu je bil menda silni možak vseh, dalje pravi: »Anti véš, kako se takej reči streže. Kaj pa da si konjiča tako lahko prestavil? Res nima dosti mesa; pa ima vsaj kosti.« Kerpan se malo zareži in pravi: »Vem, da imajo vaši konji več mesa, pa vendar ne dam svoje kobilice za vse štiri, ki so tukaj napreženi. Kar se pa tiče prestavljanja, gospod! upam si nesti dve taki kobili dve uri hoda in tudi še delj, če je treba.«

Cesar si misli: To velja, da bi se zapomnilo – in veli pognati.

Levstikov Martin Kerpan je naša prva resnična prozna umetnina. Tudi njen jezik je nekaj izrednega, v veliki meri pristno ljudskega. V tej povesti je po zaslugi resničnega umetnika prvič skoraj neovirano zasijala prava ljudska govorica.

Prva značilnost Levstikove besede je njena nazornost. Pisatelj zna besede tako postaviti, da stvari, o katerih govori, kar vidimo pred seboj: zasneženo pokrajino z ozko gazjo, silnega človeka z otovorjeno kobilico, cesarjevo kočijo. Zaslišimo ženket kragulčkov v zimski

pokrajini in prislusnemo živemu pomenku med cesarjem in Krpanom. Vse je pristno in tipično in hkrati podano v enkratni luči in utemeljitvi.

Levstik je za vse, kar je hotel povedati, znal najti pravi izraz. Vse je tudi povedano z zavestjo, da je pomembno. Tako polaga poved ob poved in pred naše oči čara podobe svojega notranjega gledanja.

Znal je poustvariti naravni pripovedni položaj, ko pripovedovalcu prisluškujejo poslušalci. Pripovedovalca je v pristopnem odstavku izrecno uvedel (*Močilar*), samega sebe pa določil za poslušalca. Na ta pripovedni položaj opozarjajo pripombe kot: »Menite, da je Krpana to kaj mudilo, ka-li?« – »Cesar, ki mu je bil *menda* silni možak všeč«, ali še pozneje: »Krpan veli urno pognati in tako prideta na cesarski dvor, *ki pravijo, da je neki* sila velik in jako lep.« Literarni zgodovinar je ugotovil, da »dá /Levstik/ vso povest pripovedovati kmetu Močilarju, da tem laže na kmetiška usta široko po domače robi in zavija besedo ter jo beli z ocvirki krepkih in tečnih rečenic izvirn/e/ ljudsk/e/ utelesitve«. (Piv)

Za to prim. npr.: »Bil je neki tolik, da ga ni kmalo tacega. – Poštenega boja z njim so se ravno tako bali kakor pozneje Štempiharja. – Ker takrat še ni bilo tako cest kakor dandanes, /... ko/ imamo, hvalo Bogu, cesto do vsacega zelnika. – /Krpanu je bilo prenesti kobilico,/ kakor komu družemu stol prestaviti. – /Krpan/ urno odgovori, kakor vsaki človek, ki ve, kaj pravi. – /Krpan/ použije, ko bi kvišku pogledal. – To je cesarju začelo iti po glavi. – Kako je kobilico v sneg prestavil, kakor bi nesel skledo na mizo /.../ – /.../ da so vsi podplate pokazali. – Presneta reč vendar, da mu nihče ne more biti kos! – Gospoda so vsi malojedni zato, ker jedo, kadar hoče in kolikor hoče kateri, zgolj dobrih jedi.«

Posebna stilna značilnost je, če Krpan govori s cesarjem kot s sebi enakim, npr.: »No vi ste še zmirom lepo zdravi, kakor se na vašem licu vidi. – Vašega dekleta /tj. cesarjevo hčer/ sem že videl. Če je tudi še tako pametna, kakor je lepa, potlej naj se le skrrije moja babnica pred njo v vseh rečeh. Dobrote, res, da je navajena, tistega ne bom dejal, ker je od bogate hiše doma; pa saj na Vrhu pri Sveti Trojici spet nismo zgolj berači; pri nas skozi vse leto visi tudi kaj prekajenega na ražnju.« – Iz teh besed in še pozneje zveni plemenski in stanovski ponos slovenskega človeka.

Še večja stilna značilnost je, če cesar govori kot kak kmečki veljak, npr.: »Kaj pomaga ljubo zdravje, ko pa drugo vse narobe gre! – Ti nisi pravdanski človek. – Vem, da ga nimam v cesarstvu takega /konja/, da bi ga ti, zagovednež, ne izlekel! – Cesar poteče za njim: »Čaki no! Daj si dopovedati! Bog nas vari; saj menda nisi voda!« – Martin, potrpi no! Vsaj ne bodi tako neučakaven. Ti ne pojdeš od naše hiše, verjemi da ne! Saj sem jaz gospodar, veš! – Le ti meni povedi, če bi morda še kaj rad. Midva ne bova v sovraštvu ostala, ne, če Bog da, da ne.«

In naš veliki pesnik je zapisal: »Vsa bogata izrazitost slovenske govornice, vzeta naravnost kmetu iz ust, jasna plastika lic in situacij, modrost našega človeka, osoljena s šegavostjo in ironijo, se sklaplja v čudovito harmonijo narodne pripovedke. (Ž)

Modrost: »Vselej pravijo: bolje drži ga, kakor lovi ga. – Kdor če iti na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj, to sem slišal od starih ljudi. – »Slišal sem,« pravi Krpan, »da vsi ljudje vse vedo; na vsem svetu se pa vse dobi; pa bi se ne dobil tudi junak nad Brdavska?« – Zapomnite si, cesarost, kar sem obljubil, storil bom, čeprav od jeze popokajo vsi obrekovalci, ki me mrazijo pri vas. Da bi le vsi ljudje vselej držali se svojih besedi tako, kakor se mislim jaz, ako me Bog ne udari; pa bi nihče ne vedel, kaj se pravi laž na zemlji! – Ni grjega na svetu kakor to, če se kaj da, potlej pa očita! Kdor noče dati, pa naj ima sam! – Ali ga bom s pogačo pital,

kadar se s kom kregam! Kar ga bolj ujezi, to mu zabelim. – Vsak človek je tak, kakršnega je Bog dal; vsak ima nekaj nad sabo: kdor ni grbast, morda pa je trobast! – Takrat, veste, vam nisem bil resnice povedal, kar mi je še zdaj žal. Angleško sol sem prenašal. Saj se nisem bal pravzaprav ne vas ne vašega kočijaža. Pa taka je le: kadar se človek zasukne s pravega pota, naj bo še tako močan, pa se vendar boji, če veja od vejo udari. «

Ironija: »Krpan odgovori /Brdavsu/: »Če nisi z Bogom še spravljen, urno skleni, kar imaš.« – Krpan odjaha s kobilice, potegne Brdavsa na tla, ga položi, kakor bi otroka v zibel deval, ter mu stopi za vrat in reče: »No, zdaj pa le hitro izmoli očenašek ali dva in pa svojih grehov se malo pokesaj; izpovedal se ne boš več, nimam časa dolgo odlašati, mudi se mi domov za peč; znaj, da komaj čakam, da bi zopet slišal zvon, ki poje na Vrhu pri Sveti Trojici.« – Krpan odgovori: »Kdo me bo? Morda vi dolgotepetec, ki ste suhi kakor raženj; ki je vas in vašega magistrovanja z vami komaj za polno pest? Z eno samo roko vas porinem čez svete-ga Štefana streho, ki stoji sredi mesta.«

Humor: »To je presneto slaba krama, babo po svetu prenašati. In ko bi se zdaj na cesti nama spet kaj takega nakretilo, vaši hčeri in meni. Od tukaj do Vrha se pot vleče kakor kurja čeva. Koša revež nimam, kobilica ima pa samo eno sedlo! Pa bi tudi ne bilo čudo, ko bi zbolela; saj vemo vsi, da take mehkode niso vajene od petih zjutraj do osmih zvečer cika coka, cika coka s konjem. Če se to prav do dobrega vse premisli, menda bo najbolje, da vam ostane cesarična, meni pa vdovstvo, čeravno pravzaprav dosti ne maram zanje; ali kar Bog da, tega se človek ne sme braniti. –

Krpan: »Cesarost, nekdanj ste me bili srečali s kobilico v snegu, kajne?«

Cesar: »Bilo je tako, bilo!«

Krpan: »Kaj pa sem nosil na tovoru?«

Cesar: »Bruse pa kresilno gobo.«

Krpan: »To je bilo tisti čas, ko ste se vi peljali v Jeruzalem. «

Cesar: »Bosa je ta! V Trst sem šel; za Jeruzalem toliko vem, kakor za svojo zadnjo uro.«

Krpan: »Jaz pa za bruse in kresilno gobo ravno toliko.«

V Martinu Krpanu je še veliko drugih jezikovnih lepot. Tako npr. ljudske pristnosti kot: takemu truplu (= človeku) se morajo večji deleži meriti – da mu niso mogli do živega – vidi, da ne pomaga zvoniti, ko je toča že pobila – dela mu ni bilo mar – se malo zareži – veli (= zapové) – čudno lepo je tam, še lepše kakor v cerkvi – /bodo/ razkladali od nekdanjih časov. Kot kaže zadnji primer, se Levstik ni ustrašil uporabiti tudi kak germanizem, če je ljudstvo sámo tako govorilo (prim. tudi enkrat za nekoč). Prav tako je uporabljal nekatere pokrajinske izraze, ki danes niso več v knjižni rabi (*anti* 'menda', *ka-li* 'kaj?'). Marsikaka posebnost je iz tedanjega pravopisno in oblikoslovno še ne ustaljenega knjižnega jezika, npr. *delj*, *vidivši*, *kmalo*, *uže*. Vendar so vse to malenkostni spodrsaljaji, če pomislimo na to, kaj vse imenitnega najdemo v Krpanu.

Levstik je tudi sicer pisal lep jezik. Tako npr. zlasti še v Popotovanju od Litije do Čateža. »Levstik je tudi po letu 1861, ko je začel časnikarski in znanstveni jezik bogatiti s slovenskimi besedami, pisal povesti (do l. 1870) v ravno tako čisti dolenjščini kot prej Krpana, Popotovanje ali po Andersenu prevedenega Svinjarja.« (Ban)

SIMON JENKO (1835–1869), ZA TRDI UČITELJSKI KRUH

(Iz Jeperški učitelj, 1858)

Umerlega fajmoštra so pokopali. Cela srenja se je bila zbrala, da bi mu skazala zadnjo čast. Marsikdo pričujočih si je brisal solzé, ko je zagernila faranom mati zemlja dušnega pastirja. Odmolili so zanj in vsak je šel tožnega serca proti domu.

Kakor po navadi se je jel zvečera dim dvigati nad slannatimi strehami, in ko je šlo sonce za gore, so se okna zasvetile in vsaka družina je posedla okoli mize. Če se je tu govorica vertila o rajnkem gospodu fajmoštru, se je to vendar godilo, kakor se govori o kakem dogodku, ki se je pripetil daleč daleč za gorami. Fajmošter, čeravno narvažniša oseba v fari, vendar tako rekoč nad družinskim stoji; in vsak posamezni ga ne pogreša toliko, kakor morebiti novorojeno dete, katero je s svojo smertjo vendar eno mesto v hiši spraznilo; mesto pa, s kterega je smert fajmoštra zmaknila, ne ostane prazno; njegova zguba se ne čuti takó in lože zginje tudi njegov spomin. Taka je, taka; človek stavi samega sebe v sredo življenja, njemu se vse okoli njega verti; s čim se zagerne mesto, katero je zapustil, se le semtertje še spominja nanj kaka živa duša. Zdi se mi s smertjo enega človeka, kakor bi žlico vode zajel iz jezera: voda se malo zgane, prazni kraj se zalije v hipu, in vse je, kakor je bilo.

Morebiti nihče v fari ni imel toliko vzroka, se spominjati rajnega fajmoštra, kakor učitelj. Še na misel mu ni popred nikoli prišlo, da bi se mu bilo na stare dni treba bati za svoj kruh, in prestrašil se je, ko mu je zdaj pervikrat prišla ta misel. Poznal je Mervica in še marsikoga drugega v fari, kterim je bil tern v peti, in prepričan je bil, da ne bodo oni krivi, če ga ne spravijo s službe. Kar je z Mervicom pri Cvirnarju tako navkriž prišel, ga je ta neljuba misel vedno spremljevala, dasiravno si jo je zbijal iz glave. Zadnje upanje zanj je bilo, da se prihodnjemu gospodu kolikor mogoče prikupi, in ker se mu je to zdel edini pripomoček, se ga je revni učitelj tudi z vso močjo poprijel. Več ko desetkrat je že ponavljal, kako bo pridšega pervikrat nagovoril; skorej cel govor si je iztuhtal po nemško, kar ni bila ravno lahka reč zanj, kar se mu je pa vendar zdelo neobhodno potreba, češ da ž njim bo fajmoštru nar berže ustregel.

Da bi ničesar ne opustil, s čimer bi se znal prikupiti novemu gospodu, mu pride precej izvirna misel, katera mu je vendar tako dopadala, da se zdajci napoti k Mervicu. Težko ga je stala ta pot, vendar premagal se je.

»Dober dan,« reče v hišo stopivši in se odkrije. To znamenje omikanosti je učitelja zmiraj odlikovalo od Jeperčanov, ki po stari navadi v ptujo hišo tako meni nič tebi nič stopajo, kakor v domačo.

»Bog ga daj,« odgovori ključar in pogleda učitelja, kakor bi ga hotel uprašati z očmi: »Kaj je tebe k meni prineslo?«

»Ali ne bi bilo dobro,« nadaljuje učitelj, »ko bi se po farofu toliko po/s/pravilo, da bi novi gospod imeli kam, ko pridejo?«

»To sem si že sam mislil,« reče Mervic nekoliko nejevoljen, »ne vem, kaj to pomeni, da žlahtnikov rajnkega še nikogar ni tukaj. Iz Kranja se gosposki tudi ne mudi. Med tem je po farovžu vse streseno, kakor je bilo. Ko bi bil vtegnil, že bi bil naprosil može, vsaj bi vsak mene krivega delal, če se kaj pozgubi. Dans je nekoliko deževno, dans bo najbolje, da gremo.«

»Kateri moži pa, mislite, da bi se naprosili? Kar povejte jih; saj jaz bolj utegnem iti k vsakemu, kakor pa vi.«

»Verjamem da,« odverne Mervic. »Stari Banko je tudi ključar, pa sam ne more, ker je ves bolehen; mlademu se bo reklo, da naj pride. Če prideta še Sušnik in Matjaževac, nas bo pa dosti.«

»In kdaj mislite, da naj bi prišli?«

»Koj po južini.«

Ta odlomek je kot Martin Krpan nastal 1. 1858, se pa v marsičem loči od njega. Jenku gre v precejšnji meri za *podajanje* snovi, Levstiku za *prikazovanje*. Simona Jenka bolj zanima predvsem človekov notranji svet, njegova duševnost. Levstik je zapisal, da naj junaka »dejanje znači«, Jenko pa silno rad gleda prav v človekovo dušo in to svoje gledanje z besedo prenaša bralcu. Tako v drugem odstavku odlomka po Jenkovi zaslugi iz človekove duše sodimo o človeškem življenju in smrti, ki s širšega družbenega stališča ni tako važna, kot si domišljamo: »Zdi se mi s smrtjo enega človeka, kakor bi žlico vode zajel iz jezera: voda se malo zgane, prazni kraj se zalije v hipu, in vse je, kakor je bilo.« Ne glede na to pa je za vsakega posameznika življenje – možnost življenja in smrt – nekaj silno važnega, enkratna, nadvse važna priložnost, ki ga vsega prevzame posebno v trenutkih, ko je tako ali drugače vznemirjena ali celo ogrožena. In učiteljevo življenje je na taki nemirni točki.

Zato pisatelj tudi njega prikazuje notranje, in to v bistvu dela tudi tedaj, ko se učitelj pogovarja z Mrvcem. Ko namreč Mrvic odzdravi, »pogleda učitelja, kakor bi ga hotel vprašati z očmi: Kaj je tebe k meni prineslo?« In tudi drugi Mrvčev odgovor je tak: »To sem že sam mislil,« reče Mrvic nekoliko nejevoljen. Tak, prikrito očitajoč, je tudi tretji Mrvčev odgovor, ko s svojim »Verjamem da« na učiteljevo pripombo, da sam bolj utegne kot Mrvic, cika na njegovo »brezdelnost«.

Jenko torej veliko pove med vrsticami, nekaterih dejanj, npr. učiteljevega tehtanja knjig, ne označuje neposredno, temveč oceno nakaže z odnosom stvari med seboj. Levstik v Krpanu »skoraj vse pove«, je veliko neposrednejši v ocenjevanju. »Jenko je, kakor se kaže v svojih povestih, /.../ mirna, globoka, čustvena narava, ki ne išče močnih zunanjih dogodkov, ampak ljubi vsakdanje življenje in ga mikajo tudi duševna dejanja junakov. Dogodke, ki jih opisuje, je sam doživel ali pa od blizu opazoval – vsi so postavljeni v domačo vas. Tako je tudi vsebino jezika, s katerim dogodke spremlja, občutil in zlepa ne zapiše besede, ki bi je sam ne govoril ali bi ne živela med ljudmi, ki jih v povesti opisuje. Jenko gleda na čustveno vrednost jezika, zato ljubi ustaljeno pisavo (oblike in pravopis /prim. z *Mervicom, narvažniše, lože, ptujo, móži!*) in besede, ki žive v ljudstvu ali pa so že desetletja v rabi v knjigi, zato ne mara za nove ali v besednjakih živeče besede, ker zvene prazno.« (Ban)

Tudi zadnjo Breznikovo misel lahko podpremo s primeri iz našega odlomka: *fajmoštra, farof, žlahtnikov, farovžu, bi se znal prikupiti* (= bi se lahko prikupil), *mu je dopadala*, ki kažejo, da se ljudske tujke ni ustrašil. Redko kdaj je Jenko zapisal tudi neljudsko besedo, npr. *s čim* (= ko), ali obliko, npr. *pridšega, stopivši*.

»Jenko in Erjavec sta bila v jeziku realista in računata s tem, kar je v njem dano, in nimata z njim drugih namenov kot umetnostne.« (Ban) Zato pa je Jenko primerno uporabil metafore kot *mati zemlja* ali reklo *je bil trn v peti*. Vidi se, da se je naslanjal na gorenjski ljudski jezik: *koj = takoj, nas bo pa dosti = pa nas bo dosti, mlademu se bo reklo* itd.

Jenko je bil seveda nujen nasprotnik jezikovnemu eksperimentiranju (npr. levstikovanju).

Zavedal se je, da besedi in jeziku ubija pristni zven. Tak, slovenski, je bil Jenko tudi kot pesnik. Breznik je zapisal: »Poučna prikazen v zgodovini jezika je, da se s tujimi izrazi lišpajo le slabi pisatelji, medtem ko resničnim umetnikom zadostuje materina beseda. Prešeren v svojih nesmrtnih pesmih nima niti ene izposojenke, majhni vrstniki njegovi (J. Zupan, Levičnik, J. Žemlja) so si morali pomagati s srbskohrvatskimi in ruskimi izrazi, Koseski je ves obložen s tujo navlako. Simon Jenko je izlil svoja globoka čustva v čisto slovensko besedo.«

Kako neposreden, brezokrasen, pa hkrati mnogopoveden je Jenkov pesniški izraz, se je lahko prepričati iz pesmi, kot sta *Med borovjem temnim* in *Leži polje ravno* (iz *Pesmi* 1865):

*Med borovjem temnim
mlada breza rase,
v lastnem svetu tuja
stoji sama zase.*

*Leži polje rávno
v polju rože krasne;
dviga se škrjanec,
poje pesmi glasne.*

*Tuja dolga leta,
rase sredi lesa,
vetra moč jo maje,
listje ji otresa.*

*Pesem glasna stresa
pisane glavíce,
sestra k sestri stiska
zarudelo lice.*

*Veter nosi listje
sestram v daljne kraje,
tam jim o samici
sporočilo daje.*

*Šepetanje tajno
nosi zrak čez njivo,
sluhu nerazumno,
srcu razumljivo.*

Tudi tu ugotavljamo sporočanje stvari ne z naravnostnim izrekanjem, temveč z nizanjem stavka ob stavkih, in iz celote nam nato ali sama ali pa po pesniku zraste neka skrivno jasna resnica, ki jo vsak doživlja po svoje in si jo po svoje razlaga. Taka je velika umetnost.

V prvi pesmi se izraža občutje, kot se poraja komu, ki sam živi med njemu nepodobnimi, drugačnimi ljudmi. To nasprotje se razodeva s predmeti (*borovje – breza*), s številom predmetov (več borov – ena sama breza), z oznako predmetov (*temno borovje – mlada breza, v lastnem svetu – tuja stoji*). Ne udomači se v gozdu (2. kitica), le veter odnese glas o nji daljnim sestram – sorodnim dušam. Cela pesem je ena sama podoba, simbol osamljenega človeka.

Zelo opazna je v Jenkovi pesmi oživitev, npr. v drugi kitici pesmi *Leži polje ravno*: *pesem stresa pisane glavice* itd. In kakor zna pesnik v tretji kitici te pesmi izraziti človeško odzivanje, občevanje s stvarmi, ki niso dostopne našim čutilom, pa vendar sò in nas bogatijo, če se vključimo v »šepetanje tajno«, ki ga »nosi zrak čez njivo«!

Jezik Jenkovih pesmi je treba študirati še in še; potem iz navidezno preproste njegove besede vstanejo čudovite tvorbe pristnega doživljanja sveta.

JOSIP JURČIČ (1844–1881), TRDI OČE – NEMOČNA HČI

(Iz Sosedov sin, 1869)

O polu osmih je bilo kosilo. Mati si je posebe kuhala kavo; oče in hči sta navadno rajša kosila krepke jedi z družino. Denes hčere ni bilo pri mizi.

»Kje je Franica?« vpraša oče.

Mati pové, da je zunaj, da ne more jesti.

»K mizi se pride k molitvi, naj se jé ali ne jé,« odgovori Smrekar jezno, in tekój potem Francka pride. Med kosilom, ktereга je hči prav prisiljeno pokušala, ni oče govoril ničesar.

Ko je bilo dokončano, vsak hlapcev naredi pol križa, razmršene lase malo s prsti popravi in klobuk nasadi, a dekle pobere žlice, sklede in kar je bilo na mizi. Porem reče Smrekar:

»Le pajdite na delto!« Obrnen k Fránici, spregovori: »Ti tukaj ostani!«

»Semkaj predme stopi!«

Fránica vstane in stopi predenj, povzdigne proseče oči k očetu, pa videč, da je njegov pogled oster, strog in jezen, povesi je koj.

»Poglekni!«

Deklica pade na kolena ter se spusti v glasán jok.

»Kdo sem jaz?«

Smrekar mora svoje vprašanje ponoviti, preden hči jokaje s slabim glasom odgovori:

»Moj oče.«

»Moli mi deset božjih zapovedi!«

Hči začne božje zapovedi praviti ali pride komaj do druge in dalje ne more, beseda jej zastaja v grlu. Oče menda to vidi in reče:

»Kaj uči četrta zapoved?«

»Spoštuj očeta in mater ...«

»Prav ... Da boš dolgo živela in da se ti bo dobro godilo na zemlji. – Ali ti mene spoštuješ?«

»Spoštujem.«

»In me slepiš! Jaz menim, da si dobra, pametna hči, a ti za menoj na tihoma zveze sklepaš z beračem, s sinom tacega človeka, ki veš da ga jaz videti ne morem.. Kaj je to? Kaj bo iz tega? Druzega nima nego sam sebe in svoj prazni žep, pa se ti meniš ž njim? Kaj imaš ž njim?«

»Pregrešnega nisem imela nikdar nič ž njim,« odgovori dekle.

»Kaj? Pregrešnega nič! Deklina, ko bi to tvoj oče slišal ali mislil, potlej bi drugače govoril s teboj. Pregrešnega! Potlej pa pojdi, kakor je svet dolg in širok očeta in matere iskat, v tej hiši bi ga ne imela več, ako bi to, še to prišlo! Veš kaj govorim?«

Deklica hoče s tal vstati.

»Kleči!« – zagrmi oče. – »Obljubi mi, da se ne boš od denes, od te ure več pečala ž njim, da ž njim tudi govorila ne boš!«

Hči se hoče okleniti očetovih kolen, ali on odstopi in reče: »Obljubi!«

»Obetam,« spregovori ona.

»Vidiš, kaj tukaj na steni visi?« – reče on, kaže na puško, ki je bila nad posteljo obešena.

– »Rajši ga ustrelim, nego da bi ... že veš, kaj mislim. Zahvali se svojej materi, da te sinoči nisem dobil, sicer ...«

Rekši se mož obrne proti durim in izide.

Odlomek je izrazita podoba iz življenja naše patriarhalne kmečke družine v 19. stoletju. Gospodar in oče je popoln poglavar svoje telesne (žena, hči) in delovne (hlapci, dekle) družine. Ugleden je, vsi se zavedajo, da edino njegova volja in beseda odločata. Do tega prizora med očetom in hčerjo je prišlo, ko je oče zvedel, da njegova edinka rada vidi Brašnarjevega fanta, sicer gospodarnega sina zapravljivega soseda. Oče je prizadet že zato, ker se je stvar med njegovim dekletom in sosedovim začela tako rekoč mimo njegovega odločanja. Redu, ki je bil vpeljan, se nihče ni smel brez njegovega dovoljenja odtegovati ali ga zanemarjati. Zato tako odločno pribije, ko vidi, da hčere ni kot sicer pri zajtrku: »K mizi se pride k molitvi, naj se je ali ne je.«

In ko služinčad odide, Jurčič v skrbno odbranih besedah ponazori očetovo iz svete užaljenosti tako ogrožajoče zasliševanje hčere. Očetu jeza, hčeri strah krajšata stavke. Pisatelj to odsekanost ublažuje s svojo besedo: »Smrekar mora svoje vprašanje ponoviti, predno hči jokaje s slabim glasom odgovori. – Hči začne božje zapovedi praviti, ali pride komaj do druge in dalje ne more, beseda jej zastaja v grlu. Oče menda to vidi in reče /.../.« Oče sam pride bolj do besede le, ko skuša svoj srd utemeljiti s sovraštvom ali prezirom – ne vemo – do »berača«, ki je sin »tacega človeka, ki /ga on/ videti ne mor/e/« in ki »/d/ruzega nima nego sam sebe in svoj prazni žep«. Drugič se obširneje razbesedi, ko mu Franica da instinktivno vedeti, da bi se glede svojega odnosa do sosedovega fanta čutila krivo le tedaj, ko bi bila imela z njim kaj »pregrešnega«.

V obeh primerih, ko se Smrekar razgovori, uporablja figuro kopičenja, npr.: »Jaz menim, da si *dobra, pametna* hči!; ali: »a ti za menoj natihoma zveze sklepaš z *beračem, s sinom tacega človeka, ki /.../*«. Pozneje še: »Kaj je to? Kaj bo iz tega! /.../ Kaj imaš ž njim?« V vsem tem se nazorno izraža stopnjevanje njegovega užaljenega čustva. Zelo spretno je ponovljena tudi beseda *pregrešnega*. Oče si jo ponovi, da se ob njej razplamti njegova sveta jeza. Prim. še stopnjevanje »ako bi to, še to prišlo«. Zelo umetno, pa na naravno govorno vedenje oprto je stopnjevanje tudi v stavku: »Obljubi mi, da se ne boš *od denes, od te ure več pečala* ž njim, da ž njim tudi *govorila* ne boš.« V obeh primerih oče oži že tako tesne svoje zapovedi (*od denes – od te ure; se ne boš več pečala ž njim – ž njim tudi govorila ne boš*). Posebna figura v tej povedi je še obrnjeno zaporedje obeh prepovedi (hiazem); položajno premenjeni so izrazi *ne boš, pečala, ž njim – ž njim, govorila, ne boš*. V afektu res govorimo tako kot Smrekar.

Pristno je podano tudi hčerino govorjenje, ki ga je strigel strah in bolečina ob očetovem trdem ravnanju. Nagonsko je hotela poiskati zavetje in zbuditi očetovo dobroto s tem, da bi se oklenila njegovih kolen, a jo je oče odbil in zahteval popolno pokornost svoji volji. In da bi hči obljubo res držala, ji grozi, da bo fanta ustrelil, njo pa tudi telesno ponižal.

Ko tako s podrobnejšim razborom ugotavljamo doživljajne sile, ki jih je Jurčič vložil v besedilo, lahko spoznamo, kako površno večinoma beremo, kako malo se naučimo lepot, ki nam jih umetnine nudijo. Biti pa bi nam moralo še jasno, da bogastvo umetnosti raste iz velikega ustvarjalčevega napa ali iz izjemne nadarjenosti. Zato bi morali spoštovati umetnike, ki dajejo tako plemenito hrano. Morali bi samo poskusiti napraviti kaj podobnega, pa bi videli, kako težko je dati tudi manj pomembne popolne stvari.

Tak je bil Jurčič v svojih najboljših delih. In ko je pisal Sosedovega sina, je bil nekako na višku svoje stvariteljske moči.

Ni pa bil Jurčič vedno tako skop z besedo. Znal se je prav obširno razbesediti (prim. v Desetem bratu Krjavljeve scene); rad je tudi ogovoril bralca ali celo pokramljal z njim. V Desetem bratu večino poglavij začinja s tako imenovanimi esejističnimi pristopi; v njih nekako pomodruje, poseže v zgodovino in pove kaj tudi o svojih pisateljskih težavah in zadregah ter tako ustvari vzdušje dogodbam novega poglavja. To vzdušje rad uglaši tudi z verzji.

Jurčičevo umetnost so že spočetka prijazno sprejemali. Posebno so dolgo brez pridržkov hvalili tudi njegov jezik, naslonjen na dolenjščino. »Kar se tiče jezika, se mora reči, da ves Jurčičev besedni zaklad, pa njegova frazeologija in zlasti vsa skladnja temelji na doljenškem, od Levstika tako priporočenem narečju. /Novotvorb/ skoraj ni najti v Jurčičevih prvih spisih, več tako /imenovanih/ pokrajinskih besed,« je zapisal o njem Ivan Prijatelj. Prijatelj tudi poudarja, da je Jurčič zelo veliko skrb posvečal jeziku svojih povesti in romanov. Našle so se beležnice, v katere si je Jurčič zapisoval slovenska rekla, rečenice, izreke, pregovore, izraze in slikovite in ljudske metafore, kar je vse »slišal večji del med narodom«.

Objektivnemu raziskovalcu, strokovnjaku za jezik, se seveda razodevajo tudi slabe lastnosti Jurčičeve besede. Kot se že iz Prijateljevih besed kaže, je Jurčič svoj jezik precej sestavljal. V besedo, ki mu je seveda gladko tekla, je zavestno vstavljal take nabrane lepote, torej ni samo zapisoval svojega umetniškega gledanja in doživljanja sveta umetnine. Kot je dokazal Anton Breznik, je Jurčič iskal besede in stalne besedne zveze tudi po slovarjih. Pri takih besedah ni vedno poznal njihove doživljajne vrednosti, zato je z uporabo takih besed svoje umetnostno besedovanje motil. Ker ni bil privrženec realističnega pogleda na umetnost in jezik, v umetnostnih besedilih ni občutil neprimernosti srbohrvaških in ruskih besed, ki jih je včasih postavljajal poleg slovenskih, včasih pa slovenske celo zamenjavajal z njimi. Prav tako se mu – v nasprotju npr. z Erjavcem ali Stritarjem – ni upiralo uporabljati tudi v umetnosti po levstikovanju iznakaženo podobo slovenskih besed. Šele Stritar ga je pod konec življenja zdramil iz nepreudarnega zanosa nasproti srbohrvaščini ali ruščini, iz nerealnega sna o politični in kulturni usodi slovenskega ljudstva in slovanskih narodov sploh.

Take lastnosti jemljejo umetniku veličino. Pri pisateljih jih sicer lahko razumemo, ne moremo pa jih odobrjavati, saj niso našle potrditve v zgodovini. Zato pritrjujemo odpravljanju takih zablod iz Jurčičevih spisov, saj ta dela tako dobivajo svojo pravo podobo. Povečuje se jim življenjska sila, njihova vplivna moč na sodobnega bralca, medtem ko bi bila v prvotni obliki samo priče zgorešenega početja.

Tako je o tem mislil tudi Anton Breznik, ki je sicer značilnosti Jurčičevega jezika – posebno slabe – tako lepo razložil iz vse Jurčičeve biti: »Jurčičev jezik se ujema z njegovim značajem in njegovimi umetniškimi zmoglostmi. Po značaju je bil novatorske narave, njegova umetnostna moč pa je v domišljiji in izredni pripovedni sili. On se ne pogloblja v duševni svet svojih ljudi, mikajo ga zunanji dogodki. Domišljija ga žene od mirnega vsakdanjega življenja k močnim dejanjem, zapletenim dogodkom. Zato tudi potrebuje jezika, ki bi to razgibano življenje ubral. Njemu jezik ni samo zadeva ubranosti, ampak tudi bogastva in zunanje lepote. On ne tehta besed kakor Jenko ali Erjavec, ki jima mora vsaka

nova beseda izraziti nov pojem, novo doživetje in spoznanje. V svoji romantični domišljiji gleda na zunanji blesk besed in premalo pazi na njih pomen in vsebino; to ga je zavedlo večkrat k pleonazmom ali neumetnostni uporabi jezika, da rabi besede, zlasti izposojene in neknjižne, v takih zvezah, v kakršne po psiholoških zakonih ne spadajo. Jezik mu neredko služi političnim, narodnovzgojnim namenom, večkrat tudi njegovemu zanimanju za narodopis/je/«

Obravnavane slabe lastnosti Jurčičevega jezika vendarle ne morejo preveč zmanjšati vrednosti njegove umetnosti, sploh pa ne prizadevajo takih mest, kot smo ga analizirali iz Sosedovega sina.

Slovenski knjižni jezik 3, 1967, str. 51–56.

JANKO KERSNIK (1852–1897), *NEODPUSTNI OČE*

(Iz Mačkova očeta, 1886)

In zopet je minilo nekoliko let, da nisem bil delj časa domá. Okoli božiča jedenkrat se mi je nudila prilika prebiti tam nekoliko dnij, in to sem porabil; a na starega Mačka nisem mislil, in tudi nihče domačih mi ga ni vzel v misel. Zvečer pred odhodom mojim pa pride starikova bábnica iz vasi k meni s prošnjo, da vendar obiščem Mačkovega očeta, ki bajè ne bo več okréval. Šel sem takoj ž njo, a kako sem se čudil, ko me je védla mimo njegovega dóma do družega soseda.

»Ni li več pri sinu?« vprašal sem ženo, ki je bila prišla pome.

»Oh, že dolgo ne! Kregali in topli so se, in tožili! Potem je pa stari šel iz hiše!«

Našel sem starega v tesni sobici pri sosedovih, ležečega v borni postelji. Uvidel sem takoj, da gre h koncu ž njim.

Stisnil mi je roko in s slabim glasom dejal: »Ej, gospod, tobaka ne morem več, tobaka! Pa tu-le ležim; še domá ne smem, ne morem umreti! In umrl pa bom – kmalu – jesti tudi ne morem – le pil bi malo vina, dobrega, pa nimam denarja!«

»Poslal vam bom vina.«

»Ej, gospod, hvala! Saj tudi ne vé, če ga bom mogel piti. Pa tudi ne prosim zánj – saj Vas nisem nikoli družega prosil, kakor malo tobaka – ej, prosil pa nisem, prosil, če sem tudi stradal!«

»Česa pa želite, očè?«

»Prècej bom povedal! Slab sem, pa težko govorim! Pa védite, gospod, pri sinu imam še zaostali živež in poboljšek za pol leta – dvajset goldinarjev imam tam – pa tabuliran sem za ta živež – dajte mi teh dvajset goldinarjev in terjajte jih pri sinu, pri Juriju! Saj ne bo mogel plačati, terjajte ga in tožite in s posestva ga spravite tega – prokletega sina!«

Starcu so se iskrile oči in sklonil se je v postelji na pol kvišku. Pretreslo me je to divje sovráštvo, ki je donelo iz besed njegovih.

»Kaj hočete s temi dvajsetimi goldinarji?« vprašal sem po kratkem molku.

»Vse jedno! Za pogreb, za maše, ali pa temu-le, ki me zdaj redi, vse jedno – le mladi jih ne sme imeti. Saj si ne more pomagati – berač bo, berač naj bo, če ga spravim iz bajte!«

»Odpustite mu,« dejal sem poluglasno, skoraj boječe ti divji, nebrzdani strasti nasproti, ki se mi je tu javila.

»Nikdar – nikdar!« sopihal je starec. »Saj sem zmeraj dejal, da mu ne dam kajže, pa pregovorili so me, in sedaj je tako! Pa čakajte – oh, Vi boste še čakali! če drugi ne – sin svoj ga bo vrgel iz bajte na cesto, kakor on mene! Oj, zakaj mu nisem stopil na vrat, ko se je rodil!«

Onemogel je pàl nazaj. /.../

Ko sem odrinil drugega dné od dóma, zvonilo je že gori pri sv. Miklavži staremu Mačku; umrl je, ne da bi bil odpustil sinu.

Ta odlomek je iz ene Kmetskih slik. Podobno kot Jurčič v odlomku iz Sosedovega sina tudi Kersnik tu obravnava negativno človeško strast, le da Mačkovo sovraštvo utemeljuje upravičena jeza in užaljenost zaradi surovega sinovega ravnanja z njim. – Seveda pa novodobna srčna izobrazenost tudi take strasti ne odobrava, ne more odobravati.

Literarni zgodovinar je ob tej črtici zapisal: »Prvo, na kar postanemo pri branju črtice pozorni, je pisateljev poskus, da bi se približal miselnosti in duševn/emu ustroju/ svojih oseb v zvezi z njihovim življenjem in značilnostmi družbene plasti, h kateri spadajo.« (Oan) To se res vidi tudi v jeziku tistih delov, ki podajajo Mačkovo besedovanje. Poleg te kmečke jezikovne plasti imamo še drugo: jezik pripovedovalca, ki je »gospod«, tj. šolan človek.

Mačkova beseda je najprej z muko govorjena, v njej se mešata prošnja in ponos, nato pa se sprevrže v nepomirljivo sovraštvo. Toda medtem ko se je Smrekarjeva beseda pri tem zatrgovala, je Mačkovo sovraštvo tako urejeno, preiščeno in dokončno, da se izraža v miselno docela urejenih stavčnih tvorbah. Le predsmrtni oslabeledosti je pripisovati Mačkovo govorjenje skoraj v samih vezalnih priredjih, katerih členi so večinoma povezani z veznikom *pa*. Ta veznik enolično dograjuje že podano žalostno podobo, kakor utrujena noga nese človeka k cilju, ki ga hoče – mora doseči. Glede tega je posebno značilen deveti odstavek od »Slab sem, pa težko govorim« dalje. Podobno še tisti, ki se začinja z »Vse jedno«. V devetem odstavku ta isti *pa* po vrsti pomeni *in, toda, tudi*.

Drugi zelo očiten veznik v Mačkovi besedi je *saj*: »saj tudi ne vem, če ga bom mogel piti – saj res nisem nikoli drugega prosil, kakor malo tobaka – terjajte /teh dvajset goldinarjev/ pri Juriju, saj ne bo mogel plačati – saj si ne more pomagati, berač bo – saj sem zmeraj dejal, da mu ne dam kajže, pa pregovorili so me.« Vsa velika žalost neuresničenega, zamujenega in zaželenega se skriva v teh stavkih, povezanih s *saj*.

Strastno govorjenje se tudi tu razodeva s kopicenjem, posebno s ponavljanjem. Ponovljeni izraz poudarja bodisi s samo ponovitvijo (*ej gospod, tobaka ne morem več, tobaka – prosil nisem, prosil, četudi semn stradal – nikdar, nikdar*) ali pa tudi pomensko stopnjuje (*berač bo, berač naj bo – še doma ne smem, ne morem umreti*). Starčeva užaljenost se stopnjuje prav do preklinjanja sina.

Razen starčevega govorjenja nam to njegovo temno strast ponazarja še pripovedovalec. Že iz besed s »starikovo babnico« zremo, da so se na starčevem domu prepirali, topli in tožili. Sam pripovedovalec takoj skrajša pove, da je z Mačkom šlo »h koncu«, zato ga je toliko bolj »pretreslo /.../ divje sovraštvo, ki je donelo iz besed njegovih« in se iskriilo v njegovih očeh.

Pozneje imenuje to strast še divjo in nebrzdano. Spričo krščanskega in sploh kulturnega izročila je zelo močna pisateljeva ugotovitev na koncu tega prizora: »Umr! je, ne da bi bil odpustil sinu.« Mačkova strast je bila tako velika, da je Maček brez pomišljanja raje izbral sovraštvo, ki mu po krščanski veri prinaša dušno pogubo, kot odpuščanje, ki bi mu bilo šteto v zasluženje.

Pripovedovalčev jezik je v nasprotju z Mačkovim umirjen, trezen, komentirajoč. Nekako pridvignjenost, odmaknjenost od vsakdanjosti povzročajo gosposke oblike in besede tedanjega našega knjižnega jezika: me je *vedla*, ni *li* več pri sinu, strast, ki se mi je tu *javila*. Isto kaže tudi položaj naslonk (Ni *li* več pri sinu? vprašal *sem*). Pač tudi zaradi posnemanja kmečkega jezika beremo *delj, starikova, ž njo*.

Tak je Kersnik na najboljših mestih. Pisati je začel v 70-ih letih, ko je bilo pri nas v polnem razmahu levstikovanje in slovanjenje. Mladi Kersnik se je navzel obojega. Konec desetletja pa se je začel bližati živemu jeziku ljudstva in izobražencev. »V zadnjih povestih (Testament, Jara gospoda, Očetov greh) je jezik že tako živ, da se je bližal oni stopnji, na kateri je pripovedni jezik našel Ivan Cankar, ki ga je potem še bolj pritegnil k ljudstvu.« (Ban)

Kersnik je znan tudi kot pisatelj, ki je prvi pri nas obvladal meščanski jezik, govor izobražencev, tako imenovanih boljših ljudi iz podeželskih mestec, trgov in gradičev. »Ta jezik se loči od kmečkega jezika v tem, da je izrazito kmetski tropus (metaforični in metonimični izrazi) nadomeščen s tropom, ki je vzet iz meščanskega življenja, in pomnožen z izrazi knjižnega jezika ter z nekaterimi, večinoma mednarodnimi tujkami, ki so meščanom znane.« (Ban)

Ta jezik ni preprosto posnet po živem občevalnem govoru tedanjega našega meščanskega stanu, temveč ga je – kot pripominja Breznik – Kersnik prav »ustvaril«. Marsikatero srbohrvaško besedo je Kersnik sprejel v svoje spise kar iz časopisa, Slovenskega Naroda seveda, kamor je pogosto – npr. po zaslugi Železnikarja – brez potrebe prišla iz srbohrvaščine. V tem Kersnik seveda ni bil polni realist, ki vendarle piše jezik, kakršen se dejansko rabi v določenih krogih. A naš realizem je že tak.

Za primer Kersnikovega konverzacijskega jezika primerjaj naslednji odlomek iz Ciklamna (1883). Iz njega lepo razbereš lahkotni ton takega besedovanja.

NIČESAR JIM NE MANJKA

(Iz Ciklamen, 1883)

»Pa kje imaš gospo,« vpraša Hrast, »prišla je vendarle s teboj?«

»Kaj – gospo! Gospe, ali boljše, gospo in gospodično – moraš reči!« pravi dobrovoljno Bolè ter si vije cigareto.

»Ah, kako?« meni radovedno doktor.

»Vse sem pripeljal! Ženo in gospodično! Ah, krasna je – pravim ti!«

»Soproga tvoja, to seveda! Občudujem ja, odkar jo poznam!« pritrди veselo Hrast.

»Ah, kaj boš govoril o moji ženi! Jaz menim gospodično Elzo! Našo novo guvernanto ali družabnico ali kakor jo hočeš imenovati! Dva dni je že pri nas!«

Doktor tudi zdaj ni drugega zinil nego: »A –!«, akoravno je že včeraj zjutraj vedel, da je prišla k Boletovim mlada guvernanta.

»Prijatelj doktor! To ti je rasa! Urgermanisch, kakor imaš v knjigi pisano! Plavolasa, modrooka – in pomisli, obrvi ima temne – ne, le počakaj; zdaj sta obe v dvorani, a predstavi bo kmalu konec, potem boš videl!«

»Ti si grozen entuziast! A kaj poreče tvoja milostiva, ako boš to plavolaso, modrooko Elzo – ka-li ...«

»Da, Elza, Elza Müller!« pritrди Bolè.

»Kaj poreče tvoja soproga, ako se boš tako zagledal v to guvernanto, kakor priča tvoja govorica?«

»Haha! Moja žena me pozna! Jaz gledam in občudujem silo rad lepe slike, ne kupim pa nobene! Pa ti, doktor, ti glej! Tako mladim, neoženjenim advokatom so take guvernante nevarne. Nekoliko me to tolaži, da je Nemka. Ti menda Nemke ne boš jemal!«

»Müller se zove? Jako navadno ime!« oglasi se sodnik od drugega konca mize.

»Resda! Jaz ne znam, koliko sto tisoč Müllerjev živi v Nemčiji, pa druge Elze Müller sigurno ni več na svetu!« smeje se.

»Preradoveden sem, da bi je ne šel že zdaj pogledati!« reče doktor Hrast ter jame vleči svoje rokavice čez prste.

Slovenski knjižni jezik 3, 1967, str. 57–61.

JOSIP STRITAR (1836–1923), *GLEDALIŠČE TÁKO ALI TÁKO* (Iz Literarni pogovor 5, 1870)

Gledališče je bilo od nekedaj in mora biti tudi zdaj neko svetišče, kamor hodi človek, da se oddahne, počije, da se poživi po duhomornem dnevnem trudu, da se povzdiguje in navdušuje za vse, kar je lepo in blago; gledališče bi moralo biti, in zakaj bi ne bilo? visoka šola, kjer se človeku kaže v resničnih, živih podobah življenje, kakršno je, in kakršno bi moralo biti; kjer se nam razkriva čednost, krepost v vsej svoji lepoti, da jo moramo čislati, ljubiti, posnemati; kjer se šiba, kar je smešnega, biča, kar je napačnega, v zaničevanje, do nazega slečena, postavlja pred vse ljudstvo hudobija, gerdobija, hinavstvo – visok tribunal, prava ljudska sodnija, po kateri ni apelacije.

To je ideal, vemo; ideal se ne dá doseči, bližati se mu pa moramo vendar, kolikor mogoče. Nikedar pa nam vsaj ne sme gledališče biti kraj, kamor zahaja o dolgih zimskih večerih meščan, da si preganja dolg čas s praznimi šalami in neslanimi burkami, ali pa celó, da si daje šegotati oterple počutke z razuzdanim vedénjem, z umazanim govorjenjem.

Lepa je misel, ki je vodila deželni zbor pri razpisu, tudi v gledišči budit narodno zavest. Ko bi le narodnost ne utegnila morda časi škoditi umetnosti. Umetnost mora biti prosta na vse strani, da se more razvijati po svojih lastnih postavah, drugih ne pozná. Umetnost je

gospa, ne dekla; če hoče tako rekoč enkrat prostovoljno služiti kaki ideji, tem bolje, siliti se pa nikedar ne sme. Tako mislimo tudi, da bi bilo bolje, ko bi se bila razpisala darila za igre, eno žaloigro, en igrokaz sploh brez posebnih pogojev, kakor se ravna drugod. Kakor reč zdaj stoji, báti se je, da planejo skoraj vsi konkurenti nad našo ubogo slovensko zgodovino. Valvasor bo imel bralcev; če ne najdejo tam nič pripravnega, pa pojdejo iskat povsod okrog po zgodovinah slovanskih rodov. Bog daj, da tudi najdejo kaj, sebi in nam na korist in veselje! Igra mora biti iz slovanske zgodovine ali sploh slovanskega življenja. Neslovanski predmet je čisto izključen. Ali bi ne bilo bolje, ko bi se bilo na prosto voljo dato vsacemu, kak predmet si hoče izvoliti; saj mora sam vedeti najbolje, »kaj morejo rame nositi in kaj ne.« Dobra, krepka, zdrava igra, če je še tako preprosta, je boljša, kakor še tako ošabna, napihnjena visoka drama, če je prazna, brez kervi in mesa, brez življenja; in tacih se nam je bati, kakor nas lastna izkušnja uči.

Kaj svetuje mojster Goethe?

V človeško sezi polno le življenje,

In kjer ga zgrabiš, zanimivo bo!

Pa kar je, to je; temu ni več pomagati; razpisa ni moči preurediti. Vendar se dá še nekaj popraviti. Ko bi imel »Zvon« kaj veljave pri možéh, kateri bodo sodili poslane igre (težavno delo!), svetoval bi jim, naj pri presojevanji gledajo prvič, drugič in tretjič na samo umetniško veljavo; še le tedaj, ko bi se našli dve igri enake pesniške vrednosti, naj se da prednost tisti, ki je tudi narodno-zgodovinska. Ni ravno treba, da bi morala biti reč, misel narodna, dovolj je, če je narodna le oblika, beseda. Lep predmet v čisti narodni obliki – to je dovolj. Omne tulit punctum. /Vse je želo pohvalo./

Naj se posluša »Zvonov« glas, ali ne – storil je svojo dolžnost /.../.

Odlomka sta vzorec strokovnega jezika, publicističnega bi ga imenovali danes. V prvem Stritar razmišlja o vlogi pravega gledališča, v drugem pa o leposlovni, umetniški svobodi, ki ju nobene ne sme vezati nič nenaravnega.

Stritarja večkrat omenjajo kot skoraj nepremagljivo oviro vsem tipičnim umetničenjem v jeziku 19. stoletja. V tem pogledu je bil trezen realist, ki se je zavedal, da je jezik spoštovanja vredna resničnost, proti kateri se ne sme grešiti. Glede oblik in besedja je bil torej Stritar ohranjevalen in v tem docela pozitiven. Prav tako hvalimo njegovo prizadevanje, da bi bil tudi strokovni jezik kar se da naraven, neodmaknjen od žive govorice. V tem je bil enak Erjavcu ali Tušku, ki sta tudi strokovne reči podajala v dognani in slovenski, nepotujčeni obliki.

Stritar je bil klasično izobražen človek, dobro je poznal latinsko in grško besedno umetnost, poleg nemške in francoske seveda. Kakor je na eni strani branil slovenščino nepotrebnih novotarij, tako je po drugi imel za primerno, da jo bogati z lastnostmi grške in rimske skladnje. Zato je delal tudi silno umetelne zgradbe povedi, kakor npr. ravno v odstavku o gledališču. Tu je ves odstavek ena sama velika poved. V njej definira gledališče kot kraj plemenitega počitka, kot šolo življenja, npravno vzgojiteljico in ljudsko sodišče brez priziva. Vsako od tega četrerega je podano v delu povedi, ločene od druge s podpičjem, vsak tak del pa umetno tvorijo priredna kopičenja lastnosti in nalog gledališča. Prim.:

*kamor hodi človek,
da se oddahne,
da se poživi po duhomornem dnevnem trudu,
da se povzdiguje
in navdušuje za vse, kar je lepo in blago.*

V enotah teh naštevanj je nenehno stopnjevanje. Mednje so vrinjeni še vzkliki kot »In zakaj bi ne bilo?« – »do nazega slečena« –, ali pa se posamezno povzema s splošnim, kot npr. v četrtem delu:

*kjer se šiba, kar je smešnega,
biča, kar je napačnega,
v zaničevanje, do nazega slečena, postavlja pred vse ljudstvo
hudobija,
grdobija,
hinavstvo,
visok tribunal, prava ljudska sodnija, po kateri ni apelacije.*

Primerjaj stopnjevanje med izrazi *šiba – biča – v zaničevanje postavlja pred ljudstvo*, ali: *smešno – napačno – hudobija – grdobija – hinavstvo*.

Tako se je izražal Stritarjev plemeniti in pretehtani zanos.

V drugem delu je manj zanosen, vendar hkrati zelo zelo nazoren in jasen. Kako zna po domače braniti samostojnost umetnosti! »Umetnost mora biti prosta na vse strani, da se more razvijati po svojih lastnih postavah, drugih ne pozna. Umetnost je gospa, ne dekla.« Itd. Potem svari pred tem, da bi umetniku predpisovali četudi le snov. Tudi tu je Stritar jasen, preprost in globok hkrati: »Ali bi ne bila bolje, ko bi se bila na prosto voljo dalo vsacemu, kak predmet si hoče izvoliti.« Pri tem se sklicuje na Goetheja, ki je zapisal, da je zanimivo, tj. umetniške upodobitve vredno, vse človeško polno življenje. Sledi poziv presojevalcem, naj pri oceni gledajo samo na umetniško vrednost dela. Pred koncem navede mesto iz Horaca, kot je pred njim Prešeren v Novi pisariji, in zaključi z mislijo, da kritik mora povedati svojo, četudi neprijetno misel, naj ga že poslušajo ali ne. Vse to domače in hkrati obogateno s sadovi kulturnega razvoja od antike do njegovega časa.

Stritar je slovenski jezik napravil eleganten, kulturno svetovljanski. Storil pa je to nekako sam zase, povezujoč klasično izobraženost z rousseaujevsko gosposko podomačenostjo. Sam je pisal: »/K/oliko sem se trudil se slovenskim jezikom, da bi mi bil pokoren. Pošteno sem se ubijal z njim, želel sem pisati čisto in blagoglasno, plemenito slovenščino; ogibal sem se skrbno z ene strani trivialnosti, z druge germanizmov.«

Res je v starejših letih izločal iz svojih spisov vse, kar se mu je zdelo nemško, pa tudi klasične in romanske izraze, in nekaj slovanskih, ki jih je bil za nekaj časa vendarle prevzel po tedanji modi. Pri tem je sam šel tudi predaleč.

Kakor se je rad držal »ljudskih tropov, poezije polnih (velikolaških) besednih zvez in rečenic« (Ban), je vendarle ta ljudski jezik predelal po okusu, obrušenem pri starih klasikih

in francoskih stilistih. – Kot kaže tudi naše besedilo, je bila Stritarju izredno veliko do oblike (»Lep predmet v čisti narodni obliki – to je dovolj«). Posebno v pesništvu mu je bila oblika včasih več kot vsebina. Njegovi slabši učenci so gledali skoraj samo še na obliko. Tudi zaradi tega si je Josip Stritar zaslužil ime formalist.

Tudi Stritar nam kaže, kako je pri jeziku težko v vsem zadeti pravo in dobiti soglasje ljudi, ki jim o tem gre sodba.

Slovenski knjižni jezik 3, 1967, str. 62–65.

IVAN TAVČAR (1851–1923), *AGATA*

(Iz Visoška kronika, 1919)

Pri sv. Jakobu je udarilo enajstkrt. Zvon je spet zabučal iz visokih lin. Litanije so bile pri kraju. Utihnil je vsak hrup.

Škof je mignil z belo roko. Prošt je pristopil k Agati in je nekaj govoril z njo. Tedaj se je imela pričeti bridka in grenka ura – Sveta Trojica, Ti nam pomagaj!

Agata se je najprej ozrla za gospodom proštom, ko je odhajal od nje. Gotovo ji je bil povedal, da je sedaj prišel čas zanjo. Nato je pogledala po vodi proti naši dolini. Gledala je tja precej časa, da smo videli, kako so se ji od globoke sape dvigale prsi. Polagoma se je obrnila. Tudi danes je počivalo njeno oko na sivih planinah, kjer so bili vrhovi ravno tako beli, kakor njen obraz, v katerem ni bilo krvi. Nato je pogledala pred sé v vodo. Tu pred njo je bila plitvina, bolj spodaj pa je bila površina temnikasto zelena, kakor vselej pri globočini. Tudi se je sukala tu in umazane pene je okrog vrtela.

Agata je napravila križ, se sklonila, stisnila srajčico okrog nog in pogumno stopila v vodo. Pri kraju je bila drobna sipa in lahko se je hodilo. Potem pa so se pričele škrljavke, da jo je bodlo, ko je stopala po njih. Že ji je segalo čez kolena, da so se pokazali zaokroženi udje in da je že nekaj njenih las plavalo po vršini.

Gledavcem je zastajala sapa. Takrat je zavpila mati mesarica:

»Obrni se, revišče, saj si že v vodi! – Obrni se, pa prideš živa na suho!«

Ker se Agata za klic ni zmenila, se je zatogotila mesarica: »Saj vendar nisi gluha!«

In tudi druge so vpile: »Obrni se!«

Zmeden bi bil v takem položaju vsak človek in tudi Agata je to kričanje gotovo še bolj spravilo v zmedo. Naprej je silila, zašla je v curek, da je voda zašumela okrog nje in da jo je prav hitro izpodneslo. Naenkrat je ležala deklica v valovih, pa se je zopet vzdignila, oblačilce se je bilo tesno oprijelo njenih udov in prav kakor brez vsake obleke je stala pred svojimi sodniki.

Množice so otrpnile in niti glas ni prišel iz črnih krdel. Takrat se je zgodil čudež – kaj drugega ne morem zapisati.

Tik vode je rasel jesen in star je že moral biti, ker je vrh kazal suho vejevje. Pri tolikem sumu, pri tolikem številu zbranih ljudi je bil sédel na suho vejo mlad muhovček. Ni se bal ne

vpitja, ne množic. »Ček!« – je dejal in spustil se je z jesena. Agati okrog glave se je poganjal za mušicami, ki jih je mrgolelo, ter parkrat zaplesal okrog dekliča, o kateri smo že skoraj vedeli, da ne bo prišla živa iz vode. – O tem se je pozneje govorilo še leta in leta. – Loško ženstvo je padlo na kolena in glasno je zadonela molitev svetega očenaša. Mene pa vse to ni presunilo in še vedno se mi je v duši oglašalo: »Morda je pa le kriva –« Sedaj je Agata poskušala, da bi bredla naprej. In res je zabredla kaka dva koraka v curek, pa se je videlo, da vode ne bo premagala. Takrat sem imel priliko, da sem prav natanko opazil, kako je škof Joannes Franciscus dvignil roko in dal znamenje ž njo. Na ta znamenje je grajski lovski mojster, ki je bil obenem grajski ribič, kaj spretno odrinil z malim čolničem od kraja ter ga obrnil proti globočini. V tem je moč valov izpodnesla Agato, da je hitro izginila pod površino. Ljudstvo je kričalo, lovski mojster pa je z vso silo veslal proti kraju, kjer se je deklica potopila. Schwaiffstrigh in njegova gvardija so vpili: »Mir, ljudje, mir!« Takrat je bilo, da sem tičal jaz ob bregu, prav kot bi imel na vsaki nogi težko železje, in z mesta se niti premakniti nisem mogel. Takrat pa se je tudi zgodilo, da je brat Jurij v obleki in obutvi skočil v vodo – Okrog njega je zavreščalo in visoko je zapljuskalo, da sem, ker sem tičal v bližini, prišel pod ploho in da sem bil moker skoraj ravnotako, kakor on, ki je že plaval sredi vodovja. Parkrat se je pognal, pa je bil pri nji, ki se je bila sredi globočine zopet prikazana. Z močno roko se je je oklenil, z drugo pa je delal mogočne kroge, da sta bila kmalu pri kraju, kjer je bila voda plitva. Tu je postavil dekleta na mehko sipo in dejal: »In sedaj, Agata, prosim te v imenu Boga, stopaj, da prideš živa iz vode!«

Visoška kronika je izšla leta 1919, torej že zunaj obdobja knjižnega jezika druge polovice 19. stoletja. Vendar odlomek iz tega romana s polno pravico obravnavamo že tu: saj je le najbolj dognana oblika Tavčarjeve umetnosti, ki je v našem obdobju rasla skoraj petdeset let. – V odlomku je prikazana »božja sodba« Agati, ki so jo obdolžili čarovništva: če pride živa iz vode, bo izkazana njena nedolžnost, če ne, bo potrjena njena krivda in pravici bo zadoščeno.

V središču vsega je lepo dekle Agata. Stalno prisoten je prav tako pripovedovalec, brat njenega ženina. Sam je bil vanjo zaljubljen, pa je doživel, da ga je prezrla. Prisotni so še: sodni zbor s škofom na čelu in občinstvo (bi skoraj lahko rekli). V občinstvu, nepogrešljivi sestavini vseh spektaklov, se kot posebna skupina loči loško ženstvo z materjo mesarico v ospredju, od moških pa Agatin ženin. Prav pomembna sestavina vsega prizora je še pokrajinsko in sploh naravno okolje: od plitve vode okrog dekletovih nog do »temnikasto zelene« globočine, hribi in gore v ozadju, prav ob potoku pa še star jesen in muhovček, ki se je bil spustil z njega in zaplesal okrog glave deklice, »o kateri s/o/ že skoraj vedeli, da ne bo prišla živa iz vode«.

Kaj je v tem silno živem prizoru, ki nas tako prevzema, pripisati tvorni moči umetnikove besede?

Predvse to, da je umetniška beseda zvesto podala pripovedovalčevo doživljanje prizora. Pripovedovalca prevzema dekletova lepota, vse njeno čudovito bitje. To nam kaže mehko izrazov, s katerimi prikazuje njo in kar je z njo v zvezi. Agata mu je *deklica, deklič, dekle*. Ko je pogumno stopila v vodo (pogumno pač zato, ker je kot po krivem obdolžena bila prepričana, da se bo pravica izkazala), si je »stisnila srajčico okrog nog«, in ko jo je pozneje voda najprej potopila in jo nato pognala na površje, poročevalec pove, da »/se je/ oblačilce tesno prijelo njenih udov«. Njegovo občudovanje, srčno navezanost nanjo, razodeva tudi

način, kako je prikazal njeno poslavljanje (ali klicanje za pričo nedolžnosti?) od domače doline. Njena čustva je razodel s tem, da je tudi on videl, »kako so se ji od globoke sape dvigale prsi«. Moška prizadetost se skriva tudi v pripombi o »zaokrožen/ih/ ud/ih/, ko je Agati voda segala čez kolena«, in še pozneje, ko zapiše: »Oblačilce se je bilo tesno oprijelo njenih udov in prav kakor brez vsake obleke je stala pred svojimi sodniki.« V vsem tem je pristno občudovanje ženske lepote, ki pa se zaradi »pregrešnosti« predmeta skriva v še bolj mamečo splošnost (prim. *udje* namesto *noge*, in pozneje sploh namesto ženskih telesnih izrazitosti, pa tudi podajanje odzivov, ki jih pri tem dekle zbuja pri gledalcih). Ko »so se pokazali zaokrožen udje in /.../ je že nekaj njenih las plavalo po vršini«, pisatelj v posebnem odstavku sporoči: »Gledalcem je zastajala sapa.« Ali samo zato, ker je Agata šla proti globočini? In podobno še pozneje, ko je »kakor brez vsake obleke stala pred svojimi sodniki«, poročevalec pove: »Množice so otrpnile in niti glas ni prišel iz črnih krdel.« Ali se tu »črna krdel« ne zadevajo v belino potaplajočega se dekleta?

Poročevalec pa je bil v Agato tudi zaljubljen, zato mu je nekako vendarle prav hodila vodna sodba Agati. Morda je prav kot v ljubezni prezrti dvomil o njeni nedolžnosti (prim.: »Š/e vedno se mi je v duši oglašalo: »Morda je pa le kriva«) in neodločen doživljal »bridk/o/ in grenk/o/ ur/o/ in klical na pomaganje: »Sveta Trojica, Ti nam pomagaj!« Že zaradi tega Agate ni bil vreden. Zelo dobro se je označil v svoji neodločnosti tudi na mestu, ko je bilo Agato treba rešiti, a je »stal /.../ ob bregu, kot bi imel na vsaki nogi težko železje in z mesta se niti premakniti ni mogel, brat Jurij /pa je/ v obleki in obutvi skočil v vodo« in se »z močno roko /.../ oklenil« Agate, kakor da ona rešuje njega in ne on nje.

Največja značilnost tega Tavčarjevega odlomka je podajanje človeških telesnih in duševnih vzgibov, ki nas vodijo v globino in skrivnost človekovega doživljanja. Doživljanja tistega, kar je najpomembnejše in tudi najlepše, odločilno in usodno v našem življenju.

Posebno spretno, nadvse nazorno, je podana voda, njeno dno, drevo na bregu, »grajski lovski mojster, ki je bil obenem grajski ribič« z »malim čolničem«. V svoji položajni dostojanstvenosti je dobro označen tudi škof Joannes Franciscus, ki je »mignil z belo roko« in tako sprožil martirij, nato pa še »dvignil roko in dal znamenje ž njo«, nakar se je začelo reševanje Agate. Spričo teh dveh tako skopo podanih odločevalnih škofovih krenenj je kar malenkostno, če zapisovalec pri reševanju Agate nekako sili v ospredje s pripombo, kako je, ker je »tičal v bližini«, kjer je brat skočil v vodo, »prišel pod ploho in /.../ bil moker skoraj ravno tako, kakor on, ki je že plaval sredi vodovja«.

Tavčar je na eni strani rad prikazoval dejanja in usode pravih polnih ljudi, tj. takih, ki hočejo in znajo doseči vrednote človeškega življenja, ki življenje obvladujejo bodisi po lastni zaslugi bodisi zato, ker jih je rojstvo ali imetje postavilo med sloje, ki uspevajo, odločajo, vladajo v svetu predmetnih dobrin, družbenih položajev, medčloveških odnosov. Na drugi strani so tisti, ki jih muči lastni neprimerni značaj, neuspeh v osebem življenju, omejene življenjske, posebno gmotne možnosti, krivica in stiske življenjskih neugodnih naključij ipd. Prvi so mojstri življenja, drugi nekaki nedonošenčki, njegovi večni učenčki, v bistvu nadloga sebi in pogosto tudi srečnežem.

Pisatelj večinoma drži s prvimi. Proti njim se obrne le tedaj, ko ovirajo tistega, ki ima predpogoje za polnega človeka. V tem se skrito razodeva Tavčarjevo lastno zmagovito življenje, ki je to postalo prav z begom od pokorjenega življenja, v boju z njim.

Vse povedano v nemajhni meri razkriva ta naš odlomek. Tudi nanj se nanaša, kar je o Tavčarju leposlovcu zapisal Ivan Prijatelj: »Tavčarjeva natura je bila izredno močna, dejal bi

polnokrvna, zmožna največje notranje razgibanosti in »strasti«, žarke ljubezni in krepkega odpora, bila je ponosna gorenjska natura, posezajoča po zasluženih višjih časteh in mestih, nihajoča od vnanjih učinkov govornišтва, zanosa, ironije, sarkazma v tihe zaklone ljubavne in domačijske lepote, bila je to naroda največje raznihanosti – pristna *romantična* naroda.«

Vse to se odraža v Tavčarjevem jeziku sploh, ne le v našem odlomku. Notranja razgibanost ga je včasih zanesla tudi čez meje dovoljenega. V zvezi s tem piše Anton Breznik: »Imel je silno domišljijo in ta ga je ovirala, da ni mogel mirno opazovati življenja in dejanskega jezika; tako ga je domišljija nagnila k izmišljanju in nenaravnim, prisiljenim tvorbam v umetnosti in jeziku. Ljubil je izumetničene besede in stavke, nenaravne konstrukcije in besedne zveze, napačno frazeologijo in podobne stvari. Bil je nagnjen k afektaciji, izmišljanju in pretiravanju.«

Za vse to navaja Breznik seveda tudi dokaze. Namesto izrazov, kot so jih govorili ljudje, ki jih je opisoval, je rad rabil vzhodnoslovenske ali iz slovanskih jezikov. Prim. na primer *idem, istina, zavesti, roditelji, livada* namesto *grem, resnica, zapeljati, starši, travnik*. Za izmišljanje prim. *navoditi* (= napeljati), *uplamtiti* (= vneti), *zaraščaj* (= naraščaj). Dovolj pogosto je besede napačno vezal (*črna tema se mu je napravila pred pogledom = pred očmi*) ali glagolsko dejanje izrazil napačno, tudi kmečkim ljudem je polagal v usta besede, ki niso živele drugje kot v časopisih. V tem je tudi Tavčar plačal obolus svoji jezikovno tako zelo skvarjeni, da ne rečem – zmešani, dobi. Včasih se zdi, kot da bi se bil navdihnili celo ob Koseskem in njegovih posnemovalcih.

Seveda pa Tavčarju vse to ne more zatemniti pisateljske slave, še posebej zato ne, ker se je svojih jezikovnih zablod otresal. Včasih so mu /Anton Breznik/ tudi kaj šteli v napako, kar je le stilska tankost. Tako npr., če so mu očitali zveze kot »je pel svojo pesem v nastopajoči večer«, češ: »Glagolsko dejanje (petje) se tu ne more natančneje določiti po smeri.« (Ban) Tako tudi »pesem je zakipela čez ravan, čez plan, do sivega neba«, s čimer je Tavčar čisto moderno podal seganje pesmi v prostor, slovničar pa je pripomnil, da »pesem ne more kipeti po ravnini«.

Tavčar je prav dobro obvladal tudi umetni besedni red. V našem odlomku ga uporablja, kadar hoče kaj posebej poudariti, kakor npr. Agatino gledanje proti domači dolini (*gledala je tja precej časa* nam. *tja je gledala precej časa*) ali vode, v kateri je stala: »Tu pred njo je bila plitvina, bolj spodaj pa je bila površina temnikasto zelena, kakor vselej pri globočini. Tudi se je sukala in umazane pene je okrog vrtela« nam. »se je tudi sukala in vrtela okrog umazane pene«. Tako mesto je tudi tam, ko Agata kljub ženskim klicem, naj se vrne, le stopa pogubi nasproti: *Zmeden bi bil v takem položaju vsak človek in tudi Agato je to kričanje gotovo še bolj spravilo v zmedo*, kjer je pisatelj potisnil v ospredje pojem zmede s tem, da je začel poved z *Zmeden bi bil v takem položaju* nam. z *V takem položaju bi bil zmeden*.

Tavčar nas pogosto razveseli tudi s tako imenovano pravo besedo: z izrazom, ki edini tipično poda določen predmet, čustvo, položaj. Take besede in besedne zveze je slišal med ljudstvom; mednje gre npr. *se je imela pričeti za tedaj je bil čas, ko se je morala pričeti*. Tudi gledala je Agata *pred sé ne prédse*, kot predpisuje slovnica. Prim. *še gledalcem je zastajala sapa – naprej je silila – »Ček!« je dejal. /muhovček/ – vodovje* (= vode). Izrazito je *revišče za revica*.

Dobo, v kateri se je dogajala ta zgodba, je Tavčar obujal bralcu še z vzkliki iz verskega življenja: *Sveta Trojica, Ti nam pamagaj*. Svečano, kot iz pobožnega srca, se slišijo besede

kot *Loško ženstvo je padlo na kolena in glasno je zadonela molitev svetega očenaša*. Prim. še čisto na koncu Jurijevo rotečo prošnjo: *In sedaj, Agata, prosim te v imenu Boga, stopaj, da prideš živa iz vode*. Takega je v Visoški kroniki sploh veliko, pa npr. tudi v Cvetju v jeseni vrnitev Skalarjevih v rodno vas.

V taki kratki oznaki se ne dajo izčrpno prikazati vrednote Tavčarjevega stila. Od teh, na katere smo opozorili, mora vsak sam iskati dalje. Ena takih stilnih posebnosti je pri Tavčarju raba lastnih imen. Že ime glavne junakinje je pač namerno izbrano: lepo zveni, pomeni pa dobra, hrabra, poštena, plemenita, pripravna, zmožna. Pripovedovalec je Izidor, o katerem naša ljudska pesem poje, da je »ovčice pasel, lepo žvižgal, lepo pel«. Jurij pa je rešenik, zmagovalec. Tudi starino poleg zgodovinske resnice ponazarjajo nemška imena tega romana. Škof ima latinsko ime. Že v prvem poglavju tega romana spoznamo poleg nemških imen še italijanska. Vsa ta imena so prišla v roman tudi zaradi Tavčarjevega smisla za blišč nenavadnosti. Prav hudomušno je, če se eden Izidorjevih botrov imenuje Kožuh, drugi pa Hmeljinec, in je prvi doma s hriba Sv. Sobote, drugi pa je s hriba Sv. Volnika. Tavčar je torej hotel označevati svoje osebe že s samimi njihovimi imeni. (Prim. še Kalarja in Skalarja iz Cvetja v jeseni.)

Posebna značilnost je tudi uporaba lastnih imen, kot da bi bila splošno znana. V Cvetju v jeseni npr. beremo: »Mehki spomini so me objemali, in ko sem dospel do Tominčevega hrastja pod lovskim brdom, ni vrag, da bi ne bila zapela vuga!« Posebne vrednosti takih imen se je zavedal že Levstik (prim. »Nikjer, tudi pri vas /tj. pri cesarju/ nisem in ne bom dobil take postrežbe, kakršna je v Razdrtem pri Klinčarju«, ali: »Jernejko na Golem«).

Slovenski knjižni jezik 3, 1967, str. 65–72.

IVAN CANKAR (1876–1918), *ANARHIST*

(Iz Hiša Marije pomočnice, 1904)

Bližala se je zima, slišale so zvečer; kako je potrkavala na okno. Že je bila osmukala drevje zunaj; sonce ni gorelo več, sijalo je kakor v mrzli vodi, v veliki mirni reki tam gori, ki se je že pokrivala s svetlim ledom.

Ali tu notri ni bilo zime, ne mraza, ne burje; zima je prihajala kakor Božje dete, gorka in prijazna. Kakor Božje dete je prihajala in kakor sestra Cecilija, ki je napravljala jaslice ter se smehljala, smehljajoče oči polne lepih skrivnosti.

Prišla je zjutraj sestra Cecilija, skrivala je nekaj v rokah, ali gibalo se je in je brcalo.

»Otroci, glejte!«

Sklonila se je, izpustila je iz rok in skočilo je na tlà – smešno, nerodno, črno.

Zasmejale so se, na glas.

»Vrabc! Vrabc!«

Vrabc se ni zmenil za nikogar. Zelo mlad je še bil, niti zobati še ni mogel in treba bi ga bilo pitati. Ves kuštrav je bil in grd; repa še imel ni, perje mu je viselo navzdol, nerodno in

zmršeno – kakor premočen havelok. Kljun je bil zelo širok, oči se ni videlo. Poskakoval je, kakor da bi hotel pasti na glavo, in tako je cepetalo, kakor da bi nosil copate. Vse so bile okoli njega, on pa si je našel pot – cepèt, cepèt – in že je bil pod posteljo.

»Kje pa ste ga dobili, sestra Cecilija?«

»Zmrzaval je na vrtu; padel je z drevesa, ker še ne more leteti, siromak!«

Zaropotalo je pod posteljo, nekaj se je prevrnilo, copat ali kaj. In spet se je prikazal na drugi strani cepèt, cepèt ... Sestra Cecilija je gledala nanj in ko je bil tako črn in potuhnjen v mokrem haveloku, se je nasmejala.

»Anarhist!«

In anarhist se ni udomačil, ni maral lepe, bele, zakurjene sobe. Tudi ljubezni ni maral. Hotele so ga pitati, Malči ga je vzela k sebi v posteljo, da bi ga ogrela. Ni maral jesti in tudi ogreti se ni maral. Komaj se je Malči zavedela, že je štrbunknilo na tla – in cepèt, cepèt ...

»Kaj pa je temu vrabcu?« je prašala Malči nejevoljno; razžaljena je bila, ker se ni zmenil zanjo in ker ni maral njene ljubezni.

»Ne znaš ga pitati!« je dejala Lojzka in se je vozila po sobi za njim; cepetal je naokoli in se je umikal, Lojzka pa je bila trudna.

»Čemu pa nam je prinesla to grdo žival? Če mu tukaj ni povšeči, pa naj bi bil zmrznil!«

Anarhist je iskal, Bog vedi česa; stikal je po kotih, vso sobo je že preromal in vse vprek; če je počival, se je stisnil v temo in takrat se je zdelo, kakor da se sveti dvoje svojeglavnih, upornih oči.

Izpustile bi ga bile, ali sestra Cecilija ni hotela.

»Si že poišče drobtin pod mizo; ni treba, da bi zmrznil.«

Prišel je blizu Lojzke, pahnila ga je z roko in smejale so se, ko se je prevalil ter zibaje se in cepetaje odkobacal. Pod okno je prišel in ozrl se je navzgor in je poskakoval. Peroti so bile preslabe, mučil se je in je padal; komaj dve pedi visoko je mogel poskočiti, niti roba nizke postelje ni dosegel. Tekal je pred oknom, kakor je bilo široko, poskočil je tu, poskočil je tam, ali nikjer ni bilo nižje.

Reziki se je zasmilil, vzdignila ga je na polico. In takoj je poskočil, butnil je ob okno z glavo, z vsem majhnim neokretnim životom. Butnil je, ali sunilo ga je nazaj, padel je na polico. Vzdignil se je precej, šel je po polici malo dalje, poskočil je in je butnil znova. In spet ga je sunilo nazaj, spet se je zvrnil ter se precej pobral. Vstopil se je sredi police, videl je ven – tam je bilo nebo, črne hiše so bile, videl se je vršiček golega drevesa. In anarhist je pozabil, da ga je bilo sunilo nazaj – saj je bila tam zunaj nebo in črne hiše so bile in videlo se je golo drevje in vse je bilo tako blizu ...

Spet je udarilo zamolklo in spet je padlo. Hotel se je hitro vzdigniti, ali prevrnilo ga je, nato pa se je le vzdignil in je tekel dalje po polici. Nič več ni vedel, da ga je bilo sunilo nazaj, samo to je vedel, da je zunaj nebo in da je drevje zunaj. Tako je butalo zamolklo, neprestano, kakor da bi bil s pestjo ob okno.

»Pa skoči ven! No, pa skoči ven! Skoči! Skoči! Hop!« Lojzka se je smejala hudobno, vse so bile poleg in so gledale, kako je poskakoval in padal.

»Skoči ven, če ti ni povšeči pri nas! Skoči, anarhist!« Butnilo je in se prevalilo in je padlo na tlà, kakor težek črn klobčič.

»Poginil je!«

Gledale so, nobena se ni genila. Ali vrabec se je stresel, pobrcal je z rumenimi nogami, vstal je.

»Ej, vrabec!« se je razjezila Lojzka. »Kakor od lesá je.«
Komaj se je vzdignil, je poskočil znova proti oknu, ali zdaj komaj za ped visoko; padal je bolj težko, bolj že na prsa in na glavo kakor na noge. Toda ni se utrudil, tako dobro je vedel, da poskoči naposled dovolj visoko in da poleti ven, kjer je nebo in kjer je drevje. Ves čas ni bilo glasu iz njega, nikogar ni bilo, da bi govoril z njim, ali da bi se jezil, ali da bi prosil. In poskakovalo je neprestano, tekalo ob oknu, poskakovalo in padalo.
A ko se je oziral navzgor, mu je temnelo zmerom bolj pred očmi, ginilo je nebó, ginilo je drevje, noč temnih poslopij se je širila in širila, zagrnila je vse.
Komaj za palec je še poskočil – ali glej, že ni bila ničesar več, niti okna ne ...
Niso se več zmenile zanj, luč je že gorela, napravljale so se spat, Nehalo je padati, tudi cepetalo ni več, anarhist se je skril bogvedi kam. Nič se ni več zganilo, zaspale so ...
Ko si je Lojzka zjutraj obuvala copate, se je prestrašila in je zavpila. Črn klobčič se je izvalil iz copata, skrit je bil globoko na dnu.
Pahnila ga je stran z noge, gnusil se ji je anarhist. Kremplji so bili čudno zviti, sključeni, glava je bila vsa ranjena, komaj še se je poznalo, kje so oči in kje je kljun, vse je bilo krvavo in zmršeno. Z metlo so ga pomedle skozi duri, na mostovž.
Tako je poginil; ne žalosti ne spomina ni bilo po njem.

Ivan Cankar je velik umetnik slovenske besede. Vse svoje življenje je posvetil pisateljstvu; zaradi idej, ki jih je zagovarjal v svojih delih, so ga radi kritizirali, lepo, mogočno slovensko besedo pa so mu zmeraj priznavali tudi najhujši nasprotniki. Ob tem odlomku iz Hiše Marije Pomočnice (objavljena je bila l. 1904) si bomo ogledali le nekatere odlike njegovega jezika; ko bi si hoteli vse, cela knjiga ne bi bila dovolj.

Odlomek smo naslovili z Anarhist po glavnem junaku te zgodbe, drobnem, nebogljenem vrabcu, ki ga je usmiljenka na pol premrzlega prinesla v sobo bolnim dekletcem, da bi ga rešila smrti in nje same razveselila. Pa anarhist je šel raje v smrt, kot da bi živel v nenavajenem okolju. Druge osebe te zgodbe so poleg usmiljenke dekletca, od njih imenoma neprijazna Lojzka in blagosrčni Rezika in Malči.

Epizoda je sprva uglasena mehko predbožično. Pisatelj je zimo poosebil: bolnim dekletom je »potrkalava na okna«, zunaj je bila že »osmukala drevje«, »prijajala je kakor Božje dete, gorka in prijazna /.../ in kakor sestra Cecilija, ki je napravljala jaslice ter se smehljala, smehljajoče oči polne lepih skrivnosti«. Skoraj vse to je povedano v prelepih metaforah ali pa z neposrednim poimenovanjem prijetnih dejstev. Take metafore poraja dobrohotno razpoloženje, ki se loteva ljudi pod konec leta, da tudi manj prijetne stvari gledajo v svetli luči. Tako je prikazano tudi »odmiranje« sonca, ki »ni gorelo več /.../, sijalo je kakor v mrzli vodi, v veliki mirni reki tam gori, ki se je že pokrivala s svetlim ledom«. Tudi tu je neprijetnost predmetom odvzeta, s prilastki »mirni reki – svetli led«.

In to mehko pričakovanje je zmotilo nekaj, kar se je v rokah sestre Cecilije »gibalo in brcalo«, nato pa »skočilo /.../ na tla – smešno, nerodno, črno«. Dekleta so se zasmejala na glas, ko so v tem nečem prepoznala vrabca.

Pisatelj nato vrabca prikaže v vsej njegovi nebogljeni telesni revii. Ves je nemogoč, od tega, da je premlad, pa preko perja in repa, ki ga sploh imel ni, in od preširokega kljuna do oči, ki se niti niso videle, ter do poskakovanja, ki je bilo tako, »kakor da bi hotel pasti na glavo«. – V neprijaznejši luči je ptiča komaj mogoče prikazati. Človek bi mu rekel: Zavleci se kam in umri v svoji bednosti. Če pa to ne, se prilagodi, vsaj skušaj se prilagoditi navadam

svojega okolja, ki ti v smislu svojih predstav o tem, kaj je lepo, dobro in prav, ne želi nič hudega – nasprotno.

Vendar »anarhist se ni udomačil, ni maral lepe, bele, zakurjene sobe. Tudi ljubezni ni maral. /.../ Ni maral jesti in tudi ogreti se ni maral«. Tako je pisatelj po ekspoziciji zgodbo spretno zapletel. Dekleta so užaljena, ker je anarhist zavrnil njihove poskuse, da mu pomagajo. Postajajo mu sovražne, ker ne morejo razumeti, kaj ptič z vsem tem hoče. Skraja nato še nekako sodelujejo pri njegovem nerazumnem početju s tem, da ga gledajo, vidijo, poslušajo in slišijo, pozneje se od njega docela odvrnejo. Tako se ptič do smrti zaganja proti oknu in »nikogar ni bilo, da bi govoril z njim, ali da bi se jezil, ali da bi prosil« in »ne žalosti ne spomina ni bilo po njem«.

Iz odlomka pa vendar čutimo, da je ta ptič važen, saj pisatelj z grenkobo ugotavlja, da ni bilo »ne žalosti ne spomina po njem«, in je prav zato on sam zbudil v bralcih tako žalost po njem kakor spomin nanj. Zakaj?

Ta vrabec, anarhist, je prisposodba človekove zavesti, da ima do svojega načina življenja neodtujljivo pravico. Uči nas, da človek v takih zadevah ne sme priznati višje sile v tem smislu, da se proti njej ne bi bojeval, da bi verjel, da se ji ni mogoče upreti, rešiti se, če ne drugam – v smrt. Cankarju je nekoč dejala mati, da če bo mislil, da česa ne bo dosegel, tega tudi res ne bo dosegel. Iz te vere se anarhist, čeprav je »padal /.../ bolj težko, bolj že na prsi in na glavo kakor na noge«, ni »utrudil, tako dobro je vedel, da poskoči naposled dovolj visoko in da poleti ven, kjer je nebo in kjer je drevje«, tj. v svoj življenjski prostor.

Prava mojstrovina je, kako je znal Cankar prikazati v bistvu eno samo ponavljano dejanje – vrabčev skok proti »nebu in drevju« in padec nazaj. Najprej spod okna, nato s police, in na koncu spet s tal. Sprva niti ni bilo prehudo: »Ozrl se je navzgor in je poskakoval«, čeprav se je »mučil /.../ in padal. /.../ Tekal je pred oknom, kakor je bilo široko, poskočil je tu, poskočil je tam, ali nikjer ni bilo nižje«. – V naslednjem odstavku je že »butnil /.../ ob okno z glavo, z vsem majhnim nepokretnim životom. Butnil je, ali sunilo ga je nazaj.« In še enkrat tako. Ni samo »padel«, »sunilo« ga je nazaj. »Sunilo« tisto nedoločno, nejasno mu nekaj, česar zanj ni bilo, pa je v resnici takó zelo bilo, da mu je ogrožalo življenje. – In v zavesti deklet se je tudi ptič sam spremenil v »nekaj«, nič manj nerazumljivo, kot je bilo ptiču tisto, kar ga ni pustilo ven. »Spet je udarilo zamolklo in spet je padlo,« je pisatelj povedal. Novo »nekaj« je ptiča, ko »se je hotel hitro vzdigniti«, »prevrnilo«. Za tem je bilo za dekletca in je za nas samo še nezaustavno dogajanje: butanje in padanje, »neprestano« poskakovanje in tekanje in padanje, dokler ni »nehalo« tudi padati in cepetati in se gibati. In Lojzki se je zjutraj »izvalil iz copata /.../ črn klobčič«.

Primerjajmo tudi, kako je znal Cankar variirati ptičevo zaznavanje tega, kar je hotel doseči. Dekleta najprej sama skušajo dognati, kaj je bilo vrabcu. Videle so, da je »iskal, Bog vedi česa«. Tedaj je pokazal sam: »Pod okno je prišel in ozrl se je navzgor in je poskakoval.« Pa kaj bi sploh mogel doseči s tem? – »/T/am je bilo nebo, črne hiše so bile, videl se je vršiček golega drevesa.« In nato stopnjevano: »/S/aj je bilo tam zunaj nebo in črne hiše so bile in videlo se je golo drevje in vse je bilo tako blizu ...« In ko še komaj vstane, da bi spet butnil v nevidno pregrajo, je »samo to /.../ vedel, da je zunaj nebo in da je drevje zunaj«. To obzorje se je torej začelo krčiti, le volja, zavest se krepi: »Toda ni se utrudil, tako dobro je vedel, da poskoči naposled dovolj visoko in da poleti ven, kjer je nebo in kjer je drevje.« Svet ugaša, bi lahko rekli, ob naslednji vrnitvi tega motiva: »A ko se je oziral navzgor, mu je temnelo zmeraj bolj pred očmi, ginilo je nebo, ginilo je drevje«, zato pa se je »noč temnih poslopj

./.../ širila in širila, zagrnila je vse«. In ko se motiv pojavi zadnjikrat, je svet res že ugasnil: »Komaj za palec je še poskočil – ali glej, že ni bilo ničesar več, niti okna ne ...«

Koliko moči je v teh besedah, koliko tipičnih refleksov živih bitij je v njih upodobljenih tako, da nas do dna pretresejo s svojo grozotno prepričljivo enostavnostjo!

Malči, ki je bila hotela anarhista napitati in pri sebi ogreti, se je spomnila enkrat ponoči, da anarhist ni nič drugega kot podoba njih vseh, na smrt obsojenih; npr. Tina, ki je sredi noči, ko se je »zgodilo, ./.../ da ni mogla spati, ./.../ slišala ./.../ prvikrat, kako so govorile stene. Poslušala je s strahom in je spoznala mrtvašnico«. – »Malči je videla, kako je bil poginil anarhist; želel si je življenja in je izginil klavirno v copati. Malči je pogledala Tini v obraz in se je spomnila na anarhista, zakaj njene oči so bile čudojasne.« Tako je bilo skraja tudi z anarhistom: »/Č/e je počival, se je stisnil v temo in takrat se je zdelo, kakor da se sveti dvoje svojeglavnih, upornih oči.«

Vse je tako zelo pomembno v tej črtici. Ali ni nebogljeni, grdi, smešni vrabček, ko ga prinese sestra Cecilija dekletcem, kljub vsemu vendarle tak kot one, v svoji telesni in duševni prizadetosti? In ali ni tudi gnus zbudajoči »črni klobčič« na koncu epizode samo stopnjevana podoba nelepega plena smrti, naj bo tudi človeške: »Krempļji so bili čudno zviti, sključeni, glava je bila vsa ranjena, komaj še se je poznalo, kje so oči in kje je kljun, vse je bilo krvavo in zmršeno.« In tudi če so »to« z »metlo ./.../ pomedle skozi duri, na mostovž«, ali ne spravijo podobno, da ni napoti, tudi človeka v zemljo? In še nekaj: Kakor da Cankar hoče izraziti zanj naravno misel, da je telo lahko res tudi nebogljeno, nično ali celo gnusno, hotenje pa je bilo in ostane veliko?

Seveda bi tudi ta odlomek jezikovno lahko raziskovali podobno, kot smo jih pri drugih pisateljih: lahko bi še naprej iskali metafore, posebno tudi primere, lahko bi ugotavljali metonimije, ponavljalne in druge figure, posebne besede, tipične miselne zaokrete, besedni red, premore, ki jih Cankar tako rad nakazuje z ločili, njegov stavek, ritmični ustroj, vse do redkih pravopisnih posebnosti, ki so navsezadnje tudi del Cankarjeve umetnosti. Vsega tega bi našli dovolj tudi v tem odlomku, če se nam ne bi zdelo potrebno spregovoriti o Cankarjevem jeziku še splošno.

*

Po glavnih stilnih značilnostih je Cankarjevo umetnost obdelal Joža Mahnič. Iz njegove razprave prim. najprej nekaj Cankarjevih metafor, primer in prisposodob: »A sonce je žgalo neprestano, rezalo je v obraz kakor z nožem – Svetloba se je razlivala po travnikih, kapljala od drevja, rosila je z neba ljubezen, blagoslovljeni studenec vsega življenja in nehanja – samota je molčala vsenaokoli, do neba – poznam politika, ki je drugače spodoben človek in ki je ljubil svoj narod, zdaj pa je premožen in sedi na svojem nekdanjem požrtvovalnem rodoljubju kakor bolnik na stranišču – preže na hudo besedo kakor pes na kost – življenje, mladost, pomlad, ljubezen in vse in vse ti je kakor velika maša in povzdigovanje – to je kakor z ubogim darom svetopisemske vdove: nič manj ni vreden kakor talenti bogatina.«
Ukrasni pridevek: »bel smehljaj – blaten smeh – pohotne lilije – bela groza – črna peza bolečine – vdanost v srcu in črni molk – črni teran ljubezni – črno jezero nezaupanja – grenkolepa preteklost – pregrešno-vesele sanje – roža čudotvorna daljnožarka – srebrnosinji svit – zamolklozelena voda – krvavordeča roža – polrazcvelo dekletce – nejasno polizgubljeno upanje – davnodavni časi in dnevi – spomin daljnodaljni – cesarska cesta – ravno polje«.

Poosebitev: »Čutila je, da sega po nji sam razgaljeni greh z nagnusno spolzkimi rokami – Tisto vzdihujoče slogaštvo je že tako jetični slovenski liberalizem spravilo čisto na bergle.«

Metonimija: »duša, dušica« (= ljubljena).

Ironija, sarkazem in paradoks: »Kako prijetno je človeku pri srcu, kadar čuti, kako počiva na njegovem vdanem obrazu milostni pogled dostojanstvenika – Ošaben si, Jernej, gospodarjev gospodar! – Saj to je: odkar so živi umolknili, govore mrtveci. In slovenski narod je lahko ponosen na svoj paradokson: življenje sesa iz grobov.«

Nagovor: »Zemlja, zemljica mati! Če nimaš kruha, daj mi kamen, še ob kamnu bom prepeval! – O mati, zdaj vem: tvoje telo smo uživali in tvojo kri smo pili! Zato si šla tako zgodaj od nas!«

Gradacija: »Pokličiči me, o mati, samo zašepeči, zavzdihni pod gomilo, pa te bom slišal. – Že je oko mežikalo očesu, že se je tiho borila želja z željo; kmalu je roka stiskala roko, kmalu že so bila ustna na ustnih – Ne le dóma in zemlje, polastil se je celo njih rok, kupil je njih delo in trud za sramoten denar, za slabo kislico.«

Antiteza: »Mi orjemo in sejemo, gospod žanje, zakaj njegovo je polje – Kruha sem prosil, in so mi dali kamen – Ko sem bil dovršil realko, so mi bile pač znane rodbinske razmere cesarja Nerona, poznal pa nisem politične zgodovine slovenskega naroda – Veselo je bilo takrat življenje v tej hiši, zdaj tako samotni, in v tej lepi dolini, zdaj tako tihi in pusti – daj sosedu besedo/,/ pljune ti nanjo.«

Cankar je dal zelo veliko na ritem. Tako je lahko sporočal stvari, ki jih s samo besedo ni mogoče ujeti. Pri tem se je rad naslonil na svetopisemske ritmične vzorce. Tako npr. v Jernejevem očenašu:

*Oče naš, kateri si v nebesih ...
tvoje pravice iščem, ki si jo poslal na svet!
Kar si rekel, ne boš oporekel,
kar si napisal, ne boš izbrisal!
Ne v ljudi ne zaupam, ne v svojo pravico ne zaupam,
v tvojo pravico zaupam. Itd.*

Joža Mahnič je opozoril tudi na posnemanje plesnega ritma v Kurentu:

*Je že res, je že res!
Jaz sem Drmaška, Drmaška, Drmaška!
Pa stopimo, se koj zavrtimo! – Kdo bi jokal – saj je še vina! -
Stari je šel v Ameriko – le ga nalijmo!
Tone je utonil, Jurij je zgorel,
Tine obležal, od vina pijan!
Ali Marjanca, kje je Marjanca,
šla je Marjanca v ta lepi greh.
Le ga nalijmo.*

V Juretu je mogoče najti ritem mrtvaške koračnice ipd. Včasih je Cankarjev stavek ritmiziran celo stopično: »Jesensko listje, rdeče, žareče, je v soncu šumelo, pelo je smrt.« Svojo besedo pa je ritmiziral tudi s paralelizmom:

Glej ... k bolniku si prišla – ozdravi ga bolnika!

K prijatelju si prišla – daj mu roko prijatelju!

In še druga sredstva je uporabljal Cankar za ritmiziranje, npr. vseh vrst ponovitve. Tako v Kurentu beremo: »Črno blato je ležalo po cestah, črn prah na polju, na vaseh; črne so bile vode, črno je bilo nebo.« Tu gre pravzaprav že za paralelizme. Prim. še: »Škropil je dež, tihi jesenski dež, ki zamrači dan in dušo – Jaz sanjam v tihem objemu njegovem in luna sije izza črnih topolov... Luna je sijala izza črnih topolov in izprehajali smo se s tihimi, skoro boječimi koraki ...«

Zelo značilno ritmotvorno sredstvo so pri Cankarju dostavki in vrivki: »Zunaj je snežilo, venomer, tiho, žalostno – Sneg je naletaval, droban in mrzel – V srcu spomladansko sonce, vriskajoče od nebes in zemlje, v duši brezskrbne misli, kipeče iz svetle zdajnosti v svetlejšo prihodnost – Segla mi je v srce plaha misel, medla, trepetajoča kakor kresnica v mraku – Ko je videl motni blek njenih oči, luč iz globočine, izza rosnih pajčolanov, ga je obšla omotica.«

Včasih Cankar posnema zmešano urejeni tok misli, kakor npr.: »Jutri bodo nesli mater ... tudi očeta bodo nesli ... in izba bo prazna. Tudi pesmi ne bo več.... pri materi je ostala pesem, z njo pojde ... zato se je smehljala mati ... pesem je slišala in je umrla ... zato je šla naravnost v nebesa in pesem je šla z njo.« Ali pa podaja od razburjenja strgano govorico: »Gospod župan ... moje ime je Martin Kačur, učitelj ... šele včeraj sem prišel v ta lepi kraj ... in trudil se bom, da mu ... ne bom delal sramote.«

Seveda take dognanosti ne pridejo same od sebe. Cankar se je zanje močno trudil. Sam je zapisal: »Ni ga človeka, ki bi tako počasi in trudoma delal. /.../ Stavek za stavkom pretehtavam v ritmu in besedi!« Da je zavestno hotel delovati z ustrojem svoje besede, je prav tako sam povedal: »Ritem v slogu je važnejši od slovnice. Ritem je odvisen od vsebine. Beseda je odvisna od ritma.« In celo: »Trebja je čistega soglasja med samoglasniki in soglasniki. Takih pravil je še veliko; človek jih nosi sam v sebi, zapisana niso nikjer.« Na splošno ja za svojo umetnost zapisal: »Kadar pišem, mi je edina skrb, da jasno povem, kar mislim, in pa, da natanko, do najtišje nijanse čuti za mano tisti, za kogar pišem.« Kakor smo dovolj videli, je bilo obdobje, na katerega koncu je živel tudi Cankar, za slovenski knjižni jezik zelo težavno. Z njim je premnogi ravnal, kot ne bi bil smel. Tudi tedanja veljavna slovnica ni bila posebno dobra. Zato razumemo Cankarja, ko pravi: »Za slovnico se res nisem zanimal nikdar v svojem življenju. /.../ Če mi je treba kdaj izbirati med slovniško čednostjo na eni strani ter med jasnostjo in lepoto na drugi, se odločim takoj za slovniško nepravilnost.« To je lahko delal tudi zato (ne le zaradi slabe slovnice), ker je imel pravi, zdravi čut za te stvari.

Saj je prav on tudi zelo zaslužen, da se je knjižna slovenščina rešila nepotrebnih slovanizmov. Anton Breznik piše v zvezi s tem: »S Cankarjem je nastopil po daljšem času zopet velik reformator v slovenskem umetnostnem jeziku. Cankar je bil že takoj v začetku nasprotnik vsake teorije in tradicije, ki ni utemeljena v zakonih narave in življenja. Napovedal je boj vsemu, kar je našel v umetnosti našopirjenega, lažnivega in nenaravnega. Isto reformo, ki jo je vršil idejno, je vršil tudi v jeziku. Pri njem sta se vsebina in oblika zlili v lepo enoto. /.../ Naslonil se je na živi resnični jezik, ki ga govori ljudstvo in izobraženci, iz tradicionalnega knjižnega jezika je sprejel samo ono, /.../ kar se je resnično govorilo. /.../ Pisal je samo žive slovniške oblike (nikdar ni zapisal deležnika na -vši), žive besede in stavke, izjemo je delal le v tako imenovani neodvisni stavčni konstrukciji, ki jo je posnel po francoščini.« – Te Breznikove besede veljajo za dobo, ko se je Cankar že rešil nekaterih značilnosti svojodobnega knjižnega jezika.

Pripomniti velja, da je včasih pisal ljudske izraze tudi tam, kjer je izobraženstvo uporabljalo že slovanske izposojenke (npr. *izba* nam. *soba*). Seveda se mu je upiralo tudi elkanje in ga je osmešil z »jedelj pomarančami«.

Kako se je Cankar potegoval za ohranitev slovenske knjižnojezikovne samostojnosti, pa je tudi znano.

Slovenski knjižni jezik 3, 1967, str. 72–83.

OTON ŽUPANČIČ (1878–1949), ŽEBLJARSKA
(Iz V zarje Vidove, 1920)

*Od štirih do ene,
od štirih do ene
so zarje rumene,
so trate zelene,
od štirih do ene
vodà nam kolesa, mehove nam žene,
nad nakli smo sključeni:
vsi, fantje, možje in dekleta in žene,
od štirih do ene
že vsi smo izmučeni:
vodà nam kolesa, mehove nam žene,
od štirih do ene,
od štirih do ene.*

*Pol treh, pol treh –
spet puha nam meh!
Žareči žebli so nam v očeh,
do osmih zvečer žebli, žebli v očeh.*

*Od štirih do ene
vodà na kolesa, mehove nam žene,
do osmih od treh
žareči žebli, žebli v očeh ...*

*Smo jih v polje sejali?
Po polju naši žebli cveto; poglej v nebo:
vanj smo jih kovali
od štirih do ene, do osmih od treh,
da nam bodo tudi ponoči v očeh ...*

*Pa ondan sem pred zrcalom postal:
o, kakor da sem po sebi koval!
O, kakor da delam ves božji dan greh
od štirih do ene, do osmih od treh.*

*Od štirih do ene,
od štirih do ene
vodà nam kolesa, mehove nam žene,
do osmih od treh
žareči žebli, žebli v očeh ...*

Župančiču je Josip Vidmar zapisal tudi tole: »Še nobenemu slovenskemu poetu ni blestela beseda s tako čistim sijajem in mu ni pela s takim zanosom in poletom. /.../ Dognana je in fascinantna, in to ne samo za Slovence, temveč za vsakogar, ki jo more razumeti.« (Sto pesmi Otona Župančiča, 1948.)

Oglejmo si torej podrobneje Župančičevo poezijo ob znameniti pesmi Žebljarska. To bo toliko zanimivejše, ker je pesnik v nji grobo življenjsko resničnost obličil z izrabo vsega bogastva slovenske govorne besede.

S katere strani naj se je lotimo? Sedaj je splošno sprejeta misel literarnega teoretika, da je besedni umetniki mogoče pristopiti s katere koli zanjo bistvene strani, npr. pomenske, doživljajne, zvočne, metrično-ritmične, nazorske itd. Če ravnamo primerno, lahko vsakokrat prodremo do njenega dragocenega jedra. Pri Žebljarski je tak vstop v njeno umetnostno skrivnost upravičen z metrično-ritmične strani. Pri tem nas podpira Župančičeva izjava, da vse, kar je pod soncem, drhti v svojem posebnem ritmu, in da ga je pri ogledu žebljarskih delavnic najbolj prevzel in nato »preganjak« prav ritem.

V slovenskem jeziku je ena najbistvenjših prvin ritma naglas. Oglejmo si ga v metrični shemi prve kitice:

U – U U – U
 U – U U – U
 U ± U U – U
 U ± U U – U
 U – U U – U
 U – U U ± U U ± U U – U
 U ± U U – U U
 ± ± U U ± U U ± U U ± U
 U ± U U ± U
 U ± U U – U U
 U – U U ± U U ± U U – U
 U ± U U ± U
 U ± U U ± U

Glede na stopice (te so osnovna metrično-ritmična enota) je kitica nenavadno preprosta: sestavljajo jo sami amfibrahi (U – U), le v osmi vrstici imamo namesto prvega amfibraha naglasni odnos – – U. Prav zaradi te enolične stopične ureditve prve kitice nekateri govorijo o njenem delovnem ritmu. Pri tem se celo lahko sklicujejo na navedeno pesnikovo izjavo, da ga je, pri ogledu delavnic, dela in ljudi v njih preganjal najbolj ritem. Toda pesniku je gotovo šlo za ritem vsega, kar je tam doživljal, ne le za enolično – če je sploh bilo tako – udarjanje kladiv. Pesmi torej ne smemo brati enolično, ampak takó, kot zahteva sama. V isti izjavi je namreč pesnik sam dal ključ za pravilno razumevanje tudi ritmične strani pesmi (ta ključ pa je seveda tudi v pomenu pesmi same): »Izmučeni obrazi, upali od mnogega dela in slabega življenja – zunaj pa cveto zlatice. Ko sem odšel, sem še dolgo videl žeblje, pa rumene zlatice.« Iz teh Župančičevih besed se vidi, da se je ritem Žebljarske snoval na nasprotju med tem, kar nam označujejo pojmi kot »izmučen, upadel, zgaran, slabo prehranjen« na eni strani, na drugi pa »lepota, prijetne stvari« (glej »rumene zlatice«).

Vendar pesem tudi čisto metrično ni enolična. Amfibrahi namreč niso enaki: eni so pomensko poudarjeni, drugi ne (znak U ± U proti U – U). Razgibanost amfibraškega metra povečuje še to, da močnejše poudarjene stopice niso razporejene simetrično: medtem ko prvi dve vrstici nimata takih poudarnih razlik (tako še peta), v vseh drugih so, in sicer v tretji in četrti na začetku po ena poudarjena stopica, v šesti dve v sredi, v sedmi spet ena na začetku, v osmi pa jih je kar pet. Posebno zanimive so še deveta, dvanajsta in trinajsta vrstica: tu sta prav tako po dva poudarjena naglasa, in to jih loči od sicer povsem enakih prve, druge in pete.

Tudi druge kitice so metrično razgibane. Sicer jè osnova cele pesmi prav amfibrah, vendar imamo v prvi vrstici druge kitice nekeke spondeje, v drugi pa zapleteno metrično sosledje – – U U –. Za celo kitico je poleg tega značilna še kataleksa ipd. Vse te metrične spremembe utemeljuje vsebinska pisanost: puhanje meha ima svojo metrično podobo, razbeljeni žebli spet svojo. Podobno je tudi z metrično pisanostjo vrstic četrte in pete kitice.

Povedano pa je šele najpreprostejša osnova ritmične »igre« Žebljarske. Vse je namreč vgrajeno v večje enote, v tako imenovane metrično-ritmične sklope (to so večje fonetične in navadno tudi pomenske enote govorne verige). V nevezani besedi je njihova ritmotvornost manj opazna, v ritmiziranem govoru pa se predvsem s ponavljanjem po določenem načelu prebija v našo zavest.

Tak sklop je prva vrstica. Pomenska enota »od štirih do ene« ima na obeh straneh premor. Ritmotvoren postaja ta sklop od druge vrstice, ko se začne ponavljati. Po ritmičnem motivu $\cup - \cup \cup - \cup$ pa ni zmeraj premora: že druga vrstica se uveljavlja kot ritmični sklop na podlagi vzporednosti (pomenske in glasovne) s prvo vrstico, isti metrični ustroj pa dela tudi iz tretje vrstice ritmični sklop. Enako razmerje je med peto in prvo polovico šeste vrstice. – Temeljni ritmični sklop prve kitice je torej $\cup - \cup \cup - \cup$, nahajamo ga pa tudi pozneje še pogostokrat.

Ko bi ta sklop ostal v celi pesmi nespremenjen, bi ne glede na svojo naglasno (poudarno) neenakost ($\cup - \cup \cup - \cup$ proti $\cup - \cup \cup - \cup$ proti $\cup - \cup \cup - \cup$) ostal vendarle spet preenoličen. Temu se je pesnik znal izogniti na več načinov. Že drugo vrstico je po jakosti in intonaciji vključil v stavek, ki obsega drugo in tretjo vrstico: tako je dosegel napeto razmerje med ritmotvorno in skladijsko prvino. Nekaj podobnega je spet v peti in šesti vrstici: metrični vodilni motiv $\cup - \cup \cup - \cup$ se ponovi v šesti vrstici dvakrat, le da ima prvič (*voda nam kolesa*) stavčni poudarek na *kolesa*, drugič (*mehove nam žene*) pa na *mehove*. V sedmi vrstici se vodilni motiv ponovi, je pa malo spremenjen: dodan mu je še en nenaglašen zlog. V osmi vrstici, ki je na prvi pogled skoraj enaka šesti, imamo same stavčne poudarke, ritmičnega motiva tu ni, zato se ga še bolj zavemo, ko se takoj za tem spet pojavi.

Kaj pa je vsebinsko ozadje te metrično-ritmične pisanosti? V prvih štirih vrsticah nam Žebljarska govori o rumenih zarjah in zelenih tratah – torej o nečem prijaznem – zato je pesnik zelo primerno uporabil ritem alpske poskočnice (kakor so ga pred njim uporabljali že Vodnik, Prešeren ali Jenko v podobne namene). Peta in šesta vrstica, metrično različni od prvih štirih, pojeta o delu, ki ga istočasno, ko »zunaj cveto zlatice«, opravljajo izmučeni ljudje v delavnicah. Nasprotje med obema položajema je pesnik jasno izrazil tako, da se je izognil metrični vzporednosti: namesto da bi bilo »od štirih do ene / so zarje rumene, / so trate zelene« enako »od štirih do ene / voda nam kolesa, / mehove nam žene« (tj. namesto da bi bile 2., 3. in 4. vrstica enake 5., 6. in 7.), je pesnik drugi primer zapisal tako: »Od štirih do ene / voda nam kolesa, mehove nam žene«, tj. v dveh vrsticah, razliko pa poudaril še z dodanim »nad naklom smo sključeni«. Naslednja vrstica, tj. »vsi, fantje, možje in dekleta in žene« pa vzporednost med obema predstavama popolnoma odpravlja. Osmo, deveto in deseto vrstico (z že znanimi metričnimi prvinami, saj je 8, 9, 10 enako 6, 1, 7) loči od predhodnih stavčna intenziteta. To se vsebinsko spet sklada s fizičnim učinkom dela. Tako je tudi v 11., 12. in 13. vrstici.

Podobno bi bilo mogoče obdelati tudi druge kitice, a si pri njih raje oglejmo obliko samo. Vsaka kitica je drugačna, vsaka utemeljena z doživljanjem, ki se je izrazilo v njih: v prvi se kaže nasprotje med lepoto narave in težkim delom, v drugi je prikazan psihološki učinek utrujenosti, v tretji je združitev obeh motivov, v četrti se razčlenjuje motiv »duševnih« žebljev, ki prodirajo v ves prostor pesmi (tj. v zarje in trate) v pet kitici vidimo, kako uničujoče učinkuje prehudo garanje na vse človekovo življenje, ki se nato v zadnji kitici kaže v vznemirjajoči brezizhodnosti.

Seveda take skladnosti med metrično in doživljajno platjo pesmi ni mogoče vedno najti niti pri Župančiču samem, saj ima lepo število »pravilnih« kitičnih pesmi, drugi pesniki, npr. Prešeren ali Jenko, pa še več. Vendar to ni v nasprotju z Župančičevo trditvijo, da vse drhti v svojem ritmu. Če se metrično enolične pesmi nanašajo na podobno doživljajno različnost, kot je Župančičeva, so ritmično pač siromašnejše. Če so kljub temu dobre, jim je

pesnik ritmično skromnost nadomestil s kako drugo vrednoto, ritmično pa so v primeri z Župančičevo zares slabše.

Še vedno so ljudje, ki jim je meter samo brezpogojno pravilno ponavljanje dane metrične sheme. Ti poreko: To naj bo metrum, ritmotvorna prvina? To nenehno menjavanje stopic, verzov, kitic? Zares, ko dobro prebrana ali recitirana Žebljarska kljub svojemu »nepreglednemu metričnemu neredu« tudi ritmično vendarle ne bi učinkovala prepričljivo, bi morali dvomiti o vrednosti takega metra. Na te stvari je mislil tudi Župančič. Ko je branil neredno ponavljanje metričnih enot, je našel zaslombo v Prešernovem Krstu pri Savici. Metrični nered, pravi, »označuje vsebino, je njen izraz, skoro bi rekel – vsebina sama. /.../ Razburkan notranji ritem je porušil vse metrične pregraje, preobrnil vsa pravila, vznemiril tok gladkih verzov, da je dosežen tisti tesni, najtesnejši spoj, tista popolna harmonija med vsebino in obliko«. In na ugovor, da je tak verz surov, da ne teče in ne poje, Župančič nadaljuje: »Ker ne sme peti, hrešči seveda, priznam, toda mora hreščati, in ko bi pel, bi bil slab in neizrazit, brez ritma.« – Ko Župančič govori o metričnih zaprekah, misli na tradicionalno metriko, njegovo »brez ritma« pa pomeni odsotnost življenjsko upravičenega, pravega ritma. (Prim. osmo vrstico prve kitice, ki je vsa presekana s premori, pa drugo kitico itd.)

Razen jakostnih razmerij pa imamo v pesmi še druga: vključena v smiselno igro nasprotij in skladnosti le-ta prav tako grade ritmično skrivnost pesmi. Tak odnos je npr. menjava relativno enako dolgih metričnih enot. Važna je tudi menjava počasneje ali hitreje izgovorjenih metričnih sklopov ali še večjih takih enot, npr. delov kitic ali kitic samih, redko tudi posamezne besede. Če v Žebljarski pri deklamiranju ne znamo spreminjati hitrosti govora, lepотно izobraženih poslušalcev ne bomo zadovoljili. Prvo kitico je treba začeti srednje hitro, če ne celo malo pospešeno, toda že v šesti vrstici govorjenje občutno upočasnjujemo, medtem ko od osme do trinajste vrstice govorimo počasi, tako da se zdi, kot da se bomo čisto ustavili. V dvanajsti in trinajsti vrstici pa je, kot da se bo utrujeno opotekanje zdaj zdaj končalo s padcem.

Po premoru med prvo in drugo kitico sta štirinajsta in petnajsta vrstica pospešeni, kakor so pospešeni tudi gibi vsaj malo odpočitih rok. Toda že preostali dve vrstici druge kitice se govorita počasneje, še prav posebno četrta. – Počasni tempo je značilen tudi za drugi del te kitice: odslej pesem sploh več ne dovoljuje hitrega tempa, in konec pesmi izzveni v težki počasnosti. Pri vseh teh menjavah hitrosti govorjenja, tj. sredi prve kitice in na začetku in v sredi druge, je torej zopet skladnost z doživljajnim tonom: v prvem primeru gre za nasprotje med svetlo in temno stranjo življenja, v drugem za razliko med spočitostjo in relativno spočitostjo in nato spet med spočitostjo in ponovno utrujenostjo.

Tudi rima ima v Žebljarski svojo vlogo v metričnem ustroju pesmi, saj oddeljuje posamezne ritmične enote in jih povezuje. V vseh 36 vrsticah imamo le šest različnih rim. Nova rima se pojavi vedno takrat, ko se pesem tudi vsebinsko razširi. Pesnik začenja z rimo *-êne* in jo uporablja vse dotlej, dokler ne uvede pomembno drugačen vidik, to pa je šele v sedmi vrstici, ko se v označevanju lepih in radostnih pojavov življenja (prve štiri vrstice) pod plaščem iste rime skoraj neopazno prebija težka izkušnja prenapornega dela (peta in šesta vrstica), ki se v svoji mučnosti nenadoma jasno razodene tudi z novo rimo v besedi *sključeni*. Rimo *-učeni* sicer takoj nato z dvakratnim ponavljanjem skuša zopet prekriti rima *-êne*, toda končno

obnemore pred močnejšo in motnejšo novinko (deseta vrstica). Ko se za tem na koncu prve kitice rima *-êne* zopet pojavi, je iz nje izginil ves blesk »rumenih zarij in zelenih trat«.

Tudi druge snovne razširitve spremlja nova rima: tako v drugi, četrti in peti kitici. S tem v zvezi se vedno pojavlja nekaj novega, in to prepaja tudi rimi *-êne* in *-éh*, ki se prepletata po vsej pesmi ter tudi sami vzpostavljata njeno enotnost.

Še nekaj zanimivega je v zvočni plati te pesmi: pesnik je v Žebljarski izzval, zatem pa spet pridružil nekakšno barvno slišanje, *audition colorée*. Kaj pa je to? Francoski simbolist Rimbaud (1854–1891) je v sonetu Samoglasniki vsakemu samoglasniku prisojal posebno barvo. Res je, da veliko drugih ljudi, ki samoglasnike prav tako barvno slišijo, ne »vidi« npr. v *a*-ju natančno iste barve. Važna pa je resnica, da so barve, ki jih »vidijo« ob glasovih *a*, *e* in *i* druge vrste kot barve za *o* ali *u*. Tudi soglasniki se delijo nekako v dve skupini: zobniki in nebniki so svetlejši, mehkonebniki in ustničniki temnejši.

Vse to Župančič uporablja že v prvi kitici. Tako na začetku prevladujejo samoglasniki *i*, *e*, *a* in svetli soglasniki, ki se vsi povezujejo s predstavami svetlega, čistega, tankega. Te njihove značilnosti se v začetku kitice uveljavljajo neovirano, ker se pomen prvih vrstic njihovi doživljajni vrednosti ne upira, temveč jo celo krepi. (Tudi intonacija je na začetku kitice rahlo pridvignjena nad navadno govorno.)

Od šeste vrstice pa se dvakrat pojavi rima s poudarjenim glasom *u* (*sključeni*, *izmučeni*) ob pogostnejšem *o*-ju (*voda koleša*, *mehove* pa so še temni soglasniki, ki spominjajo tudi na topost in počasnost. Oboje spet samo podpira vsebino vrstic 6 do 10, intoniranih nekako na besedi *sključeni in izmučeni*. Torej spet *audition colorée*! Zadnji del te kitice pa hrani v sebi še posebno skrivnost: vrstice 11 do 13 so enake vrsticam 6, 1 in 2, vendar je zobnike in nebnike v zadnjih dveh vrsticah grenkoba mučnega izkustva ob garanju iz predhodnega dela kitice tako zelo obarvala, da dobi to svetlo zvočno gradivo odločen odtенок temnosti, zamolklosti, skoraj ubitost. Na to je poleg vsebine predhodnih verzov vplivala tudi nizka glasovna lega zaključnih vrstic.

Nič manj zanimiva ni druga kitica. Svetlo doživljajno vrednost samoglasnika *e* prvih dveh vrstic zastrejo temni samoglasniki in zlasti soglasniki, nenehno ponavljanje glasov *p*, *h* in *m*, pa nas gotovo spominja na puhanje meha. Puhanje pesnik razen tega skuša pričarati še z enozložnimi besedami. Zelo zanimivo je, da se je druga vrstica te kitice prvotno glasila *že puha nam meh*. Pesnik je *že* zamenjal s *spet* gotovo predvsem zaradi onomatopeje, razen tega pa je z odstranitvijo besede *že* dosegel oster prehod na šumevce v tretji in četrti vrstici. V teh se nenadoma docela uveljavijo visoki samo glasniki (*i*, *e*) in srednjenebni soglasniki (*ž*, *z*, *s*, *č*). Posebno vsiljivi so pri tem šumevci, zato s pravico lahko govorimo o nekakšni aliteraciji. In kakšna je njena doživljajna vrednost? – Ti dve vrstici nam čarata boleče sikanje in šviganje razbeljenih žic in žebļev, pa tudi njihovo zaslepljujočo svetlobo, kar se vse obrača tudi proti nam. Bolečo prizadetost ob vsem tem stopnjuje še jakost, s katero se šumniki teh dveh vrstic vsiljujejo naši zavesti.

Tako je pesnik tudi to moč jezika, ki deluje na nas podzavestno, izkoristil prav za to, da močnejše občutimo neusmiljenost pretiranega dela. Sedaj razumemo, zakaj nam druga polovica druge kitice, ki je strnjena ponovitev dotlejšnjega, zveni nenadoma tako ostro in boleče. Odslej težka doživljajna vrednost glasov v pesmi ne zamre več, njena ostrost čisto na koncu pesmi pa nam brani, da ne bi otopeli v bolečini.

Doživljajne prvine pa tudi celoto doživljanja nam Župančič podaja na poseben način. Prva značilnost je že v tem, da se nam žebļar v imenu vseh drugih izpoveduje sam. Tako je dosežen

neposredni stik med izpovedovalcem in poslušalcem pesmi. Ker ni nobenega posredovalca, bralec neposredno doživlja vse tisto, kar mu žebjar sporoča v naravni človeški težnji po izpovedi. To ustvarja čustveno podlago za spoznanje, ki ga morda nikoli ne bomo izrekli: Življenje – ta naš edini zaklad, ki nam je vsakemu dan samo enkrat in za vedno – ali mora biti res tako neznošno težko, da v njem celo bežna misel na svetlobo in lepoto izziva samo še večjo, z ničimer zaslužno bolečino?

Pesnik, ki se je tako spretno skrnil za žebjarja, pa je vendarle povsod prisoten, je sredi vseh stvari, kakor se je izrazil sam. Saj je iz množice življenjskih navad, vtisov in položajev pri žebjarjih izbral in razvrstil samo tiste, ki nam vse druge lahko uspešno nadomestijo. To je storil tako, da ne čutimo nepopolnosti prikazanega življenja, temveč njegovo polnost. Saj Župančičevih žebjarjev skoraj ne poznamo slabše od rudarjev, ki jih je v Germinalu k življenju obudil Zola, gotovo pa jih poznamo veliko bolje od Aškerčevih.

Aškerc v svoji pesmi o premogu opisuje (npr. pot v rudnik, delo v njem) in razmišlja (npr. o nastanku premoga, o razliki med delom zunaj in v jami, o rudarski nesreči) – Župančič razporedi nekaj slik iz žebjarskega življenja, tako da stopa pred nas neposredno, da ga sami gledamo in doživljamo. Župančič posameznih slik med seboj ne povezuje očitno, tj. v pesmi ne kaže s skladijskimi sredstvi na njihovo medsebojno odvisnost. Namesto tega uporablja metodo vzporedij in notranjih nasprotij. Župančič dela, npr. kako se izdelujejo žebli, sploh ne prikazuje, temveč podaja samo njegovo posledico, najprej utrujenost (*že vsi smo izmučeni*), potem neznošno bolečino (*žareči žebli so nam v očeh*). Tako pogosto delajo filmski režiserji, ko npr. namesto celega vlaka pokažejo samo kolesa, grmeča v neznanski naglici. Župančič se – kakor slikar impresionist – odreka podrobnemu upodabljanju množice sestavin, zadovoljuje se s širokimi ploskvami, ki šele z razdalje zaživijo v medsebojnem odzivanju, dopolnjevanju in osmišljanju.

Tega načela gradnje se pesnik drži v vsej pesnitvi: v drugi kitici stopnjevano utrujenost najprej označuje metafora o žeblih v očeh, nato pa spet samo z vzporednostjo združi obe podobi (vse dopoldne in popoldne se zgosti v utrujeni vtis hitro se vrtečih koles, puhajočih mehov in razbeljenih žebjev). Kako izredna krepitev vtisa: namesto da bi pesnik povedal, kako žebjarji nenehno gledajo samo žebje (tako bi morda povedali sami), prenese žebje v oči in tako prepričljivo izrazi boleči dotik.

V četrti kitici se sklepa krog delovnega dne: žebli, ki jih utrujene oči sejejo v polje in kujejo v nebo, žebli bodo neusmiljeni varuhi izmučenega sna. (Zanimiv je pesnikov popravek sedaj 27. vrstice: prvotno se je glasila *da nam bodo sijali v prelepih nočeh*, toda v mučno sliko ni spadala, zato je pesnik spremenil, kot je sedaj: *da nam bodo tudi ponoči v očeh*). Tudi ta kitica je iz samih zunanje nepovezanih sestavin.

V razširjenem časovnem okviru dogajanja (*pa ondan sem ...*) žebjar vidi porazni učinek prehuodega dela. Župančič ga spet ne opisuje, temveč ga izreka s sliko (*kakor da sem po sebi koval, kakor da delam ves božji dan greh*). – Pesnik nas neprenehoma preseneča s svojim zornim kotom: omogoča nam, da žebjarja doživimo tako prepričljivo, da se z njim skoraj enačimo. In res: Ali nismo mi sami žebjarji, ki nas skrb za vsakdanji kruhek vklepa kot poslušne sestavine v neizprosni mehanizem vsestranskih obvez? Žebjarjevo hrepenenje po zelenih tratah in rumenih zarjahl spoznamo za svoje, za splošno človeško hrepenenje, ki ne bi smelo ostati trajno razočarano.

Vidmar je imel prav, ko je pisal o zmagujoči lepoti Župančičeve pesniške besede. Pesnikova nenavadna izrazna nadarjenost je zvesto služila izrekanju življenjskih občutij in pojmovanj,

ki jih mnogi priznavamo za svoja, večno živa, globoko človeška. Taka poezija komaj more umreti.

Toliko smo imeli povedati ob eni sami Župančičevi pesmi. In koliko lepot in izrazitosti je v vsem njegovem delu, od Čaše opojnosti (1899) do Zimzelena pod snegom (1945). Kadar kako njegovo pesem preberemo, da jo estetsko uživamo, se le še pomudimo tudi z mislijo na jezikovna sredstva, ki so nam zgradila estetski užitek.

Župančič pa veliko izrazno in upodobitveno moč slovenske besede ni rabil samo v pesništvu, temveč tudi v prozi. Nekaj je izvirne njegove, večinoma pa gre za prevode. Prevajal je seveda tudi vezano besedo. Najznamenitejše njegovo prevajalsko dejanje je, da nam je presajal Shakespearja. Kot dramaturg v slovenskem narodnem gledališču je sprejel mnenje jezikoslovnih strokovnjakov (npr. Frana Ramovša) o izgovoru črke *l* na koncu besede ali pred soglasnikom, zato je zagovarjal izgovor *lj* ter s tem nazorom v gledališču tudi prodril. V mlajših letih se je tu pa tam tudi preveč naslanjal na besedje svoje rodne Bele krajine, v primeri z drugimi slovenskimi narečji jezikovno precej bližje srbohrvaščini. Pozneje se je v tem spremenil in v veliki meri upošteval raziskave Antona Breznika, ki so kazale, kaj je v besedju slovenskega knjižnega jezika naše, kaj tuje, kaj je osrednje knjižno in kaj obrobno narečno. Pod konec svojega življenja je pri pravopisu skrbel za kulturo slovenske knjižne besede.

Slovenski knjižni jezik 3, 1967, str. 84–94., Prvotni zasnutek v mojem Slovenski jezik, Zagreb 1961, str. 72–76 polno razvit v hrvaški objavi Oton Župančič: Žebljarska (Interpretacija), v reviji *Umjetnost riječi* 4 (1960), str. 35–46.

INTERPRETACIJE BESEDIL, NASTALIH PO PRVI SVETOVNI VOJNI

ALOJZ GRADNIK (1882–1967), *MORS VICTRIX (ZMAGOVITA SMRT)*

V obdobju od 1918 do danes se je v slovenskem slovstvu zvrstilo več slovstvenih tokov: ekspresionizem, novi realizem, pesništvo NOB in razne smeri povojnega umetnostnega hotenja. Na kratko si oglejmo najprej jezik pesmi, nato pa proze tega razgibanega obdobja. Na prehodu od pesništva moderne k ekspresionizmu zavzema pesništvo *Alojza Gradnika* svojstven položaj. Oglejmo si njegovo pesem *Mors victrix* (Zmagovita smrt):

*Na spomlad sem že videl tvoj obraz,
ko češnjam cvete trgala si z glave.
In spet sem videl te poletni čas,
ko s točo rjula si čez žitne trave.*

*Zdaj je jesen. Zdaj več ne greš od nas.
Ker boš trgatev z nami praznovala,
povsod si že postavila vešala
iz golih vej, štrlečih v beli mraz.*

Pesem razodeva Gradnikovo stalno misel, da je v vsem obstoječem že prisotna smrt, ki je zadnje poimenovanje življenja, njegova največja in najkrutejša resnica. Svetli pol našega obstoja ponazarjajo pomlad s cvetjem češenj, poletni čas z žitnimi travami, jesen s trgatvijo – svet smrti pa ponazarjajo trganje cvetja, rjojenje nevihte s točo in vešala golih vej, ki štrle v beli mraz. Eno nujno sledi drugemu tako tesno, da se celo stika. Smrt spremlja viške obstajanja, dokler se končno v njenem belem hladu tako ali drugače vse ne umiri.

To je povedano v precej tradicionalni kitični obliki dveh štirivrstičnic z rimama a in b in v jambskem metru, ki se vznemiri le v prvi vrstici 2. kitice, izpovedujoči neprenehno in stalno prisotnost smrti.

V prvi kitici te pesmi smrt ogovarja posameznik, njeno dokončno prisotnost pa v 2. kitici ugotavlja za vse. Poleg posebitve smrti je zelo očitno stilno sredstvo nasprotje, o katerem smo že govorili. Časovna vdetost je podana z zaporedjem letnih časov, ki so neposredno imenovani v obdobjih uspevanja vegetacije (to so pomlad, poletje, jesen), samo simbol smrti (zima) je metonimično podana z ublaževalno *belim mrazom*, v katerega štrlijo *vešala golih vej*. Nobenega dvoma ne more biti, da so letni časi prispodoba našega življenja od razcvetele mladosti, viharnega napona srednjih let do sladke trpkosti poznih zrelih let, ki prinašajo plodove našega življenja, s tem pa spominjajo tudi na dopolnjenost življenja, ki mu neizogibno sledi smrt.

Gradnikova moč ni v ritmiki, ni v glasovni orkestraciji, temveč v prvinskih prisposodobah in poimenovanih temeljnih življenjskih zadev; to pa sta predvsem ljubezen in smrt.

Slovenski knjižni jezik 4, 1970, str. 35–36.

MIRAN JARC (1900–1942), *MODRE DALJE*

V začetku izrazit ekspresionist, motivno kozmičen, je izpovedoval človeško nemoč v primeri s skrivnostmi sovražnega kozmosa. Tudi ljubezen je groza in le deloma kot odrešitev. (Slovenska književnost, CZ 1982)

*Pojoča je noč, da bi izkoprnel!
Fantova pesem se v dalje razlega ...
Čudna bolest prevzema me vsega ...
O, da bi sam se pred sabo otel!*

*Vsa ogromnost neutešitve
divje v srce se mi zagreba.
V svoji nemoči bi kriknil do neba
v strašno vsemirje: rešitve, rešitve!*

*V brezbrežja hrepenenja lijo ...
O, da zajamem jih v težkem zvoku!
Ah, kakor drevo sem, ki vanje vetrovi bijo,
a ono razjeda se v svoje neizraznosti joku.*

Ta pesem je precej tipična za slovenski ekspresionizem. Človek je ujet v temno nespoznatnost svoje biti, ki iz zemeljske resničnosti trenutka in samega sebe teži v brezbrežno svetovje; silo svojega čustvovanja bi rad sporočil v veselje, ki se mu prikazuje v svoji strašni nepojmljivosti, a je izpovedno vezan, kakor je priklenjeno drevo na zemljo. Tudi ta pesem je kitična, v vsaki kitici pa imamo po dve rimi. Metrično je precej vznemirjena. Pretežna teža pesmi pa sloni na izrednih označitvah predmetnosti in dejanj:

*pojoča noč
čudna bolest
vsa ogromnost neutešitve
strašno vsemirje
težki zrak
neizraznosti jok
se v dalje razlega*

*bi se sam pred sabo otel

divje se zagreba
bi kriknil do neba
v brezbrežja lijo
vetrovi bijo /v drevo/
/drevo/ se razjeda*

V pesmi je veliko nevsakdanjih, izrednih besed in oblik: *izkoprnel, dalja, bolest, oteti se, ogromnost, neutešitev, se razgreba, vsemirje, brezbrežja, hrepenenja lijo, da zajamem jih v težkem zvoku, razjeda se, neizraznost*. Poglejmo, kaj pomenijo: *izkoprniti* – v hrepenenju preminiti; *dalja* – daljava; *bolest* – duševna bolečina; *oteti se* – rešiti se; *ogromnost* – izredna velikost; *neutešitev* – to, da se kaj ne da utešiti; *se zagreba* – prodira v globino; *vsemirje* – vesolje; *brezbrežje* – kar nima brega; *hrepenenja* (navadno v ednini); *lijó* (ponazarja strnjenost in nepretrganost teženja); *zajamem* – izrazim; *težki zvok* – temni, zamolkli, skrivnostni; *razjeda se* – sam sebe uničuje; *neizraznost* – česar ni mogoče izraziti. Vse to samo po sebi izdaja izrednost pesnikovega doživetja, njegovo izvzetost iz vsakdanjega, običajnega.

Posebna značilnost pesmi so samostalniki, izpeljani iz glagola ali pridevnika; taki samostalniki nekako ponazarjajo skrepenelost dejanja in lastnosti v nekakšno večnostno danost. (Prim. še množinske oblike neštevnega (*brezbrežja, hrepenenja*)).

<i>peti</i>	→	<i>pesem</i>	<i>ogromen</i>	→	<i>ogromnost</i>
<i>boleti</i>	→	<i>bolest</i>	<i>ne močen</i>	→	<i>nemoč</i>
<i>ne utešiti</i>	→	<i>neutešitev</i>	<i>brezbrežen</i>	→	<i>brezbrežje</i>
<i>rešiti</i>	→	<i>rešitev</i>	<i>neizraven</i>	→	<i>neizraznost</i>
			<i>hrepeneti</i>	→	<i>hrepenenje</i>
			<i>zveneti</i>	→	<i>zvok</i>
			<i>jokati</i>	→	<i>jok</i>

Ti samostalniki so skoraj vsi imena za nedovršna dejanja. To neomejenost trajanja in lastnosti brezuspešno trgajo dovršni glagoli in glagolniki: *oteti se, kriknil bi, rešitev, zajamem*.

Slovenski knjižni jezik 4, 1970, str. 36–38.

SREČKO KOSOVEL (1904–1926), OTOŽJE, ČLOVEK PRED ZRCALOM

Pesnik, ki je iz impresionizma prek ekspresionizma nakazoval še modernejšo poezijo, je Srečko Kosovel. Oglejmo si ti dve njegovi pesmi:

Otožje	<i>molacrz derp kevolč</i>	<i>Človek pred zrcalom</i>
<i>Zlato sadje diši. Slamnati krovi kot zgrbljeni starci. A samotni so v polju sivi zidovi, a še samotnejši črni gozdovi.</i>	<i>kevolč iviS olacrz v imrts .adelg es ni ,olacrz oviS ,kevolč ivis .esv ej ovis</i>	<i>Sivi človek strmi v zrcalo in se gleda. Sivo zrcalo, sivi človek, sivo je vse.</i>
<i>Tam za vrtovi sonce zahaja Žalosten pes zalaja, če pride tujec. In gre zopet spat.</i>	<i>.zaJ .iT .iT .zaJ .zaj-ižaL .in ecinser A</i>	<i>Ti. Jaz. Jaz. Ti. Laži-jaz. A resnice ni.</i>
<i>Večer je kot zlata krsta. Lezimo vanj.</i>		

V pesmi Otožje impresionistično ubranost lepe predmetnosti (prim. v prvi kitici prve tri verze, v drugi pa prva dva) vznemirjajo neuglašene prvine istega okolja. Oboje rojeva željo po pomiritvi teh nasprotij, ki je pa v bistvu ni, ni mogoča. Nasprotje neha obstajati, če ga ne čutiš več, to nečutenje pa nam prinaša smrt.

Pesem kakor da nima rim (vendar *-ovi* v 1. in 2. ter *-aja* v 2. kitici), tudi stopice se ne-nehno menjavajo, tako da je glavna ritmična enota pesmi vrstica. Tudi tropov v pesmi ni, če izvzamemo obe primeri: *slamnati krovi kot zgrbljeni starci* in *večer je kot zlata krsta*. Besedilo torej učinkuje predvsem z neposrednim poimenovanjem stvari in pojavov, ki na videz obstajajo samo zase, nepovezano, a se končno strnejo v vabilo k smrti.

* * *

Pesem *Človek pred zrcalom* je že po zapisu nenavadna. Zapisana je namreč dvakrat: na desni normalno od leve proti desni, na levi pa od desne proti levi /Po izjavi A. Gspana je levi zapis zamisel arhitekta./ Ker je v naši po izvoru grško-rimski civilizaciji običajno brati besedila od leve proti desni, nehote skušamo tudi levi zapis pesmi brati tako. Takoj zadenemo ob nenavadno, nam čisto neznanu zaporedje glasov, ob nerazumljive besede, docela nerazumljivo sporočilo – ob neznanu svet. In vendar je tudi ta obrnjeni svet ravno tako resničen kakor oni pravi, samo da je našemu očesu, in še bolj ušesu, skrit, ker smo, vkljenjeni v nepremakljivi tok navade in izročila svojih zaznavnih sposobnosti, vajeni ali prisiljeni na vse gledati samo z ene perspektive. Katera podoba je resnična?

Človek se ne more spoznati, ker ne more neposredno gledati sam sebe, ampak se opazuje v odsevu. Ogledalo mu lastni »jaz« odtujeno vrača kot »ti«. Torej to nisem jaz, čeprav na videz sem, ampak sem le *laži-jaz*. In pesniku se naenkrat odkrije, da resnice ni, saj je vse spoznanje usodno odvisno od sprejetega zornega kota.

Oblika pesmi torej ni le posrečen domislek, ampak njena bistvena sestavina, tako rekoč ključ in vrata za razumevanje njene vsebine. Dvojni zapis gotovo ni samo za oko, za po-

nazoritev odseva navadnega besedila v ogledalu, če mu ga približamo pod kotom 90 stopinj; ampak ga je treba tudi brati, da se nam razodene nenavadna dvojna danost predmetnosti, torej: *molacrz derp kevolč | Človek pred zrcalom oz. kevolč iviS | Sivi človek ...* itd.

V pesmi je zelo opazna beseda *siv*: *sivi človek, sivo zrcalo, sivo vse*. Pridevnik *siv* nam nekako pomeni neizrazitost, običajnost, vsakdanjost, neprijetnost; v naši pesmi tudi splošnost. O tem se lahko prepričamo tudi iz Glonarjevega slovarja; pri pridevniku *siv* imamo poleg zvez *siva krava, siva skala in sivi lasje*, kjer *siv* nastopa v svoji prvotni vlogi označevanja barve, že bolj vrednostno doživeto *sivo jutro*, nato pa še *siva (stara) leta, siv dan: čemerer, neprijazen, pust, siva večnost: prazna, neplodna, puhla*. Kosovel je skoraj gotovo poznal iz Goetheja izraz *siva teorija* (grau ist alle Theorie), ki ga navaja tudi naš SP (1962). Sedaj našo drugo kitico lahko beremo tako, da *sivo* ogledalo kaže *staremu (izkušenemu)* človeku vse *čemerno, neprijazno, pusto, prazno, neplodno, puhlo*.

Tretja kitica je zanimiva tudi grafično. Najprej sta *Ti* in *Jaz* podana kot dve samostojni povedi, dve različni stvari. V 2. vrstici ju je pesnik že podal z zamenjanim zaporedjem (hiazem), tj. nakazal je njuno tesnejšo povezanost. Ta se seveda kaže tudi v stavčni intonaciji, ki je pri prvem členu druge vrstice drugačna kot v 1. vrstici. Zanimivo je tudi, da je pesnik v 2. vrstici zamenjal zaporedje: prej *Ti. Jaz.* – sedaj *Jaz. Ti.* V 3. vrstici ti dve predstavi združi v eno samo: *Laži-jaz. Jaz* je postal kot beseda nesamostojen (izguba individualnosti je nakazana tudi z zamenjavo velike začetnice z malo), postal je samo del sklopa, v katerem je besedo *Ti* zamenjala sestavina novega sklopa *Laži-*. Tako je pesnik združil to, kar imamo za resnico, s tistim, kar je samo odsev resnice, in to lažno resničnost podkrepil z izrazno alternativo, ki v bistvu označuje isto: *resnice ni*. Lažna resničnost je torej neresničnost.

Pesem nam torej zelo lepo kaže, kako je pesnik prisilil obliko, da nam tudi sama sporoča vsebino. – Druga stvar je, da te subjektivne resnice marsikdo ne prizna za svojo.

Slovenski knjižni jezik 4, 1970, str. 38–41.

BOŽO VODUŠEK (1905–1978), *BRODOLOM*

ZAKAJ SI SE ZAPRL MED ŠTIRI STENE?

*Svoje telo in svoje poželenje med štiri gole stene,
svoje srce in svoje hrepenenje med štiri sive stene,
svoj obup in svoj strah pred smrtjo med štiri štrleče stene?*

*O kje so te čudovite pokrajine, da se v njih pozabim,
kje so ta ognjena naročja, da v njih izgorim?
Kje so ta sončnozrela vina, da se v njih upijanim,
Kje so ta ubita spanja, da v njih otopim?*

*Vsi sončni vzhodi in zahodi so me pustili slepega,
Vse grudi, vsi boki, vsi poljubi so me pustili poželjivega.
Vse trte, vsi zlati soki so me pustili grenkega.
Vsa upanja, vsi gluhi počitki so me pustili drhtečega.*

*O jaz, ki sem ves svet izpremenil v eno samo neskončnost poželenja,
o jaz, ki sem v vsakem objemu čutil že drugo telo, ki se v želji spočenja,
o jaz, ki sem v vsakem obzorju slutil že drugo nebo, ki se dalje razpenja,
o jaz, ki sem pustil zaničljivo iz perišča vse enkratne trenutke življenja!*

*Prosojna morja duha so me izplavila.
Štiri sive stene so sipina, kjer se je moja ladja razbila.
Štiri štrleče stene so prepad, kamor je zdobljena perut omahnila.
Štiri gole stene so rakev, ki jo je smrt zame zbila.*

Že naslov pesmi označuje silovit, nasilen konec nečesa, kar je pred tem imelo čisto drugo vsebino, smisel, namen in cilj. Vsa pesem je ena sama prispodoba v bistvu praznega človeškega življenja. Človek, ki se je naenkrat, sicer po lastni odločitvi, znašel med štirimi golimi stenami, ki niso nič drugega kot rakev, ki jo je zanj zbila smrt, spoznava to izpraznjenost kljub temu, da je bil v življenje vpet z vsem svojim telesom in dušo (*telo, poželenje – srce, hrepenenje – obup, strah*). Vse lepote narave niso mogle nasititi njegovega očesa, ženske prelesti niso mogle pogasiti njegovega poželenja, ne materialne ne duhovne dobrine sveta mu niso mogle pregnati okusa grenkobe in noben počitek mu ni mogel pomiriti drhtenja. Človek je neutrušen, stremeč po vedno novem, drugačnem, velikem; nezadovoljen tudi s tistim najlepšim, kar mu daje življenje takega, kar imajo ljudje za najboljše. Človek, ki mu je jalovost prizadevanja, da bi se izpolnil, potrdilo življenje, z grenko oprostljivostjo gleda na svoje zagnano, naivno početje in resignirano sprejema svoj nujni delež: smrt. Pesem ima izrazito obliko in zelo pregledno zgradbo. Prva in zadnja kitica podajata človekov končni položaj, 2., 3. in 4. pa kažejo, kaj vse je človek poskušal, da bi bil obstal. Kitice so vse štirivrstične. Načeloma vrstice posameznih kitic intenzivirajo isti motiv; prva vrstica se nanaša na prostor, druga na čutno stran človeka, tretja na čustvo ljubezni in na hrepenenje, četrta na počitek in smrt. Primerjajmo prvo vrstico vsake kitice:

*Zakaj si se zaprl med štiri stene?
O kje so te čudovite pokrajine, da se v njih pozabim !?/
Vsi sončni vzhodi in zahodi so me pustili slepega !/
O jaz , ki s em ves svet izpremenil v eno samo neskončnost poželenja !/
Prosojna morja duha so me izplavila.*

To je skoraj logična zgradba.

Glavno pesniško sredstvo te pesmi so ponovitve, ki so nekako uistosmerjene (prim. v 1. kitici med *štiri stene*), hkrati pa dodatno stopnjevane: *štiri stene – štiri gole stene – štiri sive stene – štiri štrleče stene*. V 2. kitici je taka uistosmerjenost na začetku in koncu vrstice: *Kje so te ... – da se v njih ...* Podobno je tudi v preostalih kiticah. Zelo opazno je tudi ponavljanje istega prilastka, da se tako bolj poudari pomen vsake prvine. Prim. v 1. kitici:

svoje telo in svoje poželenje; svoje srce in svoje hrepenenje; svoj obup in svoj strah pred smrtjo. V 3. in 4. kitici so tako poudarjene besede *ves* in *vsak*.

Ritmično pesem učinkuje predvsem s temi ponovitvami (in tudi s skladenskimi vzporednostmi). Stopici ne gre skoraj nikakršna vrednost, pač pa vrstici, ki se kot ritmična enota krepi z rimo in asonanco (prim. asonance: v 2. kitici *-ábim -ánim*, v 3. *-épega -énkega -éčega*).

Slovenski knjižni jezik 4, 1970, str. 41–43.

DANE ZAJC (1929–2005), *VELIKI ČRNI BIK*

Med drugo svetovno vojno je pesništvo za izrazitev tistih enkratnih doživetij uporabljalo tradicionalna pesniška sredstva. Rana povojna doba je dolgo prebirala že znana izrazna sredstva. Iz obdobja, za katerega je značilna le verjetno pravilna pojnitev pesniškega besedila, pa si najprej oglejmo pesem Daneta Zajca.

Veliki črni bik

*Veliki črni bik rjove v jutro.
Veliki črni bik, koga kličeš?
Prazni so pašniki.
Prazne so gore.
Prazne so grape.
Prazne kot odmev tvojega klica.*

*Veliki črni bik rjove v jutro.
Kot da bi brizgala težka črna kri
pod vršičke temnih smrek.
Kot da bi se nad gozdom na vzhodu
odpiralo v jutro
krvavo bikovo oko.
Veliki črni bik, koga kličeš?
Je slast poslušati,
kako ti vrača odmev
tvoj zamolkli klic?*

*Veliki črni bik, brezkrvno je jutro.
Tvoj glas pada v grape
kot razcefrana jata
črnih vran.
Nihče ne sliši tvoje samote.
Nikogar ne napojiš*

*s črno krvjo svojega glasu.
Umolkni, veliki črni bik.*

*Veliki črni bik rjove v jutro.
Sonce na vzhodu brusi
bleščečo mesarsko sekiro.*

Prevladujoča podoba te pesmi je veliki črni bik, ki rjove v jutru. Pesnik nam z vprašanjem pove, da nekoga kliče. Toda vsenaokrog je sama praznina. Klicanje, v katerem se izdaja težki sok življenja, črna kri, je zaman. Zvok se uglašja s krvavo jutranjo zarjo. Ali bik rjove samo še zato, da v odmevu poslušja svoj zamolkli klic? Saj ni nikogar, ki bi v tem življenja izpraznjenem jutru slišal njegov klic, opazil njegovo samoto. Umolknuti bi moral, pa vendar v rjoventu čaka bleščečo mesarsko sekiro, ki bo podrla tudi njegovo bujno, stvariteljstvu namenjeno življenje. Sicer pa je biti sam tako in tako nesmiselno.

Doživetje je podano zelo domiselno. Eno je zaznavanje sveta živega bitja, velikega črnega bika, ki, sledeč nagonu in temni slutnji, uveljavlja svojo prisotnost v okviru narave, drugo pa je izvenprizorska obvešččenost opazovalca tega prizora.

V prvi plasti je veliki črni bik in obkrožajoče ga stvarstvo samo »on«, »ono«, torej samo predmet sporočila, ne pa govoreči ali ogovorjeni. Ta plast je prisotna skozi vso pesem. To je v 1., 2. in 4. kitici ponovljena vrstica *Veliki črni bik rjove v jutro*, v 2. kitici še naslednjih pet vrstic, v zadnji vse tri vrstice. V tem opazovanju je strnjeno stopnjevanje:

1. *Veliki črni bik rjove v jutro.*
2. *Veliki črni bik rjove v jutro.
Kot da bi brizgala težka črna kri
pod vršičke temnih smrek.
Kot da bi se nad gozdom na vzhodu
odpiralo v jutro
krvavo bikovo oko.*
4. *Veliki črni bik rjove v jutro.
Sonce na vzhodu brusi
bleščečo mesarsko sekiro.*

V drugi plasti je opazovalec, ki ve, kaj strašnega se je bilo zgodilo, in ve, da bo to strašno v kratkem dopolnjeno tudi nad bikom. Opazovalec nastopa kot sogovorec velikemu črnemu biku, kot jaz nasproti ti. Velikega črnega bika neposredno ogovarja (prim. *Veliki črni bik, koga kličeš?*). Toda to občevanje je samo enosmerno, gre samo od opazovalca k velikemu črnemu biku, kjer pa ne najde nikakega odziva. Zato je to sporočanje za velikega črnega bika, kot da ga ni. Tako je verjetno tudi bolje, kajti vse je že določeno, kako se bo izteklo.

Pesem gotovo podaja stisko modernega človeštva, ki si s svojim umom nezavedno pripravlja svojo lastno pogubo. Kdo bo zadržal ta proces, našel rešitev iz tragične zagate?

Zdi se, da se povednost te pesmi opira na zveze samostalnikov s prilastki in povedkovimi določili. Poglejmo:

<i>veliki črni bik</i>	<i>zamolkli klic</i>
<i>prazni pašniki (gore, grape)</i>	<i>brezkrvno jutro</i>
<i>prazen odmev</i>	<i>razcefrana jata črnih vran</i>
<i>težka črna kri</i>	<i>s črno krvjo svojega glasu</i>
<i>vršički temnih smrek</i>	<i>bleščeča mesarska sekira</i>
<i>krvavo bikovo oko</i>	

Izredno močne so tudi prisojevalne glagolske zveze:

<i>veliki črni bik</i>	– <i>rjove (kliče)</i>	<i>nihče</i>	– <i>ne sliši</i>
<i>težka črna kri</i>	– <i>bi brizgala</i>	<i>(ti)</i>	– <i>ne napojiš</i>
<i>krvavo bikovo oko</i>	– <i>se odpira</i>	<i>(ti)</i>	– <i>umolknj</i>
<i>zamolkli klic</i>	– <i>vrača odmev</i>	<i>sonce</i>	– <i>brusi (bleščečo mesarsko sekiro)</i>
<i>tvoj glas</i>	– <i>pada (v grape)</i>		

Slovenski knjižni jezik 4, 1970, str. 43–46.

TOMAŽ ŠALAMUN (1941–), *GOBICE II*

*Namreč tako je z vso to zadevo
najboljše stvari so gobice
gobice v juhi
nič nič nič nič
 fuuuuu ena gobica
en zelen peteršiljček v smokingu
pa dolgo dolgo časa tema
potem stečejo po snažilko
ki je za to odgovorna
nič nič nič nič
 fuuuuu še ena gobica
zdrava sicer
le kri ni ena A
ker je prebolela hepatitis
Težke so težke te gobice
težke v božjo mater*

Dandanašnji se piše veliko pesmi, ki jih mora bralec še v večji meri osmisлити sam iz svoje življenjske izkušnje. Taka je pogosto npr. pesem Tomaža Šalamuna.

Kako naj razumemo to pesem? Ali so gobice mlade ženske, dekleta? In peteršiljček lahkoživ gospodek? In je dogodek, kot pač med moškim in žensko? In se je tudi tu, kakor se rado zgodi v takih primerih, sama povabila nesreča, ta gost nepridiprav? Morda spet v obliki ženske (sicer slabše, pa vendar druge)? In na koncu ostane okus grenkobe, ki jo je »opevalo« že toliko pesnikov in ga je tako težko prenesti, da si človek lahko »pomaga« le z grdo besedo?

Ne vemo, ali smo pesem dojeli pravilno. Ali nismo morda pod vtisom zmotne misli, da je v vsem, kar v pesništvu je, mišljen navsezadnje človek. Ker končno, kaj bi z gobicami in peteršiljčkom kot takima?! Če pa je tako, zakaj ni povedano neposredneje? Ali zato, da si namesto ženske, dekleta človek lahko misli tudi kaj drugega, npr. ideologije?

Slovenski knjižni jezik 4, 1970, str. 46.

V obdobju pred prvo svetovno vojno je pripovedništvu dajal ton Ivan Cankar s svojo v glavnem lirsko prozo, nagibajočo se pogosto v veliko ritmiziranost in lep zvok. Ta proza je imela veliko posnemovalcev, hkrati pa je ob njej živela tudi svojevrstna realistična proza, kot sta jo v 2. desetletju 20. stoletja gojila predvsem Finžgar in Tavčar.

V obdobju po 1. svetovni vojni se prvi tip dalje razvija in preoblikuje v pisanju npr. Preglja, deloma tudi v lirizmu Miška Kranjca, drugi tip pa v delih Prežihovega Voranca ali Ivana Potrča. Nekako v to smer spada tudi odlomek iz Kosmačeve Balade o trobenti in oblaku.

IVAN PREGELJ (1883–1960), *MATKOVE TINE PREČUDEŽNO ROMANJE*

(Iz Matkove Tine prečudežno romanje, 1922)

Zvečer pred tretjim petkom v aprilu leta sedemnajststoštirinajstega, eno uro potem, ko je odzvonilo vernim dušam, so se oglasili kakor na dogovorjeno znamenje vsi zvonovi na Tolminskem. Prav tisto uro so se dvignili prečudni romarji na pot proti Gorici. Bili so župani, ključarji in možje iz dvanajstij. V Gorico jih je klicala gosposka, da bodo priče strašne sodbe, ki so jo gospoda sodili upornikom Janezu Gradniku, Kobalu, Podgorniku in tovarišem. Pozni potniki so umeli glas poznih zvonov in so ugibali po glasu in vetru zvon svetega Danijela v Volčah, svetega Urha v Tolminu, svetega Marka v Poljubinju, svetega Mešela na Ravnih in svetega Mavra na Mostu. Ko so šli od Ušnika Podsela in je zdaj jeknil zvon s Sel, je rekel prvi v gruči:

»Katero otroče zvoní, da še prav povleči ne zna?«

Sosed je menil:

»Jezika več nima pravega zvon. Lani ga je nekdo snel za orožje v puntu.«

Medel smeh je pletel družbo. Nekdo tretji je menil:

»V Bandelovi hiši, kjer so razbijali, so ga pozabili.«

»Norci,« je znil nekdo drug v sredi. »Martin Munih bo zaradi njega bridko smrt storil.«

»Pred sodniki je zaklical, ko je videl železo na mizi, da naj bo zlodejev, če ni železo jezik selškega zvona. Tako iz žalosti po Selih je zaklical. Pa so rekli, da ga je on sam snel.«

»Pa ga ni?«

Pripovednik je odgovoril nekam nejevoljno:

»Ni ga. Pa kaj bi bil pravil, kdo ga je. Samo enemu več bi bili za smrt sodili. Martin pa bi se ne bil rešil.«

Strašna tišina je legla nad popotne. Z vej je kapnilo na čelo, za vrat. Kakor peruti strašnega pomračnika je ležala noč nad dolino. Pomračnika, netopirja, tega nedolžnega hudičevega brata, duše urečene v mišje in ptičje telo in kar podobnega čenčajo stare babe in jim vse to verujejo mlade, ki že tajijo bujnost telesa, a so skrite, gorijo, a so plašne in strašljive kakor koze.

Mož, ki je občutil vražo o pomračnikih, je bil Volčan Matko. Imel je krčmo in je vzel sodček vina na pot s seboj. In pil je, da je bil že omočen in divji, in je brundal predse pesem upornikov. Ko pa je potujoča četa zdaj prišla mimo hiš Podseli, je vzrohnel v strašni jezi in zatulil zadnje besede svoje pesmi:

*»Eno leto punt smo gnali,
zdaj pa bomo glavo dali!
Vsem galjotom vile v vamp!«*

Strahotno se je razlegla jeka v dolini. Ne eden iz potnih ni pokaral pojočega. Samo hiteli so, da je zaostajal. Pijani pa je pel sam zase in rohnel vse ostreje in temneje:

»Vsem galjotom vile v vamp!«

Strašna pesem pijanega Matka je bila luč na poti njegovi hčeri Tini, ki je bila vstala na težko cesto takoj za očetom. Vstala je brez večerje, trezna in boječa se, polna hrepenenja, da bi še enkrat pred smrtjo videla svojega ženina Janeza Gradnika, od čigar ljubezni je bila sprejela, preden jo je vzel pred oltar. Zdaj je šla za župani in ključarji in je bila kakor blodna od sladke, prve pomladne noči in od te strašne skrivnosti, ki je v tisti uri stiskala duše vseh Tolmincev od Trebušne in Šebrelj do Kobarida in Rut. Svoje težko materinsko telo je gnala v bolesti hrepenenja za ubogim, ki bo umrl v jutru, ko sine sonce, in ga bodo na tvalo vrgli in mu glavo odbili in roke in noge.

»O, Janez!«

Šla je in si je kakor pela:

»Vzela bom tvojo glavo v naročje, poljubila bom roke in noge krvave in oči, da bo dete tvoje mir imelo v življenju in bo vedelo, kaj sem prestala ...«

Med župani, ključarji in možmi iz dvanajstij se je vzdramil pomenek o zaprtih in obsojenih.

Odlomek kaže skupino Tolmincev na poti v Gorico, da bi, po želji gosposke, bili prisotni ob pogubitvi. Čas: 1714.

Odlomek ima nekako 4 dele: prvi podaja tolminsko prizorišče in udeležence dogajanja, drugi pogovor popotnikov, tretji predstavlja Volčana Matka, četrti njegovo hčer Tino.

V prvem delu zbujejo pozornost predvsem časovne in krajevne določitve dogajanja. Čas je določen skrajno natančno: določeno ni le leto, ampak tudi mesec in dan, celo ura. Gre za četrtek, pisatelj pa se temu izrazu izogne z izrazom zvečer pred petkom, še natančneje pa določi čas glede na večerno zvonjenje vernim dušam. Tako že v prvem stavku zaveje v noveli dih smrti (v petek smrt na Golgoti) in misel na odrešitveno žrtvovalnost upornikov. Pisatelj umešča dogajanje v krajevno okolje po glasovih zvonov, te pa metonimično pripisuje svetnikom, in ne cerkvam (prim. *zvon svetega Danijela v Volčah* nam. *zvon cerkve sv. Danijela ...*).

Čudni zven zvana s Sel spretno prepelje prvi del v drugega, kjer se v pogovoru razodene epizoda iz punta in sojenja. Tudi ta pogovor izzveni v misli na smrt: »Samo enemu več bi bili za smrt sodili. Martin pa bi se ne bil rešil.«

Za prehod k predstavitvi Volčana Matka in njegove hčere Tine je pisatelj podal skrivnostno učinkovanje nočnega časa na duševnost takratnih ljudi. Noč jim je bila kot udušujoč objem kril »nedolžnega hudičevega brata«, »strašnega pomračnika«, velikanskega netopirja (s takimi krili pogosto prikazujejo hudiča). Kot uničujočo grožnjo ga občuti Matko, motiv »nedolžnega hudičevega brata« pa je še drugače vznemirljiv za »mlade, ki že tajijo bujnost mladega telesa, a so skrite, gorijo«, kakor je pač v kaki taki noči bilo tudi z Matkovo Tino. – V delu o Matku pisatelj spet določene obrne našo pozornost h konkretnemu trenutku, ko se »prečudni romarji« po nočni cesti pomikajo proti kraju in času, ko bodo puntarji »glavo dali«.

Najbolj konkretno in z največjo osebno prizadetostjo doživlja predstoječo usmrnitev Tina, ki je »svoje težko materinsko telo gnala v bolesi hrepenenja za ubogim, ki bo umrl v jutru«, »da bi še enkrat pred smrtjo videla svojega ženina Janeza Gradnika, od čigar ljubezni je bila sprejela, preden jo je vzel pred oltar«.

Pasus o Matkovi Tini je gotovo višek tega odlomka glede na ubeseditvena sredstva. Posebno očitna je ritmiziranost že pisateljevega poročila o Tini, še bolj pa njene blodne meditacije o usmrčenem ženinu. Ritmiziranost Tinine meditacije je skoraj pesemska /iz predzadnjega odstavka našega odlomka/.

– u u – u – u u – u

u u – u u – u u – u u – u u u –

u u – u – u – u – u u – u

u u – u u – u u – u

Vzela bom tvojo glavo v naročje,
poljubila bom tvoje roke in noge krvave in oči,
da bo dete tvoje mir imelo v življenju
in bo vedelo kaj sem prestala.

V odstavku, kjer pisatelj prikazuje Tino, ritmiziranost ponazarja njeno težko hojo k ženinu, slovesu z njim in njegovi smrti.

Vse je prikazano tako, da čutimo silno prisotnost te deklishe materinske duše in njenega telesa. Na pot se je odpravila, kot da bi šla k obhajilu – oz. če povemo v metaforičnem jeziku vere – kot da bi šla na srečanje z nebeškim ženinom, Jezusom, ki je tudi hotel odrešiti človeštvo (prim.: »vstala je brez večerje, trezna in boječa se, polna hrepenenja, da bi še enkrat pred smrtjo videla svojega ženina«). Ta svetopisemski paralelizem posebno očitno zveni v besedah »od čigar ljubezni je bila sprejela«. In tisto, kar je Tina »kakor pela«, je kot slovenska pietà 17. stoletja (»vzela bom tvojo glavo v naročje« itd., tako so prikazovali

Marijo z mrtvim sinom v naročju). S temi vzporednostmi iz biblije je pisatelj meril vrednost in pomen prizadevanja in trpljenja naših ljudi obravnavane dobe.

Kot ekspresionist je Pregelj segal po silnih, pretresljivih in enkratnih izrazih, da bi tako zvesto odrazil prav tak svet svojih junakov. Prim. krepke zveze: je *jeknil* zvon s Sel; katero *otročje zvoni*; »Norci,« je *znil*; za *smrt soditi*; *strašni pomračnik*; *nedolžni hudičev brat*; *čenčajo stare babe*; je bil že *omoočen*; je *vzrohnel v strašni jezi*; *zatulil* zadnje besede; *strahotno* se je razlegla jeka v dolini; *rohnel* vse *ostreje* in temneje; svoje težko materinsko telo je *gnala*. Polni in obenem nekam zadržani pa so izrazi, s katerimi podaja nemir mladega ženskega telesa in duše: *že tajijo bujnost svojega telesa*; a so *skrite*; *so plašne in strašljive kakor koze*; je *bila vstala na težko cesto*; *vstala je brez večerje*, *trezna in boječa se*, *polna hrepenenja*; *od čigar ljubezni je bila sprejela*; *preden jo je vzel pred oltar*; je bila kakor *blodna od sladke, prve pomladne noči*; *v bolesi hrepenenja za ubogim*.

Zanimiva je tudi zapletena zgradba stavkov in npr. še uporaba in neuporaba veznika *in*.

Slovenski knjižni jezik 4, 1970, str. 48–52.

Z ekspresionizmom, nemalo tudi po zaslugi Preglja, se je slovenska beseda odkrila v taki izrazni pretanjeni zagnanosti, da se je napredovanje v isti smeri moralo zdeti kar nemogoče. S spremembo človekovega občutenja sveta v 30-ih letih je tudi leposlovna beseda nastopala v svoji neposredno označujoči vlogi predmetnosti. Za primer takega jezika imamo odlomek iz Prežih a, čeprav je tudi še občutiti silino ekspresionističnega doživljanja sveta.

PREŽIHOV VORANC (1893–1950), *BOJ, ZMAGA IN PORAZ*

(Iz Boj na požiravniku, 1935)

Novi požiravnik je služil na gornjem koncu bradavice sredi krompirjeve setve. Kdor bi teh požrešnih pošasti ne poznal, bi tako pohlevni mokroti ne pripisoval nobene važnosti. Toda Dihurji so vedeli, s kom imajo opravka. Take rumene potuhe se hitro širijo in bogato rodijo. Začel se je cediti na najnevarnejšem mestu, na majhni vzboklini, od koder bi lahko požiral rast na vse strani. In ravno to leto je bil krompir nenavadno lep, bahave, temno zelene rasti in goden za grobanje.

Dihurji so od vzglavja požiravnika do ozar izkopali drago, lepo med krompirjevimi brazdami, da pri tem niti enega grma niso poškodovali. Draga pa ni zajela niti tretjine mokrote. Zemlja je začela kipeti v vedno večjem krogu in na obronkih so slinili novo rojeni požeruhi. Mokrotne čeljusti so se odpirale in grozile požreti celo krompirišče.

Tedaj so se Dihurji zakadili v kipečo zemljo s krampi in motikami. Podžigala sta jih strast in srd.

Razparali so površje vzbokline in ji z globokim rovom prodrli v osrčje, kjer je bil izvir njihove nesreče. Medtem ko so od kraja še čuvali krompirjeve sadeže, se jih izogibali in posamezne grme z rokami prenašali na suhi svet, jih je boj kmalu popolnoma obsedel. Videli so le še sluzaste čeljusti, ki so segale po vedno večjem delu njive. Besno so vrtali za novimi slinastimi ranami, odpirali jim žile in jim izcejali rjavi strup v globok kanal, ki so ga izkopali od glavnega vira in čez vso njivo do ozar.

Bosi in gologlavi, pokriti z blatom, so vrtali kakor krti. Pri tem niso čutili ne utrujenosti ne lakote. Dihur sam je oral pri vzglavju glavnega požiravnika in mu brez oddiha razkopal rebra. Mladi Dihurji pa so napadali druge izvirke, kidali zemljo in raztegovali mrežo odtokov v glavni kanal. Doma je ostala samo Micika.

Zelena njiva se je kmalu izpremenila v široko, rdečkasto krtino, ki se je videla daleč po soseski. Sosedje so hitro uganili, kaj to pomeni.

»Dihurji se zopet dajejo s požiravnikil«

Tri dni ni bilo nobenega znamenja, kdo se bo vdal. Pač se je vedno več umazane vode zbiralo v jarku, ki jo je izcejal na ozare že za cel mlinski kamen. Toda tudi požiravnik se je košatil na vse strani, bežal pred rezili lopat in krampov ter izpodjedal vedno več setve. Četrty dan pa se je nagnila zmaga k Dihurjem. Kipenje zemlje se ni več širilo, srebanje novih sluzastih ustnic je prenehalo, pač pa je začela voda na vso moč udarjati iz zglavnih rogov.

Dihur je z zavestjo zmagovalca neutrudno ril dalje. Zlezal je že čisto pod vzboklino in odpiral pravi pravcati rov. Do kolena je stal v rjavi žlobudri. Od povsod, iz dna, iz ilovnatih sten se je scejala voda, več in več. Neč in Pungra sta komaj utegnila odstranjevati zemljo, ki jo je oče metal iz rova.

»Zdaj ne smemo odnehati, to je samo potuha ...« je bodril Dihur sebe in otroke.

»Bradavica mora biti suha ...«

»Požiravnik mora crkniti ...«

Peti dan se je začela zemlja okrog požiravnika vidno sušiti. Dihur se je bil preril skozi vrhno plast rdeče ilovice do spodnje, modrikaste. Iz sloja med obema plastema je z vso silo udrla voda na dan. Neč in Pungra sta se zmagoslavno razkoračila nad odvodnim jarkom.

»Žila je najdena ...«

Dihur pa je še vedno mahal s krampom v testeno zemljo.

Pri zadnjem zamahu je rezilo kresnilo ob kamen. Iz rova se je začul zmagoslaven krik:

»Bradavica je rešena ...«

Temu kriku pa je koj sledil čofast padec in nato bolesten jek.

Neč in Pungra sta vdrla v rov. V kotu je ležal vznak Dihur, pokrit s plastjo usedle zemlje, iz katere je molel ogromen kamen. Pungra mu je dvignil glavo iz žlobudre, ki ga je hotela zaliti, Neč pa je kar z rokami odmetaval zemljo z njega. Preden je odvalil kamen, ki mu je ležal ravno na kili, je bil Dihur že nezavesten. Otroci so ga izvlekli iz rova in ga položili sredi krompirjeve zeli na tla. Kuhala ga je vročina, da se mu je ilovnata skorja sproti luščila od lic.

Pungra je tekel domov po krave. Toda ko se je vrnil z vprego, se je Dihur že zavedel; ganiti pa se ni mogel. Ko so ga otroci polagali na gare, jih je opozarjal:

»Pazite na krompir, da ga ne pohodite!«

/.../

Prvi sončni žarki so na razmetanem ležišču Dihurjeve bajte našli negibno kepo rosnega mrliča.

Besedilo v bistvu prikazuje strastno prizadevanje Dihurjev, da bi s svoje najboljše njive pregnali močo, ki jim je uničevala rast. To se jim na koncu posreči, pri tem pa se smrtno ponesreči stari Dihur, družinski poglavar.

To v bistvu nenapeto snov pa je pisatelj znal prikazati kot uničujoč boj dveh neizprosnih nasprotnikov. Na eni strani je požiravnik, ki kot zmaj odsekane glave nadomešča premagane vodne tokove z novimi, še nevarnejšimi – na drugi strani pa je Dihur s svojim zarodom, ki se kot obseden bojuje proti temu »zmaju«, ki (kakor pravljичni zmaj) ogroža njihovo življenje. Prizor pa se ne konča kot v pravljicah o zmaju; pošast je sicer tudi tu na koncu premagana, toda tudi sama je zadela svojega sovražnika v samo srce.

Mokrota je v odlomku tudi res imenovana pošast, celo »požrešna pošast«. Pisatelj jo je torej personificiral. Tudi poimenovanje požiravnik je dobil po personifikaciji. Ta pošast je v razvoju prizora natančneje določena s tipičnimi značilnostmi: »na vse strani se slinijo novorojeni požeruhi«; »mokrotne čeljusti se odpirajo«, da bi »požirale rast«; »sluzaste čeljusti«; Dihurji so »besno vrtali za novimi slinastimi ranami, odpirali jim žile in jim izcejali rjavi strup«; »požiravnik se je košatil na vse strani, bežal pod rezili lopat in krampov ter izpodjedal vedno več setve«; »srebanje novih sluzastih ustnic je prenehalo«; »požiravnik mora crkniti«; »žila je najdena«; »Pungra mu je dvignil glavo iz žlobudre, ki ga je hotela zaliti«.

Poglejmo, kako pisatelj prikazuje Dihurje, ki prekopavajo to curljajočo mokroto, zares kot bojevnike: »Dihurji /so se/ zakadili v kipečo zemljo s krampi in motikami. Podžigala sta jih strast in srd«; »razparali so površje vzboklini«; »prodri v osrčje«; »jih je boj kmalu popolnoma obsedel«; »besno so vrtali za novimi slinastimi ranami«; »so vrtali kakor krti«; »Dihur sam je stal pri vzglavju glavnega požiravnika in mu brez oddiha razkopaval rebra«; »mladi Dihurji pa so napadali druge izvirke«; »tri dni ni bilo nobenega znamenja, kdo se bo vdal«; »Dihur je z zavestjo zmagovalca neutrudno ril dalje«; »iz rova se je začul zmagoslaven krik«; »Neč in Pungra sta vdrla v rov«.

Med temi poudarjenimi poimenovanji na Dihurjevi njivi pa so še silno nazorni samim sebi zadostni opisi zemlje. Posebno resničnostno je prikazan krompir: kar vidimo bujno zeleno barvo in godnost za grobanje, kako raste v grmih, ki jih Dihurji pred močo rešujejo na suha mesta, kako oče misli na njegovo vrednost za življenje tudi v trenutku, ko se mu samemu življenje tako rekoč že izteka: »Pazite na krompir, da ga ne pohodite!« Pa v tem se ne odkriva samo koristnostno gledanje; v Dihurjevih besedah se oglašča tudi prvinska povezanost človeka z zemljo, njegovo hraniteljico in – kot kažejo lirska mesta v zvezi z naravo na drugih mestih te novele – enim najmočnejših virov človekove sreče.

V našem odlomku ni Prežihovih narečnih posebnosti, ki so zanj sicer precej značilne. Pa jih tudi nič ne pogrešamo. Saj je res, da bi taki izrazi bralcu, Prežihovemu rojaku ali pa poznavalcu njegove govornice, pričarali še pokrajinski kolorit, toda za večino drugih bralcev bi bili prej ovira kot pripomoček za primerno pojmitvev Prežihove prvinske umetnosti.

Za primerjavo s Prežihom si oglejmo še odlomek iz proze Cirila Kosmača.

Slovenski knjižni jezik 4, 1970, str. 52–56.

CIRIL KOSMAČ (1910–1980), ČEZ SENČNO ČRTO

(Iz Balada o trobenti in oblaku, 1968, 1978)

Temnikar je stal na melišču pod Robmi. Stal je nad strmo in gladko belo sipino nepremično: kakor črna soha, kakor nekaj pradavnega in vendar še današnjega, kakor nekaj mrtvega in vendar strašno živega, kakor je lahko živ samo človek, ki ve, da bo po svoji usodni volji v nekaj urah že mrtev. Njegov krepko rezani razbrazdani obraz je bil siv kot kamen in kot kamen negiben. Samo v udratih očeh sta migotala dva rožnata plamenčka: to je bil odsev Brezi, odsev zasneženega kopastega hriba, ki je žarel v soncu.

Plamenčka sta utripala hitreje in hitreje. Naposled je Temnikar odločno zmajal z glavo in zaprl oči. Ko jih je spet odprl, je s pogledom zdrknil z gladkih zasneženih senožeti v dolino in obstal na senčni črti, ki je bila še na tej strani reke.

– Ura je komaj ena! – je trdo rekel. – Dobro sem hodil. In zdaj sem tako rekoč že prišel. Samo še do steze, pa sem tam.

Bil je ves zasoplen in začutil je, da mu znoj teče po hrbtu. Rad bi srknil požirek žganja, a se je premislil.

– Ne! Kar naprej, da me krote hudičeve ne prehitijo!

Pognal se je na levo, da bi po melišču priganil do steze, ki je nato prečkala stene do Čarjeve jame. Prijemal se je za kamne, za šope ostre trave, za grmičevje, za korenine. Njegove trde roke so bile vse obtolčene in opraskane do krvi, a bile so tako gluhe od mraza, da tega ni čutil. Pa tudi če bi bil čutil, na to ne bi pomislil. Mislil je samo na to, da bi ga Martin in njegovi pajdaši ne prehiteli. Ta misel je bila kakor bič in zbujala je v njem neznane sile. Že dolgo ni čutil take lahkote in take moči. Tako je bit zadovoljen s svojim starim telesom, da bi ga najrajši potrepjal.

– Dobro me nosite, stare kosti, dobro me nosite! Kar tako naprej, pa jih bomo ugnali! Priganil je že skoraj do steze, ko je sunkovito obstal.

– Ne, s te strani ne smem! S te strani bo Martin pripeljal svoje krote, in če bodo videli sled, bo vse narobe.

Hitro se je vrnil po svoji gazi in napeto premišljal, kje in kako naj pride do steze.

– Po skalah! – se mu je kar nenadoma posvetilo. – Po skalah, kakor sem plezal do Jame, ko sem bil pastir.

Nič ni pomislil, da je sedemdesetleten starec in ne štirinajstleten pob. In nič ni podvomil, da ne bi mogel več plezati. Našel je svoj nekdanji vstop in se začel vzpenjati. Šlo je. Prav kmalu je bil na prvi polici in se zleknil po njej, da bi se oddahnil. Polica je bila ozka, nemara še ožja, kakor je bila v njegovi mladosti, in njegovo telo se je s tesnobo v drobu spomnilo nekdanjega strahu:

– Kaj bo, če padem?

– Če bi bil takrat padel, bi bil pač padel in bi se bil ubil, si je odgovoril Temnikar in se še bolj pritisnil k skali. – Zdaj pa ne smem pasti. Ne smem! Če padem, se ne ubijem sam, ubijem tudi vse tiste, ki so v Jami. In zdaj naprej! – si je ukazal.

Pognal je vse svoje moči v roke in se potegnil kvišku. Priplezal je na drugo polico in spet počival še dvakrat in nato srečno dosegel prečno stezo.

– Tukaj sem! – se je glasno oddahnil in sedel v sneg. Segel je po čutaro in dvakrat globoko potegnil. Nato si je obrisal brke in se ozrl okrog sebe.

– In zdaj! – se je mrko vprašal. – Kje naj jih počakam? In kako naj opravim z njimi, da me prej ne potolčejo? Saj jih je pet!

– Gačnikov Justin je bil tudi sam, pa jih je ukrotil celo devet! – je glasno rekel, ker se je spomnil slavnega tihotapca, ki je sam golorok opravil z devetimi obmejnimi stražniki.

Naš odlomek prikazuje del Temnikarjeve poti v goro, kjer je na ostrem ovinku ozke steze nameraval preprečiti, da bi pet belogardistov prišlo do partizanskega zatočišča z ranjenci. »Vedel je«, da je ta pot z dejanjem, zaradi katerega se je nanjo podal, zadnja in da se mu bo s tem življenje končalo. To je pot v smrt, da bi drugi živeli.

Ta patetični položaj, ko gre človek tako rekoč na svoj lastni pogreb, pa junak in pisatelj obvladujeta na ravni stroge neceremonialnosti. Temnikar vso svojo duhovno in telesno silo podredi svojemu cilju, ki ga v imenu človečanske pravičnosti mora uresničiti, da s tem v svojem starčevskem telesu obudi mladostno silo in zagon, ki sta neogibno potrebna za izvršitev njegove tako kristalno čiste naloge.

Besedilo učinkuje predvsem z neposredno poimenovanimi, ostro opazovanimi in količinsko omejenimi prvinami Temnikarja in sveta, po katerem hodi. Mestoma ga za nas doživlja in vrednoti pisatelj (prim. stavek »Stal je nad strmo in gladko belo sipino nepremično kakor črna soha, kakor nekaj pradavnega in vendar še današnjega ...«), večinoma pa nam ga daje gledati samim, kako se poganja proti melišču in nato čez skale na pot čez melišče. Tok Temnikarjeve zavesti nam pisatelj podaja ali s poročilom (npr. »Mislil je samo na to, da bi ga Martin in njegovi pajdaši ne dohiteli«), Temnikarjeve miselne zaključke pa podaja v dobesednem navedku, mestoma v nekakem dvogovoru Temnikarja samega.

Tropov je v odlomku zelo malo, še največ primer (prim. v prvem odstavku: »stal je /.../ kakor črna soha, kakor nekaj mrtvega ...«). Tudi kakšnih narečnih besed ni. Vsa sila odlomka je, kot smo že zapisali, v neposrednem poimenovanju natančno opazovane, za dogajanje važne predmetnosti.

III PRAKTIČNA STILISTIKA

1 TEORIJA

SPLOŠNO O STILISTIKI

Stilistika je posebna veja našega znanja o jeziku in sporočanju. Proučuje značilnost in primernost jezikovnih sredstev kakršnega koli sporočila ali njegovega dela. Tako imenovana praktična stilistika posebej uči, katera sredstva so v določenih vrstah besedila dobra in katera slaba: prva seveda priporoča, druga pa odsvetuje.

Na podlagi česa pa je katera jezikovna sredstva mogoče priporočati ali odsvetovati? – Na podlagi načel, kot so pravilnost, jasnost, primernost, živost, jedrnatost itd. Kdor ta načela v govoru in pisavi spoštuje, tj. piše in govori pravilno, jasno, živo in jedrnat, meni stilistika, doseže s svojo besedo večji učinek kot tisti, ki mu je za vse to malo mar.

Vsako razumno sporočilo nastane pač zato, ker je njegov tvorec (govoreči, pišoči) hotel komu kaj povedati, mu sporočiti tako ali drugačno resnico, z njo vplivati na naslovnikovo zavest, ravnanje, voljo in podobno. Vse to pa je mogoče le, če naslovnik namenjeno mu sporočilo zares dobro razume. To razumevanje moramo naslovniku (tj. poslušalcu, bralcu) čim bolj olajšati, zakaj če je naše besedilo pretežko, nejasno, zapleteno, nerazumljivo, se zelo rado zgodi, da se bralec ne bo potrudil, da bi ga razumel, in tako smo govorili v prazno. Če ni živo, se ob njem zdolgočasi in ga neprebranega odloži. Če je prerazvlečeno, je učinek isti. Uradi in uradne osebe, ki grešijo zoper pravila stila, lahko menijo, da bodo ljudje njihova sporočila in predpise vendarle brali, že zato, ker jih morajo (saj so zanje tudi življenjske važnosti); vendar kažejo s takim početjem svojo precej brezbrizno vest, ki družbeno ni koristna.

Poglejmo si te stvari podrobneje.

JEZIKOVNA PRAVILNOST

Pravilnost v knjižnem jeziku določa splošna raba. Kakšna pa splošna raba je, nam razodevajo slovnica, slovar in pravopis. Potemtakem za prvo silo lahko rečemo, da je v knjižnem jeziku pravilno to, kar učijo slovnica, slovar in pravopis. Slovnica nas uči, kateri so glasovi knjižnega jezika in kje jih izgovarjamo, pa tudi, kako izgovarjamo besede, besedne zveze, stavke in večje stavčne enote, uči nas besede tvoriti in sklanjati, povezovati v stavke in stavčne dele itd. Slovar nas poučuje o besednih pomenih, pravopis, kako sporočila zapisujemo.

Ker se jezik po malem neprestano spreminja, slovnica, slovar in pravopis pa se pri nas ne izdajajo vsako leto, ti priročniki zastarevajo, tj. splošne rabe ne podajajo več čisto zvesto. V takih primerih se nanje ni več mogoče docela naslanjati; vendar jezikovno povprečno izobražen in nadarjen človek, posebno šolar, bolje stori, če se tudi v takih primerih drži

veljavnih določil. Pač pa naj na problem opozori učitelja, profesorja, strokovnjaka, slovníčarja (dopisi radiu, časopisju, akademiji, fakulteti ipd.). Strokovnjaki morajo priročnike čim prej spet spraviti v skladje s splošno rabo.

Zakaj pa ljudje delajo slovnične napake? – Zato, ker se vsakdanji govorjeni jezik precej loči od knjižnega, še bolj pa govorjeni od pisanega. Posebno pri ljudeh iz nekaterih narečij. Komaj kdo govori čisto knjižno, vsi se moramo knjižnega jezika učiti; seveda eni veliko bolj kot drugi.

Praktični jezikovni priročniki učijo pravilno podobo jezika, opozarjajo pa tudi na najpogostnejše nepravilnosti. Tako se jim ljudje še posebej izogibajo. Pravila knjižnega jezika moramo upoštevati, saj dajejo našemu jeziku potrebno enotnost in sorazmerno stalnost, kar je za širše družbeno razumevanje nujno potrebno.

S tem, da je naše pisanje ali govorjenje jezikovno pravilno, pa še ni rečeno, da je tudi dobro. Dobro je šele tedaj, če je jasno, naslovniku razumljivo, in če je hkrati živo in jedrnato, pregledno itd.

Prav tega, kako vse to dosežemo, nas uči praktična stilistika.

JASNOST

Poznanje stvari

Že stari grški in latinski učitelji govorništva so vedeli, da je jasnost sporočila odvisna že od poznanja stvari, o kateri kdo govori. Če npr. sami ne vemo natančno, kako je bilo z junaškim bojem proti fašizmu in nacizmu, ga gotovo ne moremo jasno razložiti komu drugemu. In če smo knjigo površno brali, bomo težko obnovili njeno vsebino, prikazali lik poglavitnega junaka, uganili, kaj nam je pisatelj hotel povedati za življenje. Kako bomo opisali svoj nedeljski sprehod, če smo hodili z zaprtimi očmi?

Če hočemo svet (in sebe) dobro poznati, ga moramo opazovati, preučevati, ga študirati in razmišljati o njem. Tako se nam odkrije njegovo bistvo in premnoge posameznosti, česar vsega ni, če to ali ono poznamo samo po imenu, smo le površno pogledali ali poslušali, bežno doživeli, pri branju preleteli itd.

Predmetnost spoznavamo širše in globlje lahko vse življenje, še posebno pa v mladosti. Ravno v mladih letih moramo hoditi po svetu z odprtimi očmi in ušesi, takrat smo vtisom in spoznanjem silno dostopni; v spomin se nam vtisnejo tako živo, da ostanejo naša zelo trajna last, posebno če novosti postopoma in v primerni gostoti sprejemamo dolgo časa, npr. v daljšem rednem šolanju. Od veliko stvari v prav kratkem času (premnogi tečaji za nadomestitev rednega šolanja) imamo malo koristi.

Upoštevaj naslovnika!

Vendar ni dovolj, stvari le dobro poznati. V sporočilu je treba upoštevati tudi naslovnika, tj. tistega, ki nas bo poslušal ali našo besedo bral. Govoriti in pisati moramo zmeraj primerno izobrazbi in življenjski izkušnosti in tudi starosti naslovnika. Kdor se obrača na gospodinjjo, ki je hodila samo v osnovno šolo, vprašanj v zvezi z našim gospodarstvom

ne more uspešno obravnavati na način, kot jih lahko, če predava strokovnjakom. Profesor razlaga celični ustroj živih bitij na srednji šoli drugače, kot če stoji v razredu osnovne šole. – Seveda je narobe tudi, če kdo govori učeno, pa sploh ni učen, otročje, če ni več otrok. Tuja učenost je res tuja, izposojevalcu nejasna, in le umetniki se znajo vživeti v doživljanje sočloveka tako dobro, da ga znajo podati kot svoje.

Preglednost

In če sporočajoči predmet dobro pozna in tudi upošteva naslovnika, bo njegovo sporočilo lahko še vseeno premalo jasno, če ne bo imelo še nekaterih lastnosti. Tudi pregledno mora biti. Tu ne mislimo na nečitljive čačkarije in podobno (toda tudi brez čitljivosti ni jasnosti), temveč na naslednje: v vsakem sporočilu mora naslovnik vedeti, kje smo in kam hočemo. Na začetku mu povemo, o čem bomo govorili (in čemu); tudi v jedru sporočila ga na več mestih opozarjamo na to, ali se cilju približujemo oz. zakaj se mu začasno oddaljujemo in podobno; na koncu svoje zaključke radi pomerimo ob izhodiščne misli, tako da se vse strne v zaključeno enoto, v kateri je na zastavljena vprašanja dan tudi odgovor.

V pisavi členimo sporočilo s poglavji, vmesnimi naslovi, številkami, tipi črk ipd., v govoru s premori, stavčno intonacijo itd.

Da nas poslušalec (ali bralec) razume, moramo svoje misli razporediti tako, da nam bo sledil brez pretiranega napora. Prav tako mu moramo razlagati postopno, brez preskakovanja. Če v sporočanju kaj važnega preskočimo, našemu naslovniku manjka podatek, ki je potreben za razumevanje, zato je vse naše nadaljnje govorjenje moteno ali celo ogroženo: naslovnik ga lahko ne bo razumel in nas bo zato sploh nehal poslušati ali pa bo odložil naše besedilo. Pri govorjenju je prav zato dobro, če važno misel ponovimo, ker si tako zagotovimo bralčevo pozornost. (Pri branju si bralec mesto, ki ga je pozabil, lahko sam še enkrat prebere.)

Logičnost

K jasnosti veliko prispeva tudi tako imenovana logičnost. Logičnost ni nič drugega kot obnašanje stvari skladno s splošno veljavnim in nujnim. Ko bi npr. kdo dejal, da je sosedov maček mijavkal, čeprav je bil lačen, bi bilo to nelogično: nelogično zato, ker lačne mačke navadno prav z mijavkanjem opozarjajo nase. Pri vsakem sporočanju torej moramo upoštevati zdravo človeško pamet. Če bomo trdili kaj takega, kar se s to pametjo ne sklada, se bo upirala ali uprla, to pa nam lahko vzame bralca ali poslušalca in s tem seveda zmanjša učinkovitost naše besede.

Sploh moramo pričakovati, da se bo zdrava človeška pamet skušala upreti vsemu, kar bo mogoče povedati novega. Je pač lažje – ali vsaj mislimo, da je lažje – vztrajati pri tem, kar že vemo in poznamo, kot pa žrtvovati za osvojitve novih resnic (ki se nam sprva morda tudi ne zdijo koristne) naše duhovne sile. Prav zato se moramo v svojih sporočilih prizadevati za naslovnikovo pozornost tudi s tem, da ga rešujemo pomislekov, ki mu jih zbuja naša beseda. V obliki tako imenovanih retoričnih vprašanj postavimo pred poslušalca ali bralca

njegova lastna vprašanja in nanje sami odgovorimo. Tako ga rešimo pomislekov, spet bo neovirano sledil naši besedi in jo tudi zaradi tega jasno dojel.

Konkretnost – abstraktnost

Jasnost je večja, če smo konkretni, nejasnost, če smo abstraktni. Je pač tako, da svet najlaže dojemamo s svojimi čutili: z vidom, sluhom, otipom, okusom, vohom. Kako težko je včasih predmet ali lastnost ali pojav, ki ga zaznavamo s temi čuti, opisati, da bi ga naš poslušalec ali bralec zares ločil od drugih! Če pa mu ga prikažemo, če ga vidi, sliši, potipa, okusi, poduha, mu je brž jasno, za kaj gre. Stvari pa, ki jih dojemamo in zaznavamo s čutili, so konkretne, abstraktne dojemamo težke brez pomoči čutil, saj jih ne moremo ne videti, ne slišati, ne okusiti, ne poduhati, ne otipati.

Zaradi teže dojemanja se trudimo govoriti čim bolj konkretno, tudi abstraktne stvari ponazorimo s konkretnimi primeri, podobami ipd. Da bo naša beseda nazorna, moramo uporabljati posebni izraz namesto splošnega. V danem primeru torej ne govori npr. samo o psu, temveč povej, da je šlo za ovčarja ali jazbečarja ali buldoga; na paši ti ni treba videti samo živine, temveč tudi krave, vole, teličke, bika ipd.; v gozdu sicer res rastejo drevesa, toda počivat sedeš pod bukev in smreko in jelko in ob leskov grm; tudi ptica, katere petje poslušáš, je ali ščinkavec, ali slavec, ali kos ali itd.

Kontrola

Ali res pišeš jasno, najlaže ugotoviš tako, da napisano odložiš in spet bereš čez nekaj časa. Hitro se bo pokazalo, da vse še ni dobro: da si to ali ono povedal presplošno; da si o zelo važni stvari povedal premalo; da na njeno važnost nisi dovolj opozoril; da si to ali ono povedal prej, kot je bilo treba, drugo pa prepozno; da se za ta ali oni zaimek ne ve prav, na kateri pojem ali besedo se nanaša; da si pozabil napraviti odstavek; povedal preveč v eni povedi, čeprav bi bil lahko v dveh; da je preobširno razlaganje stvar zameglilo; da je tujko, ki si jo zapisal, mogoče razumeti na več načinov, ti pa si mislil na en sam pomen; da tvojega narečnega izraza, ki ti je sicer tako pri srcu, večina bralcev najbrž le ne razume in da ga zato moraš zamenjati s splošno rabljenim knjižnim; da bi bil svoje razpravljanje o abstraktnem predmetu lahko povezal s to ali ono osebo, ki se je ukvarjala z isto zadevo; da si na enem mestu preučen, na drugem pa tudi tebi samemu ni jasno, kako je s tisto stvarjo. Vse te pomanjkljivosti morajo iz naše besede. Ne plašimo se truda v zvezi s popravilanjem, končni dobiček bo le naš: ljudje nas bodo brali (poslušali) do konca, nas razumeli ter nam bili tudi hvaležni. – Kdor nalašč piše nejasno, da ga ljudje ne bi razumeli, pa vendarle mislili, da je učen in pameten, je družbeno škodljiv ali pa duševno nezdrav. Isto velja tudi za tistega, ki je nejasen iz udobja. In kdor stvari dobro ne pozna, naj o njih ne piše in ne govori, temveč se jih raje uči in nauči.

Ko bi pišoči upoštevali taka in podobna pravila o jasnosti bi bilo na svetu izgovorjenih in natisnjenih manj besed, zato pa bi bile tiste koristnejše.

JEDRNATOST

Nil nimis

Ničesar preveč, nas uči latinski pregovor. Ponekod na Slovenskem povedo isto takole: Preveč še s kruhom ni dobro. To velja seveda tudi za govorjeno in pisano besedo: ne besedičimo tjavdan, ne potapljammo svojega poslušalca ali bralca v morje praznih besed. Bodimo kratki, jedrnati. Kratki in jedrnati smo, če uporabimo za to, da komu kaj povemo, toliko besed, da je ravno prav. Prav pa je, če nas je dobro razumel, ne da bi bil moral bogve kaj dodajati iz svojega in ne da bi si bil to, kar je v naši besedi važnega, z muko razbral iz besedne poplave. Vedeti moramo, da je biti obširen lažje kot biti jedrnat. Tudi obširnost je znamenje, da govoreči predmeta ne obvlada prav, da ne zna ločiti važno od manj ali malo pomembnega in se ga prav zato loteva večinoma brez pravega reda, z vseh mogočih strani, primernih in neprimernih. Obširnost tudi sama na sebi ni dobra, ker greši zoper zakon o zmanjševanju mikavnosti: tretji kozarec še tako bistre vode ni več tako dober kot prvi.

Primerno zgoščenost, jedrnatost, lahko primerjamo npr. z vinom; naravno vino ima primerno (čeprav seveda ne popolnoma enako) količino alkohola in koristnih rudnin, ki mu dajejo tipične lastnosti, po katerih ga cenimo. Če dodajamo vinu vode, se zredči, večinoma ga niti piti nočemo; če pa mu vodo odvezamemo, se zgosti, zato ga je mogoče in dobro uživati le v mali količini. Tako je v bistvu z vsem, kot pove že latinski pregovor. Razvodenelo ali preobširno ni pravo, je slabo, manj, malo ali sploh ne koristno. Zato ne bodimo obširni, temveč jedrnati.

Kako pa to dosežemo?

Kako se že temu pravi?

Kratki, jedrnati smo, če stvari in pojave znamo poimenovati, ne pa jih samo opisovati. Prav zato si moramo bogatiti besedni zaklad. Le pomislimo, koliko besed bi porabili, če bi hoteli komu povedati, da smo v gozdu videli veverico, pa imena te živali ne bi poznali. Ali je to manjša žival s štirimi nogami in dolgim košatim repom, ki rada pleza po drevju? Toda to je tudi polh in podlasica in še marsikaj. Podobno je tudi z rastlinami, oblekami, barvami, dejanji itd. Posebno v strokah sploh ne bi daleč prišli, če ne bi uporabljali strokovnih izrazov, npr. roman, novela, povest in podobno v besedni umetnosti, ali pa npr. napetost, jakost, vat, volt, om, kulon v fiziki.

Tudi naslovník marsikaj ve

Iz besedila izpuščajmo vse, kar si naslovník lahko sam dopolni iz svojega znanja in izkušenj. Silno težko poslušamo (in še težje beremo) človeka, ki nam dopoveduje, da sonce vzhaja na vzhodu, da je dan pozimi najkrajši, zato pa poleti najdaljši, da vode tečejo navzdol, ptice, komarji, letala ipd. da letajo po zraku, da ima leto 365 dni (če je navadno, ker prestopno ima dan več, namreč 366) itd. Novec bi mu dali, da bi nas nehal mučiti z znanimi stvarmi. Ali se ne zaveda, da je tako početje pravzaprav žaljivo? Saj naslovníka obravnava

kot nevedneža. – Zmeraj moramo prav presoditi, kaj je naslovniku že znano, kaj ne. Uštejemo se in svojemu sporočilu škodimo tako tedaj, ko komu razlagamo tudi njemu znane stvari, kot tedaj, ko mu pripisujemo znanje nepoznanih.

Nesrečna mašila

Naše pisanje bo jedrnato, če se bomo znali izogniti mašilom. To so besede, ki jih mirno lahko izpustimo, ne da bi svoje sporočilo kaj oškodovali. Take besede so npr. *razen*, *vršiti*, veliko prislovov, nadomestila za predloge (npr. *s pomočjo dleta* namesto *z dletom*), vezniški pari kot *tako – kakor*, kadar ne stopnjujejo, temveč nadomeščajo *in*, pridevniki, ki izražajo lastnosti, po katerih se ne vprašuje, besede, ki se razvidijo iz bližnjega sobesedila, samostalniki ali pridevniki namesto zaimka ali prislova ipd. Prim.: Na sočni *zeleni travi* na planinskem pašniku so se pasle *razne* krave, po tleh so cvetele *različne* rože. – *Vsi* otroci se radi igrajo. – Kdor ni z malim zadovoljen, *ta* velikega vreden ni. – Na trgu se je gnetla *velika* množica ljudi. – Zapadel je *bel* sneg. – Predstava se je *vršila* od treh *pa vse* do petih. – *Izrekel sem mu svojo zahvalo* (= zahvalil sem se mu). – *Delam analizo* naloge (= nalogo analiziram). – Včeraj sem dobil slabo oceno *tako* pri angleščini *kot* pri telovadbi. – *Lovre ni samo* sedel, *temveč tudi* bral (= sedel in bral). – *Za* rojstni dan sem dobil smučī, *sestra pa je dobila* drsalke. – Lanske počitnice sem taboril v Bohinju; tudi letos grem *v Bohinj* (= tja).

Samo v mlinu se dvakrat pove

Jedrnati smo tudi tedaj, če stvari, posebno če pišemo, ne ponavljamo. Saj je znan pregovor: Le v mlinu se dvakrat pove. Ponavljati smemo samo, če menimo, da je poslušalec ali bralec kaj važnega iz našega podajanja pozabil, ali pa če se bojimo, da bi pozabil. Drugo so seveda ponovljene posamezne besede kot npr. *zdaj zdaj*, *hitro hitro*; z njimi stopnjujemo. Veliko ponovitev je v ljudskem pripovedništvu, včasih v pesmih ali, npr. pri Cankarju, tudi v prozi. Umetniki s tem dosegajo posebne učinke, za nas navadne zemljane pa je bolje, da jih v tem ne posnemamo.

Ne pregosto!

Ne smemo pa biti tako jedrnati, da naša beseda ne bi bila več jasna. Kdor piše, posebno pa govori, zelo zelo zgoščeno, zahteva od bralca (in poslušalca) preveč. Saj je res, da bosta nekaj časa naše besede v mislih dopolnjevala s potrebnim iz svojega, toda prehitro se bosta utrudila in nas pustila na cedilu. Razen tega nas dopolnjujeta lahko narobe ali pa sploh ne. Tako je škoda še večja.

Res, da smo navadno raje preobširni kot preskopi, toda velja si glede tega zapomniti: Srednja pot – najboljša pot.

ŽIVOST

Živi mrtvi

Živost ali zanimivost je pravo nasprotje dolgočasja. Dolgočasnosti nihče ni vesel, tudi tisti ne, ki (se) dolgočasi. In zdolgočasimo se kaj hitro! Kolikokrat za vedno odložimo knjigo že po nekaj prebranih straneh, zlezemo vase že po prvih besedah predavatelja in zadremuckamo, dokler nas ne zdrami vljudnostno ploskanje. Če je dolgočasna predstava, se v gledališču zalotimo, da preštujemo lože na desni in levi ali razmišljamo o tem, ali pride na vsakega gospoda v vrsti pred nami res po ena dama itd. Izjemoma tudi vstanemo in gremo.

Kako vse drugače se obnašamo, če zna kdo živo pripovedovati ali pisati: poslušali bi kar naprej, brali tudi do jutra, če bi le smeli in mogli, skoraj žal nam je, da gledališka predstava ni bila daljša. Je tako: žive stvari nas bolj mikajo od mrtvih, gibanje bolj od mirovanja, sprememba bolj kot enolično trajanje.

Tudi pri pisanju živost ni nič manj pomembna. Kaj pa moramo storiti, da bo naša beseda živa? – Marsikaj.

Tudi živa je naša beseda, ne samo nazorna, če namesto splošnega izraza rabimo posebnega, tj. namesto *žival* pač *belouška*, *zajec*, *jastreb*. Treba se je izogibati bledih glagolov, kot so *biti*, *nahajati se*, *vršiti se* ipd. Res lahko rečemo, da je *blizu vasi gozd, v njem mnogo dreves; da se sredi gozda nahaja jasa, na kateri raste veliko jagod, ki so zelo dobre* itd. Toda bolj živo je, če rečemo, da *gozd sega skoraj do vasi, breze in smreke v njem pa se kar spodrivajo. In sredi te goščave je jasa, na njej pa se rdeči jagod, ki jih, tako radi jemo in še rajši za koga naberemo.* – Puščobe vidijo svet v samem obstajanju, živim se razkriva v svojem dejanju in učinkovanju.

Piši, kakor govoriš

Naši spis, pismo, prošnja, članek bodo živi, če se bomo v njih približali govornemu jeziku. Trudimo se torej pisati jezik, kot ga govorimo s prijateljem, sošolcem, sodelavcem, v domačnostni družbi. Izogibajmo se besedam, oblikam, naglaševanju in stavčnim zvezam, ki "žive" le v knjigah. Res se komu zdi, da so imenitne prav zato, ker so samo iz knjige. Mi pa vemo, da se jih drži vonj po papirju, one iz vsakdanje govornice pa so sveže, nazorne, žive. Ali ni *narava* bolj živa od *prirode*, *zato* od *zategadelj*, *skoraj* od *skoro*, *čprav* od *akotudi*, *ljubezen* od *ljubav*, *odločno* od *decidirano*, *samostalnik* od *substantiva* ali *pridevnik* od *adjektiva*, *vôjske* od *vojské*, *na stôlih* od *na stoléh*?

V prostem govornem jeziku navadno uporabljamo kratke stavke in povedi. Dobro jih je tudi pisati, ker so preglednejši. Seveda so v slovenščini dobre tudi dolge povedi, toda teže jih je delati kot kratke. Ko dobro obvladamo kratke, bomo lažje delali tudi dolge stavke in povedi, vendar le takrat, če je misel, ki jo hočemo povedati, res tako zapletena, da je s kratkimi stavki ni mogoče povedati. – Tudi priredje namesto podredja je bolj živo, kakor se lahko prepričaš iz naslednjih primerov:

Ne delaj dolgih stavkov, ker so težko razumljivi – Ne delaj dolgih stavkov, so težko razumljivi.

Zmeraj je vesela, čeprav je veliko prestala – Veliko je prestala, a je zmeraj vesela.

Stopil sem k vratom, da bi jih odprl – Stopil sem k vratom, hotel sem jih odpreti.

Tako jo je odkuril, da se je kadilo za njim – Kadilo se je za njim, tako jo je odkuril.

Bil je jezen, da je kar pihal – Bil je jezen, zato je kar pihal.

Odšel je v Planico, kjer se je smučal – Odšel se je v Planico smučat.

Ko sem prejel telegram, sem se takoj odpeljal – Prejel sem telegram in se takoj odpeljal.

Če ne odidemo sedaj, pridemo prepozno – Odidimo sedaj, sicer pridemo prepozno.

Bralec, ki je bral do tod, je že nestrpen – Bralec je bral do tod, sedaj je nestrpen.

Življenje, ki ga živijo drvarji, je trdo – Življenje drvarjev je trdo.

Vidim, da se dolgočasite – Vidim: dolgočasite se.

Naročil mi je, naj vas lepo pozdravim – »Lepo ga pozdravite!« mi je naročil.

Videli bomo še, da ni vse zlato, kar se sveti – Ni vse zlato, kar se sveti, kot bomo še videli.

Odlična značilnost vsakdanje govornice je tudi njena dvogovornost. Saj se skoraj zmeraj pogovarjamo, tj. drug drugega vprašujemo, si odgovarjamo, povedanemu oporekamo, kaj dostavljamo ipd. Kjer gre, tudi v svojem pisanju uporabljamo premi govor. Pretiravati pri tem pa ne smemo, saj predolg dvogovor utruja. Zato je prav primerno, če ga kdaj krajše povzamemo. Tudi vprašamo se lahko (govorniško vprašanje) in si potem sami odgovorimo. Tako se zdi, kot da s poslušalcem kramljamo.

Če je zapisano, da se v knjižnem jeziku zgledujemo po prostem govornem jeziku, seveda ne mislimo, da je v njem vse zgledno. Ne, v njem uporabljamo tudi nekatere besede, ki so v knjižnem jeziku prepovedane, »požiramo« glasove, se pogosto prekinjamo. Kaj šele, če smo iz narečja, ki se v glasovju in oblikovju močno loči od knjižnega jezika. To seveda ni dobro tudi za knjižni jezik: glasoslovje, oblikoslovje z naglasom že morata biti táka, kot je v slovnici predpisano, in npr. tudi besede *reklc* namesto *suknjič* ne bomo uporabljali, temveč se držali slovarja. Tam pa, kjer nam slovnica in slovar ne odsvetujeta rabe sredstva iz vsakdanje žive govornice, le segajmo po njih in ne po tistih, ki dišijo po papirju.

PRIMERNOST

Stilne zvrsti

Besedila so različnih vrst: leposlovná, časnikarska, poljudnoznanstvena, strokovna, znanstvena, pogovorna, svečanostna ipd. In če pogledamo natančneje katero koli teh zvrsti, vidimo, da tudi ni enotna, temveč spet različna. Npr. pogovarjalna: drugače se pogovarjajo izobraženci, drugače dijaki, še drugače branjevke in vojaki; in spet oče in mati ne tako kot oče in sin ali mati in hči. Dijak z dijakom se ne meni tako kot s profesorjem in tudi častnik obrne besedo drugače, če govori s sebi enakim, kot če ogovarja vojaka. Celó: isti človek govori istemu sogovorniku druge besede, če se z njim prijateljsko pomenkuje, kot če se jezi, ga ima rad ali ga sovraži, Po svoje se kaže pri njem tudi to, ali je dobre volje ali pa ga tare kaka skrb ali bolečina.

Vse te razlike se kažejo v jeziku; vse to moramo pri pisanju in govorjenju upoštevati: saj če je naša beseda jasna, jedrnata in živa, ni še rečeno, da je tudi primerna.

Značilnosti posameznih stilnih zvrsti spoznavamo v posebnem poglavju. Tu si je treba s stališča primernosti ogledati le nekatera jezikovna sredstva.

Tujke

Nekateri bi najraje pisali in govorili same tujke, drugi se jim izogibajo, tudi če so zaradi tega manj jasni ali celo nejasni. Prav nimajo ne eni ne drugi. – Toda, kaj pa so tujke? Nekaterim je tujka vsaka beseda, ki pride v kak jezik iz drugega jezika. Takih prevzetih besed je v večini jezikov veliko. Tisti, ki se jih izogibajo, prav starih ne morejo zavreči, temveč le mlajše. Tako je tudi pri nas: nihče ne zametuje sicer sposojenih besed kot *knez*, *kralj*, *denar*, *meč*, *briti*, *bukva*, *skrinja* ipd., ker potem sploh ne bi imeli s čim poimenovati vsega tega. Pač pa zametujejo tiste prevzete besede, ki imajo slovenske vzporednice, npr. *luft* (= zrak), *nacija* (= narod), *kozmos* (= vesolje), *procenten* (= odstoten), *suma* (= vsota), *vitalen* (= radoživ, življenjski), *ekonomičnost* (= gospodarnost), *svota* (= vsota). Po pravici bi smeli imenovati tujke le tiste besede iz drugih jezikov, ki jih še nismo podomačili in za katere imamo domače splošno sprejete dvojnice. Take tujke so, kadar niso strokovni izrazi, v primeri z domačimi dobro vkoreninjenimi manj razumljive in pomensko nejasnejše. Veliko takih tujk manj izobraženi ljudje sploh ne razumejo.

Na splošno velja pravilo, da v besedilih, ki so namenjena širšim krogom, uporabljamo čim manj tujk, ker bi z njimi oteževali ali celo onemogočali razumevanje. Tudi v lirski pesmi tujka večinoma učinkuje kot hladen tujek. Nekateri uporabljajo v istem besedilu sedaj domačo besedo sedaj istopomensko tujko, češ da je to stilno lepše. Pa ni. Prim.: *Študij svetovne književnosti nam pomaga razumovati pojave v domačih literaturah*. Besedilo oživimo ne s tem, da isti pojav imenujemo z dvema imenoma, temveč s tem, da ga enkrat gledamo z ene, drugič pa z druge strani. (V navedenem primeru je mogoče besedo literatura sploh izpustiti.) Tudi strokovne izraze je v spisih, namenjenih širšim krogom, bolje uporabljati domače kot prevzete; celo v strogo znanstvenih delih je pretirana raba tujk prej pomanjkljivost kot odlika. Prim.: *Za konstriktive (frikative) ali kot jih imenujemo po akustičnem vtisu, za spirante, je značilno, da pri njihovi artikulaciji pot zračnemu toku ni popolnoma zaprta, ampak samo zožena. Glavni slušni dojem traja ves čas artikulacije, karakteristični šum povzroča trenje (od tod ime frikative). – Zanimivo je, da noben jezik ne pozna frikativnih nazalov, ampak samo oralne glasove, čeprav bi bili teoretično mogoči. Verjetno je to posledica respiracijske ekonomičnosti, ker bi bila za takšne glasove poraba zračnega toka prevelika. – V splošnem se tvorijo frikative na istih artikulacijskih mestih kakor eksplozive. Bilabialne frikative ...*

Vrste stavkov

Stilistika priporoča povprečno pismenim rabo krajših povedi, namesto podredij pa priredja. Dolgo poved je treba razbiti v dve ali več kratkih. Poved naj bi povprečno ne imela več kot dvajset besed. Prim.:

Zganilo se je v suhem listju na tleh, švignilo je po deblu navzgor, zašumelo je v vejevju. Pobegnila je plaha veverica, stala je osupla na visoki veji.

»Nikar se ne boj!« se je nasmehnil Jure. In je občutil v svojem srcu: »Kaj ne vidiš, da je to moj dom kakor tvoj?«

V globeli je šumel potok, belo kamenje se je svetilo iz dna. Jure se je napotil po mahoviti rebri nizdol, ker je bil žejen: toda postal je nenadoma ves osupel. V potoku je zašumelo, zaškropilo je srebrno; kopala se je mlada srna, v gibkih skokih se je prikazala iz sence. Jure je obstrmel in je ves vztrepetal od sladkosti. Tudi srna ga je ugledala, planila je iz potoka, pobegnila ni.

»Kaj se me bojiš? Kaj ne vidiš, da sva obadva doma?«

Gledala je nanj z velikimi svetlimi očmi in nič je ni bilo strah.

Tako je bil gozd prijazen z njim; dom ga je sprejel s tistim prisrčnim pozdravom, s katerim je bil Jure prišel ...

Prosti stavek naj ne ima preveč razvitih stavčnih členov, vrivkov in podobnega, ker je sicer nepregleden: Objavljeno gradivo slovarja obsega, *kot že rečeno*, sedem snopičev, tj. XXVII in 664 tiskanih strani; to je dobra petina celotnega slovarja, ki naj bi, *kot je bilo predvideno*, izšel v 30 do. 32 snopičih. Poleg tega tiskanega gradiva, ki vključuje še geslo *criailleur*, pa je ostalo v rokopisu *deloma* bolj *deloma* manj obdelano in izpopolnjeno še gradivo do črke p(i).

Obvezna dolgočasnost

Vsi vemo, da je uradniški način pisanja pretežno zapleten, dolgovezen in nejasen. V njem je premalo živih glagolov, zato pa več mrtvih, in kot naravna posledica tega, preveč glagolskih samostalnikov. Tudi živ ni posebno. Podobno je večkrat tudi s političnim ali znanstvenim besedilom: v njem je za nameček še sama abstraktnost, da se ti naježijo lasje. Ali je pa tudi treba, da se besedila »ponašajo« s takimi neimenitnimi lastnostmi? – Nikakor ne: uradni spis v prijetni jezikovni obliki je več vreden, bolj učinkovit kot v zanemarjeni. Politično ali znanstveno besedilo prav tako ne more biti izjema; tudi zanj veljajo načela jasnosti, jedrnatosti, živosti, primernosti. Kdor misli drugače, vara samega sebe in druge, bralec ali poslušalec pa se bosta od njega odvrnila ali mu sledila z odporom, ki raste iz zavesti, da ga sporočajoči ne ceni dovolj.

Lep jezik

Kdo ima lep jezik? – Tisti, ki se drži stilnih pravil, gotovo. Lepo torej piše in govori, kdor ne dela slovničnih in pravopisnih napak, ni nejasen in zapleten, ve, kaj besede pomenijo, pove, kar misli, na kratko in živahno, naslovniku primerno. V tem je vsa lepota jezika.

So pa nekateri, ki jim je lep jezik nekaj čisto drugega: npr. nenavadne besede iz kakšne zelo znane pesmi ali romana; besede, ki se nanašajo na prijetne strani našega življenja; besede, ki nam prijetno zvenijo in se dajo lahko zapeti; besede, ki imajo veliko samogla-

snikov in malo soglasnikov; modne besede, npr. *tolikanj, pereči problemi, prima, môč*, ali tujke. In pri oblikah tiste, ki se vedno manj govorijo (npr. *sinú, grôbje, na stoléh*). Pri naglaševanju ljubijo mešani naglasni tip v 1. ženski sklanjatvi, pri pridevniku prav tako, a tudi končniški (prim. *temnegà*), enako v 1. moški sklanjatvi (*kupèc, kupcà*) itd. Tudi fraze so nekaterim lepe: po njih mnenju se *sedite, prosim* sploh ne more meriti z *izvolite sesti*, ali *ne prižgite si cigarete z ne usodite si prižgati cigareto* (če ne celo *pripaliti*).

Po pravici povedano, v vsem tem ni nikakršne lepote, temveč samo spakovanje. Tudi v jeziku je naravno vedenje neprimerno več vredno – je lepše od izumetničenega. Bodimo torej naravni v svoji besedi. Da se pa pri tem le ne pregrešimo zoper čut lepote, si zapomnimo nekaj pravil:

1. Res ni lepo, če prehitro ponovimo nevažno ali nepoudarjalno besedo; izpustimo jo raje ali zamenjajmo z zaimkom: *Knjigo o Afriki sem si včeraj izposodil od bratranca*. Knjigo je dobil za god. Če je beseda poudarjena, za razumevanje važna, pa jo smemo ponoviti: *Zborovalci so govorili o planetih. Planeti so nebesna telesa, ki ...* V takih primerih je oziralni zaimek namesto ponovljenega izraza slab: *Danes bomo govorili o planetih, ki so nebesna telesa ...* Čisto navadne so ponovitve, s katerimi govoreči nakazuje svoje čustveno prizadetost: *zdaj zdaj bo tu* ali *beži beži, hitro hitro* (*prvi* izraz se v takih primerih da zamenjati s prislovom, ki izraža naklon ali stopnjevanje). Primerne so tudi ponovitve, s katerimi stopnjujemo (prim. pri Prešernu v *Sonetu nesreče: tje ...*).

2. Tudi enakozvočne besede ali besede, ki zvenijo podobno, ne smejo biti preblizu. Neprijetno nam zveni npr. *druga na vrsti je bila neka druga ženska, ne jaz*. Prim. še: *Predraga moja Draga, pišem Ti ...* Ali: *Ta rok so mi šli izpiti dobro od rok*. Ali: *Smučar je smuknil mimo mene kot blisk*. Tudi ponovljeni veznik za različne odvisnike ne zveni lepo: *Obljubil je, da pride, da popravi pipo, da ne bo več puščala vode*. (Drugo je mnogovezje, kjer ponovitve v primernem sobesedilu lahko koristno uporabljamo.)

3. Tudi čisto vzporedni stavčni ustroj je moteč: *Miha je šel na izlet, Tončka pojde k teti. Teta dela v tovarni*. – Spet pa je tudi simetrija dobra, če hočemo z njo kaj posebnega povedati; prim. *Prešernovo pesem Pevcu: Kdo zna ..., Kdo ve ..., Kdo uči ...*

4. Večalna jezikovna sredstva, npr. presežnik, elativ, prilastki kot *enkratno, nepozaben, absoluten*, prislovi kot *vselej, še nikoli, do pičice* sodobnemu človeku pogosto manj povedo kot manjšalna, ublaževalna: namesto *najlepši* rabi *kar lep, blazno sem zaljubljena – mislim, da sem zaljubljena, perfektna ideja – kar dobra misel, enkratno doživetje – nevsakdanje doživetje, nepozaben večer – prijeten večer, vselej spiš – kar preveč spiš, še nikoli ni bilo bolj napeto – redko kdaj je bilo tako napeto, do pičice vse je res – vse je res* ipd. Večalna sredstva so za današnji občutek kričava.

PILJENJE

Nekdo je zapisal, da je dober stil otrok rdečega svinčnika. Prav zares: kdor svojega pisanja ne popravlja, piše slabše, kot bi lahko.

Prvi zapis je vedno mogoče izboljšati. Tega so se zavedali veliki pisatelji in pesniki: Tolstoj je celo svoje dolge romane dajal prepisovati po nekajkrat, pri nas je Prešeren tudi še po prvem natisu to in ono izboljšal. Dober stil ima le tisti, ki svoje besedilo večkrat pregleda,

da najde pomanjkljivosti in jih odpravi: prelije tu in tam kak stavek, ga napiše na novo, katerega tudi črta, zamenja premočen ali prenizek izraz s primernim ipd.

Piljenja se je treba učiti. Pri enem pregledu ni mogoče paziti na napake vseh vrst. Zato pri prvem ponovnem branju pazimo na to, ali je besedilo slovnično pravilno, potem, ali smo dejanje podajali z določno glagolsko obliko, ali smo res pisali kratke povedi, kolikor se je dalo. Kako važne so kratke povedi lahko ugotoviš, če si napisano bereš na glas. Ali smo bili dovolj jasni, najlažje ugotovimo, če beremo komu drugemu. Morda nam niti ne bo bogve kaj oporekal, zato bomo pa sami opazili, da v tem in onem le nismo dognani.

Šolske naloge seveda ni mogoče še enkrat brati po nekaj dneh, popraviti jo moramo še isto uro. Zato jo preberimo nekajkrat zaporedoma.

Oglej si podrobno naslednji primer za piljenje:

Glavna napaka je danes v tem, ker se o napakah pogovarja učitelj z učenci po napisani nalogi, pri sami popravi, ne pa že preje, ko nalogo pripravlja in planira ter dela zanjo že razne vaje in skuša prodreti v vse stopnje tega kompliciranega procesa. S pripravami bi učenci doumeli smisel prve etape, ki je zelo nujna v uvajanju v spisje. Pred pismenim sestavkom (šolsko nalogo) moramo vaditi niz ustnih in pismenih vaj, nato pa sledi daljše razmišljanje o tekstu zastavljene teme in o načinu, po katerem izvršimo njeno analizo; treba je preiti po dobljenem naslovu na zbiranje in odbiranje snovi. Za vajo bi lahko dajali večkrat tudi po 2–3 teme in z zahtevo, da bi učenci premislili in povedali, kaj in o čem bi napisali pod temi danimi naslovi, a brez obveznosti, da nalogo v resnici tudi pismeno obdelajo. To bi bile pravzaprav le vaje za potrebno miselno opredelitev in usmeritev.

Ležeče pisano je treba izpustiti ali zamenjati s sopomensko besedo. Sedaj beremo: Narobe je, če učitelj obravnava napake le pri popravi, ne pa že, ko nalogo pripravlja in dela zanjo vaje ter skuša pronikniti v vse stopnje tega zapletenega postopka. S pripravami bi učenci doumeli smisel prve zelo nujne faze pri nastajanju spisja. Preden pišemo nalogo, napravimo z učenci vrsto ustnih in pisnih vaj. Nato razmislimo, kateri naslov bi bil za izbrano tvarino najpripravnejši. Tudi na kratko razčleniti jo je dobro. Ko smo se odločili za naslov, začnemo zbirati in odbirati snov. Za vajo bi lahko dajali večkrat tudi po dve do tri teme, učenci pa naj bi o njih razmislili in povedali, kaj vse bi pisali, ko bi dobili take naslove. To bi bile vaje za miselno opredelitev in usmeritev.

Tudi sedaj odstavek še ni idealen. Zadnji del prve povedi, in sicer od *ter* dalje, je pomensko zvezan z drugo povedjo, ki sama nekako visi v zraku. Poskušajmo torej prvo poved popraviti: za vaje postavimo piko, nato pa začnemo: Pri tem učencem razloži tudi vse stopnje zapletenega postopka pri nastajanju spisja. Prve njegove faze lahko vadijo takole: Učitelj da dve do tri teme ... ltd.

ZAKLJUČEK

Ves čas, ko smo razpravljali o stilu, smo poudarjali, da se je treba zavedati tega in tega in tega. Res: kdor si bo zapomnil pravila stilistike in njene nasvete, bo pisal bolje, kot če bi si jih ne. Vendar ne smemo zanemariti tudi druge šole dobrega stila: to je branje knjig z dobrim jezikom. Kdor veliko bere, si nevede pridobi pravila, o katerih je tu šla beseda. Dobi namreč občutek za to, kaj je stilno primerno in kaj ne. Seveda pa je treba za to knjigo brati

počasi, ker le tedaj opazimo stilne lepote, le tedaj se v nas skrivno zgradijo podzavestna merila dobrega stila.

Prvi natis v Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 171–195 (VAJE k posameznim enotam so tu izpuščene). – Objava iz jezika in slovstva 11, 1966, str. 81–91 je bila prevedena v srbski reviji Književnost i jezik, 1967, str. 6–20.

2 PRAKTIČNOSTILISTIČNE PRESOJE

1. POGOVORI O JEZIKU

Brez pravega omahovanja sem sprejel ponudbo uredništva Naših razgledov, da bi v njihovem listu redno razpravljaj o težjih mestih slovenskega jezika, kakor se kažejo v naši tiskani in govorni besedi. Delal naj bi nekako tako, kot v radijskih jezikovnih pogovorih, kjer že četrto leto odgovarjam na vprašanja, kaj je prav in boljše, kako in kam iz jezikovnih in deloma tudi stilnih zadreg. Misel uredništva Naših razgledov je bila, da bi bilo nastopanje s pisano besedo pač uspešnejše, ker olajšuje razmislek in tudi kritični odziv; govornjena beseda je namreč samo za trenutek, gre tako rekoč skozi eno uho noter in skozi drugo ven, medtem ko pisana beseda ostane. Druga misel je bila, da bi bilo prav, če bi od splošnih izjav o stanju našega jezika in kulture besedil ter podobnega, ki jih je v javnosti dovolj in že skoraj preveč, prešli k čisto konkretnim jezikovnim, stilnim in drugim slabostim, ki bi se jih, evidentiranih in obravnavanih v teh pogovorih, nato izogibali ter s tem konkretno prispevali k večji jezikovni kulturi, k boljšemu uspevanju jezika sploh. Seveda bi se o tem razpravljanju razčiščevale tudi zablode naše praktične stilistike, ki za presojo besedil dostikrat uporablja premehanična splošna načela, se premalo meni za posebne možnosti v jeziku in izražanju ter nas s temi neustreznimi merili omejuje v naravnem izražanju.

V pogovorih o jeziku bomo obravnavali v poljudni, ne razpravni obliki pisano množico vprašanj z vseh ravnin jezika, tj. s slušno-pisne, oblikoslovno-skladenjske, besedotvorne in besedoslovne. Radijski jezikovni pogovori mi kažejo, da je povsod tu veliko odprtih vprašanj. Zlasti gre npr. za govorni jezik v javnih občilih (radio, televizija), deloma tudi v naših gledališčih in v filmu, ne nazadnje v péti besedi, morda še posebej popevkarski. Cela vrst vprašanj je v zvezi s slovenskim pravopisom, zlasti z njegovo pripravljajočo se novo izdajo, ki bi želela odsevati tako spremenjeno jezikovno stanje kakor bolj razvito jezikoslovje zadnjih skoraj dvajsetih let. Tudi v oblikoslovju je še marsikaj odprto, posebno pri prevzetih in na novo napravljenih besedah, ali pa v strokovnih izrazih – od biološko-zdravstvenih do tehniških, pa tudi pri humanističnih še dostikrat zaškripa. V skladnji se ne zavedamo dovolj precej široke pahljače možnosti, da isto stvar izrazim namenu in poslušalstvu primerno na različne načine. Podobno je nato še v besedotvorju in besedoslovju. Za zadnje je zlasti značilen pritisk besed z jugoslovanskega vzhoda in evropskega zahoda, pogosto pa nam besedje podvajajo še tako imenovani internacionalizmi z grško-rimsko besedno podstavo. Vse to postavlja včasih tudi jezikoslovca pred zelo zapletena vprašanja; nekatera bi gotovo lažje rešili s skupnimi močmi jezikoslovcev in splošnih uporabnikov jezika.

V naših pogovorih o jeziku pa ne bomo govorili samo o problemih s posameznih ravnin jezikovne zgradbe, ampak bi obravnavali tudi mnogotere pojavne oblike jezika sploh: npr. socialne, kot so zborni in pogovorni knjižni jezik, narečja in pokrajinski govori; pri

funkcijskih zvrsteh sta v ospredju publicistični in strokovni jezik, do neke mere še praktičnosporazumevalni; pa še prenosniški zvrsti, pisani in govorjeni jezik, pri katerih se tudi marsikdo ne zaveda njunih bistvenih različnosti. Enako bodo predmet naših pogovorov tudi druge stvari, povezane z jezikom: jezikovni priročniki, ustanove, ki ga raziskujejo, poučujejo in gojijo, okolje, v katerem jezik uspeva, pa morda še jezikovna politika in podobno. Skratka: pogovorom o jeziku naj bi ne bila nedostopna nobena tematika, ki je tako ali drugače aktualna v naši sodobni besedi.

Pri razpravljanju se seveda ne bomo držali navedenega reda tematičnih področij, ampak se bomo v skladu s trenutno aktualnostjo prosto gibali v začrtanem okviru. Na obravnavo tematike lahko vplivajo tudi bralci Naših razgledov s svojimi predlogi za obravnavanje tega ali onega vprašanja. Za eventualne polemike in dopise bralcev je uredništvo namenilo poseben prostor.

Naše govore o jeziku in odzive nanje naj bi ves čas prevevalo hotenje, da bi bila naš jezik in ubeseditve z njim dobra, boljša, čim boljša, čim manj ovirana, čim bolj učinkovita. Naše geslo bodi splošno, ne individualno dobro in korist. Pozdravljen torej v pogovorih o jeziku vsak, ki našemu jeziku, naši besedi, naši jezikovni skupnosti in jezikoslovju dobro hoče.

Novi razgledi 1979, 12. 1., str. 17.

2. NESMISELNO POUČARJANJE

Odkar imamo na RTV novi dnevnik, ki ga vodijo novinarji tako, da govorno tudi sami nastopajo kot njegovi voditelji, je v našo televizijsko govorico sicer prišlo nekaj več temperamenta in se hkrati izgubilo nekaj napovedovalskega enoličnega in suhega govornega toka – toda po drugi strani se srečujemo tudi s pojavi, ki na te pozitivne pridobitve mečejo neljubo senco, če jih morda celo popolnoma ne zatemnjujejo. To je neka posebna izumetničenost v tem, kako na koncu stavkov in njihovih večjih delov z glasom nepričakovano poskakujejo.

Da bomo bolje vedeli, za kaj gre, naj kritizirani način izgovarjanja najprej predstavimo; to pa tako, da bomo po nepotrebnem poudarjeno pisali s samimi velikimi črkami. Besedilo za to vzemimo iz Dela.

Ljubljana, 23. okTOBRA. Okoli 21. ure je prišlo do hujše nesreče na Tržaški cesti na Dolgem MOSTU. S stoenko zagrebške registracije je proti Vrhniki vozil 45-letni Milorad KICOJEVIĆ. Na Dolgem mostu se je kljub neprekinjeni črti sredi vozišča odločil za preHITEVANJE. Ko je oPAZIL, da mu akcija ne bo usPELA, je odnehal in se skušal vrniti nazaj na desno polovico CESTE (varianta: na DESNO polovico ali na desno poloVICO ceste). Pri tem je izgubil oblast nad voZILOM. Njegov avto je zdrvel čez levo polovico CESTE (varianta: čez levo poloVICO ceste). Zletel je čez nasip kakih 8 m daleč po zRAKU ter na boku pristal na njivo soLATE. Voznika so huje ranjenega (varianta: RANJENEGA) odpeljali v bolNIŠNICO. V vozilu je bil SAM.

Ja, človek božji, porečete, kaj pa se tako razburja? Kdo pa je trdil kaj nasprotnega, to je: da je bilo septembra – ne oktobra; da ni bilo na Dolgem mostu – ampak na Dolgi njivi; da ni bil Kicojević – ampak Kovačević; da se je odločil za previdno vožnjo – ne za prehitevanje;

da ni opazil in da se mu je akcija posrečila; da ni zletel s ceste – ampak s strehe; itd. itd. vse do tega, da nihče ne trdi, da je zletel na njivo krompirja – če je pač na njivo solate; ali da bi bila vsej avanturi botrovala kokakola – ne alkohol; in da voznik ni bil sam – ko nam je prav lahko verjeti, da je sam bil.

Tako branje ali govorjenje (resnici na ljubo bodi povedano, da tega ne počno samo voditelji dnevnika – seveda ne vsi –, ampak v veliki meri tudi drugi novinarji pri radiu in televiziji) ne pači le slovenskega jezika, ampak muči tudi poslušalce javnih občil.

Zadnjič sem glede tega poskakujočega govorjenja pokaral ertevejevske lektorje fonetike, češ kako morejo dopuščati tako jakostno in tonsko divjanje. Veste, kaj so mi odgovorili? Da prizadeti novinarji to svoje nesmiselno poudarjanje zagovarjajo s pravico individualne interpretacije besedil, da – z drugimi besedami – besedila tako doživljajo, torej tako tudi ubesedujejo. In tega individualističnega doživljanja da si ne dajo jemati, nikar vzeti – nikomur!

Ko bi jih mogli prepričati, da je jezik, in sicer tudi stavčna fonetika, za katero tu gre, družbena zadeva, ne zadeva posameznika, in da zato moramo z njim ravnati tako, kot ravna glede govorjenja gotovo kvalificirana večina, ne pa tako, kot se novinarju ravno hoče. Ne hlastati za praznimi, in cenenimi, in utrujajočimi, in poslušalstvo odvrtačajočimi učinki. Sporočamo vendar za to, da prenašamo določeno količino obvestila, da ljudem prenesemo take in take spoznavne, miselne, naravne, socialne, sploh predmetne in oblikovne prvine in zaključene celote, ne pa da jih bombardiramo z nepotrebno jakostjo in tonsko višino in jih s tem spravljamo v stran od tistega, kar jim sporočilo hoče povedati, rinemo pa v ospredje samega sebe.

Takim cenenim in škodljivim učinkom se je treba odpovedati, morebitno puščobo svojega govornega nastopanja pa premagujmo z izbiro ustreznih stavčnih vzorcev, z odkrivanjem predmetnosti z novih, predvsem pa bistvenih strani, z resničnim predstavnim doživljanjem tistega, kar ubesedujemo, z intimno toplino in resničnim navdušenjem, s pristnim ogorčenjem nad stvarmi, ki so resnično take – ne pa da enolično krepko poudarjamo, tj. udarjamo po bobnu, kakor smo pokazali. Saj poslušalci nismo tako naivni, da bi nam kdor koli lahko prodajal rog za svečo, kot lepo pravi srbski pregovor.

Vem, da so te besede ostre in da prizadetim ne bodo ljube. Toda prepričan sem, da ovinčenje v takih stvareh nič ne zaleže; saj se grešniki pač radi potuhnemo in delamo tudi naprej tako, kot nikakor ni prav. Bodimo možati, glejmo resnici naravnost v oči in si nalivajmo čistega vina. Samo tako si lahko pomagamo in dospemo v kulturnejše pokrajine tudi v govornjeni besedi.

Naši razgledi 1979, 26. 1., str. 45.

3. ZADREGA Z VEZAJEM

Slovenci se ravno ne odlikujemo z visoko pismenostjo. To je verjetno posledica tega, ker so naši predniki v prvi polovici 19. stol. končno izbrali prelahki način pisanja – deloma iz objektivnih razlogov, pretežno pa zaradi udobnosti piščočih. Konkretno npr. tak način, da nimamo črk za vsak samoglasnik slovenskega jezika. Tako nam črka e zaznamuje ozki in

široki sredinski prednjejezični samoglasnik pa še polglasnik po vrhu (kar npr. Francozi lepo ločijo: *é, ê, è* in *e*). Podobno je s črko *o*. Naša pisava ne loči kolikosti samoglasnikov (Nemci in Angleži pa jo v glavnem), ne zapisuje mesta naglasa in ne zaznamuje obeh tonov, znanih iz dobre polovice slovenskih narečij, zlasti osrednjih, ki so podlaga knjižnemu jeziku. Tako lahko rečemo: slovenščino je lahko pisati, pa težko prav brati.

Ta nezahtevnost slovenske pisave v zapisovanju glasov nas tako razvaja, da se nismo kaj dosti pripravljene potruditi tudi v drugih stvareh slovenskega pravopisa, ravno npr. tudi glede rabe vezaja, tega ločila višje pismenosti. Pri tem seveda ne mislimo na vezaj za navadno deljenje (jaz ga imenujem deljaj), ampak na pravi vezaj, tj. na kratko črtico, ki se levo in desno stika z deloma besede, ki ju povezuje. Ravno zadnjič sem spet slišal, da ga slovenščina »ne ljubi«. Ta »ne ljubi« je naša pogostna formula, s katero iz knjižnega jezika odganjamo marsikaj, česar dobro ne obvladamo. Torej: vezaja dostikrat ne pišemo tam, kjer bi ga morali, ali pa ga pišemo tam, kjer je napačen.

Na splošno se zadnji čas prebija spoznanje (vsaj v tenkih strokovnih in »pismouških« krogih), da se vezaj v glavnem piše med deli besed, ki bi bili v ustrezni besedni zvezi v prirednem razmerju. Tako priredno zvezo *črn* in *bel* lahko izrazim enobesedno s *črno-bel*. Podobno za pravopis, ki sta ga izdala *Ramovš* in *Breznik*, lahko rečemo, da »smo gledali v *Breznik-Ramovša*«.

Človek bi rekel, da je to silno enostavno. Pa je vendar res, da marsikdo, tudi zelo pismen, tega ne obvlada. Pač zato, ker ne ve, kaj je priredno razmerje, namreč: zveza enakovrednih delov stavka. Ker tega ne ve, piše vezaj tudi med dvema samostalnikoma, ki sta si v podrednem razmerju, kor npr. *Cankar-kritik*, *zdravnik-specialist*, *Ljubljana-Center*. Da gre za podredno razmerje, nam pove pretvorba: *Cankar kot kritik*; *zdravnik*, ki je *specialist*; *centralna Ljubljana*. Tako kot v okviru prostega stavka med stavčnimi členi ne pišemo vejic, tudi me sestavinami besede, nastalih iz takih zvez, ne pišemo vezaja. In nasprotno: nepravilno ne pišejo vezaja (tega je vse polno v naših aktih, napisih ustanov ipd.) v primerih kot *vzgojno-izobraževalen*, *ekonomsko-političen*, *družbeno-političen* ipd., čeprav imajo na misli npr. ustanove, ki vzgajajo in izobražujejo, ekonomske in politične razmere, družbene in politične prilike. Take primere pišejo ali narazen ali pa skupaj, vendar se skupaj pisano *ekonomskopolitičen* nanaša na *ekonomsko politiko* ne na *ekonomski in političen* (kako npr. še *literarnozgodovinski* ipd.).

Tudi sestavljenke nastajajo iz podrednih zvez, zato ne morejo imeti vezaja med predpono in preostalim delom. Vendar pogosto beremo napačno pisano npr. *ne-delo*, *proti-telo* ipd. (nekateri pa pišejo še bolj napačno npr. *supersila* narazen, čeprav je tudi *super-* predpona). Dostikrat pod vplivom neslovenskih (pravo)pisnih navad.

Popolnoma nemočni smo večinoma tudi pri t. i. izpustnem vezaju: z njim nakazujemo, da smo izpustili del zloženke ali sestavljenke, ki je skupen dvema besedama: *družbeno- in ekonomskopolitičen*, *tri- in večdelen*, *sedem- do osemcentimetrške deske*, *družbenopolitičen in -ekonomski*, *pred- in povojni čas*, *strepto- in drugi koki* ipd.

Opozoril bi še na vezaj, ki povezuje jezikovna znamenja (zlasti pisna) različne vrste, npr. števecna in črkovna znamenja, velike in male črke, ležeče in pokončne: *4-dneven*, *C-dur*, *h-kmet*, v *TAM-u*, pri *UNESC-u*, *a-jevski*, *UV-žarki*. Tu stari pravopis teoretično sicer ni zadosten, toda v splošni pismenosti tudi tam ni enotnosti, kjer je predpis v skladu z naravo jezikovnega pojava. K temu vezaju bi lahko prišteli še tip *le-ta*, ali *ne-Slovenec* (bolje pisati

Neslovenec) ter *Slovenija-vino* (loči lastno – od občnoimenskega dela besede), kjer jaz hvallim tip *Slovenijales*.

Pravi jamer je, da tudi ljudje, ki tako rekoč živijo od tipkanja (stavci po tiskarnah, legijoni tipkarič), v veliki meri vsega tega ne obvladajo in pismenim avtorjem najrazličnejših vrst (zamenjujejo vezaj s pomišljajem in dolgim vezajem, kot ga imamo v tipu Ljubljana–Trst).

Ah, črkarjenje – zamahne z roko ta in oni. Pa je gotovo, da je jezikovne kulture dobršen del tudi v tej pisni »malenkosti«.

Naši razgledi, 9. 2. 1979, str. 81.

4. DOGOVARJANJE V JEZIKOVNIH ZADEVAH

Zadnje čase je sem ter tja več govora o družbenem dogovarjanju tudi v zadevah jezika. Dogovarjanje naj bi torej zajelo družbo, celotno družbo, ne le manjših združb, pa naj bodo le-te za jezikovna vprašanja še tako posebej zainteresirane.

Kako naj se to dogovarjanje o jeziku v resnici vrši, pa marsikdo in marsikaka združba razume po svoje.

Nekateri jezikovno dogovarjanje po poti »izvršenega dejstva« nadomeščajo s svojim diktatom: tako npr. ustanova, ki skrbi (naj bi skrbela) za slovenski pravopis: diktirala je SP 1962, nato je glede pisave *bralec* – *bravec* svoj prvi diktat »prediktirala« (še danes ti rani slovenskega pisanja nista zaceljeni) in ga zdaj kot celoto vzdržuje že z drugim fotokopij-skim ali kakšnim že ponatisom ter tako (za mislečega) pač manifestira prepričanje, da sicer drugo lahko »vse teče«, le naš ljubi slovenski pravopis ne in bo torej treba Heraklitov sloviti stavek popraviti v »marsikaj teče«. Nekaj podobnega bi lahko rekli za Delo, ki je debato o uvedbi nove pisave kitajskih imen skrajno nedemokratično prekinilo, še preden se je pravzaprav začela.

Tako početje – kot rečeno – ni dogovarjanje oz. je dogovarjanje v zelo ozkih interesnih krogih. – O ene vrste dogovarjanju v zadevah slovenskega pravopisa pa bi že lahko govorili, če bi pravopis ali Delo upoštevala kritike svojega nauka, izrečene bodisi v obliki formalnih ocen bodisi s pisno prakso zares pismenih ljudi (nikakor pa ne s pisno prakso nepismenih ali le na pol pismenih) in se glede na njo v razumnih časovnih obdobjih tudi spopolnjevala. Še bolj upravičeno bi lahko govorili o dogovarjanju, če bi pred dokončnim sprejetjem odločitev predlog bil dan uporabnikom v dogovarjalno presojo.

Prav nič pa ne bo pomagano, če bi diktiranje prevzela druge vrste ustanova, npr. družbenopolitična. Taki ustanovi naj bi sicer v načelu bila lastna metoda dogovarjanja, vendar se mi zdi (po tistem, kar smo mogli o takem dogovarjanju glede jezika spoznati npr. prek Dela ali lastne izkušnje), da ta dogovarjanja po eni strani preveč tečejo po posameznih tematičnih ali funkcijskih področjih (kar ogroža k pravemu skupnemu cilju usmerjeno prizadevanje), po drugi strani pa je v posameznih delovalnih skupinah premajhen delež tvornih jezikoslovcev (da ne govorim o tem, da so vidnejši od tega praktično ves čas odrinjeni), nekako z argumentacijo, da ne gre za jezikoslovna vprašanja. Tako je torej to dogovarjanje dogovarjanje samo določenih; jezik pa je naša skupna, tako rekoč vseljudska zadeva, vse nas zadevajoča, ne nazadnje torej tudi jezikoslovska. Vsaka zadeva, tudi jezikovno dogo-

varjanje, mora namreč biti vodena z upoštevanjem celote; in v vodenju naše akcije za boljši jezik je pravega tvornega jezikoslovja gotovo premalo, pa ne po nuji, ampak v preveliki meri po volji nekaternikov.

Nekateri dogovarjanje spet razumejo tako, da za svoje tematično ali funkcijsko področje odločajo samo tisti, ki to tematiko ubesedujejo strokovno (npr. biološko-zdravstveno v strokovni besedi, vsa področja v novinarski ipd.). Jezikoslovcu, ki bi na teh področjih želel uveljaviti splošno jezikovno razumnost reševanja, oboji tako rekoč kažejo vrata, tj. ga nikakor ne sprejemajo kot dogovarjalca, ampak ga imajo za tečeža, svojega naravnega nasprotnika, ki naj se skrije za svoj strokovni plot na borno njivico, ki je – tako mislijo – itak samo tolerirana, po pomoti še ne »presežena«. (Načelo: Ne dotikaj se mojih krogov in Dol s strokovnjaki.) Tako teorija ni za prakso in praksa ne za teorijo. Lep primer za potrditev tega je že omenjena zavrnitev razpravljanja o uvedbi nove pisave kitajskih imen v Delu de facto zavračanje ugovora zoper nenaravno govorico na radiu ali televiziji, ali zavrnitev jezikoslovčevega predloga s strani Proteusa, da bi se dogovorili za načela pisanja strokovnega izrazja na njegovem tematičnem področju, in sicer v interesu bralcev, naslovnikov teh glasil. Pri tem zavračanju se samo zatrjuje, nič pa ne utemeljuje tako, da bi obstalo tudi pred trezno presojo (pač pa je dobrodošlo smešenje tistega, ki ugovarja). In vendar k dogovarjanju spada tudi predvsem utemeljevanje.

Končno mislim, da se dogovarjanje mora vršiti predvsem z nekom, ne za nekoga ali v imenu nekoga. In ta nekdo smo tudi (ali predvsem) tisti, ki besedila beremo in poslušamo, ne le tisti, ki jih pišemo (prepisujemo, prevajamo, ...). Zelo me moti, da je v našem dogovarjanju premalo (dostikrat pa nič) ozira na tega splošnega konzumenta besedila.

Dogovarjati se po naši misli moramo vsi na podlagi premišljenega odločanja za stvari, ki so za naš jezik najboljše, in sicer tako za njegove funkcijske službe kakor za njegovo samostojnost, ki jo kot dragoceno dediščino ustrezno razvijamo še naprej in jo želimo prenesti v prihodnost; in to brez misli, da bi bila kdaj »presežena«.

Naši razgledi 1979, 23. 2., str. 105.

5. CVETJE Z VRTOV SVETE PREPROŠČINE

V naslovu smo združili dve znani stalni besedni zvezi: Škrabčevo *Cvetje z vertov sv. Frančiška* in latinsko reklo *sancta simplicitas* 'sveta preproščina'. Mišljene so seveda »cvetke« jezиковne neomikanosti našega časa v slovenskem zbornem jeziku, naj bo pisanem ali govornem. Za zgled nekaj prvih; morebiti se bo kateri od prizadetih vendarle potrkal na prsi in za naprej vsaj manj grešil.

Ena takih zelo vidnih rožic je vejica pred *in*. Saj vsi vemo, kako uči pravopis: Pred vezalnim *in* se vejica ne piše. Piše pa se lahko (prav bi bilo: pisati pa se mora) pred *in*, ki je protivni, ali posledični ali pristavčni ali ... Seveda je treba vejico pisati tudi pred vezalnim *in*, če je drugi del vezalne zveze ločen od prvega s čim takim, kar samo zahteva vejico, npr. z vmesnim odvisnim, ali s kakšnim vrivkom, ali z dostavkom, ipd. Za primer: 1. oče in mati, Zadnje čase veliko bere in hodi na koncerte; 2. Med vami sem bil, in me niste spoznali; Prosili so me za to, in sem šel pobirat podpise; Prišel je domov, ko se je zvečerilo,

in si pripravil večerjo; Pojdi, Janez, in poglej, kdo zvoni; Prišel je pozno, in sicer ob treh ponoči; itd.

Vse docela logično in pravzaprav tudi enostavno. Ne pri nas, ki na pismenost, kot smo že ugotovili, prav nič ne damo. Sveta preproščina vsako pravilo zreducira do nesmiselnosti: Pred *in* vejice ne pišemo. Kdo bi ločil vezalno priredje od protivnega ali posledičnega; pa pazil na to, ali sta priredni sestavini v neposrednem dotiku ali ne. Itd. Sicer pa: kaj pa sploh je priredje, in še vezalno povrhu! Kdo si ga je izmislil – ali v smislu dopisa Delu v nedavni polemiki, ki jo je sprožil Bordon – kdo ga je sploh odobril?! Skratka: skladnje nič ne znamo, ker se je ne učimo (in nas je niso naučili) – saj slovnice ne maramo, kvečjemu kdaj pa kdaj pokukamo v pravopis – pa ne znamo pisati, kot treba.

Kdo ne zna?

Ja, na primer tudi taki ljudje, ki pišejo knjige. Ne bom navajal »topoglednega« tarnanja rajnkega Jakoba Šolarja ob neustreznem pisanju nekaterih slovenskih pisateljev – morda celo slavistov; vzemimo npr. avtorje zbirke Znameniti Slovenci. Takole pišejo: V maju je (Cankar) še mislil na Prago(,) pa se ni čutil zdravega (bolje z vejico) in je ostal doma; rešen je bil šolske klopi, ki mu je bila že dolga leta pretesna (manjka vejica) in zadihal je svobodneje; Čez plan, ki je v vsakem pogledu njegova pristna zbirka (manjka vejica) in to zbirka njegove (...) mladosti; Obvladal je kot otrok dva belokranjska govora, nato pa še tretjega (manjka vejica) novomeškega (manjka vejica) in nazadnje ljubljanskega. Za več zgledov ni prostora. Tudi pri vezniku *ali* so napake.

Drug tak primer je vejica pred primerjalnim *kot* ali *kakor*: pred njima vejice ne pišemo, ko uvaja del enostavne povedi, pišemo pa jo, ko uvaja odvisnik. Primer: *Je rdeča kot kri* ali *Je videti mlajša kot mati* proti *Bolje govori, kot/kakor piše*. Spet pretežno pravilo! Sveta preproščina ga preobrazi: pred primerjalnim *kot/kakor* vejice nikoli ne pišemo (razen če se zapišemo). Potrditve spet iz pisanja učenih mož: (pismo) kaže docela drugačno razpoloženje (manjka vejica) kakor ga je nekaj tednov prej opisal prijateljici; Šlo je kajpada za docela drugačno dela (manjka vejica) kakor so bile Cankarjeve stvaritve. – Tudi pisec, ki se zelo rad kritično spotika ob sodobni jezik drugih, ob vejici (in marsičem drugem) kar prelahko zahaja v nevarna razmerja (ne le z Ahacom/Ahacem): intelektualno pa smo prav tako šibki (manjka vejica) kot smo bili; da ne bo več dvoma (manjka vejica) ko je vse v vprašanju. (Ta *ko* pa niti primerjalni ni – bi rekli v Cankarjevih Hlapcih.) Za tolažbo vendarle tudi prav: Je njena svetloba bolj mrzla, kot je sicer električna svetloba. (Breznik je učil: Ne ponavljaj prehitro iste besede.) – Vejice pred primerjalnim *kot/kakor* zelo pogosto manjkajo tudi v Delu, zdi se, da še zlasti v uredniških sinopsisih.

Lahko bi navajali še druge vejice, ogrožene od zamgovitega pohoda svete preproščine, npr. zlasti pri polstavkih, tj. stavkih z neosebno glagolsko obliko ali z izpuščenim pomožnikom *biti*. Itd., itn.

Ko je ne tako davno RTV občinstvu 'zagovarjal' v sočno prleško obarvani govoricci tretjo, nespremenjeno izdajo slovenskega pravopisa naš znani »vidnik«, mi je prišla na pamet »revolucionarna« misel, veljavna tudi za pravopisno sveto preproščino: Kaj ko bi vsi mi z novim pravopisom vendarle osvežili in spopolnili znanje slovenskega knjižnega jezika! Vsaj malo, 'lépo prosim'.

Naši razgledi 1979, 9. 3., str. 141.

6. UMETELNOST KOT ODKUPNINA ZA MARSIKAJ

Kaj pa je zdaj to? Znamenit, zelo znamenit pojav, pri nas, ki na kulturo jezika prav malo damo, kolikor nekateri sploh. Ponašati pa se človek s takim nehanjem pravzaprav vendarle ne more: nekje globoko v nas ostaja občutek krivde, neradosti, neopravičenosti.

In to ni prijetno. Treba je torej nekaj storiti, da bi take očitke v sebi vsaj utišali, če se jih že ni mogoče docela znebiti. (Seveda vidim, da so med nami – vsaj videz je tak – tudi ljudje, ki jih vest zaradi lastne jezikovne nemarnosti prav nič ne vznemirja. Ti so že onkraj dobrega in zlega – mrtvi; in na obujanje od mrtvih, kot je pribijal Prešeren, se je zmeraj gledalo kot na čudež največje vrste. Te torej pustimo pri miru in se vrnimo k tistim, ki imajo vsaj kanček slabe vesti zaradi svojega neskrbnega jezikovnega vedenja.)

Svojo očitajočo vest seveda lahko ozdravimo le tako, da odpravimo vzroke za očitjanje. To pa v zadevah jezika zahteva včasih – pravzaprav zmeraj – kar precej napora: treba bi bilo npr. preštudirati slovnico (ali jo sploh kdaj vzeti v roke), oz. tisti njen del, ki obravnava naše težave v jezikovni rabi, treba bi bilo seči večkrat po slovarju, ne nazadnje po pravopisu. Sploh bi si bilo treba ustvariti pravi nazor o jeziku – nemara tudi s tem, da bi v kakem učbeniku prebrali zgodovino slovenskega knjižnega jezika – ali si odgovoriti na vprašanja v zvezi s sporočanjem itd. Skratka: kup stvari, neprijetnih že na prvi videz, napornih v vsakem primeru. Končno se zatečemo k rešitvi, ki tako zelo ustreza našemu potrošniškemu času: k lektorju, da nam besedo popravi, in če smo »samovestni«, si izberemo kakšno jezikovno posameznost, evidentirano kot znamenje jezikovne omikanosti, in s to jezikovno »elitno« posameznostjo nato zakrivamo svojo splošno jezikovno neomikanost. Nekaj primerov.

Nedavno sem v izgovoru slovenskega igralca, ki nastopa bolj sam, opazil vrsto »drobnih« izgovornih pomanjkljivosti. Tako je *gledalca* izgovarjal kar *l*; v imenovalniku ednine pa *z e* namesto s polglasnikom (včasih tudi tako in tako), *gledalko* in *gledalce* pa kar bolj *z l*. Sam je povedal, da ima določene težave tudi s pravopisom. Prvo je pač življenje in stremljenje k velikemu, jezikovne sitnosti pa ...; recimo da se zanje odkupim s tem, da bom v pred *r* in *l* izgovarjal zobnoustično, ne *z* obema ustnicama, kot bi bilo za Ljubljano bolj prav. Ali pa bom sploh težil k spremembi naravne rezonance svojega govorjenja: saj je umetnost v posebnem, mar ne?

Ali ko mnogi javno nastopajoči zadnja leta izgovarjajo *z v* namesto *z l* besede kot *izobraževavni*, *narodnoosvobodivni*, *raziskovavnost*, celo *čitavnica*. Zato pa tam, kjer je v zbornem jeziku predpisan *w* govorijo *l*, npr. v besedah *volnen*, *popolnoma*, *bralca* ipd. Kar bojim se, da bomo kmalu slišali še *spavnica* in *kopavnica*.

Ali primer z naglasnega področja. Marsikdaj ima knjižna slovenščina dovoljene dvojnice, v stari slovnici in pravopisu dostikrat brez oznake, katera je boljša, bolj iz našega časa ali splošna in katera slabša, časovno že odmaknjena ali redkejša. Tako npr. pri zaimkih *ta* in *ves* v rodilniku (*tega*, *vsega*), kjer lahko naglasimo prvi ali drugi zlog. Recimo, da imam kot človek s Štajerskega s slovenskim knjižnim naglaševanjem precej težav in mi to zbuja občutek neizpolnjenega dolga nasproti knjižni slovenščini. Vest si bom skušal utišati s tem, da začnem uporabljati pri teh dveh besedah manj navadni naglas, tj. *tegà*, *vsegà*, in zdi se, da se od tega trenutka zame ne more ravno reči, da se za kulturo slovenskega knjižnega jezika ne bi trudi. Torej mi, sitnobe jezikoslovske, dajte mir!

Odkupnina za majhno kultiviranost v rabi ločil je npr., da za vsakim velelnikom v stavku

postavljam klicaj, ko ga je pravilno rabiti – ne glede na glagolski naklon – le, če gre za čustveno poudarjanje. Ali dvopičje pred vsakim naštevanjem: *Na sprehod so šli: oče, mati in sin.* – Tipična odkupnina za nekultiviranost je tudi odpravljanje trpnika za vsako ceno, npr. tudi v primerih kot *Take stvari se ne povedo na glas.* Ali pri besedju: *Ni zmoget jasno povedati, kaj hoče* (prav: *ni mogel*). itd. Veliko teh stvari poganja hkrati z vrta svete preproščine, in včasih tako podpira še »jezikoslovna« teorija.

Kje je pot iz tega? Vodi le prek resničnega poznavanja jezikovne zgradbe na vseh ravninah. Za to pa je treba delati, več kot smo tega navajeni doslej. Bližnjice v kulturnih zadevah – tudi ko gre za jezikovno kulturo – ni.

Naši razgledi 1979, 23. 3., str. 169.

7. NE BOD'MO ŠALOBARDE, KRANJCI MOJI

Dr. France Prešeren o slovenskem knjižnem jeziku ni pisal le Nove pisarije, kakor bi bilo mogoče sklepati po nekem gradivu za javno razpravo (str. 8 do 9), ampak je med drugim napisal kaj tudi proti nepuristom, pa proti tistim, ki ljudskega jezika nekako več ne vidijo in naš slovenski knjižni jezik lažno kulturno odpirajo nasproti svetu (nasproti tujemu svetu, bi se moralo reči, saj smo svet vendar tudi mi, ki slovensko govorimo, če še tako skromen njegov delček). Mislimo npr. na enega izmed njegovih zabavljivih sonetov, natisnjenih v Poezijah (in ustrezno interpretiranega tudi v Slovenskem knjižnem jeziku 3, mimo česar gredo vse novejšje interpretacije, ker jim pač ne gre v koncept preprostega, »transparentnega« preganjalstva purizma). Štirivrstičnici tega soneta se v Kidričevem zapisu (Prešeren I, 1936, 165) glasita tako: Ne bod'mo šalobarde! Moskvičanov, / Gorenjci moji! knjige mi berimo, / in kar nam vŕše bo, uzma't se učimo / od bogmejev na meji Otomanov! – Iz kotov vseh od Skjapetrov do Šamanov / tak, kakor srake gnezda vkup nosimo / besede tuje, z njim' obogatimo / slovenskih novi jezik Ilir'janov.

Ta dohtar je seveda imel dolg jezik, to vsi vemo – in so mu ga tudi primerno zaračunali. Toda če smo kdaj le še čisto iskreni, bomo priznali, da je »žebeljico zadeval na glavico«, in ne samo to, ampak da je še danes ves, kar ga je, neskončno aktualen. Saj tile štirivrstičnici v celoti zadevata premarsikatero pisanje (in govorjenje) naše dobe, ko se pri nas tako rekoč »uzma« ne le od Skjapetrov do Šamanov, ampak tudi od Skjapetrov do Amerikanov – vse prek, kakor kateri, ki mu je mikrofona (ali pa časopisni stolpec) na voljo, če hoče (in če ne hoče, kakor ga pač nese). Čudovit je ta Prešeren, čeprav mu je letos ob prazniku vidni mlajši publicist v Ljubljanskem dnevniku naštel toliko neaktualnega, da sem se resnično spraševal, zakaj tega dohtarja potem sploh še častimo. Prešeren namreč ni na višku le, ko zavrača ilirizem (kakor za njim še I. Cankar, in za tem še J. Vidmar), ampak tudi tedaj, ko govori o prevzemanju besed iz drugih jezikov v slovenščino sploh (tisti, ki so proti purizmu, lepotno to imenujejo bogatenje slovenščine ali kulturno odpiranje v svet). Prešeren nič umetno ne loči (kakor po njem Breznik) tujke od izposojenk, njemu so besede le domače ali ne, in ne glede na izvor le potrebne ali ne. In marsikaj se mu ni zdelo potrebno, kar se je prevzemalo takrat »v svrhu kulturne izgraditve« našega knjižnega jezika.

Danes smo znova tam, ko nam pisarji in govorúni potujčújejo pisavo in izgovorjavo, besedo

in besedno zvezo, stavek in celotno sporočilo – ko jih »bogatijo« zlasti s prvinami jezika, ki se stika s Skjaptri (v nedavni preteklosti in v prevodih tudi danes še jezika v dotiku s Šamani). No, bodimo pravični, nič boljše ni s prvinami, ki nam gradijo tretji deželni jezik, kot bi rekel Breznik (angleške besede), ali četrtega, strokovnega (latinske besede).

Najprej primeri z vzhoda: *kruto stališča zavzeti* (postaviti se na togo s.), *odkloniti vzroke* (odpraviti), *iz petnih žil* (po Jurančiču: z največjim naporom, na vse kriplje), *domačin s čašico mekane* (gostitelj s šilcem mehkega), *moštvo je zatajilo* (odpovedalo – tudi puška), *ocenjujejo, da je položaj v slabem položaju* (menijo, vidijo), *povzpel se je na govornico* (govorniški pult), *mislim, kako je sedaj pri nas mraz* (da je ...), *zalagati se za* (truditi), *častna reč* (beseda) itn. Človek se spomni Župančičeve (po spominu): Kaj bo z vami, vi mejniki štirje, pa to sedaj upravičeno razširi na vse naše področje, še zlasti na mesta in mesteca, in v misli stráhu vprašuje: Boš, rod, ki bivaš tod, boš v duši čvrst?

Ondan sem – menda v Jani – bral dopis o raku: eno njegovo vrsto pisec imenuje *pulmobronhialno drugo carcinom laryngis* – kakor da vsi poznamo strokovno zdravstveno izrazje. To je vendar luč, ki ne sveti. Ali pa latinska imena cvetlic v Zakladih Slovenije – ali niso odveč, kakor tisti vezaj, ki prav tam daljša *avto-cesto*, ko je že v naravi tako kratka. Pa da ne boste rekli, da želim vse posloveniti: v resnici sem za več slovenjenja. Enako se nam vračajo v športno besedo *out, puck*; zakaj se ne poslovita *speedway*, ali tudi *rally*, vsaj pisali bi ju lahko kot desettisoče drugih prevzetih besed!

Po tujem preveč hlastamo, svoje premalo cenimo. S plevami zagrinjamo domače kleno zrno, sami sebe usihamo in umiramo. In nazadnje bo res, kakor pojeta preostali Prešernovi kitici: Prekosili res bomo vse narode, / nar/širši/ med jeziki jezik bode, / ki se iz te čobodre bo naredil, / ker bomo tak govorili v /Ae/moni, / ko žlobodrali so tam v Babilonu, / ko bil jim Bog je govorico zmedel.

Naši razgledi 1970, 6. 4., str. 206.

8. PRVOTNO DOMAČE IN PREVZETO

Prvotno domače je tisto, kar smo podedovali iz praslovanščine ali v časih po njej sami ustvarili (napravili): *kruh* in *dom*, in *potok* in *reka*, in *ptica* in *človek*, in *polje* in *log*, in *duh* in *duša*, in še in še – so iz praslovanščine; slovenski jezik pa nam je dal – po Ramovšu – npr. besede, kot so *(n)obeden* ali *starši*, *dežela* ali *prešuštvo*, *ječa* ali *življenje* ali *trpljenje*, *morati* ali *vesoljni*, *zastonj* ali *precej*, *vendar* ali *ampak*, *fant* ali *život*, in *sicer* ali *spluh*, in še in še.

Med stvarmi, ki nam jih je dala slovenščina, so tudi prevzete besede: *hiša* je taka in *brajda*, *miza* in *gmajna*, *pila* in *drajna*, pa *efekt* in *defekt*, *mošt* in *miting*, *portal* in *biznis* in *džez*, *kros* in *tajmavt* (*izčasje?*), in spet še in še. Dolga vrsta je teh besed, verjetno samo bolj znanih čez dvajset tisoč iz neslovanskih jezikov. V katerem smislu je te besede dala slovenščina? – V tem, da jih je vzela za svoje, jih pregnetla po svoji podobi, če je bilo treba, in s tem okrepila (dostikrat tudi le pomnožila) orodje, s katerim skušamo svet preletiti v svojo jezikovno in besedilno obliko obstajanja, preletiti stvari iz ene tvarnosti v drugo: jezikovno in besedilno.

Že večkrat sem se ustavil ob živem stiku tega, kar je naše od »vekomaj«, že dolgo časa ali že kar, in tega, kar šele postaja naše iz nenašega. Na vseh ravninah jezikovne zgradbe se to kaže, in pri tem se jasno razodevajo sicer skrite zakonitosti slovenske jezikovne zgradbe. Tako sem v glasoslovju opazil, da je vsak *e* ali *o*, ki pride k nam s tujega (ali pa z na novo napravljeno besedo, ki se ne naslanja na že dan morfem, tj. najmanjši del besede s samosvo-jim pomenom), sedaj zaznamovan z ozkostjo: *Unésko, Tógo, fréska, Móro, tózd* in *afežé*. Široka *e* in *o* sta bolj samo naša: *žéna, vóda, globóko, nêsem, hrôpem, gôri, dól*. Le pred *j* se domači in prevzeti *e* pri mlajših govorečih enačita: *mêja, sêja, idêja*) in pred *v* o-ja: *sôva, sinôva, bôvla*; in neslovanski *e* pred *r* je zmeraj samo širok: *afêra, Hêra, bêrek*. Domače besede se pred *r* lahko kažejo v svoji e-jevski razliki: *bêre, pêre – bêra, zamêra, zmérja*. Kdor tu zavestno hodi drugačno pot, plava proti toku živega sodobnega slovenskega jezika, mu brez potrebe moti smer in učinkovanje.

Ali pa vzemimo drobec iz oblikoslovja. Slovensko je *gospodar gospodarja* (daljšanje osno-ve *z j*) proti *par para* in *govor govora* (osnova se ne daljša). Na levi strani pomišljaja so večzložnice, na desni enozložnice (in redke izjeme: *car carja*) ter ničte tvorjenke iz glagola (in še nekaj besed na listi: *Madžar-a, sever-a – vendar Severja*, ko gre za lastno ime). Ta zakon velja tudi za prevzete besede: *Homer-ja, Schiller-ja, Carter-ja, Mostar-ja, Pucar-ja, monter-ja, firer-ja*. Seveda velja to tudi za *semafor-ja, Shakespear-ja* – in zakaj ne tudi: *Moliérja*. Tako jezik teži k nezapletenosti, čimvečji enotnosti, k učinkoviti netežkosti. Kdor zavira ta razvoj, zavira naravno težnjo živega slovenskega jezika na ljubo zastarevajočemu izročilu in »praslovanskim« pred sodkom.

Ali pa pripisovanje *spola* novim in na novo prevzetim samostalnikom. Naravno pravilo slovenskega (knjižnega) jezika je: če se ne končujejo na nenaglašeni *a* ali pa ne zaznamujejo ženske osebe, je vsaka taka beseda moškega spola prve sklanjatve: ženskega torej le primeri kot *doména* ali *afêra* ali pa *Karmen* in *Giti*, vse drugo moškega: *radio* in *avto, rolo* in *finale, NUK* in *tozd, Unesco* in *SALT* (ali *Salt*), *ZIS* in *angažmá, Tripolis* in *polis*. Na podlagi javno propagiranega napačnega (ali veliko manj primerne) nazora pišočci (in govoreči) vsemu temu, kar je jezikovno odločeno za moško, dostikrat vsiljujejo nenaravno žensko in s tem nesklonljivost; to povzroča skladijsko napetost v jeziku: prim. *tozd*, ki, če ni moškega spola, mora imeti ob sebi stalnega spremljevalca, večinoma v obliki pridevniškega prilastka, da zvemo, za kateri sklon in število gre. Zmeraj sem se čudil grobi jezikovni »finosti« tistih, ki pišejo zveze kot *naših tozd* ali *tri tozd* ali *s tozd* (mišljeno *s tozdi*) itd. Kdaj se bomo spametovali tudi tu in Save ne bomo več obračali navzgor? Seveda pa je, kot je bilo ob neki priliki duhovito povedano, mogoče napraviti vodno elektrarno tudi na Triglavu, če je stroške za njeno zgraditev in pogon mogoče kriti od kod drugod. – V tretjo žensko sklanjatev se take besede uvrščajo kolikor toliko še kar, če se nanašajo na kaj, kar je samo enkrat dano (nima torej neednine) in v naši zavesti živi tudi kot polno poimenovanje, npr. SZDL kot socialistična zveza delovnega ljudstva ipd., čeprav tudi ni nemogoče uvrstitve v 1. m. sklanjatev (*pri s z d l -ju*.)

Načeta problematika je gotovo preobširna za tak kratek pogovor. Tako nismo prispeli do ti-stega, kar nam je dalo pobudo za to novo razmišljanje o domačem in prevzetem: torej bomo prihodnjič obravnavali srečavanje domačega in prevzetega pri besedotvorju.

9. DRUŽLJIVOST DOMAČEGA IN PREVZETEGA V BESEDOTVORJU

Z večanjem ubesedovalnih potreb vsak jezik prej ali slej poseže tudi po sredstvih drugega jezika. Ta drugi jezik je ali jezik zemljepisnega sosedu, ali glavni jezik upravne, politične ali verske skupnosti, lahko pa tudi splošni kulturni jezik, kakor sta za evropske jezike, zlasti pa za njihove strokovne zvrsti, latinščina in stara grščina. Prevzete besede so lahko netvorjene, posebno iz latinščine in grščine pa tudi tvorjene na načine, ki so vzporedni slovenskim. Tako so netvorjene prevzete besede npr. *avto, alt, burš, gol, lak* – tvorjene pa *avtomat, akt, socialist, golman, lakirati*. – Na podlagi tvorjenih prevzetih besede se lahko zelo namnoži besedotvorni inventar prevzemajočega jezika, v konkretnem primeru naše slovenščine. Rekli bi celo lahko več: v jeziku se ustvari nekaka dvojnost besedotvornih sredstev: ena so za tvorbo iz domačega, druga za tvorbo iz prevzetega. Tako imamo za pomen 'vršilec dejanja' slovensko priponsko obrazilo *-ec* (z variantami *-vec* oz. *-a/ilec*), pri prevzetih besedotvornih podstavah t. i. zahodnega izvora pa se ravno to obrazilo ne more uporabljati. O tem nas prepričujejo z ene strani tvorbe kot *nosec, klavec, nosilec* ali *bralec* ter *absolvent* ali *agitator*, z druge pa nemožnost tvorb kot **nosator* ali **agitiralec*. Tako v veliki meri velja: prevzeta besede dobiva prevzeto besedotvorno obrazilo, neprevzeta pa neprevzeto.

Vendar pravkar zapisano pravilo velja samo do določene mere.

Tako na splošno lahko rečemo, da se skoraj vse prevzete predpone dajo zamenjati z našimi domačimi namesto *areligiozen, antifašističen, surrealističen, inkompetenten* lahko rečem – in bolje je, da tako storim – *nereligiozen, protifašističen, nadrealističen, nekompetenten*. Tako »prevajanje« predpon je zaželeno zato, ker se s tem dela jezik lažje razumljiv, v nekem smislu tudi gospodarnejši (saj potem nima toliko podvojenih zmogljivosti, ki so nam kaj lahko v napoto). Seveda pa so tudi prevajanju predpon postavljene določene meje: tako za *kooperirati* nimamo vzporednice *sooperirati*, verjetno zato, ker bi to pomenilo nekaj drugega (tj. 'operirati še s kom'); sicer pa lahko rečemo *sodelovati*, vsaj za nekatere rabe te besede.

Družljivost domačega in prevzetega pa je močno zmanjšana, kot nam je nakazal že primer **agitiralec*, pri desnih obrazilih, zlasti ko gre za samostalnike, morda tudi glagole (prim. redke tvorbe kot *fiksati, miksati*). Še manj možnosti kot naša priponska obrazila ob prevzeti podstavi imajo prevzeta priponska obrazila ob neprevzeti podstavi: besede kot *zabušant* (verjetno je tudi *zabušavati* prevzeto) ali *polomijada* nam zvenijo nenavadno, stilno zaznamovano, vendar za *zabušanta* sploh nimamo druge rešitve (če bi že namesto *polomijada* lahko rekli *velika polomija*). Primera nas torej uči, da v stiski (ali izjemoma) jezik potrpi tudi s takimi mešanci; te vrste sestavljenka je npr. *antidelec*, kjer se priporoča vendarle domača predpona, torej *protidelec*. Popolnoma pa se je usposobila pripona *-anje* za tvorbo glagolnika, tako da je prišlo do dvojnosti tipa *agitacija – agitiranje*, pri čemer je izraz z domačo pripono bolj dejanje, s prevzeto pa v veliki meri zlasti rezultat dejanja (prim. *publiciranje – publikacija*). Ni pa praktično nobene prave ovire za rabo prvotno slovenskih pridevniških desnih končnih obrazil ob prevzeti podstavi, če seveda pomensko ustrezajo: tako besedi *akademija* delamo raje pridevnik *akademijski* kot *akademičen*, še zlasti pa je družljivo priponsko obrazilo *-en -na -o* s prevzetimi podstavami, da pridevnik sploh občutimo kot tak: *materialen* (iz *materialis*). Spet pa pripone, kot je *-abilen* s pomenom možnosti, niso zamenljive s slovenskima *-ljiv* ali *-en*.

Pri zloženkah iz samostalnikov ni pravih ovir za vezanje domačega in prevzetega, morda

po načelu SP 1962, kjer se je zahtevalo *avtogaraža* proti *avto cesta* in kar je tudi v SSKJ še ostalo v tem smislu, da je nasproti *avtogaraža* vendarle možno *avtocesta* in *avto cesta*. – Nedavno je bila v Delu omenjena zloženka *plinifikacija*, ki naj bi bila menda docela oporečna. Meni se (kljub temu, da *geografijo* moram ali pustiti ali pa jo v celoti prevesti z *zemljepis*, ne pa na pol posloveniti, nemara v *geoslovje* ali *geopisje* ali *geoznanstvo*) – meni se torej *plinifikacija* ne upira tako, kot bi se mi *gazifikacija*, ker *gas* pri nas pač ni dobil statusa stilno nezaznamovane zborne besede. Pač pa priporočam tip *cankaroslovje*, *prešernoslovje* (in torej *shakespearoslovje*).

Sklep tega razmišljanja je, da iz neslovenskega prevzeto do neke mere ohranja svojo samobitnost z nekakim izolacionizmom nasproti drugorodnim besedotvornim prvina in da se enako vedejo prvotno slovenske prvine. Popolnoma ločena pa ta dva svetova vendarle nista in se nam tudi ne zdi primerno rušiti mostov, ki jih slovensko jezikovno jedro gradi na ono drugo stran.

Naši razgledi 1979, 11. 5., str. 270.

10. IZRAZJE IN IZRAZOSLOVJE

»Slovenščina v javni rabi« se je po dolgih letih torej dogodila. Gre za sveženj šapirografiranih poročil področnih komisij in za besedila obeh vodij, na sestanku v Portorožu pa smo slišali še vrsto razpravljavcev, ki so vsak po svoje skušali prispevati k temu, da bi se v naprej slovenski jezik kazal v večji lepoti, moči in samobitnosti, kakor se večinoma kaže zadnje čase. – Vse to prizadevanje in nastopanje bi bilo treba celostno premisliti in presoditi, če bi seveda bilo časa za to. Prizadevanje bi bilo treba bolj uskladiti, skoraj v celoti pa ga od splošnega izjavljanja in presojanja usmeriti h konkretnemu uresničevanju boljšega jezika v naših sporočilih (jezika od nastopajočih menda nihče ni ločeval od uporabe jezika). Pot k boljšemu po mojem vodi prek podrobne analize jezika v posameznih funkcijskozvrstnih besedilih (sam sem nekaj takega poskušal v 60-ih letih ob zdravstveni besedi, zadnja leta pa ob naravoslovni). Zdi se mi še zmeraj, da bi bilo zelo prav, če bi nastopajoči (in pišoči, ki so predmet njihove kritike) vendarle začeli študirati ustrezna jezikoslovna dela (slovnico, slovar, stilistiko, zgodovino jezika in jezikoslovja), pa seveda tudi – da bi se mogli opirati na sodobni slovenski pravopis, ki ga nekateri tako učinkovito že leta tlačijo pod mernik, da noben žarek skrite luči ne more osvetliti teme vsesplošnega tavanja tudi v stvareh, ki so nedvomno že dognane. (In pri vsem tem so bila pravila novega pravopisa, o katerih govorim, namenjena ne predpisu, temveč najširši javni obravnavi, ravno temu, kar se v pisanju o akciji »slovenščina v javni rabi« imenuje podružbljanje! Sam seveda nisem prepričan, da so družba vodstva takih in drugačnih združbenih teles, ampak da smo družba ti in jaz in ta – vsi.)

Kar še ni, morebiti še bo, se tolažim in kot jezikoslovec mislim na svojo strokovno-znanstveno področje tudi v okviru naslova tega sestavka.

Ko sem poslušal in bral besedila nastopajočih o jeziku v strokovnih besedilih, sem opazil, da ne ločijo *izrazoslovja* od *izrazja*. Prvo je veda o strokovnih izrazih, drugo strokovni izrazi sami. Do tega mešanja med izrazoslovjem in izrazjem prihaja zato, ker *terminologija*

pomeni oboje. Tu smo torej natančnejši in ustreznejši, če uporabljamo neprevzeti dvojnici. – Zadnji čas se mi je ob prebiranju dela mlade znanstvenice aktualizirala starta misel o našem slavističnem izrazju, ki je v veliki večini podvojeno: poleg neprevzetega obstaja skoraj v celoti še prevzeto, t. i. mednarodno (nekateri ga zamenjujejo z znanstvenim) z grško-latinskimi besednim in morfemskim inventarjem: recimo *glagolski – verbalni, oblika – forma, opisni – perifrastični* itd. Nekateri – še zmeraj preštevilni – zagovarjajo za znanstvena besedila t.i. mednarodno izrazje, drugi mešajo eno in drugo, tretji uporabljamo predvsem domače. Verjetno se ne motim, ko mislim, da se v zadnjem času vendarle bolj nagibamo k domačemu izrazju, deloma tudi iz misli na jezikovno samobitnost in lastni izrazilni ponos, hkrati pa zato, ker je domače izrazje razumljivejše tudi nestrokovnim bralcem. Za tako izrazoslovno kulturo se seveda moramo zavestno odločiti. Omenjena mlada znanstvenica se očitno je, zato z veseljem beremo veliko domačih poimenovanj strokovnih »predmetov«, kjer sicer naš »mednarodni« strokovnjak navadno utone v »mednarodni« izrazni imenitnosti. Navedimo nekaj takih parov: *asindeton – brezvezje, fabula – zgodba, kompozicija – zgradba, retoričen – govorniški, kompakten – strnjen, frekvenca – pogostnost, rekcija – vezava, paralelizem – vzporednost, apelativna funkcija – pozivna vloga, element – sestavina/prvina, modalnost – naklonskost*, itd.

Slabo je, če se take dvojnice uporabljajo iz stilističnih razlogov (da se ne bi ponavljali isti izraz). Takó v strokovnem pisanju isti pojav ni prav imenovati enkrat *literatura*, drugič *književnost*, tretjič *slovstvo*, četrtič *leposlovje* itd. K higieni izrazoslovja spada, da se stroka končno odloči za eno poimenovanje iz snopa sopomenskih in ga nato disciplinirano utrdi v splošni rabi.

Morebiti še eno ne sme biti pozabljeno. Uveljavljenemu izrazju določene vrste, npr. domačemu, ne delajmo konkurence z nepotrebni prenovitvami, kot je npr. *členjenje* nam. *členitev* ali *dopolnilnik* nam. *povedkov prilastek*, ali *vezava*, ko ne pomeni vplivne moči na sklon, itd.

Rekel sem, da bi v kulturi jezika od splošnega prešli h konkretnemu, od naj-bi-bojstva k stvarnemu pretresu, ne nazadnje pa k učenju tistega, kar že imamo. Že ustvarjenega sveta ni mogoče usvatiti še enkrat ali uničiti z neomenjanjem (prezrte izdaje jezikoslovnega izrazja v gradivu za portoroški posvet).

Naši razgledi 1979, 25. 5., str. 297.

11. JEZIKOSLOVJE IZ PRAKSE ZA PRAKSO

»Prosim Vas za nasvet glede pisave velike ali male začetnice v primerih, ki jih pravopis iz leta 1962 ne obravnava, ali pa (pri tem) ni jasen. Čakali smo novi pravopis, a smo dočakali le ponatis.« Tako mi za uvod piše naša nekdanja študentka slavistike, zaposlena po diplomi pri podjetju Sava Kranj, in nadaljuje: »Zdi se mi razumljivo, da z veliko začetnico pišemo naslednja imena: sozde (*Sava Kranj*, tozde (*Tehnični in kemični izdelki, Umetno usnje, Velopnevmatika, Energetika, Orodjarna, Izobraževalni center*), delovne skupnosti (*Delovna skupnost skupnih sektorjev*) ipd., tako tudi pripadnike delovnih organizacij (npr., *Savčan, delavec Save*). – Z malo začetnico pa naj bi po mojem mnenju pisali manj-

še oddelke znotraj teh organizacijskih enot (npr. mehanične delavnice, elektrodelaavnica, oddelek za vzdrževanje šibkotočnih naprav, sektor za pripravo prodaje, kadrovski sektor, nabavni sektor itd.). V naše akte smo vnesli tudi pisavo *tozd, sozd, ozd* namesto TOZD, SOZD, OZD (oz. namesto da bi izpisovali prvotna večbesedna poimenovanja, iz katerih so nastali *tozd, ozd* in *sozd*, konkretno *tozd* iz *temeljna organizacija združenega dela*). – Lepo prosim za odgovor, da ne bi bila več v dvomih glede pisave teh imen, ki se pogosto pojavljajo v samoupravnih sporazumih, pravilnikih in v glasilu Save. – Zelo rada bi prišla k Vam osebno na razgovor tudi o drugih strokovnih problemih, a ne vem, ali imate kdaj čas tudi za nekdanje slušateljce.«

Tako glas iz prakse, skoraj iz stiske mlajšega strokovnjaka, ko se znajde pred vprašanji, težkimi tudi za ljudi z daljšim in morda tudi »višjim« stažem.

Najprej o zamenjavi velikih črk z malimi v primerih tipa *tozd* itd. Zadnji čas je to že precej na splošno sprejeto, saj se uvideva, da gre pri tem za poimenovanja, nastala po t. i. mešani besedotvorni vrsti, kjer prvotno večbesedno poimenovanje v besedotvornem postopku najprej skrajšamo do črke (ali do mere, ki se nam zdi primerna za izgovor bodoče besede), nato pa to združimo, opremimo z naglasom in na podlagi zunanjih značilnosti tvorbe dooločimo spol (načeloma moški, ženskega le, če se beseda končuje na nenaglašeni *a*). Pisava z veliko (*TOZD*) je samo pripomoček, s katerim na začetku uporabe opozarjamo na posebno besedotvorno zgodovino tvorjenke, v bistvu pa postane nepotrebna v trenutku, ko ljudje vedo, za kaj pri poimenovanju gre. Če je tako (akronimično) poimenovanje lastnoimensko, pri prehodu na navadno pisavo dobi veliko začetnico (npr. *Tomos*). – Ravnali ste torej prav.

In sedaj k velikim začetnicam pri imenih podjetij itd. – Vi ste se odločili, da bi večje take enote pisali z veliko začetnico, manjše pa z malo. Po mojem mnenju to ni pravo načelo, ampak se je treba vprašati, ali je kaj lastno ime ali ni. In če je lastno ime, se piše z veliko začetnico, pa naj zaznamuje še tako majhnost, če pa ni lastno, ampak občno ime, se piše z malo začetnico, pa naj zaznamuje ne vem kako obsežen pojav. Tako se izgovorjeno KOVAČ piše z malo začetnico, ko zaznamuje poklic, vendar z veliko, kakor hitro je priimek še tako neznatnega človeka. Enako je z *loka* – *Loka*, *novo mesto* – *Novo mesto*, *industrija gumijevih izdelkov* – *Industrija gumijevih izdelkov*, *zakon o usmerjenem izobraževanju* – *Zakon o usmerjenem izobraževanju* itd., itn. Če mislimo na vrste ustanov, gre za občno ime, če na posamezno, individualno ustanovo, čisto določeno tam in tam, za lastno ime – in pišemo ga z veliko začetnico.

Če je torej pri vas delovna enota *Orodjarna*, je lahko ravno taka tudi *Mehanična delavnica*, ali *Oddelek za vzdrževanje šibkotokovnih naprav*, ali *Nabavni sektor* itn. v okviru čisto določene delovne organizacije. – Seveda pa je bilo že večkrat povedano, da dostikrat ne mislimo na oficialno ime te ali one organizacije ali njenega oddelka, ampak le na njihovo vrsto – in takrat jih pišemo z malo začetnico. Prav lahko si npr. mislimo poved naslednje vrste: *V sozdih Save in Iskre imajo tozde za orodjarni in izobraževalna centra pa tudi za delovne skupnosti skupnih sektorjev* itd., *manjši oddelki pa so mehanične delavnice, oddelki za vzdrževanje naprav* itd.

Rešitve na podlagi velikosti torej niso ustrezne, ker so odvisne od individualne presoje (po tem načelu bi se *Albanija* v okviru *Evrope* ali *Slovenija* v okviru *Jugoslavije* tudi pisala z malo, in enako je še z veliko stvarmi.) – Če ste se odločili drugače, pač popravite. Vsi se vse življenje učimo in skupaj iščemo najboljšo rešitev, tj. z najmanj dvumnosti. Na

videz enostavnejše ni skoraj nikoli tudi boljše. – (Na univerzi imamo sprejemne ure za vse, ne le za študente.)

Naši razgledi 1979, 8.6., str. 333.

12. JEZIKOVNA DIVJANJA

Tako bi lahko imenovali popolnoma samosvojo rabo prvin jezikovne zgradbe, te nadindividualne, skupnostne danosti. Opažamo jo na vseh jezikovnih ravneh: v izgovoru in pisavi, v besedju in njegovih oblikah, v skladnji, v besedilu. Poglejmo si jih nekaj.

O *intonacijsko-poudarjalnem* divjanju nekaterih naših novinarjev in tudi napovedovalcev smo tu že spregovorili. Omenili bi lahko še izgovorjavo prevzetih lastnih imen, deloma pa celo občnih, po merilih dajajočega, ne sprejemajočega jezika; ali pa v celoti »uvoženo« stavčno fonetiko, npr. iz italijanščine ali celo iz ruščine. S *pravopisnega* stališča bi tokrat obravnaval kot primer divjanja rabo velike začetnice pri besedi *moderna*. Vsi vemo, da se tako imenuje prenovitveno besednoumetnostno prizadevanje ob prelomu 19. in 20. stol. Doslej smo to besede, kakor tudi *dekadenco* ali *simbolizem*, pisali z malo začetnico, in večinoma pri tem tudi ostajamo. Kolikor vidim, pa nekemu umetnostnozgodovinskemu piscu tako pisanje ni bilo pogodu, in besedo je začel pisati z veliko začetnico, kar se je nato kar hitro preneslo tudi v pisanje slovenistične posnemovalke vsega, kar ni slavistično strokovno – in že imamo v jeziku nepotrebno izbiro: ali z veliko ali z malo. Povprašal sem, zakaj z veliko, in odgovor se je glasil, da namenoma, iz posebnih razlogov. Ker mi ta namen in ti razlogi niso bili razodeti, ostajam pri mnenju, da tako počutje ni drugega kot opazno nadomestilo za odsotnost večjih, pravih vrednot v pisanju »dotičnikov« o moderni (kolikor pri začetniku tega pisanja ni bila vzrok pravopisna nepoučenost). Posnemovalci se bodo seveda našli, in tako bo mogoče to sedaj še divje postalo normalno, slovenski pravopisni sistem pa bo po nepotrebem obremenjen. Res ne vem, zakaj ne bi potem začeli pisati tudi *Nova stvarnost* za slovstvo 30-ih let našega stoletja, ipd. – Sploh je videti zadnje čase neko željo po »poveličevanju« (da ne rečem »poveličanju«), po odlikovanju nekaterih pojavov z izrednim pisnim statusom. (O tem obstoji v Slavistični reviji objavljena dokumentacija v zvezi s pravili za novi slovenski pravopis. To poveličevanje, da bi iz istovrstnega to in ono povzdignili na posebno ravnino (»splendid isolation«), npr. nekatere praznike ali nekatere zgodovinske dogodke, medtem ko bi drugo ostalo tam doli v nižavah povprečnega, se mi ne zdi zdravo – nasprotno. Nekje sem že zapisal, da rešitve ni v zunanjem odlikovanju poimenovanja, ampak je v vsebinski globini in bogastvu, v pozitivnosti in privlačnosti poimenovanega. – Torej manj zunanega manifestiranja, pa več notranje vsebine in nenadomestljivosti.

Druge vrste divjanje vidim tudi v nespoštovanju norm glede *rabe ločil*, o čemer sem prav tako govoril tudi že na tem mestu. Da o tem ponovno pišem, me je nagnila zadnja letošnja številka glasila naših mladih vseučiliščnikov, kjer odsotnih vejic kar mrgoli, tudi čisto navadnih. Nelepa spremljava sicer pogumne miselne, npravne in kritične samosvojesti tega glasila (ki se pa neredko prevesi tudi v bolj malo primerno izzivalno objestnost). – Rešitev tu vendar ni lektor, boljši lektor; prav vsak pišoči se mora zavezati za načelo kulturnosti tudi v teh »drobnih« stvareh. Že

zato, da te slabosti ne odvrčajo pozornosti od tistega pomembnega, zaradi česar pišemo, in se izpostavljam.

Ali pa npr. *besedje* in njegove oblike. Zadnje čase je postala supermoderna beseda *ocenjevati*: *Ocenjujejo, da je voznik za krmilom zaspal*. Včasih smo rekli: *mislijo, sodijo, menijo, mnenja so, zdi se, videz je* itd. Ali ni dovolj teh sopomenk, ali jim res moramo (na podlagi srbohrvaščine) dodati še eno, tako, ki povzroča nered v ustroju slovenskega besedja? – In samovoljnosti v besedotvorju: Pravičen pridevnik besede *Nikaragva* je *nikaragovski*, naši novinarji pa so – ko že niso sprejeli v SP 1962 napačno izpeljanega *nikaragujski* (prav danes pa sem tudi to obliko spet našel v Delu) – ustvarili obliko *nikaraški* in si ne dajo dopovedati pravega. Kakor da radi priznamo vse, le tisto, kar je naravno in splošno, težko, če sploh. Ali smo res nedostopni za vsako v logiki stvari utemeljeno sporazumevanje? Zakaj se od skupnega, premišljenega ravnanja izgubljam v temu nasprotno individualiziranje? Ki nam počasi, a zanesljivo žaga vejo, na kateri sedimo. – Ali pa nesklanjanje besede SALT, itd., itn.!

Jezik je sredstvo sporočanja, v marsičem zelo zapleten ustroj; ker z njim skušamo izraziti vse, kar je, si mora ves čas bogatiti inventar svojih sredstev, dostikrat tudi iz drugih jezikov in z lastnostmi, ki se nekam težko prilegajo osrednjemu jedru v vseh pogledih ustreznih sredstev. Odločimo se vendar za načelo, da jeziku funkcioniranja ne bomo oteževali z nepotrebnimi samosvojestmi in neprilagojenostmi.

Naši razlgedi 1979, 22. 6., str. 361.

13. POUK SLOVENŠČINE V SREDNJI ŠOLI

Splošno znano je, da naša srednja šola stori premalo za to, da bi bili njeni absolventi zares pismeni: tj. da bi svoje znanje o jezikovni zgradbi in njenih sestavinah (pouk slovnice) znali uspešneje uporabljati pri tvorbi sporočil (pouk sporočanja), pa tudi zgodovina slovenskega jezika s stilno razlago umetnostnih besedil jim večinoma ne more nič pomagati pri razumevanju jezika in okoliščin njegovega obstajanja in delovanja, iz preprostega razloga, ker jo premalo – kolikor sploh – poznajo. Tako je splošno – izjeme pa pravilo le potrjujejo.

Razlogi za to nezaželeno stanje so različni in so bili naši javnosti že večkrat razgrnjeni v premislek: na eni strani je tu splošen upad obvladanja jezika (ne samo pri nas), ne nazadnje kot posledica dejstva, da danes srednje šole obiskuje tako rekoč vsak, da šole kot celota ne morejo več izbirati učencev, ki bi imeli za kulturnost sploh, s tem pa tudi za jezikovno, več razumevanja in potrebe po njej. Na drugem mestu je pri nas gotovo zmanjšanje števila ur za ta predmet v primeri s prejšnjo srednjo šolo, kar kvarno vpliva na pouk, ovira utrjevanje snovi, za skupne vaje in vaje sploh ter njihovo kontrolo, seveda pa tudi za spraševanje – vse to pa se nujno pozna pri končnem rezultatu. Verjetno že na tretjem mestu med razlogi za slabo obvladanje jezika je manj branja kvalitetnih besedil, zlasti še ob velikem pritisku malo kvalitetnega čtiva, s kakršnim nas, še zlasti mlade in nekatere izobrazbene sloje, preplavljajo t. i. množična občila, pisna in slušna, včasih prav pošastno nizke duhovne (in jezikovne) ravni. Na splošno je danes človek tudi preveč sprejemalen, tj. sprejema ponujena besedila, premalo pa iz te ponudbe pametno odbira, tj. enostavno po načelu prave

vrednosti in resnične kulturne koristnosti, še zlasti malo pa skuša sam obogatiti ponudbo (npr. tudi s kritičnimi odzivi) verjetno tudi zato, ker za to nima posebno ugodnih pogojev, npr. v našem časopisju ali prek radia in televizije.

Ne med zadnjimi razlogi za tako nezavidno stanje jezikovnega znanja in usposobljenosti za kultivirano sporočanje pa je tudi dejstvo, da se v naši srednji šoli tudi v okviru danih možnosti jezik in njegova zgodovina pa sporočanje in stilistika besedil dejansko premalo gojita. Vedno znova slišim od študentov prvega letnika slavistike, da so v šoli imeli predvsem slovestveno zgodovino, jezika pa le toliko, da se ne more reči, da ga ni bilo nič. In če ga je že bilo kaj, potem ne tako in ne v tistem obsegu, kakor predvidevajo učni načrti. – Spričo tega sem z veseljem podprl predlog Zavoda za šolstvo SR Slovenije, da bi se sedanji pouk slovenščine razdelil v dve samostojni veji: na eni strani v slovstvene vede (zgodovina, teorija), na drugi v jezik (z neumetnostnim sporočanjem). Če bi za usmerjeno izobraževanje, ki se nam bliža z zmeraj večjimi koraki, to delitev sprejeli, bi dosegli naslednje: v urah slovenskega jezika ne bo več mogoče obravnavati slovenskega slovstva, kakor se dela zdaj, ko sta oba predmetni sestavini pod skupno streho slovenščine. To bi bilo še zlasti nemogoče, ko bi slovenski jezik učil učitelj, ki se zanj posebej zanima ali ima več smisla zanj, slovstvo pa spet učitelj z enakimi prednostmi. Vsak bi se za svoje področje lahko tudi polneje razvil, posebno še, če se je na univerzi, kot večinoma do pred desetimi, petnajstimi leti, usposabljal praktično le za učitelja slovstva. Tudi ko bi isti učitelj učil eno in drugo, ga bosta že različna naslova predmetov zavezovala k različni tematiki in torej tudi k obvladovanju dveh tematik. Tudi pri učencih se bo pojavila naravna zavest, da z znanjem iz slovstvene véde ne morejo zapostavljati znanja iz jezika in sporočanja, ampak je treba do stopnje pozitivnosti obvladati eno in drugo. V takih pogojih bi bilo v šolah lažje rabiti tudi jezikovne priročnike.

Ugovori zoper to delitev niso prepričljivi. Npr. da se bo odslej učil jezik brez slovstva in slovstvo brez jezika. Saj bi jezikovni pouk s svojega stališča (nauk o funkcijskih zvrsteh) zajel tudi umetnostna besedila, predvsem pa seveda neumetnostna, ki so sedaj spričo umetnostnih močno zapostavljena, v okviru slovstvenega pouka pa bi se odkrivala posebne stilne lastnosti umetnostnih besedil posameznih obdobij in t. i. formacij. Tudi v zgodovini se ne bi mešalo jezikovno s slovstvenim in se ne ocenjevalo z neustreznimi merili. Ali pa »argument«, da se problematika pouka jezika da zajeti kar v slovstvenem pouku, ali pa bi jo opravili s kompjuterskim testiranjem ipd. Ali ravno tako krepek »argument«, da bi učitelj jezika bil lahko tudi slab, in je potem slab učitelj slovstva boljši od slabega učitelja jezika.

Resnih argumentov branilcev nedeljivosti slovenščine torej ni slišati. Tudi glede na to bi bilo torej le naravno, ko bi se dokončno odločili za predlagano delitev. Dobri rezultati take delitve ne morejo izostati.

Naši razgledi 1979, 6. 7., str. 394.

14. SLOVENŠČINA V JAVNOSTI

Pobudo za ta sestavek nam dajejo Sporočila posvetovanja o slovenščini v javnosti (eden doslednejših naslovov: slovenščina v javni rabi), ki jih je nedavno prineslo Delo. Šest strani večinoma drobnega tiska o tem, kakšna da je slovenščina in kako ji pomagati iz reve. – O tem dolgem

besedilu tu seveda lahko podamo le splošno sodbo glede tistega, kar se nam zdi zlasti pereče: Mestoma je zelo splošno (na sploh pa skoraj brez vsakršne »zgodovinske« podstave), če ne celo nedoločno – zlasti tipično je to za poglavje Slovenščina v oboroženih silah in drugih obrambnih dejavnostih. V glavnem pa se vendarle ugotavljajo številne slabosti v rabi slovenskega jezika na naslednjih področjih: 1. v političnem življenju, zakonodaji, upravi, sodstvu; 2. v vzgoji in izobraževanju (in slovenskem jezikoslovju?); 3. v množičnih občilih; 4. v gospodarstvu; 5. v turizmu; 6. v oboroženih silah in drugih obrambnih dejavnostih; 7. pri delu za slovensko izrazje; 8. v prevodih; 9. v zamejstvu. Tako bi človek s Cankarjem lahko rekel: Položaj slovenskega jezika je v slabem položaju (in jezikoslovja tudi). – Kaj torej vendar storiti?!

Magična formula Sporočil je podružbljenost, kot npr.: »podružbljena kultura in jezikovna politika«; »družbene organizacije /.../ in ustanove /.../, ki se ukvarjajo z raziskovanjem jezika, naj opozarjajo tako družbenopolitične organizacije kot ustanove družbenopolitičnih skupnosti in druge družbene dejavnike na jezikovne nepravilnosti in na neučinkovito in neustrezno rabo slovenščine«; »moramo poskrbeti za ustrezno pripravo na kadrovskih šolah«; s pomočjo družbenopolitičnih dejavnikov je treba zagotoviti reorganizacijo priprave in zalaganja učbenikov«; »za vsako stroko bo treba izdelati ali dopolniti ožje strokovni del predmeta, ga ustrezno raziskovalno podpreti in v skupinskem sodelovanju razviti potrebno metodiko«; »izrazoslovna prizadevanja posameznikov so dragocena, vendar vse manj zadostna, zlasti kadar ostajajo v ozkem krogu strokovnjakov«. – Družba, skupina, je vse, posameznik mu torej praktično nič ne pomeni. In vendar ravno od posameznika prihaja večina sporočil, ravno posameznik je tudi raziskovalno v jeziku najbolj dejaven in pobuden in slab.

Drugi pripomoček naj bi bil stalen odsek (Sporočilo pravijo seveda »sekcija«) Slovenščina v javnosti Republiške konference Socialistične zveze za obravnavo družbenih jezikovnih vprašanj. Ta odsek naj bi imel svoj odbor za praktično delovanje (in tako nekako naj bi bilo tudi na nižjih, npr. občinskih ravneh). Preko teh odborov naj bi se najširše razpravljalo že o doslednjem gradivu obravnavanja slovenščine v javnosti, odsek pa naj bi ustanovil tudi »delovno skupino za jezik na vseh področjih besedne umetnosti (pisni in govorni)«, ta »skupina naj posebej pro- uči jezikovnoteoretsko vprašanje na teh področjih in da pobude za izdelavo ustreznih učnih programov na pedagoških ustanovah (zlasti na AGRFT, RTV, Akademiji za glasbo, dramskih krožkih, FF, PA, v usmerjenem izobraževanju)«. Itd.

Omenimo še nekaj v sporočilu navedenih negativnih dogajanj v jeziku, ki bi jih bilo po našem še posebno dobro precizirati: Kaj je npr. mišljeno z »nekaterimi usmeritvami nacionalne jezikovne politike na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze, na pedagoških akademijah v Ljubljani in Mariboru, v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, v strokovnih društvih in podobno«? Kaj so »najširše obravnave družbenih jezikovnih vprašanj«, ki naj »stalno potekajo v organizacijah Socialistične zveze, v Republiški konferenci SZDL in v njeni sekciji Slovenščina v javnosti«? In kaj je »širše družbeno zaledje, zadostno organizirano in jezikovno napredno usmerjeno«? – Za konec naj ugotovim, da ta dokument ni dovolj odrazil tistega, kar pozitivnega v jezikoslovju in delovanju imamo, ne nazadnje tudi glede kulture javne besede, in je zato v preveliki meri bo-bi-naj-stvo: le-to bo zares pozitivno, ko ne bo več le v hotenju, ampak v odločilni meri živo dejanje. Prav tako pogrešamo vsaj besedice o slovenskem pravopisu, katerega pravila so ravno zaradi širokega družbenega obravnavanja (družba tu pomeni družbeno predstavništvo) dejansko odtegnjena prav tej široki družbi, blokirano pa je že leta tudi vsako delo za izdelavo slovarskega dela SP. Meni osebno se zastavlja tudi vprašanje uzakonitve varovalnih postopkov za slovenski jezik v javni rabi in v uresničevanju pravic in dolžnosti, ki izhajajo iz

definicije, da je slovenski jezik v Jugoslaviji enakopraven z drugimi, v Sloveniji pa uradni. In še to: Ali si Odsek z Odborom pri SZDL (ob izkustveno izpričani odsotnosti vrhunskih jezikoslovnih strokovnjakov v tej akciji) ne nalaga pretežkega bremena ob hkratni razbremenjenosti tistih ustanov in njihovih predstavnikov, ki so po naravi stvari za to, da skrbijo za jezik – tudi za njegovo javno rabo in jezikovno politiko?

Naši razgledi 1979, 20. 7., str. 413.

15. O KOPIČENJU LOČIL

Novi predlog pravil slovenskega pravopisa loči t. i. skladijsko in neskladijsko rabo ločil: prva zaznamuje pojave skladijske ravnine jezika, druga pa so samo pomožno sredstvo, npr. oblikoslovja ali česa že. Tako je pika na koncu povedi (tj. samostojnega stavka) skladijsko ločilo, za številčnim znamenjem (števk) pa zaznamuje le vrstnost ali kratnost (1. = 'prvi' ali števk 'prvič').

Tako se s stališča našega naslova postavlja prva vrsta vprašanj: Kaj je, če se srečata istovrstno skladijsko in neskladijsko ločilo. – Ker je neskladijsko pred skladijskim, je večinoma tako, da neskladijsko spodrine istovrstno skladijsko, to pa tako, da pišemo samo neskladijsko (ali pa skladijsko malo pomaknemo v desno). Primer za piko: *Na obisk so prišli: Tine, Tone, Jurij, Meta* itd. (ali redkeje: *Na obisk so prišli Tine, Tone, Jurij, Meta* itd.). (Primeri za vprašaj in klicaj menda niso možni.) Tako drugo ločilo pa je potrebno, če v eni povedi navajamo še drugo drugačnega skladijskega naklona ali čustvene obarvanosti, kot je nosilna poved, npr.: *Znano geslo iz NOB je bilo Smrt fašizmu – Svoboda narodu.* oz. *Naslov znane brošure je Kaj storiti.* Kdor rad piše narekovaje se lahko reši še tako, da dá navedek v narekovaje: *Znano geslo iz NOB je »Smrt fašizmu – svoboda narodu!«.* Če pred navedek postavimo še dvopičje, dobimo t. i. premi govor: *Znano geslo iz NOB je: »Smrt fašizmu – svoboda narodu!«.* (V tem primeru narekovaji lahko tudi odpadejo.) – Nekaterim se zdita najbolj ustrezni zadnji dve varianti. (S tem pa smo že pri vprašanju stilističnosti v stavi ločil, o kateri bo govor prihodnjič.)

Druge vrste kopičenja ločil imam ob narekovaju. Tu se postavlja vprašanje, ali je (so) ločilo (ločila) pred narekovajem ali za njim. Pravilo za to v Evropi (ali vsej?) je kar enostavno: če se navaja cela poved, pride ločilo pred drugi narekovaj, če pa le en njen del, je ločilo za drugim narekovajem: *Rekel je: »Janez ne more priti.«* proti *Rekel je, da »Janez ne more priti.«* Ali: *Rekel je: »Figo!«* proti *Rekel je »figo.«* Podobno: *Znano geslo med NOB je bilo »Smrt fašizmu – svoboda narodu!«.* Če je dobesedni navedek cele povedi pretrgan z vmesnim spremnim stavkom, stoji ločilo prav tako pred narekovajem: *»Domov bom šel,« mi je rekel, »šele čez kak teden.«* Če je naveden le del prvotnega besedila, je narekovaj tudi tu prej: *Rekel mi je, da gre domov »šele čez kak teden.«* Če je naveden le del prvotnega besedila, je narekovaj tudi tu prej: *Rekel mi je, da gre domov »šele čez kak teden.«* Če je naveden le del prvotnega besedila, je narekovaj tudi tu prej: *Rekel mi je, da gre domov »šele čez kak teden.«* In če je narekovaj neskladijski, je ločilo vedno za njim: *Divji petelin je najprej »počil«, nato pa »zaplesal.«* Ali: *Nisem rekel »tepka«, ampak »pepka.«* – Zdi se, da je vse precej jasno in enostavno, vendar nam izkušnja kaže, da tudi prav pisмени ljudje tega ne obvladajo vedno, celo pogosto ne. Da je s tem res nekaj težave, se vidi po tem, da v ameriškem-angleškem pisanju postavljajo narekovaj na koncu povedi

zmeraj za ločilo; verjetno zato, ker si ljudje tako mehanično pravilo lažje zapomnijo, čeprav ni logično, in potem ne grešijo več ne pisci ne stavci. Te rešitve si za našo, evropsko, pisavo ne upam predlagati, čeprav bi bile s tako stavo enkrat za vselej odpravljene težave, o katerih je govor in ki urednikom žro živce.

Drug tak primer je stava ločil ob oklepaju. Ali drugo ločilo postaviti v njem ali ob njem? – Če je v oklepaju cela poved, stoji ločilo pred zaklepajem, če pa je le del povedi, stoji za njim: *Ivan Cankar je l. 1896 odšel na Dunaj*. (Prim ID XY, str. 5 uvoda.) *Hotel je študirati tehniko*. Vendar: *I. C. je l. 1896 odšel na Dunaj* (prim. ID XY, str. 5 uvoda). *Hotel je študirati tehniko*. Varianta z vejico: *I. C. ...uvoda*), *hotel je študirati tehniko*. V praksi delajo to napako, da oklepajni povedi postavljajo ločilo za zaklepajem: *I. C. ...Dunaj*. (Prim. ID XY, str. 5 uvoda). Napačna je seveda tudi varianta *I. C. ... Dunaj* (Prim. ...), saj tako smemo pisati le, če prvotna oklepajna poved postane del nosilne in s tem zgubi tudi svojo veliko začetnico, tj.: *I. C. ... Dunaj* (prim. ID ...). – S podobnimi problemi se srečujemo tudi ob dvojnem pomišljaju.

In še P.S. k Paternujevemu Odgovoru na naš Pouk slovenščine v srednji šoli: Argumentov res ne navaja; njegov optimizem v zvezi z našim profesorstvom gojim v teoriji tudi jaz, vendar se mi iz prakse zdi uspešnejše predlagati, kar predlagam. Pretiravanje nasprotnega stališča in ironija – argumentov res ne moreta zamenjati; in ne besede o preozkem specializiranju, še najmanj pa negativna oznaka nasprotnikove duševnosti. Ko bi končno kopitar sodil le čevlje!, je seveda le še ena moja pobožna želja.

Naši razgledi 1979, 10. 8., str. 441.

16. STILISTIKA LOČIL

Pri ločilih govorimo o stilnosti, ko jih imamo za v bistvu isto vlogo več. Taki snopi ločil so v slovenščini npr. vejica/pomišljaj/tri pike/oklepaj za označitev vrinjenega stavka, ali vejica/podpičje/pika za dele prirednega besedila, ali vejica/podpičje za ločitev delov iste povedi, ipd. npr. tudi vejica/ničto ločilo za ločitev podrednih delov prostega stavka – da ne govorim o raznih vrstah narekovajev ali oklepajev. (Poseben primer so tu še razne vrste pisave in načini pisanja.) Drug tip stilnosti imamo, ko uporabljamo več končnih ločil t. i. »nadstropnega« tipa, tj. klicajev ali vprašajev ali enega in drugega. Oglejmo si po vrsti nekaj najvažnejših primerov.

Vrinjeni stavek v nosilnem lahko zaznamujemo torej kar na štiri načine, npr.: *Pred leti*, – (...*bil sem mlad in zato še manj izkušen*, –)... *sem se loteval tudi »nemogočih« stvari*. Kateri način je navadnejši, boljši, ustrežnejši; in kdaj je tak ali tak? – Če izločimo dvojne tri pike kot značilnost določene dobre (npr. slovenske moderne, konkretno zlasti Cankarja), nam še zmeraj ostajajo trdi sredstva: (dvojna) vejica, pomišljaj in oklepaj. Očitno je, da sta si pomišljaj in oklepaj v tem oziru blizu, vejica pa je sama zase. V pravilih za novi SP (sedaj v veliki meri vendarle že objavljenih, in celo komentiranih, v Slavistični reviji) predlagamo, da bi vejico pisali zlasti v povedih, kjer ni (veliko) drugih vejic, s preostalima ločiloma pa ravno v povedih z več ločili povečamo preglednost nad zgradbo zapleteneje zloženih povedi. To lahko vidimo le iz naslednjega primera: *Pred leti, ko smo se pripravljali na cestne podvoze – bil sem mlajši in zato še manj izkušen – sem se loteval tudi »nemogočih« stvari. tj. na primer: pošiljal časopisom v objavo svoje »boljše« rešitve*. Tako ločilo je blagodejno zlasti za beročega, saj ga že »od daleč«

opozarja na značaj medpomisljajnega (medoklepajnega) besedila. Zdi se, da se oklepaj v takih primerih loči od pomisljaja po tem, da ni toliko opazen, prideta pa nam obe ločili prav, če rabimo obe; v takem primeru je oklepaj tisti, v katerega obsegu se pojavlja pomisljaj: *Pred leti, ko smo se pripravljali na ljubljanske podvoze (bil sem mlajši in zato – preveč pameten), sem se loteval tudi »nemogočih« stvari*. Kolikor vidim, tudi iz svoje izkušnje, ni dobro, če so vrinjeno stavki predolgi, saj se nam pri oklepaju ali pomisljaju kaj rado zgodi, da pozabimo na njuno dvojno naravo in drugega izpustimo. Če je tak vrivek daljši, je pri branju sorazmerno težko ujeti primerno poudarjanje, zlasti pa intonacijo in register.

Podobna merila veljajo tudi za rabo vejice in podpičja (pa tudi pike) med deli priredja. Podpičje nam pride prav, da v okviru povedi ločimo več vrst priredij, kakor npr.: *Bil sem mlad in vseveden in ... skratka: neumen; zato ni čudno, da sem jih dobival po glavi*. Podpičje namesto vejice poudarja večjo samostojnost delov povedi na obeh svojih straneh; v govoru se to kaže s t. i. kadenčno polkadenco ali kar s kadenco, od katere v stavi ločil vodi pot k piki. Tako nastane razstavljeno priredje (v SS 1976 navajam za to dovolj primerov). Če je priredje le preprosto dvostavčno, je raba krepkejšega ločila skoraj zloraba, kadar ni za to vsebinske upravičenosti, kot npr. v naslednjem primeru: *Bil sem še mlajši; zato tudi vsevednejši*.

Važno se mi zdi opozoriti še na t. i. »nepotrebna« ločila; rabimo jih namesto ničtih. Nepotrebna so s stališča skladenjskega vzorca povedi, kakor npr.: *Prinesi nam piva, iz soda*. Tu je vejica za to, da opozarja na dostavek, to je, da smo prvotno hoteli povedati le, da naj se nam prinese pivo, nato pa smo svojo željo precizirali z dodatkom iz soda. Breznik se je takim ločilom upiral, češ da so prevzeta; danes nimamo nič proti njim, če je raba utemeljena in se ne spremeni v šablon. Tri pike na takem mestu nakazujejo še premor, s piko pa nakažemo, da smo na dostavek pomislili šele potem, ko je bil predpostavčni del že izgovorjen. – Seveda pa imamo še zmeraj tudi nepotrebna ločila: npr. dvopičje pred vsakim naštevanjem, ne le pred dostavnim ali pojasnilnim, ali narekovaji pri citiranih delih, ko je tudi sicer jasno, za kaj gre, ipd.

Precej stilistike je tudi v rabi razne vrste oklepajev: navadni so okrogli, poševni pa posebnost. Poševne rade rabijo tipkarice, tudi ko imajo okrogle. Tiskarji pa nam poševne, ki nam dobro služijo za ponazarjanje našega posega v tuje besedilo, radi zamenjajo z okroglimi. Itd., itn. – Upam, da po vsem tem povedanem ne porečete, da je stilistika ločil samo stvar okusa, o okusih pa ...

P.S. k odgovoru B. P. na sestavek Slovenščini v javnosti na rob (NR, 10.8. 79): gl. moj P.S. k odgovoru B. P., predzadnji odstavek (NR istotam).

Naši razgledi 1979, 31. 8., str. 462.

17. NADLOGE OBILNOSTI

Ker sem zadnje čase delal nekaj s področja metrike in rime, sem si seveda ogledal tudi ustrezno novo slovensko delo, pisano pač za učečo se mladino (tudi staro). Prav hitro so me začela motiti dvojna in še »večna« poimenovanja istega, dostikrat kar v isti povedi. Npr.: »Zlogi so bili npr. dolgi, če je v njih tičal: a) dolg vokal, b) diftong ali dvoglasnik, npr. oi, in c) če je v istem zlogu sledilo kratkemu vokalu dvoje ali več soglasnikov, kajti čas za izgovorjavo kratkega vokala in vrste soglasnikov naj bi bil tolikšen, kolikor ga je potreba

za izgovoritev dolgega samoglasnika.« Ali: »Tonični, silabotonični, akcentuacijski ozir-
ma poudarni merski sistem.« Ali še: »(poudarjene zloge izgovorimo naglas, prav zato jih
imenujemo naglašeni; nepoudarjene zato jih imenujemo nenaglašeni. Stopice ali tudi takti
se torej tvorijo iz naglašanih in nenaglašanih) zlogov« proti »V našem akcentuacijskem
verzmem sistemu je (stopica) sestavljena iz enega poudarjenega in dveh (dolga) ali enega
nepoudarjenega zloga/tona (kratka) stopica«.

Kot pisec strokovnih in znanstvenih besedil sem tudi sam svoj čas enako omahoval v iz-
razju: enkrat sem uporabil domači izraz (slovanski), drugič t. i. mednarodni (večinoma je
iz latinskega ali tudi grškega jezika), tretjič pa celo tujejezični (kot je v našem priročniku«
carmina figurata (lat.) *likovno oblikovana pesem*« nam. pravičnega *carmen figuratum*,
mn. *carmina figurata*) – kakor mi je pač prišlo pod pero, deloma pa celo glede na stilistiko,
ki ne priporoča ponavljanja iste besede na kratko razdaljo (kot se je izrazil Breznik).
Nobeden teh razlogov pa dejansko ne vzdrži kritike. Prednost strokovnega izrazja je ravno
v tem, da isti pojav vedno enako poimenuje (do neke mere velja to tudi sploh, prim. Vo-
duškovo kritiko Sovretovega prevoda Avguštinovih Izpovedi). Glede latinsko-grških oz.
slovanskih dvojnic sem se sam odločil za slovanske, in torej pišem *naglas* nam. *akcent*,
dvoglasnik nam. *diftong* (v naši knjigi imenovan tudi *dvoglas*), *samoglasnik* nam. *vokal*,
soglasnik nam. *konzant*, pa tudi *zložen/zlogoven* nam. *silabičen* itd.

Še zlasti neprimerna pa je počezna raba »dvojnic«, ki jim je sodobna stroka pripisala dvoj-
ni pomen ravno npr. *naglas* in *poudarek*. Sodobni slovnici je že precej časa *naglas* besedni
pojav (imajo ga besede), *poudarek* pa skladenjski. Poudarek posebej odlikuje zlog, ne gle-
de na to, ali je naglašen ali ne. V stavku *Prinesite mi béle ga* je z naglasnima znamenjima
zaznamovan naglas, z razprtim tiskom pa poudarek. Enako v stavku *Jáz se s tém ne stri-
njam* ali *Rékel sem lípicah, ne lípicami*. Za metriko bi bilo ločevanje naglasa od pudarka
še toliko bolj potrebno, da ne rečem nujno. – Dvojnice so dostikrat posledica neustaljenosti
izraza (ali naše zavesti o ustaljenosti), tako npr. *stopa* in *stopica* v meroslovju. V takih
primerih naj bi odgovorni avtor skušal strokovnemu jeziku pomagati k smiselni enotnosti;
npr. vsaj tako, da se manj pogosta varianta ne bi imenovala na prvem mestu (če sploh).
Očitno bi se bilo v našem primeru prav odločiti za *stopico* in potem pisati ne le *stopični*,
ampak celo *peterostopični* itd. (*peterostopni* bi bil s tem odrinjen v zgodovinskost).

V slovenski metriki so take »obilnostne« zadrege še drugje, npr. pri trojici *verz*, *stih*, *vr-
stica*. Prednost se navadno daje *verzu*, *stih* nekako statira (posebno rad pod srbohrvaškim
vplivom), živ pa je v *distihu*, medtem ko *vrstica* – nekako zbujata asociacije na kratko vrsto.
V bistvu pa to verz po definicij tudi je, torej bi se lahko zanjo odločili: potem bi s Silvo
Trdinovo lahko govorili tudi o dvo-, tro- in večvrstičnicah (t.j. toliko in tolikovrstičnih
kiticah).

Domače strokovno izrazje je večinoma kalkirano, t. j. dobesedno prevedeno iz tuje pre-
dloge. To si oglejmo pri besedi *zlog* in tvorjenkah iz nje. Namesto *zlog* tudi v »znanostik«
ne rečem *silaba*, pač pa namesto *zložen/zlogoven* rabimo *silabičen* – oboje pa se rabi v zlo-
ženkah. Tako se v metriki rabijo *silabotoničen*, *izosilabizem*, *izosilabičen*, *izosilabičnost*.
Ali ne bi bilo naravneje (in razumljiveje) tako: *zlog*, *zložen/zlogoven*, *petzložen*, *zložno-
naglasen*, *enakozložen*, *enakozložnost*, *raznozložjen* ... (poleg že obstoječega *istozložjen* ...)?
Itđ. Saj ne rečem, da se da v vseh primerih rabiti domač slovenski izraz, v veliko – zelo
veliko primerih pa: na ljubo enotnosti in večje razumljivosti. Ko bi se lahko prepričali eden
drugega, da je manj (dostikrat) več (in bolje). Tudi zunaj izrazja: *tičati* → *biti*, *dvoje* →

dva, izgovoritev → izgovor, prav zato → zato, arza → arsa. – Dixi et – perdidit – animam meam. /Povedal sem in pogubil svojo dušo./

Naši razgledi 1979, 14. 9., str. 493.

18. DOSLEDNA NEDOSLEDNOST IN ZMEŠNJAVA

Ker z našim današnjim pogovorom o jeziku slavimo majhen jubilej 75 odstotkov sestavkov bo z njim za nami – ne bo napak, če si zastavimo vprašanje o uspešnosti in neuspešnosti svojega prizadevanja, tj. ali je kje opozorilo (ali tudi graja) zaleglo. Kakor je bilo pričakovati – bolj malo. Tako, med drugim, na radiu in televiziji v veliki meri še zmeraj napačno poudarjajo, tj. tolčejo konce povedi in tudi notranjih segmentov mehanično na zadnjem naglašenem zlogu. Tam tudi vztrajajo pri napačni pridevniški obliki *nikaraški*, medtem ko je Delo prevzelo pravilno *nikaragovski*. Na Zavodu za šolstvo je od vodstva tako rekoč zapovedana napačna pisava besede *vzgojnoizobraževalen* brez vezaja in pisano skupaj, itd. Skratka, na argumente reagira bolj malo ljudi: navada je železna srajca, zakrknjenost pa je seveda še npravno oporečna. Če pomislim še na to, da na napake, nedograjnosti, nesmisle itd. že več let opozarjam tudi v jezikovnih pogovorih na radiu, da se prav tako že tri leta brezuspešno trudim, da bi se izdal nov slovenski pravopis, da na odločilna mesta, kjer se je treba ukvarjati z govorno kulturo, nameščajo ljudi brez posvetovanja s tistimi, ki se na to res razumejo, ljudi z različnimi slabostmi in jim celo razširjajo delovalno področje – potem: potem bi človek moral vreči puško v koruzo; pa delajte, kakor hočete, bodite »svobodni«; toda vedite, da to ni tista prava svoboda, tj. svoboda, ki ne zadeva ob pravice drugih naslovnikov v sporočevalni zvezi, strokovnosti in znanosti, naravnosti, celo dostojnega vedenja. Družite se v skupine, z argumenti večinskosti določajte javno jezikovno prakso v smislu, ki bi ga lahko izrazil z naslednjo primero: kit ni sesalec, ampak je riba, saj vsak vidi, da po vodi plava, V takem razpoloženju sem se lepega dne sprehodil v Ljubljani po glavni od Kozolca do Kongresnega trga. Z vseh strani so mi zlasti na začetku prijazno prikimali angleški napisi, tako da ima človek že vtis, kot da bi bil v kakšni zakotnejši newyorški četrti ali ulici središča. Sedaj vidim, zakaj angleško govoreči tako radi potujejo: saj se jim je domovina razpljusnila po vsem svetu, povsod so jezikovno tako rekoč doma. Ta svetovljanski videz krepijo imena naših podjetij, kot *Cenrotexil, Mercator, Autocommerce, INEX-ADRIA, Buffet Rio, Maximarket Medex*, da o *snack barih* ne govorimo. Na neki trgovini pod slovenskim *KLIMATIZIRANO* stoji še *AIR CONDICIONED*. Le noter, da vam ne bo prevroče! In pisanje skupaj ali narazen. Napačno berete nekje v bližini *KO-RA BAR-a: Foto aparati, Kino kamere* itd. (nekje drugje, vendarle imajo prav *Fotomaterial*, tj. skupaj). Vesel si tudi, da se *Slovenijašport* še ni *vdal*, in ni začel pisati sestavin svojega imena narazen: torej je vendar kdo še pri zdravi (slovenski) pameti. Spraševal sem se, zakaj ne bi besedo *avto vlaki* namesto narazen raje pisali bolj ustrezno skupaj, prav tako seveda tudi *avto šole*, ki jih vidimo po cestah. In druge težave. V *Korabaru* (tako bi bilo prav pisano) imajo *Špagete po Milansko, Kitajsko, Bolonsko, Napolitansko* (napačna ni samo velika začetnica: pridevniške besede besedi *Bolonsko* manjka *j za n*, namesto *Napolitansko* bi bilo prav *neapeljsko*). In kdo bi pisal vejice ali bil enoten. Čisto drugo ob drugem beremo: *Informacije – rezerva-*

cije izleti (res v drugi vrstici) in *Železniške ladijske in letalske vozovnice*. Enako ne vedo za vejice: *kvalitetno* (manjka vejica) *udobno in poceni z nami v letalih INEX-ADRIA*. Tu šepa tudi sklanjatev imena letalske družbe. Uganite koliko napak je v napisu *v color in črno beli tehniki*. In potem so tu in drugod po mestu *expresi – ekspresi – ekspresi, buffeti – bifeji – bufeti - buffetti* – vseh možnosti gotovo nisem zajel, dosledno pa samo *pizze*. Na vratih v lokale se srečujete z bogastvom variant za zapis delovnega časa. V Maximarketu je dosežen višek *ODPRTO: –7.30-20h* (res: pomišljaj tudi pred prvo številko); poleg pravičnega *7–20 ali od 7 do 20* najdete še napačno *od 7-20* ipd. Prid Sloven'c se les' učit! – Da imamo na istem lokalu napisano enkrat *damski*, drugič *ženski frizer*, je že prva malenkost, saj malo romantike ne more škoditi. In romantiko imamo tudi pri premičnih stopnicah (ki se navadno ne premikajo): *Jaz in moj frend imava / rock and roll bend/in ta bend se imenuje / Neoplant*. Enotno z *bend in frend* bi seveda bilo *roknrol*, toda morda je ravno takrat izšla nova izdaja starega pravopisa pri naši akademiji. Končno smo pri *Maximarketu*, ki smo ga uradno zamenjali z »domačo« *Emono*, v resnici pa je vsaj vsak drugi napis še zmeraj star: Duh je voljan, toda meso je slabo.

Sklep? Nikar ustanoviti telesa, ki bi bilo lahko učinkovito v jezikovnih in jezikoslovnih zadevah naše ljube slovenščine. Vse naj ostane samo pri priporočilih: saj nas k temu tako rekoč obvezuje že preteklost.

Naši razgledi 1979, 28. 9., str. 521.

19. PREVAJALSKE JEZIKOVNE IN STILNE MALOMARNOSTI

Pred kratkim je v nekem listu za zahtevnejše bralce izšel prevod prispevka iz srbohrvaščine; mojo pozornost je zbudil s kopico neustreznosti, ki imajo po mojem svoj glavni vir v prevajalčevem podleganju tujejezični predlogi in v tistem, kar označuje naš naslov. To predlogo sta po vsem videzu napisala novinarja, ki skušata vsebino v precejšnji meri obogatiti (ne bom rekel: nadomestiti) z opazno stilizacijo, to pa v veliki meri po *geslu* Zakaj bi po domače in preprosto, če lahko po tuje in »učeno« (prav lahko, da tako mislijo tudi tisti, katerih izjave novinarja navajata oz. povzemata). Seveda bi bilo tudi mogoče, da se v srbohrvaščini marsikaj od tega ne da povedati z neprevzeto besedo (v tem nisem sodnik), gotovo pa je, da bi bil prevajalec za slovenski časopis velikokrat lahko posegel po domači neprevzeti besedi ali po preprostejši dvojnici, pa tega ni storil, ampak se je kar slepo ravnal po izvorniku in našem slabem izročilu.

Naštejmo glavne take primere, kjer se domače zametuje: *panika* → brezglavost/zbeganost, *socialna reprodukcija* → stanovska ?, *imamo probleme s strukturo vpisa* → težave, *planiranje vpisa* → načrtovanje, *profesionalna orientacija* → poklicno usmerjanje/-a, usmerjenost, *avtonomen razvoj izobraževanja* → samostojen, *dualizem v izobraževanju* → dvojnost, cela generacija → rod, *od sposobnosti in kvalitete učenca* → in znanja/kakovosti, z *novim konceptom* → pojmovanjem/osnutkom/zasnovo, *nivo* → raven, *privilegij t. i. neproizvodnih poklicev* → prednost/predprave, *mlade generacije* → rodovi, *uradniška mentaliteta* → miselnost, *radikalna sprememba* → korenita, *neintelektualni poklici* → nerazumniški/neizobraženski, *izobraževalni center* → središče, *združeno delo pri tem ni pasivno, je pa ne-*

zadostno aktivno → nedejavno, je pa premalo dejavno, *za ilustracijo* → v ponazoritev/za primer, *eksperimentalne šole* → poskusne, *centralni* → osrednji, *danes ni problemov* → težav, *fiskalen* → davčen, *strokovni princip* → načelo, *boljše perspektive* → izgledi, *dvomi glede fleksibilnosti* → gibkosti/prilagodljivosti, *permanently izobraževanje* → stalno, *družbenoekonomski* → družbenogospodarski, *ali bodo javnost prepričali naslednji argumenti* → utemeljitve, *vznemirljiva situacija* → položaj, *globalnejša ocena* → celovitejša/splošnejša, *vsej populaciji, ne le gimnazijcem* → vsem srednješolcem, ne le gimnazijcem. In tako morda še kaj, če bi bral še enkrat.

In potem so tu cvetke iz nedomačih bratskih logov: *dvigujemo paniko in brezcilnost* → dvigati brezcilnost?, *ogromni rezultati* → velikanski (uspehi), *za bolj humano* → humanejšo, *oporekati* → ugovarjati, *mnogo slabosti* → veliko slabosti, *veliko število ljudi* → veliko ljudi, *ujeli smo korak* → u. s. k. z njim, *razprava o številu poklicev* → razpravljanje, *kako mora biti nekdo zadovoljen* → je lahko kdo; *center, kjer se kroji šola, ne morajo biti ministrstva* → morejo?/ni treba, da bi bila; *ocenjeno je, da* → menimo/ugotovili smo, *so vezi med tovarno in šolo krhke in obstranske* → rahle in ?, *počasi se odločamo zapustiti* → prepočasi zapuščamo/ne moremo se odločiti, da bi ...; *vse to so premagali prav zahvaljujoč se pravilni odločitvi* → zaradi/po zaslugi, *celotno gledano bi to lahko bilo* → c. gledano bi ..., Edgar Four(?). Za prvo silo bi kar bilo, natančnejše branje bi spisec še »obogatilo«.

In na koncu nepotrebne dvojnosti, nepotrebnosti, odtujitve: *sedaj bolj kot kdajkoli* → zdaj bolj kot kdaj, *mnogo slabosti proti veliko število ljudi, nedavno* → pred kratkim, tuj jezik → tuji, *Zdaj nas zanimajo! Sedaj, ko smo...* → Zdaj ...! Zdaj ..., močan dejavnik razvoja proti zavirajoč faktor (celo v isti povedi), *družbeno-ekonomskega razvoja proti družbenoekonomski odnosi*, »Mislim, pravi Petrovič, da« → »Mislim,« pravi Petrovič, »da ..., medtem moramo problem vstopa → med tem, neprekinjeno proti permanentno → stalno nepretrgano, je potrebno spremeniti → je treba, zavzema 82 odstotkov prostora splošno izobraževanje → odpade/ima na s. i. 82 ... Odveč so tudi narekovaji pri številnih stvarnih lastnih imenih, ko so vendar dovolj zaznamovana že z veliko začetnico (tako tudi v preostalem delu glasila).

Kje je bil tu lektor? In marsikje korektor. In zakaj dajemo prevajati takim prevajalcem? In zakaj ne beremo niti tistega jezikoslovnega in stilističnega, kar sami tiskamo v istem glasilu?

Naši razgledi 1979, 12. 10., str. 557.

20. KRATIČNA POIMENOVANJA

Moderni čas nas oblagodarja ne le z večbesednimi, ampak naravnost z mnogobesednimi poimenovanji, ki so zaradi svoje obilnosti za uporabo v stavku včasih – skoraj že neuporabna. Taka poimenovanja so npr. temeljna *organizacija združenega dela*, *Zveza socialistične mladine Slovenije*, *Socialistična zveza delovnega ljudstva*, *Kulturni dom Ivana Cankarja* ipd., da omenimo nekaj najbolj znanih in trenutno bolj v rabi. Z njimi se sicer preprosta stavčna zgradba s štirimi udeleženci tako preobloži, da se glagolu kot njenemu graditelju oz. osrednjemu stebri te zgradbe tako pod tolikšno pezo zašibijo noge. Kar pogledjmo: namesto preprostega in gladkega *Janez!* je poslal *Toneta*² k *sosedu*³ po nekaj *jabolka*⁴ imamo naenkrat *Zveza socialistične mladine Slovenije!* je vprašala *Socialistično zvezo delovne-*

ga *Ijudstva Slovenije*² o številu temeljnih organizacij združenega dela³ v *Kulturnem domu Ivana Cankarja*⁴ (pri tem bi se s popolnim razvitjem imena republike prva dva udeležena podaljšala še za po dve besedi: Zveza socialistične mladine socialistične republike Slovenije). Da stavčni členi obsegovno ne bi bili taki (poleg tega pa lažje razumljivi?), taka mnogobesedna stalna poimenovanja menda po ameriškem zgledu, prenesenem nato v ZSMS – zamenjujemo z novimi enobesednimi, do katerih pridemo tako, da prvotna poimenovanja skrčimo na začetnice, začetnice nato združimo, jim dodamo slovnične in naglasne lastnosti, nakar spet lažje dihamo mi, pa tudi glagol v vlogi osebka si oddahne. Sedaj ima naša poved podoben obseg kot tista o *Janezu, Tonetu, sosedu in jabolkah*, glasi se namreč: ZSMS¹ je vprašala SZDL² o številu TOZD³ v KDIC⁴ (ali normalnejše ... o številu tozdvov KDIC-u). Tako si prihrani energije tisti, ki poved dela, tisti, ki mu je namenjena, seveda pa tudi tisti, ki mu jo prenaša, npr. *radio-televizija* – oprostite: TV – ali papir.

Ta kratična poimenovanja so ena kar lepo doneča, drugih smo se navadili kakor mati porodnega otroka, ker je pač njen, tretja pa bi lahko malo »sfrizirali«, da bi bila lepša, manj robata ipd. Nekaj takega se je zgodilo naši fakulteti, kjer je bilo treba »pokratičiti« *pedagoško-znanstveno delovno enoto*: na že opisani način bi bili dobili besedo *PZDE*, ki je pa zbuja določene asociacije. Pamet v roke, so si rekli, in iz *PZDE* je nastala *PZE*, ki vsaj nima duha. (Morda je podobno nastala RTV iz RT.) – Mene nekaj neprijetnega, čeprav ne takega kot pri *PZDE*, moti tudi pri *KDIC-u*. Zmeraj, ko sem na RTV-ju slišal to besedo – In poslušati smo jo imeli priložnost kar že večkrat – me je nekaj neprijetno zbadlo; pa sem na to potem spet in spet pozabljal. Zadnjič pa smo bili na ljubljanskem pokopališču – bliža se znani praznik – in je med delom beseda nanesa tudi na *KDIC*, ko pa imamo grob komaj nekaj korakov vstran od tistih brez, pod katerimi je zadnje bivališče Cankarja, Ketteja, Murna in Župančiča. In sem se stresel ob misli, kaj bi bilo, če bi s tem *KDIC-em* prišli takole pred Cankarja in mu razložili: besede in zloge in oblike si tehtal in pretehtaval, usklajeval njih zven in težo s srcem in duhom in poimenovanim – mi pa ti bomo vrnilo s *KDIC-em!* In kaj bi rekli bleščeči Oton, in nadvse pristni Murn, pa skladni Kette k temu našemu *KDIC-u*.

Sklenil sem, da jim ne bom pravil, kaj jih čaka, in tudi nas. Kaj, ko bi si le še premislili. Takole sem menil v svoji povprečni nemodrosti: Cankar je bil pesnik, in je bil pisatelj, in je bil kritik, in je bil še drugačen kulturnik, in je bil narodni in družbeni ideolog, in je bil tudi politik, in velik bojevnik je bil za pravico, za resnico in za lepoto na tem svetu, in za ljubezen pravo tudi. Vse to so same kulturne stvari. Cankar enostavno je kultura: duhovna in družbenopolitična. In če je Cankar pojem kulture že sam, kakor je bil pred njim samo še Prešeren – in ne vem, če še kdo tako velik za njim – ali je potem pri njem treba posebej omenjati besedo kultura? In še eno: če rečeš Prešeren, je to samo veliki pesnik, in če rečeš Cankar, je to veliki pisatelj. In ker bo nova hiša hiša kulture in družbenega in političnega dogajanja slovenskega naroda – zakaj je potem ne bi imenovali preprosto *Cankarjev dom*? Če bo komu ime še predolgo ali kako drugače nadležno, ga bo lahko tudi skrajšal v CD, čeprav to sploh ne bi bilo potrebno. (Krajše in lepše bi se reklo tudi *Dom Ivana Cankarja*.) Da sem pri tem na pravi poti, mi kažejo okrajšave poimenovanj, kot je že omenjena Slovenija za SRS, ali pa *Socialistična zveza za SZDL* ipd. Storimo res nekako tako. Ona druga pot vodi k povedim, ki so besedno že kar strašne, npr. te vrste: SSO SR BiH je IO RK SZDL SRS povprašal o TOZD v OZD KDIC, čemur se včasih zares že zelo približamo. – Pa b.z. (b. = brez, z. = zamera).

P.S. h Kmeclu: O, ko bi se bilo z grehi in »grehi« drugih mogoče oprati svojih!

Naši razgledi 1979, 26. 10., str. 585.

21. JEZIKOVNE IN NEJEZIKOVNE NAPAKE V KRAJEVNEM LEKSIKONU SLOVENIJE

Zadnji čas zadevajo naši pogovori o jeziku predvsem t. i. strokovne jezike. Ker nam je nedavno (z zamudo prišel v hišo tudi III. zvezek Krajevnega leksikona, Slovenije, v katerem so zajeti tudi »moji« kraji, sem z zanimanjem začel prebirati sestavke o naših vaseh (in mestu) tam okoli Dobove pri Brežicah. Hitro se mi je močno uzavestilo spoznanje, da je v teh sestavkih poleg jezikovnih slabosti veliko tudi stvarnih. Zanje seveda ni kriv jezik! Oglejmo si nekaj enih in drugih, v oklepaju pa povejmo, da sta pri »redakciji krajevnih imen sodelovala akademik dr. Anton Bajec in univ. prof. dr. Tine Logar«. Za nejezikovne napake in pomanjkljivosti je seveda odgovoren preplodoviti zemljepisec. Pustimo njegovo ime, saj si ga vsak lahko najde.

Nejezikovne pomanjkljivosti. – Sodeč po zgoraj omenjenih sestavkih, se ne zdi, da bi bil prenos narečnih poimenovanj v zorno besedilo zares premišljen. Med tem ko so imena krajev poknjžena (prim. Móstec *Mósteca moščánski Moščanci za narečno Móstic, Mòsca, mušájški, Mušánc* naglašena á sta razen tega zaokrožena, tisti pred *j* pa skupaj z njim izgovorjen skozi nos), se to pri ledinskih imenih ne upošteva popolnoma: narečno *Guričke* je sicer prepisano v *Goričke*, ne pa tudi *Lidinšce*, kar bi dalo knjižno *Ledinščice*, ne *Ledinšce*, kot beremo v Leksikonu. Podobno bi bila knjižna oblika za narečno *Pulájšce* (spet *aj* nosno) *Poljanjščice* ne *Poljanšce*. Itd. Leksikon torej ostaja na pol poti (ali zaradi zapisov v katastrskih knjigah?). Kako zelo, se vidi tudi po tem, da ponekod narečni *u iz o* vendarle pušča, npr. pri njivah *Prudi* (poknjžena oblika po vzoru *Poljanšce* bi bila seveda *Prodi*) pri vasi Rigonce. Tak primer je tudi pisava *Devci* namesto *Delci*. Z druge strani *pa* je včasih poknjženost pretirana: narečno *Javšine* je prenarejeno v *Jevšine* (*pač* po naslonitvi na *jelša*, za kar imamo tam doli *jalša*); kot vidimo, bi bilo te prirnera treba zapisati z *l*, v oklepaju pa podati izgovor. Napačno zapisana je tudi oblika potoka (ki, mimogrede, ne teče tam, kot zatrjuje Leksikon) nekako sredi polja med Mostecem in Dobovo: pravilna oblika je *Negod*, ne *Negot*, kakor piše tudi v Vodnih imenih in je to avtorja navedlo, da ga je povezoval s srbskim *Negotinom*; po tej logiki bi bilo mogoče vas *Obrež* zapisati s *š* na koncu, itd. Kako so take stvari preverjene na kraju samem? Ali pa se kar prepisuje iz nezanesljivih virov? Preden se poslovimo od jezikovnih slabosti, naj omenim le še neprimerno rabo predloga *kraj* namesto česa bolj navadnega in natančnega, ali pa sklanjanje obeh samostalnikov v zvezah kot potok *potok Negot potoka Negota*, kar delamo večinoma le pri večjih krajih (*mesto Ljubljana mesta Ljubljane*), ne pa pri vsem. Neko jezikovno trdoto razodeva tudi beseda *pisatelj* za nekoga, ki ni *leposlovec*; prav bi bilo *pisec strokovnih knjig* (seveda tudi znanstvenih, toda to je že stvarna napaka Leksikona pri vasi Mostec; grdo je tudi, če te na lepem postarajo za leto dni).

In nato stvarne napake. Ali se ne bi pri več krajih dalo kaj povedati tudi iz zgodovine (na razpolago so urbarji)? Ali pa da bi se kaj bolj natančno štel? Ali da je kje ohranjeno še kaj

starodavne skupnosti, zemljiške ali vsaj brodovske? Saj to daje krajem izrazitost. S takim, kot ta leksikon je, je zamujena lepa, morda enkratna priložnost, da bi se zaznamovalo večje stevilo ledinskih imen. Na Mostecu in malo okoli mimogrede zveš še za imena, kot so naslednja: *Zakotki, Mravljinjak, Golek, Osredki, Male njivice (!), Gmajne, Lanišče, Črnica, Babjenkovina, Trnjščice, Trebež, Varénka, Grebljica, Gláve, Stiska, Spašnjak, Čreta...* In seveda vodna imena: poleg *Gabrnice* je še *Bučlenje*, pa *Rakitina* (narečno *Reketina*), in občno ime *struga* (z vodo napolnjena stara korita Save). Prezrto je tudi, da je vas redno poplavljenjena, in sicer tem bolj, čim bolj Savo regulirajo samo za Čateške Toplice. In še: kako natančni smo pri prepisovanju napisov na stavbah? Zakaj ne bolj? – Potem pa so tu še karte, nekaki revni zemljevidki. Gotovo so težave, toda z dobro voljo bi bile lahko natančnejše, deloma že pri krajih, ki niso vedno samo tam, kjer so prikazani. Kako je mogoče zarisati cesto iz Dobove v Loče samo preko *Mihalovec* (to, im. mn. ž., bi bila prava oblika, ne *Mihalovec-vca*; ali iz Čateških *Toplic* na Čatež preko *Prilip*, ko pa so neposredno boljše povezave. Manjka tudi cesta iz Dobove v Rigonce (še ena) in glavna cesta z novega mostu pod Brezicami od križišča do ceste, ki vodi proti Bizeljskemu. Na karti ni z vodo zapoljenih rokavov Save od Č. Toplic na jugovzhod (kake tri kilometre jih je), v članku pa se napačno trdi, da pri Ločah Sava teče po treh strugah. Kdaj že ne več! Itd. – Je v vsem Leksikonu taka zanesljivost? Menda vendar ne!

Naši razgledi 1979, 9. 11., str. 621.

22. KAKO BESEDE »UMIRAMO«

Da, tako sem zapisal: besede umiramo, jih sami spravljamo iz slovenskega jezika v neobstojanje; če bi namesto umiramo rekel morimo, bi to bilo vendar pregrebo. Umreti koga ali kaj pa je skoraj tako, kot da bi kaj umrlo samo od sebe. In kaj je naravnejše kot smrt, ki ji zori vse, kar je. – Na tako skrito moritev me je zadnji čas opozoril kolega s fakultete za strojništvo, ki se tudi sam vidno, s tiskano besedo, bojuje za naravnost in samobitnost slovenskega strokovnega izrazja na enem izmed tehniških področij; upam, da z večjim uspehom, kot se npr. jaz na področju nekaterih drugih ved. Gre za besedni par *sod* in *lih*: *sodo* število, so nas učili, je tisto, ki se končuje na 0 2 4 6 8, *liho* pa ono na 1 3 5 7 9. Teh dveh izrazov in s tem pomenom menda nimajo vsi Slovani, Slovenci pa bi vsekakor lahko bili zadovoljni, da imamo imeni za ta dva pojma, in uporabljali naj bi ju, kjer koli je treba to pojmovnost izraziti. Verjetno je tako vse do pred nedavnim tudi bilo.

Potem pa je prišlo do naše bencinske krize in do znanih ukrepov proti njej. Avtomobile smo razdelili v dve skupini: v eni so se znašli tisti z.0 2 4 6 8 na koncu, v drugi pa preostali. Verjetno je uradno določilo v srbohrvaškem jeziku prve imenovalo parne, druge pa neparne (čeprav slovarji besedo *lih* potrjujejo tudi za srbohrvasčino, ne pa tudi *sod*). Dalje je stvar šla pa naši misli tako: prevajalec odloka v slovenščino naših domačih izrazov za srbohrvaško dvojico *parni* – *neparni* ali ni poznal ali pa si ju ni upal rabiti, da ne bi razbijal enotnosti izražanja na celotnem državnem (novinarji bi rekli: *deželnem*) področju; »prevedel« je torej dobesedno in v kratkem času je vse v Sloveniji postalo *parno* oz.

neparno (posebno npr. tudi v Pavlihi), izraza *sod* in *lih* (pravilna oblika je verjetno *sodi* in *lihi*) pa sta tako rekoč izginila iz javne zavesti.

Vprašujemo se, ali upravičeno. – Po našem mnenju ne. Res je s tem dosežena enotnost poimenovanja v vsej državi (če izraza *sod* in *lih* uporabljajo tudi Makedonci), toda hkrati je tako slovenski jezik ob eno svojih izrazitosti. In meni je že vnaprej žal za vsak tak primer, ko ne gre za naravni razvoj jezika, marveč za nasilen poseg vanj od zunaj. Bogastvo je namreč v različnosti, ne v poenotenosti, še zlasti v zadevah kulture, med katere brez dvoma gre jezik. Torej: Nazaj k svojemu, če se nočeš izgubiti v drugem. – Sicer pa me je na koncu dni, ko mi je bil v mislih ta pogovor, glede besed *sod* in *lih* razveselilo sobotno Delo z naslovoma člankov. Prihranek sodih in lihih dni, in Sodi in lihi dnevi se nam dobro obrestujejo. Tudi v besedilu se dosledno rabita le ta dva izraza (pripomnimo le, da sh. broj ustrežata v slovenščini tako število kot številka in da je v našem primeru pravi izraz številka).

S srbohrvaščino živimo v tesnem stiku, zato ji moramo posvečati posebno pozornost. Dostikrat nam je že prej pomagala iz poimenovalnih težav, dostikrat pa smo tudi brez potrebe opustili kaj imenitnega slovenskega. Danes se nam srbohrvaško ponuja zlasti tudi prek slenga in žargona, torej kot izrazitejša dvojnica za slovensko bolj navadno poimenovanje. Za zgled lahko vzamemo besedo *gužva*, ki jo danes skoraj že redno slišimo namesto slovenske *gneče*. Nekateri slengovski izrazi se sicer hitro zamenjujejo, drugi taki prevzeti pa so bolj trmasti: počasi izgubljajo svojo slengovsko barvo in postajajo tekmeči slovenskim nezaznamovanim besedam; prepogosto preveč uspešni tekmeči. Ne vem, če ni ravno *gužva* eden teh primerov (v nasprotju npr. z *ništa*, ki ga tudi pogosto slišimo). (Podobno je z novinarskim žargonizmom *dežela*, ki pridno spodriva *državo*). Seveda bi bilo boljše, če bi tudi slengizmi bili slovenskega izvora; gotovo pa z zavestno rabo lahko dosežemo vsaj to, da od drugod prevzeti ne bodo postali nepotreben del vsakdanjega besednjaka. – Še v večji meri vdira k nam drugi jezik prek nekaterih oblik širšega družbenega obveščanja, npr. prek predavateljev, ki jim ni (bilo) dano, da bi se slovensko izražali v izvrševanem poklicu, ampak jim je zapovedna raba drugega jezika.

Svoj jezik umiramo na koncu tudi tako, da v slovenskem besedilu brez prave potrebe segamo po drugojezičnih pregovorih in rekih, namesto da bi si poiskali svoje. Tako npr. ko rečemo, da bi bili izraziti, *Mili moji, kuda koji* ali *Gonili zeca, isterali vuka*, pa ne pomislimo, da bi prvo lahko izrazili s *Pojdite, kamor veste in znate*, in se ne spomnimo, da se je včasih čemu treba enostavno odreči zato, ker ni naše. Saj ni mogoče v vsakem jeziku vsega povedati enako. – Ravnajmo torej primernejše in bolj odgovorno s tem, kar je naše.

Naši razgledi 1979, 23.11., str.699.

23. TEŽAVE S PRENOSNIŠKIH RAVNIN

Jezik dobiva čutom dostopno obliko v govornjeni in pisani obliki. Tu, v govoru in pisavi, se pogosto kažejo stvari, na podlagi katerih govorimo o večji ali manjši kulturnosti danega sporočila.

Vzemimo tokrat govorno stran jezika (o pisni je bilo tu in tam že več govora, žal ne tudi

o preperečem vprašanju pisanja skupaj in narazen), pa ne stavčnofonetično (napačno poučanje konca stavkov pri mnogih naših poklicnih govornikih zlasti na radiu in televiziji!), ampak glasovno.

Ko smo nedavno nekaj časa gledali prenos nogometne tekme Jugoslavija – Nemčija iz Münchna, smo vsi hitro opazili, da športni novinar, očitno Neslovenec, ni znal izgovarjati širokih in ozkih *o* in *e*; očitno prav udobno streže stvari s svojima srednjima srbohrvaškima tudi na slovenskem radiu in televiziji (le kdaj se nam bodo za to galantnost revanširali tisti v Zagrebu ali Beogradu!). S podobnim neslovenskim »šarmom« je pel (ali še poje) Slovincem pesmi brat slavnega hrvaškega pevcu. Bil sem 11 let lektor slovenskega jezika na zagrebški filozofski fakulteti in vem, da se je razlike med ozkima in širokima *o* in *e* srbohrvaško govorečemu težje naučiti; toda če človek tako rekoč živi od izgovarjane slovenske besede, bi se že moral malo bolj potruditi. (Seveda mu ne bi smel dajati potuhe kak boljši dnevnikar z izjavami, kot je bila tista, da jim je – po Prešernu – le do zrna, ne do lepote (nam utile je zrno, dulce pleva).

Podoben prepoznavni znak v glavnem Neslovenca (pa npr. še Slovenca s tega ali onega narečnega prekmurskega ali primorskega področja) je izgovor mehkega *l* ali *n* (zlasti pred samoglasnikom) namesto *l + j* ali *n + j* v primerih kot *polja*, *konja*. Spet zmagoslavje drugega jezika nad slovenskim (ali obrobne slovenskega narečja nad osrednjo knjižno normo). Človeka ob tej zliti mehkości kar strese. In spet ga strese, če od iste vrste govorov nato za tolažbo namesto srednjega *l*, slovenskega, knjižnega, prejme tršega ali trdega srbohrvaškega ali slovenskega narečnega. To je tako kot v komičnih filmih, ko čeljust, ki jo je udarec spravil preveč v eno stran, skušajo poravnati z udarcem od druge strani. Tak izgovor trdega *l* pa ni značilen samo za nekatere naše novinarje marveč celo za igralce, npr. za neke vidnejšega s celjskega (savinjskega?) govornega področja, kakor lepo slišimo v naših filmih: (Kje je tu filmski lektor?).

In potem polglasnik v tipu *bralec*: večinoma ga izgovarjajo kot *e*, lepo po črki. Tu se morajo potruditi tudi tisti iz Ljubljane. Zato pa nimamo polglasnika pri nezložnih predlogih *k* (*h*), *v* in *z* (*s*). Zlasti radi izgovarjajo s polglasnikom: *v tem* ipd. Predloge *k*, *v* in *z* naslanjamo na naslednjo besedo, in tu knjižno nikakor ni dopustno izgovarjati za njimi polglasnik. Teh predlogov navadno ne izgovorimo tako dolgo, dokler nimamo besede, na katero se nanašajo in naslanjajo. Če se za takim predlogom že napravi premor, potem za *v* namesto *ve* izgovorimo *u*. Ali si številni javni govorniki, ki »vekajo«, ne bi mogli zapomniti tega pravilca (seveda že v šoli, če bi učitelji glasoslovje jemali resno)? Polglasnik bi imeli še zmeraj ob (sicer napačno osamosvojenih) predlogih *z* (*s*) in *k* (*h*). – Ali pa izgovor glasu v pred *r* in *l* kjer se mnogi nikakor ne morejo sprijazniti s preprostim načelom, da se zobnoustnični *v* govori samo pred samoglasnikom, sicer pa dvoustnični *v*. Naši napovedovalci pa (nekateri, večina) še zmeraj vlečejo na zobe ta *v* celo pred kakršnini koli *r* ali *l*, ne le pred začetnim korenskim, kjer ga je določil na podlagi ribniščine v 19. stol. za knjižni jezik Škrabec in kar stara slovnica in pravorečje nenatančno in posplošujoče prepisujeta, vzgojitelji napovedovalcev (ti so večinoma neslovenisti, po študiju – zakaj?) pa tako pridno prenašajo na svoje učence.

Precej splošno razširjena je tudi praksa, da skušamo glasovom v določeni zvezi ohraniti lastnosti, ki jih imajo v nekaterih drugih položajih, zlasti pred/pod naglašnim samoglasnikom, verjetno kar na podlagi enotne pisave: kakor napisano, tako izgovorjeno. Za prvi primer vzemimo izgovor sičnika pred šumevcem (*ščasoma*, *brezčasen*), kar se normalno

izgovori *ščasoma*, *breščasen*, nekateri (mnogi) šolani govorce pa tu skušajo (po Ruplovem priporočilu) izgovarjati posebej sičnik in posebej šumevec, kot da bi to bilo boljše (ne samo iskano). Da ne izgovarjajo tudi *kosček*, *zvezček*, se imamo zahvaliti samo ustreznim pisavi. – Meni se zdi tudi veliko lepše in naravnejše pri dveh enakih netrajnikih, npr. *od-dati*, *odcediti*) izgovarjati samo enega daljšega kot dva zaporedoma, in enako izgovarjam tip *predse* brez »eksplozije« zapornika, lepo zlito. – Tudi končaji besed (oblik) tipka *rekel*, *nosil videl* lepše zvenijo, če namesto *iū*, *eū*, *uū* izgovarjamo *u* (takemu evkanju in ivkanju se zelo prepričljivo izogiba npr. J. Vidmar).

Jezik je velika in dragocena stvar tudi v glasovni podobi: ravnajmo vendar z njim temu primerno.

Naši razgledi 1979, 14.12., str. 685.

24. POGOVOROM O JEZIKU ZA SKLEP

To je 24. in zadnji moj pogovor o jeziku na tem mestu; torej bi bil potreben nekak sklep: Ali sem dovolj izkoristil priložnost, ki mi je bila prvič ponujena s strani kakega našega glasila, in res storil kaj vsaj za to, da bi se pisana in govornjena slovenščina znebili nepotrebnih slabosti, če že ne za to, kako bi si pridobila več dobrih lastnosti, da bi boljše in lepše služila naši narodni in kulturni skupnosti? Ali pa sem priložnost zapravil, se zgubil v nedolčnosti in nerganju, se zapletel v štrene neskladnih priporočil ali prepovedi? Sem ostal pri jeziku, ali pa se od njega tudi oddaljil, in to mogoče tudi nepotrebno? Sem jezik gledal v njegovi večnamembnosti in torej različnosti? Je bilo kaj odziva na moje pisanje, tudi pozitivnega seveda, ali pa sem pisal v vodo, ki v trenutku spet vse zbríše, sejal na kamen, kjer komaj kaj vzkljuje, kaj šele zraste in uspeva? Sem ubral pravi odločni ton, zadel pravo mero določnosti, in me ni nosil (ali kdaj zanesel) sveti srd, ali pa sem bil – naj bo po Majakovskem – le oblak v hlačah? Koliko vprašanj in možnih odgovorov nanje!

V skladu z željo uredništva sem predvsem odpravljaval slabosti. Če bi ta posel hotel lepo ubesediti, bi rekel, da sem se ravnal po kiparjevem zgledu: značilnost in lepoto kipa dosega tako, da s kamene gmote odkleše, kar je nepotrebno, moteče, grdo. Nekje drugje sem to delo primerjal z zdravljenjem: odpravljeni bolezenski znak povečuje zdravje. Ker je pri tem zmeraj govor tudi o nadomeščanju slabega z boljšim ali dobrim, je bila to hkrati tudi vzgoja za zdravje, za to, da ga ohraniš, da ne zbolíš. Za ozdravitev žalostnega stanja pouka slovenskega jezika v srednjih šolah sem predlagal korenito spremembo učiteljevanja (vide-li smo, s kakšnim odzivom pri tistih, na katerih njivo teče voda sama od sebe); ob pozivih k družbenemu prizadevanju za dvig kulturne ravni naše besede sem opozoril še na hotenje vsakega posameznika iz teh skupnosti, ker se le prek tega da v skupnosti kaj doseči. Nekdo mora biti kvas, čim več jih mora to biti, če si res želimo vzhajanja. Posameznik v združbi še najlažje stori tudi več, »kot veleva mu stan«. In ko smo že pri Gregorčiču, naj povem, da sem se razmeram časa primerno bolj kot na glagol *moči morem* (ki ga prenekateri pojmujejo preveč lagodnostno) skliceval na glagol *morati moram*, to pa ne samo zaradi drugih, ampak predvsem zaradi notranje zavezanosti načelu omike in družbenosti. V tem smislu sem grajal individualistično samovšečnost mnogih novinarjev, zlasti govornjene besede (in

napovedovalcev), ki s svojimi samovoljnostmi kršijo svobodnost svojih poslušalcev, ko jih »nasiljujejo« s svojo individualnostjo, s svojo – kot bi rekel Cankar – odnikodršnjo, izknjižnostjo, tujostjo. Naš narod in jezik, kakor je tudi rekel Cankar, je tisoč let star, ima svojo lastne vrednote in naravno težnjo po samoohranitvi – zato mu ne enega ne drugega ne zapravljamo in ne uničujemo, dostikrat ne le neodgovorno, ampak tudi lahkomišlno. Bogastvo je res v različnosti, ne v poenotenosti, vendar med te pozitivne različnosti ne gredo napake, pačenja in izumetničenosti.

Ko ob koncu iščem tistega, česar se nisem dovolj dotaknil, pa bi se bil moral, je gotovo na nezadnjem mestu vprašanje jezikovnih priročnikov, od katerih gre pri nas prvo mesto pravopisu, saj ši v njem človek tako rekoč že s poznavanjern abecede pomaga k večji izrazni kulturi. Žal se je zlasti tu pokazalo, da ni mogoče ničesar storiti, da z nikakršnimi argumenti ni mogoče preseči pavšalne avtoritativne sodbe in obsodbe, kakor hitro jo je izrekel človek (izreklo telo) z določenim družbenim položajem; da smo tu zavezani skoraj malikovalstvu (veseli me le, da je naši akademiji znanosti in umetnosti v novem zakonu odvzet prilastek naše najvišje znanstvene ustanove); da ne verjamemo, da je kdo brez obleke, gol, tudi še potem ne, ko je čista in prostodušna beseda otroka izrekla, kar vsi tako in tako vidijo, a se delajo, da ne vidijo; da ni te moči v nas, je – romantično povedano – »srcu rane vsekalo krvave«, in je najresnejše opozorilo na »gnilo v deželi danski«. Prav tako se mi zdi nezdravo celotnostno zavračanje kritike, tista elitniška popolnost, ki se ničesar več ne more naučiti od drugega, pa zahteve po nedoločnosti kritike (greh se pove, grešnik ne), pa neobjavljanje besedila, če se ne ravnaš po opatovih navodilih iz Menartove pesmi kronistu: to da, to ne, to tako in to tako. Kajti kje je potem tu samoupravljanje na kulturnem področju (moj primer z radiem, ko mi po 15 letih brez besed zavrnejo plemično besedilo). – Uredništvu Naših razgledov sem hvaležen za zaupanje, ki mi je bilo izkazano s tem, da sem o svoji odgovornosti presojal sam in si tako tudi sam pisal sodbo. To svobodo in samoodgovornost – in več uspehov, kot jih je bilo pri meni – želim tudi svojim morebitnim naslednikom v Naših razgledih.

Naši razgledi 1979, 28. 12. str. 713.

24. sestavkov iz Naših razgledov od 12.1. do 28.12.1979.

3. STILNI DROBCI

1. STILNE NEGODE

Takih negod je več – veliko, med njimi pa ni na zadnjem mestu naslednja: na obvestilno pomembnejše mesto stavimo na pol ali docela prazne besede ali besedne zveze, prve pa potiskamo na manj pomembno mesto; zato so tudi manj opazne in torej za naslovnika (bralca ali poslušalca) manj učinkovite, težje razumljive. Tako v bistvu pride do zmanjšanja količine obvestila, tj. do ravno nasprotnega učinka, kakor ga je verjetno hotel doseči tvorec besedila z izbiro takega izražanja, ne pa tistega navadnejšega in družbeno primernejšega, ki mu je do tega, da se stvar pove, kolikor se le da, čim preprostejše tudi za tistega, ki mu je namenjena.

Bodimo konkretni. V neki številki Raziskovalca beremo v enem samem članku naslednje take primere: *proces adaptacije, proces afrikanizacije, problem šolanja otrok, proces sporazumevanja, proces sprejemanja in oddajanja kulture*. Omenjeni besedi sta besedi *proces* in *problem*, obe v jedru besedne zveze, čeprav nepomembni, v drugem sklonu pa je tisto, kar je najvažnejše, zaradi česar to govorimo. Teh negod se lahko rešimo tako, da jih opustimo, in torej rečemo npr. *sprejemanje in oddajanje kulture* ali *šolanje otrok*. Glagolniki, in to so besede kot *adaptacija, afrikanizacija, šolanje* itd. že sami po sebi, pomenijo *proces* (po domače – *potek*), saj šolanje pomeni »to, da se šolam«, torej je *proces* spredaj čisto odveč. Na videz potreben je *proces* ob *adaptacija*, ker ta večinoma pomeni tudi konkretizirano dejanje, tj. pomeni 'to kar se adaptira', zato je v takih primerih bolje, kar enoumno, rabiti besedo z domačim končajem, tj. *adaptiranje*. Tako torej recimo raje *njihovo vključitev v družbo* kot *proces njihovega vključevanja*, in namesto *problem šolanja otrok v imigrantski družbi* recimo kar *šolanje otrok v imigrantski* (po naše *vselitveni družbi*; saj bi to bila ravno taka *boniteta* (po naše *ugodnost*), kakor sta brezplačna hrana in stanovanje, ki sta navedena v neposredni soseščini našega *problema*. Tako bi tudi namesto *postavljam hipotezo* lahko rekli tudi kar *domnevam*. Torej vstran s stilno predstražo, v ospredje pa z glavnino.

JiS 26 (1980/81), str. 133.

2. PREVEČ ŽEBLJEV (HIPOLIT BI REKEL: KLINCEV)

Ena izmed pogostih stilnih negod je ponavljanje iste besede ali besedne zveze v prekratkih razdaljah. Temu se lahko izognemo na več načinov, eden med njimi pa je, da skupni člen izpostavimo (kakor se izražajo v matematiki). Če tega ne storimo, moramo »neizposta-

vljeni člen« kar naprej ponavljati, to pa nam v besedilo zanese nepotrebno okornost v vseh primerih, ko tako ponavljane ni mogoče poudariti, ker je nepomembno. Vzemimo konkreten primer, spet iz Raziskovalca: »Obiskal sem tele organizacije, predstavništva, mešana podjetja in posameznike: 2. v Slonokoščeni obali: *predstavništvo* Ljubljanske banke, *predstavništvo* Splošne plovbe Piran, *predstavništvo* Voča, *predstavništvo* Slovenijalesa, *predstavništvo* UNIC-a, ambasado SFRJ.« Zadostovalo bi seveda že *predstavništvo LB, Splošne plovbe ... in UNIC-a ter ambasado SFRJ* (nam. *ambasada seveda poslaništvo*).

V pravo moro se je razvilo tako neizpostavljanje predlogov: »Poleg tega sem se srečal z nekaterimi kulturnimi delavci v Slonokoščeni obali, v Gani in v Nigeriji.« Druga dva v-ja sta popolnoma nepotrebna, saj tu ničesar ne moreta poudarjati. Neizpostavljanje je posebna figura s posebno stilno močjo, pri vezniku t. i. mnogovezje, ki si ga tudi ne smemo kar tako dopuščati. Mojster take rabe je bil npr. Cankar, ki je rad rabil tudi neizpostavljeni pomožnik, vendar zmeraj le za posebno poudarjanje, nikoli kar tako, morda iz mehanicistične predstave, da vsak del besedne ali stavčne zveze mora biti slovnično neokrnjen. Svoj čas sem neizpostavljanje grajal tudi pri napovedovalcih radia in televizije, ki pa še naprej pogosto rabijo napačno npr. *Spoštovani* tovariši, *spoštovane* tovarišice (tudi z obrnjenim zaporedjem), čeprav popolnoma zadošča en *spoštovani* (ali *spoštovane*).

Ravno taka razvada je neizpuščanje v besedilih, kot je naslednje: »*Kongresu* je prisostvovalo blizu 900 *geografov* iz številnih držav in prav toliko japonskih *geografov*. *Kongresa* se je aktivno z referatom udeležilo pet jugoslovanskih *geografov* ...« Enostavno in učinkovito: *Kongresu* je prisostvovalo blizu 1800 geografov: 900 z Japonskega, prav toliko iz številnih drugih držav (od teh pet iz Jugoslavije).

Manj žebļjev v tem primeru drži bolj, kot če jih je preveč.

JiS 26 (1980/81), str. 134.

3. BREZ POTREBE MIMO DOMAČEGA BESEDJA

Posebno v strokovnem in publicističnem sporočanju je pogosto močno zanemarjanje ne le domačega izrazja, ampak že kar domačega besedja sploh. Tako delamo zato, ker smo se tega navadili od svojih učiteljev, v bistvu pa je ta razvada posledica napačnega odnosa do lastnega jezika: slovenske besede se nam zdijo nezadostne, premalo imenitne, prezakotne, prevsakdanje, preveč razumljive, slovenski jezik presiromašen in nenehnega bogatenja iz drugih jezikov potreben. Poleg tega pogosto posežemo po tujem, ker nam iz tuje literature prej pride na misel kot ustrezno slovensko besedje, ki bi ga poleg tega kot vodilni strokovnjaki ali publicisti morali sem in tja še sami narediti. In že smo v t. i. mednarodniščini.

Poglejmo v enem samem članku objave znanstvene skupnosti Slovenije in presodimo, ali ne bi namesto prvega lahko rabili drugi, domači slovenski izraz: identificirati probleme – *ugotoviti*; separatno poročilo – *posebno*, nacionalni kulturni center – *državno k. središče*; socialni, ekonomski in kulturni položaj – *družbeni, gospodarski*; geografske, zlasti klimatsko-vegetacijske razmere – *zemljepisne z, podnebno-*; informacijske strukture – *obveščevalne*; gospodarske aktivnosti – *dejavnosti*; socialna situacija imigrantov – *družbeni položaj vseljencev*; interno gradivo – *notranje*; probleme akulturacije bom skušal identifi-

cirati – *težave prilagoditve b. s. ugotoviti*; etnično izolirane skupnosti – *narodnostno osamljene*; se integrirajo v imigrantsko družbo – *se vklaplajo v vselitveno družbo*; kulturna adaptacija – *k. prilagoditev*; nismo vedeli za lokacijo kulturnih ustanov – *n. v. kje so*; ne participirajo v kulturnih dejavnostih – *se ne udeležujejo/ne sodelujejo*; ne razvijajo kontaktov z domačini – *stikov*; zožujejo dimenzije njihove socialne integracije, ker so orientirani v začasno bivanje v imigrantski družbi – *manjšajo njihovo vključevanje v vselitveno družbo, ker nameravajo v njej ostati le začasno*.

Tako gre to naprej kot voz s strtim kolesom po razdrapani cesti. Cankar bi rekel, da tak pisec ni od nikoder iz Slovenije, temveč je s Papirije.

Jis 26 (1980/81), str. 134.

ZVRSTNOST

IV ZVRSTNOST

POJMOVANJA IN POIMENOVANJA ZA POJAVE ZVRSTNOSTI SLOVENSKEGA JEZIKA

Zvrstna razslojenost slovenskega jezika je zelo živ problem sodobnega slovenskega jezikoslovja, in sicer bodisi v smislu tipologije zvrstnosti bodisi kot definicijski problem posameznih zvrsti in skupin zvrsti. Zlasti od 30-tih let 20. stoletja sem se je v literaturi nabrala obilica pojmovanj in poimenovanj to pojavnosti, ki jo je tako za jezikoslovje kot za uporabnika jezika nujno spraviti na skupni imenovalec vsaj v smislu sopomenskih snopov, iz katerih se nekatere enote na podlagi večje pogostnosti v sodobnih jezikoslovnih delih in večje pomenske izčiščenosti obravnavajo kot kristalizacijske točke oziroma kot priporočljiva strokovna poimenovanja in pojmovanja.

The stratification of Slovene as exhibited by the various language levels is a problem of topical interest in the current linguistic study of Slovene. This problem is present both in the typology of the language levels and as regards the attempts at defining the language levels or particular groupings thereof. It is particularly since the nineteen-thirties that we find in the literature an increasing amount of different conceptions of and denotations for the phenomenon in question. It would be in the interest of linguistics as well as of language users to bring the different conceptions and denotations down to a common denominator, at least in terms of semantically related groups, in which certain units would either on the strength of their higher frequency in contemporary linguistic works or by virtue of their greater denotative clearness become treated as crystallizing points or rather as recommendable technical concepts and denotations.

Izraz *zvrst* (z izpeljankami *zvrsten*, *zvrstnost*) je kot jezikoslovni strokovni izraz uvedel avtor tega sestavka:¹ *zvrst* mu zaznamuje posamezne pojavne oblike velikoobraznega pojma in poimenovanja jezik (v konkretnem primeru slovenski jezik). Nanaša se na svet jezika (langue), za vsako zvrst pa obstajajo seveda tudi besedila s takimi ali drugačnimi delnimi značilnostmi.

V tej razpravi hočemo posamezna naša poimenovanja in pojmovanja soočiti z ustreznimi v doslejšnji slovenistični literaturi, posebej z Breznikovimi, Voduškovimi in Bajčevimi, sicer pa tudi z drugim, kar se za naš problem zdi relevantno.²

Pred tem se je izraz *zvrst* rabil v leposlovni teoriji, kjer je *zvrst* vrstna oznaka za epiko,

¹ Prim. Zvrsti slovenskega jezika, Jezikovni pogovori (dalje JP), 1967, str. 107–113.

² Podatki iz *Breznika* se nanašajo na knjigo *Življenje besed*. Priredil Jakob Šolar, Založba Obzorja, Maribor, 1976, 359 str. Pri *Vodušku* je mišljena njegova razprava *Za preureditev nazora o jeziku, Krog, Zbornik umetnosti in razprav*, 1933, str. 66–76, pri *Bajcu* pa knjižica *Rast slovenskega knjižnega jezika*, 1951, 46 str., konkretno od str. 3. do 46.

liriko in dramatiko.³ A. Breznik uporablja podoben izraz, tj. vrsta,⁴ za to, kar se po češki teoriji sedaj imenuje funkcijski stil: ko govori o časnikarskem jeziku, kar je v našem pojmovanju del publicistične zvrsti, omenja še »druge vrste jezika« (132), izrecno pa navaja znanstvenega in umetnostnega (n. m.). Mestoma uporablja v istem pomenu besedo vrsta tudi A. Bajec: »za eno vrsto jezika, recimo za znanstveno razpravo ali za poljudno pisanje« (19), »vsaj za eno vrsto jezika«, »vsaj za katero vrsto jezika« (21), »vsaj za katero vrsto jezika (tj. znanstveno razpravo nasproti lepi knjigi)« (27), časniški jezik kot »svoje vrste jezik« (31), »leposlovje« proti »vse obsežne panoge pisanja v slovenščini« (42). Besedi *zvrst* Pleteršnik pripisuje pomen 'die Gattung', SP 1950 navaja *zvrst* in *zvrsten* brez kvalifikacije, SP 1962 pa za *zvrst* navaja v kurzivu⁵ vrsta.

1. Raba besede *zvrst* je sedaj pri nas jezikoslavno precej utrjena (prim. France Novak, France Jesenovec, Janez Dular, Tomo Korošec);⁶ za t. i. socialne vrste ga sprejema tudi Urbančič,⁷ ne pa za prenosniške in funkcijske (prvo so mu enostavne *oblike*, drugo pa *stili*).⁸ Avtor tega sestavka, besedo stil v tem pomenu zavrača zaradi njene pomenske preobremenjenosti.

2. Pojem slovenski jezik v tem uvodnem delu ne potrebuje podrobnejše določitve, zadostuje naj nam le potrditev z nasprotnimi enakovrednimi pojmi tipa srbohrvaški, nemški, madžarski ... jezik. Glede na Breznika (in seveda na zgodovino slovenskega (knjižnega) jezika) bi bilo vendarle treba spregovoriti še o nekaterih poimenovanjih s področja (med)jezikovnih stikov, npr. o t. i. mešani slovenščini, kot je zgodovinsko izkazana npr. razlagovska ali majarjevka ali jurčičevska ali levstikovska itd. knjižna jezikovna mešanica, ali neknjižna mešanica priseljencev na Slovensko, ali slovenskih (dostikrat le duhovnih) odseljencev na neslovenska jezikovna območja.

2.1 V zvezi s slovensko jezikovno samobitnostjo se pri Brezniku srečujemo z zanemivim pojmom 'slovenski prajezik' (87), ki mu pomeni nekako matrico tipično slovenskega. Pri Vodušku bi temu ustrežala poimenovanja kot »slovenski jezikovni genij« ali »splošni genij slovenskega jezika« (68), pri Bajcu pa »duh slovenskega jezika« (9). S tem osnovnim pojmom v zvezi govori nato Breznik na eni strani o »čisti slovenščini« (156, 170) ali o »čistem slovenskem jeziku« (136) oz. o »čistem jeziku« (182, 183), pa še o

³ Prim. M. Kmecl, *Mala literarna teorija*, 1976: »ena od troje temeljnih knjiž. zvrsti« (23); namesto *zvrst* se rabi v lit. teoriji sedaj tudi *vrsta* in narobe.

⁴ *Življenje besed*, str. 132, 133, 136; odslej citirano le s številkami za strani v oklepaju; tako tudi pri Vodušku in Bajcu.

⁵ Kurziv je »napotilo za rabo«, str. 6, pri besedah »z istim pomenom«.

⁶ France Novak, Slovenski poslovni jezik, *JiS* 1972/73, na str. 172–179; France Jesenovec, Oznaka slovenskega pogovornega jezika v Celju in okolici, *JiS* 1971/72, 76–81; Tomo Korošec, Razslojenost slovenskega besedišča, *SJLK*, Ljubljana, 1974, 75–90; Janez Dular, Zvrstnost slovenskega jezika, *SJLK*, 1974, 57–74.

⁷ V članku knjižni jezik skozi prizmo praške šole, *SR* 1976, 308–313.

⁸ Razmerja med izrazoma funkcijska zvrst in (funkcijski) stil se dotika T. Korošec v pod 5 cit. delu (str. 75) tako: »Stil je pojav, prisoten šele v jezikovnem sporočilu, ne pa v sami jezikovni strukturi. Gre torej za prikaz fonda, iz katerega se črpa za organizacijo s pomočjo izbire in z načinom zgradbe. Zato na tej stopnji govorimo o funkcijskih zvrsteh, ne o stilih.«

»domačem jeziku« (144, 242) in o »pristni domači besedi« (242). Temu nasprotna je »jezikovna mešanica« (152, 159, 166, 183) oz. »mešanje (157), konkretno »srbohrvatska mešanica« (151, v pozivitnejši smeri »čistejši jezik« (167)), pa tudi »troizraznost« (135), namreč mešanica prvin slovenskega, slovanskega in neslovenskega (zahodnoevropskega) izvora. V veliki meri za pojem mešanega jezika gre še pri izrazih »slovanski edini knjižni jezik« (137), »enotni slovanski jezik« (145), »skupni slovanski jezik« (146), »jezikovno zedinjenje« (160, 161), »edini južnoslovanski knjižni jezik« (161).

Isto tematično področje izražajo pri Vodušku naslednja poimenovanja: »pravi slovenski knjižni jezik« (76), »naš jezik kot ustrezajoče izrazilo naše kulture« (76) z ene strani, z druge pa »panslavistična miselnost« (67), »stilsko enotnost jezika« /zaradi uvajanja slovanskih tujk/ (68), »slovanski, ne slovenski purizem« /pri nas/ (68), »tuje, zlasti srbskohrvatske besede« (74).

Še več je tega pri Bajcu, čeprav se (v skladu z obravnavano tematiko) najpogosteje omejuje samo na besedoslovno jezikovno ravnino: z ene strani »domače« (5), »domače besede« (7), »domače /vzporednice/ tujkam« (9), »degermanizacija z novotvorbami in izposojanjem iz slovanskih j. (9–10), »čiščenje« (10), »čisti jezik« (20), »izposojenke s slovensko dvojnico/domačinko« (25), »domača beseda« (27), krajevna domačnost in čistost« (42), »prečistiti se« (42), z druge strani pa: »nedomače, tuje učeno« (4), »od bogve kod, tujke« (4), »izposojenke« (7), »tujke /.../ neprienačene« /tj. kar v tuji podobi/ (9), »izposojenke kot politični argument« (10), »iz nemških pisarn /.../ v naš jezik« (10), »prvi časnikarji so suženjsko slovenili nemščino« (10), »stare sposojenke« (10), »neslovenske izposojenke« (10), »izposojenke /.../ že splošno sprejete v knjižno rabo« (10), »kar se je rodilo v časnikih /.../ iz tuje predloge« (13), »jezikovno zedinjenje južnih Slovanov« (14), »mešanje slovenskih in srbohrvatskih izrazov« (14), »nepotrebne slovanske izposojenke« (20), »knjižna izposojenka« (25), »tujke /.../ torej zlasti izrazi, ki rabijo v posameznih strokah« (25), »mednarodni izrazi« (25), »mednarodnost kot poglavitna značilnost tujk« (25), »tuje« (27), »mestna navlaka tujščine« (42), »svetovljanska mešanica« (42).

V ustroj slovenskega knjižnega jezika je precej prvin prišlo po tej poti in še danes zavzemajo posebno mesto v njem (večinoma se tega malo zavedamo).⁹

3 Avtor tega sestavka je vpeljal posebno tipologijo zvrsti s. j.:¹⁰ pri tej gre za številsko nezaključeno vrsto, najvažnejše skupine zvrsti pa so mu: socialne (s t. i. interesnimi govoricami), funkcijske, prenosniške, udeleženske, časovne, mernostne.

Prizadevanja za označitev posameznih zvrsti so bila prvotno brez celotnostne poimenovalne sistematizacije: SKJ I¹¹ loči naslednje vrste jezika: knjižni, narečni (kraja ali pokrajine), pogovorni, strokovni, posebnih plasti slovenskega prebivalstva (npr. meščanska govorica), stanovske skupine (npr. latovščina, poseben jezik mladinskega tropa), starostne skupine (npr. otroški govor) (str. 11); jezik kmetov, osrednjega meščanskega sloja, izobražencev, vojakov (str. 17), kmečka, meščanska govorica, vsakdanja govorica, pogovorni jezik (str. 18); pogovorni jeziki posameznih večjih kulturnih in gospodarskih središč (str. 19); sleng,

⁹ Prim. moje sestavke in druge, h katerim vodi razprava Prezete prvine slovenskega knjižnega jezika (Glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede), SR 1972, 285–318.

¹⁰ Prim. *Slovenska slovnica* (dalje SS) 1976, str. 9 do 30.

¹¹ Maribor, 1965, poglavje Slovenski jezik in zvrsti jezika, str. 11–28.

žargon, jezik sedanjosti in preteklosti (str. 20). V SKJ 2¹² je posebej obdelana »pesniška zvrst jezika, v SKJ 3¹³ t. i. prozne (v bistvu funkcijske) zvrsti, konkretno umetnostna in neumetnostna, zadnja pa kot praktično sporazumevalna, praktično strokovna, publicistična in znanstvena. V SKJ 4¹⁴ je bil podrobneje prikazan pogovorni jezik, in sicer kot del knjižnega (komplementarni del t. i. splošnega pogovornega jezika je zborni). Takoj nato je sledila tipologija:¹⁵ najprej funkcijskih zvrsti (naslonitev na češko poimenovanje). Oznaka socialne zvrsti je bila uvedena najprej v seminarju (takoj po l. 1970), objavljen izraz šele 1972.¹⁶ Ta tipologija zvrsti je uveljavljena v sestavkih (napisanih na mojo pobudo in po mojih navodilih) Janeza Dularja in Toma Korošca.¹⁷

3.1 Kot socialne zvrsti se imenujejo pojavne oblike slovenskega jezika na podlagi upoštevanja družbene in družabne vloge, ki jo imajo sem spadajoče zvrsti: knjižna (s podvrstama zborna in pogovorna) in neknjižna (s podvrstama narečna in pogovorna). Delovalni radij na celotnem slovenskem jezikovnem ozemlju ima širši knjižni jezik, manjšega (delnega) neknjižni. Razlika med tema nasprotnima poloma je, da je knjižni vseslovenski (vsenaroden) in en sam (četudi v zborni in splošni pogovorni obliki), neknjižnih pa je več, to pa tako narečnih kot pokrajinskih pogovornih.¹⁸ Vse to se da ponazoriti z besedili.¹⁹

3.1.1 Pojem poimenovanje socialne zvrsti je sedaj precej utrjen, sprejet tudi v načrt pravil slovenskega pravopisa pri SAZU.²⁰ Ugovor se je pojavil od Žive Gruden²¹ (in po njej, vendar že po nastanku tega referata) od Brede Pogarelec.²² Ž. Gruden se izrazu socialna zvrst upira z naslednjo argumentacijo: »Zaradi tega /tj. ker »začenjajo široke plasti prebivalstva polno obvladovati diasistem šele v različnih oblikah socialistične ureditve, ko raba določene vrste jezika izgubi značaj označevalca socialne pripadnosti«) se mi zdi termin socialne zvrsti jezika za današnjo jezikovno situacijo neprimeren ter govorim o vrstah jezika. Hierarhija vrst jezika od krajevnih govorov do knjižnega jezika namreč pri nas ni socialna (in to ne samo zaradi današnje družbene ureditve, temveč tudi zaradi posebnih zgodovinskih razmer), temveč se opira predvsem na obsežnost teritorija, ki ga posamezne vrste jezika pokrivajo, pa tudi na frekvenco posameznih vrst.« Za njo Breda Pogorelec: »V tem okviru je bilo potrebno v zadnjem času tudi na novo definirati zvrstnost slovenskega

¹² Maribor, 1966, str. 83–86.

¹³ Maribor, 1967, str. 55; prim. »glede na to, čemu služi«; pri Urbančiču, *JP*, 1965, str. 223, »Jezikovni stili so /.../ odsev funkcij«.

¹⁴ Maribor, 1970, str. 61–74.

¹⁵ V seminarskem delu, leta 1971.

¹⁶ Položaj slovenskega pogovornega jezika med jezikovnimi zvrstmi (referat v Skopju 1972), izšlo v *Govornite formi i slovenskite literaturni jazici*, Skopje, 1973, str. 123–126.

¹⁷ Prim. citirano pod 6.

¹⁸ Prim. prispevek pod 16.

¹⁹ Glede teh primerjav od mene urejeno knjigo *Besedila slovenskega jezika*, Ljubljana, 1975, kjer so besedila najprej razdeljena po funkcijskih zvrsteh, nato po socialnih, na koncu pa so zgodovinska besedila. Pri socialnih zvrsteh je vredno opozoriti na eksplicitno poglavje Mestne govornice (str. 276–280) kot opozicijske »tradicionalnim narečjem«, od str. 281 dalje. Pri zgodovinskih besedilih velja opozorilo na Pisno izročilo in nato na Knjižno izročilo.

²⁰ Prim. *Načrt pravil za Slovenski pravopis*, Ljubljana 1976, str. 211–219, kserokrirano.

²¹ *Jezik in slovstvo*, 1976/77, str. 73: Prispevek k spoznanju jezikovne situacije tržaških Slovencev.

²² *XIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj*, Lj. 1977: Slovenski knjižni jezik v slovenskem jezikoslovju.

jezika kot diasistema delnih sistemov. Čeprav je teoretično ogrodje prevzeto po Havránkovi delitvi (deloma po Brozovičevi modifikaciji) in dopolnjeno z nekaterimi novejšimi spoznanji, naj pokažem, kako so pri urejanju predstav potrebni kriteriji konkretne slovenske družbe in ne nekritično prevzemanje tujih teoretičnih spoznanj. Govorni delni sestavi v slovenskem diasistemu nimajo vrednosti socialnega določitelja, zato počasi iz teorije prevzeto označitev socialna zvrst nadomeščamo z nevtralnimi pojmom jezikovna vrsta! Seveda je ta določitev šele uvod v strokovno topologijo.«

Sam seveda nikoli nisem trdil, da mi socialen pomeni socialno pripadnost, ne pa družben v najširšem smislu; in v tem smislu opravljajo socialno različne vloge vse te zvrsti, od zborne preko pogovornih do narečja in dalje vse do jezika posameznika, ki je tudi socialno dejstvo. Samo nedokazano se lahko trdi, da bi bil naš izraz socialne zvrsti pobran pri Havranku (ali celo pri Brozoviču), in še nekritično seveda, pa da bi bilo nato vse skupaj kombinirano še z dodatnimi spoznanji drugih. (Nesmiselno sklepanje na podlagi lastne prakse!) In čudežni ključek, ki odpira vrata v kraljestvo znanosti? Preimenovanje: socialna zvrst bodi vrsta (Gruden) oz. jezikovna vrsta (Pogorelec), seveda kot »govorni delni sestav« (govorni razprl J. T.), ko jaz vendar zavestno govorim o jeziku, ker zanj gre. Ali ne bi bilo pametneje izraz vrsta ohraniti kot nespecialni izraz za tisto, kar je pri Brezniku in nato pri Bajcu)? Seveda se ni mogoče strinjati tudi z vulgarnim sociologiziranjem v zvezi z obvladovanjem višjih socialnih zvrsti našega jezika.

3.2 Kot socialne podzvrsti obravnavam t. i. interesne govorice, konkretno sleng, žargon²³ in argo, nekako v naslednjem smislu: da gre tu v bistvu za socialno pogojene modifikacije funkcijskih besedil: sleng kot modifikacija praktično-sporazumevalnega jezika v smeri k igrivosti, žargon strokovnega v smeri neoficialnosti, argo pa je izraziti modifikacijski transform socialne oblike jezika v smeri k zakritosti, nerazumljivosti. Pri tem gledanju na govorice torej odpade pojmovanje, da bi šlo za funkcijske utelesitve ene same socialne zvrsti, v slovenskem primeru konkretno pogovorne; ne – socialne govorice so možne tako v knjižnih kot neknjižnih zvrsteh slovenščine.

3.3 Delitev knjižnega jezika na zbornost in pogovornost se v naši strokovni in znanstveni publicistiki sprejema²⁴ ali pa se ji skuša ugovarjati. Kot že nakazano, bi Urbančič²⁵ splošni pogovorni jezik raje imenoval knjižna govorica, »zborna izreka pa mu je ozkoknjižn/a/, pridvignjen/a/, slavnostn/a/«. Za podrobno obravnavo zadevne problematike prim. mojo razpravo Slovenski pogovorni jezik.²⁶ Ta razprava je bila – neznatno prilagojena in brez znanstvenega aparata – prevzeta v SKJ 4²⁷ in kot taka je postala predmet kritične obravnave Jake Müllerja.²⁸ Jaka Müller tam nekako noče (ali ne more) videti, da je *pogovorni jezik* v mojem pojmovanju postal komplementarna varianta zbornemu v okviru knjižnega jezika na podlagi prilastka *splošni* (v njegovi okrajšavi bi to bil *spj*). Ker torej

²³ Prvotno se je pri nas od prvih dveh izrazov uporabljal predvsem žargon, vidneje je izraz sleng uvedel J. Toporišič v *SKJ I*, 1965. Pojemovno je oba izraza ločil Velemir Gjurin v sestavku *Interesne govorice sleng, žargon, argo*, *SR* 1974, 65–81.

²⁴ Gl. cit. pod 6, 7 in 8.

²⁵ *SR* 1976, str. 309, 311–312.

²⁶ *SR* 1970, str. 55–70.

²⁷ 1970, str. 61–74.

²⁸ Razmišljanje o(b) Slovenskem knjižnem jeziku 4, *Prostor in čas*, 1974; zadevna problematika str. 305–322 in 405–407.

jemlje *spj* kot *pj* in *zj* (zborni j.) kot *kj* (knjižni j.), se zamotava v pojmovno-izrazno zmedo, ki je v moji sistemizaciji²⁹ ni. *Spj* je namreč res primarno (prosto)pogovorna realizacija *kj*, vendar (prosto)govornost ni omejena samo na *pj*, ampak je možna v vseh socialnih zvrsteh, tudi v narečju.

Glede splošne pogovornosti primerjaj pri Vodušku:³⁰ »Nič zato, da /občevalni oziroma pogovorni jezik/ ponekod nosi veliko bolj jasne sledove obdajajočih ga dialektov, bistveno je to, da obstoji in da v slovenski deželi izobraženci in sploh mestni prebivalci konec koncev kljub vsemu skeptičnemu vpraševanju vendarle v glavnem že govorimo en skupen slovenski pogovorni jezik, ki po svoji vsebini in obliki nikakor nima samo vrednosti poljubnega izmed naših kmečkih dialektov, ampak ima kljub temu, da se ne ujema natančno z uradnim pisanim jezikom, vso zedinjevalno vlogo in kulturno poslanstvo skupnega kulturnega jezika.«

3.3.1 Ker mi izraz *pogovoren* označuje pojmovnost socialne zvrstnosti, mi za pridevniško vzporednico k *pogovarjati se/pogovor* rabi beseda *občevalen* (*pogovarjalen* bi bilo morda preblizu izrazu *pogovoren*). O izrazih in pojmihi *pogovoren/govoren* bi se dal napisati zanimiv sestavek na podlagi podrobnega razbora zadevne slovenske literature, vendar to sega preko tu danega okvira. Nekaj tega je najti v moji razpravi Slovenski pogovorni jezik.³¹

Izraz zborni se je do Toporišiča omejeval v glavnem na izgovorno stran jezika, vendar gre že pri Ruplu preko tega.³²

Izraz pogovorni za socialno zvrst jezika ni najbolj posrečeno izbran, saj se pojem pogovoren v nejezikoslovnem izražanju naslanja na pojem pogovarjati se, tj. govoriti eden z drugim.³² Zlasti nestrokovnjak zato meni, da je pogovorni jezik enostavno jezik pogovarjanja (torej udeleženska zvrst), kar je seveda velika zmeta. Pogovarjam se namreč lahko tudi v narečju, pa seveda tudi v zbornem jeziku. Brez razumevanja strokovnega pomena besede pogovoren v zvezi pogovorni jezik ni tudi razumevanja zvrstne teorije in tako prihaja do nesporazumov in govorjenja drug mimo drugega. Jezik pogovora zato imenujem (kot spredaj že nakazano) občevalni (ev. pogovarjalni) jezik, za kar imamo delno oporo že pri Brezniku.³³

Izraz občevalni je v funkcijsko zvrstnost nespretno prenesel J. Dular v že citiranem sestavku,³⁴ in sicer na mesto praktično sporazumevalnega. Tako pri njem pomeni spet nekaj drugega, kot prej pri Vodušku,³⁵ kateremu je izraz občevalen sinonim za pogovoren: »Kje se ta občevalni oziroma pogovorni jezik govori«, »naš občevalni ali pogovorni jezik«.

Za izraz pogovorni jezik še nekaj potrditev iz Bajca: »domači, normalni pogovorni jezik«

²⁹ SR 1970.

³⁰ Citirano po SR 1970, str. 59.

³¹ Prim. Urbančič, SR 1976, str. 311–312; J. Toporišič, Slovenski pogovorni jezik, SR 1970, str. 55–70, zlasti uvodni del do str. 60.

³² Prim. SP 1962, 606: pogovoriti se s kom o čem, pogovor -a m: telefonski ~, napeljati ~ na kaj ...; pogovoren -rna -o: ~ jezik.

³³ Življenje besed, str. 218: »občevalni jezik meščanske družbe«.

³⁴ Gl. delo, navedeno pod 6.

³⁵ Npr. v sestavku Kakšen naj bo naš odrski jezik? Ali imamo pogovorni jezik na odru in ali ga imamo v življenju? SPor 1953, št. 296, str. 4, 16. XII. (Cit. po SR 1970).

(29), »vsakdanja govornica izobrazencev v prestolnem mestu« (29), »vzvišena zborna izreka« (46), »manj skrbni vsakdanji izgovor knjižnega jezika« (46).³⁶

3.4 V okviru socialnih zvrsti bi bilo na drugih ravneh mogoče obravnavati še nekatere zadeve, npr. iz Breznikovega seznama³⁷ atribucije jezikov. Tako se pri njem pojavlja neka raba izraza jezik za narečje: »živ dolenjski jezik« (211), »dolenjski jezik« (226), »vzhodnoslovenski Jezik« (177), »zahodnoslovenski jezik« v pomenu jezik, kot se govori na Dolenjskem (177), itd.

3.4.1 Za slovenski knjižni jezik, namreč za njegovo narečno podstavo, so pomembni Breznikovi izrazi kot »osrednja narečja« (213), že omenjeno vzhodno oz. zahodno jezikovno področje (prim. še »južnovzhodno dolensko narečje« (225), »pismeno zahodno narečje« (242), domače dolensko narečje« (226) in prav podrobno »Stritarjevo domače narečje« (201).

Podobno najdemo tudi pri Bajcu: »necentralni slovenski dialekti« (67), primorska narečja« (12), »vzhodna narečja« (12), »pesniški jezik iz malo obdelanih narečnih prvin« (29), »kranjski knjižni jezik« (29), »Štajerci, Korošci in Prekmurci so pisali svoje narečje« (29), »skupni jezik« (29), »knjižni jezik in bogatitev besednega zaklada z narečnim blagom« (30), »vzhodna narečja« (30), »obrobna narečja« (30), »slovar narečja tega ali onega krajca« (12).

Pokrajinskost je pri Brezniku genetično družilna, v sedanjem času se nasproti zahod – vzhod pojavlja bolj nasprotje severovzhod – jugozahod.

3.4.2 Pokrajinskost se pojavlja tudi v naši literaturi o pogovornem jeziku, npr. pri A. Bajcu: »Pogovorni jezik je drugačen na mariborskem odru, drugačen na ljubljanskem in drugačen na jeseniškem« (40); »ker ta govor še dolgo ne bo izenačen, ga SP ni hotel predpisati«³⁸ (40). – Vodušek: »Gre samo še za kraj, kje se ta občevalni oziroma pogovorni jezik govori, me boste vprašali. No vendar, v Ljubljani, v prvi vrsti v Ljubljani, potem pa tudi – le z majhnimi različkami – v Mariboru in Celju, kakor sploh v vseh večjih mestih, trgih in industrijskih središčih. Nič zato, da ponekod nosi nekoliko bolj jasne sledove obdajajočih ga dialektov.«

3.5 Zanimivo in v sodobnem jezikoslovju manj obravnavano je Breznikovo ločevanje jezika socialnih slojev slovensko govorečih.

3.5.1 V osredju stoji pojem ljudskega jezika: »ljudski jezik« (134, 144, 168, 177, 182), »Jezik ljudskih ust« (124), »ljudski govor« (123), »splošni ljudski Jezik« (229), »ne dialektični in pokrajinski ljudski jezik« (229), »živa ljudska slovenščina v živi stavčni obliki« (241), »jezik, ki ga govori preprosti človek« (230), po Stritarju tudi »ljudska govornica« (200), in v stari terminologiji še »naroden jezik« (187) in »narodna govornica« (188). Označka tega jezika se pojavlja tudi nikalno (»neljudski jezik« (177)).

3.5.2 Kaj Brezniku pomeni ljudski? Ljudsko je v nasprotju z izobrazenskimi: »govor slovenskih izobrazencev« (178), »jezik izobrazencev« (188), »resnični govor izobražen-

³⁶ Breznik ne pozna razlike med zbornim in pogovornim knjižnim jezikom; ustrezna določila v *SP* 1935 so od Ramovša. Namesto izraza *knjižni* j. Breznik večinoma uporablja *pismeni* j. (116, 123, 124, 125, 128, 130, 145, 149, 186 ...), kar odgovarja nem. Schriftsprache. Za *knjižni* prim. str. 193. Izraz *pismeni* jezik je danes v tem pomenu praktično mrtev. Kot smo že videli, Vodušek namesto *knjižni* večinoma rabi *književni*.

³⁷ Gl. delo. cit. pod 33.

³⁸ Mišljen je *SP* 1950, ker *SP* 1935 ga deloma je.

cev« (211), »izobraženski govor« (231). Blizu izobraženskemu jeziku je izraz »občevalni jezik meščanske družbe« (218).

Breznik torej vidi razliko med ljudstvom in izobraženstvom, te razlike pa ne interpretira kot nasprotje, ampak vidi med obojima jasne vezi. To se vidi iz oznak, kot so: »živi resnični jezik, kakor ga govori ljudstvo in izobraženstvo« (229), »splošni občevalni jezik ljudstva in izobražencev« (229), »govor preprostega in izobraženega človeka« (240).

V Breznikovem smislu rabi besedo *ljudsko* tudi Bajec: »ljudsko besedišče« (4), »sočna ljudska govornica« (11), »ljudske besede, vzete iz živega govora, ne iz knjig« (13), »slovenske izposojenke /.../ niso ljudske besede« (13), »prirodopis /.../ že ljudska beseda« (19), »ljudski govor in raba priznanih pisateljev« (19), »knjižne besede postajajo ljudske« (22), »ponarodovanje tujk« (25), »neljudske besede« (30), »zlasti se loči jezik preprostih ljudi od jezika izobražencev« (36), »starejši, bolj ljudski izrazi« (36).

3.5.2.1 Pri Vodušku pa je ljudsko v opoziciji s knjižnim (pri njem večinoma *književnim*), nekako v pomenu vsak dan govorjenega: »ljudska govornica« (67), »govorjena ljudska slovenščina« (67, 73), »ljudska govornica slovenščina« (68), »stilna enotnost, tj. skladnost med književnim jezikom in ljudsko govornico« (69), »razlikovanje med ljudsko govornico in književnim jezikom« (70), »čim večja skladnost književnega jezika z dejansko govorjeno ljudsko slovenščino« (76).

3.5.2.2 V novejšem času *ljudstvo*, *ljudski*, *ljudskost* ne pomeni toliko oznake po izobrazbi kolikor po tem, da tvori prvotno nevladajoči del prebivalstva, ki nato z bojem pride na oblast (nekako v smislu Cankarjevega »narod si bo pisal sodbo sam, ne frak mu je ne bo in ne talar«, tj. ne posvetna ne duhovna gosposka).³⁹

3.5.3 Poleg te velike delitve na ljudsko in izobražensko Breznik pozna še podrobnejšo »stanovsko« členitev: »kmetijski jezik« (123, 124, 188), »jezik kmetov in pastirjev« (144) – tem nasproti pa stojijo: »jezik gladkih dvoran bliščeče gospode« (144), »po knjižnem okusu predelani kmetijski jezik« (201), »jezik literatov«, ki iščejo izrazov po časopisih (240), »jezik, ki se nikjer ne govori« (182), o čemer bo govor še pozneje. Ti jeziki so na svoj način odraženi v leposlovnih delih.

Podobne stvari najdemo pri Vodušku in Bajcu. Vodušek: »govorjeni jezik različnih stanov in poklicev« (71), »(socijološko pogojen) jezik delavca, meščana, tehnika, znanstvenika« (73), »poseben jezik vsake socialne plasti našega naroda« (73), »vsi posamezni izrazni načini, ki bodo ustrezali kmetu, delavcu, izobražencu« (74), »socijološka diferenciranost posameznega izraza« (75), »diferencijacija jezika po določenih socijoloških skupinah« (76). Sem spada še »primitivni kmetijski jezik« (74). Bajec: »govornica našega kmeta« (31), »današnji slovenski jezik ni več samo kmetiški« (32), »vsak sloj si je izobrazil svojo govornico« (32), »govornica so loči po stanovih, pokrajinah, času« (36), »mestna navlaka tujščine in izumetničenosti« (41), »gosposko besedišče« (4), »besedišče podeželja« (18).

3.5.4 V okvir socialnosti jezika in njegovih oblik sodijo še jeziki posameznikov, konkretno pri Brezniku npr. Železnikarjev novinarski (177) ali Jurčičev umetnostni in novinarski jezik. Nasproti jeziku, individuov imamo nepersonalne jezike, npr. noviški

³⁹ To potrjuje npr. *SSKJ* s tem, da besedi ljudstvo daje pod 1 pomen »skupnost pripadnikov določene države« in šele pod 2 »preprosti, manj izobraženi sloji prebivalstva«. Še danes je relevanten pomen 2 v tem smislu, da se na nosilce tega pojma preprosto obračajo neprimerno zlasti novinarska ali aktivistična besedila.

jezik (Jezik Novic (188), »pisava Slovenskega naroda« (217) ipd. V tem smislu bi lahko govorili tudi o jeziku Dela, Ljubljanskega dnevnika, Večera itd., seveda tudi o jeziku določenih revij, npr. Škrabčevega Cvetja, ipd. Pri Bajcu: »besedišče pomembnih pisateljev« (6), »Cankarjev pesniški jezik« (30), »Stritarjev domači jezik« (41). Znani taki pojmi bi bili še: Prešernov, Koseskega, Levstikov, Stritarjev, Cankarjev, Župančičev, Finžgarjev, Pregljev Vorančev, Kranjčev, Ingoličev, Zupančičev Jezik.

3.5.4.1 Tak individualni jezik lahko ločimo tudi pri leposlovnih likih, npr; Krjavljev Jezik; v širšem smislu lahko govorimo o jeziku slovstvenih tokov.

3.6 Pri Brezniku je močno prisotna še ena socialna plat jezika – imenujmo jo realnostna: ta nam pove, ali ima jezik konkretnega, realno obstoječega nosilca (in tvorca), ali pa je jezikovna značilnost tako rekoč za besedilo izmišljena, je sicer ni. To pri Brezniku imenujejo izrazi kot živ, resničen, realen, dejanski, pristen, splošno rabljen, splošno sprejet, običajen – protipolno pa privzdignjen nad resničnost, nenaraven, ne v splošni rabi. Primeri: »živa, resnična govorica« (82), »živi kmetijski jezik« (124), »živ dolenjski jezik« (188), »jezik živih virov« (240), »živa ljudska slovenščina v živi domači obliki« (241), »resnična govorica« (82, 203), »resnični govor izobražencev« (211), »realni jezik« (124, 182, 183), »dejanski jezik« (206), »pristna domača beseda« (241). Nasproti jim stojijo: »jezik, ki se nikjer ne govori« (182), »jezik, povzdignjen nad resnična govorico« (203), »izmišljene in nenaravne tvorbe v jeziku« (206), »prazni knjižni izrazi« (229).

Pri Bajcu je opazna odsotnost teh izrazov, vendar »izumetničenost« (42).

3.7 Na obravnavano kategorijo je mogoče nasloniti še širšo ali ožjo družbeno akceptiranost, podružbljenost, jezikovnih pojavov, kakor jo razodevajo izrazi z značilno besedo *splošen*: »splošno sprejeti jezik« (211), »običajni knjižni jezik« (216), »splošni ljudski jezik« (219), »niso v splošni rabi in jih povprečen človek ne razume« (242), »enodnevniki časnikarski izrazi« (219) – oznaka po dolgotrajni življenjski dobi.

Na to kategorijo navadnosti, podružbljenosti, kažejo pri Bajcu: »nevsakdanje besedišče« (4), »za lase privlečeno besedišče« (4), »manj znane besede« (19), »splošno rabljene tujke« (27), »nerabljeni (izrazi) v naši knjigi« (28), »vsakdanja govorica in vsakdanje pisanje« (5), »oddaljiti se od vsakdanjega govora« (10), »oddaljevanje od navadne žive govorice« (28), »za vsakdanjo govorico je treba morda kakšnih dva tisoč besed« (28), »vsakdanja govorica izobražencev v prestolnem mestu« (29).

Obe obravnavani kategoriji nasprotij, tj. realnostna in podružbljenostna, sta še danes zelo važni in se jih dostikrat premalo zaveda tako pisec besedila kot jezikoslovec.

3.8 Na koncu razpravljanja o socialni zvrstnosti si je mogoče zastaviti še nekaj vprašanj, ne na zadnjem mestu npr., koliko je ta tipologija živa npr. v slovenskem slovarstvu, konkretno v SSKJ.

3.8.1 V SSKJ je naveden izraz »sodobni slovenski knjižni jezik«; to kar se pri nas imenuje zvrstnost, je na tem mestu imenovano »vse bistvene prvine knjižnega jezika«. ⁴⁰ Izraz prvine je za stvari, ki se pod tem naštevajo (leposlovni, znanstveni, publicistični, časopisni, pogovorni jezik, terminologija, žargoni in narečno besedišče), kaj malo ustrezen. Zajema namreč ne le funkcijske zvrsti (prvi trije prilastki, s podzvrstjo časopisni), ampak

⁴⁰ Str. X; od kod je vzeta izraz prvina ne morem povedati; morda z naslonitvijo na SS 1956, str. 11, kjer je poglavje o Glasoslovju naslovljeno z glasovne prvine, poglavje o pravopisu pa s Pisne prvine.

tudi socialno zvrstnost (pog. j., žarg., narečno besedišče), mednje pa je vrinjen še podatek o strokovni terminologiji, kar gre seveda med funkcijsko problematiko.

3.8.2 O zadevi zvrstnosti se govori še pri kvalifikatorjih, kjer nahajamo izraz »stilno-plastni« kvalifikatorji,⁴¹ ki so nato⁴² razviti kot a) biblijski, knjižni, pesniški, pisarniški, publicistični in vzneseni, pod b) pa kot narečni, otroški, pogovorni, nižje pogovorni, žargonski.

Izraz stilno-plasten je po vsem videzu nastal s kombinacijo češkega izraza (funkcijski) stil, pri nas uvedenega z Urbančičevim sestavkom O jezikovnih stilih,⁴³ in izraza plast, ki po naši vednosti izhaja iz članka Staneta Suhadolnika in Marije Janežič Plasti in pogostnost leksike,⁴⁴ kjer se linearno navajajo naslednje (zelo raznorodne) »plasti«: vzvišena, strokovna, knjižna, nevtralna, pogovorna, narečna, vulgarna. Pač od tu je izraz plast za variante posameznih socialnih zvrsti oz. za zvrsti same prišel v sestavek B. Pogorelec Vprašanja govorjenega jezika,⁴⁵ npr.: »Pogovorni jezik sproti nastaja in je pod stalmim vplivom dveh jezikovnih plasti: govorjene plasti narečja in pisanega knjižnega jezika« (134); »vsaka oblika pogovornega jezika pa ni edina plast govorjenega jezika, ki ni narečje« (135), nižja jezikovna plast, ki je navadno tudi bližja narečju« (135), »med te nižje plasti pogovornega jezika za vsakdanjo rabo spadajo tudi žargoni« (135), »tudi pri narečjih ločimo plasti« (137), »različne plasti govorjenega jezika« (138), »kateri plasti jezika (tj. pisani ali govorjeni) pripadajo« (140), »v vsaki plasti govorjenega jezika, naj bo to dialekt, pogovorni jezik ali žargon« (150).

Še pred tem je ob Poskusnem snopiču⁴⁶ Slovarja slovenskega knjižnega jezika po Suhadolniku in Janežičevi izraz plast za zvrst uporabljal Franc Jakopin.⁴⁷ »v knjižnem jeziku se pojavljajo besede in zveze iz prav vseh jezikovnih plasti, od ožjih profesionalnih žargonov do raznih variant pogovornega jezika« (170), »plast knjižnega jezika« (161).

Poznavalec vidi, da je v SSKJ t. i. »stilni« del kvalifikatorjev zaobsežen z izrazi bibl., knjiž., pesn., pisar., pub. (časnikarski se tu ne pojavlja), med »plastne« pa gredo oznake nar., pog., nižje pog. in žarg., medtem ko vznes. in otr. gotovo spadajo med ekspresivne kvalifikatorje. – O Breznikovih pojmih kot ljudski, izobraženski v SSKJ ni govor.

3.8.2.1 Natančneje si je treba ogledati še, kaj se v SSKJ skriva pod izrazi pog., nižje pog. in žarg.

Pog.: »Beseda, pomen ali zveza iz vsakdanje govornice ljudi, ki ne govorijo v narečju (*brigati se, brzec, familija*).« Pojav je torej določen nikalno nasproti (pač vaškemu, tradicionalnemu, nemestnemu) narečju, ni pa nasproti knjižnemu jeziku. (Ta definicija je menda povzeta po B. Pogorelec: »visoka oblika pogovornega jezika pa ni edina plast govorjenega jezika, ki ni narečje«.)⁴⁸ Ali je torej pogovorni jezik varianta knjižnega jezika, kot je pri

⁴¹ Str. XIX.

⁴² Str. XX–XXI.

⁴³ JP 1965, str. 221–227. Na tem mestu Urbančič našteva naslednjih pet stilov: umetniškega, znanstvenega, poslovnega, publicističnega in konverzijskega (str. 222).

⁴⁴ JiS 1962/63, str. 45–49 in 73–79.

⁴⁵ JP 1965, str. 132–156.

⁴⁶ SAZU, Ljubljana, 1964, 20 str.

⁴⁷ Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ob izidu poskusnega snopiča, JiS 1964, na str. 170; prim. še str. 161; »plast knjižnega jezika«.

⁴⁸ Str. 135 razprave v JP.

Toporišiču splošni pogovorni jezik, ali pa gre tu za občevalni (pogovarjalni) jezik, tj. jezik dvogovora ne v narečju? Da gre verjetno za občevalni jezik, se vidi tudi iz določitve kvalifikatorja knjiž., kjer je zapisano, da v »p/ogovornem jeziku zveni nenavadno (*brižen, celovit, dasi*)«. Še manj jasno je definiran kvalifikator nižje pog. (namreč »Beseda, pomen ali zveza iz nižje⁴⁹ plasti pogovornega jezika (*britof, farbati*)«); očitno gre tu za Breznikov občevalni jezik neknjižnega tipa.

3.8.2.2 Izraz žargon je v SSKJ definiran tako, da ni ločitve med žargonom in slengom: »Beseda, pomen ali zveza iz govora posameznih stanov.« Beseda stan je pri tem danes pomensko precej nejasna, gotovo pa med žargone ne gredo jeziki kmeta, meščana, obrtnika ipd., čeprav tu gotovo gre za stanove.

4 Funkcijske zvrsti. Izraz funkcijski je po češkem jezikoslovju; pri nas je na nekem mestu Bajec to, namreč način in predmet funkcijskega ubesedovanja, imenoval pango. Naša delitev,⁵⁰ opirajoča se na slovensko izročilo, se spopolnjuje s češko teorijo v naslednjem: v izrazih praktičnosporazumevalen in praktičnostrokoven ter publicističen. Kot se vidi, je močno naslonjena na Breznikovo pojmovanje jezikovnih vrst, le da je pri Brezniku praktična sporazumevalnost komaj razvidna, saj je zakrita verjetno v izrazju tipa *vsakdanji* ali *občevalni*. Prim. tudi pri Bajcu: »vsakdanja govornica« (19) v smislu, kar se govori vsak dan za preprosto sporazumevanje. Podobno prekrivanje vidimo v Urbančičevem konverzacijskem stilu,⁵¹ nekako po logiki, da se o praktičnih stvareh večinoma pogovarjamo.

4.1 Na naše območje strokovnosti se nanašajo naslednji Breznikovi izrazi: »znanstveni jezik« (132, 133, 149, 151, 167), »abstrakten, znanstveni jezik« (220), »slog/jezik razprave« (220), »razpravni slog« (221), »jezik višjega slovstva« (151), (načelo znanstvene knjige v hrvaščini, v slovenske šole naj se vpelje hrvaščina), poljudnoznanstveni jezik (114, 117), »slovenščina za pouk prostega ljudstva« (151). Sem gredo še pojmi kot »strokovni pisatelj« (217), kar Brezniku pomeni znanstvenika in časnikarja, »strokovni izrazi« (216, 227) in – ne nazadnje – po Prijatelju »jezik v uradu in šoli« (160).

Kot se vidi, je Breznik strokovnost obravnaval v vsej njeni razvejanosti: od znanstvene preko poljudnoznanstvene do praktičnostrokovne, kot bi se izrazili danes. (Pod jezikom urada in šole je mišljen pač uradovadni jezik, vsaj deloma.) – Tako mnogovrstno strokovnih jezikov ni poimenoval nihče za Breznikom. V SSKJ⁵² pri strokovnih terminih ni te vrednostne stopnjevitosti.

Medtem ko se v našem pojmovanju sedaj strokovnost postavlja kot ena sama zvrst, vendar notranje diferencirana (npr. znanstvena, poljudnoznanstvena ...), glede tega v naši sodobni literaturi ni zaželenih enotnosti: več avtorjev stavi strokovno zvrst na isto ravnino kot

⁴⁹ Ločevanje višji – nižji za socialne zvrsti jezika je zlasti izrazito pri B. Pogorelec v razpravi o govorjenem jeziku; morda od tam prišlo v slovar.

⁵⁰ Prvotno v *SKJ 3*, 1967: praktičnosporazumevalni, praktičnostrokovni, znanstveni, publicistični jezik.

⁵¹ *JP*, 1956, str. 22.

⁵² Posebne splošne oznake se nanašajo na oficialnost strokovnih izrazov, vsega so tri: nestrok., poljud., strok. Poljud. npr. pomeni: »Beseda (v naznačenem pomenu) je v širši rabi, pa ni v skladu s terminologijo (*baterija*)«, str. XX.

poslovno (ki je pri nas podzvrst strokovne), tudi terminološke enotnosti glede poslovnega stila še ni.⁵³

4.2 Že Breznik je dobro ločil najvažnejši del publicističnega jezika, namreč novinarskega. Breznik ga imenuje časnikarski (oba izraza še vedno tekmujeta; ni jasno, kateri se bo dokončno utrdil) (132, 135, 136, 143, 152, 156, 160, 167, 168, 178, 179, itd.). Kot smo videli (217), je Brezniku časnikar strokovni pisatelj. Poleg izraza časnikarski se pri Brezniku redko pojavlja tudi »časniški« (160), ki se lahko razločevalno nanaša na časnike. V smislu časniški bi se sedanjemu času ustrezno rabilo časopisni,⁵⁴ tj. nanašajoč se na časopise (ti pa v praktičnem sporazumevanju žal pomenijo nekaj drugega kot v strokovnem, tako da s tem vedi sami ni pomagano); prim. »časnikarski noviški jezik« (188).

Razlika v poimenovanjih (časnikarski, novinarski) se ne zdi, da bi bila na tem, da se kmalu odpravi, zlasti ne v strokovnem pisanju. (Terminološki dvojici novinarski – časopisni oz. časnikarski – časniški imata vsaka svoje prednosti in slabosti.)

Izraz publicistični je seveda veliko več kot časnikarski/novinarski; mejo publicističnega jezika je skušal z (izbiro in) uvrstitvijo ustreznih besedil zarisati avtor tega sestavka v Besedilih slovenskega jezika.⁵⁵

4.3. Oglejmo si še tretjo Breznikovo funkcijsko zvrst – umetnostno. Breznikovemu izrazu umetnostni konkurira – zlasti v jezikoslovnem nestrokovnem ali literarnozgodovinskem in -teoretičnem pisanju – izraz *umetniški, pesniški, leposlovni*, deloma pa celo *književni*.⁵⁶ Pri Brezniku je izraz umetnostni zelo pogost (132, 133, 134, 135, 144, 149, 160, 167).

4.3.1 Pri umetnostnem jeziku gotovo kaže ločiti jezik proze, pesmi in drame (izrazi epski, lirski in dramski so seveda le deloma vzporedni in zato mestoma ustvarjajo zmedo). Breznik je podrobneje obravnaval le prozni jezik (jezik pripovednikov) (124, 127 ...). Pripovedni jezik ima pri Brezniku še dodatne prilastke, npr. »tradicionalni« (123, 124). Glede na leposlovno poetiko omenja Breznik še »jezik kmečke povesti in drame« (233), »jezik meščanske in zgodovinske povesti« (234), glede na stilna obdobja oz. značilnosti pa npr. »realistični j.« (127, 124) in celo »realistični vzhodnoštajerski j.« (129). Važna poetološka ločitev je pri Brezniku še »jezik (slovstvenih) oseb« (227) in »jezik pripovednika« (124).⁵⁷ Od drugih umetnostnih podzvrsti se pri Brezniku le mimogrede omenja jezik drame (»jezik kmečke povesti in drame« (233)). Kakor pri Brezniku tudi sicer pri nas jezik drame pravzaprav ni obdelan; malo ga je tudi interpretiranega. Tudi avtor tega sestavka tega

⁵³ Prim.: B Urbančič, JP 1965 »znanstveni in poslovni stil«; T. Korošec, O jeziku uradnih spisov, PBJ, 1972, 169–177; F. Novak, Slovenski poslovni jezik, JiS 1972/73, str. 172–179; J. Dular, Zvrstnost slovenskega jezika, SJLK 1974. Že Novak poleg izraza *poslovni* navaja tudi *uradovalni*, kar edino rabi Dular. Morda bi bil izhod v nazivu *upravni* (*administrativni*).

⁵⁴ Prim. npr. pri T. Korošču v disertaciji *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila*, Ljubljana 1976.

⁵⁵ Ljubljana, 1975, III – Publicistična besedila, str. 141–171.

⁵⁶ Prim. npr. B. Urbančič, JP 1965, npr. str. 222: »umetniški stil«; S. Trdinova, *Besedna umetnost*, II. del, Lj. 1958, pogl. O pesniškem jeziku, str. 27 in nasl.; M. Kmecl, *Mala literarna teorija*, Lj. 1976, pogl. Poetika literarnega jezika, Literarna stilistika, str. 40–145; izraz »književni govor« v istem pomenu str. 34; SSKJ pesn.: »Beseda, pomen ali zveza, značilna za pesništvo in pesniško prozo, zlasti za tisto, ki je časovno malo odmaknjena.

⁵⁷ »V povesti ločimo dvojno pripovedovanje: pisateljevo in onih oseb, ki v povesti nastopajo« (124).

skoraj ni storil v SKJ, kjer je sicer označil pesemska in prozna umetnostna besedila glede na njihove jezikovne posebnosti.⁵⁸ Marsikaj bi se o umetnostnih vrstah jezika našlo povedanega v nejezikoslovnih esejih in poetikah, vendar to ni pregledano.

4.4 Kakor je bilo v uvodu k funkcijskim zvrstem že omenjeno, pri Brezniku terminološko ni jasna praktična sporočevalna zvrst. Vsaj deloma se morda skriva za izrazi govor, govorica, npr.: »resnični govor izobražencev« (211), »jezik tedanje meščanske družbe« (218), »občevalni jezik meščanske družbe« (218), »resnični ljudski govor« (123) (obravnavan že pri socialnih vrstah), »govor slovenskih izobražencev« (178), »splošni občevalni jezik ljudstva in izobražencev« (229), »narodna govorica« (188), »govor preprostega in izobraženega človeka« (240).

Treba pa je ponovno pripomniti, da ta govor, govorica, jezik ne služi le praktičnemu (tj. vsakdanjemu) sporazumevanju, ampak eventualno lahko tudi umetnostnemu izražanju oz. oblikovanju in drugemu. Torej lahko pomeni katero koli socialno zvrst – knjižno ali neknjižno.

4.5 Na koncu razpravljanja o funkcijskih zvrsteh bi rad opozoril še na zmoto, ki na svoj način izhaja menda iz češkega nauka o največji funkcijski izdiferenciranosti knjižnega (zbornega) jezika v primeri z npr. narečnim. Ta zmota je v (včasih implicitnem) zatrjevanju, da narečni jezik funkcijsko ni izdiferenciran, kar je seveda popolnoma napačno: poleg vsakdanjega praktično sporazumevalnega jezika tu lahko ločimo še umetnostnega (pripovednega in pesemskega, deloma pa tudi dramskega), strokovnega (jezik kovača, vinnogradnika, pastirja, tkalca, prevoznika, »lanarice« itd.).

4.6 Odsev funkcijskih jezikov v kvalifikatorjih SSKJ⁵⁹ je – kot smo deloma že videli – razmeroma skromen, zlasti pa nehierarhiziran in premalo uzaveščen kot čisto posebna skupina, ki se od drugih histveno loči. Gre za kvalifikatorje bibl., knjiž., pesn., pisar., publ., obdelane v 4. skupini kvalifikatorjev (stilno-plastni), medtem ko imajo strokovni kvalifikatorji svoj poseben razdelek. V preglednici se pod a) omenjajo agr., bot. z dodanim ipd., pod b) pa nestrok. (»Termin je še živ, a ga novejša terminologija zavrača.«), poljud. (»Beseda (v naznačenem pomenu) je v širši rabi, pa ni v skladu s terminologijo«) ter strok. (»Kadar po drugih slovarskih načelih ni mogoče pokazati odnosa med širšo poljudno in tej nasprotujočo strokovno rabo, sledi razlagi posamezne besede kvalifikator strok. in strokovni termin«).

4.6.1 Posebne razlage je potreben kvalifikator knjiž.: »Beseda, pomen ali zveza, ki se rabi zlasti v leposlovnem ali znanstvenem jeziku.« Tu so očitno mišljene neobčevalne prvine knjižnega jezika, pri Brezniku bi našli ustrezen pojem pod »samo pisani jezik« (218). Kvalifikator knjiž. ni posebno jasen (prim. knjižni jezik), tudi ne s specificirajočim *ozko* knjižni.⁶⁰ Morda je trdnješe poimenovanje s tipom ne-, npr. ravno neobčevalen: če se taka sredstva vendar pojavljajo v občevalnem jeziku, so izrazito stilno obarvana.⁶¹

⁵⁸ SKJ 2, 1966, Pesniška zvrst jezika, str. 83–86; SKJ 3, 1967, Prozne zvrsti jezika, Splošno (str. 95), »Umetnostni jezik (str. 98–99). Pri Kmeclu najdemo umetnostni jezik kot tak obravnavan na str. 28–34.

⁵⁹ Terminološki kvalifikatorji, str. XX.

⁶⁰ Ada Muha-Vidovič, Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike, VIII. seminar SJLK, Ljubljana 1972, str. 35–52.

⁶¹ O tem (in tudi drugem) kvalificiranju v SSKJ prim. A. Muha, Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika, Ob slovarju slovenskega knjižnega jezika I, JiS 1971/72, str. 178–186.

5 Prenosniške zvrsti.⁶² Izraz zvrst se pri meni nanaša tudi na oblike jezika, ki jih diferencira različni prenosnik, tj. akustični val ali zapis (zadnji je vizualen ali tudi vizualen): po tem imamo na eni strani pisani, na drugi govornjeni jezik.⁶³ (V češki tradiciji gre za oblike jezika.) Da se ločita zlasti v izrazni (po Hjelmslevu) podobi, je očitno; manj očitna je razlika na drugih ravninah jezikovnega ustroja, se pa dovolj pogosto obravnava v stilistiki.

Zanimivo je, da SSKJ za to razmerje nima nobenega kvalifikatorja (kolikor dubletno ni izražen s kvalifikatorjem pog.). Pri Brezniku najdemo izraz »govornjeni j.« (218) in »samo pisani j.« Oba izraza imata na pol sinonimne vzporednice: pisani – pisni – pismeni (glede na tehniko zapisovanja npr. še tiskani), govornjeni – govorni (z določilom še prosto govor(je)ni).

5.1 Govornjeni jezik se pri meni⁶⁴ loči na brani, recitirani, deklamirani/na pamet govornjeni (vsi so reprodukcija že danega besedila) in na prosto govornjeni ((prosto)govorni), kjer gre za primarni ubesedovalni govorni postopek. (Ta primarno ubesedovalni govornjeni jezik pa je lahko bolj ali manj pripravljen, najmanjšo stopnjo pripravljenosti lahko imenujemo improvizirano ali nepripravljeno.)⁶⁵ Razlika med vrstami govornjenega jezika poimenovalno ni dovolj utrjena,⁶⁶ zato je treba še zmeraj iz besedila ugotoviti, za kaj pravzaprav gre.

Inventar jezikovnih sredstev za pisnost/govornjenost besedil je za slovenščino v osnovi nakazan,⁶⁷ ne pa tudi primerno zaokrožen, tj. na enem mestu strnjeno podan.

6 Časovne⁶⁸ zvrsti. Glede na to, da si čas lahko predstavljamo v obliki premice, katere točka je trenutek sedanosti, na levo od tod preteklost, na desno pa prihodnost, lahko časovne oznake jezika razdelimo v dve skupini (tretja je hipotetična): na jezik preteklosti in jezik sodobnosti. Za prvo prim. pri Brezniku »jezik pretekle dobe« (124), »govornica dedov« (125), »stari jezik« (136), »stara jezikovna šola« (239), »slovniško starinski« (246), »starinske oblike« (257), »bolj konservativen jezik« (252). Nekateri teh izrazov (od »stari jezik« naprej) kažejo bolj na značilnosti jezika danega trenutka, ki imajo zaradi

Ta dva tipa naj bi bila »subjektivizirano« in »objektivizirano« sporočilo (publicistična besedila pa naj bi imela lastnosti obeh). Po našem mnenju, se subjektiviziranost in objektiviziranost sporočil ne tičeta samo knjižnega jezika, prav lahko si to predstavljamo tudi v narečju ali v pokrajinskem pogovornem jeziku. Tu gre v bistvu za t. i. ubeseditveni stališči (prim. *SKJ* 1, 1965, str. 214–215 (opisno – orisnost)); to bi dalo stališčne zvrsti.

⁶² Prim. *SKJ* 1, 1965, str. 215–216, Prenosnik sporočila. Iz te zveze je izpeljal pridevnik *prenosniški* J. Dular v članku *Zvrstnost slovenskega jezika*.

⁶³ Kot važen faktor razločevanja subjektiviziranih in objektiviziranih sporočil pri A. Vidovič-Muhi, *Oris dveh pojavnih ...*, nav. pod 61.

⁶⁴ *SKJ* 1, 1965, Vrste govornega sporočanja, str. 216–220.

⁶⁵ Seveda bi bilo mogoče govoriti tudi o pripravljenem ali nepripravljenem (improviziranem) branju.

⁶⁶ Govornjeni jezik pri B. Pogorelec (Vprašanja govornjenega jezika, *JP* 1965, str. 132–156, zlasti do str. 149) je prostogovorni, nepripravljeni jezik. (Ker pa se lahko tudi piše, ni v pravi opoziciji s pisanim, kakor je pri avtorici).

⁶⁷ Prim. Članek B. Pogorelec, cit. pod 66, sicer pa J. Toporišič, *SR* 1973, 217–263

⁶⁸ V *SKJ* 4, 1970 se pri besedju ločijo naslednje kategorije, povezane s časovnostjo: neologizmi, zastarevajoče, starinsko, zastarelo (str. 209–210). Ponazoritev je iz inventarja oznak v *SSKJ*.

konkurentnih novih sredstev pridih starinskosti, zaostajanja za časom (tj. značilnosti preteklega doba). Nasprotje jeziku preteklega doba je Brezniku »sodobni jezik« (245) ali sodobni književni jezik (234). Tudi tu loči na podlagi konkurentnih sredstev z oznako časovnosti posebne značilnosti: rahlo moderniziran jezik« (255), »preveč moderen jezik« (257).

6.1 Iz tega, kar smo pravkar rekli, se vidi, da bi bilo treba strogo ločiti med jezikovnimi pojavi, ki imajo značilnosti s časovne premice, od pojavov, ki imajo znamenje dolžine prisotnosti v kateri koli zvrsti jezika. S tega stališča si oglejmo ustrezne kvalifikatorje v SSKJ.

Podani so kot časavno-frekvenčni kvalifikatorji:⁶⁹ raba narašča, raba peša, redko, star. (starinsko) in zastar. Časovni kvalifikator, orientiran na točko sedanosti, je pravzaprav en sam (zastar.): »Nekoč rabljena beseda, pomen ali zveza; danes je v knjižnem jeziku mrtva.« Vprašanje je, ali ne bi bilo take prvine jezika bolje imenovati nežive ali mrtve (kot smo videli, uporablja Breznik izraz »živi« jezik). Pri kvalifikatorju star. se meša časovnost z razširjenostjo rabe (»Beseda, pomen ali zveza, ki je bila nekoč (v kaki funkciji) splošno rabljena; danes ima arhaično patino« (v slovarju arhaičen pomeni starodaven, starinski). V bistvu gre za uporabo besede iz neke preteklega doba v sodobnem besedilu.

Med slovarskimi kvalifikatorji manjkajo torej kvalifikatorji za zaznamovanje opazne dolžine obstajanja v jeziku, npr. za neologizem. Taka bi očitno bila beseda *dejavnik*, za katero je samo rečeno, da ji raba narašča.

6.2 Na sploh mislim, da bi bilo pogostnostne kvalifikatorje nujno ločiti od časovnih, potem pa vsekakor mednje uvrstiti tudi tiste, ki se sedaj pojavljajo le kot slovnični (*ali, in, tudi; stil.* je druge vrste), pa se od pravih slovničnih (*m, prid., prisl., dov, ipd.,⁷⁰ neskl. pril.* (to je sploh napačna kategorija) ipd.) očitno ločijo. Na drugem mestu⁷¹ sem predlagal oznake, ki bi podajale čisto količinska razmerja v času: *tudi že* (prej torej ne), *tudi še* (čeprav prej bolj), *in že, in še*.

7 O pojavnih oblikah jezika s stališča ustaljenosti je že bil govor, mogoče pa bi bilo razpravljati tudi o jeziku s stališča skladnosti z normo oz. predpisom, in sicer tudi v zvezi z zvrstnostjo.

8 Na koncu naj omenim samo še mernostni zvrsti, tj. vezano in nevezano besedo z vso zapleteno problematiko pri vezani besedi.⁷² Danes je vezanost vezana predvsem na pesništvo, malo spet na dramo, v drugih funkcijskih zvrsteh pa komaj še nastopa, čeprav ni zmeraj bilo tako.

9 Ta naš neizčrpan pregled poimenovalno-pojmovalne problematike v zvezi z zvrstnostjo kaže relativno veliko neustaljenost tako pri poimenovanjih kakor pri pojmovanjih (zadnje je pravzaprav veliko huje), kar je za stroko, ki naj bi delala z definiranimi pojmi in po možnosti s čim manj sinonimnih izrazov, neugodno, saj je včasih prav bistveno ogrožen prenos informacije. S tem je povezana tudi uspešnost/neuspešnost pouka in prizadevanje

⁶⁹ Str. XXI–XXII.

⁷⁰ SSKJ, str. XIX–XX.

⁷¹ Za pripravljajoči se *novi SP*.

⁷² Prim. oznako v *SKJ 2*, 1966, str. 83; *SKJ 3*, 1967, str. 95.

za razjasnitev te problematike v zunajšolskih okvirih pri vseh tistih, ki jim je zavest o zvrstnosti pri vsakdanjem delu potrebna in koristna.

РЕЗЮМЕ

Представления о существовании разновидностей в словенском языке и их наименования встречаются в 18-м веке, а может быть и раньше, по крайней мере это касается соотношения литературный язык – диалект. Теория функциональных разновидностей началась более детально разрабатываться только в работах Антона Брезника, появившихся главным образом в 30-х годах 20-го века, когда в рамках социальных разновидностей наметились первые различия между литературностью и разговорностью. Социальные разновидности (литературные и разговорно-литературные, диалектные и местные разговорно-нелитературные) как и слэнг, жаргон, арготизмы стали предметом более детальных (монографических) исследований только после второй мировой войны, когда появилась и систематизация, т. е. типология этих явлений. То же самое происходит в то время и в области исследований функциональных разновидностей, в меньшем объеме и в области исследований канальных, временных, мерных итд. разновидностей языка.

Затруднения в понимании языковых разновидностей возникают из-за терминологических различий, в большинстве случаев ненужных, кроме того и не всегда разных по своему значению. Настоящая статья обсуждает указанную проблематику на основе разбора пониманий и терминологии самого автора статьи и на сопоставлении последних со взглядами на эту проблематику Антона Брезника, Божо Водушка и Антона Байца; в некоторых случаях автор обращает внимание и на суждения некоторых других авторов, на пр. Б. Урбанчича, Б. Погорелец, Я. Дулара, Т. Корошца, Ф. Новака и др. (на пр. Я. Мюллера, Ж. Груден); особое внимание обращается на квалификативный индекс «Словаря словенского литературного языка».

Особенно широкий объем получила разработка проблем социальных разновидностей языка (вплоть до языка сословий и индивидуума), особое внимание уделяется и проблематике словенской языковой самобытности и реальности языковых явлений. Детальная документация обращает внимание читателя на соответствующую литературу, не всегда легко доступную, а в многом и на более детальное понимание все еще нерешенной проблематики.

SOCIALNE ZVRSTI SLOVENSKEGA JEZIKA

POJEM

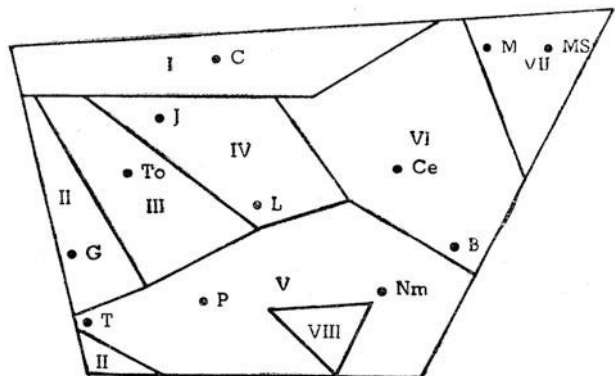
Kadar za koga rečemo, da govori slovensko, hočemo s tem povedati, da govori poseben, samosvoj jezik, ki ga je treba ločiti od drugih, npr. od hrvatskega, italijanskega, angleškega itd. Pri tem je vseeno, ali kdo govori knjižno ali v katerem narečju, saj pojem slovenski jezik obsega vse oblike tega jezika: knjižno, narečno, pogovorno, strokovno ... Izraz slovenski jezik je pravzaprav samo pojem, podoben npr. pojmu iglavcev: kakor je iglavec vedno le ali smreka ali bor ali jelka ali macesen ..., tako je tudi slovenski jezik vedno le ali knjižni ali narečje kakega kraja ali pokrajine ali posebne plasti slovenskega prebivalstva (npr. meščanska govorica), stanovske skupine (npr. latovščina, poseben jezik mladinskega tropa), starostne skupine (npr. otroški govor) itd. – O vsem tem si je treba zapomniti nekaj natančnejših reči.

ZEMLJEPISNA NAREČJA

To so najpogosteje posebne oblike kakega jezika na čisto določenem zemljepisnem področju. Na našem narodnem ozemlju imamo 8 takih narečnih skupin: koroško, primorsko, rovtarsko, gorenjsko, dolensko, štajersko, panonsko in (mešano) kočevsko. Na črtež, ki v obliki raznokrakega romba ponazarja zemljepisno področje slovenskega jezika, približno vidimo, kako velike ploskve obsegajo in kakšen je njih medsebojni položaj.

Vsaktera teh ploskev je v resnici razdeljena še na več delov, pač po tem, kako se kje govori. Na dolenskem narečnem področju ločimo npr. notranjsko, zahodno, osrednje, vzhodno, posavsko, zasavsko in še več belokranjskih narečij. Tudi ta narečja sestojijo iz še manjših podnarečij: tako v notranjskem narečju ločimo pivški govor od vipavskega, južnotranjskega

C = Celovec, J = Jesenice,
L = Ljubljana, To = Tolmin,
G = Gorica, T = Trst,
P = Postojna, Nm = Novo mesto,
B = Brežice,
Ce = Celje, M = Maribor,
MS = Murska Sobota

od obtrščanskega itd. In tudi to niso najmanjše enote, saj vemo, da imajo velikokrat svoje govorne odtenke prebivalci posameznih okrajev, občin, vasi in celo družin.

Zemljepisna narečja se ne skladajo vedno s pokrajinskimi pojmi, kot so Štajerska, Primorska, Dolenjska, Gorenjska ... V dravski dolini skoraj do Maribora govorijo narečji koroške skupine; tudi Slovenske gorice so na Štajerskem, vendar njih govorica po večjem pripada panonski narečni skupini. Trboveljčani se imajo za Štajerce, a z Zagorjani in Litijčani gredo v zasavsko ali medijsko narečje. Dolenjska narečna skupina sega prek Save tudi od Zidanega mosta pa skoraj do Brezic (posavsko narečje). Posebno zapletene so razmere okrog Ljubljane: po pokrajinski pripadnosti so ljudje samo Gorenjci ali Dolenjci, vendar prvi že nekaj kilometrov zahodno in jugozahodno od Ljubljane govorijo po rovtarsko; tako že na Vrhniki, v Škofji Loki in Poljanski dolini. Primorska narečja se res govorijo ob morju v naši Istri in ob obali severno od Trsta, k njim pa prištevamo tudi ves zahodni Kras, Brda in Beneško Slovenijo daleč gori na severu, medtem ko soško dolino in porečje Soče do Kanala prištevamo k drugima narečnima skupinama.

Oglejmo si naslednja berilca iz posameznih narečij; črke berimo po pravilih slovenskega knjižnega jezika; posebnosti so navedene posebej.

Kokra na Gorenjskem (povedala Cilka Rozman.)

Prāvjo, de j včas̄h v Tomaškóvmo γrābnə strāšwə in kōkər se j ənkāt nōč nardfva, ubēden ni šu rād tām mēm, če le ni bō mūs. – Pər ən hīš so jmél nyā hwāpca, k γā j bo prōv rād strāh, čeprōv pred drūγəm fāntəm tyā ni wótu prznát in se j še po vsmō wīh za kúnštənyā pa korāžənyā rájtov. Fántjə so se ənkāt zγowōrlə, de γa bō éđən, v bėwo rjúho zavít eno nedėlo na tístmo mést prčákov. Do tyā j rēs pršwə. Hwābəc je šū máv v rōščah preke dōm; žvížgov je pa pėv. Kər nankāt je pa zaslīšov, de bliz nėγa hōsta pōka. Poylėdov je vkol sébe in zaylėdov nėkej bėvyā. Takāt se j šelə fānt zavėdu, na kérmo krāj prōvzaprōv jė. Štíme mo j zmānkov in vrōče ráto. Kār so mo močf dāle, jo j ucwřv po blížənc. Med pōtjo se j pa na jno wėjo za rėkəlc ujėv in od strahū s táko močjō potėγnu, de j wəs wáržet ohtřγov. – K so na wás za ta hēc zvėdlə, so se vsə iz hwāpca nōrca dėwal in γa dražil, kokō j zanəč, k se še ənyā ubōγγa čovėka, v rjúho zavítγa, bojí.

Naglasna znamenja [˘], [˙], [˚], in [˛] zaznamujejo posebne tonske poteke samoglasnikov in ə, nad katerimi so zapisana: [˘] in [˚] cirkumfleks, [˙] in [˛] akut. Tako tudi še pri vzorcih dolenjskega in koroškega narečja. Pika pod e-jem (e) in o-jem (o) pomeni ozki izgovor, vejica (ç ö) pa širokega, w je dvoustnični v, γ pa je zveneči h. – Besede: *rekəlc* = suknjič, *waržet* = žep, *preke* = proti, *se j kúnštənyā pa korāžənyā rájtov* = se je imel za pametnega in pogumnega.

Zgled koroškega rožanskega narečja

Ana dėqəlca je pomītawa pa vnašlā qrājcar. Za tē qrājcar je pa pīqə qúpwa pa šwā z nīm jayōdce nabírat. Tām jo je pa nuč wjėwa. Dėqəlca je pīqə preqúcnuwa pa v njá zlėzwa. Qmāl je ana múha pršwā pa bārawa, če smí pod strėho. Dėqəlca je rāqwā: »ò sántər pojđə, za tē

bo še dól qrája.« Qûmej je múha zlézwa pod píqe, je žë ana mîhna žába prlézwa, potkqawa pa bârawa: »Htú pa jë tantrë?« Dëqalca je ráqwà: »Jëz srûta dëqalca pa múha Pobrcúla.« Tud žába je prosîwa, če smî pod strêho. Dëqalca jo je powábwa: »Pa še tí pridë q nâme, se bomo žë stisnilë. Potlë je pa še adën zëcë prsqaglôw, potkqôw pa bâraw: »Htú je w píqije?« Pa je zaslîšow: »Jëz srûta dëqalca, múha Pobrcúla pa žâbcà Poqracúla.«

r je zadnjejezični *r*, *q* grlni zapornik, *γ* zveneči *h*, *w* dvoustnični *v*, *ç* je ozki *e*, naglasna znamenja so kot pri vzorcu gorenjskega govora. Besede: *piqe* = košek, *santër* = noter, *dól qraja* = dovolj prostora, *tantrë* = notri, *pobrcula* = ki brca, *poqracula* = ki kraca.

Zgled dolenskega govora (Stična; povedal Ivan Strmole.)

Kə səm bîv še smrkavc, səm hódu vsâk léjt v mláču. Šü səm kâr s póda na päd. Pa štíernajstjh dniéh me je bla sâma kúst pa kúože. Kə se je dän nariëdu, sam zaçiël, niêhal pa že v tamj. Namêjst de bi ponoč spâl, sma pa akûl za pëncâram trapál. Če je bla všenica súha, še néj blü takû hädü, çëpräv je dóst dëla, prëmør grië an násad sküz. Naprív muôraš nasadët, pólej premlátit, pa abínt, nazâdje pa še pa sréjd pamlátjt. Kə je omláçen, pavéj prëjđj mlatëç, al naj raskapâma al škûpama al diénema v atëjpe. Stâma se zmiëçe v sníca, zârje se pa še preçjní, zrëjta, pólej pa zmiëçe na ta mâl päd.

Črke *i*, *e* ali *o* ob naglašenem samoglasniku se bero z le-tem enozložno, *l* je trdi *l*, krožec pod samoglasniki *a*, *i*, *e* označuje polglasniški izgovor, pika pod *e* ozki izgovor. Besede: *premer* = preden, *nasad* = 60 snopov, *škupat* = pripraviti slamo za škope.

Zgled primorskega narečja (Štanjel)

Štánjev je ana pròv stára vás. Sezídän je nâ hrîbi in ga je pròv lepú víd pròv od diélč. Na víhi je ledeníca, tu so ani stári zidóvjí še od tist buót, kâđar so Tòrki strâšli po náših krâjah. Od tám yuór se pròv lepú víde Svëto yuôro pør Toríci, ciëlo Jëpávsko dolíno in Krës. Kâđar je pròv líëpu vriëme, se lóhku víde tudi múrje.

Od tu naprej imajo znamenja [ː], [ʌ] in [˘] knjižnojezikovno vrednost. Krožec pod samoglasnikom označuje polglasniški izgovor, *γ* zveneči *h*, *ç* in *ø* širok izgovor, *uo* in *ie* sta po en dvoglasniški zlog. Besede: *jepávsko* = vipavsko.

Zgled rovtarskega narečja (Cerkno; povedala Močnik Sonja.)

Na pústn târk wakúl štëre úre sa pôršl lávfari na plác s pústam vriët. Te pròv yrësta dwa ta tíerjesta, pátle ta stâr n ta stára, wablëçena v stáre náradne nuôše, pátle yaspúd n yaspá v stálih yaspáskih ywántah, pátle te slámnatn m pa ta ličjev, ádn ima ywánt s sláme, ádn wapšít z ličjem. Pátle yrë púst wapšít z máham, zád pa drúj, ke ima búravž v kâšu. Takú yrë skuz wás. Papóvdne je púst suójen. Starú n mladú tëšku čáka na plácu.

γ je zveneči *h*, *w* dvoustnični *v*, *ê* je široki *e*, *ô* pa široki *o*, *ç* je ozki *e*. Besede: *lavfari* = spremljevalci pusta, *plac* = trg, *ta tierjesta* = iz tirja, *ličjev* = iz ličja, *yvant* = obleka.

Zgled štajerskega narečja (Zibika pri Šmarjah)

Nu bum pa povájda, ka sam se jezd žiénu. Dáleč glíh nísm mé, sam skúz góvšo sm skóču. Ku sm še jez bi mlád, tè smo takále piébi bli viðčkrat pod uóknom ku zdej. Énkrat sem šáv skuz góvšo pa sem že slíša, da je jen drúg pod uóknom. Jez sem pa takà tího od zája príšu, sn ga pa taká podkrepélu, da je kàr na tlié pè. Ja, pa se j takóv náglo pubrá, da sm mu glih káma ušáv. Na sréjčo je príšu jén brát Ánza; vènda sm kaj kríča, pa me je slíša.

ü je *i*, izgovorjen z obliko in položajem ustnic za *u*, *ie* je dvoglasnik (en zlog). Besede: *ka* = kako, *glih* = ravno, *te* = tedaj, *od zaja* = od zadaj, *pe* = padel, *kama* = komaj, *jen* = njen, *venda* = menda.

Zgled pohorskega narečja (Zafošt pri Slovenski Bistrici, zapisala Brdnik Rozalija)

Já, zé bo ži skuóro štirideset lájt od tístiga líta, ko se jie Pavlíču Štífa k Miklávžam paržíenu. Tè pa še nëjsu bli táki čéti, ko su zé. Tè smu šie málo drugáci dájłali ko nëšn děn. Živíli smu pa sámo od gróvnta, smú pa mágli dúobro glédat, kí smu kák dínar núot dávbli. Nú, par Miklávži su pa míli že bírčoft búł po núvem fúrmi. Par hèjši su blie pa tudi drugáčne naváde, té mu je pa tovmasto napraj príšlo. Domá su prájł dájłali še vsié kar na róko, tú su míli pa ži plúg za ogrèjlat pa še víeč dróvgíh tákih núvih mašèjn. Štífa jie pa biv strašno právki tákim noblhetom. Tè su se pa včási skrajgali.

Kročec nad *a* označuje *o*-jevski izgovor, pika pod *e* in *o* ozki izgovor, vejica pod *e* širokega; *uo* in *ie* sta dvoglasnika (en zlog). Besede: *ze* = zdaj, *te* = tedaj, *četi* = časi, *nešn* = današnji, *ki* = kje, *nout davbli* = prigosodarili, *birčoft* = gospodarstvo, *furm* = način, *je tovmasto napraj prišlo* = se je neumno zdelo, *ogrejlat* = osipavati, *mašejna* = stroj, *pravki* = proti, *noblhetom* = gosposčini, *skrajgali* = sprli.

Zgled prleškega narečja (Videm ob Ščavnici; od Vide Korošak.)

Na súnčnih brigéh so pri nas lèpe gorice, s tršjom zasájenež. Z jimi je célo lèto dōsti dēla, zatō pa je v jēsēni brátev bōł vēsēla. Dēre snég zgíne, gréjo rizáči rēzat v gorice. Rōžje fējsta odrēžejo, rōdni lēs pa rēžejo na riznike no kujíče. Pri ten právijo, ka dōber rizáč vèč vína prpráví kak vsí poznēši težáki v goricah. Z rizjó sē trēba páščiti, ka pri nas právijo: “Kéko nájde Józef rizí, tēko Jüri kōpí.

Kročec nad *a* označuje njegov *o*-jevski izgovor, pika pod *e* in *o* ozki izgovor, vejica pod *e* širokega, *ü* je *i* z *u*-jevskim položajem ustnic, nenaglašeni *i*-ji so bolj široki, *v* se bere pred zvenečimi glasovi ustničnozobno, pred nezvečenimi in pred premorom kot *f*, *r* med soglasnikoma ali za soglasnikom na koncu besede je zlogotvoren. Besede: *gorica* = reber, vinograd, *bratev* = trgatev, *dere* = ko, *fějsta* = dobro pravilno, *riznik* = krajši kos rozge, *kujíč* = daljši kos rozge, *ka* = da, *paščiti* = hiteti, *ka* = ker, *keko* = koliko, *teko* = toliko.

Zgled prekmurskega narečja

Enóvk je bŭv en kuváč, štèri je mèv dvá inaššá: èden je biv dèbeli, drúgi pa slóvki. Dèbeli inaš je sigdar spitávu slóvkoga: »Já ká je pa s tèbuf, ká si tí ták slóvki, jè sam pá ták dèbeli? Ka níka ne jéjš?« Slovki pá níká nej štèv ovádití. Dá gá dèbeli dùgo že spitavav, je rèku: »Znáš kák jè? Kováčova žèna je cómprnica, pa sákšu nóvč príde, mi vúzdu gòr dène, me putkuvé, pa me jáha tè san kùñ.

Kročec nad *a* označuje *o*-jevski izgovor *a*-ja, *e* z vejico spodaj je širok glas, *ü* je *i* z *u*-jevskim položajem ustnic. Besede: *enovk* = nekoč, *šteri* = kateri, ki, *inaš* = vajenec, *slovki* = suh, *sigdar* = vedno, *spitavu* = spraševal, *ka* = zakaj, *je* = jaz, *da* = ko, *znaš* = veš, *comprnica* = čarovnica, *sakši* = vsak.

KNJIŽNI JEZIK

Vsako zemljepisno narečje je lahko razdeljeno na več plasti (isto velja tudi za vse slovensko jezikovno ozemlje) glede na njegove uporabnike: tako lahko govorimo o jeziku kmetov, srednjega meščanskega sloja, izobražencev, vojakov itd. Za zgled imejmo pred očmi katero koli zemljepisno narečno področje. Njegova najobičajnejša oblika je prvotno ali pa še sedaj govornica kmeta. Ta sicer ni čisto enotna, kakor tudi nobena druga ne, služi pa sporazumevanju v stvarih kmečkega družinskega, gospodarskega in duhovnega življenja.

Če je na ozemlju takega narečja mesto, je meščanska govornica sicer podobna obdajajoči jo kmečki, vendar se loči od nje v tem in onem. Zaradi drugačnega življenja meščanov ima deloma različno besedje. Meščan je tudi v družbenem življenju in v kulturi in prosveti samosvoj, zato ima njegova beseda, ki človeku sledi po vseh potih njegovega delovanja, lastnosti, kakršnih kmečka nima. Meščani živijo v večjih skupnostih kakor vaščani in so bolj navezani drug na drugega kakor kmetje, zato se o zadevah svojega mesta posvetujejo, izdajajo predpise in zakone in še drugače ukrepajo. Prav zaradi tega so jezikovno bolj prilagojeni drug drugemu. Posebno v predpisih in zakonih si prizadevajo najti in potem ohraniti stalno jezikovno obliko, razumljivo čim širšemu krogu. Ker so v mestih (ali mestnih naselbinah) navadno višje upravne ustanove, npr. sodišča, zemljiške knjige, okrajji, vlade itd., veljajo njihovi odloki in zakoni tudi na deželi. Kmet jih bere ali posluša, in tako se jezik odločb, zakonov in knjig širi tudi med okoliško kmečko prebivalstvo in seveda tudi prebivalstvo drugih manjših mest. Jezik odločb, zakonov, dopisov in knjig se tudi sam v tem in onem prilagaja svojemu širšemu zaledju, to pa zato, da bi ga razumeli na čim večjem področju in ga sprejeli za svojega. Jezik, ki ga za medsebojno pisno in govorno sporazumevanje rabi dalj časa širši krog ljudi, imenujemo pisni ali knjižni jezik.

Za pisni ali knjižni jezik je značilno, da se težje spreminja kakor običajna kmečka ali meščanska govornica, ki se spreminjata kar naprej. Zato pride tudi v mestu, ki je ustvarilo pisno in knjižno izročilo, do tega, da je vsakdanja govornica deloma drugačna od pisne ali knjižne. Kaj je storiti sedaj? – Zdi se, da bi bilo še najpreprostejše, ko bi knjižni jezik spet približali vsakdanji govorici. Vendar to ne gre tako lahko, saj so se pišoči medtem knjižnemu jeziku že privadili in si ne želijo sprememb. Posebno spremembe ne ugajajo tistim, ki že tako precej drugače govorijo, kakor pišejo in berejo v knjigah, in bi jim tega nasprotja tudi

spremenjeni knjižni jezik ne zmanjšal. Rešitev za take zadrege se najde tako, da govoreči in pišoči svojo govorico začno uravnavati po knjižnem jeziku, le-tega pa vendarle skušajo bolj približati govorjenemu.

POGOVORNI JEZIK

Kadar sta knjižni jezik in vsakdanja govorica ljudi dokaj različna, navadno nastane tako imenovani pogovorni jezik. To ni ne zborni jezik ne zemljepisno narečje, čeprav je po svoje odvisen od obeh. Iz knjižnega jezika si v glavnem ohranja sklanjatev in spregatev, tvorbo besed, veznike in glasove, iz narečja pa prevzema izgovorni način glasov in stavkov, nekatere oblike, posebno vezavo besed in precej izrazov, ki jih knjižni jezik zametuje (izposojenke in pokrajinske besede).

Na primer: v Ljubljani se v pogovornem jeziku uporablja kratki nedoločnik (*nôst, govôrt* za *nositi, govoriti*) kakor sploh po Dolenjskem in deloma tudi po Gorenjskem, kjer pa se naglašuje drugače. Krajnci radi opuščajo knjižni končni *-i* (*so dal*), govorijo *belga, lepmu*, Gorenjci in Savinjšani srednjega spola oblikovno navadno ne ločijo od moškega (*lep jaje*), namesto dvoglasnikov pogosto govorijo samo *-u* (*reku, vidu, mislu*), ali drugače (*prov, zdej* nam. *prav, zdaj*). Seveda še veliko drugega, npr. *pejt, tko, čist* za *pojdi, tako, čisto*. – Štajerski pogovorni jezik se naslanja na svoje narečno okolje. Zato npr. Mariborčani uporabljajo dolgi nedoločnik (*nositi, govoriti*) ohranjajo večino nenaglašanih *i* (*so dali*), govorijo *belega, belemu*, ločijo srednji spol od moškega tudi oblikovno ali pa ga mešajo z ženskim, govorijo *reko, vido, mislo* (*poleg reku ...*), *praf, zdaj*, ne poznajo polglasnika, še manj seveda izgovor *sət* in podobno za *sit*, naglašujejo *nôsla* za kranjsko *nosila*, govorijo *pójt* in *ták*. V nekaterih okoliših na Štajerskem izgovarjajo namesto dveh *e*-jev, ozkega in širokega, samo enega (Maribor), ponekod celo tri.

Pogovorni jezik je seveda drugačen na Kranjskem, na Štajerskem ali Primorskem. Tudi v teh pokrajinah še vedno ni enak: Kranjčani vlečejo bolj po gorenjsko kot Ljubljančani, Novomeščani seveda bolj po dolenjsko; Mariborčani se ločijo od Celjanov, oboji od Ptujčanov in še bolj od Sobočanov, le-ti spet od ... Najvažnejši od vseh pogovornih jezikov je seveda ljubljanski, ker je Ljubljana sredi slovenskega ozemlja in ker je politično in kulturno središče Slovenije, zaradi česar se v njej zbira veliko izobraženih ljudi z vseh narečnih področij. Tu je tudi največ šol, zato se večina učencev seznanja prav z ljubljanskim pogovornim jezikom. Pomembno je tudi dejstvo, da je Ljubljana naše največje mesto in zato ljubljanski pogovorni jezik govori več ljudi kakor katerega koli drugega. Zaradi vsega tega se ljubljanski pogovorni jezik v knjižnem jeziku vedno bolj upošteva, in si prizadevamo – če se s tem hkrati preveč ne oddaljujemo od drugih narečij – zmanjšati razliko med njima. To je posebno važno za govorni jezik v radiu in gledališču. Preveč pa knjižni jezik pogovornemu ne more popuščati prav zato, ker je pogovorni še tako neenoten.

Ko bi se knjižni jezik preveč približal pogovornim jezikom posameznih večjih kulturnih in gospodarskih središč Slovenije, bi ogrozil sam svoj obstoj in smisel. Saj je njegova prva naloga prav ta, da ga v medsebojnem občevanju uporabljajo vsi prebivalci slovenskega jezikovnega območja, torej vsi Slovenci, naj bodo rojeni v Ljubljani ali Kopru, v Mariboru

ali na Jesenicah ali v Črnomlju, najsi izhajajo iz mesta ali z dežele, najsi imajo visoke šole ali pa samo osnovno. – Stoletja je trajalo, da se je en sam knjižni jezik uveljavil po vsej Sloveniji. Pripadniki narečij so se prostovoljno odrekli tistih svojih govornih posebnosti, ki so slovenske ljudi združevale, in se oprijemali tistih, ki so jih družile. Prekmurci, slovenskogoriški Štajerci in deloma Korošci so se odrekli svojim pokrajinskim knjižnim jezikom, samo da bi bili vsi Slovenci knjižnojezikovno edini. Danes se včasih zdi, kot da bi se želeli vrniti v nekdanjo knjižnojezikovno razdrobljenost. To se dogaja deloma zato, ker nekateri pač mislijo, da lahko govorijo, kakor se jim ravno beseda obrne. To seveda ne pelje nikamor drugam kakor v razsulo, tega pa si gotovo ne želimo. Pripadniki vseh jezikov se morajo svoj knjižni jezik – če ga imajo – naučiti obvladati; torej tudi Slovenci ne moremo biti izjema. Kadar v javnosti ali celo v knjigi ali časniku preveč zavijamo po svojem narečju, se sicer približamo tisti manjšini, ki je iz istega narečja – a tudi to ni vedno zaželeno –, škodljivo pa se oddaljimo večini, ki od javno nastopajočega upravičeno pričakuje čiste knjižne besede.

ŽARGON

Žargon je varianta knjižnega ali katerega koli narečja, v katerem mrgoli besed in izraznih načinov, značilnih samo za posamezne poklice. Tako imajo svoj žargon npr. zdravniki, ki »delajo glave, želodce, slepa črevesa« itd., kar v navadnem jeziku pomeni, da te organe operirajo ali prevezujejo. Posebno govornico, žargon, imajo navadno tudi vojaki, dijaki in menda tudi tatovi in gorjačarji, kakor jih je imenoval Prešeren, ter gangsterji. Vsi ti v svoji navadni govornici uporabljajo besede in besedne zveze iz svojih strok. Tako dijaki in študentje *fašejo cveke, delajo štoše*, se izogibljejo *kifeljcem*, namesto *zelo* uporabljajo *fant, dobro je bomba ...* Kakor se žargon še prenese, dokler se govori tam, kjer je nastal (med zdravniki, razbojniki), je v navadni knjižni govornici precej nemogoč. Tistega, ki rabi žargon v nepoklicnem okolju, imajo normalni ljudje za malo prifrknjenega, če ne za nevljudnega. V umetnosti se žargon uporablja za posebno označitev kakega junaka.

JEZIK V ČASU

Na jezik lahko ogledamo tudi s stališča minevanja časa. Po tem merilu ločimo jezik sedanjosti od jezika preteklosti. Knjižni jezik, ki ga uporabljamo danes, narečja, ki jih še sedaj govorijo širom po Sloveniji, žargoni, ki se z njimi lahko seznanimo v našem času – vsi so sodobni: torej sodobni knjižni jezik, sodobni pogovorni jezik, sodobna beneškoslovenska narečja, sodobni sleng ljubljanskih ali zagrebških fantalinov. Večina teh oblik jezika pa je obstajala tudi pred sedanjostjo, ima svojo zgodovino in svoje zgodovinske oblike. Tako npr. pri knjižnem jeziku govorimo o razvojnih stopnjah 16. stoletja, 17. in večine 18. stoletja, o obdobju od 1780 do 1848 itd.

Jezikovne podobe preteklih obdobij so za sedanjost načeloma neuporabne. Ne moremo si privoščiti, da bi začeli pisati, kakor je pisal Trubar ali naši razsvetljenci konec 18. stol. To velja tudi za posamezne prvine starejših jezikovnih obdobij. Jezik minulih dob pripada

preteklosti. Umetniki in humoristi res včasih sežejo po njem, toda samo zato, da z njim ponazorijo podobo preteklega časa ali jo pomerijo ob sedanjo. V takih primerih nas te prvine jezika lahko pritegnejo, gotovo pa bi jih občutili kot nemogoče breme, ko bi jih kdo stalno uporabljal in nam jih skušal vsiliti za navadno vsakdanje sporazumevanje.

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 1–11.

SLOVENSKI POGOVORNI JEZIK

1. POJEM

To je prostogovorna zvrst slovenskega jezika. Imamo ga dveh stopenj: splošnoslovenski pogovorni jezik, bližje zbornemu jeziku, je njegova višja stopnja, nižja pa so pokrajinsko pogovorni jeziki, bližje geografskim narečjem. Splošnoslovenski pogovorni jezik se opira predvsem na govor Ljubljane in je obdelan glasoslovno, oblikoslovno, naglasno, pisno, skladijsko in glede besednega zaklada na podlagi štirih kontrastnih besedil. Bibliografija.

This is a free colloquial type of Slovene language. It consists of two levels: the common Slovene colloquial language, which is closer to »stage« language; and the lower level are regional colloquial languages, closer to geographic dialects. The common Slovene colloquial language is based mainly upon the language spoken in Ljubljana and it is discussed phonetically, morphologically, syntactically, with regard to accentuation, written language and vocabulary on the basis of four contrastive texts. Bibliography.

Slovenci imamo poleg najvišje, t. i. zborne zvrsti knjižnega jezika, še pogovorno. Razlika med obema zvrstema je v izreki, oblikoslovju, skladnji in besedju s frazeologijo vred. Najbolj očitna je razlika prav v izreki; vendar tudi v drugem ni majhna.

Zborniknjižni jezik

Preden o pogovornem jeziku povemo kaj več, si natančneje oglejmo zborni zvrst knjižnega jezika.

Nosilci zbornega jezika so pisci strokovnih in znanstvenih knjig, pisatelji in pesniki ter prevajalci; ljudje, ki s članki in razpravami oskrbujejo dnevna in druga periodična glasila; tisti, ki v podjetjih in ustanovah – kulturnih, političnih, družbenih – skrbijo za uradno pisno obveščanje in za najraznovrstnejšo, zlasti tudi tehnično dokumentacijo. Tudi v privatnih pismih in dnevnikih navadno uporabljamo zborni obliko knjižnega jezika.

Zborni jezik se torej predvsem oz. najprej piše. Njegova govorna oblika je največkrat branje, v posebnih primerih recitiranje in deklamiranje, v gledališču, na filmu (dostikrat tudi na televiziji) pa obnavljanje napisanega (natisnjene) na pamet.

Bere se zborni jezik zlasti veliko na radiu: pogosto berejo politični in družbeni delavci, duhovniki, predavatelji in učitelji. Recitirajo in deklamirajo ga učenci (gledališki) igralci, na radiu in televiziji, člani kulturnoumetniških društev in drugi ob proslavah ipd. Naučeno besedilo govorijo na pamet igralci v dramskih delih na gledališkem odru, večkrat politiki in družbeni delavci, verniki v molitvah ipd.

Seveda se zborni knjižni jezik govori tudi prosto, tj. ne po vnaprejšnji natančni pisni predlogi. Govorijo ga zlasti v šolah učitelji in učenci vseh vrst, predavatelji pred izobraz-

benim, športnim in drugačnim javnim zborom, politiki pred političnim zborom. – Ljudje, na katere se obračajo, so pred govornikom večinoma dejansko zbrani (v razredu, predavalnici, v javni dvorani ipd.) ali pa tvorijo zbor kot poslušalci radia ali zvočnika, kot gledalci televizije ipd. Zborna oblika knjižnega jezika, skratka, uporabljamo zmeraj takrat, kadar imamo pred seboj nekak javen zbor poslušalcev, še posebej, če so izobrazbeno, narečno ali soocialno neenaki.

Zborna zvrst knjižnega jezika je dovolj natančno opisana in predpisana v slovnici in slovarju knjižnega jezika; ima ustaljeno pravorečje in pravopis in tudi stilistiko; ker ima vse to tudi daljše ali krajše izročilo, se oblike zbornega jezika povprečno dobro zavedamo.

Pogovorni knjižni jezik?

Kot že ime pove, je to zvrst, ki se goji predvsem v pogovoru. Pri pogovoru nimamo na eni strani govorečega, na drugi strani pa množičnega poslušalca, ampak se govoreči izmenoma spreminja v poslušajočega, poslušajoči pa v govorečega. Drug drugemu sta navadno blizu, zato si dobro vidita izraz obraza, pomagata pa si tudi s kretnjami. Dostikrat sta tudi sredi stvari, o katerih govorita ali razpravljata. Vse to vpliva predvsem na skladnjo pogovornega jezika, ki je deloma drugačna kot v zbornem govoru. – V glavnem privatni značaj pogovornega jezika pa dopušča večjo uveljavitev jezikovnih značilnosti vsakdanjega občevalnega jezika v družini.

Ta navadna govorica je v veliki meri močno narečno obarvana, vendar se je v srednje izobraženih krogih od prvotnega narečja v marsičem oddaljila. To pa tako, da se je približala slovenskemu zbornemu govoru.

V katerih tipičnih položajih pa se uporablja pogovorni jezik?

V pogovornem jeziku se sporazumevata strokovnjaka (ali več strokovnjakov) o kateri koli problematiki; tako govorita potnika v vlaku, avtobusu, letalu ali na ladji; tako se potniki sporazumevajo s sprevodnikom, prodajalcem vozovnic ali vstopnic, kupec s prodajalcem, bolnik z zdravnikom, nadrejeni s podrejenim na delovnem mestu (v tovarni, pisarni); tako se kramlja v kavarni ali privatnem stanovanju o zadevah kulture, civilizacije, politike in tehnike, dostikrat tudi reporter z radia ali televizije z intervjuvancem športnikom, zaposlenim, lahko tudi s kulturnim delavcem ipd.

Tak pogovorni jezik so slovenski jezikoslovci doslej nakazali le splošno.¹ Bolj ali manj

¹ Bistvena bibliografija, nanašajoča se na pogovorni jezik: **1.** Breznik-Ramovš, *Slovenski pravopis*, Ljubljana, 1935, str. V–VI. **2.** Mirko Rupel, *Slovensko pravorečje*, Ljubljana, 1946, str. 19–20. **3.** *Slovenski pravopis*. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana, 1950. str. 54, § 78. **4.** Božo Vodušek, Pripombe k Slovenskemu pravopisu, *Novi sveti*, 1950, Ljubljana, zlasti na str. 1149–1152. **5.** Anton Bajec, Kako je rasel naš knjižni jezik, *Slovenski poročevalec* (dalje *SPor*), 1951, šte. 63–74, zlasti 10. nadaljevanje. **6.** B. Vodušek, O slovenskem pravopisu in o jezikovnih načelih, *SPor* 1951, šte. 141–150; zlasti šte. 146 in 147. **7.** Jože Javoršek, Tak kot niso vsi oziroma Armand Salacrou v režiji Franceta Jamnika na ljubljanskem odru. *SPor* 1953, **8.** XI., str. 10. **8.** Vladimir Skrbinšek, Tak kot niso vsi oziroma Armand Salacrou v režiji Franceta Jamnika na ljubljanskem odru, 20. in 21. XI., št. 274 in 275. **9.** J. Javoršek, Odgovor Vladimiru Skrbinšku, *SPor* 1953, št. 281, str. 5, 28. XI. **10.** V. Skrbinšek, Še en odgovor, *SPor* 1953, št. 285, str. 4. **11.** Božo Vodušek, Kakšen naj bo naš odrski jezik? Ali imamo pogovorni jezik na odru ali ga imamo v življenju? *SPor* 1953, št. 296, str. 4, 16, XII. **12.** *V(id) L(apajne)*, Pogovorni jezik in film, *SPor*, 1953, 22. XII. **13.** A. Bajec, O pogovornem jeziku, *Jezik in slovstvo* (dalje *JiS*) 1955/56, str. 161–165. **14.** Vinko Gaberski, O pogovornem jeziku, *JiS* 1956/67, str. 127. **15.** Jože Toporišič, Jezik

določena mu je le kaka značilnost: npr. izgovor *reku, vidu, govoru* za samo zborno *rekəu, videu, govoriu* ali tako imenovani kratki nedoločnik, tj. nedoločnik brez končnega *i* in pogosto z drugačnim naglasnim mestom in nosilcem naglasa (npr. *délat, nôsit*).²

V Slovenskem pravorečju 1946 je M. Rupel z odobritvijo F. Ramovša o pogovornem jeziku zapisal še, da je zanj značilen tudi manj napet izgovor;³ to se da razumeti tako, da zlasti

slovenski (slovenački), *Enciklopedija Jugoslavije* IV, Zagreb, 1960, str. 500 **16**. France Bezljaj, O slovenskem jeziku. *Naši razgledi* (Ljubljana), 1961, str. 389–390. **17**. J. Toporišič, *Slovenski knjižni jezik*, 1, Maribor 1965, str. 18–21. **18**. Breda Pogorelec, Vprašanja govornega jezika. *Jezikovni pogovori*, Ljubljana, 1965, str. 132–156.

² Prim. iz 1. opombe št. 1, str. VI: pogovorne oblike *réku, kôtu*, v slovarju tudi kratki nedoločniki, npr. *hôdit*, št. 2, str. 19: *je prinesu, je šù, kôtu, je čù, prijatu, mótit, mólit, obtêsat, obôlet, obárnit, oblêč*; št. 3: *réku, téku, šù, hôtu – hôdit, prôsít, kupovât*; kratki nedoločnik navaja tudi Vodusek v št. 11, pri deležniku na *-l* pa za pogovorni jezik zavrača tudi izgovor pisanega *-al* kot *-au* (ni jasno, ali želi izgovor *-ou* ali *-u*).

Največ oblik za pogovorni jezik je imel v evidenci A. Bajec v št. 13. Kot oblike, ki bi v pogovornem jeziku utegnile motiti, navaja izgovor *delou* in *zajne* (= delal, zanje); dalje pripominja, da Ramovš ni bil za kratke nedoločnike z reducirano glagolsko pripono (tip *nôst, ogôrt*). Pri del. na *-l* je Bajec registriral naslednje dileme pogovornega jezika:

<i>ubių</i>	<i>ubù</i>	<i>ubòų</i>
<i>šù</i>	<i>šòų</i>	
<i>dotáknu</i>	<i>dotəknù</i>	<i>dotəknòų</i>
<i>míslü</i>	<i>míslu</i>	
<i>délaų</i>		<i>déloų</i>
<i>končàų</i>		<i>končòų</i>
<i>sedèų</i>	<i>sedù</i>	<i>sedòų</i>

Poskusno tj. z vprašajem, postavlja tudi še naslednje kategorije v zvezi z možno vokalno redukcijo: **1.** velelnik *nês, vzdignte, mistle*; – **2.** sedanjik: *nosm, pravjo, obeste*; – **3.** množinski deležnik moškega spola na *-l*: *prosil, vzdignəl/vzdignli*. **4.** VI. Glagolska vrsta: *verjem, varvat*; – **5.** v sklanjatvah: *na ur, dvic* (devici), *mišm, pred cerkujo, spomlad, jesen, od žalost*; – **6.** pri pridevniki: *mojga, tacga, vsakmu, posebnaga*; – **7.** nenaglašeni ali kratki naglašeni *-aj*: *zadej, sej, dej, tukej* ali *tuki, krej, delej*; – **8.** nenaglašeni ali kratki naglašeni *-aų*: *žou, proų, uestlou kukoųca*; **9.** polglasnik v zadnjem zlogu: *palc, lovc, petk, človk, ljubk, jarm, dolžn, botr, bresku, topu, bəzg* – **10.** kratka naglašena *i* in *u*: *sət, dəm, krəh, kəp*; – **11.** nenaglašena *i* in *u* ob zvočnikih: *palca, pestrna, pasha* (*pazduha*), *natakarca, kladu* (*kladivo*); – **12.** v dosti rabljenih besedih, zlasti prislovih: *tud, al, zarad, štir, snoč, tolko, men, bla, ble, bli, per, de, k* (ker), *kət* (kot), *jest* (jaz).

Bajec opozarja tudi na narečne pogovorne značilnosti, gorenjske: *let, jabuk, na otók, enmo kmét, v kóš, po žvot, na gnój, urata*, štajerske: *megla, praf, nesa* (nesel), *kraj*. Posebej omenja tudi knjižno *lj* in *nj*: gorenjsko *kona*, kraševsko *konja*, dolenjsko *kojna/koja*.

B Pogorelec (št. 18) ne loči dosledno govornje jezika od pogovornega, zato ni mogoče natančno povedati, katere značilnosti je treba pripisati pogovornemu jeziku. O pogovornem jeziku govori izrecno zlasti na str. 150 do 156. Redukcijske kategorije se sučejo v obsegu Bajčevih točk, so pa nekatere tudi nove (npr. *ne morš*). Obseg samoglasniške redukcije določa z besedami: »Končni samoglasnik je opušččen v primerih *guvuril, moralən* – za *govorili* in *moralno vprašanje, prepričan* namesto *prepričani*, to je pri glagolih, pridevniki in prislovih, pri besedah, ki jih mnogokrat izgovorimo in so v našem spominu avtomatizirane. Manj pa je opuščanja v primerih, ko je izraz za govornika neobičajen, nov in prihaja v pogovor iz višje jezikovne plasti, največ torej iz pisanega knjižnega jezika.«

³ N. m., str. 19.

kratki samoglasniki, npr. *i u a ə*, niso tako izraziti kot v zborni izreki (na kar je že pred tem opozarjal S. Škrabec⁴). Hkrati je na istem mestu rečeno, da je tak pogovorni jezik šele v nastajanju.

Pogovorni jezik⁵ nam je za vso Slovenijo potreben kolikor toliko enoten. Šele za posnemanje navadnega vsakdanjega govorjenja pa kaže določiti tudi njegove pokrajinske inačice, npr. ljubljansko, gorenjsko, sev.-vzh. štajersko, primorsko, morda tudi koroško. Splošnoslovenski pogovorni jezik je koristen npr. zlasti tudi v gledališču v prevedenih konverzacijskih dramah, ali pa v izvornih domačih, ki po svoji snovi niso ozko pokrajinske, ipd.

Kakor zbornemu jeziku je tudi splošnoslovenskemu pogovornemu jeziku njegova najnaravnnejša podlaga jezik zemljepisnega, političnega in kulturnega središča Slovenije, tj. jezik Ljubljane in njene okolice.⁶ Njegove značilnosti bomo najlažje spoznali ob konkretnem primeru.

Spodaj imamo besedilo v štirih variantah: v obliki zbornega jezika, splošnega pogovornega, pokrajinsko pogovornega in nazadnje v obliki zemljepisnega ljubljanskega narečja.⁷

⁴ Npr. že v svoji prvi razpravi O glasu in naglasu ... iz l. 1870.

⁵ Tako je v bistvu že v SP 1935, kjer se za pogovorne proglašajo le ena pogovorna varianta zborne glasovne skupine *-əu*, namreč le *-u*, ne pa npr. tudi vzhodnoštajerski in prekmurski *-o* ali *-a*; prav tako le kratki nedoločnik tipa *nôsít*, ne pa tudi tipa *nosít* ali sploh štajerski dolgi nedoločnik (*delati*). Gl. še točko 6.

⁶ Prim. že pri B. Vodušku (štev. 11): »Gre samo še za kraj, kje se ta občevalni oziroma pogovorni jezik govori, me boste vprašali. No vendar, v Ljubljani, v prvi vrsti v Ljubljani, potem pa tudi – le z majhnimi razločki – v Mariboru in Celju, kakor sploh v vseh naših mestih, trgih in industrijskih središčih. Nič zato, da ponekod nosi nekoliko bolj jasne sledove obdajajočih ga dialektov, bistveno je to, da obstoji in da v slovenski deželi izobraženci in sploh mestni prebivalci konec koncev kljub vsemu skeptičnemu vpraševanju vendarle v glavnem že govorimo en skupen slovenski pogovorni jezik, ki po svoji vsebini in obliki nikakor nima samo vrednosti poljubnega izmed naših kmečkih dialektov, ampak ima kljub temu, da se ne ujema natančno z uradnim pisanim jezikom, vso zedinjevalno vlogo in kulturno poslanstvo skupnega kulturnega jezika.« In še: »Njegove značilnosti so manj v gramatičnih oblikah kot v besednem zakladu in izgovorjavi. Naš občevalni ali pogovorni jezik ne pozna cele vrste besed, ki so v pisanem jeziku zelo pogoste /.../ Ne pozna pa tudi tiste prisiljene izgovorjave, za katero se naši lingvisti prepirajo že okoli sto let in ki je kriva za sedanje uradno evkanje, ivkanje in avkanje v nenaglašanih končnih zlogih (*rekeu, zgubiū, delay*), ki je prav tako zgolj historično rekonstruirano, kakor je bilo silovito Ilešičevo, od Cankarja na vekomaj osmešeno elkanje: 'ena jedelj pomaranča'«

Primerjavo med zborni, pogovorni in ljubljansko narečno inačico slovenskega jezika najdeš že v Ruplovem Slovenskem pravorečju (str. 19) v naslednjem besedilu:

zbor na varianta: *se mi ne ljubi delati in nosíti, prijatelj; grém w šiško; ga bom jutri prinésəu; kam pa je šèu;*

pogovorna varianta: *se mi ne ljubi delat in nôsít, prijatu; grem u šiško; ga bom jutri prinésu; kam pa je šù?;*

narečna varianta: *səm na lub delat ən nòst, pərjatu; grém u šiška; gam jutér pərnésu; kam pa j šù?.*

⁷ Zborna inačica je vzeta iz moje knjige *Zakaj ne po slovensko – Slovene by Direct Method*, Ljubljana 1969, str. 127–128.

Zborna inačica	Splošno pogovorna inačica
Pomenek v gostilni	Pomenek v gostilni
B: No, si me le našla tu v gostilni? Si opravila izpit, Marjeta?	B: Nò, s me le našla tu v gostilni? S naredila izpit?
M: Hvala, sem. Kaj pa ti, Barbara, imaš vse za pot?	M: Hvala, sem. Kaj pa ti, Barbara, a imaš vse za pot?
B: Vse je lepo zloženo v teh dveh torbah.	B: Vse je lepo zloženo v teh dveh torbah.
M: Kaj pa stanovanje?	M: Kaj pa stanovanje?
B: V redu, Marjetka: vse je pometeno in zglajeno, pipe zaprte, plin tudi. Ali nisem bila pridna?	B: V redu, Marjetka: vse je pometeno in zglajeno, pipe zaprte, plin tud . A nisem bla pridna?
M: In bojler si izključila in rože zalila?	M: Pa bojler s izkluč la in rože zalila?
B: Tudi bojler je izključen in rože zalite.	B: Tud bojler je sključen in rože zalite.
M: Ti si res Barbara! Natarak, jedilni list, prosim!	M: Ti s res Barbara! Natarak, jedilni list, prosim !
N: Nimamo ga, lahko pa povem. Ali bosta juho?	N: Nimamo ga, lahko pa povem. A bosta juho?
M: Juhe ne bi, ali ne Barbara? Pečenko bom, svinjsko, s krompirjem in zeleno solato.	M: Juhe ne b, a ne, Barbara. Pečenko bom, svinsko , s krompirjem in zeleno solato.
N: Svinjske pečenke nimamo, se še peče, pač pa telečjo.	N: Svinske pečenke nimamo, se še peče, pač pa telečjo.
B: Jaz bi raje naravni zrezek.	B: Jaz b(i) pa raj naravni zrezek.
N: Samo dunajskega lahko dobite ali pa kotlet.	N: Samo dunajskęga lahko dobite al pa kotlet.
B: Pa kotlet z rižem in peso.	B: Pa kotlet z rižem in peso.
N: Pese žal ni, lahko vam prinesem kumare.	N: Pese žal ni, lahko vam prinesem kumare.
M: Prinesite nama tudi kruha!	B: Prineste nama tud kruha.
N: Črnega ali belega?	N: Črn ga al bel ga?
M: Črnega.	B: Črn ga.
N: Žal ga nimamo, prinesel bom pecivo. Piva seveda ne bosta ali vina?	N: Žal ga nimamo, prinesu bom pecivo. Piva seveda ne bosta al vina?
B: Prav res da ne. Sok bova pili, borovničevega.	B: Prav res da ne, sok bova pile , borovnič ęv ga.
N: Borovničev je pošel. Prinesem jabolčnega?	N: Borovničev je poš ę . Prinesem jabol čn ga?
M: Vi imate pa res samo to, česar ne želiva.	M: Vi imate pa res samo to, kar nočeva.
N: Kaj pa mineralna? Ker je radenska šele naročena, bosta	N: Kaj pa mineralna? Ker smo radensko šele naro čil , bosta

skoraj gotovo rogaško. Ali pa se motim?

M: Da, motite se, gospod natakár!
Grevá drugám, dá bová postreženi, kot želíva!

skoraj gotovo rogaško. **Al** pa se motim?

M: **Ja**, **motte** se, gospod natakár;
grevá drugám, dá bová postrežene, kakor hočeva!

Pokrajinska pogovorna inačica

Ljubljansko narečje

Pomenk v gostiln

Pumenk v gustilǎn

B: No, s me le najdla tlè v gustiln? **S** nardila izpit?

M: Hvala, sem. Kaj pa ti, Barbara, maš vse za na pot?

B: Vse **j** lepo zložèn v teh dveh torbah.

M: Kaj pa stanvájne?

B: V redu, Marjetka: pometèn in zglajèn, pipe zaprte, plin tud. A nisem bla pridna?

M: Pa bojler s izklučla in rože zalila?

B: Tud bojler je sklučen in rože zalite.

M: Ti s res Barbara! Natakár, jediln líst prosəm!

N: Nimamo ga, lahkó pa povém. A bosta juho?

M: Juhe nê b, a ne, Barbara.

Pečenko bom, svinsko, s krompirjem in zeleno solato.

N: Svínske pečénke nimamo, se še peče, pàč pa telečjo.

B: Jàz bi pa raj naravn zrezek.

N: **Sam** dunajskəga lahkó dobite al pa kotlet.

B: Pa kotlet z rižəm in peso.

N: Pese, žov ní, lahko vama prnesem kumare.

B: Prneste nama tud kruha.

N: Črnga al belga?

B: Črnga.

N: Žov ga nimamo, prnesu bom pecivo. Piva səvəde ne bosta al vína?

B: No, s me le nájdlá tlè/tuki v gustilǎn? **S** nardila izpit?

M: Hvala, sem, Kaj pa tí Barbara, a máš vsè za na pot?

B: Vsè **j** lepó zlužèn v téh dvéh tórbah.

M: Kaj/**kugá** pa stanvájne?

B: Vse **je** v redu, Marjétká. Vse je pumetèn in zglajèn, pipe zapíte, plin tud. A nis(e)m bla pridna?

M: Pa bojler s izklučla in róže zalila?

B: Tud bojler je sklučen in rože zalite.

M: Ti s res Barbara! Natakár, jedilǎn líst prosəm!

N: Nimamo ga lahkó/**lohkà** pa puvem. A **vsta** juho/**župo**?

M: Juhe nê b, a ne, Barbara.

Pečenko bom, svinsko, s krumpírjem in zeleno sulato.

N: Svínske pečénke nimamo, se še pêče, pàč pa telečjo.

B: Jès(t) **b** pa ráj naravǎn zrezek.

N: Sám d únejskəga lahko/**lohkà** dubite al pá kutlét.

B: Pa kutlét z rižəm in peso.

N: Pése, žov ní, lahkó vama prnésəm kumare.

B: Prneste nama tud krúha.

N: Č(ə)r(ə)nga al belga?

B: Č(ə)r(ə)nga.

N: Žov ga nimamo, prnésu bom pecivo. Piva səvəde **na** bosta/**návta** al vína?

B: Prov res də ne, sók bova pile, borovničəvga.	B: Pròv rəs də ne, sok bova pile, buruvníčəvga/uga.
N: Borovničəv je pošov/pošù. Pr nesem jábučnga?	N: Buruvníčəv/u je pušòv/pušù. N: Prnesəm jábučənga?
M: Vi mate pa res sam to, kàr nočva.	M: Vi mate pa rəs sám tó, kàr nočva.
N: Kaj pa mineralna? K smo radensko šele naróčəl, bosta skòr gotov rogaško. Al pa se motəm?	N: Kaj pa minerálna? K smo radensko šele naróčəl, bosta/vsta skòr gutòv rugaško. Al pa se motəm?
M: Ja, motte se, gospod natakár; greva dr gàm, de bova postrežene, kakor hočva.	M: Já, motte se, gus pod natakár: gréva dərg àm, də bóva pustréžene, kukər hóčva.

Glavna razlika med zborna in splošno pogovorno zvrstjo knjižnega jezika je v glasovju, oblikoslovne razlike pa so pretežno posledica glasovnih.

2. GLASOSLOVNE ZNAČILNOSTI

Nenaglašeni *i*, *u* in ena vrsta *e* (tj. nekdanji jat. ki se npr. na Dolenjskem izgovarja, če je dolg in naglašen, kot *ej* ali *aj*) izginejo ali pa se pogosto izgovarjajo kot *ə*.

Glas *i* se izgubi na koncu besede:

- v nedoločniku: *delat*, *zvožit*;
- v velelniku *nēs*, *pròs*, *kròž*; tako tudi v množini in dvojini *-mo -te -ta*;
- v del. na *-l*, množina, m. spol: *smo (ste,so) délal, prosíl, nēs!*;
- v končnicah *-ami*, *-emi*, *-imi* : *za goram, z goslim, za tem visokim goram*;
- v posameznih prislovih, veznikih, predlogih, ki se rabijo zelo pogosto: *snóč, ponóč, gòr, dól; kól, nék, najrajš; al, tud; nek, kater; zarad*;
- v daj. in mest. ed. osebnih zaimkov: *mên, tēb, sēb*;
- v dol. obliki pridevnika, če ima določni člen *ta*: *ta mlad*.

Sredi besede:

- glagolska pripona *-i-*: *bav-u -la -lo -li, mahn-u -la -lo -li*;
- v priponi *-ica*: *Ljubljanca, Katrca, ribca*;
- v posameznih primerih: *je blà (-ó), so blí -è -à, sta blà -i -è; tolko, kolko*;
- v pomožniku *si bi* (kadar se lahko nasloni na spredaj stoječo besedo (*a s bil tam, a b dal to na mizo*)).

Kadar bi zaradi izginotja *i*-ja prišlo do soglasniškega sklopa nezvočnik + zvočnik na koncu besede ali pred soglasnikom, dobi zvočnik predse *ə* ali pa se izgovarja zložno: tako velelnik (*vzdign* = [*wzdigən* ali *wzdign*], *vzdignte*) ali deležnik na *-l* (*vzdignla*). V takih primerih *-i* lahko ostane; *Vzdign -te* torej govorimo [*wzdigən* ali *wzdigni*].

Nenaglašeni *-il* deležnika na *-l* v obliki za moški spol ednine se izgovarja *-u* (*nòsu, dvígnu*), *-il* pa *-òu* (*ubòu*). V pogostih besedah se kratki nenaglašeni *ì* lahko izgovarja kot *ə* ali kot

široki *i* (*nit, nič, miš, sit*). Sedanjško glagolsko pripono *-i-* lahko govorimo tudi kot polglasnik, torej [*prosim*] ali [*prosəm*].

Ohranimo pa *i* v zaimku *ki*, v predlogu in predponi *pri* (*pri mên, prijatu*), sploh v moškem im. mn. (razen pri deležniku na *-l*), v rod., daj. in mest. ednine (razen pri osebnih zaimkih) ter v nenaglašeni nikalnici (*ni = nikjér*).

E iz jata odpade v podobnih tipih kot *i*: *vid-u -la -o -i*; *lepga lepmu*; *-èl* v deležniku se večino, a že govori *-éu*; v pogosto rabljenih besedah pa se nenaglašeni nekdanji *jat* lahko izgovarja kot *ə* ali *e*: *o lepem, človek, sedét, deklè, videt, sèm* (prislov), *svèt* (npr. izvršni), *težkega, dejáti*. Tip *jasnga* se izgovarja *jasnga* ali *jasənga*.

Nenaglašeni *u* se izgublja le v tipu *vérjem* (< *verujem*, in potem tudi v nedoločniku manjka *o: vérvat*). Kratki naglašeni *ù* se pred soglasnikom lahko izgovarja kot *u* ali kot *ə*, nenaglašeni *u* iz osnove pa ostane: *ubíti, ljudjé, Ljubljana, drugàm*.

Polglasnik pripone *-əc* se izgubi za zvočnikom, če se tudi sicer izgubi v roditelju: *žganc, bralc, sivec*.

Beseda prijatelj se lahko izgovarja *prijatu*.

Kratki naglašeni ali nenaglašeni *a* pred *u* (pisano *àv* ali *àt*) se izgovarja lahko tudi kot *o* (torej *pràu in pròu, žàu in žòu, zaklàu in zaklòu*), pred *j* pa tudi kot *ej* (torej *zdáj in zdèj*). Veznik *da* se lahko izgovarja tudi *de*.

Soglasniški sklop *lj* se v navadnih besedah izgovarja kot *l* tudi v položaju pred samoglasnikom (*Lublana*); kot *lj* se izgovarjata, če *j* začinja pripono ali končnico (*bivolji, s soljo*) in da ne pride do homonimije: *dalja – dala*.

3. OBLIKOSLOVNE ZNAČILNOSTI

Z glasovnimi značilnostmi splošnega pogovornega jezika so v veliki meri podane tudi že oblikoslovne.⁸ Določna oblika pridevnika se lahko izraža z nesklonljivim spolnikom *ta*: *ta mlad, ta mlada, ta mladga* ip. V imenovalniku dvojine ženskega spola je običajna končnica *-e* namesto *-i*: *Sva hodile, sva prišle*; prim. še *Markota, pèct, péč* ipd.

4. NAGLAS

Naglas splošnega pogovornega jezika se loči od zbornega predvsem pri nedoločniku in velelniku.⁹ V pogovornem nedoločniku je naglas na istem zlogu kot v deležniku na *-l* mo-

⁸ Že *Vodušek* je o tem pisal, da so značilnosti pogovornega jezika »manj v gramatičnih oblikah kot v besednem zakladu in izgovorjavi«. Pri *Francetu Bezlaju* (št. 16) pa o tem beremo: »Zelo konservativen pa je /pogovorni jezik/ na področju gramatične strukture. Ne moremo z gotovostjo trditi, da se je sploh kakšna morfološka ali sintaktična normirana knjižna oblika, ki ni bila čisto in splošno ljudska, uveljavila do sedaj v pogovornem jeziku. /.../ Pogovorni jezik ima svoje lastne poglede na rabo duala, ni ga posplošil in celo končnice so drugačne kakor v knjižnem jeziku. Isto velja za genitiv negacije, za pasiv, za pluskvamperfekt in za stotine drobnejših pojavov, kakor je npr. prehod pripovedovanja v historični sedanjik ali konstrukcija imam z infinitivom itd.

⁹ Prim. Jože Toporišič, Pogovorni nedoločnik, *JiS* XI, 1966, 264–265; in *Slovar Slovenskega knjižnega jezika*, I, Ljubljana 1970, v glagolskih preglednicah uvoda.

škega spola: *nôsit, pêljat, krôžit, písat, krênit* ipd. Tudi naglašeni samostalnik je načeloma prav tak. Če pa je naglas na zadnjem zlogu, je tako: *à* je vedno kratek, torej *dàt, prebràt, pàst* (le *stat* in *bat* sta lahko tudi dolga); *i* je lahko tudi kratek, torej *morít* in *morìt, pít* in *pìt*; *é* in *ó* sta zmeraj dolga, če sta ozka, torej *trpét, strét, góst*, in kratka, če sta široka: *nèst, bòst, pèč*; zbornemu govoriti ustreza *govôrit* ali *govorít*. – V velelniku je naglas nepremičen: *nês – nêste, pêlj – pêljte*; mogoče pa je torej tudi *pêlji – peljíte*.

5. PISAVA

Pogovorni jezik pišemo tako kot knjižni, le da ne zapisujemo spuščениh samoglasnikov. Torej pišemo polglasnik z *e*, *u* z *v* ali *l*; *àl -àv* izgovarjamo lahko tudi kot *-ov, -àj*, pa *ej*. Včasih kaže posebej zaznamovati izgovor črke *l* kot *u*: prim. *belga*.

Ljubljanski pogovorni jezik ima na splošno iste glasovne značilnosti kot splošni pogovorni, ima pa tudi svoje posebnosti. Tako izginja glagolska pripona *-i-* v nedoločniku in namenilniku (*nôst*) in v sedanjiku, kolikor se v 1 in 2. os. ed. ne izgovarja kot polglasnik: *nosəm nosəš nos; nós -mo -te -jo; nós -va -ta -ta*; končnici *-i* in *-u* se radi izgubita v daj. in mestniku ednine (*k hiš, v hiš, k sosed, pr sosed*). Vendar *-i* in *-u* ostaneta v predlogih, ki se vežejo z mestnikom in tožilnikom (*sem v avtobusu – grem v avtobus*); *-i* ostane, če mu sledi *j*: v *Jugoslaviji*. Množinski *-i* imenovalnika se rad izgubi pri pridevniških besedah v prilastkovi vlogi: *mlad fantje, tak otrôc*. Glasova *i* in *u* se izgubljata v predponah in osnovi: *prpravte se, drgač, prjatu*; samo kot polglasnik pa se govori, če sta kratka in naglašena: *sət, krəh*; tako tudi *à (brət)*: *-aj* se govori samo *-èj, -àv, -àl* pa *-ou*.

Velika posebnost ljubljanskega pogovornega jezika je, da se nenaglašena končnica *-o* pri samostalnikih srednjega spola izgublja (*mlék, ôkn, mést*), pri pridevnikih pa se ob takih samostalnikih rabi moška oblika: *dóber mlek, visòk ôkn, stàr mést*. Prislov na *-o* in pridevnika izgubi samo *o*: *dóbr vem (< dôbro vem)*.

Tudi v ljubljanskem pogovornem jeziku so v posameznih značilnih primerih izgube samoglasnikov, zlitja glasov, prevoji: *cló, zló, tkó* < celo, zelo tako; *tuki, neki* < tukaj, nekaj; *človk* < človek; *morəm, morš* < moram, moraš, *j* < je; *t, s* < ti, si; *a j bil, a t je dal, a s vidu*; *tle* < tule; *um uš u umo* < bom: *a vš dal* ipd. *K(ə) = ker, ki in ko*: *Ne povem, k ne vem; človk, k(ə) s z njim govoru; takrat, k se je to zgòdl; jest* < jaz.

Soglasniški sklop *nj* se izgovarja kot *jn* (*sajne, kojna, stanvajne, sajnski*), na začetku besede in za *e, i* pa kot *n*: *niva* < njiva, *preménat* < premenjati, *svinak* < svinjak. Če *j* začenja pripono ali končnico, se *nj* izgovarja kot *nj*: *s stranjo, petelinji*.

Pri naglasu je posebnost deležnik na *-l* glagolov na *-iti- -im* s predpono: *pogovóru pogovoríla pogovórl pogovórlí* (zorno *pogovorílo, pogovoríli*).

Značilna je glagolska pripona *-va-* namesto *-ová, evá* (*kupvát, kupčvát*).

Ljubljanski pogovorni jezik še vedno ni enak narečju, je pa marsikje drugod v Sloveniji. Ljubljanske narečne značilnosti so npr. *u* namesto *o* v prednaglasnem zlogu (*kusi, utròk*), *a* v ponaglasnem (*ena lepa* < eno lepo, *mama* < imamo, *iz bratam* < z bratom, *dev* < delo, *kukr* < kakor, *lohka* < lahko, *pulcaj* < policaji, *pu* < pol, *tku* < tako, *tu* < to, *na vem* < ne vem.

Po manjših slovenskih mestih jezik ni tako razslojen. Pokrajinski pogovorni jezik (če ga

sploh imajo) je rad enak narečju. Za primer vzemimo gorenjski pogovorni jezik: v Kranju se *nj* govori vedno kot *n* (izvzet je tip *jelenji* ipd.), na Jesenicah se nedoločnik naglašuje tako kot v zbornem jeziku, četudi večinoma že nima več *i* na koncu (*prosít* ali *prosítə*); končnica *-emu* se glasi *-emo* (*temò, njegovmo*), tako tudi *-u* (*brato*).

V štajerskem pogovornem jeziku se samoglasniki malo izgublajo; govori se torej *nositi*, *lepega*, vendar *nósła je* (tudi *nóšli so*), *tak nam takó*. Značilne so oblike *néso*, *nóso*, *vido* < *nesel*, *nosil*, *videl*, nadalje samo en *e* (tudi za polglasnik). Pokrajinsko obarvanost daje posebno stavčna intonacija ter naglas, ki je na Kranjskem tonemski, drugod pa lahko ne.

6. SKLADNJA

To so glasovne, oblikoslovne in naglasne značilnosti pogovornega jezika. Pogovorni jezik pa se od zbornega loči tudi v skladnji.¹⁰ Marsikatera skladijska posebnost pogovornega jezika je sploh značilna za t. i. govorni jezik, najsi bo zborni, pogovorni, narečni. Navedimo jih nekaj, in sicer najprej ponovitve brez veznika:

1. Popolne ponovitve: **Hodil je hodil, pa ni nikamor prispel.** – *Jaz ga čakam, čakam, vendar ga ne pričakam.* – **Beli so beli češnje cvetovi.** – **Daj daj, povej že, kar misliš.** – *Perilo je belo belo.* – **Hitro hitro na vlak.** – **Stopi stopi k sosedu in ga prosi za zamero.** – **Beži, beži, kdo ti bo to verjel!** – **Priden priden, fantek moj.** – **Pustil, pustil** (= če je pustil, naj pusti).

2. Ponovitve nekako soodnosnega pomena: **Trpim, delam ko konj.** – *Prašiči so ješči, vse požrejo.* – **Poslušaj, ne verjame.** – **Noga obstoji, se ne gane.** – **Pojdi, ne obotavljaj se.** – **Joka, stoka.** – **Pojdi, kupi.** – **Stopi, prinesi mi!** – **Grem, bom videla.**

3. Členka *pa* in *ne* med ponovljenima izrazoma; pred *ne* je izpuščen ali: *Pameten pa, pameten.* – *Kriv, ne kriv, zdaj je, kar je.* – *Verjel, ne verjel – tako je.* – *Rad, nerad, dá pa lè.* – *Prijatelj, ne prijatelj – človek je.* – *Prijatelj gor, prijatelj dol – plačati je treba.*

4. Osebek in povedkovo določilo je ista beseda, vmes pa pomožnik *je*: *Služba je služba.* – *Trgovina je trgovina.* – *Vojska je vojska.*

5. Ponovljena izraza poudarjata nasprotje med nedovršnostjo in dovršnostjo, vmes pa je *ne*: *Čaka, ne dočaka.* – *Točim, ne iztočim.* – *Lovi, ne ujame.* – *Gleda, se ne nagleda.*

6. Drugi izraz je stopnjevan: *belo prebelo, strašno prestrašno, joj prejoj, bel belcat, sam samcat.*

7. Namesto ponovljenega samostalnika je istoimenski pridevnik: *norec nori, prismođa prismođena, bik bikast, trapa trapasta, štor štorasti.*

Ponovitve z vezniki: *Šli smo in šli.* – *Trkal je in trkal – zaman.* – *Ne razumem pa ne ra-*

¹⁰ B. Pogorelec v številu 18 za govorni jezik navaja naslednje značilne skladijske pojave: anakolut (133); konsituacija, ki dopušča »nepravilno« stavčne zgradbe, ponavljanja, prekinitve, zvez in začetke novih stavčnih zgradb, nedokončanosti in navidezno nedorečenost (138); pristavke in vrvike pripovedovalca oz. govorečega (140/141, 145), npr. *veš, razumeš, vidiš, to je tisto, to pa to, prav* ipd.; izpuščanje objekta ali vodilnega stavka, zaradi česar se potencialni objektni stavek osamosvoji (147); krajše stavke; in daljše, ki pa niso lepo skladijsko usklajeni; kontaminacije, deloma drugačen besedni red (149). – Pričujoča razprava se v tem delu opira na knjigo N. J. Švedove, Očerki po sintaksisu ruskoj razgovornoj reči. Moskva, 1960.

zumem. – *On pa ne in ne.* – *Otrok kot otrok – vse obrača po svoji pameti. Videl je in ne videl (= delal se, da ni videl).* – *Ne pride pa ne pride.* – *Oženi se pa oženi se – kdo vas bo pa kar naprej to poslušal!* – *Kupil ga bom in ga bom.* – *Rad ali ne rad, šel bo.* – *Jezi se ali ne jezi, tako je bilo.*

Zveze s *pa* (potem): *Če hoče, pa naj bo.* – *Če že vabiš, potem povabi vse!*

Zveze z ogovorilnimi glagolskimi izrazi: *On je govoril vse mogoče, veš, jaz sem se mu pa smejala.* – *Daj, sem si mislil, grem tudi jaz na grad.* – **Viš**, si se opekel, ker me nisi ubogal. – *Tebi je to, vidiš, smešno!* **Lej**, sem pridi. – *Šel je mimo mene, češ da me ne vidi.*

Zveze s členki: **To ti je bilo veselo na ribniku.** – **To vam je nesramnež!** – **To so vam delavci!** – **Potem** še komu verjemi, če te vsak prevara! (= Pa še komu verjemi...) **Kje ti bom jaz to verjela!** – **Kam** boš toliko kupoval konec leta! – *Le kje se bo on poboljšal!* – **Kaj se boš tlele razburjal!** – **Kakó** ne bi poznal teh krajev! – **Pa še kako** se boš učil, ko ti bom ukazal! – **Kje se bom jaz s tabo meril!** – **Kogá** boš zabavljal!

Za pog. jezik so značilne še zveze s poudarnimi zaimki, prislovi in členki: **Kakšen** čuden si danes. – **Malo** je manjkalo, pa bi bili zmrznili v snegu. – *Mislim, da je preprosto nor.* – **Kakšna** reva! *Lisica, da ji ni para!* – **Kaj** komarji, ampak mrzlica! – *Jaz ti pa stojim tam in ničesar ne opazim.* – **To vam** je tako. – *On pa lepo* kovček v roke in izgine med ljudmi. – *Ti mi boš lepo* povedal, zakaj se pesmice nisi naučil na pamet. – **Tak** povej že, kaj hočeš. – **Tak** velik, pa ne veš, koliko si star! – *Ti si pa tudi* revež, če tega ne veš. – **Prav** treba ti je bilo govorit neumnosti! – **To se ve**, da bom storil, kot boste želeli. – **Pa ne**, da ste se ustrašili.

Že v teh primerih je bilo vse polno izpustov. V veliki meri so mogoči zato, ker se izpuščeno da razumeti iz govornega položaja. Dostikrat k pravilnemu razumevanju pomagajo mimika in geste. Govorni položaj utemeljuje tudi rabo glagolskih izrazov kot *veš*, *viž ga*, *lej* ipd. Za pogovorni jezik je deloma močno značilno na pol vikanje: *Kje ste pa bil, Andrej.* Do neke mere je za pogovorni jezik značilna raba priredja, pravzaprav vrste zaporednih kratkih stavkov.

Pogovarjamo se navadno čisto prosto, nepripravljeno. Posebno če smo govorno malo spretni, se nam rado zgodi, da z začetnimi besedami nakazanega skladenjskega vzorca ne izpeljemo do konca. Zaradi tega misel ali sploh ni dorečena ali pa je dorečena ob drugačnem skladenjskem vzorcu: *Naš Janez, si ga videl, ko je šel v hribe?* Normalni stavčni vzorec je *Naš Janez je šel v hribe. Si ga videl?*, oz.: *Ali veš, da je naš Janez šel v hribe?* Včasih sploh začnemo že govoriti, še preden dobro vemo, kaj bomo povedali. Tako svoj govor trgamo z vrivki, stavku še kaj dodajamo, ipd.: *Na Gregorjevo – otec, še veš? – se ptički ženili so.* – *Ana, daj, stopi no gor v stanovanje in mi prinesi plašč, hubertus (ali sivega, ali v omari na hodniku je).* Primerjaj še iz otroškega govora: *Mama kje je* (= kje je mama). Zaradi takega sprotnega izmišljanja, kaj bomo povedali, in zaradi spreminjanja stavčnega vzorca se dostikrat pregrešimo zoper besedni vrstni red. Vse to so v bistvu pomanjkljivosti, ki se jim je dostikrat težko izogniti, v veliko primerih pa so čisto nepotrebne. Torej govorimo slabo, raztrgano, ker bodisi ne obvladamo dovolj snovi ali pa se nismo dovolj vadili gladko govoriti.

7. BESEDJE¹¹

Pogovorni jezik ima nekatere posebnosti tudi v besedju.

Pogovorna je taka beseda, ki je dopustna tudi za to zvrst jezika, v zbornem jeziku pa ima večinoma svojo nepogovorno vzporednico ali sploh ne. Navadno je splošno slovenska ali značilna za obsežnejše predele Slovenije; prav po tem se loči od narečne, ki je veliko bolj omejena. Besedje pogovornega jezika pa ne zajema vseh nezbornih besed s celotnega ali zelo širokega področja Slovenije: iz njega so namreč izključene besede, ki jih naš izobraženec iz pogovornega jezika zavestno izloča kot neprimerne (npr. *ferderbati*, *štirna*, *forhang* ipd.).

Slovar slovenskega knjižnega jezika navaja kot pogovorne tudi naslednje besede (za pomišljajem jim je dodana zborna vzporednica): *a* – ali (kot poudarni ali vprašalni členek), *adijo* – na svidenje, *basirati* – peti bas, *bata* – vata, *brigati se* – skrbeti, *brihten* – bister, *dilce* – smuči, *pet din* – pet dinarjev, *na to uho je gluh* – tega ne sliši rad, *hitre jeze je* – se hitro razjezi, *hlače se mu tresejo* – boji se, *cuker* – sladkor, *če* – ali, *fajmošter* – župnik, *crkniti* – poginiti, *cukati* – vleči, *konj je cuknil* – konj je potegnil, *guncati* – zibati, *črviči me*

¹¹ Prim. v točki 6, kar je o tem pisal B. Vodusek. V št. 4 pa govori o tem, da je raba besed v občevalnem jeziku merilo za njihovo stilsko kvalifikacijo: »Razločevanje med normalnimi in nenormalnimi besedami knjižnega jezika se objektivno opira na primerjanje zapisanih besed z živim govorom in prav v tem primerjanju je edino in obenem znanstveno lahko določljivo merilo za konkretno vrednost posameznih besed.« (Str. 1149.) In še: »Prav iz nespoznanja in napačne ocene občevalnega jezika namreč izvira po mojem trdnem prepričanju večina neuspehov, ki so jih doživeli različni slovničarski in pravopisni predpisovalci pri nas v preteklosti, in izvira v konkretnem primeru tudi napačno stališče Pravopisa do domačega besednega zaklada knjižnega jezika.« (Str. 1150.) Ter: »Vsi tisti, ki hočejo urejati in določati besedni zaklad našega knjižnega jezika, bi morali po tolikšnem času njegovega razvoja vendar že enkrat sprejeti načelo, da mora biti nepremakljiva podlaga knjižnega besednega zaklada normalni besedni zaklad občevalnega jezika in da se ta podlaga ne sme samovoljno spreminjati ali nadomeščati s poljubnimi dialektičnimi, arhaičnimi in zgolj umetnimi izrazi, ki jih občevalni jezik ni sprejel. Za vse takšne izraze, ki jih občevalni jezik ne pozna, bi moralo biti določeno, da se smejo rabiti v pisanju samo pogojno, to se pravi samo takrat, ko jih izrecno opravičuje posebna stilistična ali pomenska potreba. /.../ Na noben način pa ne bi smelo biti dovoljeno ne pri prevajanju ne pri originalnem pisanju heterogeno mešanje najrazličnejših dialektičnih, arhaičnih in zgolj umetnih izrazov brez vsake stvarne potrebe samo zaradi nekega navideznega bogastva in zlagane lepote. /.../ Edino naslonitev na občevalni jezik in na normalni zaklad knjižne slovenščine /je/ tudi zanesljiva obramba pred poplavo vsakovrstnih izposojenk. Le tako damo vsakemu našemu povprečnemu človeku možnost, da razločuje med domačim in tujim jezikovnim blagom; sicer namreč velikokrat ne bo vedel, ali ima opravka s tujo oziroma dialektično ali arhaično besedo. Zato tudi v normalni knjižni slovenščini ne more biti mesta za dialektične izraze obrobnih narečij, ki veliki večini Slovencev zvenijo kot očitni hrvatizmi, magari da to niso; najboljše merilo poleg dobre literarne tradicije je naš občevalni jezik, ki takšnih izrazov ni sprejel. Kar pa se tiče tistih asimilacijskih izposojenk /tj. izposojenk, ki naj bi slov. približale slovanskim jezikom/, ki so se ugnezdale v občevalnem jeziku kot nepotrebne dublete zaradi negativnih vplivov našega pisanja /./ nam dajejo klasičen vpogled, kakšen bi moral biti v današnjih dneh pozitivni vpliv knjižnega jezika na občevalni jezik. Četudi se namreč takšne nepotrebne asimilacijske izposojenke marsikje govorijo, bi se dale po veliki večini brez težav odpraviti, če bi le vse naše jezikovno normiranje postavili na pravilno podlago, to je na dosledno dajanje prednosti normalnim domačim izrazom.« (Str. 1151–1152.)

– *zvija me, crkljati* – pretirano negovati ali razvajati, *fejst* – zal (dober ipd.), *fleten* – čeden (ljubek...), *flikniti* – udariti, *foks* – fokstrot, *franža* – okrasna nit (resa) itd.

Nekaterih pogovornih izrazov se drži prizvok izrazne neskrbnosti: *dila* – deska, *briht* – pamet (razum), *farbati* – goljufati (lagati); *pojdi se farbat* – ne verjamem ti (ne strinjam se s teboj, nočem imeti opravka s teboj), *gvant* – obleka, *gvišen* – gotov (nedvomen), *gusta* – okus (občutek), *flika* – krpa (zaplata).

Za pogovorni jezik je močno značilna tudi raba čustveno obarvanih besed in pripon.

РЕЗЮМЕ

Статья исследует разговорную речь в словенском языке, употребляемую в особенности людьми из городов (а также и из других мест), начиная с средним образованием, в официальных и деловых контактах, а в более узком круге также в обсуждениях профессиональных, научных, культурных вопросов. Особенно часто она употребляется во взаимных контактах людьми, принадлежащими разным диалектным областям. Разговорный язык находится в середине между литературным языком и диалектом. Статья различает два вида разговорного языка: первый вид – общесловенский, а наряду с ним существуют еще варианты по провинциям. Провинциальные разговорные варианты в отношении общесловенской – как более низкие к более высокой и гораздо более близки отдельным географическим диалектным областям. Основанием общесловенского разговорного языка служит разговорный язык Любляны и более близких городов.

Статья исследует более подробно фонетику, морфологию, ударение, запись, синтаксис и словарный состав общего разговорного языка, а отчасти также а люблянский провинциальный вариант. В примечаниях дана история понятия словенского разговорного языка и история определения его особенностей (с полной библиографией).

Slavistična revija 18 (1978), str. 55–70.

PESNIŠKA ZVRST JEZIKA

Ob Prešernu smo spoznali skoraj vse bistvene poteze pesniške besede. Tam pridobljeno znanje je treba sedaj nekoliko urediti in posplošiti, tako da bomo ne glede na to ali ono pesniško besedilo znali povedati, katere so značilnosti pesniške zvrsti jezika.

Prva in najvažnejša je ritmična urejenost pesniških besedil. Z ritmično urejenostjo in doganostjo pesmi se ne more meriti nobeno drugo sporočilo, čeprav je za vsa značilen poseben ritem. Tako imenovane pesmi v prozi, ki so pogosto tudi precej ritmizirane, vodijo od vezane k nevezani besedi; prav tako posebno ritmizirana mesta v prozi sploh, npr. pri Cankarju. Glede na ritmiziranost tvorijo vsa sporočila strnjeno verigo od največje ritmiziranosti v pesmi, do najmanjše v kakšni znanstveni razpravi ali uradnem aktu, pri katerih ritmiziranosti praktično sploh ne opazimo.

V poeziji je torej ritmiziranost največja. Ni pa seveda enolika, tj. niso vse pesmi enako ritmizirane. V pesništvu se ritem najpogosteje opira na stopično razvrščenost ritmičnih signalov, naslednja enota je navadno verz, nato kitica. V moderni poeziji se ritmičnost v verzu vedno bolj uveljavlja na podlagi slušnih značilnosti besednih zvez: kadar se kak tak značilen sklop ritmičnih signalov v pesmi večkrat ponovi, tako da se ga zavemo ali ga podzavestno doživimo, govorimo o vodilnem motivu. Pri nas ga je posebno dognal Oton Župančič. – Zaradi ritmičnosti in rime se v pesmi lahko uporablja neprimerno več inverzij kakor v prozi, kjer smemo inverzije uporabljati samo za poudarjanje in za izražanje posebne čustvenosti.

V pesništvu se tudi bolj kot kje drugje izkorišča glasovna stran jezika. Pesnik glasove orkestrira v rimi, asonanci, s ponovitvami; ne tako redko skuša z zvokom soglasnikov ali samoglasnikov samim zbuditi neposredno nadomestno doživljanje naravnih šumov, duševnih stanj itd. Posebne učinke skušajo doseči pesniki tudi z učinkovitim spletnjem melodij posameznih delov sporočila v višje enote. Le prisluhnite deklamaciji: v njej se zelo pogosto podajajo znane tonske podobe stavkov v privzdignjeni, nekako zvišani ali celo vzvišeni legi glasov.

Skoraj bi veljalo, da pesniki uporabljajo sorazmerno več podob kot pisatelji, posebno če upoštevamo sorazmerno manjšo dolžino pesemskih besedil v primeru s proznimi. Vendar ne smemo pozabiti, da tudi v prozi podobe niso redke (kakor tudi v prostem govornem jeziku ne). Na splošno je mogoče reči, da nekatere stilske smeri (npr. romantika, simbolizem, impresionizem) uporabljajo več podob od drugih (npr. od realizma), razlike so pa tudi pri istih pesnikih od pesmi do pesmi. To nam kaže tudi Prešeren, ki sicer ljubi množico tropov in figur: v *Nezakonski materi* ne najdemo niti enega tropa. In zaradi tega pesem ni nič slabša od tistih, v katerih se tropi skoraj tarejo. Tudi pri rabi tropov in figur je važna skladnost med vrsto doživetja, ki ga pesniško besedilo oblikuje, in med sredstvi, ki jih pesnik uporablja za ubeseditev doživetja. Že Goethe je tihe trenutke človekovega osveščanja

znal podati v čisti, neposredni predmetni govorici. Isto bi lahko rekli tudi za Prešernov moto *Poezijam*:

*Sem dolgo upal in se bal,
slovo sem upu, strahu dal;
srce je prazno, srečno ni,
nazaj si up in strah želi.*

V njem se kot stilni sredstvi poleg rime in ritma uporabljata samo inverzija in brezvezje. – Včasih se zdi, da čar pesmi izhaja prav iz preprostosti sredstev, s katerimi je pesnik obvladal zapleteno ali razkošno lepoto ali pretresljivost predmetnosti.

V zvezi z uporabo podob je ustvarjanje nenavadnih, drznih, besednih zvez. To je značilnost tako pesemskega kot proznega besedila. Tudi v navadnem govoru nikakor ni taka redkost. Je pa res, da v pesmi (ki je sedaj skoraj redoma zapisana, prej pa se je prenašala z ustnim izročilom) tako drzno vezanje ostane, se ohrani in bolj pride v zavest ljudi kot v pogovoru izgovorjeno, saj le-to večinoma ne ostane niti v spominu govorečega, še redkeje sobesednika ali poslušalca.

Kar za besedne zveze, velja tudi za nenavadne besede, bodisi da jih pesnik (ali pisatelj) v knjižni jezik uvaja iz svojega narečja ali iz vsakdanjega govornega okolja bodisi da jih sam tvori. Večjo obstojnost imajo pač tiste, ki so uporabljene v pesmih, ki jih je v določenem času sprejel kot svoje širok krog ljudi. Pri nas je kakšno svojo narečno značilnost uveljavil Župančič, močno uspešno tudi Gregorčič. Vse polno posebnosti je pisal v svojem času Koseski in na svoj način tudi Levstik; vendar se je pri njiju še prav posebno pokazalo, da je življenjska doba novotvorb in besed neknjižnega porekla v določenem razmerju z običajno občevalno govorico. Posebnosti, kot jih je skušal v slovenskemu knjižnemu jeziku uveljaviti Vraz, pa so sploh ostale brez pomena za slovenski knjižni jezik in pesniško govorico. To, ali je beseda domača ali tuja, ali se uporablja v vsakdanji govorici ali ne, ali v leposlovnem besedilu ali pa ne – ni važno samo za pesniško besedo, temveč za leposlovnem sploh. Pesniki zmeraj bolj uporabljajo besedje vseh vrst in izvorov, pač skladno s tem, da v svojo besedo skušajo zajeti vedno večja območja našega zasebnega in družbenega življenja in sveta, ki nas obkroža. Vendar je mogoče reči, da v besedilih z intimnega človeškega področja prevladuje domače besedje: tega se drži neka prvinskost, prav kot teh življenjskih območji samih. Kadar pa gre za opredeljevanje človeških duševnih odnosov do pojavov zunanjega sveta, je razumljivo, da v poezijo lahko dobe vstop tudi tujke, ki so neločljivo povezane s predmeti in pojmi, katerih imena so. – Tujke, ki so obdržale nekam pogospodeno doživljanje naših modernistov, so iz romanskega sveta – deloma tudi iz srbohrvaškega, kot že v obdobju pred impresionizmom; Menart rad uporablja izrazje sodobne moderne civilizacije, kakor med drugim priča že naslov ene njegovih zbirk.

To so glavne značilnosti pesniškega jezika. Kakor se po eni strani rad umika vsakdanjosti, tako se po drugi od nje ne sme preveč oddaljiti, da ne zazveni v prazno. Bistvo pesniške besede je primerno poimenovanje predmetnosti, in sicer ne le zato, da se predmetnost v njej primerno odraža, temveč tudi zato, da pritegne bralčevo (poslušalčevo) pozornost in

da si jo ohrani: pesnikov svet se le v takem primeru lahko razodene. – Ni nam težko razumeti, da bralec, ko je nasičen s poezijo, polno tropov in figur, rad poseže prav po njenem nasprotju: tako nastanejo pesmi, ki so včasih naslovljene kot preproste.

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, 83–86.

PREMI, ODVISNI IN POLPREMI GOVOR

Pogovor, pa tudi samogovor ali tok misli, lahko ubesedimo na dva načina: To, kar kdo pove (prvotni govorni dogodek), dobesečno navedemo, ali pa o tem poročamo (poročani govor), in sicer tako, 1. da v posebnem (spremem) stavku po potrebi povemo, kdo je tisti, ki govori ali misli; to je premi govor; 2. podamo kot odvisni stavek, ki pojasnjuje glagol rekanja ali mišljenja v povedku spremnega stavka; odvisnik navadno uvaja veznik *da* (ali vprašalni zaimek ali *ali*); to je odvisni govor; 3. podamo v 3. osebi, spremni stavek pa večinoma opustimo; to je polpremi govor. Poglejmo si na primerih:

PRVOTNI GOVORNI DOGODEK (S PREHODOM V PREMEM GOVORU V ENOTAH 8–10)

1. »K frizerju bom morala.«
2. »Le pojdi, lè, Barbara.«
3. »Ti Marjeta, nikan me ne priganjaj! 4. Saj grem sama.«
5. »Spotoma stopi v trgovino in mi kupi kolonjsko vodo.«
6. »Bom. 7. Adijo, Marjeta.«
8. *Pri frizerju je čakala pol ure, nato je zaslišala: 9. »Gospodična, pridite, prosim, na vrsti ste.*
10. *Trajno ali vodno ondulacijo?»*
11. »Vodno prosim. 12. Seveda mi umijte tudi glavo.«
13. »Vam lase skrajšam?»
14. »Kar dajte.
15. Samo pazite, da me ne ostrižete kakor moškega.«
16. »In kakšno barvo želite?»
17. »Rdeče sem se naveličala, pa še vse smo enake v pisarni.
18. Belo bi rada«
19. »Pa začnimo.«

VRSTE POROČANEGA GOVORA

Premi govor

1. »K frizerju bom morala,« je povedala Barbara.
2. »Le pojdi, lè, Barbara,« ji je odgovorila Marjeta.
3. »Ti Marjeta, nikan me ne priganjaj! 4. Saj grem sama,« jo je zavrnila Barbara.
5. »Spotoma stopi v trgovino in mi kupi kolonjsko vodo,« jo je Marjeta prosila.

6. »Bom. 7. Adijo, Marjeta,« je obljubila Barbara in odšla.
8. Pri frizerju je čakala pol ure, nato je zaslišala: 9. »Gospodična, pridite, prosim, na vrsti ste.
10. *Trajno ali vodno ondulacijo?*« jo je vprašala frizerka.
11. »Vodno prosim. 12. *Seveda mi umijte tudi glavo.*« je odgovorila Barbara.
13. »*Vam lase skrajšam?*« je spet vprašala frizerka.
14. »*Kar dajte,*« ji je odgovorila Barbara in pristavila:
15. »*Samo pazite, da me ne ostrižete kakor moškega.*«
16. »*In kakšno barvo želite?*« spet vprašal frizerka.
17. »*Rdeče sem se naveličala, pa še vse smo enake v pisarni,* se je glasil odgovor.
18. »*Belo bi rada,*« je še dodala.
19. »*Pa začnimo,*« je bil odgovor frizerke.

Odvisni govor

1. Barbara je povedala, da bo morala k frizerju. 2. Marjeta ji je odgovorila, naj le gre. 3. Skoraj malo jezna je Barbara Marjeto zavrnila, naj je ne priganja, 4. ko gre vendar sama. 5. Marjeta jo je prosila (ji je naročila), naj spotoma stopi v trgovino in ji kupi kolonjsko vodo. 6. Barbara je obljubila, da bo. 7. Marjeti je rekla adijo (in odšla). 8. Pri frizerju je Barbara čakala pol ure, nato je slišala, 9. da jo frizerka prosi, naj pride, ker je na vrsti. 10. Vprašala jo je tudi, ali želi trajno ali vodno ondulacijo. 11. Barbara je odgovorila, da (prosi) vodno, 12. da pa ji bo seveda umila tudi glavo. 13. Frizerka jo je vprašala, ali naj ji skrajša lase. 14. Barbara je dejala, da kar naj, 15. samo pazi naj, da je ne bo ostrigla kakor moškega. 16. Nato jo je frizerka vprašala, kakšno barvo želi. 17. Barbara je odgovorila, da se je rdeče naveličala, ker so vse enake v pisarni, 18. in da bi rada belo. 19. Frizerka je (nato) rekla, da bosta začeli.

Polpremi govor

1. K frizerju bo morala. 2. Marjeta jo že tako pošilja k njemu, 3. njo pa to priganjanje malce jezi, 4. ko gre vendar sama. 5. Marjeta bi tudi rada, da bi stopila v trgovino in ji kupila kolonjsko vodo. 6. Seveda ji jo bo. 7. Adijo. 8. Pri frizerju (je) čaka(la) pol ure. 9. Ah, frizerka jo vabi, naj zasede mesto. Da, na vrsti je. 10. Ali hoče trajno ali vodno? 11. Vodno. 12. In glavo bo treba umiti. 13. Naj ji lase skrajša? 14. Kar naj. 15. Samo pazi naj, da je ne ostriže kakor moškega. 16. Kakšno barvo si želi? 17. Rdeče se je naveličala, pa še vse so enake v pisarni. 18. Belo bi rada. 19. Torej lahko začneta.

Oglejmo si sedaj podrobnosti.

PREMI GOVOR

Prvotno besedilo je v prvem delu prvotni govorni dogodek med Barbaro in Marjeto, v drugem med Barbaro in frizerko. Oba govora se vršita na ločnici med preteklostjo in prihodnostjo, v tako imenovani pravi sedanjosti. Dejanja, ki sovpadajo s trenutki govorjenja, so izražena s sedanjikom, tista, ki so za njim, s prihodnjikom (ali sedanjikom), dejanja pred trenutkom govorjenja pa izražamo seveda s preteklikom (lahko tudi s predpreteklikom ali

zgodovinskim sedanjikom). Poleg treh časov v povednem naklonu je v besedilu tudi nekaj velelnikov in en pogojnik. Za besedilo so značilni tudi ogovorni imenovalniki (*Barbara, Marjeta, gospodična*) in spodbujalni členek (*Le pojdi, le*). Ker se pogovarjata največkrat po dve osebi, se v pogovoru jasno izmenjujeta; prizorišče prvega prizora ni posebej označeno, za drugi prizor pa je povedano, da je pri frizerju. Barbarina sobesednica v prvem prizoru je Marjeta, v drugem pa tudi frizerka ali frizer.

Besedilo je skoraj v celoti napisano brez glagolov rekanja ipd., ker govorni položaj sam pove, ali je bilo kaj vprašanje ali odgovor. Spremni stavek imata samo dobesečna navedka št. 9 in 10. Spremni stavek bi bilo mogoče dodati tudi vsem drugim dobesečnim navedkom (celo posameznim stavkom priredja: *Skoraj malce jezna je Barbara Marjeti odgovorila: »Ti, nikar me ne priganjaj,« in dodala, »saj grem sama«*). Vendar spremni stavek uporabljamo le po potrebi.

Spremni stavek stavimo pred dobesečni navedek, sredi njega in za njega: Barbara je odgovorila: *»Ti Marjeta, nikar me ne priganjaj!«* – *»Ti Marjeta,«* je odgovorila Barbara, *»nikar me ne priganjaj!«* – *»Ti Marjeta, nikar me ne priganjaj!«* je odgovorila Barbara. V spremnem stavku je glagol rekanja eliptično lahko izpuščen, uporabljen pa glagol, ki podaja duševno stanje ali odziv: *»Ti Marjeta, nikar me ne priganjaj,« se je skoraj zježila Barbara.* (Mišljeno je: *je skoraj jezna rekla B. ali je rekla B in se pri tem skoraj jezila.*)

ODVISNI GOVOR PODROBNO

To je poročilo o pogovoru med Barbaro in Marjeto. Pogovor sam je navadno pred poročilom (lahko pa je tudi za njim; pri reportažah, zlasti pa pri sprotnem prevajanju pogovora, pa tudi v istem času). Poročevalec v odvisnem govoru je lahko kdor koli, lahko tudi eden ali drugi udeleženec pogovora. Kot pri pogovoru sogovorniki, se tudi tu lahko zamenjujejo soporočevalci, tj. nekaj časa pripoveduje eden, nato drugi, tretji itd.

1. Poročevalec v našem besedilu za odvisni govor je neudeleženec prvotnega pogovora. Če pa bi za poročevalca izbrali katero izmed soudeleženk pogovora, bi bil odvisni govor seveda nekoliko drugačen.
2. Poročevalec je Barbara: *Rekla sem, da bom morala k frizerju, Marjeta pa mi je odgovorila, naj le gre m. Skoraj malo jezna sem jo zavrnila, naj me ne priganja, ker grem sama...*
3. Poročevalec je Marjeta: *Barbara mi je povedala, da bo morala k frizerju. Jaz sem ji odgovorila, naj le gre. Nato me je Barbara skoraj malo jezna zavrnila, naj je ne priganjam, ker gre sama...*
4. Tisti, ki poročilo posluša, navadno ni udeleženec prvotnega pogovora; če pa je, ga seveda obravnavamo kot naslovnika, tj. ga imenujemo *ti*, njegovo lastnino označujemo s *tvoj* ipd. Tako bi lahko Barbara pripovedovala Marjeti, ko bi ta pozabila, kako in kaj sta se pogovarjali (lahko pa bi tudi sebi sami obujala spomin na pogovor): *Veš, Marjeta, rekla se m, da bo m šla k frizerju, nakar si mi ti odgovorila, naj le gre m.*
5. Spominska varianta (obnavljanje samemu sebi): *Menda sem rekla, da bom šla k frizerju, nakar mi je Marjeta odgovorila, naj le gre m...*

Še podrobnosti odvisnega govora:

1. Spremni stavek ostane. Če ga ni, ga napravimo; pri tem za pripovedni stavek uporabljamo glagole kot *povedati, reči, spomniti se, domisliti, pripovedovati* ipd., za vprašalni stavek glagole *vprašati, vpraševati, poizvedovati, barati*, za velelne *veleti, ukazati, zapovedati, prositi, želei*, za vzklične *vzklikniti, začuditi se, biti presenečen, vpiti, rotiti, na kolenih prositi* ipd.

Poleg takih bolj ali manj čustveno nevtralnih glagolov se rabijo tudi čustveno obarvani kot *pribiti, usekati, grmeti, pritisniti, rohniti, ošvrkniti, vrtati, siliti, togotiti se, divjati, besneti, vihrati* ipd. Vse to se da opisati po vzorcu *je rekel, kot bi pribil (kot bi usekal, kot bi grmelo)*; ali: *je z besedo začel pritisniti, jih je z besedo ošvrknil, je z vprašanjem vrtal vanje, je odgovoril togoten, je besen vpil* ipd.

2. V premem govoru se lahko rabijo vse tri glagolske osebe, v odvisnih pa le tretja; samo če poročajoči poroča o svojih lastnih besedah v pogovoru, uporablja 1. osebo, 2. os. pa, če je tudi naslovnik poročila udeleženec prvotnega pogovora (ali pa je bil predmet prvotnega pogovora): Stavek »*K frizerju bom morala*,« *je rekla Barbara*, se v odvisnem govoru glede na to, ali poroča neudeleženec pogovora, Barbara ali Marjeta glasi:

1. *Barbara je rekla, da bo morala k frizerju.*

2. *Jaz (tj. Barbara) sem rekla, da bom morala k frizerju.*

3. *Ti (tj. Barbara) si rekla, da bo š morala k frizerju.*

Hkrati z osebno glagolsko obliko se seveda menjajo tudi osebni in svojilni zaimki: Poročajoči zase rabi 1. osebo os. zaimka in svojilni zaimek *moj*, tisti, ki mu poroča, mu je seveda *ti*, njegova last pa *tvoj*, neudeleženec poročanja pa je *on*, njegova lastnina pa *njegov, njen, njihov*. S tem v zvezi se rabijo tudi povratni zaimki: *Barbara je rekla, da bo zdaj tudi ona morala k frizerju.*

– *Jaz (tj. Barbara) sem rekla, da bom zdaj tudi jaz (ali sama) morala k frizerju.* – *Ti, Barbara, si rekla, da boš zdaj tudi ti (ali sama) morala k frizerju.* – *Barbara si je rekla, da bo morala k frizerju.* – *Barbara je rekla, da najraje hodi k svojemu frizerju.*

3. Premi stavek je lahko v različnih skladenjskih naklonih.

V pripovednem: *Delaš, Delal si (boš, bi, bi bil, si bil)*, v vprašalnem: *Si delal?*, *Ali me ne poznaš?*, *Kdo si?*, velelnem: *Delaj, Delati!*, *Na delo!*, želelnem: *Delaj, Kruha!*, *Da bi spet videl!* in vzkličnem: *Sramota!*, *Kdo bi si bil to mislil!*, *Čudovito!*, *Morje, morje!*. Odvisni govor dobim iz njih tako, da prvotni premi

a) pripovedni stavek povežem s spremnim stavkom z veznikom *da*:

Rekel sem, da delaš (boš delal, bi delal...);

b) vprašalni stavek kar pridružim spremnemu, samo da mu, če nima druge vprašalnice, dodam *ali*:

Vprašal sem te, ali si delal (ali me ne poznaš, kdo si)?;

c) velelni stavek razvežem z *naj* + sedanjik, preteklik, pogojnik ipd. ali pa pustim velelnik, če govorim tistemu, ki naj dejanje izvrši (lahko pa ga seveda tudi opišem z glagolom moranja):

Naročil mu je, (da) naj dela (da naj bi delal, da mora delati).

Naročil mu je, ((da) naj dela (da naj bi delal, da mora delati).

Tako se seveda prevajajo tudi *Delati!* ali *Na delo!*; *na delo* se da prevesti tudi *začni delati* ipd.;

č) želelni stavek se prevaja tako kot velelni, če je izražen kot velelni, sicer pa se tako opiše: *Želim si kruha, Rekel je, da si želi, da bi spet videl* ipd.;

d) vzklični stavek se razvezuje s povednim stavkom, pred katerega postavljamo *da*: *Vzkliknil je, da je sramota (da si tega nihče ni mogel misliti; da je čudovito; da vidi morje)* ipd. V odvisnem govoru zvalnike iz premege govora opuščamo, ali pa dotične besede uvrščamo v odvisni govor:

Ti, Marjeta, nikar me ne priganjaj →

Barbara je Marjeti rekla, naj je nikar ne priganja.

Ogovori kot sta *veš* ali *pravim ti* se v odvisnem govoru kar opuščajo:

Veš, očetu bom povedala, da si me razjezil →

Zagrozila mu je, da bo povedala očetu, da jo je razjezil.

Opuščajo se tudi miselni prislovi in medmeti:

Da, ničesar ti ne bom ostala dolžna →

Rekla je, da ji ničesar ne bo ostala dolžna.

Da, ne ipd. se lahko opišejo s *pritrđiti, zanikati...*:

Hm, to pa ni kar tako →

Izjavil je, da to ni kar tako; ali: Nekaj je momljaj (se je pomišljaj), češ da to ni kar tako.

V odvisnem govoru je treba spremeniti tudi časovne določitve, ki so razumljive le s stališča trenutka govorjenja, ne pa s stališča poročanja. Ko bi bila Barbara rekla *Jutri bom morala k frizerju*. Beseda *jutri* namreč pomeni dan po trenutku govorjenja, torej tudi poročanja. Tako je treba paziti tudi pri *včeraj, letos, drugo leto* ipd.: *Barbara je rekla predvčerajšnjim: »Pojutrišnjem vas bom obiskala«* → *Barbara je rekla predvčerajšnjim, da nas bo (tako kot) danes obiskala. – Barbara je včeraj rekla: Včeraj sem vas iskala* → *Barbara je včeraj rekla, da nas je predvčerajšnjim iskala.*

Odvisni govor nakazujejo tudi nekateri miselni prislovi, npr. *baje, bojda, češ: France je baje (bojda) bolan* (= pravijo, da je France bolan), *Zamahnil je z roko, češ da se ne spleča* (= kot bi hotel reči (s čimer je hotel reči), da se ne spleča).

POLPREMI GOVOR

V polpremем govoru se podaja vsebina pogovora nekako neposredno iz zavesti udeleženca pogovora. Poročevalec torej ni udeleženec pogovora; zato je vse podano v 3. osebi; kot pri odvisnem govoru v takem primeru ni mogoče rabiti velelnika. Tudi zvalniki so v polpremем govoru nemogoči (pač pa govori kot npr. *Ona, neumnica, pa je mislila, da ji govori resnico*).

Vprašalni stavki so taki, kot bi vpraševali drugič, ker prvič nismo razumeli. Pač pa so mogoči medmeti in miselni členki. V polpremi govor se lahko vrine tudi premi govor:

Morda bi se res morala kar dvigniti in vse pustiti, kot je. »Ne smeš postati žrtev predsodkov!« Saj noče, toda zdi se ji, da vse le ni tako. Ne moreš kar tako priznati, da je bilo vse skupaj zmota. In kdo je kriv? Ona se je ves čas trudila, da bi ohranila smisel njenega zakona. Ali se ji je posrečilo?

Primer tudi kaže, da brezosebna raba v polpremем govoru ostane (tako tudi v odvisnem).

Polpremi govor je v modernem pripovedništvu zelo pogost.

V preteklosti se je uporabljal tudi nepravilni govorni premil. Od navadnega premega se loči po tem, da se dobesedni navedek pisno ne loči od spremnega stavka (pa tudi z glasom ne nakazujemo dvopičja, ki sicer spremni stavek loči od dobesednega navedka):

Lepo sem ga prosila, naj vendar še malo počaka. V treh dneh mi vrnite, kar ste si sposodili, ali pa se bomo drugje zmenili. Kaj sem hotela. Preložila sem z rame na ramo. Sosed mi je posodil, da me oni ni gnal na sodišče.

Slovenski knjižni jezik 4, 1970, str. 163–169.

DEKLAMIRANJE

V prvi knjigi Slovenskega knjižnega jezika je v poglavju Vrste govornega sporočanja povedano, kaj deklamacijo loči od recitacije in prostega govorjenja jezika. Kaj pa moramo še storiti, da bi dobro deklamirali?

Besedilo, ki ga nameravamo deklamirati, moramo res skrbno prebrati. Kar večkrat. Moramo ga nekako vsrkati vase. Izgovarjati ga moramo tako, kot da bi šlo res za nas same. Če gre za lirsko pesem, moramo besedilo podajati tako, kot da bi se sami izpovedovali, kot da smo mi tisti, ki vse to pravkar doživljamo ali smo doživeli in se sedaj izpovedujemo poslušalcem. Pri pripovedni pesmi ni nič drugače: Kadar jo deklamiramo, naj ima poslušalec vtis, da mu pripovedujemo tako, kot da smo sami vse to doživeli, se udeležili pripovedovanih dogodkov, kot da smo sami junaki.

Seveda tega ni zmeraj lahko doseči. Lažje deklamiramo primerno tista besedila, ki svet in dogajanje v njem podajajo v taki luči, v kateri jih vidimo in doživljamo sami. Kdor je bolj otožen, redko vesel in nikoli razposajen, bo težje deklamiral pesem z radostno vsebino, zelo težko pa tako, ki je vsebinsko prav razposajena. Navsezadnje je namreč resničen pregovor, da nihče ne more it svoje kože. Če si torej pesem, ki naj jo deklamiramo, lahko izberemo sami, se odločimo za tisto, ki nam je doživljajno najbližja. Pri njej se bomo najlažje vživeli v vlogo, da govorimo o svojih lastnih zadevah, le da s pesnikovo besedo. – Če pesmi za deklamacijo ne izbiramo sami, je lahko težje, toda še največ bomo dosegli, če bomo res skušali uganiti njen pravi doživljajni ton.

Vsakdo vidi svet na svoj način, ga samosvoje doživlja in tudi z besedo podaja. To pomeni, da pri deklamiranju moramo biti zvesti sami sebi: govoriti moramo tako, kot je nam lastno, ne pa poskušati posnemati tega ali onega deklamatorja. Dobrega deklamatorja posnemajmo samo v tem, kar nam je pri njem ugajalo, kar se nam je zdelo, da se strinja z našim doživljanjem pesmi. Pesem moramo deklamirati iz doživljanja, ne iz posnemanja. Ta osebna nota je več vredna od spojenega zunanega bleska deklamirane besede.

Pri deklamiranju je posebno važno, da znamo besedilo dobro razčleniti s premori, z dviganjem in spuščanjem glasu, s krepitvijo in slabljenjem naglasov, s spreminjanjem hitrosti (tempa) govora. Vse to so pojavi stavčne fonetike. Vsi ti pojavi so obdelani natančneje, tudi slikovno.

Tukaj še nekaj tipičnih napak pri deklamiranju.

Deklamirati ne more dobro, kdor se besedila res ni dobro naučil na pamet. Nepopolno obvladavanje besedila dela deklamatorja nervoznega in to slabo vpliva na govorjeno besedo.

Če ne delamo premorov, je naša beseda enolično drdranje stroja. Približno na mestih, kjer

v navadnem govoru, se torej le oddahnimo. S tem povečamo preglednost besedila tudi za poslušalca.

Narobe je, če deklamacijo in sploh govor prenesemo na nevsakdanjo tonsko višino. Ostanimo pri vsakdanji glasovni legi, sicer pri deklamiranju ne moremo primerno izoblikovati tonskih razlik, tj. ne moremo na primernih mestih z glasom dovolj navzgor (ali navzdol, če smo se spustili prenizko). To lahko opazujemo pri petju: če smo melodijo začeli previsoko, je ne moremo izpeljati prav na vseh mestih, ko bi morali više.

Pri poudarjanju le izkoristimo možnost da gremo z glasom tudi navzdol, ne le navzgor; tako postane naše poudarjanje bolj pestro. Zapomnimo si le, da je »poudarjanje navzdok« čustveno obarvano, zato ni primerno za mesta v besedilu, na katerih čustvenosti ni. Tudi ni treba poudarjati samo z jačino in spremembo višine glasu; včasih se kaj poudari (napravi izrazito) tudi s spremembo barve glasu: npr. da izgovorimo sikajoče, razdraženo, mehko, vabljivo itd.

Je v stvarstvu taka usklajenost med hitrostjo in radostjo, med počasnim in žalostnim ali svečanim. To moramo pri deklamaciji dobro upoštevati. Naravnost smešno je, če kdo besedila, kot so npr. Prešernovi Soneti nesreče, bere, kot bi se mu kam mudilo. Saj tudi ne bi bili navdušeni nad žalostinko, v kateri bi se toni (in takti) prehitro menjavali. Itd.

Posebno tudi pri deklamiranju je treba spoštovati med drugim splošna načela stilistike: posebej jasnost in primernost. Za konec si zapomnimo, da jasnost v izgovoru ne pomeni nič drugega kot normalnost izgovora. To pomeni: ne momljaj sam zase, ne zadržuj glasu v ustih in ne potiskaj ga v grlo. Odpri usta, da te bodo drugi slišali. Glas naj preplavi prostor, v katerem govoriš. Glede na prostor ga prilagodi jačinsko. Posebne pozornosti kakemu posameznemu glasu ti ni treba posvečati. Normalno je najlepše.

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 202–204.

PREŠERNOV PESNIŠKI JEZIK IN KNJIŽNA NORMA V *KERSTU PER SAVICI*

Prešeren je stvaritelj in mojster slovenske pesniške besedne umetnosti, ne pa tudi slovenskega knjižnega jezika kot takega. Knjižno normo svojega jezika je Prešeren povzel po Kopitarjevi slovnici 1808/1809, ta pa po revidiranem prevodu katoliškega svetega pisma, s tem da je zavračal nekatere njegove slabosti in pogrške. Mestoma se je Prešeren opiral tudi na Vodnika (prek Kopitarjeve slovnice) in celo na Metelka. 50. leta 19. stoletja so v znamenju vseslovenskosti iz knjižnega jezika odplavila tradicionalne značilnosti kranjskega knjižnega jezika (novooblikarstvo). Prešeren je na nagovor Bleiweisa prevzel tudi pisavo slovenico (gajico). Prešernov jezik bi morali omenjati tudi v njegovi onaglašenosti.

Prešeren, the creator and master of the Slovene poetry, did not create the Slovene literary language. He subscribed to the literary norm of the Slovene language introduced in Kopitar's 1808/1809 grammar book almost entirely based on the revised translation of the Bible, i.e. with the exception of several of its weaknesses and mistakes. Prešeren also relied on Vodnik's work as presented in Kopitar's grammar and even on Metelko. The 1850's *novooblikarstvo* ('the new forms'), in the name of Panslovenism, wiped away from the Slovene literary language the traditional characteristics of the Carniola literary language. Prešeren followed Bleiweis's advice and started using the *Slovenica* alphabet, also referred to as the Gaj alphabet (*gajica*). Prešeren's language should be preserved with all its characteristics, including all its accent marks.

0 Na morebitno vprašanje, kakšno je razmerje Prešernovega knjižnega jezika v pesništvu do norme v Kopitarjevi Slovnici slovenskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem iz l. 1808/1809, se odgovor glasi: Prešeren jo je v pretežni meri upošteval in se po njej ravnal. Omejitev teme referata na Krst pri Savici je deloma zaradi gospodarnosti, deloma pa zato, ker v natisu Krsta l. 1836 ni tujih posegov v Prešernov jezik, kakor so znani za izdajo Poezij l. 1847.¹

¹ Prim. brošuro Faksimile cenzuro-revizijskega rokopisa Prešernovih Poezij iz knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani, izšlo kot priloga *Poezijam doktorja Fr. Prešerna* (faksimile) l. 1967 pri Mladinski knjigi v Ljubljani, s spremno besedo A. Gspana (III–XXIV), na str. XXII v nemškem povzetku: »Revizijski rokopis, tiskarniški rokopis in prva izdaja ne kažejo, proti vsemu pričakovanju, popolne enakosti. Revizijski rokopis je najboljše, ker sta cenzura, še več pa sam pesnik malo pred tiskanjem tiskarskemu rokopisu nekatere stvari črtala in izvzela, čeprav je bil rokopis opremljen z imprimatumom. Zelo zanimivi so med drugim ne samo pesnikovi popravki, ampak tudi oni od njegovega mladega prijatelja Olibana (1824–1860), enega najboljših učencev slovenskega slovnicařja Metelka.« In str. VII: »Kdo ve, kolikokrat [...] se [je] Prešeren prepiral s slovnico, narečjem in pravopisom ter prestavljal naglasna znamenja in ločila. Med drugim si je dal posebno veliko opraviti prav z naglasnimi znamenji, saj v knjigi skoraj ni poudarjenega vokala, ki ne bi bil označen ali z ostrivcem, s krativcem ali s strešico, pa tudi ne samoglasniškega r, da ne bi bil

To problematiko si oglejmo po strukturnih ravninah jezika. Pri izrazni strani glasovno in pisno podobo, pri pomenonosni slovnični pa oblikoglasje in (v majhni meri) skladnjo, nekaj tudi besedoslovje.

1 Podrobneje bo govor o izrazni, pisni in glasovni podobi. Leta 1836 je bila že tri leta oficialno spet utrjena stara pisava slovenskega knjižnega jezika, tj. bohoričica. Torej jo v Kerstu uporablja tudi Prešeren, saj se je zanjo tudi sam v črkarski pravdi močno zavzel.² Normo takratne knjižne slovenščine je 1808/1809 podal Kopitar v svoji slovnici³ (deloma z izrecnimi kritičnimi pripombami na normo revidiranega katoliškega prevoda Svetega pisma, pri katerem je sodeloval tudi Valentin Vodnik). Prešeren je v pisavi sledil Kopitarjevemu priporočilu za slovenski knjižnojezikovni predpis, izjema je zapisovanje širokih dolgih *e* in *o*, tako da jih ni zaznamoval s krativcem, kakor je določal Kopitar (temu je krativec v nezadnjem zlogu zaznamoval dolžino, v zadnjem pa kračino širokega *e* in *o*), Prešeren je torej pisal, kakor je v abecedni vojski priporočal Matija Čop,⁴ široka dolga *e* in *o* s strešico, npr. iz Vvoda *bòj* – z [...] *trôpam*, *Bôhinj* (5), *vêč* – *živlênje* (5); in ozka dolga *e* in *o*: *véro* (3x), *jezéro*, *lépo*, *tjé* (5), *dólga*, *gnijó*, *po póljí*, *v bójih*, *Bóg'njo*, *Bogóve* (5). Krativec je Prešeren uporabljal tudi za naglašeno zvezo *ar*: *sêrčnim terd'jo* (1847 *têrd'jo* (5)). Izgovor nenaglašene polglasnika + *r* ni zaznamoval: *keršánsko*, *Čertomír*, *Bisterško dolíno*, *terdnjavo*.

2 Od oblikopisnega bodi na prvem mestu obravnavano zapisovanje polglasnika.

2.1 Prešeren polglasnik piše (o pisanju nerazdružnega dvoglasja *ar* smo že govorili) večinoma z *e*: 1 *per*, *pésem*, 6 *gradec*, *Slovenec*, 7 *svêtlím*, *nobêden*, 8 *zoper*, 9 *têmna*, *svêtla*, 10 *stêbri*. Redkeje polglasnik piše z *i*: 1 *Prešerin*, 3 *srečin*, *sim*, 7 *majhin*, *zanesil*, 10 *ki / kə*, *osredik*. Včasih polglasnik tudi izpušča: 3 *bla*, *na svet'*, *vpokoj'le*, 5 *trd'jo*, 6 *mnóž'ca*, *živet'*, *al*, 7 *kterih*, *vol'jo*, *tud'*, 8 *bla*, 9 *z rumen'mi*, *siv'ga*, 10 *nós'jo*. Pridevniška oblika

pripadajoči mu polglasnik opremljen s krativcem (npr. smêrt). To je vse delal zato, ker je vedel, da bodo tisti naši ljudje [...] bralci Kmetijskih in rokodelskih novic težko zadeli ritem oblikovno tako raznolikih pesmi in jih zato tudi teže razumeli, če jim tako ne pomaga.» To o onaglaševanju je pri Gspanu – kot bomo videli – seveda pretirano. O Olibanovem poseganju v Prešernove Poezije Gspan (in o Olibanu samem, prim. tudi J. Šlebinger v *Slovenskem biografskem leksikonu* 2 (1952), 224–225) obširno poroča na str. VII do VIII. Navedimo še eno zanimivo mesto iz Gspana (VII–VIII): »Oliban je bil Prešernu, ki nikoli ni vsaj v okviru šole sistematično študiral slovenske slovnice, dobrodošel pesniški entuziast, ki je bil voljan pregledati doktorjev rokopis, preden pojde v cenzuro. [...] Prešeren je pripombe večinoma upošteval, popravke prevlekel s črnilom ali jih zapisal nad prej prečrtano besedo ter jih nato prenesel v tiskarski rokopis, le redke je puščal v nemar.«

² V naši razpravi je vse pisanje v bohoričici preneseno v slovenico.

³ V prevodu: *Slovnica slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem*, str. 1 (1808), str. 460 (1809). Poglavlje o nepregibnih besednih vrstah v njej je pripravil Vodnik: »Prof. Vodnik je bil tako dober, da je ob mojem odhodu iz Ljubljane prevzel skrb za nadaljnje korigiranje (začenši z glagolom), izdelavo zapisa **nepregibnih** besednih vrst in seznam tiskovnih (pa tudi mojih lastnih pisnih) napak.« (SSJKKŠ, 388–389.)

⁴ Prim. moja razprava *Jezikoslovna teorija Matije Čopa v slovenski abecedni vojni*, SR XXXIX (1991), 455–474. Prim. tudi moja razprava *Prešernovi soneti o Kopitarju*, *Sonet in sonetni venec*, ur. B. Paternu, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1997, 103–120, posebno str. 119.

vunajniga se je pač res govorila z *u*, ne z *ə*. Opuščanje v polglasnik spremenjenih *i*, *é* in *u* je Prešeren zaznamoval z opuščajem, vendar ne v obliki *bla* in pri vezniku *al*. Zanimiv primer polglasnika je *perti* 6 za obliko *pretí*.

Tako različne odraze za polglasnik ima tudi Kopitar v svoji slovnici. Tip *petik*: 225 *dobičik*, *ogórik*, *perímik*, *pésik*, 226 *plunik*, *ponedelik*, *pópik*, *počutik*, *zashúzik*, *torik*, *vosik/vosek*; tip *lòcinj*: *oginj*, *ražinj*; 227 tip *pevic*: *cépic*, *jázbic -a*, *gódic*, *dédic* (»kajti *godca*, *dedca* se zdi trdo«), na Gorenjskem pa da imajo *gosca*, *desca*. In 227: »*ik*, *ic*, nam bolj ugaja, ker se *i* tudi sicer, kakor hitro nima dolgega naglasa, zmeraj glasi kot *e* muet, medtem ko se *e* ne: [...] *kravjek*, *zajčjek*.« Besedo *očim* Kopitar piše 226 *očum/očim*.

Upaden je Prešernu tudi naglašeni oz. kratki *a*: *tamkej* 6, *tje* 7, *komej* 7, *de* 7. Včasih tudi *o*: po akanju ima obliko *vajvodi* (5) in *ponevedama* (7); *o* upade tudi ničto: *kak*, *tak*. *Dnovi za dnevi*. Še dva primera za *a > e*: *more* namesto *mora*, *vúnder*.

2.2 Kako so pisali *f* in *n*? Kopitar je v svoji slovnici predvideval nasprotje med navadnima in mehlima *l* in *n*: »Če [*l-u*] sledi *j*, se *l* omehča, kakor v *zemlja*, *ključ*, *kljun*, *mòlj*.« (179) In: »Da se [*n*] pred *j* s tem staplja, smo povedali že pri *j*.« (182) Tudi Prešeren pozna *lj*: 3. *ljubezni*, *želja*, *zemlji*; 5, 7, 8, 8 *Valjhun*, 5 z *Avreljam*, *polji*, 7 *zemlje*, *bolj*. Vendar tega nima v vseh primerih, kjer bi bil mehki *l* upravičen: 3 *minljivost*, 5 *življenje*, 6 *nepremagljiva*, 7 *strašlivca*. Tako mu je pozneje odpravljajal Oliban. Pojavlja pa se *l* namesto *lj*, če je pred njim še en soglasnik.

Potrditve za *nj*: 3 *njega*, *nepolnjenih*, 5 *življenje*, *Kranji*, *Bognja*, *njimi*, *Bohinj*, *terdnjavo*, 6 *njih terdnjavi*, *nje*, 8 *manj*, *klanje*, *nanje*, *povodnji*, *jenja*, *zadnja*, *njivah*, *njimi*, 9 *kranjskih*. In spet samo *n* namesto *nj*: 3 *prezgodnim*, 6 *današni*, 7 *sužni*, 25 *sledno*. V enem primeru ima *jn* namesto *nj*; 36 *Nekdajni*. Tudi tukaj je samo *n* rad za soglasnikom. Pisanje *nekdajni* pa bi bilo celo pravilno za podstavo *nekdaj*, toda tu npr. v Bohinju nimajo končaja *-daj*, ampak *-da* (npr. *zda* namesto *zdaj*).

2.3 Namesto *šč* piše Prešeren večinoma *š*: 5 *vojšaki*, *keršanski*, 7 *gošave*, 17 *išejo*, 27 *pšic*. Ohranjen pa ima *šč* v 14 *sčiti* (= [šč]); 31 *tovarše* je kljub ruskemu *tovarišč* pač splošno slovensko.

Kako pa ima to Kopitar? Za »dolenjsko **nemehčanje**« (181) gre v primerih kot *kókal*, *kral*, *kožél*, *párkel*, *rábel*, *récel*, *žakel*, *žébel*, *gril*, *cíl*, *mòl*, *kragúl*, *mozúl*, *metul* idr., »ki imajo vsi v gorenjščini mehčani *l*: *kokalj*, *kralj*, *kožélj*, [...] – *Spòl* Geschlecht (sexus) pa ima celo na Gorenjskem čisti *l*.« Podobno je z *nj*: »c) uporabljamo *j* za *l* in *n* [...] [za] mehčanje. In ker je to mehčanje ravno tako pogosto na začetku kot na koncu besed, pa tudi sredi njih [...] [zvezi *lj* in *nj* se izgovarjata] kot mehčana *l* in *n*. Npr. *ljubim*, *kralj*; *njega*, *kònj* [...]« In k temu v opombi pod črto: »Gorenjsko narečje ima to mehčanje rado ravno tako zelo, kakor katero koli slovenskih narečij; Dolenjec pa govori *lubim*, *mila*, *krajl*; *dina*, *nega*, *kòjn*: so celó področja, ki govorijo samo *král*, *kòn*.« (176–177).

2.4 Prešeren je spoštoval načelo, da gorenjski **predsamoglasniški** *u* iz *l* ni del knjižne norme. Glede tega prim. Kopitar: »Preostali *v*-ji gorenjščine namesto *l*, dopuščamo, so grdoglasni, toda deležnikov noben Kranjec ne izgovarja kot *-l*, vsaj ne kot čisti *l*, prim. zgoraj str. 102, kjer je Hipolitovo določanje tega izgovora.« Glede izgovora nepredsamoglasniškega *l* pa se je Prešeren skoraj gotovo opiral na Kopitarjeva določila o izgovoru <1> str. 179–182: a) »-*al* se glasi kot *ov*: [...] *pisov*, [...] *rovnòv* proti *dav*« (180); b) »Nenaglašena in kratka naglašena *-el* in *-il* se glasita kot *uv* [...]: *priatuv* ali *priatu*, *viduv*, *terpùv*.« c)

él in *tl*: *vesév*, *gnív*, *vzév*, *vučív*; izjema je (181) *imél* = po naliki *imov*; Kopitar 353: *pletel*, *metel*, *gnetel*.

2.5 Glede *šč* = *š* Kopitar 190 opozarja na gorenjsko – dolenjsko nasprotje v izgovoru besed kot *šetína*, *jíšem*, *mravliše* – *šetina*, *ščipljem*, *mravlišče*. Dolenjsko da je bolj etimološko, »po drugi strani pa nihče ne bo ugovarjal, da je *čéda*, *čévelj* in celo *ogniše*, *sterniše* lažje izreči kot *čreda*, *črevel* ali *ognišče*, *sternišče*.« Pri Prešernu so torej te besede padle na plodna tla, saj uporablja *š* za *šč* in *č* za *čr* (*čeda*, v Vrh soncov sije soncov cela čeda), in kot smo videli, na videz etimološko piše *ščit*. Prešeren ima splošno *čez* (ne *črez*).

2.6 Še nekaj k **naglasu** pri Prešernu. Kot Gorenjec je Prešeren govoril tonemsko; tako je govoril tudi Matija Čop (razvidno iz njegove ABC-vojne),⁵⁵ in tako, tonemsko je govoril tudi Kopitar. Ne zdi se, da bi bil Prešeren tonemsko nasprotje upošteval pri rimanju (čeprav je bil nekaj časa tudi v Ribnici na Dolenjskem, tako da bi bil lahko imel tudi ribniško čistost rim), čeprav ima – pač po naključju – v svojem rimanju tudi nekaj »ribniško« čistih rim, seveda ne glede na »škrabčevska« dvojna ozka *e* in *o*. Za potrditev nakazanega vzemimo peto stanco Kersta, drugo gazelo in Pevcu:

obd-áni	sm-ém	(1) zn-â	(4) kak-ó
Mar-îje	zv-ém	duh- â	pretežk-ô
velik- âni	prij-ázno	neb-ô	
lepót-îje	gr-ém	(2) v-é	(5) stan-û
str-áni	pogl-édi	src-ê	mir-û
skr-îje	oč-ém	dn-ê	
kr-ája	ogled-ûjem	(3) uč-í	
r-ája	ljud-ém	dn-î	
	sovraž-iš	oč-í	
	v-ém	mor-í	

Poleg *očém*, *ljudém* je mogoče tudi *očém*, *ljudém*, poleg *očí* tudi *očî*, poleg *kakó* (in *kdó*, prim. *Kdó zna ...*) pa tudi *kakô* (in *kdô*).⁶

2.7 Eno izmed vprašanj slovenskega glagoslovja je **razlikovanje dolgih in kratkih samoglasnikov**, pa tudi nepremenljive zveze *ar*.⁶ Prešeren je v svojem govoru iz Vrbe kolikostno nasprotje imel ohranjeno, o njem pa se je sprva lahko informiral v Kopitarjevi slovnici 1808/1809, nato pa naprej v Metelkovi slovnici 1825 (kar pa se mu je morda upiralo) in od 1833 še iz Murkovega slovensko-nemškega slovarja. Iz Kersta nekaj Prešernovih pogreškov in omahovanj glede kolikosti, pomerjanih ob izpisih iz Kopitarjeve slovnice:

Kolikost in mesto naglašene			Oblikoglasje sploh	
1836		KOPITAR	1836	KOPITAR
6	<i>tlá</i>	242 <i>tlà tál</i>	10 <i>na tlèh</i>	<i>na tlìh</i>
8	<i>njegá</i>	281 <i>njêga</i>		<i>tèžkim</i> <i>têžek/težik/težák</i>
19	<i>blà</i>		14 <i>divje</i>	<i>dívij/dívji</i>

⁵ Prim. opombo 4.

⁶ Variantni tonemi so po J. Riglerja obravnavi slovenske tonemskosti v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, Prva knjiga, A–H, Ljubljana, 1970, L–L VIII, razdelek Sheme za tonemski naglas.

1836		KOPITAR	1836		KOPITAR
30	<i>končál</i>	324	<i>igràl</i>	19	<i>vodà</i>
				21	<i>stràšín strášna E strášna</i>
1847				1847	
12	<i>od téga</i>	292	<i>tigà/téga</i>		
172	<i>tlá</i>			184	<i>domà</i>
73	<i>njegà</i>			177	<i>povsòd</i>
189	<i>končál</i>			386	<i>onód/letód</i>
181	<i>bilá ž</i>				

Tukaj je kar precej omahovanja Pri Prešernu, Kopitar ima zmeraj prav. Tipični Prešernovi pogreški: *tlá, njegà, končál, bilá, domà, povsòd*. V l. 1847 izdanih Poezijah je sicer Prešeren katero svojih slabosti popravil (*njegà*). Zanimivo pa je, da pri Prešernu ni napačne rabe naglasnih in naslonskih oblik osebnih zaimkov.

3 Oglejmo si sedaj **oblikoglasje** po besednih vrstah.

3.1 Samostalniška beseda

3.1.1 Najznačilnejša posebnost pri samostalnikih o-jevske sklanjatve moškega spola (ta je pri Kopitarju 2. sklanjatev, 3. pa je ženskega spola) so edninski mestniki na *-i*: 3 v *grobi*, 5 po *Kranji, Koratani, po polji*, 7 v *krili*, v *števili*, 10 v *Kranji*, 11 na *otoki*, 12 *per gradi*, 15 na *čeli*, *per jezери*, 17 v *zraki*, 18 *per slapi*, 21 *ob sonci*. Zelo verjetno spada sem tudi *na svet'*. V dajalniku imamo končnico *-i* redko, tj. *k pogledi, k očeti*. S temi značilnostmi Prešernovega jezika se spoštuje Kopitarjeva norma: v dajalniku končnica *-u*, v mestniku *-i*. Pri zaimku *on* ima Prešeren 12 v *njemu*, kar je povsem v skladu s Kopitarjem 281 (kakor nas uči Škrabec, je iz te oblike tudi naš sedanji *pri njêm*). Pri moški a-jevski imenovalniški končnici daje Prešeren prednost sklanjatvi po o-jevski osnovi, prav kakor Kopitar: Prešernov im. mn. 5 *vajvodi*, 13 *oča*, 3 *Matiju*, Kopitar pa 234: *starašina -a -u -a -u -om*; Kopitar navaja še *Miha, Marka, vâjvoda* in *oproda*, medtem ko mu je *sluga* hrvaški (prim. Prešernov *svét Márka*).

3.1.2 Samostalniki o-jevske sklanjatve nimajo pri Prešernu v orodniku ednine in dajalniku množine končnice *-om* ampak *-am*: 5 *stropam*, 6 *tovaršam*, 7 *otrokam*, orodnik ed. *pod soncam*, *za možam*, 10 *pod jarmam*, daj. mn. *tujcam*, 19 *z blagam*. Sem gre še 8 *z valovami*. Kopitar nam vse to potrjuje v vseh sklanjatvenih vzorcih o-jevske sklanjatve.

3.1.3 Nadaljnja značilnost Prešernovih o-jevskih osnov je končnica *-ov* v rodilniku mn. za funkcijsko mehkiimi soglasniki *c, j, č* in *š*: 6 *mescov*, 20 *viharjov*, 11 *mladenčov*, 8 *mrličov*, 5 *staršov*, 15 *tovaršov*. Tako je tudi pri Kopitarju: 221 *krajov*, 229 *gospodarjov*. Kopitarjevemu dvojničnemu *Robidata, Jehhuta* in *edinemu Jenkota* sledi Prešeren v ljudski baladi *Od Rošlina in Verjankota*.

3.1.4 Pri samostalniškem zaimskem omenimo še navezno obliko 17 *nanjga*, kar pa ni kopitarjansko (285 *za-nj*), pač pa ima tudi Kopitar tožilnik mn. *darí* (K strani 233, priloga). Zanimiva stvar je še mestnik mn. *po licah*: osnovnični *a* je v o-jevsko sklanjatev prodiral prav z izhodiščem v množinski obliki samostalnikov srednjega spola (*lica* → *licah*). Pri zaimkih za rodilnik dv. 3. osebe je pri Prešernu oblika *nji*, Kopitar 281 pa navaja *njiu*, sicer pa ima za rodilnik množine *njih, jih*, za tožilnik pa 282 *nje, jih*. Pri zaimkih omenimo še

imenovalniško obliko osebnega zaimka za 1. osebo ednine: Prešeren 29 ima obliko *jest*: *Ne smem postáti jest nevésta tvôja oz. Druíd sem z zmoto jest slepil ...* Obliki *jest* daje prednost že Kopitar (280), šele Metelko 198 kot edino, vendar v oklepaju navaja danes običajno obliko, namreč *jáz*, medtem ko ima kot edino obliko *jes* Vodnik (1811, 55). V Poezijahh 1847 ima Prešeren obliko *jez*; njegovo 27 *Mesijesa* je pač po latinskem in nemškem *Messias*, s slovenskim *-e*- morda po preglasu.

Tipična slabost Prešernovega jezika (pač ne samo v Krstu) je – sicer izredno redka – neustrezna raba naglasnih (daljših) oblik osebnih zaimkov namesto naslonskih (kratkih), seveda zaradi metriziranja. Poleg številnih rednih oblik kakor 34 *V iméni kèrsti ga svete Trojice* ali 5 *Z Avreljam Droh se več mu v bran ne stavi*, 6 *Odvzame up jim vse pomoči ptuje*, 7 *To noč nam jo doseči je mogoče*, 14 *Stojijo po licah jima kaplje vroče*, 32 *Da je na sveti, komej si verjame*, ima omenjeno slabost v naslednjih primerih: 14 *Ko vidi v tako žalost nji vtopljene* (v Poezijah 1847 *ju*), 15 *Bi spomnil njima zmage večno slavo*, 20 *Ni meni mar, kar se godi na sveti* (morda zaradi poudarjenosti), 31 *Od Bogomile drage mene loči* (morda zaradi poudarjenosti), 31 *Odkrila se bo tebi unstran groba* (morda zaradi poudarjenosti). Pač pa je narobe popravek 24 *Popiše nama*, kar je v Poezijah 1847 *náma*.

Proti rabi naglasnih oblik namesto naslonk je svaril Kopitar 283–284 ob parih kot *njega* – *ga*: »Ne sme se pa misliti, da **eno** od teh oblik lahko poljubno rabimo namesto **druge**. Sicer ta razlika v Dalmatinovem in Japljevem Svetem pismu ni zmeraj upoštevana, verjetno zato, ker sta pisca prevajala iz **nemškega** in **latinskega** in sta morda, ker sta **tam** videla samo **eno** obliko, **dvojno** kranjsko imela za odvečno in okrajšavo za iznakaženje v ljudskem jeziku. [...] Pristni Kranjec uporablja **podaljšano** obliko rod., daj., tož., itd. sploh samo, če je zaimek poudarjen, sicer pa rabi **skrajšano** *me, te, se, ga* etc. Tudi po kakšnem predlogu je praviloma tako običajna **polnejša** oblika.«

3.2 Oblikoglasje pridevniške besede

3.2.1 Najbolj poznana posebnost, tudi najbolj pogosta, je zamena osnovničnega samoglasnika *e* (jata) z *i*, kadar je soglasniško okolje težje, sicer pa je tak *i* (kakor tudi druge vrste *i*-ji) izpadel: (1) 3 v *prezgodnim*, 7 v *celim*, 8 *sterniga*, 10 *bleskiga*, 16 *per Bohinjskim*; 19 *tih* (= teh); 13 *tvojiga* (zadnji primer je po Škrabcu nalikoven za prvotno *tvojga*); (2) 9 *rumen'mi*, 11 *lepš'ga*, 12 *noben'ga*, 14 *en'ga*.

Kopitar 255 ima sicer samo *lep-iga -imu -iga -imu -im*, vendar iz njegovega mnenja, da je vsak nenaglašeni *i* hkrati upadel (171, opomba: »V navadnem življenju se glasi *i* (in prav tako *u*), kadar je nenaglašen ali ostren, povsem kot francoski *e muet* [nemi *e*] ali kot nemški *e* v *Vater, haben, Engel*, le da sta tako francoski *e muet* kakor ta nemški *e* **nenaglašena**, naš *i* pa se tudi **ostren** [= kratek naglašen] glasi tako): npr. *vídimo, lúbim*; in v *sír, ðim, bík* se *i* glasi kot v angleščini *sir*, tj. *s'í, d'm, b'k*, vendar ostreno« (zvezdice pri *u, muet* in *ostreno* smo tu opustili).

Prešernovi primerniki kot 10 *trdniši*, 9 *požrešniši*, 17 *varniši* so v skladu s Kopitarjevo normo: 268 *pravičniši* ali *pravičnejši* (in enako v presežniku) oz. 269 *hitréjši* (*hitréši*) ali *hitréji* namesto *hitriši* ali *hitriji*. Tu in na naslednji strani ima Kopitar še nekaj oblik na *-ejši* (torej je čudno, da ne tudi *hitreji*).

3.2.2 Samoglasniški upad se pri pridevniških besedah kaže tudi pri kratkem *u*: čisto govenjski je npr. *u > o*: 12 *neogasliv* nam. *neugasljiv*. Ničto stopnjo *u*-ja pa imamo v 15 *izdi-hjočih* in proti 20 *naji* (= naju), medtem ko je prav tu samostalniški 'naju' v ničti obliki: *Šel náj vsak bo skoz življenja zmede*.

3.2.3 Preseneča nas nekončni kratki naglašeni samoglasnik 14 *těžko*⁷, *divje* in 7 *nobèden* pri Prešernu. Danes se sicer sliši s strani napovedovalcev tudi *tàžek* (česar SSKJ ne potrjuje, tudi ne naglasa, *divji*, pač pa imam jaz v svojem narečju *děvji* po tretjem umiku naglasa, in SSKJ ter Mostec potrujeta Prešernovo kračino v *nobèn -a -o* in *nobèden*). Kopitar 262 *dívij* (*dívji*), toda *těžek/težik*, *težák* (kjer *težik* morda dopušča tudi izgovor *e-ja* kot polglasnik; besede *noben* Kopitar pri zaimkih ne obravnava, iz zapisa na str. 274 (*nobèden*, *nobèna* itd. pa po splošni rabi krativca sledi branje z *ê*, ne s polglasnikom).

3.2.4 Redkeje se pri Prešernu najde tudi ukanje *o-ja*:⁸ 17 *od úne stráni*, 30 *Duhóvniga te stúril bo*. Kopitar 293: kot gorenjsko *uni* je gorenjsko *unilè* in v opombi 3: »Gorenjec govori namesto *uni* tudi *guni*.« V Poezijah 1847 je Prešeren *une* pustil, *sturil* pa spremenil v *storil*.

3.2.5 Pri Prešernovih zaimkih omenimo še 7 *kerih*, 5 *marsiktere*. Kopitar 294 ima poleg *katéri* tudi *ktíri* in celo *tkiri*. Prešernova oblika 5 *Bisterško* /=*ər*/ namesto *ri* gre vzporedno s splošno sprejetim (že v 16. stoletju) *per* za *pri*.

3.2.6 Tudi pri pridevniških besedah Prešeren predponski *iz-* včasih upadno krajša v *'z-* 11 *'zročeni*. Enako ravna s predlogom *iz-*: 19 *Zbudi ga 'z misel tih mož govoric*. Kopitar (str. 374) kaj takega nima, torej je to upošteval tudi Prešeren z zaznamovanjem opuščaja.

3.2.7 Tu omenimo še Prešernovo protinedoločnost v besedni zvezi 7 *strášni boj*; prav bi bilo gotovo *strašen*; ali 18 *perstan samo njima znani*. Podobno določna je Prešernova oblika pri svojilnih zaimkih, npr. 28 *vsmeri mir njegovi*. Tukaj bi se Prešeren lahko skliceval na revidirani t. i. Japljev prevod katoliškega svetega pisma. Ta Prešernova oblika svojilnega zaimka gre torej proti Kopitarjevim besedam o tej zadevi v slovnici 289***: »Ne *njegóvi*. Nihče ne govori *njegóvi*; Čehi in dr. jemljejo svojilnike na *-ov* in na *-in*, gotovo iz konkrekcije, ki je vendar pri njih veliko strožja kakor pri nas (S. Nagedly, Böhmer. Gramm., str. 164). V Japljevi **prvi** izdaji je torej I. Cor I, 22: Jest sim **Paulov**, 290 jest pak **Appolov**, jest pak **Cephov** pravilno, ni izboljšave – revizorjev: **Pavlovi**, **Appolovi**, **Cefovi**, **Kristusovi** nepravilno.«

3.2.8 Omenimo naj še Prešernove oblike za 3. osebo dvojine svojilnih zaimkov: 13 *njino*, 17 *nji roke* (= njene), 20, 31 *proti naji*. Kopitar 289 te oblike ne navaja, tudi ne v roditeljski obliki osebnih zaimkov na str. 290: ima samo *náj*, *vaj*, *njih* (torej za 3. osebo sami iz množine prevzeto obliko: »Ti roditeljski sami so njihovi nesklonljivi namestniki«, npr. *naju/vaju/njih hiši*).

3.2.9 Seveda je pri pridevniški besedi še veliko oblikoglasnega, npr. 19 *v ti prič* (= pri prič). Tudi Kopitar ima 292 obliko *ti*, ne *tej*. Ali 13 *ptuje*: In Kopitar 265 *ptúj*: in v opombi *: »Mimogrede! Gorenjec *p-ja* pred *t-jem* ne da čuti, in govori *tuj*, *tič*, *tica* namesto *ptuj*, *ptič*, *ptica*.«

Prešeren pozna svojilne zaimke tipa *njega* in *njegov*, uporablja pa ju glede na ritmične potrebe. Metelko 1825 tega nima, pač pa pred njim Vodnik 60 *nju*: »ostane po vsih padežih pregbje, kakor: *nju sin*, *nju sina*, *nju sinu* itd [.]«

3.2.10 Z današnjega stališča je sumljivo tudi 22 *en dan* namesto *neki dan/nekega dne*, vendar je tako že pri Kopitarju 1808/1809, 273 in nato pri Metelku 1825, 196: Kopitar – »Če *jeden* ravno ne pomeni določenega števila 1, ampak toliko kot latinski *quidam*, se glasi,

⁷ V *poezijah 1847* prav *těžko*.

⁸ To ukanje v slovenistiki ni prav dobro pojasnjeno.

skrajšano, *en*, npr. *homo quidam, en človik*. Sklanjatev gre po *lép*, tako: [v vseh spolih in številih]« Metelko: »se sklanja v vseh številih po *lép*.«

3.3 Oblikoglasje glagola

3.3.1 Najznačilnejša glagolska oblikoglasna posebnost Prešernovega jezika v Krstu je ničta upadlost nenaglašanih *i*, *u* in *e* (zadnje je jat), to pa predvsem v glagolskih priponah ali (pri dvozložnih) njihovih delih: 3 *vpokój'le*, 5 *tèrd'jo*, 7 *vól'jo*, 10 *nós'jo*; 15 *izdih'jóčih*, 17 *svét'je*; *ljub'jóče*; 6 *dočákát'*, *živét'*, *čákát'*; 15 *bójvat'*, *rešít'*, *ohranít'*, 16 *vzét'*, *vidít'*, *zvédít'*, *dat'*, *prašát'*, *krstít'*, 29 *vživát'*. Torej Prešeren ničti (zerira) *-i* nedoločniškega obraza, na *-ti* ima tri primere: 6 *ločiti*, 20 *objéti* in 22 *djati*. Pri tem naj bo posebej povedano, da je Prešeren opustne nedoločniške *-i* zaznamoval z opuščanjem, torej je tako kot pri pridevniških osnovničnih *-i-* spoštoval normo knjižnega jezika, ne okrajšane t. i. dolge nedoločnike pa je rabil kot pesniško svoboščino. Kopitar ima seveda dolge nedoločnike na *-ti*: 313 *dvigati* – *dvigniti*, 329 *igráti*, *griz-iti** (*grizti*, *vr-éti*, *jésti*, *motiti* (pač po pomoti *i*), *vuč-iti*). Podobna oblika brez *-i* je Kopitarju namenilnik (315). Da gre pri Prešernu za dolge nedoločnike, se vidi zlasti v primerih kot *živét*, *ohranít*, *vzét*, *prašát*, *krstít*, *vživát*. Vprašanje je, ali je Prešernov *dát dát*, *čákát* pa je verjetno po naliki *čákal*, *čákam*.

Od osnovničnih samoglasnikov Prešeren najpogosteje opušča *i*, npr. 10 *nos'jo*, opušča pa tudi *u* glagolske pripone *uje* (10 *izdihjóčih*), 17 *svétje*; pri ustrezni nedoločniški glagolski priponi pa Prešeren izpušča *o* (verjetno *u* iz *o*) (tip *zdihváti*), zgled imamo v Slovesu od mladosti 1847, 107: *Sercé zdihválo bo mi, Bog te obvárji*, 106 *žalvati*. Seveda velja to tudi za *o*-ju ustrezni *e*: 1847, 106: »*vest čisto, dobro djanje, [s]vet zaničvati se je zagovorik*«, 106 *vídla*.

Kopitar 341 k takemu: *gospodújem* ali *gospodvám*, *gospodúj*, *gospodvati*; take oblike so mu še *darúj* in *darvaj*, 342 *imenujem* – *imenvál*, *-án*, *kmetváti*, *kupváti*, *oznavváti*, *pomilváti*, *pustváti*, *zdihváti*, *stanváti*, *strahváti*, */svetújem/* (*svétvam*), *svétvati*, 343 *varvati*. Namesto *-evati* pa ima 342 *kupčujem*, *kupčuváti*.

3.3.2 Ena izmed značilnosti Prešernovega jezika so neobičajna deležja oz deležniki na *-č*, npr. 21 *ljubjóče serca* ali 15 *izdihjóčih duše*. Medtem ko je drugi zgled normalen z upadlim *u* sedanjiške osnove (torej namesto *izdihjóčih*), je prva oblika nenavadna, kakor da je deležnik res delan iz 3. osebe množine (in spet z ničto upadlim osnovničnim *i* /torej *ljubjóče!*). Take oblike res spet najdemo pri Kopitarju 329 *motijóč* nasproti *vučč* (podobno še *grizejoč*). V opombi *e* na str. 331 še zvemo, da »prislovni deležnik lahko preide tudi v redni pridevnik«, namreč *motijóč* /-a, -e/. Kopitar 321 v opombi **): »Naše narečje [tj. naš jezik] **tega** deležniškega modusa nima, vsaj ne v navadnem življenju, Dalmatin [tj. Krelj]⁹ ga je rabil v **Postili** *pustivši ga malo živiga*; (**posadivši** ga na svoje živinče v zgoraj navedeni preglednici): vendar je moral ostati brez odobravanja, ker ga je pozneje v **Bibliji** zanemaril [tokrat res Dalmatin]. Škoda ga je! Kako posrečeno je lahko z njim sv. Ciril v prevodu Biblije tekmoval [nacheifern] z Grkom v kratkosti! Pa ne le to, da moramo pogrešati pretekliškodeležniški naklon, tudi **sedanjiškega** na *-óč* nas hočejo oropati in vedno le sklonljivi sedanjiški deležnik uporabljati, npr Act. XV. 5 [...]. *so vstali rekoči, je prosila rekoča* itd., kjer se je prej rekalo *rekóč*. Saj sam Francoz pravi: **Elle** nous pria, **disant** ne

⁹ Kopitar je v Zoisovi knjižnici imel Kreljevo *Postilo* brez naslovne strani in jo je na začetku knjige pripisoval Dalmatinu, na Dunaju se mu je v Dvorni Knjižnici ta stvar razrešila (prim. SSSJKKŠ, 424–425).

disante.« Morda je to o deležju na *-ši* bral Prešeren in potem Ravnikarju podtaknil napačni deležji na *-ši* nedovršnih glagolov:

Gorjancov naših jêzik potujčvâvši

Si kriv, da kólne kmèt, molitve bravši. (ZD I 115; 1847 112.)

3.3.3 Še nekaj glagolskih posebnosti: Deležnik na *-l* pomožnika *biti* ima pri Prešernu pogosto opuščen korenski *i*: 3, 8, 10 *bla*, 14 *bla* dv., 18 *blí*. Kopitar 322, 7: »Pri *bíl* je *i* dolg; pri *bila* in *bilo* se *i* lahko izgovarja dolg, ali pa se naglas prenese na zadnji zlog, tako da *i* postane **nem**, *b'la*, *b'lo* (po Japljevem pravopisu *bila bilo*; po pravopisu gospodov revizorjev *bilá, biló*; po našem *bilá, biló* ali *bla, blo*). V preostalih dveh številah pa Kranjec stavi naglas izključno na drugi zlog: *sva bilà, sva bilé; smo bíl* itd.« Prešeren 1836 29, 30 *blà*. – Pravico *bi* = je tudi *b'* si je torej Prešeren kar vzel 1847, 30, 34 *bilà*. Ker je Prešeren prvotno *bla* 1847 popravljal v *bila*, je to morda spet pod vplivom Kopitarjeve slovnice, pa tudi Metelko 211 ima *bila* (*bə̀là*) in tako tudi druge oblike (*biló*, dv. *bə̀lá -é; bə̀lí -é*).

Prešeren ima (tudi) v Uvodu Krsta obliko opisnega deležnika pri *najti* po sedanjiški postavi: *Tje bómo najdli pot, kjer ...* To obliko dovoljuje tudi Kopitar 339 *nášel* in *nájdel* in enako Metelko¹⁰ 221 *našəl* in *najdəl*. Po Scherberju¹¹ Prešeren oblike tipa *našel* nima.

Kar velika značilnost Prešernovega glagola v Kerstu so oblike 11 *odpéra*, 17 *ozéra*, *popéra*. Kopitar 307 *vmiram*, 309 *vmírajóč* (dve naglasni mesti!). Tudi pri Metelku 118 najdemo le oblike z *i*: *pobíram, odíram*, 119 *požíram, sproštíram* ipd. *zapíram, umíram, ozíram*. Prešeren svojega tudi v Poezijah ni odpravil, čeprav sicer pozna tudi *ozira se*, npr. Poezije 137, da rima *ozira* z *umira, prepira*.

Seveda Prešeren ne pozna glagola *morati* v sedanjiku, temveč le 6, 16 *more*, 21 *morem*. Kopitar 350 *mórem* (müssen) z velelnikom *móri*, nedoločnik *morati, mógel* (npr. (per-)moran). Metelko 104 *mórem* (*móžem*), 118 *morem* (za *možem*) können, *mógel* (*môgla*), *móči* können; 118 »Na Dolenjskem se sliši tudi sedanjik *móram* ich muß [...]: *Star móra, mlad móre umretə*. [...] Tudi v pretekliku se razločno ločita: *smo möglə* wir mußten – *smo môgla* wir konnten.«

Po gorenjščini ima Prešeren 13 *cvèdlà* proti 28 v *cvetji jo zapádejo snegóvi*. Kopitar 356 *cvètè̃m -i cvè̃sti cvètè̃l*. Enako Metelko 103: *cvètè̃m, cvètè̃l, cvè̃stə̃* (žal brez naglasa). Prešernova oblika *se sprósti* je naglasno pač po *spróstil*. In še glagol *hoteti*, Prešeren 6 *hóče, nóče*. Iz Povodnega moža poznamo obliko *hotla*, 1847 69: *Al hôtla bi z máno plesáti?«* *ji pravi*. Kopitar 355 navaja tudi *hóčem, hotéti, hôtél, hôtla, hôtlo* ali *hôtél hotéla hotélo*, ter iz »preprostega življenja *tel tla tlo* ali *tel téla telo* ter *nóčem* ali *nêčem*. Metelko 110: *hotéti hóčem hôtél hoténi, čem, češ* in zanikano *nóčem* ali *nêčem* in celo nedoločnika *notéti* ali *netéti*. Prešernova oblika velelnika 25 *hóti* pri Kopitarju 355 ni izpričana. K *hoteti*: Vodnik 1811, 96 *hóčem*, »kakor ga gorénski Dolinci prav izrékajo«. Ima tudi velelnik *hóti*, pa *hôtél* (*hôtla* ali *hotela*); pri *nočem* pa »*ne hóti* al *nôti, netéti ne tel* (*ne tla* al *ne tela*)«.

3.3.4 Še to in ono. Zanimivo predpono ima Prešernov samostalnik 29 *rozore*: Kopitar

¹⁰ *Učna knjiga slovenskega jezika v Ilirskem kraljestvu in v sosednjih deželah*, Ljubljana, 1825, XXXVI + 296 str.

¹¹ Peter SCHERBER, *Slovar Prešernovega pesniškega jezika*, Maribor: Obzorja, 1977, 407 str. Scherberjevo onaglaševanje žal upošteva naglasnost po J. KOSA izdaji Prešerna v *Zbranem delu I*, 1965, II, 1966, kjer pa v I 203–215 J. Kos prikazuje svojo »[j]ezikovno pripravo besedila«, o »naglasnih znamenjih« na str. 207 do 209 pod točko 3. S tem je po tej izdaji študij Prešernovega naglaševanja.

375 *raz- raztergam* med »neločljivimi« predlogi. Metelko 152 ima tudi le *raz-*. Prešernov *rozor* je torej morda gorenjsko prilikovanje nenaglašene *raz-* na zlog z naglašnim *o*. V Poezijah je to popravljeno v *razore*.

K Prešernovi obliki 33 *ložej* prim. Kopitar 263 *lôhek* (*lohik, lohák, lohki*), 269 *lohkêjši*, 270 *loží*.

Prešeren ima v Poezijah pisano namesto predpone *naj-* kar *nar-*, in sicer kot samostojni oblikoslovni členek (v Turjaški Rozamundi in v Povodnem možu). Kopitar 267 navaja *nar slábši* ali *nar slábji*, v pravilu n. m. pa: »**Presežnik** [dobimo] navadno tako, da pred **pri-mernik** postavilo členek *naj* ali *nar* (*nej, ner*)«.

Prešernova oblika 23 *spróstenim* [...] *sréčnim* pri Kopitarju ni potrjena, vsaj pri glagolih na *-stim*: *čistiti* ~ *čiščen* (*čišen*), pač pa na str. 360 poleg *češen* v opombi **: »Vendar pa se sliši tudi brez jotacije /»jeracije«/ *častèn*.« Zabloda pa je pri Kopitarju 358: »Samo *vidim* [...] dela raje po splošnem pravilu *viden* namesto *vijen*.« To je zapisal, ker mu je bil tudi nedoločnik na *-iti* (*viditi*), prim. pri Prešernu Poezije v Povodnem možu: *To viditi*.

Glede predpone *v-* pri glagolih je znano, da jo v tej obliki Prešeren rabi, kadar ne potrebuje njene samoglasniške uresničitve: 8 *se ne vgane*, 16 17 *vstavi*, 17 *vjetimi*, 20 *vda se, se vsede*, 18 *ukaže*. Verjetno ima Prešeren tudi *u-* v obliki *o-*: 12 *neogasliv*, 21 *ogasil bo*, 22 *osrečil*. Tako nekako tudi Kopitar 307: *vmerjem* in *vmiram, vjamem*, 308 *vmivam*, 309 (sicer nadomestni) *vmerjoč, vjamejoč, vdarijoč*, 347 *vjamem*, 344 *vležem*, 339 *vjidem* (= *uidem*/ (Mostec *víjdem*). Metelko ima na 144 ločeno *u-*, na 145 *v-*: »*U* torej pomeni 'od' in tudi 'pri'«; pri *v-* pa ima Metelko ustrezno nemški *ein-*, *hinein-*, tudi *včlovečiti se*, medtem ko se za *u* navaja 'ab, ent-, ver-, be-, über-, davon-, er-, aus-, an-: *ujeti*. Po predponi *v-* so deč, se Prešeren ni opiral na Metelka, čeprav oblika *osrečil* morda kaže na narečno obliko prvotnega *usrečil*. Danes imajo predpono *u-* vsi glagoli, ki so izpeljani iz samostalniške ali pridevniške podstave.

4 Pri prislovu je v veliki meri ujemanje med Prešernom in Kopitar-Vodnikom. To velja za prislove *tje, komej, doli, drugej, zdaj, koj, blizo, skoz, skorej, skoro*, le da ima K-V pri nekaterih še variante: *dol, tkoj, skozi, skoraj, zda, zdajci*. Prim. še ujemanje med Prešernovim 7 *ponevedama* in Kopitarjevimi 371 *nevedama*, oz. 25 *večkrat* – 368 *večkrat*. Prešernovemu 25 *kolkokrat* ustreza pri K-V 368 *kolkokrat*, poleg rednega *kolkokrat*.

Tudi *u-*kanje je obema skupno: *unstran* – *unidan, undan, unod*. Malo se ločijo: *tamkej* – *tamki, tamkaj*; *povsod* – *onód, letód*; *dalj* – *dalje*. Prešeren 24, 34 *domú* (za *domov*), Vodnik 1811 tudi nima *domu*, pač pa Metelko 154 *grém domú*. Prešernovemu *nikjèr* ustreza Metelkov 157 *nækjér*, medtem ko ima K-V *nikir*, kar je pri Metelku *nækír*. Posebnost je tudi 33 *pričo mene* proti K-V, ki tega nima, pač pa Metelko 143 *vpričo*, tudi *pričo* in *Gegenwart*.

5 Poglejmo še predloge. Prešeren ima predloge 1 *per*, 7 *z*, 8 *k*, *ž* (= *iz*), 14, 15 *v* in 15 *brez*. Pri Kopitar-Vodniku se to najde na str. 371, 379, 395, 374, 377. Od Prešernovih predlogov ima varianta samo *iz*, tj. 'z', kar je pesniška svoboščina, zelo značilen predlog za Prešerna pa je *z*, ki ne pozna variante *s*, saj je ta le položajna varianta *z-*ja. (Pravzaprav je škoda, da se je v slovenistiki uveljavila tudi pisna varianta *s*, kakor tudi pisava *gristi*, ki pa jo Kopitar že pozna: 329 »namenilnik vendar *grizít* (*grist*)«.) Pri predlogu *z* (Prešeren 1847 *z Pipinovim jarmam*) Kopitar-Vodnik pri predlogu *z* loči med varianta *s*, poleg tega tudi *so* in *zo*, vendar sta zadnji dve varianti neponazorjeni (379). K brezvariantnemu Prešernovemu *k* ima K-V še varianta *h* pred naslednjim vzglasjem s soglasniki *g, k, sk, š, c, č*. Podobno je pri *v*: 377: Vodnik je *v-*ju dodal še varianti *vu* in *va*, vendar ju ni ponazoril (*vu* je morda

že tedaj običajno v *vunanji*, *va* pa je pač zaradi *váme*, pri Kopitarju *va-nj*, *vagne* »kakor bi pisal Francoz«. Oblik(e) *váme*, *váte* 285 Kopitar ne navaja, Metelko na str. 200 »*váni* za *və-i*, *vánj*«, prvo na Dolenjskem.

6 Ostanajo še **vezniki**. Skupni Prešernu in Kopitar-Vodniku so *al* 16 – 371 (pri Prešernu samo enkrat protivnostni v obliki *ali*, sicer ločni), *ak* 3 – 382, *de* 8 – 382, le da ima K-V tudi *ako* (po Scherberju ima tudi Prešeren ob skoraj 60 *ak* še 13 *ako*), namesto *vunder* pa *vüner*; in namesto Prešernovega 10 *ki* ima K-V 380 ko. – Prešeren in K-V se ujemata tudi v členkovni obliki *tud* (7 – 380), le da ima K-V še varianto *tudi* (znano tudi Prešernu, Scherber poleg dveh *tud'* ima devet *tudi*). Prešeren ne pozna veznikov *a*, *toda*, *ampak*, *temveč*, *marveč*, seveda tudi ne *kajti*, *zakaj*, ima pa *sej* za *saj*, *sicer*, *namreč*, *ali*, pač pa posledične *torej*, *zato*, *zatorej*.

7 Ne najboljše izbire pri Prešernu. – Ponekod Prešeren greši, tj. se ne ujema z normo slovenskega knjižnega jezika onega časa. Tako je komaj pravilen že omenjeni 7 *stràšni* ali določna oblika svojilnega zaimka 27 *njegovi*. Druga taka stvar je npr. nepravilna rada dovršnega sedanjika: 17 *Kak sam sebè pozabi* (za *pozablja*), tu zaradi rime z *rabi*, sicer po nemškem *vergisst*; 24 *oznanvat jo* (= vero) **pride** (za *prihaja*, morda tudi 'je prišel') zaradi rime z *Druide*, po nemščini *er kommt*; podobno še *ker noč postane* za *postaja*, morda tudi *je postala*; in še *na križi operó krví potoki*, kar je malo zanesljiv zgodovinski sedanjik; 26 *mi serce omaga* (za *omaguje*, zaradi rime z *draga*); prim. še 17 *opomni ga, kak sam sebè pozabi* (namesto *pozablja*) in 26 *V veselji skorej mi serce omaga* (če je Prešernu to dovršeno), *ki v njemu tvoja ga ljubezen vname* (*vnema*). Malo običajna je tudi zveza 18 [*perstan*] *bo per njima sturil mu resnico* v pomenu, da bo prstan izpričal njuno verodostojnost, tj. resničnost onega, kar bosta od Staroslava in Bogomile želela. (To je verjetno naslonitev na nek nemški *die Wahrheit bestätigen*.) In pač germanizem 27 *Al zmisli ran* (= *gedenke der Wunden*).

Komaj slovenska je t. i. absolutna tožilniška zveza: 15 *na čeli smertne strage ležé sovrážnikov trupla kerváve* (namesto *s smrtnimi sragami na čelu*, pač zaradi rime z *brez upa zmage*, kar tudi ni slovensko /podobno še *ljubezni domovine* nam. *ljubezni do domovine*); enako 24 *združbo najno v glavi* (zaradi rime s *pozdravi*).

Nič pa seveda ni narobe z danes redkim 30 *da posveti te mašnika za v mašnika*. In še 30 *ne smem jest upat sreče* (z rimo na *Dosegel oča zmage ni sloveče*). Je pa to v skladu s tem, kar uči Metelko 244: *zdravja upamo*, kakor 243 *nadjat se dôbrega léta*. Čisto gotovo pa je germanizem 15 **Brez de bi** *vero brate osvobodil* ali 17 **Stopiti k sébi ga v čolnič povabi** (*povabi ga, naj vstopi*). Prav nejasna je raba veznika 32 *Dokler žalujejo po teb' otete kardela*; ali 34 *Molče v to prošnjo Čertomir dovoli* ali čudna vezava *Solze stojijo v vsakim mu očesi* (za *v obeh*, za *v očeh*). Slab besedni red: *Pergnala bo nas sreča kriva*. Ni pa napaka raba besede *doli* v zvezi *doli v Kranj* in prav tako **Iz hriba stermiga v dolino plane**.

8 Besedje Krsta. – Pri tem gre v pretežni meri za pristno slovansko besedje, najsi bo občno- ali lastnoimensko. Med prevzetim občnoimenskim besedjem je večina nemškega: 6, 9, 22 *reva* z več pomeni, 8 *ajd-*, 9 *ropar*, *jenjati*, *ura*, 14 *žnabel* 'ustnica', morda 17 *var*(niši), 18 *obvar*(ovati), 28 *roža*, 24, *krsti*. Od tega nam danes zveni neprijetno *žnabel*, *jenjati* pa je bolj zahodnoslovensko obarvano (nasproti vzhodnemu *henjati*). Pač tudi z naslonitvijo ne nemško sta sicer prevodna kalka 8 *starši* in 10 *postave* in seveda 8 *sliši* v pomenu 'pripada'. Morda Prešernova tvorba je oblika 10 *parski* (za *bavarski*).

Lastnoimenske posebnosti: 10 *Tesel* in pač 30 *Aglar* (za Oglej; Prešeren 34: »Tassi 10« parski vojvoda). Iz italijanskega: 10 *golj(iv)*, 14 *trobenta*, 18 *d'nar* (prim. *denaro*), 31 *peza* (ženski spol te besede je morda po slovenskem *teža*). Ali je kaj takega tudi furlansko? Bezljaj ESSJ: »st. tržaško *galufá* 'krasti'; lat. *denarius*; furl. *pês* 'teža' (Gluhak o zgornji: prevzemka iz germanščine ali romanščine).

Latinizmi v najširšem pomenu: 17 *kristjan*, 21 *kristjana*, 23 *glor'ja*, 34 *mašnik*, kar je vse prišlo k nam s posredovanjem cerkvenega, pač predvsem prek nemščine. – Od lastnoimenskega: 12 *sloveča Hero* (lepa svečenica Afrodite v Trakiji, Leandrova ljubljanka iz Abida /Abidus/); 9 *Harp'je*, gr. »ἄρπυια« (nedoločena bajeslovna bitja roparske narave, predstavljali so jih s krili); 13 *Feb(i)* (pridevek Apolona); *Katon Utikan* (*Utica -ae* ž afriško mesto severno od Kartagine; zadnje pribežališče republikanske stranke pred Cezarjem, kjer si je mlajši M. Porcius Kato sam vzel življenje, zato imenovan *Uticensis*); 27 *Mesijesa*, 29 *Mesiji* (Messias -ae 'maziljeni', der Messias); 19 služi *Nazareni* (Nazarenus 'iz Nazareta'); 24 *Adam*, *Eva* (prvo nesklonljivo ali *Adam -ae*); 5 *Kajtimar*, *Avrelij*, *Droh* (Preš. 35: /Avrelius, Drohus/ 'dva poglavarja nejevernikov'; *chetimarus*); 5 *Valjhun* (Preš. 35: Valhunus, Valdungus, koroški vojvoda); 11 *Staroslav*, 12 *Bogomila*, 5 *Čertomir* (vse troje pomensko izrazito, kar sicer za lastna imena ne velja); 10 *Slovenstva* stebri stari (= slovanstva); 11 *Živa*, *Bog*, *Bog'nja*, *božji sin* (versko); 34 *Akvileja* (Aquileia -ae, gr 'Akylēia, nem. Aglar).

9 Oblikoglasje pri Prešernovem jeziku je eno zelo važnih vprašanj. Po mojem Prešeren zasluži, da bi njegove pesmi spoznavali v njegovi, pristni, jezikovni obliki. Za presojo tega vzemimo pesem Matiju Čopu (Kosova izdaja, I, 172). Od oblikoglasnih posebnosti J. Kos marsikaj starega res sprejema, npr. *prijatlja* (opustni *e*), *v grobi, na svet'* (opustni *i*), *kak* (= kako), *únstran* (ukanje), *vpokoj'le* (izpad osnovničnega samoglasnika). – Hkrati pa Kos Prešernu nekatere stvari popravlja: *prijatlja*, *prezgodnjem* (namesto *i*), *Minljivost*, *srečen*. Poprava nekdanje knjižne oblike *prjatla* je poznejša nepotrebna slovničarska korektura. Namesto *nj* in *lj* za soglasnikom in hkrati pred samoglasnikom se tudi v današnjem knjižnem pogovornem jeziku izgovarja *n* in *l*, tj. tako, kakor je pri Prešernu. Morda bi se lahko puščalo tudi zapisovanje polglasnike poleg *z e* tudi *z i* (kar sta imela tako Kopitar kot Prešeren). To velja tudi za končnice *-am* (or. ed., daj. mn.) in *-ama*, namesto sedanjega *-om*, *-oma*. Res ima takó tudi Kos: z *Avreljam*, *tovaršam*; pušča tudi primernik *veči* (sedaj *večji*), ali dvojinsko obliko svojilnega zaimka *njino* nam. *njuno*; enako velja za *nar-* kot predpolsko obrazilo presežnika namesto sedanjega *naj-*; Kos pušča tudi nepreglašene oblike pri ojevskih sklanjatvah (*staršov*, *mescov*), pa tudi izpustne upadne oblike kakor *bog'njo*, *Bistrško dolino*, *trd'jo* vero krivo. Upravičeno pa popravlja pisanje obstojnega sklopa *er* iz črk *er* v *r* (*trdjo* nam. *terdjo*). In še kako stvar, npr. *ptuje* zapisuje s *tuje*. Pušča tudi upad kratkega *a*-ja (*tamkej*); enako velja za oblikoslovno ujemanje tipa *trdne vrata*, pa dolgi nedoločnik na *-t* (*dočakat*). Prim. še: *kterih*, *tje*, *gošave*, *komej*, *tud'*, *ponevedama*, *de*, *tak* (takó). – O svojih posegih v te značilnosti Kos tudi obširno piše v komentatorskem delu Prešernove izdaje.

10 Še Prešernovo **zaznamovanje naglasa**: naglasna znamenja so mu, kot še zdaj, ostrivec, strešica, krativec. Vendar jih Prešeren ne uporablja povsod, kjer besede s temu naglasniki nastopajo, ampak jih zapisuje le, če so na ustreznih krepkih stopičnih mestih:

De bi od smerti réšil te nesréčne (1847 še *smèrti*)

○ ○ ○ ○ - ○ ○ ○ ○ ○ ○
○ - ○ ○ ○ ○ - ○ ○ ○ ○ ○

V stancih ima samo po 4 naglasnike, včasih vseh 5, ali pa tudi štirih ne, praktično pa zmeraj na težkih stopičnih mestih:

- 4 Na tlèh ležé Slovénstva stèbri stári,
4 V domáчих šégah vtèrjene postáve.
4 V dežéli párski Tèsel gospodári,
5 Ječé pod tèžkim jármam síni Sláve,
5 Le ptújcam sréče svít se v Kránji žári,
5 Ošábno nós'jo tí pokônci gláve.
4 Al de te jénja tá skeléti rána,
4 Ne bóš posnél Katóna Utikána.

Metriki žrtvuje naglasnost:

- 11 V dnu zad stojé snežníkov velikáni, (1847 zád)
Poljá, ki spred se sprósti lepotíje, (1847 spréd)
Tam v časih Čertomíra na otóki
Orôžja, ki so nam nepremaglíve
Tam Bóg'nje vèžo Starosláv in lépa
12 Zadéne ga, ko se je nar manj nádja (1847 nár)
13 O blagor Čertomír! o blagor tèbi (1847 blagòr)
14 Ne slíšiš kak glásno trobènta pôje (1847 kàk, glásnò)
16 Al njéno mu sercé še bíje zvésto

Včasih pa Prešeren naglasi celo naslonke:¹²

- 18 Al v vojski blí so dnárji vsi razdáni (1847 vòjski, sò billi)
Al pred sovrázniki drugej se skríva (1847 prèd, drugéj)
Veséle ali žalostne novíce (1847 áli)
22 Kak sim želéla v nôči ti svít dnéva (1847 sìm, svít)
23 De bódo támkej bôžji sklèpi mili
24 Popíše nama stráh sódniga dnéva (1847 náma)
Ker svà mu vse verjéla, náju kèrsti
26 Kak bom povèrnil, Bogomíla drága! (1847 bóm)
Ti súžno môje bó žívlènje célo
28 Kdaj bo zakóna zvéza me skleníla? (1847 bó)
30 Ki védna blà je, bó sovrázna mèni:
32 Bogú in tèbi bóm ostála zvésta,
V nebésih čakála bóm per očèti.

Prešeren ni tudi stvarnik našega književnega jezika predmarčne dobe. Razčlemba zlasti

¹² Naglašeni, a z naglasnimi znamenji nezaznamovani samoglasniki so tukaj tiskani ležeče, napačno onaglašeni pa polkrepko.

oblikoglasnih značilnosti njegovega jezika v *Krstu pri Savici* iz leta 1836 kaže, da se je ravnal po normi, ki jo je v svoji slovnici slovenskega jezika podal J. Kopitar. Ta jo je določil ob kritičnem tehtanju in vrednotenju jezika pregledanega prevoda katoliškega svetega pisma ob koncu 18. stoletja.

Dotlej so se bile v govoru Ljubljane nekako nevtralizirale dolensjske in gorenjske različnosti tako, da se je ob gorenjskem vokalizmu sprejemal le dolensjski konzonantizem. Glede zapisanja širokih in dolgih *e* in *o* se je Prešeren ravnal po Čopovi korekciji bolj zapletenega pisanja redukcijskih samoglasnikov *i*, *u* in jata ter polglasnika, le da je Prešeren priznaval tudi popolno redukcijo teh samoglasnikov, njihov izpust pa zaznamoval z apostrofofom.

Kopitarju je Prešeren sledil tudi glede oblik, ki jih je nato v 50. letih odpravila novooblikarska reforma predmarčnega knjižnega jezika, torej je pisal *de, bratam, petik, pevic, pri očeti, kleše, kerst* namesto poznejšega *da, bratom* itd. Po Bleiweisovem prigovarjanju je v *Poezijah* 1847 opustil še bohoričico v korist gajevske slovenice. Prešernov jezik ima vendar nekaj malega normativnih trdot in pogreškov, zaradi katerih je doživljal Kopitarjevo kritiko.

Kot izrazilo visoke klasične umetnostne poezije Prešernov jezik zasluži, da bi ga v izdajah njegovih pesmi ohranjali neokrnjenega (nepopravljivega) – to pa skoraj v vseh značilnostih, tudi v onaglaševanju zaradi ritmiziranja.

Literatura

- Anton BAJEC idr., 1970: *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Prva knjiga. A–H*. Ljubljana: SAZU ISJ, DZS. LXVII + 844 str.
- Alfonz GSPAN idr., 1967: *Faksimile cenzurno-revizijskega rokopisa Prešernovih Poezij in knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani*. XXX str.
- Jernej KOPITAR, 1808/1809; *Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: bei Wilhelm Heinrich Korn. XLVII + 462 str. + Zur Seite 157 + Zur Seite 233.
- Franz Seraph. METELKO, 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der bömischen Sprache des Hrn, Abbé Dobrowsky*. Laibach. XXIX + 296 str.
- Dr. PREŠHERIN, 1836: *Kerft per Šavizi. Povéfi v versih*. Ljubljana: Joshef Blasnik. 35 str.
- France PREŠEREN, 1847: *Poezije Dóktorja Franceta Prešerna*. Ljubljana: Jožef Blasnik. 196 str.
- 1846: *Poezije Doktorja Fr. Prešerna*. Ad Nom 291 (rokopis). 199 str.
- 1965: *Zbrano delo* 1. Ur. J. Kos. Ljubljana: DZS. 361 str.
- 1966: *Zbrano delo* 2. Ur. J. Kos. Ljubljana: DZS. 376 str.
- SBL = *Slovenski biografski leksikon*.
- SSJJKŠ = *Slovnica slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem* (Kopitarjeva slovnica).
- Janko ŠLEBINGER, 1933–1952: Oliban Anton, Pesnik in prevajatelj. *Slovenski biografski leksikon*. 2. Ur. F. Kidrič, F. K. Lukman. Ljubljana: Zadružena gospodarska banka. 224–225.

- Jože TOPORŠIČ, 1997: Prešernovi soneti o Kopitarju. *Sonet in sonetni venec*. Ur. B. Paternu. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 103–120
- Valentin VODNIK, 1808/1809: Das Adverbium, Die Präposition, Die Conjunction, Die Interjection. Jernej Kopitar, *SSJKKŠ*. Ljubljana. 366–384.
- – 1811: *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve fhole*. Leopold Eger. Na prodaj v fholah. XVI + 190 str.

PREŠERN'S POETIC LANGUAGE AND LINGUISTIC NORM IN *THE BAPTISM ON THE SAVICA*

SUMMARY

It is sometimes wrongly believed that France Prešeren, the Slovene poetic genius, also ex nihilo created the Slovene literary language in the period preceding the March Revolution. An analysis of the linguistic, and especially morphonological characteristics of this poetic language in his 1836 edition of *The Baptism on the Savica* reveals that Prešeren followed the norm established for the Slovene literary language by Jernej Kopitar in his 1808–1809 *Slovnica slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem* (*The Grammar of the Slavic Language in Carniola, Carinthia and Styria*). Kopitar wrote his grammar book after a critical evaluation and examination of the language used in the revised Catholic translation of the Bible prepared towards the end of the 18th and the beginning of the 19th century.

Fortunately, the urban speech of Ljubljana neutralised the Dolenjska and the Gorenjska differences, accepting both the Dolenjska consonantism and the Gorenjska vocalism. Prešeren accepted Čop's corrections of Kopitar's transcription of the long and open *e* and *o* by introducing the circumflex signs, thus replacing Kopitar's brevis sign, while he preserved the Kopitar's transcription of reduced vowels *i*, *u* and *ě*. In the name of poetic freedom, however, he allowed for the absolute reduction of *i*, and partly also the etymological *e* and *o*, where he used apostrophe to signal the reduction of the first four vowels.

He followed Kopitar, and through Kopitar also Valentin Vodnik and Franc Metelko, in the spelling of the forms, *de*, *bratam*, *petik*, *pevic*, *pri očeti*, *kleše*, *kerst* which were later, in the 1850s wiped away by the new-forms (*novooblikarstvo*) reform of the traditional literary language of the pre-March Revolution Carniola (*da*, *bratom*, *petek*, *pevec*, *pri očetu*, *klešče*, and late reven *krst*). In his 1847 *Poems*, Prešeren followed Bleiweis's advice and chose the *Slovenica* alphabet over the Bohorič one. Yet, Prešeren's language displayed few normative rigidities and mistakes which Kopitar criticised. Prešeren's language, the linguistic expression of his classical and artistic poetry, deserves to be preserved intact in his poems in its original form and spelling, including the accent marks.

Romantična pesnitev. Ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna. – Obdobja 19 (2002), str. 223–239.

PRVA SLOVENSKA IZDAJA¹ BRIŽINSKIH SPOMENIKOV (OB KORESPONDENCI KOPITAR – DOBROVSKI – KÖPPEN)

Brižinske spomenike (BS) je Slovencem (Zoisu, Vodniku, Kopitarju) po lastnem prepisu v Münchenu 1812. l. poslal J. Dobrovski, da bi jih kot spomenik svojega jezika, obdelane jezikoslovno in filološko, izdali. BS I je najprej (1813) obravnaval (tudi besedilo prevedel v latinščino in slovenščino) Vodnik, kar je (1885) širši javnosti znano po Jagičevi objavi, in Kopitarjeva objava BS I 1822 se močno naslanja na Vodnika, na Kopitarjevo pa Metelkova 1825. Kopitar, pri tem mu je odločilno pomagal Dobrovski, je vse tri spomenike izdal šele 1836 v svoji knjigi *Glagolita Clozianus* (že po izdaji *Vostokova* 1827), zatem pa je (1848) BS II in III kot prilogo svoji slovnici izdal še Metelko, oba v svoji pisavi in slovenskem prevodu.

In 1812 J. Dobrovský sent his own transcription of the Freising Fragments (FF), which he had prepared in Munich, to the Slovenes (Zois, Vodnik, Kopitar), so that they might linguistically and philologically study the manuscripts in preparation for their publication. FF I was dealt with first (1813) by Vodnik (who also translated the text into Latin and Slovene). Vodnik's work is best known in Jagič's edition (1885). Kopitar's version of FF I (1822) relied heavily on Vodnik's, and Metelko (1825) in turn relied on Kopitar's. Kopitar, who was considerably aided by Dobrovský, did not publish all three manuscripts until 1836 in his book *Glagolita Clozianus* (after *Vostokov's* 1827 edition). Metelko later published FF II and III (1848) as an appendix to his grammar, having adapted both texts to his writing system and translated them into contemporary Slovene.

I

Kakor je znano, je o obstoju Brižinskih spomenikov Slovence obvestil Dobrovski l. 1811 (22. jul.), ko je svojemu »vrednemu slavinu«¹ Kopitarju zapisal: »Eno novo odkritje na področju kranjskoslovenskega slovstva Vam mora biti dobrodošlo. Toda morebiti že veste, kaj je v novem Slovstvenem glasniku 1807 pisano o tem. V Freisingu je bil najden rokopis, v katerem je nekaj liturgičnih odlomkov v ilirskem² koroškem narečju, kakor je tam rečeno. Pošiljavec notice stavi rokopis v 10. stoletje. Tudi če namesto 10. stoletja postavimo le 14., imajo Slovenci spomenike vendarle že pred Trubarjem. Kako pa naj bi Trubar tudi vedel, da pred njim sploh nihče ni bil napisal kake molitve? Audi ergo et judica /Poslušaj torej in sodi/«³ In nato te spomenike svojemu slavinu predstavlja obširneje, pri čemer že razlaga to in

¹ Referat na simpoziju je imel naslov *Prve itd.*: mišljeno od Vodnika preko Kopitarja 1822, Metelka do Kopitarja 1836; glede na celoto je vse to skupaj prva slovenska izdaja.

² *Ilirski* tu v pomenu južnoslovanski.

³ V poševnem oklepaju bodo tudi vnaprej moji prevodi latinskega in drugega, kakor tudi moji posegi v izvorno besedilo; vsi prevodi so moji.

ono značilnost spomenikov in tudi že opozarja na še ohranjene jezikovne značilnosti Brižinskih spomenikov (BS) ne samo v slovenščini, ampak tudi v drugih slovanskih jezikih oz. njihovih narečjih.

V navedkih iz BS s posebnim tiskom izpostavlja⁴ naslednje besede: *redka, pose /bože/, cri-latzem, zelom, vuernicom, beusi*, nato pa komentira: »V *choku* je *k* za *zh* (č)⁵ posebnost. *z* za *s*, in *s* za *sh* (ž) je tudi v stari češ. pisavi. *h* in *ch* enako«. »*zodni den* je vendar kranjsko, *glagolite* pa bi vendar moglo biti dalmatinsko«. Drugi spomenik, od druge roke, je Dobrovskemu veliko nerazumljivejši: *petsali* je staroslovansko – *nepriiazninu* – je »iz *neprijazn* tudi dalmatsko«. Iz tretjega spomenika (211): »*jazze (jaz se) zaglagolo (-lu) zlo-deiu* (renuncio diabolo) pri krstu – *iuzem iego delom, iuzem iego lepocam (lepotam)* und seiner Pracht /in njegovemu sijaju/; *tose vuveru-iu ubog uzemogoki* (ich glaube an Gott den allmächtigen /verujem v Boga vseмогоčnega/); *iu iega rin (sin)* (an seinen Sohn /v njegovega Sina/) *iu zuueti duh, data tri imena edin bog gozpod ruueti (suueti) ife ruouri (stuori) nebo izemló, tose izco ioga (iega) milozti* etc. etc. Končno zaključek:

Christe bozi sinu ise iezi razit (raził) ruuet (na suet) priti, gresnike izbauuiti otlodeine oblazti (a diaboli potestate), *vchrani me otuzega zla, izpazi me vuzem blafe* Amen.

Jega, vzega pač kaže na vaše narečje, čeprav *ise* (tudi Čehi imajo vendar *genž*) kaže na dalmatsko ali staroslovansko. In seveda bi se moralo staro (zelo staro) kranjsko–koroško–slovenje bližati dalmatsko–hrvaškemu. Take obrazce si je moral pač mnog duhovnik zapisati, da bi jih lahko govoril naprej.« (211–212) Tu omenja vesti o takih besedilih pri merseburških škofih, ki da so se gotovo glasili drugače kakor pri Lužičanih. »Tako bi tudi tile stari odlomki, četudi se od vašega sedanjega in Trubarjevega jezika še tako oddaljujejo, vendarle lahko bili namenjeni Koroščem in Kranjcem. *zemlo* v tož. *zodni den* je vendar samo kranjsko-slovenje. – Vendar nočemo biti prehitri /v sklepanju/ in bomo počakali na natančnejše prepise. Ali stvar ne bi bila zanimiva baronu v. Zoisu, ki bi iz Münchena (tam se zdi, da je sedaj rokopis) lažje kot vi dobil obvestilo? Tudi Vodnik se mora zaradi tega vendar veseliti in vsa slovenska ustanova v Gradcu. *Quaerite et invenitis /Iščite in boste našli./* <

Slavin svojemu »mojstru« 10. avg. i. 1. (214): »Kako se bo Vodnik, b. Zois, in mi Kranjci vsi, veselil Brižinskega r/okopisa/. Morda ga bom pri potovanju skozi München sam videl.« In tu že sam sporoča in razlaga: »Freising je imel veliko posesti na Kranjskem. /.../ Ergo erit Carniolanum /Torej bo spomenik kranjski/: *hoku = hochu* ilir. *T* in *k* se glasita enako, če sta mehčana; mehčanja pa Nemeč v pisanju ne izraža.« (214–215). Iz opombe vidimo, da je Kopitar vedel za nasprotje med *č* in *ć*.

Kakor tudi vemo (220), Kopitarju v Münchenu Brižinskih spomenikov niso našli: »Nil vidi de MS. frisingensi quia nec fontem (Litt. Anzeiger) nec rem citatam poterant invenire viri ceterum humanissimi et cordatissimi Monachini, ergo tibi /tj. Dobrovskemu/ me commendatum velim« /Od BS nisem nič videl, ker niti vira (Litt. Anzeiger) niti navedene stvari niso mogli najti drugače nad vse priljudni in prisrčni Münchenčani, torej se raje tebi priporočam./« In 2. avg. 1812 (279): »Brižinskega obrazca še sedaj nimam. « In v dodatku

⁴ Vse jezikoslovno obravnavano je tu načeloma zaznamovano z ležečim tiskom, enotno, torej ne glede na to, ali je tako storil tudi prvopisec ali ne.

⁵ Pri šumevcih ipd. Dobrovski in Kopitar večkrat rabita cirilske črke; v tej razpravi so večinoma, kjer je le šlo, zamenjane z latiničnimi ustrezniki.

(po latinsko): »Pisal sem v München J. B. Bernhartu glede kranjskih molitev (molitvenih obrazcev), in če jih tam sedaj imajo, mi jih gotovo pošlje.«

Od Slovanov je za tem Brižinske spomenike prvi videl Dobrovski (281), kakor poroča slavinu v pismu, ki je dospelo na Dunaj 25. sept. 1812. Dobrovski v njem sporoča, da jih »Docen stavi v 10. stol.«, on sam »v 11., pri čemer lahko tudi ostane«. Meni tudi, da so spomeniki prepis (281–282): »Take obrazce so pri spreobračanju pač že morali imeti. Pridigi vsaj v slovanščini sta si dala zapisati tudi dva merseburška škofa. Srečno (za Kranjce) so se ti /vaši/ odlomki ohranili, in sicer v narečju, ki se da bolje pisati kot severno vendsko. Ergo vobis Carantanis ex animo gratulor. /Torej vam Karantancem od srca čestitam/. Menim, da bom g. baronu Zoisu pač pripravil veselje, če mu od prvega krajšega kosa pošljem prepis. /Tj. Glagolite po naz redka zloveza./ Vi pa se zavzemite za teh 113 vrstic in nam pripomozite k pojasnitvi temnejših mest. Jaz namenoma nočem tega storiti pred vami.« Teh 113 vrstic (v razporeditvi 34 + 34 + 34 + 11) je seveda BS 2 (Ecce bi detd naj neze grefil). In v istem pismu še (248): »Vzdržujem se vseh razlag. Opomniti moram le, da besede niso bile pravilno razločene. Ta okoliščina mi daje misliti, da je zapisovalec samo prepisoval. Celo zamenjavanje *p z b* (*botomu* za *potomu* 2 c) dopušča domnevo, da že prva pisna ubeseditve gre lahko Neslovanu«. »Drugi spomenik, namreč Pridiga, se glede pisave opazneje loči od prvega kakor od tretjega. Vendar so ločila povsem zanemarjena samo v tem drugem.«

In še (284–285): »Ker Vam BS I ne želim skrivati, naj pridano pismo prispe do barona Zoisa preko Vas. Če Vam namenjeni odlomek hočete odstopiti Vodniku, Vam pošljem tretjega, ki je razumljivejši. Naj se Vodnik ali kdo drug poda v tveganje s tem odlomkom ter se namuči z njim. Ego autem vos Carniolanos complector omnes. Valete /Jaz pa Vas Kranjce vse objemam. Bodite zdravi!« In še (285): »Ker se o premenjuje z *u*, je bil torej bodisi tvorec lahko le kranjski Slovan, da ne omenjam zgodovinskih razlogov, ki to postavljajo skoraj izven dvoma.« Ter: »Če *detd* prav pojmite, Vam bo vsebina te pridige precej razumljiva.«

Dobrovski je torej tu za prvega izdajatelja BS od Slovencev predvidel skoraj bolj Vodnika kakor Kopitarja, čeprav drugemu pošilja po njegovem jezikovno težji spomenik, vendar s pripombo, ki si je skoraj več dejanja nadejala od Vodnika kakor od Kopitarja. – Kakor bomo še videli, ne zamenjaj.

Kopitar je (26. sept. 1812) odgovoril (286): »Mene vsaj je Vaše včerajšnje /pisanje/ in priloga k njemu /tj. BS II/ spravilo v mrzlično omotico (Taumel) veselja. /.../ Moj načrt s temi odlomki bi bil naslednji: 1) *Vi* jih, kot odkritelj in najboljši razlagalec, izdate pod svojim imenom«; 2) on (Kopitar) bi preko grofa Osolinskega priskrbel izvornik iz Münchena za bakrorezno predstavitev BS; 3), baron Zois, ki se bo Dobrovškega pisma sicer zelo razveselil, pa bo, prizadet zaradi »opajočih Francozov in svojih nečakov« »težko dal kaj tiskati, da molčim o tem, da bi V. V. (in naš Bartsch (ki bi spomenike vrezal v baker)) ta spomenik lahko opremili drugače kakor vsi Vodniki. Morebiti bi ob tem izdali tudi *Conversio Carantanorum* in jo posvetili nadvojvodi Janezu Karantanskemu«.

V nadaljevanju (287) beremo še: spomenik, »ki ga pošiljate b. Zoisu, razumem zelo lahko (tudi s pridigo upam na koncu opraviti) (tudi to pošiljam v Ljubljano in pozivam Vodnike, naj po svoji mali moči prispevajo k /njegovi/ razlagi, v zameno za javno zahvalo.« Nato nekatere stvari iz besedil sam razlaga: »*Krilatci* so alites, od *krilo*, ki pa v moji vasi ni znano za pomen Flügel /perut/ temveč samo kot Schoos /naročje/. *choku* = hoću srbsko,

krilo je tudi srbsko: ali je na Štajerskem navadno, quis *scrutatus est?* /kdo to poizve/? *beufi* je pač *byvši*. *otpustic* se zdi prav tako kranjsko, toda *bože* je srbsko! *vuuraken* = *vuradjen* ali *vurojen*. *pomngu* = *pomnju*. *nepraudna rota* = injusta execratio /kriva prisega/? *ulfi* = *u lži*. Oblika *vziniftue* mi je temna. *chotelo* gre skupaj, *nezpazal* = *ne spasal* = non savavi (servavi), *mega* za *moega* je na provincijskem Hrvaškem in Dolenjskem splošno v rabi med kmeti. *miltvoriu* *fe* = *humilio me?*, *uenfih* = *vécih*, zato na koncu *poronfo* = *porozhu* = *commendo* /priporočam/. *aco fe ti mi zadene f* quam tu mihi impones /kakor mi jo ti naložiš/? *vfe zeda vmoku* ne razumem. Po *vueliu* ne bi smelo biti pike, t.j. *z temi* itd. velja kot nadaljevanje. *Efe v eieft* naj bi se glasilo *eže vam ezt*. Kaj je *poftenih grehou?* recitatorum /navedenih/? *pot den ponge fe* = *po ti den ponieže?* poft diem ex quo /po dnevu, ko/. *Croatae clamabunt fuum effe* /Hrvati bodo hoteli imeti za svoje/. Sed ego litem facile dirimam cui *Croatae*, vulgo sic dicti sunt et ipsi *Vinidi!* /Toda jaz bom spor lahko poravnal. Ti Hrvati, ljudsko tako imenovani, so tudi sami Slovenci! Besede *detd* še nisem pojmlil. Prihraniti si jo moram za povratek iz Ljubljane.«

Kakor iz navedenega vidimo, je Kopitar tu in tam prehitro sklepal na neslovenščino: saj že Trubar pozna *hočo*, koren *kril* – imamo v *kriliti* (z rokami), *bože* je ohranjen v *bore*. Sicer pa tedaj tudi Dobrovski ni dovolj upošteval razvojnih možnosti in razsežnosti ter časovne umeščenosti tega in onega (npr. odrazov *o/u* za nekdanji temni nosnik *q*).

19. okt. 1812 Dobrovski v dopisu Kopitarju obravnava nekatere od Kopitarja načete enote: *crilatfi*: »= alites, angeli, optime /odlično/«; *vuuraken* (raje bi imel *vuračen*) *rota*: »jurementum /prisega/«; *vziniftue*: »je pač *vniziftue* /v nečistosti/; *miltvoriu fe*: »humilio me /se delam ponižnega/, prosim za oproščenje/«; *zadene f*: odlično; *vfe zeda vmoki vse fe da vmoki (moki)*; *efev iest, detd*: »beri *ded, died*, avus tu *protoparens* /prastariš/«. Pred tem pa pohvala Kopitarja: »*Mirror acumen et sagaritate tuam in interpretandis Slovenicis fec. XI* /Občudujem ostrino in bistroumnost tvojo pri razlagi slovenik 11. stoletja/. Veselje nas dela ostroumnejše.« (292) *Detd* mu je »Gross- oder Urvater /stari ali praoče/«.

In piščoč o nekem delu z neustrezno etimološko razlago (292): »Mi storimo pač bolje, ko razlagamo naše odlomke. Tukaj torej prejmite od mene tudi tretjega, če Vam je v veselje.« In res je priložil prepis BS III (Jazze zaglagolo, 293–294, 34 + 34 + 7 vrstic). – Sedaj je torej Kopitar poznal vse tri spomenike.

»Pred vsemi svetimi« 1812 (294) Kopitar spet govori o BS, sprva v zvezi z W. v. Humboldtom, ki da je (295) »karantanski r/oko/p/is/ zaprosil, da bi ga zanj in zame poslali v knjižnico na Dunaju. V primeru, da bi odlomke izdali Vi sami, pri čemer bi stvar pridobila največ, bi si RP vendar rad prilastil oculis /z lastnimi očmi/; v primeru pa, da ga izdam jaz z Vašim predgovorom in komentarjem /.../, bi rad vsaj en list dal vrezati v baker, da bo dokazovala pisavni vzorec. /.../ – Barona Zoisa /.../ in Vodnika (ki bo za nas napisal lat. komentar) je odlomek zelo prijetno presenetil, ker da je čisto gotovo kranjski.« (295)

27. nov. 1812 je Kopitar »najljubljenejšemu mojstru« sporočil naslednje (pretežno v lat.) (297): »Odlomek v Landshutu? mi o njem ne poveš več, iz katerega stoletja, kaj vsebuje? Menda ne misliš, da me naše starine ne zanimajo? Vodnik in Zupan preudarjata vsak zase tvoje karantanske liste, da bi jih sporočila meni, jaz pa jih objavim, če ne ti sam, prej pa nočem rohniti, da me ne bi polyprágmones /gr. prezaposleni/ z nadvse velikim okusom prehiteli; jaz bi jih gotovo izbrano in dostojno izdal, če mi boste glede besedila pomagali tudi Vi; kajti kar zadeva denar, bo to rad storil knjigarnar, toda kar sem slutil takoj sam, sedaj pa tudi Vodnik in Zupan, da ne bi bili srbski, zaradi glasu *ch*

/tj. č!/ Nas boš potolažil? Tako tudi *vuuraken* ni *vražden*, temveč štokavsko *urachen*, kakor *crijken* in še drugo; bomo slišali Vodnika. *Detd* je tudi baronu rajši *déd*.«

V tem pismu se Kopitar še enkrat vrača k isti tvarini, tokrat v nemščini (297–298): »Torej boste Vi izdali odlomke? To bi bilo seveda najbolje tudi za odlomke same. Če pa ne utegnate, pripomozite meni k temu, kakor ste Müllerju pri Nestorju. Toda prosim, da me ne bi nepravilno razumeli. Jaz sem sicer preko Humboldta iz Münchena zaprosil izvirnik, da bi ga tu videl s svojimi očmi. /.../ Hkrati mi je prišlo na misel, da bi ga morebiti posvetil ustanovniku karantanskega Johanneuma. Če pa Vi hočete biti izdajatelj, potem lahko Vam prepustim bakreno ploščo (vendar nisem iz Münchena še ničesar prejel) itd. /.../ Ergo rogo te, ut per occasionem dicas, quid sis facturus de fragmentis /Torej te prosim, da o priliki poveš, kaj boš storil z odlomki/«

Že 30. nov. 1812 je Kopitarju, »predragemu slavinu«, Dobrovski sporočil, da se strinja z njegovim načrtom glede BS (300): »Bolj se spodobi, da se z objavo najstarejšega odlomka svojega slovstva ukvarjajo rojeni Kranjci, kakor da bi to storil Čeh.«

5. dec. 1812 je Kopitar prejel iz Münchena (302–303) »sicer ne sam kodeks, pač pa popoln faksimile v njem nahajajočih se devetih slovanskih strani«. »Mojstra« sprašuje, ali naj da na bakrene plošče vrezati vseh 9 strani (Dobrovski je že prej (300) menil, da »samo od 1. odlomka nekaj vrstic zaradi nenavadnih naglasov«), da bi jih bilo v 1500 do 2000 izvodih mogoče »predložiti komentirajoči razsodbi vseh slavistov, posebno karantanskih in vsekakor hrvaških«. Kopitar govori tudi o založitvi, o tem, da bi se izdaja na Dunaju »dala napraviti najlepše«, pa spet o posvetitvi nadvojvodi Janezu, nato pa mu predloži svoj načrt izdaje: 1. besedila v sedanji latinici, besedno bolj razmejena (»npr. *na zodni den* namesto *na zod niden*«), 2. nato z »našimi ruskimi črkami pisana bolj pravopisno«; 3. predstavljena v »sedanje karantansko narečje, vsekakor v več različkih, npr. koroško (tudi Rezija), gorenjsko, dolensko, štajersko, hrvaško, železensko; 4. jezikovne opombe.« Pred tem zgodovinski uvod iz preteklosti brižinskega samostana. V treh »mesecih bi bila stvar lahko med občinstvom«.

Piše tudi, da »bi bilo pač najbolj spodbudno, če bi bil na naslovni strani kot izdajatelj naveden kak Karantanec sam, in bi bila Vaša zasluga v predgovoru, ki bi zvesto prikazoval zgodovino tega delca, priznana kot pravega avtorja. Vendar je odvisno samo od V. B., če ne bi Vi s postavitvijo svojega imena dali delcu večjo verodostojnost. Ali dovolite, da se glasi *linguae slavicae in Carantania monumenta saeculi X edidere D et K* /Spomeniki karantanskega slovanskega jezika iz X. stoletja, izdala Dobrovski in Kopitar/? /.../«

Vodnik in Zupan menita, da sta razvozlala večino tudi iz pridige (pri čemer je tudi *b/arnu/Zloisu/detd'ded*). Pred natisom bi vsa naša pojasnila predali Vaši kritiki in bi prosili za Vaše dokončne popravke.« /.../ »Ne indiskretnost, ampak samo zavest moje poštene namere je razlog teh mojih nadlegovanj (Zumutungen). Dokler glede vsega tega ne bom imel Vašega pojasnila, bo delo počivalo v mojem pultu, potem pa bi se ga poprijel z žarom in resnobo.«

In 17. dec. 1812 ob ugotovitvi, da sta se njuni pismi križali, Kopitar (305): »Prosim Vas pa še zmeraj za določno, obširno (umständlich) besedo mojstra o moji nameri s karantanikami.« V tem pismu (306–307) piše še: »Toda kaj pravite h krajnikom? oziralnik *iže*, pa *zaglagolu*, beseda in oblika itd.; nonne mire favent meae opinioni, linguam ipsam ecclesiasticam viguisse tempore Methodii in ipsius archiepiscopatu Pannoniae,

nec serbica dialecto opus esse? /ali ne podpirata čudovito moje misli, da je imel sam cerkveni jezik krepko življenje v času Metoda v njegovi panonski nadškofiji, in da delo ni v srbskem narečju? Zvetko iz L j u t o m e r a , koder je moral vladati Hesilo, dela jezikovni seznam (tj. slovar). Bomo videli.«

Na prvo Kopitarjevo pismo je Dobrovski odgovarjal 25. 12. 1812 (310–311). Dobrovski ni bil za faksimil vseh BS, pač pa za rečeno posvetilo in izdajo na Dunaju. Pravilna delitev na besede da je sicer dobra, izdaji pa bo vzela diplomatičnost. Ni se mu zdelo prav potrebno, da bi besedilo podajali tudi z ruskimi črkami (izgledalo bi sicer zelo učeno, pa vendar ne bi bilo čisto smiselno, ker se vse tiče vendarle samo Karantancev, zadoščale bi torej navadne kranjske črke). Komentiralo naj bi se le tisto, česar Kranjci sicer ne bi prav brali. »Skoraj bi svetoval nemški ali latinski prevod«, kranjski naj bo »kvečjemu eden«, različnosti v slovenskih narečjih da morajo tako in tako v glose. Opozoril je na neizenačenost jezika (*iega/ iego*), »ker jezik še ni bil čisto določen, in je bilo vsakemu prosto govoriti tako ali drugače (ko bi koroški pisatelji hoteli pisati iz ust svojega ljudstva, ali ne bi bilo tako tudi glede na sedanjo kranjščino?)«. Glede samega sebe Dobrovski meni, da »je zaslužen le kot prepisovalec in ustrežljiv sporočevalec. Stvari mora pomagati na svet Karantanec; če hoče ob sebi, če se mu zdi potrebno, trpeti še eno ime, naj se zgodi. Pa bi vendar bilo dovolj povedati, da so za prvo obvestilo hvaležni meni in da so preostalo sami začeli, npr. faksimile itd.« Končno je Dobrovski Kopitarja še opozoril: »Da boste tudi svoje sodelavce in njih vnetost, njihove prispevke hvaležno hvalili, se razume samo po sebi.⁶ Lahko mogoče je, da bom iz glasov vas vseh razumel celo mesta, ki jih ne umem in bom tako lahko podal končno sodbo. Priporočam kratkost in natančnost.«

In na koncu (311): »Age ergo et accingere operi Carantane optime /Bodi torej dejaven in loti se dela, najboljši Karantanec!« Zatem je beseda še o *iže, zaglagolu* (oboje da je pač možno tudi »v starih krajnikah, ko pa imamo tudi Čehi jenž in hlahol; na serbika ni misliti«; »k je brati kot č (*y*), in to ima vendar Hrvat in Kranjec za *y* in Ψ (= *ch* v dalmatščini). Panonsko slovansko je bilo vsekakor hrvaškoslovensko – torej samo kot različek srbsko-dalmatskega (ilirskega) različno.« In 13. jan. 1813 (314): »Na karantanikah boste pridno delali. Prvi zasnutek teh odlomkov lahko da pripada 8. stoletju, in samo preko mnogih slabih prepisov je lahko tako upadel dospel k zadnjemu prepisovalcu, ki ga imate sedaj pred seboj. Tisto *jest – stati, izpovedati* itd. mi prav ugaja, ker tudi naš Dalimil rabi tako: 'naj, mora'.

Jaz v teh odlomkih ne najdem nobene zares cirilske (jugoslovanske) besede, iz česar sklepam na starost, na epocham antecyrillianam /predcirilsko obdobje/; *petfahu, metfi i* itd. itd. so dokaz, da je prvi pisec vendar imel določen pravopis, zato je o/ima za ot/ima pisano slabše.«

Zatem je Dobrovski komentiral celo vrsto izrazov: *iz conī* (»*koñ* je pojmovno *ž /.../*; *izkoni* ima tudi Ciril, ne pa tudi *dokoni* za prislov«); množine tipa *clanam ze*: dokaz, da je bilo v 1. os. ed. *-aju* ipd.; *zezarstvo*: »glagoliti *so carstvo* zatrli«, *nuge /nam/ stati, tage dela*: = »taja diela«; *nafnem*: »natfmem = načnem«; končnica *-m* dokazuje, da se je v imenovalniku še reklo *modliu, piju /.../*«; *delafe: dielaffia; bozza*: »*rod. za tož.*«; obuiachu »ponavljano dejanje«; tu je ob *zz* za črko «slovo» pripomnil: »Če lahko počakate na mojo novo izdajo *zgod/ovine/ č/eškega/ jez/ika/* in slovstva, bi bilo pač

⁶ V objavi 1836 Kopitar tega vendarle ni storil.

dobro«. *polezur*: »na les«; *ſelesni cliuſſr*: »or/odnik/ *želesny* nam. -*ny*mi je prastaro«; *myi*: »*my*, torej je *y* izgovorjen čsto na ruski način«; *nepriaznina*: »Naši (na Koroškem) škofje so morali biti prav vrli ljudje. Non omittenda historia conversionis carantanorum /ne sme se pozabiti zgodovina spreobrnitve Karantancev/, mimogrede ne glede na Cirila. Hanka bi skoraj imel prav s predcirilskim slovstvom, ko mu ne bi bil oporekel tudi črk.«; *sunt*: »*mi* je zelo drag /.../ *zventibald*«; *h/ch*: »se menjavata kakor pri nas v 13. stoletju«; *modliti*: »Norijci so bili v živem prometu z nami, posebno v 9. stoletju po delitvi Ludvikovih sinov; skupaj z nami imate tudi *cesto*«, *gezm*: »v prastarih rokopisih«.

Dobrovskega nasvet o čakanju z BS do izida 2. izdaje njegove knjige je morda imel negativne posledice za izdajo BS. 31. jan. in 2. feb. 1813 je Kopitar Dobrovskemu sporočil (321, v lat.): »S karantanikami bomo storili, kakor velevaš, vendar se jih nisem s prstom dotaknil; pričakujem Vodnika in Zupana komentarje, da bi se tega takoj za tem lotil. Medtem se ti zahvaljujem za poslano nadvse dobre namige.« Vendar: pisava *sunt* bi mogla biti tudi napaka meniškega pisca, ki je čislal latinščino. Pozneje (323) se je povrnil k brižinskemu *k = č*, ki da je lahko zvenel povsem kot srbohrvaški *ch*, kakor zveni »naše *moke* (farine) /.../ v ustih ljudstva«.

14. jun. 1813 je v Kopitarjevem pismu Dobrovskemu glas o odložitvi dela na Brižinskih spomenikih (343): »Karantanike bi rad, če ne boste zamerili, preložil na november«, zaradi velike zaposlenosti. »Vodnika in Zupana deli ležita neodprti v mojem pultu.« Kakor da je Kopitarju spričo Vodnikove, izpričane, uspešnosti pri reševanju karantanike (BS I)⁷ upadel pogum in je vse skupaj odložil, pošiljajoč Dobrovskemu le Vodnikov izdelek *Confessio peccatorum generalis Lingua Slovenica conscripta ac reperta in Bibliotheca Monachiensi etc* (prim. 344–352), kjer je Vodnik BS I obdelal tako, da je vsako njegovo besedo stolpčno izpisal v novi vrsti; v prvem stolpcu v besedno uravnanem prvopisu, v drugem v bohoričičnem glasovnem prepisu, nato pa še v moderni izgovorjavi (in oblikoglasju) ter v latinskem prevodu. Vodnik je svoje delo datiral s 24. feb. 1813, dodal pa mu je še opombe, kjer (v latinščini) obravnava naslednje enote: *glagolite*: po njegovem živo med Čiči in, po bogoslovcu Bilcu, v Ilirski Bistrici; *redke*: 'slednje'; *slovo*: *slovo*, sicer 'besede'; *Boshe*: »imamo pa *brate*«, *krilaz*,⁸ *sel/posef*: slišal menda *ſlápót*; *pravden*: 'justus', *Rab*: 'servus'; *bivſhi*: 'qui fuit', /.../ *shivot*: 'vita'; *slo*: 'malum', *den*: »prešlo v dan«, *muzhenik*: »na Dolenjskem«; *vernik*: »skoraj povsod«, *slodej*: malefactor; *sovem*, *vsovemfe* (tukaj na več mestih podaja tudi mesta, kjer se tako v slovenščini še rabi). Marsikaj od tega je potrjeval z navedki iz narečij. Na koncu je podal še glasovne ustreznike za grafeme v spomeniku, npr. črko *f*: glas za *ž*, *s*, *š*, *č*, češ da se »vrednosti teh črk razbirajo iz pomena«. Tako še za *k*, *c*, *sh*, *z*, *tz*, *i*, *ng*, *ſk*, *ſt*, *ſſ*, *cf*. »Pisec, je, zdi se, bil Ital, ki pa je bil čudovite slovanske čistosti.« Med drugim še: *vu* nam. v da je pisano, »da Tevtonec ne bi bral ſ«; pisava da je podobna v darovnicah Loki in Bledu od Otona III. in Henrika II. cesarjev: »narečje pa je do tod izpred tistega časa«.

Vodnik se končuje z odstavnico povedjo »Cetera observabit doctus Dobrovſki, et noster Kopitar /Preostalo bo opazil učeni Dobrovski in naš Kopitar/«.

⁷ Vodnik je pod svoje delo zapisal datum 24. febr. 1813.

⁸ »/Pomeni *pennatum* /krilat/, *alatum* /krilat/, *alis preditum* /s krili obložen/, iz *krilo* 'ala', kar se mi zdi, da sem slišal govoriti med našim ljudstvom.«

II

S tem je ta epizoda v pripravljanju slovenske izdaje BS, sodeč po dopisovanju med Dobrovskim in Kopitarjem, končana, ne da bi se bila naloga res tudi rešila. – Naslednja epizoda pri izdajanju BS se začena skoraj šele čez 10 let, s Kopitarjevo oceno Staroslovanske slovnice J. Dobrovskega (Wiener Jahrbücher der Literatur, 17 (1822), nam laže dostopno v R. Nahtigala Jerneja Kopitarja spisu II. del, /.../, 1. knjiga, 1944, 194–237). Tudi Nahtigal v opombah ne omenja Vodnikove predloge tega, I., BS. Takrat je Kopitar objavil BS I (n. m. str. 232–235, lat. prevod 235–236) v obliki, ki glede pisanja upošteva besednost, in torej ni diplomatska. To je prva slovenska objava kakega dela BS. Besedilo je Kopitar podal tudi s cirilskimi črkami (n. m. pri Nahtigalu, 227–235), kakor poroča tudi Köppen (SSP, 1827, 5). Latinično verzijo BS I je že pred Köppenom prinesel tudi F. Metelko 1825 v svoji slovnici (XIII–XIV), le da je besedilo namesto v cirilici podal v svoji pisavi (XIV–XV), tako da se prva poved, za primer, teh slovenskih izdaj glasi takole (v primeri z Vodnikovo razrešitvijo)⁹:

1813		1822			1825			
Bože	Bože	Deus	Bose	Bože	Deus,	<i>Bose</i>	<i>Bože</i>	Deus,
<i>gozpodi</i>	<i>gospodi</i>	Domine	<i>gozpodi</i>	<i>gospodi</i>	Domine	<i>gozpodi</i>	<i>gospodi</i>	Domine
<i>milozti-úvi.</i>	<i>milost-juvi.</i>	miseri-cors!	<i>milozti-úvi.</i>	<i>milostí-úvj.</i>	miseri-cors,	<i>milozti-úvi.</i>	<i>milosti-věj.</i>	miseri-cors,
<i>otze</i>	<i>oče</i>	Pater	<i>otze</i>	<i>otče</i>	pater	<i>otze</i>	<i>otče</i>	pater
<i>bože.</i>	<i>bože</i>	Deus	<i>bose.</i>	<i>bože.</i>	Deus,	<i>boze</i>	<i>bože</i>	Deus,
<i>tebe</i>	<i>tebe</i>	tibi	<i>tebe</i>	<i>tebě</i>	tibi	<i>tebe</i>	<i>tebě</i>	tibi
<i>izpo-vuede</i>	<i>ispo-vuede</i>	confi-teor	<i>izpo-vuede</i>	<i>ispo-věde</i>	confi-teor	<i>izpo-vuede</i>	<i>ispo-věde</i>	confi-teor
<i>vuez</i>	<i>vues</i>	omne	<i>vuez</i>	<i>vъs</i>	omne	<i>vuez</i>	<i>vъs</i>	omne
<i>moi</i>	<i>moj</i>	meum	<i>moi</i>	<i>moj</i>	meum	<i>moj</i>	<i>moj</i>	meum
<i>greh.</i>	<i>gréh.</i>	<i>peccatum.</i>	<i>greh.</i>	<i>gréh.</i>	peccatum.	<i>greh.</i>	<i>gréh.</i>	peccatum.

Kopitar se je pri latinskem prevodu v veliki meri držal Vodnika, predlagal je pretežno le stilistične spremembe (to bi si naši latinisti zdaj lahko podrobneje ogledali). Kopitarjeve podčrtne opombe k BS I so redke. Tako npr. napačno razlaga obliko *izpouvede*: nam. -em, v cir. *ispověde*); nadalje cirilsko *urod'en*: češ da je *a* nam. širokega *o*; *činištvě*: pač *nečistve*; Nahtigal: »Brati je *šaničtve* vesi (ali ves zaradi. cir. 'vlačugar'); *nedela*: češ da je morda za *nedele*; *veš, ouže, porončo*, (opozorilo na rinezem, vendar ne tudi v BS II), *poč-tenih* 'recensitis'?, *vəzzoveš*: v »zelo verjetno *vy euch, vobis*«. Pisal je še *o dьn, kь bogu, mьska, se, me, te, jest/je, člověk*. Na koncu je od »bolj seznanjenih poznavalcev nemške cerkvene zgodovine zaželel, da ne bi prezrli tiskanih ali rokopisnih obrazcev te vrste v nemških knjižnicah.¹⁰ Ta epizoda z objavo v bistvu Vodnikove obravnave BS, znane tudi Dobrovskemu (kje pa je, če je obstajala, Zupanova?), meče svojo luč na preraznovrstno zaposlenega Kopitarja, ki kakor da je za svoje delovanje potreboval neko simbiozno razmerje

⁹ Spet v navadni latinici.

¹⁰ Vostokov 1827 je res iz Goldasta Rerum Alamanicorum, zv. II, 2. del, str. 134 in 155, prinesel dva podobna spovedna obrazca v nemščini, z latinskim prevodom, n. m. 24–26.

s kom drugim. Glede zadnjega je prav značilno njegovo delo z Vukom, ki je pripeljalo do monumentalnega rezultata, kakor ga predstavlja Vukov slovar.¹¹

Zaradi Kopitarjeve neodločnosti Slovenci torej nismo prvi izdali vseh treh spomenikov, ampak samo prvega, in še tega ne v tisti, tudi vsebinsko in obsegovno zadostni obliki, kakor bi BS gotovo bili zaslužili. (V bistvu je tako ostalo vse do danes, če primerjamo Kos-Ramovševo izdajo z npr. že Köppenovo, nikar šele Vondrakovo.)

III

21. 11. 1824 je Kopitar obvestil Dobrovskega (508), da mu je Köppen predlagal, da bi »svoja pojasnila münchenskih slavik izdal skupaj z njim« v Rusiji. Quid tu ad haec /Kaj ti k temu/?«

Odziva na to mesto pri Dobrovškem nismo našli, in o BS je pri Kopitarju govor v dopisu »Mojster« šele 14. maja 1825 (516–517). Tu se Kopitar dotika Dobrovskega misli, da ima stara cerkvena slovanščina svoj izvor v »bolgarskosrbsko-makedonskem narečju«: »Očitno hočete stvar samo še bolj zamešati! Toliko strožje vztrajam pri distinctio temporum /razločevanju časa/. Pro domo mea /za svojo stvar/ se sicer bojujem, toda s čisto vestjo – in ne kot nevednež. Če sedaj zanikate nemštvo besed *crky, krstъ, oltarъ, mnixъ, postъ, goneznu, stolъ, rimъ, oupvati, penez*, ker Vas ženira /.../ Samo še /tega čakam/, da – če tega še niste že storili – Münchenske odlomke proglasite za nekarantanske, ker je v njih *ize* namesto *ktir* itd. /.../« Tu se je Kopitar tudi upiral visokostni obravnavi sebe s strani Dobrovskega. Naj ga kar (četudi anonimno) kritizira: »Ampak samo utemeljitve, ne izreki s stališča moči, ki se vsako leto spreminjajo!« Ob tem Kopitar Dobrovškemu zagotavlja svojo »najbolj nesebično ljubezen« med vsemi njegovimi učenci (Jünger). Hkrati pa mimogrede vprašuje, ali je »Köppenu razložil münchenske stvari«.

V zvezi s Köppenom:

6. dec. 1824 je Dobrovski Köppnu pisal (672): »Brižinski odlomki ali sestavki so menda iz 11. stoletja. Kar sem prejel v Vašem zadnjem pismu, sta le dva (5 listov v 4.). Ali torej Homilije (tretji sestavek) ne boste posneli /.../ Ali ste odlomke dali kopirati v Münchenu ali Vam je go. Kopitar na Dunaju izročil svoj faksimile. Kako je v 17. zv. Wien. Ann. tisti en sestavek pojasnjeval, pač veste. Vendar je *izpovuede* pravilno, rabi se kot 1. oseba, celo še pri Čehih. *nedela* je roditelj /.../, *poštenih* je toliko kot 'enumeratis' /tj./ 'našteti grehov', *use ze da* – ne 'imo', ampak 'jam' ali 'ubi'. Morda bi bil moral prepisovalec (stari) pisati *ise*, tj. 'qui' namesto *use*. v *uzmazi* in v *zinistue* mi ni razumljivo.« (Köppen je to pisanje prejel šele marca 1826.)

27. apr. 1825 Kopitar (Köppen pisal 4. m. i. l.) Köppenu (684): »Moja frisingensia so še čisto nespopolnjena (pas encore entamés), izjema je v oc/eni/ obravnavani. Tudi sedaj jih nimam časa obravnavati. Raje Vam privoščim slavo izdaje, in Vas po vrhu še napovem in vsekakor ocenim.«¹² In že 15. sept. (688): »Ali Vostokova Slovnica kmalu izide? In Vaši

¹¹ Prim. moj prikaz tega razmerja: Kopitar in Dobrovsky o Vuku Karadžiću, SR 35 (1987), 335–350.

¹² V tem Kop. je zanimivo mesto (684), iz katerega se vidi, da je Kopitar skupaj z Dobrovškim opi-

stari kodeksi? Brižinski odlomek torej nimam ves iz Vašega faksimila? Imam ga pa sam, in Vas bom, če mi svojega ne kompletirate, prav grajal.« In 20. apr. (697) (Köppen 21. apr. 1826) Kopitar govori o panonskosti stare cerkvene slovanščine: »Za panonskost stsl. cerkvenega jezika me ni strah niti najmanj, tudi proti Dobrovskemu ne. Vsak dan se množijo dokazi; celo Vaš *цѣсарь, cesarъ* /.../. Toda samo začelo se je stsl. slovstvo v Panoniji pod Metododom; po njegovi smrti se je nadaljevalo v Bolgariji, ne brez vpliva nove domovine.«

Pred tem se je 14. jan. 1826 (676–677) Dobrovski pri Köppenu (ta je dopis prejel 6. feb. i. l.) zanimal, ali bodo faksimili kmalu izšli: »Brez svojega prepisa, ki sem si ga napravil v Münchenu, ne bi mogel vsega brati. O tem ste morali moje pismo že zdavnaj prejeti. Lažji sestavek je sedaj pač pojasnjen, težjega pa se niti Kranjci še ne upajo lotiti. Zamenjavanje samoglasnikov *o* in *u* je čisto kranjsko.«

21. avg. 1826 (554) Kopitar Dobrovskemu: »Münchenski odlomki v tem prepisu pač niso starejši od 10. stoletja, toda prvotvorjeni so prej, eo ipso et re ipsa teste /po tvojem in stvarnem pričevanju/ kakor slovanski psalter in druga ciriliana. – Kako pa si razlagate epentetski *d* v teh odlomkih? de his respondeas, rogo /o tem mi odgovori prosim!«

In 26. avg. (555): »Za münchenski odlomek npr. ste sami nekoč izjavili, da v prvi tvorbi pripada 8. stoletju, torej /bi bil/ predcirilski; sed alius si idem dicat, crucifige /toda reci to kdo drug: križaj ga!/, ker quod licet Tibi Jovi, non licet bovi? /kar se Tebi Jupitru spodobi, se ne spodobi volu/? Lepo! –«

7. sept. 1826 Dobrovski Kopitarju (558) glede začetkov slovanskega cirilometodijskega pismenstva: »Midva, ker v tem vsak od naju hodi svojo pot, še vnaprej v raznem ne bova enega mnenja. Tako glede starih Brižinskih odlomkov. O epentetičnem *d* se bom poučil, kakor hitro mi boste imenovali mesta ali besede, kjer se pojavlja.«

12. nov. 1826 (563) Kopitar Dobrovskemu odločno: »Moram in hočem končno izdati Münchenske odlomke, ki so jih Rusi dovolj slabo litografirali, pa ne razložili. Dabitur et tibi debitus primus honor /Tudi tebi bo dana dolžna prva hvala!« Tu je Dobrovskemu predložil v presojo »domnevne bohemizme«. *uvignan, modlim se, i nam se modliti, vzedli, bratria* (in drugo iz tega), *muslite, razil/rafite*, nakar je vpraševal še o *neimoki, I bzzredu Zemirt, mirzene, zesti ih pigem*: singen oder trinken /peti ali piti?/, *balouvanige*; bali: »scio /vem!«; *zpitne rote*: »iz *zpjat* retro?« »Meineid /kriva prisega!«, *slzna telese*: »lacrimosum corpus ali lacrimas. »Za *mirzene* se je spraševal, ali tu ne manjka glagol. Končno je sledila še opomba, da so Freisinžani imeli župnije to stran Donave na Koroškem, v Avstriji in Istri, pa še v Kremsu in Enzensdorfu: »/T/orej se smejo troji Slovani ravsati za te odlomke: Karantanci, Srbi (= Hrvati) in – Čehi.«

Dobrovski je obširno odgovarjal že čez 5 dni (17. nov. 1826) (564–568) in nato je do vključno januarja 1827 sledilo še več pisem, ki so obširneje obravnavala to problematiko. Kopitar je bil sedaj v časovni stiski pred Rusi, Dobrovski ga je prijateljsko podpiral, da bi jih morda vendarle še prehitel.

Tako mu je 17. nov. 1826 (564) že uvodoma zapisal: »Veseli me nenavadno, da hočete končno z dragocenimi odlomki, ki gotovo pripadajo Vašemu in tesno sorodnim narečjem, priti

soval »vsa naša slavica« v Institutiones. In (683): »Vaš *bratrъ* mi je neprecenljiv, kakor tudi še sam nisem gotov, da bi Münchenski odlomki pripadali ravno nam. V zgodovini donavskih Slovanov IX. stol. je še veliko temnega, in Dobrovsky je pogosto preveč komoden, medtem ko je pri bohemikah prekritičen. Našim mnogim ljubiteljem manjka središča.«

na dan, še preden jih bodo s svojo juho prelili Rusi. /.../ Mi Čehi ne moremo imeti pretenzij do njih, ne glede na navidezne bohemizme.« Tako je glede predpone *vi-* menil, da je znana tudi južnim Slovanom, kakor je *iz-* na vsem severu, in pri tem opozarja na glagolske knjige (*vihititi*, *vikrikni*, *vikazale*, *visvetiti*); »račiti imajo Rusi /.../, Poljaki; *glagoliti* /.../ *Modliti se* še prav lahko da sliši na Koroškem. Pojav, ki ni bolj tuj kot rinezem, ki se tudi pojavlja v /bržijskih/ odlomkih«; za *sedli* (kjer je *d* korenski, ne vrivni) meni tudi, da je bil prvotno vseslovanski, pri tem pa opozarja na rusko *sem* iz *sedm*, pri *bratr* opozarja na Gutsmana; *muslite* da je *myslite*; za *ton* pove, da je sedaj le pri Lužiških Srbih, »toda odlomki niso lužiškosrbski«.

Nato daje obvestila na Kopitarjeva vprašanja: »*neimoki* (*k* = Ψ ali ilir. *ch*, *h*) »so 'bolezni'«; »*bzzredu zemirt*; 'intempestiva, improvissa mors' /neugodna, nepredvidena smrt/«, brati je treba *bezredu*, kar primerja s *prie reda* oz. *prévred* na Koroškem za 'zu früh /prezgodaj/', *Mirzene* mu je *mirzenje*; *pigem*: »prej *peti* kot *piti*«; *Bali*: 'zdravnik'; *balouvanige*: 'zdravljenje'; *zpitnih rotah*: »morda prisege pri popivanju«, Dobrovski bi raje bral *zbitne*, torej 'odvečne'; *slzna teleze*: pač *slz* na *teleze*; *izco*: ne *išču*; *neprijaznin*: v glagolskih knjigah je to pridevnik; *vzinifŕve*: u *znizistvę* = *nečistvo*, *znečistvo*; *modlim*; v *zezarstuo fuoge*: prav bi bilo *jego/jega*; pri besedi *sin* je v češčini množina »raje *synkove* kakor *syncik*; *ot/od*, *natrovu-echu*: *nasytiti*; rinezmi: *malo-mogoncka* (*cka* = Ψ a, *cha*); *vuensih*, *poronszo*; *sunt* = *sū*; *vuerun* = *verū*.

Iz pisma se vidi, da je bilo Dobrovskega zamikalo, da bi izdal BS, saj je imel za njihove jezikovne posebnosti toliko razlag in znanja. Kopitarju je ponudil, da bi BS izdal pri njih v Pragi: »Češ(ka) druž(ba) bo zelo dobro sprejela, če jo hočete počastiti s svojim spisom. Na naslednji seji bom to omenil. Samo ne smete dolgo odlašati. Sicer Vas kdo prehitil.«

21. nov. 1826 je Dobrovski (568) za BS najprej predlagal naslednjo razporeditev: III, I, II, zadnji mu »resnično bohemizira«. Sedaj BS II veže na lužiško ozemlje [Boso], od koder naj bi došel na Češko, šele od tu pa dalje h Karantancem: »Čeh ga je spremenil po svojem narečju in Slovenec spet po svojem, kakor se mu je zdelo potrebno.« /.../ » Oba slovensko-hrvaška /tj. BS I in III/ sta obstajala pač že 950 ali celo 900«, pisca pa da sta bila različna. To svoje mnenje Dobrovski podpira z njunimi nasprotnjivimi poimenovanji, kakor so (569): *zaccnnik* – *vuernik*, *vuolu* ili *nevuolu* – *nudmi* ili *lubmi*, *bde* – *nespe*, *vtatbinah* – *tatbe*, *poftedifŕi*, *-go* – *-ga* (za *tatbina* ga zanima, ali jo imajo Hrvati), *tatva* v II; ima svoje misli o Kopitarjevi razlagi oblike *glagolite*; *izpowede* ni pisna napaka; *zuetemu creztu* bi raje prevedel *sancto Johanni Baptistae* /sv. Janezu Krstniku/, ker »confiteor christo /spovem se Kristusu/ ni liturgično«; *beusi*: *byvšŕi*, ne *běvšŕi*; *pot den* = *po t' den*; *ese*: ni *ježe*, ampak *eže* (»kakor *en*, *eden*«); *vuuraken* ni »natus, ampak editus, redditus v'vrašččen«, ¹³ *vzinistve* je »upisano za *nizistve*«; *emufe* = pač *jemuže*, cf. *jemu*; *eŕe kot* v češ. *geŕstě*; *vpoglagolani* = 'obtreactionibus, criminationibus', ne 'sermonibus', češ. »pomluva, pomlujanj, dobesedno Nachrede« /obrekovanje, sumničenje; ogovarjanje/opravljanje/; prav je rod. *nedela*; *ni zu-eta vuecera*: »Čehi ga imenujejo še *ŕwat wečerk*; *protiuo* (starejše) – *protiw*; skoraj da se je bralo *ves*, ne *veš*; »*poronso*; rinezem je precej gnusen v mojih ušesih, izdaja površen izgovor; *Poruso* v starejšem obrazcu je pač boljše, čeprav ima Vaš *o* za *u* na koncu«; *iacofe* = *ikofe*, torej ne *jako*; *sunt*, *vuerun* mu je upis za *-uu-*; *mo* za *moiu* »je pač novejšek; ne *prŕide*, ampak *pride*; *tvoimi* – *tuima*, prav *tuoma*; v *ŕe* ni *uže*, "raje *vse*, totum, ganz" *vuecfne* ni

¹³ »ilir. uvračen.«

večno; *uzpitnih rotah*: 'sodne prisege' (menda Hankovo mnenje), Dobrovski sedaj povezuje s *piti*; *bzzredu* da Kopitarju ne ustreza, tudi Dobrovskemu ne, morda *pozzredu* 'po zapovedi /božji/'; *neimoki* = *i nemoki*; *boido* = *poidiú za poidoše*; *nicze*: morda *wizte* 'glejte'.

Dobrovski je tudi svetoval (569), naj Kopitar namesto cirilice izbere latinico, »nemara vašo kranjsko navadno metodo, in samo v sili pritegne cirilsko«. Cirilico ali rusico (572) naj bi, po potrebi, uporabljal za identifikacijo glasov, da bi se ločil njih zapis od zapisa črk. – Tudi slovar k BS (zanj daje precej natančna navodila) si je Dobrovski želel poseben za pridigo, za obe spovedi pa bi bil lahko tudi skupen (572). Ob iztočnici naj bi bile navedene vse oblike, npr.: *moi* – *mega*, *moiu*, *mo* itd. Glede BS II naj povemo še, da ga Dobrovski (571/2) imenuje »Bosova pridiga«.

V odgovoru na to pismo (19. dec. 1826) se Kopitar Dobrovskemu zahvaljuje za »velikodušni odstop /obvestil o BS/ in za udeležbo (pomoč) pri izdaji Frisingenzij«, nato pa: po pisanju Köppena da je Vostokov pri ruski cenzuri "v Petersburgu o tem /tj. o BS/ nekaj vložil, kar pa še ni bilo rešeno. Vidite torej, da lahko še končam in – dodajam – /tudi/ bom«. In dalje (v lat.): »Vendar me samo to muči, če nisi ti tem barabam pomagal pri razlagi naših stvari. Razen tebe se ne bojim nikogar! O tem mi po pravici povej, kaj si storil, pa ne kakor da bi /jaz/ imel pravico do tvoje sodbe, temveč /zato/, da bi stvar poznal.« (572/573)

Na to se je Dobrovski odzval 2. dec. 1826 (575): »Sedaj pač vidite, da sem skozi sestavke šel znova šele, ko ste me Vi pozvali k temu, in da bi Vam ustregel, pri tem pa pač marsikaj odkril šele zdaj, česar Rusom sploh nisem mogel sporočiti, tudi ko bi bil to hotel storiti. Nekaterih stvari sem se po vrhu dotaknil v pismu Köppenu /.../ Kaj pomembnejšega K. od mene ni zvedel. Ne boste torej pozni, če ne boste dolgo mudili. Samo jaz bi Vas prehitel, sicer pač nihče.« V tem pismu se je Dobrovski dotaknil še nekaterih mest v BS: *zpitni*; morda 'fratis /zaman/'; *neprijazni*; *treba*: je torej 'žrtev'; *lichu*: 'supervacaneum, liše, mehr, darüber /več, čez/'; *vi*; *mirzene*: mu ni več samostalnik oz. »glagolnik«; v *činitve*: od *činiti*, vendar je to upisano.

7. dec. 1826 je Kopitar Dobrovskemu predložil nova vprašanja in svoje predloge za njihovo rešitev (577). Najprej mu je težko umeti, od kod naj bi *ispiti* dobilo pomen 'zaman'. Stvari, po katerih je na novo spraševal, je 19: (1) kako brati *nikoligeje*; (2) *Ibzz redu*: s pomenskega stališča v konkretnem besedilnem mestu; (3) *narečemze*: sedanjik ali prihodnjik?; (4) *efe* = *ježe* = *tò* (grško) = *si*?; (5) *choi fe ih* = *choihfe*; (6) ločilo za *nenuist*; (7) *priuuae* = *pervě* 'prius /prej/'; (8) *a bosiu* /volju/ ali *bosia*?; (9) *tigese* /.../: kot *trije*; in zakaj *gospodi* vendar v rod. *gospoda*; (10) *Tage dela* = *take dela*?; (11) *pozzekacho*: 'so obiskovali?'; (12) *dosdani tamoge vzedli* = *donec nos ibi* /dokler nas ne tam/ – *naseli* – *sedli*: »brez dvoma čeh. za *vseli*«; (13) *Ibbgeni* /.../ od *sodnika*?; (14) *chisto* = *kyždo*?; (19) *prinizse* *ogni*?; in še: *eche* = *eče*? *ako*? – »En tibi /tu so/ vsi moji dvomi. Mojo zahvalo videbis ipse /boš sam videl/. – Da sta se obe veji /tj. severna in južna slovanska/ okrog l. 1000 in prej dotikali od Innichena do Passaua na Donavi, nihče ne dvomi: od tod naši čehizmi ali Vaši krajnizmi. /V lat./: Želim si o teh mejah tudi Tvoje misli.«

Odgovor Dobrovskega (med 7. dec in 29. dec.), po vrsti: (1) *nikoliže*; (2) *po redu* 'po zapovedi (božji)' oz. 'in končno, in po vrsti'; (3) *prih/odnjik*; (4) sedaj gr. *tò*, sedaj *Quod /ker/*; (5) *koichfe* = *koichže*; (6) *efe nenavizt*: 'kot sovraštvo'; *mirzene* = *mirzim*; (7) *prvėje* 'prius /prej/'; (8) *volju/čest*; (9) *tiježe* = *tiiže/tije*; *gospoda* pač odstopanje; (10) *taja*; (11) od *posetiti*; (12) morda *dažd*, *tamof*, *vzedli* 'ut sedeamus /da bi sedeli/' in potem pa *tuoge*; (13) 'vocati et compulsi, angetrieben /pozvani in siljeni, siljeni/'; (14) *kiždo*; (15) et adhunc /in k temu/ ali

da *myslite*; (16) *ton* = *ten*, slovenščini neprilagojeno; (17) *zavechati*, (18) *predniki*; (19) *nizfe ogni*: 'pri gorečem, vročem ognji'; *eche* = 'si, wenn /če/' – *ispiti*: ni jasno, ali od Cirila. Tu je spet tudi drugo mnenje o drugačnosti BS II: »Ta pridiga je pač lahko prišla iz Bamberga, kjer je bilo Lužiških Srbov, na Koroško.« (579). »V vsem poteku in tonu pridige se vidi, da je pripadala čisto drugi deželi (prvotno, pred predelavo) kot druga dva sestavka, ki sta med seboj sorodnejša, čeprav besedo *confessor* neenako prevajata in na *izpovednik* nobeden ni prišel« (579–580) *Ispiti* je pač iz korena *pyt-*. Govora je tudi o Kopitarjevi posvetitvi dela češkemu Učenemu društvu (tako še 581); dovolj nečastni pogoji za Kopitarja.

Iz tega pisanja Dobrovskega se vidi, da je Kopitar na izdajo BS mislil najresneje, saj je že spraševal za pogoje, pod katerimi bi njih izdajo lahko posvetil češki učeni družbi. Podrobnejše stvari o tem zvemo še iz pisma »Mojstru« 5. jan. 1827 (582): »Najprej mislim v Jahrbücher izdati ostanek treh freisingenzij /tj. BS II in III/, samo besedilo in lat. prevod, hkrati pa posebej celoto z bogatejšim komentarjem, slovarjem itd., posvečeno Vam.« Tu tudi deloma oporeka nekaterim rešitvam Dobrovskega (češ da ta ne upošteva dovolj sobesedila), oz. sprašuje še dodatno.

Dobrovskega razlagi *dodaj ny*, ker da je bolje *dože da ny*; *vsedli*: donec nos collocet /dokler nas ne posadi/. Tudi mu ni ugajala Dobrovskega misel o »prenarečenju« (metadialektizaciji); kako umeti *sredъ* za 'statutum'; ali je dopustna pisava *koi že ich*; *mirzim* se ne ujema s sledečim; ni zadovoljen z *nizfe ogni* (»kateri sklon je *nizfe*«), morda *nizce*: »nizki, majhen ogenj, igne lento«.

Med tem je (15. dec. 1826) Dobrovski sporočil Köppenu (678) – Köppen prejel 3. jan. 1827: »Sedaj smo /verjetno: sva/ v stiski z razlago Münchenskih slovanskih sestavkov, od katerih Vam dolgujemo hvalo za faksimile. Gospod Kopitar jih bo komentiral in prav kmalu izdal. Precej vse je iz njih izvlečeno, ostalo je le nekaj besedi, ki morajo biti zapisane. Ti obrazci so najmanj 20 do 30 ali tudi 50 let starejši kot Ostromirov evangelistarij.« Ne vemo, ali je bilo Dobrovskemu res potrebno o tedanjih Kopitarjevih prizadevanjih za izdajo BS sporočati Köppenu.

Odgovor Dobrovskega na Kopitarjevo pismo je sledil že 9. jan. 1827 (584). Dobrovski je bil zaradi Kopitarjevega ugovora upravičeno prizadet: »Da Vam moja pomoč ne zadošča (v nekaterih stvareh), mi je žal, in rad bi videl, da bi kdo drug bolje zadel. Da bi se premalo gledalo na tisto, kar naj bi bilo spodaj in kar naj bi sledilo (utpote parum curans, quid antecedit, quid sequatur), pa si vendar ne bi rad dal očitati.« – In razlage: *dof da* mu je sedaj *dožidaj ny*, torej: *Gospod, počakaj nas tam, kjer bomo sedli v tvoje kraljestvo*. Govori še o *sred*, ki da je lahko tudi *ordinatio*, *dispositio* /odredba, razporedba/; *koi že ih* mu je kot v hebrejščini; *prinizse ogni* razlaga z lužiščino, tako tudi *nemoči*.

12. jan. 1827 (586–589) in naprej je Kopitar spet in spet spraševal svojega mentorja o BS: (a) *sveti crezt* I, *sveti cruz* II = Krist?; (b) *praudni*, nam. *pravednyj*; (c) *vuuraken*: *vračen* »menda vendar ne frater conversus 'spreobrnjeni brat'«; (d) *vuzmazi*: 'čez mero?'; (e) *poglagolanie*: »imate prav«; (f) »*mega za mojega*, ne *inega*«; (g) *crestu*: »Krist all krst«; (h) *mo dušu*: *za moju?*, *me délo*, *tuo milost*; (i) *neimoki*: 'nec habentes ex ordine mortem /niti ne boste umrli po redu?';¹⁴ (k) *pagi*: »vendar *paki*«, in zakaj potem ne tudi *tage déla*; (l) *nizce*: Metelko bi bral 'nihče' (*nišče*). In še kaj: »Kaj pravite k dovršilnikom *natrovechu* in nato še k drugemu takemu; torej z *ibbgeni* ni kaj početi?; kako bi razložili *da ctomu dini*

¹⁴ Ta pomen potrjuje še z drugimi navedki in vzporednostmi.

finzi muzlite ide; (v lat.) »kako je z ločili in ali to razumete; spodobi se, da učenec vpraša učitelja«. Nejasna mu je glasovnost Dobrovskega oblike *nizs*; ali *bosi rabe* za *raby*; *moki*: »pač *moći*, in sicer relikvije«; »*gospodi* bi lahko bil tudi dajalnik«.

Bolj ali manj strnjeno pisanje o BS se nadaljuje do 19. feb. 1827. 26. jan. 1827 (590–591) je »mojstru« pisal o *tnahu*, na kar Dobrovski odgovarja že 30. istega meseca (obširno o *tnahu*), k čemur se Kopitar vrača 5. 2. 1827 (594), Dobrovski pa spet o istem 11. 2. 1827 (596), Kop. končno še 19. 11. (598).

Kopitar je to nekako končal s povedjo: »Sed quis ultra Dobrovium /Toda kdo nad Dobrovskim!/ ali tudi le »Quis ut Dobrovius /Kdo kakor Dobrovski./«

Prvi naslednji glas je šele 15. aprila 1828; sporoča Kopitar Dobrovskemu (603), da se je v Passauu našlo gradivo »iz dokumentov zgodovine 200 let pred Karlom Velikim«: »Torej morajo /m/oja karantanika na to najdbo počakati.« – V pismu, ki ga je Köppen prejel 7. nov. 1827, mu je Dobrovski (ki je bil »v 74. letu«), podal (682) tudi naslednje mesto: »Vaših zglede (specimina) besedil se veselim, posebno pojasnil Brižinskih spomenikov Vostokova, na čemer je to zimo delal tudi Kopitar, me prav pogosto izpraševal, in Vas želel prehiteti. Sedaj bomo videli, kdo je zadel, najbolje.« – Dobrovski se torej ni ravno vezal na Kopitarja.

V tem pa se je bilo že zgodilo 1827, česar si Kopitar vsekakor ni želel: v Rusiji je izšla Köppen-Vostokova izdaja Brižinskih spomenikov: *Sobranie slovenskihъ, pamjatnikovъ naxodjaščihsja vně Rossii, Kniga I^a, Pamjatniki sobrannye vъ Germanii, I, V Minxeně (1–20, Köppen), Grammatičeskija objasnenija na tri statъji Freizingenskoj rukopisi, Soč. A. V. (21–86), Bakrorezi (IX str. od Köppena).*

Ker je bil med tem BS I izdal že Metelko, je zanimivo pogledati, kako je glede na Kopitarjev prevod 1822 on razložil težka mesta tega spomenika: *izpověde*: moralo bi biti *izpovědem*; *krăstu*: Christo; *krilatcem*: alitibus/angelis (Angelis); *selom*: legatis/apostolis (Apostolis); *věrnikom*: confessoribus (credentibus); *rabe*: serve; *bevši*: qui fui; *pakъ*: atque; po *tъ dъn*, po *ńeže*: post diem post quem); *urožen*: innatus; *krăščen*; *vъ uzmazi*: in intemperantia (in spucitia) /umazanem govorjenju/; *vъ činistvě*: in impuditia (facto /dejanju/); *vъ poglagolanji*: in loquendo (in colloquio); *ne spasal*: non servavi; *sveta večera*: sacrum vesperum (sanctam vesperam), *vešlves*: (veš); *se mil tvorju*: tibi me humilio (dolorem feci); *pôstnъh*: jejunium (recensitis); *jakože*: et si; *uže*: *iže*; *imo*: qui; *v moku*: in supplicium (est passus); *večne*: večno; zmeraj tudi tip *věčnъj* (večni) (kakor Kopitar 1822).

(Zelo zanimivo je, da je Kopitar pozneje (1836) Brižinski izvornik najprej prepisal v latinično, le da jo je izpopolnil s cirilskimi črkami za šumevce (*š, ž, ć, đ*), za *c* in *h*, za *jeri* in *jat* ter za oba nosnika in polglasnika, pisal pa je tudi *s* in *z* za /s/ in /z/. *Jeri* je pisal sistemsko, kjer mu zgodovinsko gre mesto, prav tako *jer* in *jor* ter *ę* in *ę*; seveda ni pisal *i-e*, ampak *je*.)

Vostokovov glasovni zapis BS »z ruskimi črkami po pravopisu izvornika« ni sprejel *jerija* in *jata*, tudi ne polglasnika in ne nosnikov, za svetli samoglasnik *i* je pisal *и*, le pred *и*, *e* je pisal *і* z *і*, *tj. иі (marii, božiem)*, kolikor mu to ni bil kar /j/ pred samoglasnikom (*veriču, ie, pomniu*). Zvočnik /j/ je sicer pisal z *й* (*vinepravdneŭ*), z ligaturo (*volko – tvorіu*), beležil seveda rinezem (*venčih*), pisal *liubo*, glas /č/ je pisal s *h* (*vuuračen*), in uporabljal *ψ* (*kriščen*).

Vostokovov prepis »s cirilskimi črkami po najstarejšem cerkvenoslovanskem pravopisu« je izrecno, tj. z navedbo po Vostokovu, v GC prevzel tudi Kopitar (o čemer več na svojem mestu).

Kako je Vostokov prevajal težka mesta, najlaže ugotovimo iz njegovega Abecednega pregleda »rečenij«, ki se srečujejo v slovanskih sestavkih Brižinskega rokopisa in njihove razlage (str. 47–84): *balī* III – vrač; *balouvanige* III – vračevanje; *bzzredu* III – ne po vrsti, nenadno?; *bgeni* III – biti; *uzniciftve* II – v nečistosti? ali pa 'v ničemnem prebijanju časa, v praznorečju, v praznosti'; *vzedli* III – vseli; *vuuraken* I – vrojen; *vziniftue* I – gl. vzničistve; *zaglagolo* II – od-; *ide* III = kakor, kolikor; *imugi* III – morda kot v I *neimoki*; *chifto* III – ne ve mu pomena; *comufdo* II – isto; *creztu* I – verjetno Baptisma (drugo branje da ima Kopitar); *cruz* III – criftuz?; *lizi* – ali; *nebo* III – češ. *neb*; *neimoći* – i nemošči... To nam zadostuj, ker bi bilo vse naštetih preveč.

Pri razlagi pomenov Vostokov v glavnem ne presega Kopitarja, tudi v ugotavljanju realne glasovne podobe rečenij ne. Za primer lahko vzamemo *vzniftue* I oz. *uzniciftve* II, kjer navaja Kopitarjevo *vъ činistvě*; sam Vostokov predlaga tudi *vъ zničstvě/ničstvě* 'vъ ničtožnom provožděni vremenī, vъrustoslovīi, vъprazdnosti'. Po mojem je prav na podlagi I brati v *čīnīstvě*, pri čemer čin- pomeni 'čarovništvo': Prim. Vasmer, ESRJ, IV, *čin /.../ činiti /.../ sh. /.../ delat', soveršat', koldovat'* (naše poudarjanje; *zlasti pa Bezljaj, ESSJ I*, čin: »Pomene kakor *učiniti komu* 'uročiti, začarati', tudi *načiniti koga* (Krn), *začiniti komu* najdemo tudi v drugih slovanskih jezikih, prim. sbh. *čīni* (f. pl.) 'čari, uroki', stp. *czynić* 'uročiti' /.../«

Vostokov marsičesa iz slovenščine tudi ni poznal, zato je kake izraze iz BS slovenščini prepogosto odtujeval: tako bi bilo že pri *balī* mogoče opozoriti na slov. *baj-ati* ali *vrač* (ki jih za slovenščino ne omenja); nadalje ne omenja za slov. *bratr-* (pač pa češ. in slovaško, bolgarsko); pri *bože* ne omenja (ne pozna?) slov. *bore* (narečno npr. tudi *bormez*); podobno meni, da v slovenščini (»sedanjem kranjskem jeziku«) ni končnice *-e* za pridevniške besede srednjega spola ednine (pri *večne*); isto trdi za »predlog *vy*«, čeprav je mišljena predpona, ki pa je znana tudi pri nas na zahodu in še pri čakavcih; tudi pri *dl* (*vzedli* III) piše, »da so Slovani brižinske škofije pripadali k zahodnemu plemenu«, a imamo tudi mi še *dl*, in sicer ravno tudi pred glagolsko pripono *-i-* (*modliti*); sicer pa opozarja tudi (*vuuraken* I), »da raba črke *Ψ* ali *h* namesto *žd* ni povsem nenavadna tudi v cerkvenoslovanskem / jeziku« (navaja *neouro Ψšsensę*); *glagol* III je pripravljen pripisati Čehom, vendar: »V kranjščini so od tega korena ostale samo tvorjenke: *glagole* (akademija, učilišče), *glagolski* (akademski), kar ima od meni neznanu kod. (Pripombe k temu je bil dal še Vodnik, 1813); prim. še *daj*, kjer da je »*ždъ* spremenjen v *j* po lastnosti koroškega narečja«, čeprav je to značilnost vse slovenščine.

Vostokovova izdaja BS bi pri nas zaslužila monografsko obdelavo. Tu od zanimivega v zvezi s tem omenimo le še to in ono. Na str. 26 je govor o Kopitarjevem trudu za izdajo BS: »Učeni g. Kopitar je nameraval izdati Brižinske sestavke s potrebnimi zgodovinskimi in slovničnimi pojasnili (gl. zgoraj str. 4). Medtem pa je ustregel prošnji izdajatelja Slovenskih pamjatnikov, ki je v Münchenu dec. 1823 posnel tu predložene faksimile, pa so k njemu bila napisana ta slovnična pojasnila. Njihov pisec bo, ne spuščajoč se v tekmo z zgoraj imenovanim Kranjcem, vesel, če je s svojim trudom kolikor toliko olajšal raziskave g. Kopitarja, od katerega se je mogoče nadejati najzadovoljivejšega komentarja¹⁵ temu rokopisu.« Na str. 27: »Bralec bo iz /raznih prepisov BS/ videl, v čem je pravzaprav različnost

¹⁵ Nekak odziv na to mesto je v GC, kjer Kopitar skromnostno izjavlja, da je skoraj vse pojasnil Vostokov.

narečij, karantanskega (v katerem so ti sestavki pisani) in bolgarskega, v katerega so prevedene cerkvene knjige.« Omenjeno bodi še, da sta se Köppen in Vostokov držala zaporedja spomenikov, kakor ga je bil Dobrovski predlagal tudi Kopitarju, tj. I, III, II.

Vostokovova razlaga slovničnih lastnosti jezika BS je sorazmerno skopa (oblikoslovje), važno pa je opozorilo na »presenetljivo ujemanje« BS II s »Poučeniemъ na pamjatъ Sv. Apostola Marka« (česar pa po našem mnenju ni v tej meri, saj se bolj ali manj ujemajo le posamezna mesta). Za obe ti deli pa Vostokov (21) pripominja: »/S/til in način /v poučeniju/ se ne zdita, da sta grška«, kar je pozneje v GC citiral tudi Kopitar. Podani sta tudi nemški vzporednici spovedi (24–26).

Kopitarju torej kot »rojenemu Kranjcu in odličnemu filologu« ni pripadla »čast prve objave in pojasnitve« BS, kakor tudi bi mu to šlo »po vsej pravici«, kot se je o tem izražal Köppen (3): »Ker pa sam G. Kopitar ne samo ni nasprotoval tiskanju teh odlomkov v Rusiji, ampak je celo mene spodbujal k temu, sem se jih odločil izgrafirati in sem prosil Aleksandra Hristoforoviča Vostokova, kot najizvedenejšega našega strokovnjaka za Slovansko pismenstvo, da bi se lotil pojasnitve teh sestavkov.«

V dopisih z Dobrovskim ni najti neposrednih odmevov na že izdane BS Köppen-Vostokova. K našemu problemu zanimivo mesto je v Dobrovskega pismu Kopitarju z dne 28. jul. 1828. Na tem mestu (617) Dobrovski govori o mlajših Čehih, ki so se šli fabriciranje starožitnih besedil, takole: »Človečki, se zdi, čakajo le še na mojo smrt, da bi brez strahu spravljali na svet, kar se jim bo zljubilo. Zahrbtني H/anka/ sedaj pravi, da Janezovega odlomka ne izda iz spoštovanja moje sodbe. Misli, da pride čas, ko se bo to zgodilo ustrežneje, ne da bi bil v skrbeh za ugovor. – Sedaj pa bi bil čas, da svetu predstavite kranjske stare odlomke, pri čemer bi se dalo reči marsikaj o nespodobni vnetosti, da bi se na podlagi ponaredkov ponašali s starodavnostjo.« Na dan Marijinega rojstva 1828 beremo o tem še (620): »/T/oda očitna zarota čeških slovstvenih patriotov proti meni me v največji meri spravlja v slabo voljo.«

30. dec. 1828, tj. teden dni pred smrtjo (625), Dobrovski Kopitarju spet sporoča nekaj o BS: Gre za spovedni obrazec, »zasnovan ali prepisan na Moravskem. Še daleč ne tako star, kot Vaši kranjski, pa vendar star dovolj, da se lahko primerja. Jaz v sev/ernih/ narečjih ne poznam nobenega starejšega obrazca, brez katerih vendar niso mogli biti.« – Zadnja, po našem, vest v zvezi z BS pri Kopitarju, čeprav le posredna, je v njegovem pismu Köppenu (4. 5. 1829), dragemu prijatelju« (708–709): »Vostokovu sem poskušal pisati, toda odgovora nisem prejel. Abbé Dobrovski je od 6. jan. t. l. na boljšem svetu.«

IV

Kopitar je torej ostal sam, sam svoje slavistike gospodar, brez velikega, skoraj vsevednega Dobrovskega. In tedaj se je, tako rekoč v zadnjem desetletju svojega življenja, star petdeset let, kot znanstvenik – ki vendarle piše predvsem razprave – čudovito razcvetel. Kakor je zapisal Jagič po Legisu Glückseligu (Istočniki): »Leto 1836 je bilo, v katerem nam je Kopitar dal najdivnejši cvet svoje učenosti. S tem mislimo na mični foliant z njegovo znamenito, s po načinu patrističnih in drugih učnih spisov krščanskega srednjega veka opremljeno naslovno stranjo: Glagolita Clozianus, id est Codici glagolitici inter suos facile antiquissimi /.../ leipsanon (preostalih, grško) foliorum XII membraneorum /pergamentnih/, serva-

tum in bibliotheca III^{mi} Comitis Cloz Tridentini / Wien 1836, Gerold /.../ Jakob Grimm, Andreas Schmeller, Moritz Haupt, M. J. Fest, grof Castiglione, Šafarik in drugi so podali ukovite, priznanj polne ocene tega slavističnega dela mojstrskega, ki je nedvomno okras vsake javne ali zasebne knjižnice. V tej knjigi je Kopitarjev božanski duh /.../ (346–347). Jagičev komentar k tej biografiji, iz katerega je naše mesto: »/V/sebuje veliko podatkov, ne glede na panegirični ton.«

Tu seveda ne morem podrobno prikazati Kopitarjeve(-ih) izdaj(e) Brižinskih spomenikov: Saj bi morali podrobno primerjati izdajo BS I 1822 glede na Vodnikovo obdelavo BS I 1813, to izdajo pa tudi glede na Metelka 1825, pa seveda še z ozirom na Vostokova 1827 (nekaj tega smo že poskušali za BS I) ter glede na številna mesta v njegovem dopisovanju z Dobrovskim, kar pa smo zgoraj že obširno prikazali. Omejim naj se zato le na nekaj splošnejših pripomb in na kratko soočenje vseh izdaj BS I.

Kar se tiče razbora (tj. prepisa) izvirnega rokopisa v sodobno tiskovno latinično podobo, je treba reči, da se je Kopitar strogo držal načel diplomatičnosti, kolikor je to glede na drugačno prostorsko možnost Kopitarjeve izdaje v izvirniku in prepisu mogoče (celostranskost, večstolpčnost). S pokončnico je zaznamoval vrstice izvirnika, stavil sredinsko piko, ločevalna znamenja (za primer *miloztiuvi*). Namesto brezpičnega *i* v izvirniku pa je dal staviti *i* s piko (kakor je bil svoj čas storil že Vodnik): *miloztiúvi* (Köppen 2: *miloztiuvi* po Kop. 1822, kar je prevzel tudi Metelko 1825. (Ta spodrseljaj se je 1822 Kopitarju zgodil, čeprav je takrat imel tudi že posnetek izvirnika iz Münchena (po posredovanju, kot vemo, W. von Humboldta). Za uglasitev tega zapisa si je Kopitar, kot že povedano, latinico obogatil s črkami iz cirilice, tako da je na svoj način dopolnil metelčico, ki je bila tedaj pri nas že izgubila svojo uradno dopustnost.

Morfonološko je sprejel nasprotje med trdimi in mehкими samoglasniki (*ъ* in *ь*, *y* in *l*), med ustnimi in nosnimi (*o*, *e*, – *o*, *e*), čeprav je *ę* v nasprotju z *o* pisal samo tam, kjer je bil v BS odražen z »rinezdom«, pa tudi nasprotje med dvema ustničnima *e* in *o* (jat – etim. *e*, dolgi *o* – kratki *o*: *ě* – *e*, *ó* – *o*), t. i. zlogotvorni *r* pa je pisal s polglasnikom tudi za *r* (*съмьрт*, *крьсту*); prim. še *-ij* nam. *ji* (božji).

Glas jat je kdaj napačno pisal tudi za nosnik, npr. *světemu* (ne pa tudi za osnovnični *e* pri pridevniku, kar bi bil moral). Nasprotje po palataliziranosti zobnovenčnih zapornikov je podajal s *t* – *h* in *d* – *h*, hijata ni zapiral (*moj* – *božiem*), nalikovanja sičnikov na šumevce ni priznaval (*kreshen*). Pri tem ga ni nič motilo (kakor povedano), podati še Vostkovovo »preloženje kirillovskimi bukvami«, vendar z »rusškimi bukvami«. Zanimivo bi bilo glede uglasitve ustreznega učrkovanja primerjati vse te avtorje, vsaj na prvi povedi BS I.¹⁶

Vodnik 1813	Kopitar 1822	Metelko 1825	Vostokov 1827	Kopitar G.C. 1936
<i>Boshe</i>	<i>Bože</i>	<i>Bože</i>	<i>Bože</i>	<i>Bože</i>
<i>gofpodi</i>	<i>gospodi</i>	<i>gospodi,</i>	<i>gospodi</i>	<i>gospodi</i>
<i>milostjuvi,</i>	<i>milostivij,</i>	<i>milostivaj,</i>	<i>milostivi.</i>	<i>milostivy,</i>
<i>ozhe</i>	<i>otče</i>	<i>otče</i>	<i>otče</i>	<i>otče</i>
<i>boshe</i>	<i>bože,</i>	<i>bože,</i>	<i>bože.</i>	<i>bože!</i>
<i>tebe</i>	<i>tebě</i>	<i>tebě</i>	<i>tebe</i>	<i>Tebě</i>

¹⁶ Pri Vodniku so določene težave z *vu*.

Vodnik 1813	Kopitar 1822	Metelko 1825	Vostokov 1827	Kopitar G.C. 1936
<i>ispovuede</i>	<i>ispověde</i>	<i>ispověde</i>	<i>ispovede</i>	<i>ispovědě</i>
<i>vuef</i>	<i>vъs</i>	<i>vъs</i>	<i>ves</i>	<i>vъs</i>
<i>moj</i>	<i>moj</i>	<i>moj</i>	<i>moj</i>	<i>moj</i>
<i>gréh,</i>	<i>grěh.</i>	<i>grěh.</i>	<i>greh.</i>	<i>grěh.</i>
<i>i</i>	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I</i>
<i>ſvetemu</i>	<i>svetemu</i>	<i>svétemu</i>	<i>svetemu</i>	<i>světemu</i>
<i>Kreſtu</i>	<i>krъstu.</i>	<i>krestu.</i>	<i>krestu.</i>	<i>krъstu.</i>
<i>i</i>	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>I</i>	<i>i</i>
<i>ſvetej</i>	<i>svetej</i>	<i>svétěj</i>	<i>svetej</i>	<i>světej</i>
<i>Marii,</i>	<i>Marii.</i>	<i>marii.</i>	<i>marii</i>	<i>marii.</i>

K BS I

Kopitar je, potem ko je na splošno govoril o BS, vsakemu spomeniku dodal komentar (XLII–XLIV).

V pògovoru je najprej poročal o Dobrovskega misli o drugačni razporeditvi treh besedil, česar on ni sprejel, saj so se mu vsi spomeniki jezikovno skladali; torej je Kopitar zavrnil tudi t. i. čehiziranje in izvor od drugod (*ton, vygnan, modliti*), zadnja dva z opozorilom na Jarnikova obvestila o obstajanju *vi-* in *-dl-* v ziljščini. Tu je zavrnil tudi hrvaški izvor BS, ker da ni znano, da bi freisinška cerkev imela posesti tudi tam, pa tudi zaradi odraza za *q*, medtem ko je *č* nahajal tudi na Slovenskem (na področju Kranja, Kamnika, Ljubljane, v Kanalski dolini in morda še kje). (XLI)¹⁷

Nahajal je tudi stik med rokami latinsko in slovansko pisanega besedila v istem kodeksu, med drugim ga je videl tudi v mešanju črk *p* in *b* v besedilih obeh jezikov. Omenjal je tudi razliko v ločiljenju BS I in III nasproti II ter razložil štiri stolpce svojega prikaza besedil BS, namreč: (1) natančen prepis diagrafa, (2) svoj slovenski uglasitveni zapis, (3) zapis Vostokova in (4) spomenikov pravo razlago (v latinščini). Tu je tudi predstavil svojo obogatitev latinice s cirilskimi črkami za glasovni zapis BS.

V samem komentarju k BS I (XLII–XLIII) – tako pozneje tudi k BS II in III – pojasnjuje zlasti pomene besed, in sicer: (1) redka: da pomeni 'v svečanem in počasnem govoru ponavljano od ljudstva'; (2) tu je govor tudi o glasovni vrednosti črk *s* in *z*; (3) creztu: 'od Janeza Krstnika'; opozarja pa še na dalmatski *Krst* 'Kristus'; (4) crilatcem; (5) chokú: /č/, s pripombo, da *k* tu govorijo »makedonski Vlahi, ki hočejo govoriti srbsko (»ilirsko«)«; (6) ispověďn byti: že Vostokov »beichtig werden«; (7) beusi: premena z *e*; ni mislil na *beah*; (8) ón = /ún/ 'jene'; ob tem opozarja na BS III; (9) neprijemljoíci: ozki *o*, ki pa da ni zaznamovan v II 6 (vsekakor opozorilo na različna odraza vsaj za ene vrste *o* in za *q*); (10) vuuraken: /h/, čeprav sedaj »pri Kranjcih manj navaden glas« v primeri z /j/ za *dj*; tu omenja tak izgovor »celo Zagrebčanov, teh v bistvu najoddaljenejših Slovenov / Vindi«; omenja tudi Dobrovskega *vračen* 'redditus, editus' /prišedših komu, rojenih/; (11) *vúolo*: ni glagol (Vostokov), ampak orodnik; (12) *uzmazie*: iz nem. *ûz der mâze* /prim. moščansko *nezmašn*; (13) *uzinistve*: ne sprejerna mnenja Dobrovskega (*nečistvii* 'in impuditia'), tudi ne Šafarikovega *sničavъ* 'radoveden'; (14) *nedela*: češ da je *-a* iz *-e*, torej je

¹⁷ O mehkem č ipd. poroča tudi M. Čop v pravdi o metelčici.

im. lahko *nedelja*, čeprav imajo Korošci tudi m. sp. (*nedieu*); (14) creztu: 'krst, krščanska vera, Krist, Janez Krstnik'; (15) v úez: *vesb/veš*; (16) postenih: *št* se res tudi govori; (17) v úecsne: za silo bi se razumelo kot *večnā* iz *večnu* iz *večno*, sicer bi glede na današnje stanje menil, da je to »češko ali poljsko«; bolj verjetno se mu zdi, da je nastalo z zlitjem, in primerja *mé* iz *moje*; (18) *Esev iezt*: *v* = 'vy 'vam'.

KBS II.

(1) *Ecce: če* (kakor *že* iz *užè*, *še* iz *eščè*); (2) detd: 'prvi ded'; (3) te 'če – tedaj'; (4) bz-zredu: v nasprotju z Dobrovskim in Vostokovom bere kot *bezъ rědu* 'sine ordine'; (5) *pagi*: *g* je /k/, čeprav *g* drugače zaznamuje *j*; (6) Sotónin: *o* iz *a*, kakor še *pop* in *post* (vse iz nem.); (7) *treba*: 'žrtvovanje'; (8) rafzboi: prvotno da je bilo pisano *ui*, tako še pri *prestopam* prvotno zapisano *u* ter enako *o* za prvotni *u* v *krovvi*; (9) nizce teh del mirzene: po Vost. *ničъ že mърzněe*; morda *nišče* (po Metelku); (10) česti ich pijem: morda 'pojem' (bolg. *pejem*); (11) o nepomembnosti ločevalnih znamenj v BS; (12) o uspeli figuri ponavljanja; (13) *dos*: *dožb* ali *dože* (čeprav da Dobrovski tega ni odobral); (14) iskon: dokoni: ob tem da je bil Dobrovski navdušen; (15) izvvolenico: nato popravljeno v *-om*; (16) ibbgeni: Vost. *bьeni*, Dobr. *pobejeni*, Kop. *pojeni* (iz *poditi*), a Dobrovski da tega pač ne bi odobril; (17) slodjem: ne *-dej-*; (18) muzlitate: *u* pač nam. *ui*; (19) zveti cruz: *světi krъst*; (20) ton: ali gre to skupaj z *dl* (tj. za čehiziranje) ali pa je *to to ny* 'hoc nobis /to nam/' ali *to* z odvečnim *n*, ali *to on*, ali pa je *t* po upisu iz zgornje vrste, torej del besede *cruz(t)*; (21) pri nižše ogni: Vost. 'primaknjeni k ognju', Kop. *pri niscě ogni*; (22) vueron: ni *veruu* (kako je menil Dobrovski), temveč *un* za *q*; (23) b o ž i r a b a: govorniška raba.

KBS III

(1) *Ecce: če* (kakor *že* iz *užè*, *še* in *eščè*); (2) detd: 'prvi ded'; (3) te: 'če pač iz *pyt-*'; (3) o cerkvah, posvečenih sv. Lovrencu, ki da bi kazalo na mesto nastanka teh molitev, vendar je Lovrencev v Sloveniji veliko; (4) poštediši: opozarja na *-i* in na *št* za *šč* oz *šč*; (5) namenilnik *soditъ*.

Zatem si želi dobrega prevoda BS v »sodobno slovenščino (v najširšem smislu)« ali v različna sodobna notranjeavstrijska/slovanska podnarečja«. Tako je sam Kopitar v GC odbral določeno besedilo iz sv. pisma in ga za »današnje slovenje narečje« podal v naslednjih skupinah: 1. »lažihrvatsko, pravilneje slovensko zagrebško« (1651) oziroma 2. i »isto zagrebško« (1778), 3. blatnojezersko (Küzmič 1771); 4. »mursko, bližnje blaten-skemu« (Dajnko 1826); 5.–10. »kranjsko ali karantansko v ožjem pomenu« (Trubar 1557, Krelj 1567, Dalmatin 1584), koroško (Gutsman 1780, 1800), ljubljansko 1823, neznanega prevajalca po grškem izvirniku (morda Zupana) (str. LV–LX), s čimer je nekako uresničil – četudi ob drugem besedilu – kar je prevodno nameraval storiti z BS in o čemer je govoril tudi Dobrovskemu (ki pa ni bil za to).

Na koncu je Kopitar pozval vodje nemških knjižnic, naj iščejo latinske ali nemške arhetipe, »iz katerih so potekli naši /brižinski/ spomeniki, najstarejši svoje vrste«. Ko bi bil ta arhetip najden, bi se zlahka izboljšala tudi naša razlaga, in »kolikor dvomov in nasprotij je bilo med nami in prijatelji, bi se jasno pokazalo«. Opozoril je še na skoraj »dvojično« (to je po našem rečeno preveč) besedilo, vzporedno BS II, odkrito s strani Vostokova, za katerega da je Vostokov sam zapisal, da »slog i maner kažutsja ne grečeskie«; tu je Kopitar mislil na

to, da je to prepis iz besedila BS, ki je s kakšno možnostjo došel v Rusijo (ta spomenik Kopitar tudi tiska v cirilici in svojem latinskem prevodu, kakor tudi še staro češko molitev, ki jo je malo pred smrtjo odkril Dobrovski (razvidno tudi iz Dobrovskega dopisa Kopitarju). Da bi lahko vsaj malo primerjali, podajamo tu nekaj vzporednih težkih mest iz BS I, kakor so jih podajali in umevali Vodnik 1813, Kopitar 1822, Metelko 1825, Vostokov 1827 in Kopitar 1836:

zuetemu creztu
svetemu Krestu – sancto Christo
svetemu kr̄stu – sancto Christo
svétemu kr̄stu – sancto Christo
svetemu krestu – svetemou kr̄stou
svétemu kr̄stu – Sanco (joanni) Baptistae

pot den pongeje
pot den ponježe – post diem, post quam
pot den pongese – ex eo die quando
po t̄ d̄n po h̄eže – ex eo die, quando
po t den ponieže – po t̄ d̄n po nieže
po t̄, d̄n, ponježe – ex eo die, quando

bih na zi svuet vuuraken
bih na si svét v'vradž̄en – in hunc mundum innatus
byh na s̄ svét ourođen – fui in hunc mundum natus
b̄h ha s̄ svét urožen – fui in hunc mundum natus
bih na si svet vuraćen – byh na s̄ svét ourođen
byh na s̄ svét urohjen – fui in hunc mundum natus

ú uzmasi. Ili v zinistue
usmasi ili v'činištvi – in spurcitia, aut factio
v̄ ousmasi ili v̄ činnistv̄e/nečistv̄e – aut in intemperantia, aut in impudicitia
v̄ uzmasi, ili v̄ činistv̄e/nečistv̄e – in intemperantia, aut in impudicitia
vusmasi. Ili včinstve – v̄ ousmasi ili v̄ činistve
v̄ usmasi. Ili v̄ činistv̄e – in intemperantia aut in impudicitia

Na splošno lahko rečemo, da je Kopitar v nekaterih stvareh proti Dobrovskemu morda preveč vztrajal na nasprotnem stališču, zlasti pri npr. pri *vradž̄en*, to pa zato, da je z *d'* (ki se je pojavljal tudi pri Zagrebčanih) tako dobil par k *t'* (*hot'u*), čeprav je za Brižinske spomenike vendar jasno, da so že na stopnji neenake odprave tega glasovnega para iz praslovanščine, kar je končno dalo – *ć* proti *j* (in končno v slovenščini in kajkavščini *č* – *j*). (Vendar je na neke nepravilnosti v tej besedi opozarjal tudi Vostokov.)

V primeri z Vostokovom je pri Kopitarju 1836 seveda povsem manjkal slovar z oblikoslovno razčlenitvijo tudi netežjih mest.

Tu se je treba nekoliko ustaviti še ob Metelkovi izdaji BS II in III (nekako po l. 1848), tiskano kot vstavek k uvodnemu, z rimskimi številkami ostraničenemu, delu njegove slovnice

1825, tj. naknadno vstavljenimi stranmi od XXXVII do L. Tu je Metelko podal »nadaljevanje na str. XIII navedenih najstarejših slovenskih spomenikov«.

Metelko tu kot vir za svoje besedilo navaja GC (»Aus dem Glagolita Clozianus, XXXVII). Prepisal ga je seveda v svojo metelčico, da je dosegel enotnost z BS I. Za primer tu iz BS II (v navadni latinici): *Eče bŕj dĕd naš ne sagrĕšil, tĕ vĕ vkĕj jemu bĕ žiti, starosti ne prijeml'óči, nikoliježe pečali ne imĕj, ni sĕlzna tĕlese imóči, nŭ vĕ vkĕj j jemu bĕ žiti /.../ i bez črĕdu smŕt.*«

Tudi v latinskem prevodu so rahla odstopanja od Kopitarja, npr.: Kop. – et sine ordine mors proti Met. – et ex ordine mors. Izpuščena je tudi Kopitarjeva grška vzporednica k *passiones* (tj. *páthe*), deloma prerazmerjene so tudi povedi. Kop. *Satane* je pri Met. pisano z malo začetnico, odpravil je tudi tiskovne napake. Zanimive so razlike tudi v komentarju v primeri z GC, ker tu ponazarjam le na nekaj primerih: Tako je Met. k *eče* dodal: »Pred želelnik se vendar raje stavi *ko* kakor *če*: *ako bĕ* nam. *če bĕ* itd.« Glas »med *o* in *u* zaznamuje z *ŭ*, torej zaznamuje odraz za nekdanji nosni *o*. – Podrobna razčlemba bi razkrila še marsikaj.

Dragocen se mi zdi tudi Metelkov prevod BS II in III v sodobno slovenščino (s spopolnitvami v BS izpustnega) (XLV iz. XLIX), tako da smo vsaj dotlej imeli vso (ne le BS I od Vodnika) to svojo dragotino tudi v sodobni tedanji obliki. S tem se je Metelko odzval ustreznim Kopitarjevi želji v GC. (Objava Vodnikovega prevoda je v Jagića Perepiski med Dobrovskim in Kopitarjem, 1885, 344–353). Za primer iz Vodnika: Recite za nami porédoma beséde: *Bog Gospod milost(i)vi! Oče Bog, tebi izpovém ves moj gréh in svetemu Kristusu in sveti Marii in svetemu Mihélu in vsim Anjevcam božjim ...* Po Metelku BS II: »*Ko bĕ naš dĕd ne bil grĕšil, tĕ mu je bilo vĕčno živĕtĕ. starostĕ bĕ ne čutil, nĕkolĕ ne imel skĕrbi, ne imel solznĕga telĕsa, tĕr mu je bilo vĕčno živĕtĕ.* In iz BS III: »*Jaz se odpovĕm hudiču, in vsĕm njega dĕlam, in vsĕm ĕnega lĕpotam. Tudi vĕrĕjem vĕ Boga vsĕgamogočnĕga i vĕ ĕnega Sĕnŭ, in vĕ svĕtĕga Duhá. De so tĕ tri imĕna edin Bog, svĕti Gospod, kĕ je stvaril nebo in zeml'ŕ. Tudi isčĕm ĕnega milostĕ.*«

To svojo uglasitev je Metelko precej podrobno tudi komentiral, bolj kakor 1825 BS I, npr. *eče, že, o, veky, bĕ, žiti, prijeml'óči, pečal, imy, tĕlese*; še bolj kot glasove pa je tu razlagal oblike in njihovo skladnjo.

SUMMARY

In 1811 J. Dobrovský first called the Slovenes' (Zois, Vodnik, Kopitar) attention to the Freising Fragments (FF I, II, III), which had been discovered shortly before, in 1807. Through the course of the year 1812, Dobrovský sent his transcriptions of the three manuscripts to the Slovene scholars, so that they might – since the manuscripts were thought to be Slovene – be published first, with – analysis and commentary, by the Slovenes. Judging by the results, V. Vodnik took the work the most seriously: in 1813 he worked out the graphic system (and on the basis of that, also the sound system) of FF I, translated the text into Latin as well as modern literary Slovene and provided the edition with critical notes. (Vodnik's work became known to a wider audience chiefly through Jagić's publication (1885), while Vodnik's material was available in the National Museum in Ljubljana; it appears that none of J. Zupan's supposed work on FF is preserved.)

Kopitar's endeavors to publish the FF are known primarily through his correspondence with Dobrovský. This correspondence went through several phases, though during Dobrovský's lifetime (Dobrovský had for many years answered Kopitar's various linguistic and philological questions that had arisen during the latter's work on the manuscripts and Dobrovský had posed some questions himself) Kopitar's work had not resulted in a full publication (though at one point Dobrovský had offered to publish the FF in the journal of a Czech scientific society). Kopitar had, however, published FF I (1822), which edition relied heavily on Vodnik's and did not sufficiently take into account Dobrovský's thoughts on linguistic matters, nor his thoughts on which language the FF belong to and the origin of the texts. Dobrovský and Kopitar had at various times been at odds with each other with respect to the Slovene origin of the manuscripts: after some doubts at an early stage, Kopitar spoke for their Slovene (Carantanian) origin. Dobrovský, who had at first been convinced of their Slovene origin and Slovene linguistic features, later tended to see them as Old Church Slavic and, finally, more decidedly, as Slovene, depending on how much similarity he found between Old Church Slavic texts and the linguistic peculiarities of the FF and that Kopitar had not argued his position down by calling attention to the attestations of what the Czechs also have in common with the Slovene dialects (e. g., *dl*, *vi-*). Dobrovský also supported Kopitar's (his "Slavin" in Vienna) wish to overtake the Russians, who, when Köppen had begun to prepare a critical edition of the manuscripts, would surely have "seasoned them to their own taste". Nevertheless, Vostokov's edition deserves praise, being the first to point out related texts in Old Church Slavic and later literature.

Kopitar finally published the FF in his book *Glagolita Clozianus* (1836), in which he also provided Vostokov's Cyrillic realization. In the notes to the FF, Kopitar included a considerable share of the results of his correspondence with Dobrovský, to the extent that he found Dobrovský's ideas acceptable; in many respects he stood by his own reading, with which Dobrovský had at one time or another disagreed. Kopitar linked the FF in a special way to Old Church Slavic language and literature, which according to him had originated (only originated, but later developed elsewhere) in Pannonia, moreover, probably in direct contact with the literature that had already existed among the forebears of the Alpine-Pannonian peoples.

Metelko's expanded edition of FF (II and III), transliterated into the metelčica alphabet as well as given in a modern Slovene graphic representation and in 1848 published as an appendix to his grammar, includes also a modern Slovene translation and additional, partly independently written, commentary. In this way an edition of the FF was at last made available to the less demanding Slovene reader: FF II and III could be read in a modern Slovene translation (a translation of FF I by V. Vodnik had already been available).

Obdobja 10 (1989), *Srednji vek v slovenskem jeziku književnosti in kulturi*, str. 11–34.

V
 ČASOVNE RAZVOJNE SMERI SLOVENSKE
 KNJIŽNE BESEDE OD 16.
 DO 40. LET 19. STOLETJA

16. STOLETJE

PRIMOŽ TRUBAR (1508–1586)

Tej pravi cerqvi Boshy tiga Slouenskiga Iefika (1555)

Lubeznivi bratje... Kadàr ta slovenski jezik se povsod glih inu v eni viži ne govori – drigači govore z dostimi besedami Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci tar Bezjaki, drigači Krašovci inu Istrijani, drigači Krovati –, obtú smo mi le-tu naše delu v ta krajnski jezik hoteli postaviti za dosti riči volo, nèrveč pak, kir se nom zdi, de ta tih drugih dežel lúdi tudi mogo zastopiti. Inu mi nesmo v le-timù našimu obračanu oli tolmačevanu lepih, gladkih, visokih, kunštnih, novih oli neznanih besed iskali, temúč te gmajnske krajnske preproste besede, katere vsaki dobri preprosti Slovenec lahkú more zastopiti; zakai ta múč svetiga evangeliija inu naše izveličane ne stoji v lepih, ofertnih besedah, temúč v tim duháj, v ti resnici, v ti pravi veri inu v enim svetim krščanskim lebnu.

TEI PRAVI CERQVI
 Boshy tiga Slouenskiga Iefika,
 Milost inu Myr od Buga ozhe-
 ta skufi Iesufa Cristufa nab-
 higa Ohranencia, profs
 simo.

Lubeznivi Bratje,
 e, Kadàr ta Duh
 Boshy, Kateri
 notri vuas pres-
 biua, ie eno tako
 dobro lakato iz-
 nu sheio tiga svetiga Euangeliia
 nashiga Gospudi Iesufa Cristufa,
 per uas sturil, De ste vi nas profs
 filii (potehmal ta vegshi del Ludi
 vnashi desheli drufiga Iefiga ne
 fina, famuzh ta Slouenski) De mi
 te suete Euangelie inu Listuue,
 koker so ty od tih Euangelistou
 inu Iogrou pissani, tudi vra Slo-
 wenski Iefig ispisshemo. Katero
 uasho sueto proshino smo mi ra-
 di tar svetelom fastishali. Inu de vi
 A 2 vidite

Mi imamo pag tukai tri rizhi
 vom pouedati: Na peruu. Kadàr
 ta Slouenski Iefig se povsod glih
 inu veni vishi ne gouori, drigaz
 hi gouore s dostimi besfedami
 Crainci, drigazhi Coroschi, drig-
 gazhi Shtajerij inu Dolenci tar
 Besiaki, drigazhi Krashouci inu
 Istrijani, drigazhi Crouati. Obtú
 smo mi letu nashe delu vra Cra-
 inski Iefig hoteli postaviti, za do-
 sti rizhi uolo, ner vezh pag, kir-
 se nom sdy, de ta, tih drugih Des-
 hel ludi, tudi mogo fastopiti: Inu
 mi ne smo vietinu nashimu obr-
 razhanu, oli Tolmazheuanu les-
 pih, glarkih, visokih, kunstnih,
 novih oli neznanih besfed iskali,
 Temuzh te gmajnske Crainske
 preproste besfedde, kateri ufaki do-
 bri preprosti sloueniz lahkú mo-
 re fastopiti: Sakai ta muzh svetiga
 Euangeliia inu nashe Isuelizhane,
 ne stoy vlepah ofertnih besfedah,
 Temuzh vtim duhei vti risnici
 vti pravi veri inu venim svetim
 kershanskim lebnu.

1. *ú < ó: obtú, lehkú; u < o: delu, inu; ej iz jata: duhej (sicer e); i iz jata: riči, tih¹;*
2. *e < a: de, nerveč; o < a: nom; o < e: Krašovci (toda tolmačevanu);*
3. *i (= ə) iz u: drigači;*
4. *l < lj: volo, ludi; n < nj: Dolenci obračanu, toda krajnski;*
5. *lúdi = ljudje, mogó = morejo, vsaki = vsak, nesmo = nismo, z dostimi besedami = z dosti besedami, obtu = zato, za volo = zaradi, slovenski = slovanski, oli = ali, (oli je verjetno iz voli);*
6. *gljh = enako; v eni viži = na en način, enako; kunštnih = umetnih, posebnih; gmajnske = splošno rabljene; ta = člen; ofertnih = dvorljivih; lebnu = življenju; lehku more zastopiti = zlahka lahko razume; ne stoji v = ni v; ta krajnski = kranjski; v enim svetim = v svetem.*

Muji lubi Krajnci inu Sloveni (1574)

Gospud bug hoče nekâr le samúč skuzi u pismu, pridigovane inu te s. zakramente, temúč tudi s tejm petjem, te ludi h pravi veri perpraviti ... Natú vi, mují lubi Krajnci inu Sloveni, pujte le-te pejsni v cerkvi, doma inu na puli zastopnu, iz srca, rezmislite, kaj vsaka beseda, nekâr kar ta víža oli štima v sebi drži. Ne tulíte, ne bledíte nezastopnu, prez vere inu prez vse andohti koker ti farji, menihi inu nune ta latinski psalter le za volo trebuha. Perložite h tim besedom cilú srce, molíte, prosíte, hvalíte prov Boga! Inu de po tih besedah, kir so v le-tih pejsnih, vérujete, Bogú služite, vaš stan inu leben pelajte in držite. H timu, daj Bug sujgà s. Duhá inu pomuč.

Amen.

Vaš Truber

1. *ú < ó: gospud, natu; u < o: skuzi, pismu; ej iz jata: s tejm, pejsni (sicer tudi e); i iz kratkega jata: cilú, tím;*
2. *e < a: rezmislíte, de, Truber; o < a: koker, besedom, prov;*
3. *per < pri;*
4. *l < lj: ludi, za volo; n < nj: pridigovane (toda Krajnci);*
5. *nekâr = nikar, ne; samúč = samo; temúč = temveč; h pravi = k pravi; pejsni = pesmi; ne bledíte = ne blebečíte; prez = brez; oli = ali; kir = ki; sujgà = svojega;*
6. *skuzi tu pismu = s pismom; te ludi = ljudi; zastopnu = razumno; víža = napev; štima = glas; v sebi drži = vsebuje, je v; andohti = pobožnosti; leben = življenje; leben pelajte = živíte.*

V obeh Trubarjevih besedilih najdemo potrdilo za vse, kar je zapisano o medsebojnem vplivu glasov pred pravo moderno vokalno redukcijo. Tudi ta moderni samoglasniški upad se že kaže (*drigači, per*). Mehka *l* in *n* sta pisana z *l* in *n* (*n'* se piše tudi *jn*), za mehkiimi glasovi se poleg *e* piše tudi *o* (tolmačevanu, Krašovci). Vsi protestanti so izgovarjali še

¹ V 1. točki so primeri za razvoj *o*-ja in jata, v 2. za vpliv soglasnikov na samoglasnike, v 3. za moderno vokalno redukcijo, v 4. za značilne soglasniške spremembe, v 5. za slovenske jezikovne značilnosti, v 6. za germanizme. – To velja tudi za druga besedila.

trdi *l*, le Krelj ima večkrat zapisan tudi *u*. (Dolgi jat je večinoma pisan z *e*, redko z *ej*; to je dokaz, da se Trubar v tem ni ravnal po govoru svoje vasi, temveč po Ljubljani. (Rja)) Še danes se v okolici Ljubljane govori jezik, ki je v glasovju zelo podoben jeziku prvih Trubarjevih knjig.

Trubarju je v pisanju šlo predvsem za razumljivost, na lepoto, uglajenost in eleganco besedja ni gledal preveč. Zato je pisal tudi germanizme, ki jih »vsaki dobri preprosti Slovenec lehku more zastopiti«. (Prim. pod odlomki točko 6.) Pri oblikoslovnih in besednih posebnostih Trubarja sta posebno znamenita *mogó* ali *mógo* = *morejo* in *kir* s pomenom *ki* (in *ker*).

Če prisluhnemo dobro brani Trubarjevi besedi, hitro opazimo, da je lepo tekoča, govorniška (= pridigarska); pritegne nas tudi pisateljeva zavzetost za stvari, o katerih piše, in njegovo prizadevanje, da sprejmemo njegove argumente. V tej zvezi literarni zgodovinar govori o »širokem pripovednem loku stavka, ki ga prekinjajo dramatične prvine, tako da učinkuje aforistično«. (Slo) Čeprav Trubar svojo misel nazorno utemeljuje, se njegova beseda obrača vendarle bolj na čustvo in voljo kot na razum. Kako umetno sestavlja svoje sporočilo, se vidi že iz dolžine povedi: vse prvo besedilo ima samo dve. Takoj v prvi povedi ima dolg vrinek (od *drigači* do *Krovati*). Druga stilna značilnost je kopičenje. Primerjaj npr. prav ta vrinjeni stavek:

drigači govore z dostimi besedami Krajnci,
drigači Korošci,
drigači Štajerji inu Dolenci ter Bezjaki,
drigači Krašovci inu Istrijani,
drigači Krovati.

Ta vrinek krasi posebna figura, tj. isti začetek vseh glasovnih sklopov. Njegovi členi so razen tega brezvezni (asindetični); tudi to je figura, ki našo besedo oživlja. Kako umetelno Trubar kopiči prilastke v drugem stavku (*lepih, gladkih, visokih, kunštних, novih oli neznanih besed – gmajnske krajnske preproste besede*). Kopičenje je še: *v tim duhej, v ti risnici, v ti pravi veri inu v enim svetim krščanskim lebnu*.

Vse te odlike ima tudi drugi odlomek, le da nas tu priteguje še velika nazornost Trubarjeve goreče besede, ki stvari imenuje s pravim imenom. Na takih mestih, tj. tam, kjer Trubar govori prosto in kjer mu ni treba prevajati kakega besedila, je njegov jezik prav močan: Trubar odlično ubeseduje stvarino, o kateri govori, razen tega pa z jezikovnim ustrojem prenaša bralcu tudi svoj zavzeti, navdušujoči in roteči odnos do tega. Taka beseda, ki je hkrati čustvo in prepričanje in volja, seže človeku globlje v srce in dalj časa – če ne za vedno – v njem ostane. Lahko si mislimo, da je Trubarjeva živa beseda, ko je pridigoval, zvenela prav posebno lepo in da so jo zavzeto poslušali.

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 20–23.

SEBASTIJAN KRELJ (1538–1567) in ADAM BOHORIČ (1520–ok. 1599)

Imašh Pofillo, v'našh Slovenſki iesik tolmažheno

Sebastianus Krellius tim, kir bodo le-to brali, zdravje od Boga prosim. Izvoleni kršćenik! /.../ Le to ortografijo slovenskiga pisma smo mi z vestjo inu dobrim svitom zastopnih bratov tako postavili inu spomislili na več našiga imena inu jezika ljudi, kir so okuli nas, Dolence, Istrijane, Vipavce etc., kateri skoraj povsod čistěši slovenski govore kakor mi po Kranju inu Koroški deželi, do polu nembški. Inu so edni navajeni na to staro slovensko hrvatsko ter čurilsko pismo.

<p style="text-align: center;">SEBASTIANVS KRELLIVS TIM KYR BODO LETO Pofillo brali, sdравie od Boga prosm.</p> <p style="text-align: center;">I SVOLENI KAR S CHENIK, Imašh, hvala Bogu, Ioanna Spangebergia karšhansko Pofillo, v'našh Slovenſki les sik tolmažheno inu pošneto. Ne motite pak, ako bude lih mnogi na to naše Pismo mērdal inu se obresal: Edan fentēcie, drugi befede, tretji puhstabe, zhetērti tipfelne alli zhārke, peti ne vēm sam kai š, grafal. Sakai Huz dizhova natura ie, da ne more obeno ni hoshie ni kārš šhansko delo pres tadla puštitī. Inu navada ie pār Lūs dch, da snajo bulie opravliati, kakor popravliati. Inu ber sh v' drusih ozheh bijl, kakor v' svoih trame vidio: Dafe tudi vzhafy kruhvac sa kruhievcom pošmes huic. Inu gdo ōzhe ali more v' šim Lüdcm, v' kakater Glavi, v' frezhi?</p> <p>LETO Orthographio Slovenkiga Pisma, smo mi sv' čitio inu s dobrim sv' itom saftopnih Pratev tako postavili. Inu spomislili tudi navezh našiga imena inu</p>	<p style="text-align: center;">PREDGOVORENIE. VII.</p> <p>inu iesika Lüdy kjr so okuli nas, Dolence, Istriane, Vipavce, &c. Kateri skoraj povsod zhišēšhi slovens ski govore, kakor mi po Kranju inu Koroški deželi, li, do polu nembški. Inu so edni navajeni na to staro Slovensko, Hērvatſkotēr Churilſko Pismo.</p> <p>BOG ōtel pak, da bi to isto, slaſti Churilſko lepo Pismo, mogli spet v' Lüdi pērpraviti. Kadār pak nel dobro mogoče, sa vbuštva stran, sa volio Turſke sile, inu kar so ta vekšhi deſi Slovenſkih deſhel puſte inu vshe Turſke: Inu smo tako sazheli na vseh siaz tiſkimi puhstabi Pisati inu drukati, taku moremo všliti, kakor nemci govore ſtole inu kicpi na mišo pos staviti: Allifai gledati, da se latinski puhstabi na mes šō gashih starih Slovenſkih, kolikēr ie mogoče, v' glihi moči postavijo, Inu ta Orthographia dēršhi, katero našiga iesika idioma inu natura potrebuie, nekar kakor ōzhe v' ſvoij Valli alli Meſtu imeti. Sato sam špred to staro A b c. po imenih, inu prut latinske puhstabe postavil. Ako kateri Hērvatſko Pismo sna, da naſ tīm bulie saftopi.</p> <p>TI pak, kjr ne saftopišhi, kai ie Orthographia, kai proprietas linguae, inu ſi se navdil na Goſpod Tr. ſberiovo Kranſchino, beri le precei leto pismo, kas kōr ſice druga beresh; Tebi nei veliko, alli ſkori nizh preminienū. Zhārkom se ne puſti irati, kakor da bi ne bile, ch sa zh, f sa ſſ, vzhafy beri. Inu e sa c, nekar sa k, taku se ne bodeſh ſkusi nu ſkusi niſtar blaſniſ. To ſiferēcio alli raslotak mey sinu ſ, meiu sh inu ſh, bodeſh sam dobro samerkal, Inu našh iesik ō-hera imeſi. B ij PROSIM</p>
--	--

Bog ōtel pak, da bi to isto, zlasti čurilsko lepo pismo mogli spet v ljudi perpraviti. Kadar pak nej dobro mogoče za ubuštva stran, za voljo turske sile inu ker so ta vekši del slovenskih dežel puste in vže turske inu smo tako začeli največ z latinskimi puhstabi pisati in drukati, taku moremo v sili saj gledati, da se latinski puhstabi, koliker je mogoče, v glihi moči postavijo inu ta ortografija drži, katero našiga jezika idioma inu natura potrebuje, nekar kakor ōče vsaki v svoji vasi ali mestu imeti.

1. *ó = ó: Bóg, le-tó (redko tudi u: ubuštva); o = o: lepo pismo (izjemoma u: inu); jat je e: lepo: i < jata: tim, našiga;*
2. *e < a: keder;*
3. *perpraviti < pripraviti;*

4. *lj = lj*, le izjemoma *l* (izvoleni); *nj = nj*, le izjemoma *n* (Dolence); *ć* kot tudi v prvotni slovenščini (*krščenik*, *moći*, *mogoće*), *oče = hoče*;
5. *edni = eni*, *kir = ki*, *nembški = nemški*, *slovensko = slovansko*, *veksi = večji*, *spomislili = pomislili*, *čisteši = čisteje*, *vsaki = vsak*, *uže = že*, *turske = turške*, *saj = vsaj*;
6. *to staro = staro* (zelo redko), *to isto = le-to*, *nej dobro mogoče = pač ni mogoče*, *puhstabi = črkami*, *glihi = enaki*.

Če si preberemo odlomek iz Krelja, takoj ugotovimo, da je bolj razumniški, sicer pa stilno nič manj dognan kot Trubarjev. Na prvo kaže premišljena umirjenost, trezen razgled po stvarih, o katerih govori, strokovno izrazje kot npr. *idioma*, *pismo* (= pisava), latinizirano ime in priimek. Stilno uglajenost dobro ponazarja menjava slovničnega sredstva za izražanje vzročnega odnosa v stavku (za *ubuštva stran*, za *voljo turske sile in ker so ta vekši del slovenskih dežel puste*).

(Pri Trubarju je vzrok izražen še z *zakaj*.)

Trubarjevemu jeziku je v glasoslovju podlaga živa govornica določenega kraj (Ljubljane z okolico), Krelj upošteva bolj prvotno obliko slovenskega jezika. Tej so bila bližja nekatera bolj obrobna slovenska narečja; tudi jezik glagolskih in cirilskih knjig se je Krelju in Bohoriču zdel kot starejša stopnja tudi slovenskega jezika. Tako si je Krelj prizadeval najti širšo jezikovno podlago našemu pravopisu. To nam lepo kaže primerjava s Trubarjevimi jezikovnimi značilnostmi. Trubar: *delu*, *zastopnu*, *Bug*, *letu*, *ludi*, *Krajnci*, *koker*, *nom*, *potrubuje* – Krelj: *pismo*, *staro*, *Bog*, *le-to*, *ljudi*, *Kranju*, *kakor*, *nam*, *potrebuje*. Kreljev jezik je v tem bliže sedanji knjižni rabi kot Trubarjev prav zaradi upoštevanja širšega, ne

<p style="text-align: center;">Articulae horti succinivæ; DE LATINOCAR- NIOLANA LITERATURA, AD LATINAM LINGVAM ANALOGIAM accommodata, Unde Moshovitica, Rutenica, Polonica, Boënicæ & Lusaticæ lingvæ, cum Dalinatica & Croatica cognatio, facilè deprehenditur.</p> <p style="text-align: center;">PRÆMITTUNTUR HIS OMNI- bus, tabellæ aliquot, Cyrilicam & Glagoliti- cam, & in his Rutenicam & Moshov- viticam Orthographiam continentes,</p> <p style="text-align: center;">ADAMI BOHORIZH.</p> <p style="text-align: center;">ΡΗΜΜΑ: ΔΙ-ΚΑΠ: ΒΟΓΗ ΗΖΗΝΒ ΠΡΟΣΝΑΤΗΧΟΙΪΕ ΒΟΓΑ. ΠΡΗΝΑ ΒΘΒΥΓΡΕΘ-ΚΗΝΒ ΖΟΒΕΟ ΒΕΖΑΛΗ.</p> <p>Vfaki jesik bode Boga sposnal. <i>Omnis lingua confitebitur Deo.</i> πάσα γλώσσα ἐξομολογήσεται τῷ θεῷ.</p> <p style="text-align: center;">VVITEBERGHE ANNO M. D. LXXXIII.</p>	<p style="text-align: center;">PRONOMEN.</p> <p>PRONOMINA eo ordine, quo à Donato nume- rantur, recensëbimus declinabimufq;. E GO, test, Generis omnis est, ut apud Latinos.</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 50%;">Singularis Num.</td> <td style="width: 50%;">Ac. nas, nos.</td> </tr> <tr> <td>N. I si, ego,</td> <td>V. caret.</td> </tr> <tr> <td>G. mene, meſ,</td> <td>Abl. od nas, à nobis.</td> </tr> <tr> <td>D. meni, mihi.</td> <td style="text-align: center;">TV, Generis omnis</td> </tr> <tr> <td>Ac. mene vel per Apocopen,</td> <td style="text-align: center;">est.</td> </tr> <tr> <td>me.</td> <td style="text-align: center;">Singularis Num.</td> </tr> <tr> <td>V. caret.</td> <td>N. ti, tu.</td> </tr> <tr> <td>Abl. od mene, à me.</td> <td>G. tebe, tui.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Dualis Num.</td> <td>D. tibi, tibi.</td> </tr> <tr> <td>N. Mi, nos duo, due, duo, ad-</td> <td>Ac. tebe, vel per Apocopen,</td> </tr> <tr> <td>data voce numerali dva,</td> <td>te.</td> </tr> <tr> <td>dvoj, dvoja.</td> <td>V. ò ti, ò tu.</td> </tr> <tr> <td>G. našh nostrum duorum,</td> <td>Abl. od tebe, à te.</td> </tr> <tr> <td>dearum, duorum.</td> <td style="text-align: center;">Dualis Num.</td> </tr> <tr> <td>D. nama, nobis duobus, dua-</td> <td>N. vi, vos duo & dua.</td> </tr> <tr> <td>bus, duobus.</td> <td>O. vašh, vestrum duorum,</td> </tr> <tr> <td>Ac. našh, nos duos, as, o.</td> <td>duarum & duorum.</td> </tr> <tr> <td>V. caret.</td> <td>D. vama, vobis, duobus</td> </tr> <tr> <td>Abl. od našh, à nobis duobus,</td> <td>duabus, duobus.</td> </tr> <tr> <td>duabus, duobus.</td> <td>Ac. vašh, vos duos duas, duo.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Pluralis Num.</td> <td>V. ò vi, ò vos duo, dua, o.</td> </tr> <tr> <td>N. mi nos.</td> <td>Abl. od vašh, à vobis duobus,</td> </tr> <tr> <td>G. našh, nostrum.</td> <td>obus duabus.</td> </tr> <tr> <td>D. nam, nobis.</td> <td style="text-align: right;">Num.</td> </tr> </table>	Singularis Num.	Ac. nas, nos.	N. I si, ego,	V. caret.	G. mene, meſ,	Abl. od nas, à nobis.	D. meni, mihi.	TV, Generis omnis	Ac. mene vel per Apocopen,	est.	me.	Singularis Num.	V. caret.	N. ti, tu.	Abl. od mene, à me.	G. tebe, tui.	Dualis Num.	D. tibi, tibi.	N. Mi, nos duo, due, duo, ad-	Ac. tebe, vel per Apocopen,	data voce numerali dva,	te.	dvoj, dvoja.	V. ò ti, ò tu.	G. našh nostrum duorum,	Abl. od tebe, à te.	dearum, duorum.	Dualis Num.	D. nama, nobis duobus, dua-	N. vi, vos duo & dua.	bus, duobus.	O. vašh, vestrum duorum,	Ac. našh, nos duos, as, o.	duarum & duorum.	V. caret.	D. vama, vobis, duobus	Abl. od našh, à nobis duobus,	duabus, duobus.	duabus, duobus.	Ac. vašh, vos duos duas, duo.	Pluralis Num.	V. ò vi, ò vos duo, dua, o.	N. mi nos.	Abl. od vašh, à vobis duobus,	G. našh, nostrum.	obus duabus.	D. nam, nobis.	Num.
Singularis Num.	Ac. nas, nos.																																																
N. I si, ego,	V. caret.																																																
G. mene, meſ,	Abl. od nas, à nobis.																																																
D. meni, mihi.	TV, Generis omnis																																																
Ac. mene vel per Apocopen,	est.																																																
me.	Singularis Num.																																																
V. caret.	N. ti, tu.																																																
Abl. od mene, à me.	G. tebe, tui.																																																
Dualis Num.	D. tibi, tibi.																																																
N. Mi, nos duo, due, duo, ad-	Ac. tebe, vel per Apocopen,																																																
data voce numerali dva,	te.																																																
dvoj, dvoja.	V. ò ti, ò tu.																																																
G. našh nostrum duorum,	Abl. od tebe, à te.																																																
dearum, duorum.	Dualis Num.																																																
D. nama, nobis duobus, dua-	N. vi, vos duo & dua.																																																
bus, duobus.	O. vašh, vestrum duorum,																																																
Ac. našh, nos duos, as, o.	duarum & duorum.																																																
V. caret.	D. vama, vobis, duobus																																																
Abl. od našh, à nobis duobus,	duabus, duobus.																																																
duabus, duobus.	Ac. vašh, vos duos duas, duo.																																																
Pluralis Num.	V. ò vi, ò vos duo, dua, o.																																																
N. mi nos.	Abl. od vašh, à vobis duobus,																																																
G. našh, nostrum.	obus duabus.																																																
D. nam, nobis.	Num.																																																

Dve strani iz Bohoričevih *Zimskih uric*.

samo kranjskega živega govora (in ker je Krelj gledal tudi na povezavo s cirilsko ali glagolsko pisavo).

Seveda tudi Krelj ni čisto dosleden (prim. *taku, izvoleni*). V našem besedilu ni namesto jata niti enkrat zapisal *ej*, pač pa ga je enkrat zaznamoval z *é*. Brez potrebe pa je hotel razlikovati mehki in trdi č. Gremanizmom se je upiral, a je tudi njemu kateri ušel v pero.

Krelj je s svojimi knjigami opozarjal tudi na enotnejšo pisavo sičnikov in šumevcev. Trubar in pozneje Dalmatin sta dosti bolj neenotna. Kreljevo ustalitev za pisanje teh glasov (s = f, š = fh, c = z, č = zh, z = s, ž = sh) je v svoji slovnici uveljavil Bohorič in se po njem tudi imenuje bohoričica. Za primerjavo imaš ponatise iz Trubarja, Krelja, Bohoriča in Dalmatina. V bohoričici so se tiskale (razen prvih dveh Trubarjevih knjig v gotici) vse protestantske knjige, v rabi pa je bila, včasih kaj spremenjena, posebno na Kranjskem vse do štiridesetih let 19. stoletja.

JURIJ DALMATIN (1547–1598)

Iest fim en zvejt v' Saroni (1584)

II. CAP.

Iest fim en zvejt v' Saroni, inu ena Roshá v' dolini.
† Kakòr ena Roshá mej tèrnjom, taku je moja Priateliza mej
Hzherami. † Kakòr ena Jablan mej lesnikami, taku je moj Pri-
atel mej Synuvi. Iest sedim pod fenzó, katero shelim; inu njega
fad je mojmu goltanzu sladak. . On mene pellá u' vinski Kei-
der, inu lubesan je njegovu banderu zhes me. On me kveku
pèrpravi szvejtjem, inu me ohlady šjabulkami: Sakaj iest fim
bolna od lubesni. Njegova leviza leshy pod mojo Glavo, inu njegova desnica me
objemle.

Naslednji Dalmatinov vzorec jezika je iz prevoda *Visoke pesmi*:

(Ženski glas): *Jest sim en cvejt v' Saroni inu ena roža v' dolini.*

(Moško glas): *Kakòr ena roža mej tèrnjom, taku je moj prijatelica mej hčerami.*

(Ženski glas): *Kakòr ena jablan mej lesnikami, taku je moj prijatelj sinuvi. Jest sedim pod senco, katero želim, inu njega sad je mojmu goltancu sladak. On mene pela v vinski kelder inu lubezan je njegovu banderu čezme. On me kveku perpravi s cvejtjem inu me ohladi z jabulkami, zakaj jest sim bolna od lubezni. Njegova levica leži pod mojo glavo inu njegova desnica me objemle.*

1. *ú < o: takú, sinúvi; u < o: njegovu banderu; ej iz naglašenege jata: cvejt, cvejtjem, i iz jata je dovolj redek pri Dalm.;*
2. *e < a: jest: ul namesto ol; jabulkami (poleg goltancu);*
3. *perpravi < pripravi;*
4. *l < lj: pelá, lubezen; nj = nj; njega, njegova;*
5. *mej = med, jest = jaz, vek = moč;*
6. *en cvejt = cvet.*
7. *a, ò, è < ə.*

Jezikoslovno Dalmatin – doma iz Krškega – ni bil tako razgledan kot Krelj; tudi njegov jezik ni kaj posebnega. (Primerjaj še odlomek ob Japlju.) Pri Dalmatinu občudujemo predvsem velikopoteznost dela: prevod celotnega sv. pisma tudi danes, ko so na voljo potrebni jezikovni priročniki (slovarji, slovnice, stilistke), zahteva cele može – ne celega moža –, Dalmatin pa se je pri prevajanju lahko opiral le na Trubarjev prevod nove zaveze in na nekatera mesta v postilah. Dobro je zadel ton svetopisemskih besedil, ki je zaradi različne tematike temu primerno razvejan.

Naš odlomek je ritmično razgiban po načelu vzporednosti miselno ali tudi glasovno oddeljenih samostojnih stavčnih enot. (Strokovno izraz za to je paralelizem membrorum, tj. vzporednost členov, udov). Če si vsako poved zapišemo v posebno vrsto, se ta razčlenjenost bolje vidi:

Jest sim en cvejt v Saroni / inu ena roža v dolini.

Kakòr ena roža mej trnjom, / taku je moja prijateljica mej hčerami.

Kakòr ena jablan mej lesnikami, / taku je moj prijatelj mej sinuvi.

Jest sedim pod senco, katero želim, / inu njega sad je mojmu goltancu sladak.

On mene pela v vinski kelder / inu lubezen je njegovu banderu čezme.

On me k veku perpravi s cvejtjem / inu me hladi z jabulkami,

/ zakaj jest sem bolna od lubezni.

Njegova levica leži pod mojo glavo / in njegova desnica me objemle.

V prvi polovici vsake vrstice se glasovje tonsko zažene navzgor, kakor želja zahrepeni po izpolnitvi, v drugi polovici se glasovje spušča k točki mirovanja, kakor se želja pomiri in omlahne v izpolnitvi. In nato spet vzgon in pomiritev, in še in še, ritmično, kakor se morje zaganja ob breg, kakor se plešoča telesa v kolu poženejo v eno stran in se nato spet povrnejo.

Seveda je bila ritmika že v svetopisemskem besedilu, zato je v prevodu skoraj ni mogoče prezreti. Res, toda Dalmatin je ritmičnost tudi občutil, ker ji je z izbiro jezikovnih sredstev pomagal k polni uveljavitvi. To nam dokazuje primerjanje istega mesta v katoliškem prevodu sv. pisma, ki na začetku ni tako posrečeno kakor Dalmatinovo:

Dalmatin

Jest sim en cvejt v Saroni

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡

inu ena roža v dolini.

◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡

Kakòr ena roža mej trnjom,

◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡

taku je moja prijateljica mej hčerami.

◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡

Kakor ena jablan mej lesnikami,

◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡

taku je moj prijatelj mej sinuvi.

◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡

Japelj

Jest sim polski cved

— ◡ ◡ — ◡

inu dolinski limbar.

◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡

Kakor limbar med trnjom,

◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡

táka je moja prijatelca med hčerami.

— ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡

Kakor jablana med divjim drevjam,

◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡

taki je moj lubi med sinovi.

— ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡

Dalmatin ima mehkejše zastavke posameznih členov, pa tudi zaključke; tudi število zlogov v členih je pri Dalmatinu enotnejše kot pri Škrinarju, tj. pri Japlju.

Dalmatinovi bibliji so omogočili izid deželni stanovi Kranjske, Štajerske in Koroške. Bila je nekaka prva splošno slovenska zadeva. Rabo v vsej Sloveniji (deloma tudi na Hrvaškem) je skušal olajšati bibliji dodan (Bohoričev) seznam besed *Register nekatérih beséd, katere krajski, koroški, slovénski ali bezjáčki, hrvacki, dalmatinski, istrijanski ali kraški se drugači govore*. Tule vzorec iz njega:

<i>Krajski</i>	<i>Koroški</i>	<i>Slovenski ali bezjáčki</i>	<i>Hrvacki, dalmatinski, istrijanski, kraški</i>
<i>beseda</i>			<i>rič</i>
<i>bukve</i>		<i>knige</i>	
<i>davri</i>	<i>duri</i>	<i>dveri</i>	<i>vrata</i>
<i>martra</i>		<i>moka</i>	<i>muka</i>
<i>ohcet</i>		<i>svadba</i>	<i>pir</i>
<i>priča</i>		<i>svedok</i>	<i>svidok</i>
<i>steber</i>		<i>stop, stolp</i>	
<i>ples</i>	<i>raj</i>		
<i>nuč</i>	<i>noč</i>		

Ker je bila raba Dalmatinove biblije dovoljena nekaterim tudi v poprotestantovski dobi, je bil njen jezik s pravopisom vred glavna trdna točka slovenskega pisnega in knjižnega izročila dobrih dvesto let.

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 26–29.

ANDREJ RECELJ (rojen neznano kdaj, umrl ok. 1600)

Kratek odlomek iz Recljevega (rokopisnega) prevoda gorskih bukev je poučno primerjati s Trubarjevima. Jezikovno ni posebno dognan.

Dolžnost zagornika (1582)

Kadar bi pak en zagornik svojo goršino z moštam ali s čistim vinom ob s. Jurjevim ali s denarni od vinograda, lesa ali nive tudi nikar ne plačal, taku on ima taisto goršino h prihodnimu terganu potle dve gube plačati.

zagornik = vinogradnik

ima = mora

nikar = nikakor

h = ob

goršino = dajatev iz vinograda

dve gube = dvojno mero

Slovenski knjižni jezik 2, Maribor 1966, str. 29.

17. STOLETJE

GREGOR ALASIA DA SOMMARIPA (ok. 1578–1626)

Je ta dober pot za it v Dvin (1607)

P. *O lepa deklica, je ta dober pot za it u Duin?*

D. *Da, je dober.*

P. *Koliko mija so še do tam?*

D. *Malo, adam inu pov.*

P. *Vas zahvalem.*

D. *Pujte z Bogo.*

Alasijev črkopis je italijanski. Kakor kaže pisava *pov* za *pol*, je trdi *l* tedaj že prešel v *μ*. V knjigi piše še *šov, vstav, stopev*. Zanimiv je prihodnjik: *ima priti = bo prišel*; namesto *tod* ali *sodit* piše *tud, sudit*. Črka *e* v *zahvalem* kaže na moderno vokalno redukcijo, tj. na polglasniški izgovor *i*-ja na zahodu slovenskega jezika. Italijanizmi so: *za it, je dober = dober je, koliko so = koliko je*. Posebnosti: *mija = milj, z Bogo = z Bogom*.

TOMAŽ HREN (1560–1630)

Protestantsko knjižnojezikovno izročilo je v protireformaciji s pomočjo Janeza Čandka (ok. 1581–1624) nadaljeval Tomaž Hren z izdajo *Evangelijev in listov*. Besedilo je Hren z majhnimi izjemami prevzel iz Dalmatinove biblije. Je pa v besedah zavračal vse, kar ni bilo slovenskega ali pa se mu je zdelo tuje. Tako je opustil tudi besede kot *jesih, berič, harfa, grob, kapitan*. Takih zamenjav je Breznik ugotovil 160 do 170. Nove izraze je Hren jemal iz biblijskega Registra, nabiral med ljudstvom, nekaj pa tudi sam napravil. Skladnje ni izboljšal, v marsičem je Dalmatina celo poslabšal. Tudi ni prav, da tujih lastnih imen ni sklanjal. – Ker so se na Hrenove *Evangelije in listuve* opirali skoraj dvesto let, jezikovni vzorec iz knjige ne bo odveč.

Ena zapuvid od cefarja Avgusta (1612)

Ena zapuvid je vunkaj šla od cesarja Avgusta, de bi se vùs svejt zapisal. Letu zapisuvajne je tu ner pèrvu, katèru se je godilu v' tém času, kadàr je Cirinus deželski oblastnik bil v' Sirji. Inu vsi so šli, de bi se cenili, vsaki v' svoje méstu. Tèdaj je tudi gori šàl Jozef iz Galileje, iz tiga mésta Nazaret, v' judovsko deželo, v' Davidovu méstu, katèrimu je imé Betlehem: zatu, kèr je on od hiše inu rodà Davida bil, de bi se pustil zapisati z' Mario svojo zaročeno ženó, katèra je bila noseča. Pèrgudilu se je pak, kadàr so oni tamkaj bili, so ti dnèvi Marie dopolnjeni, de je iméla roditi. Inu je rodila svojga pèrvorojeniga sinu, inu ga je povila v' plenice, inu ga je položila v' ene jasli: zakaj oni néso sicèr mesta iméli.

(Znamenje ` nad samoglasnikom, pomeni polglasniški izgovor.)

ANONYMUS

Za primerjavo s Hrenom tule odlomek iz ljubljanske prisega iz prve polovice 17. stoletja:

En zvest gmajn mestni borštner

Jest NN persežem Gospoudi Bogu vsemogočnimu inu tudi gospudi burgermajstru, rihterju, inu poštenimu ratu tega poglavitiga mesta Lublane, de očem jest en zvest gmajn mestni borštner inu perpravlen hlapec biti, gmajn mesta boršte zvestu varovati inu čediti, nobenimu bodi kudur oče, zlasti pak obenimu kmetu brez vedejoče inu povelja tega pošteniga magistrata ali gospud kamraria neč, obeniga drevesa, velikiga ali majhniga, pustiti sekat, vunkaj pelati ali nesti, tudi ne sam zase neč taciga sturiti ali skuz druge sturiti pustiti.

Odlomka sta si jezikovno precej blizu. Pisava *tega*, neč namesto *tiga*, nič v drugem odlomku kaže, da je moderna vokalna redukcija precej napredovala. V drugem odlomku je veliko gremanizmov: *burgermajstru* = županu, *rihterju* = sodniku, *ratu* = svetu, *gmajn* = splošno, *borštner* = gozdar, *boršte* = gozdove; skladienjski niso naštetí.

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 31.

ADAM SKALAR (?–ok. 1658)

Tudi iz Skalarjeve *Šule tiga premišluvana* (1643) se vidi, kako je napredoval moderni samoglasniški upad:

De je temo tako

Duša govori. Tako so tedaj le-ti čez druge, o človek, narrevniši, kateri soj leben tako cirajo inu sebe no druge zapelajo.

Človek govori. De je temo tako, o duša, to zviža nih živlene, katero je polno namarnosti no greha, tudi zviža nih konc, zakaj oni en hud konc sture, dokler niso po potu teh tugente no pravice hodili, ob času te smerti scagajo inu zgube upanje k večnimo lebno. Ono bi blo po vseh štukih zanikernost tega sveta žložiti ino spisati, to pak imaš gvišno, de vse, kar na sveti pred očima imaš, je naobstoječe inu vse reči pridejo od koder so peršle. Koker vse reči imajo začetik, tako imajo tudi konc. Nekerere reči so že prešle, so pak spet druge na tem mesti peršle, ene so v sredi stoječe; vsak dan druge nove reči naprej pridejo h tem starim inu vender vse preide; o ti velik potok, kam ti dereš so vsem tem.

Moderna vokalna redukcija je izpeljana kot na Gorenjskem (*temo* = *temu*, *teh* = *tih*, *v srede* = *v sredi*). Ozki *ó* v besedah kot *tako* je tudi gorenjski. Hitro opazimo tudi nikalnico na namesto *ne* (*namarnost*, *naobstoječe*). Starina je dvojinska oblika *očima*. Besedni germanizmi: *cirati* = *ličiti*, *zviža* = *spriča*, *dokler* = *ker*, *tugente* = *kreposti*, *scagajo* = *obupajo*, *lebno* = *življenju*, *štukih* = *delih*, *gvišno* = *zagotovo*.

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 30–31.

MATIJA KASTELIC (1620–1688)

Med pisatelji 17. stoletja je jezikovno najvažnejši Kastelic. Iz besedilca, ki je iz *Nebeškega cilja*, se vidi, da nadaljuje protestantsko knjižnojezikovno izročilo:

Vselej serčnu misli na Gospudi Bogá (1684)

Ravnu kakòr tá, kir se po murji vozi, kadar per kraju morjá ena malu na suhu stopi, te neznane kamince, lipinice inu druge riči pobèra, ali z' miseljo je vseskuzi v' barki inu flisih mèrka, kadaj tá mornár ali gospodár ga pokliče: inu tadaj zdajci vse per kraju morjá popusti inu notar v' barko teče. Ravnu takú moreš ti s' tvojim življenjem sturiti, de vselej serčnú misliš

na *Gospúdi Bogá*: *taku* rovnaj *s' tvojmi* pozemilskimi ričmi, *de se h' tvojmu* sercu nikar ne perlipe inu *de tebe* v tvojim dobrim naprejvzetju ne motijo inu ne odvernejo.

1. *ú < ó*: *po múrji, takú*; *u < o*: *ravnu, malu, sturiti*; *ej* včasih iz naglašenege jata: *rejč, vej*; *i* iz kratkega nenaglašenege jata: *ričí, v dobrim*;
2. *e < a*: *de*; *o < a*: *rovnáj*;
3. *per < pri*;
4. *l < lj*: *ljubezni, persilena*; *nj = nj*: *živenjem*; *h < k*; *h tvojmu*;
5. *kir = ki*, *z miseljo = mislijo*, *kadar = ko*, *zdajci = pri priči*, *moreš = moraš*, *živenjem = življenjem*, *na Gospudi Boga = na Gospoda Boga*, *perlipe = prilepijo*, *kamince = kamenčke*, *lipinice = lupinice*;
6. *enu malu = malo*, *te neznane = neznane*, *flisih merka = pridno, skrbno pazi*, *noter v barko = v barko*, *s tvojim = svojim*, *s tvojimi ričmi = s svojimi rečmi*, *de tebe = de te*, *naprejvzetju – sklepu*.

Enakost s protestantskim izročilom ponazarjajo primeri kot *takú, serčnú, enu malu, ričí, v dobrim* za sedanje *tako, srčno, malo, reči, dobrem*, pa tudi pisava polglasnika *z a* in še to in ono. Primer *pobera* za *pobera* kaže vpliv *r*-a na prvotni samoglasnik *i*. Starina je oblika *živenjem* za današnje *življenjem* ali pa tožilnik ednine *gospudi* namesto *gospuda*. Seveda tudi Kastelic ni brez germanizmov: *enu malu, merka, s tvojimi = s svojimi*.

Kastelica prištevamo med baročne pisatelje, prav kakor tudi Svetokriškega, od katerega tu jezikovna vzorca.

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 31–32.

JANEZ SVETOKRIŠKI (1645–1714)

Serce naše je kakor Proteus (1691)

Srce naše je kakor Proteus, kateri se preobrne v to podobo, katera njemu dopade; kakor cameleontes, kateri sledno farbo nase vzame; kakor malin, kateri mele vsake sorte žita; kakor en plac, na katerem se sledna kupčija predaja; kakor ena šula, v kateri vsi uki se zapopadejo; kakor enu morje, v kateru vsi studenci inu potoki tečejo; en pungrad, v katerem vse sorte lepih rož rastejo.

Silnu lejpa ali malu bogaboječa

Je bila ena gospodična v tem zlahtnim mestu Calauria, katera je bila silnu lejpa, ali malu bogaboječa. Kir je vejdila, de veliku ludi v cerku pride, kjekaj je ona šla, nikar uže, de bi Boga molila, ampak de bi ljudje njo molili inu gledali. Zatorej vselej se je v en stol postavila,

de vsi so jo mogli lahku vidit inu zlasti moške peršone, vseskuzi po cerkvi ozerala, zdaj v eniga, zdaj v tiga drugiga, se je smejala in svoje nage bele prsi kazala, roženkranc v rokah držala inu s taistim se je jegrala, svoje tovaršice motila, ali oči od teh mladih gospodu nej obrnila inu z znaminom ž njimi je govorila; za volo katere nespodobnosti večkrat je bila kregana, ali za tu nej marala.

1. *ú < ó: lahkú, za tu; u < o: enu, inu; ej iz jata: lejpa, vejčila (sicer tudi e); i iz kratkega jata: vídit, eniga;*
2. *e < a: de, kjekaj (toda zdaj); e < i: ozerala, jegrala; i < e: z znaminom;*
3. *Ø < i: vidit, tovaršice; u < ov: gospudu (= gospodov); u < øv: cerku;*
4. *l < lj: mele, ludje; n < nj: sledno, toda njo, ž njimi; k < t: kjekaj;*
5. *kir = kjer, uže = pa, znaminom = znamenjem, za volo = zaradi, nej = ni;*
6. *njemu = mu, to podobo = podobo, farbo = barvo, nase vzame = se navzame, sorte = vrste, en plac = prostor, trg; zapopadejo se = se doumejo, pungrad = sadovnjak, žlahnim = plemenitim, je ona šla = je šla, de vsi so jo mogli lahku = da so jo vsi lahko, peršone = osebe, v tiga drugiga = v drugega, roženkranc = rožni venec, s taistim = z njim, za volo katere nespodobnosti = za volo te nespodobnosti, kregana = ošteta.*

Barok je ljubil množico figur, drzne podobe in (včasih tudi prisiljene) protistave ter besedno igro. Bil je pogosto ne le razmetav z vsem tem, ampak tudi kričav. Naša baročna poved je lirsko navdahnjena, saj hoče vplivati na čustvo in omrežiti našo domišljijo s hitro menjajočimi se barvitimi podobami. (Slo) Vse to velja seveda bolj za najboljša mesta v knjigah obravnavanih pisateljev.

V Kastelčevem jezikovnem vzorcu, je vsa ta prva poved ena sama prispodoba (in hkrati prorek), v drugi povedi (poreku) pa je podana vzporednost prispodobe s človeškim duhovnim življenjem. – Kako baročni pridigarji skušajo z obilico primer in z naštevanjem lastnosti predmetov in pojavov zajeti predmetno bistvo in ga s ponavljalnimi figurami nekako vzbati v človeško dušo, nam kaže tudi naslednji odlomek iz Kastelčevega *Nebeškega cilja*:

***Muč te lubezni* (1684)**

Velika je muč te lubezni: v lubleno rejč premeni tega zalubleniga. Lubezn sturi, de edn ne vej, kaj dela, ne vej, kam gre, je ena samovolna smrt. Ta kir lubi, nej sam per sebi: nič ne skrbi zase, nič ne misli zase, nič ne dela zase: inu aku ga gori ne vzame /sprejme/ tu, kar lubi, taku on nej nigder.

To je nepresušen tok besed, ki hoče uspavati razumsko kritičnost in človeka spravlja v melanholično razpoloženje spokorojenega uživača. Tako besedno masažo duš dobro ponazarja že navedeni odlomek iz Svetokriškega (*Srce je kakor ...*). Ko ga človek prebere, mu ne ostane drugega kot zavest, da je gledal pisan svet, ki se ni strnil v jasno in trajno podobo, ki pa je le zapustil občutek razkošja. (Prim. še Kastelčev odlomek, kako ponazarja večnost.) Včasih to res ni daleč od duhovičenja.

Slovenski književni jezik 2, 1966, str. 32 oz. 34.

18. STOLETJE

HIPOLIT NOVOMEŠKI (1667–1722)

Iz prve polovice 18. stoletja je naslednji malo vzoren odlomek Hipolita. (Hipolit ima posvetno ime J. A. Gaiger). Besedilo je čez skoraj sto let dal Kopitar prevesti Vodniku, tako da lahko primerjamo:

Polsku delu

Oráč vpréze te vole pred plugom in deržéč z' to livíco ta plužni ročáj ali klejšče, z' katero on na stran odmakúje te gručé, orje ali rejže to zemljo z' lémežom inu z' čertáлом, katéra poprėj z' gnújam je bila potresena ali ognójéna, inu dela brazde. Takrát seje on tu sejme inu povléjče tu istu z' brano.

1. *ú < ó: z gnújam; u < o: inu; ej iz dolgega jata: klejšče, sejme; i iz nenaglašenege jata: livíco;*
2. *e < a: tedej;*
3. — — —
4. *lj = lj: zemljo;*
5. *odka = otká, odmakuje = odmíka, grúče = grude, z lemežom, z gnujam = z lemežem, gnojem, z to = s to;*
6. *te vole = vole, on odmakuje = odmakuje, je bila potresena ali ognojena = jo je potresel ali ognóvil, povleče tu istu = jo povleče.*

Vodnikov prevod je tak:

Oráč ali ratej vpréze vole v' drevó ali plug; plug derží z' rokámi za ročíce, z' otko dersa od díle képe inu nakopítено parst, z' lemežam inu čertalam réže pognojéno nivo inu dela brazde. Po tém seje séme inu povlačí z' brano.

V Hipolitovem besedilu moti med germanizmi posebno člen *ta: te vole, to livico, ta plužni ročaj* itd. Težave ima tudi z rabo osebnega zaimka *on*. V nekem smislu pa je Hipolit celo predhodnik Kopitarja: opazil je namreč, da je slovenski jezik v knjigi in v ustih pridigarjev slabši od tistega, ki ga je govorilo ljudstvo. Na vprašanje, zakaj je tako, si je odgovarjal: »Ker znajo mladi pridigarji poleg materinega jezika več drugih ali vsaj nemškega in se letega, kakor je v Avstriji navada, tudi po vsej vojvodini Kranjski skoraj kot edinega nauče v ljudskih šolah, gimnazijah, posvetovalnicah, na sodiščih, pri obravnava in pisanju. Če se tedaj nameri, da morajo govoriti slovensko, in če nimajo pri roki domače besede, jo pri

tej priči izbiračijo iz nemščine, ker jo znajo poleg materinščine, in pogosto delajo prav smešne iz nemščine in slovenščine mešane stavke.«

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 35–36.

JERNEJ BASAR (1683–1738)

So pa baročni pisatelji znali sem in tja kaj zelo živo prikazati. Lep primer takega besedila je Svetokriškega odlomek *Je bila ena gospodična ...* Pri Basarju je v spodnjem odlomku baročna pretiranost, tj. neverjetnost zgodbe, ki jo pripoveduje. V to ga je zapeljal pridigarški zanos, čeprav so Basarjeve pridige sicer razumske in brez stilnih baročnih značilnosti. Kakor se najde pri Svetokriškem v jeziku, ki je v bistvu protestantskega tipa, le redkeje kakšna narečna vipavska posebnost, so za Basarja značilne močne narečne poteze gorenjščine (doma je bil iz Škofje Loke).

***H' praudi poklizan je persegel pèr Bogo ufigamogozhnimo* (1734)**

Ena udova je dala hranit svojmo znanco tri stu kron; kadar je hčer omožila, de be njo obdelila, je otla denarje nazaj imeti. On s svojo ženo red h pravdi poklican je persegel per Bogo vsigamogočnimo, de neč ni prejel. Poslušej, kaj se je pergodilu? Je imel ta pregrešni človek tri sinove, eniga v zibeli, eniga pet lejt stariga, kateri je mej tim, kadar je oča per pravdi persegal, tiga mladiga bratca zibal, ta tretji je bil pet inu dvajseti lejt star. Po sturjeni krivični prisegi je mati damu peršla, ter je nešla zvernjenu zibu inu to dete zadušenu. Od straha inu od jeze zmotena, je nož popadla inu timo večimo sino vrat prerezala. Nato je ta golufni oča v hišo stopil, nešal svoja sina mertva, je naglu nož popadel, svoji ženi v serce zasadil inu umoril. Sosedje, kadar so le-tu zvejdli, so ga gosposki čez dali, katera ga je obsodila, de ima na gavge /vešala/ obešen biti.

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 34.

PRIČE NEENOTNOSTI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA V 18. STOLETJU

Naslednja štiri besedilca nam prav živo ponazarjajo neenotnost slovenske knjižne besede v drugi polovici 18. stoletja. Gutsmanovo (1770) ima poteze koroščine, Küzmičevo (1771) je vzorec knjižne prekmurščine tega časa, Pohlin (1783) je hodil svoja pota, Japljevo in Kumerdejevo (1784) nadaljuje osrednji knjižni jezik bolj z upoštevanjem protestantskega izročila.

1770

Kaj bi ti reku od ene liepe inu žlahtne neveste, katira bi svoje svatnu oblačilu od sebe vergla inu bi tekla k' enimu koritu; tam bi začela so svinjami otrobe jesti. Tvoja duša, če v nedovžnosti živi, je po priči svetega pisma ena božja nevesta, katiro je Bug sebi inu so sebo skuz pravo vero zaročiv. Inu leta neumna nevesta zaverže sladkust tiste rezveselnosti, katira od Boga pride, inu se najde v' duhovneh rečih; ona rajši oče svoj život pitat z' ostudnemi nasladnostmi. Takešna duša nima Kristusa za ženina, temuč le hudiča za gospodarja.

1771

Pripelali so pa pisačke i farizeuške k njemi edno ženo vu praznosti zapopadjeno: i postavši jo na srejšo erčejo njemi: Vučiteo, eta žena je zapopadjena očivesno praznivajouča; Vu pravdi je pa nam Mojžez zapovedao te takšne kamenivati; ti záto ka veliš? Tou so pa pravili skušavajouči njega: da bi ga meli toužiti. Jezus se pa doli nagnovši pisao je s prstom na zémli. Gda bi ga pa neprestavoma pitali, prizdignovši se erče njim: ki je brezi grejha med vami, té naj prvi kamen na njou liči.²

1783

Natu pak perpelejo pisarji inu farizerji eno v' preštvu zapopadeno ženo: ter so njo v' sredo postavili inu k' njemu rekli: Mojstr! ta žena je ravnu zdej v' preštvu zajeta. V' postavi pak nam je Mojzes zapovedov take sorte z' kamnami posuti. Ti tedej kaj praviš? Tu pak so rekli njega skušajouči, de bi njega mogli zatožiti. Jezus pak se je doli perpognuv, ter je z' perstam pisov. Dokler pak oni niso jenjali njega prašati, se je gori povzdignuv inu k' njim rekv: Kdu med vami je brez greha, ta zalučej ta pervi kamen v' njo.

1784

Pisarji pak inu farizaerji so k' njemu eno ženo pèrpelali, katera je bila v' prešuštvu najdena. Inu so jo v' srèdo postavili ino so djali k' njemu: Mójstèr, letá žena je bilá zdaj najdena v' prešuštvu. V' postavi pak je Mójzes nam zapovedal, de se ena taka imá z' kamnjam posuti. Kaj tédaj ti praviš? Letò pak so oni rekli, ker so ga skušali, de bi njega zatožiti mogli. Jèzus pak se je doli pèrpognil inu je s' pèrstom zèmljo pisal. Kèr pak oni niso nèhali njega vprašati, se je on gori sklonil inu je rekal k' njim: Katèri je iz vas brez grèha, tá vèrži pèrvi en kamèn v' njó.

Ožbalt Gutsman (1727–1790)

Pri Ožbaltu Gutsmanu, Korošču, je posebno opazen dvoglasnik *ie* za *jat* (*liepe*), morda še bolj pa pisava *u* za nekdanji zložni ali navadni trdi *l* (*nedoužnost, zaročiu*) ali *u* za *el* (*reku = rekel*). Za tiste čase je bila pravzaprav posebnost tudi pisava *-ega* pri pridevniku (*svetega* nam. *svetiga*), še danes pa je v množini (*dugovneh, ostudnemi* nam. *duhovnih, ostudnimi*). Vse to so posebnosti Gutsmanovega koroškega govora, ki jih je želel uveljaviti v splošno-slovenskem knjižnem jeziku. V drugem njegov jeziku ni posebno daleč od tradicionalnega kranjskega.

² Pazi na izgovor: ou = ou; v se izgovarja kot v, le pred nezvenečim nezvočnikom kot f.

Marko Pohlin (1735–1801)

Pohlin s posebnostmi svoje pisave potemtakem ni nikakršna izjema med slovenskimi pisatelji, če pogosto piše *v* namesto nekdanj trdega *l* (*zapovedov, perpognuv, rekuv*). Tedaj se je pač večina slovenskih pisateljev ravnala po načelu, da med pisano in govorjeno besedo ne sme biti prevelike razlike.

Štefan Küzmič (1732–1779)

Če pogledamo prekmursko besedilo, ugotovimo isto: tudi Prekmurci pišejo deležnik na *l* tako, kot se je v tistem času v Prekmurju izgovarjal (*zapovedao, pisao, tudi vučiteo*). V prekmurskem besedilu pa je seveda še neprimerno več stvari, ki zbujajo našo pozornost, utemeljene pa so v prekmurskem narečju: *pisačke = pisačje*, (= pisarji), *edno = eno, eta = ta, kaj = ka, ki = kateri* (nedoločni zaimek), *te = ta*. Črka *jat* se piše z *ej* (*srejdo*), za *ó* imajo *ou* (*tou*), namesto *u* je večinoma *ü* (*sküšavajouči*), neobičajna je raba deležnikov (*postavši, nagnovši, sküšavajouči*), namesto glagolov na *-niti -nem* so v besedilu na *-noti nem* (*nagnovši*), posebnost je tudi *erče* za reče itd.

Jurij Japelj (1744–1807) in Blaž Kumerdej (1738–1803)

Ta dva osrednja Kranjca sta ozke *e*-je zaznamovala s kljukico spodaj (kot že prej Pohlin), *o*-je z ostrivcem, polglasnik pa s krativcem. Po zgledu na protestante je deležnik na *-l* pisan z *l* (*pisal, sklonil*). Ta odločitev je bila za pravopis koristna in je ostala do danes. Odločitev za tako pisavo je toliko več vredna, ker je Japeljev jezikovni učitelj, Paglovec, deležnik na *-l* pisal v svojih knjigah sedaj z *-l* sedaj z *-u* (*rekal, biu, hvalil – sturou* ipd.), in sicer v isti knjigi.

Franc Mihael Paglovec (1679–1759)

Navedimo še primer iz *Zvestega tovariša* (1742); tu strnjeno besedilo iz njega:

Nobeden stan teh ljudi ni v večji navarnosti kakor ti mladi

Nobeden stan teh ljudi ni v' večji nevarnosti, koker so ti mladi ljudje, zakaj oni imajo veliko svoje duše sovražnikov. Ta peklenški Satan ih trahta s' svojimi skušnjavami zapelati, hude žele inu lušti tiga života ih k' pregrehi nagibajo, navarnih perložnosti inu hudiga tovarštva se nim nikoli ne zmanka. Take sovražnike premagati ti naumni mladi ljudje malu kraftnih mitelnov nucajo ali očejo nucati, preferbežni žive, svarjenje svojih starišov inu vikših gori ne vzamejo, v' navarnoste se nespametnu podado, zatu bodo cilu dostikrat zapelani, v' maluvrednu življenje padejo, v' tim živeti se navadjo, iz teh žleht navad se ven spraviti še

mejn skrbi imajo inu per tim nasrečnu na tim svejtu žive, kir hodjo po tim širokim potu tiga pogublenja inu se je bati, de bodo vselej po taistim hodili inu se na vekumej pogubili.

Paglovec ima malo vzoren jezik. Naštejmo samo germanizme: *teh* ljudi, *ti* mladi ljudje, *oni* imajo, *ta* peklenški, *Satan*, *trahta*, *lušti*, *kraftnih mitelnov*, *nucajo*, *nucati*, *preferbežnu*, *gori vzeti*, *žleht* itd.

Marko Pohlin (1735–1801)

Če odštejemo pravopisne posebnosti Pohlinovega besedila s str. 307 iz leta 1783 (zlato ravno obrnjeno rabo črk za zvoneče in nezvoneče sičnike in šumevce v nekaterih knjigah) in precej nepotrebnih tujk in samovoljnih skovank ter potvorb, ki so se kot mrtva navlaka samo nekaj časa ponatiskovale v slovarjih, je Pohlinov prispevek za slovenski knjižni jezik docela pozitiven. Že njegova nenavadna plodnost nam zbuja spoštovanje, raznovrstnost njegovih besedil (svetopisemska, šolska, poljudnoznanstveno poučna, literarnozgodovinska, slovničarska, slovarska, leposlovni prevodi iz grških in latinskih klasikov, pesniška besedila) pa je enkratna in jo pozneje najdemo samo še pri njegovem učencu Vodniku. Pohlinov slovar (natisnjen 1781) je Breznik ocenil kot silno dragocen priročnik; Pohlin je v njem zaobsegel vse zadevno gradivo iz dotlejšnjih slovarjev (razen Alasijevega) in z njim vplival na vse nadaljnje slovenske slovarje. Prav s Pohlinovim slovarjem se začne nova doba v slovenskem knjižnem besedju. »Iz starejših slovenskih in drugih slovarjev je zbral (slovenske) besede, ki so bile tedanjim zapadnim pisateljem neznane, in jim je dal tako prvokrat v roke knjigo, s katero so mogli najnavadnejše tujke, ki so tedaj kazile pismeni jezik, nadomeščati z domačimi izrazi«. (Ban) Tako je vplival na mlajše prevajalce sv. pisma konec 18. stoletja, pa tudi na Vodnika in Ravnikarja, ki so nam ustvarili prozni jezik. »Uvedel je v pisni jezik precej srbohrvatskih in čeških besed, za katere nimamo domačega nadomestila, in s tem pomagal sloveniti naš pismeni besedni zaklad.« (Ban)

Če se je Pohlin pred slovensko javnostjo imel za prvega slovenskega slovničarja, čeprav je Bohoriča poznal, pomena svojega dela le ni pretiraval, saj je v svoji slovnici zapisal tudi naslednje: »Zagotovo vem, šla bo skozi roke mnogih ostrogledih sodnikov pisane besede, ali da se bolje izrazim, skozi roke mnogih zasmehovalcev. Ne bo vse v njej vsem ugajalo: to se jim bo zdelo staro, ono novo, izmišljeno in tako, česar niso nikoli slišali, ali celo hrvaško. Vsak se bo v kaj zapičil in to hotel grajati. Toda saj ne rečem, da bi bilo to moje delo popolno, brez napake, pravim pa vendarle, da sem toliko storil, kot doslej še nihče, in mi je le žal, da nisem mogel storiti toliko, kakor bi si bil želel. Naj bo torej, kakor je, dokler ne dobimo kaj boljšega.«

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 39–40.

KONEC 18. IN RANO 19. STOLETJE

JURIJ JAPELJ (1744–1807)

Preberi naslednja odlomka iz Dalmatina in Japlja in ju primerjaj (Japljev je iz l. 1769).

Dalmatin 1584: *Boas in Rutha*

Natu je Boas k Ruthi djal: Šlišiš li moja hči? Ne pojdi na eno drugo nivo pobirat inu ne pojdi od letod, temuč se pèrdruži k' mojim dèklam inu gledaj, ker one na púli žajneo, tjakaj ti za nimi pojdi: Jest sim moim hlapcom zapovédal, de se tebe nema nihče dotakniti. Inu kadar boš žejna, tako pojdi h' posodi inu pi, ker moji hlapci natakajo. Tedaj je ona na svoj obraz doli padla inu je molila pruti zemli inu je k' njemu djala: S' čim sim jest gnado našla pred tvojma očima, de ti mene poznaš, ker sim vsaj ptuja?

Boas je odgovoril inu je k' njej djal: Meni je vse povédanu, kaj si ti sturila pruti tvoji tašči, po tvojga moža smèrti, de si zapustila tvojga očeta inu tvojo mater inu to zemló, v' kateri si rojena inu si šla k' enimu folku, kateriga nési prej znala. Gospud povèrni tebi tvoje djanje inu bodi tvoj lon popolnoma pèr Gospudu Izraelskimu Bogu, h' katerimu si ti prišla, de bi pod njegovimi pertumi zavupanje iméla.

Japelj 1769: *Booz in Rutha*

Booz je djál k' Ruthi: »Slišiš moja hči, ne hodi na eno drugo nivo pobèrat inu se ne gáni od letiga kraja: ampak pèrdruži se k' mojim deklam. Inu kèr bódo žele, tam pójdi za njimi. Zakaj jest sim mojim hlapcam zapovédal, de nima tebi obedèn nadležèn biti: kadàr boš žejna, znaš tudi kje k' posódi jiti inu to vodo piti, katèro hlapci pijó.

Tèdaj je ona na svoj obraz doli padla inu taku na zèmljo perklónjena je rekla k' Boozu: Od kóð pride meni, de sim pred tvojmi očmi gnado nešla inu de se ti vrejden sturíš mene spoznati, kèr sim ena ptuja žena?

On je njej odgovóril: Meni je bilú vse povedanu, kaj si ti tvoji taši sturila po smèrti tvojga moža: inu de si ti tvoje stariše popustila inu to deželo, v' kateri si rojena inu si prišla k' enimu ludstvu, kateru nisi poprej poznala. Gospód tebi povermi po tvojim djanji inu prejmi enu popolnoma plačilu od Gospóda izraelskiga Bogá, h katerimo si prišla inu pod kateriga perúti si pèrbežala.

1. *ú < ó: takú (sicer večinoma ó: gospóð); u < o: inu, povedanu (poleg katerimo); ej iz jata: vrejden (zelo redko); i iz jata: tíga, tvojim;*

2. *e < a: de, jest nešla; er < ir: poberat;*
3. *per < pri: perdruži; o < u: katerimo;*
4. *l < lj: zemlo; n ali nj < nj: djanji, toda nivo; kj < tj: kje; šlš < slš: slišiš; š < šč: taši; ejž < ež: prbježala; ji- < i-: jiti;*
5. *kér = kjer, jest = jaz, obeden = nobeden, tvojmi = tvojimi, ptuja = tuja, stariše = starše, popolnoma = popolno;*
6. *k Ruthi = Ruthi, na eno drugo = na drugo, tam = tja, mojim hlapcam = svojim hlapcem, nima biti = ne sme b., znaš jiti = lahko greš, to vodo = vodo, je ona doli padla na obraz = je padla na obraz, kako pride meni = kako je mogoče, gnado = milost, se vrejden sturiš = se ti zdi vredno, ena ptuja žena = ptuja žena, on je k njej odgovoril = odgovoril ji je, meni je bilu vse povedanu = vse so mi povedali, kaj = kar.*

Razen za ustalitev slovenskega pravopisa je Japelj zaslužen še za predmetno, tj. pomensko boljši prevod svetopisemskih besedil. V jeziku samem je še preveč odvisen od Dalmatina. Piše še vse Dalmatinove nemške posebnosti, samo da ne tako pogosto. Izboljšal pa je besedni zaklad, ki se prijetno loči od Dalmatinovega. Izraze je kdaj nabiral tudi med ljudstvom, nekaj pa jih je vzel iz drugih slovanskih jezikov. Tako je podprl prerodno dobo v njenem prizadevanju za slovenski besedni zaklad. Bil pa je trmoglav in ni sprejemal naprednejših pogledov na jezik, katerih oče je bil Vodnik. (Vodnik je v nekem izvodu enega zvezka Japljevega prevoda sv. pisma s svinčnikom popravil prvi dve poglavji in črtal germanizme.) Tako je Japelj več tujih skladijskih posebnosti Dalmatina popravil, sam pa jih zagrešil še več. Jezikovna starokopitnost se mu je maščevala: od prevoda sv. pisma so ga odrinili Vodnikovi učenci, jezikovno in stilno pa ga je prekosil tudi Linhart. Tudi Pohlin, npr. v knjigi *Kmetam za potrebo inu pomoč*, ni nič slabši, kakor nam kaže naslednje besedilo, v katerem skoraj ni germanizmov:

MARKO POHLIN (1735–1801)

Mož inu žena (1789)

Mož inu žena namreč be imela use vesele tega življenja med sabo dejliti: use terplenje skupej prenesti inu njuh usakdane kruh skupej skus pridnu delu si perdobivati. Ta perva, poglavitna reč pak, skuz katiro se človek per zaročenju obojnega spola od naumne živine rezločiti more, je letu: de mož inu žena edn drugem k' temu perpomoreta, čez dalej bel modra, pametna, prov vedna inu skuz njuh stanovitno lubezn inu perserčnost lubeznivši inu bulši postajati, doklej njuh spet smert loče.

(Pohlinov *e* na mestu, kjer imamo v knjižnem jeziku *i*, je treba brati kot polglasnik; tako še v *tega*.)

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 41–43.

ANTON TOMAŽ LINHART (1757–1759)

Linhart je iz radovljiške malomeščanske družine. Odlično je dokazal primernost slovenščine za dramska besedila. Že *Županova Micka* je na lepi višini, še bolj pa *Matiček*, za katerega tule jezikovni vzorec:

Pametna Neshka (1790)

Nežka: *Vaša gnada, kaj zapovedo? Ke bi jih kdu per meni najdel!*

Baron: *Bog obári! – Al ti vejš, de sim tvoj perjatel, de te rad vidim – kaj bom druge besede iskal – de te lubim. Žužek ti je vže toku povedal. Jest ti bom v kratkim razložil, kar si moje serce óši: poslušej! (Se na stol usede.)*

Nežka: *Jest nečem nič slišat.*

Baron: *Eno samo besedco! Ti vejš, de sim Matičeka čez vse moje služabnike povzdignil; njemu sim čez dal toku rekoč gospudarstvo mojga gradu in tebi – mojga serca.*

Nežka: *Naj ne zamerijo, vaša gnada! To nikamer ne kaže – De bi jest govorit smela!*

Baron: *Govôri, lubka; derži se te pravice, kateri si čezme zadobila.*

Nežka: *Jest nečem obene pravice čeznje imeti. Naj me z miram pusté, lepu jih prosim! /.../*

Baron: *Vi, ludje od tvojga stanu, imate še te stare, nápečne kvante med vami, de en mož ne smej obene druge lubit kakor svojo ženo inu toku naprej. Al mi gospôda smo te muhe že davnu popustili. Veselje inu žitek, Nežka, to je naša postava.*

1. *ú < ó: kdu, toku (toda tó, Bóg); u < o: inu, gospudarstvu; ej iz jata: vejš, smej (sicer e); i iz jata: v kratkim;*
2. *e < a: de, poslušej, jest; o < a: toku;*
3. *per < pri, ø < i: besedco, ə < a: napečne;*
4. *l < lj; lubim, ludje (toda veselje); nj = nj: njemu; š < šč: oši (= vošči.) ø < v: oši, žitek, obari; žnj < znj: čežnje;*
5. *kaj zapovedo = kaj zapovedujete, ke [=kə] = ko, najdel = našel, perjatel = prijatelj, vže = že, nikamer = nikamor, jest = jaz, govorit = govoriti, obene = nobene, z miram puste = pri miru puste;*
6. *gnada = milost, onikanje, čez vse moje = čez vse svoje, čez dal = predal, te pravice = pravice, imate med vami = imate med seboj, kvante = mnenje, misli, reči.*

V glasovih je Linhartov jezik še protestantskega tipa (*kdu, toku, lepu, per, gospodarstvu, lubim, v kratkim, vejš, smej*), pač pa se hkrati vidi, da se je v nekaterih smereh razvoj jezika nadaljeval, posebno moderna vokalna redukcija (*besedco, slišat, al*). Polglasnik se sedaj piše večinoma z *i* (*sim*). Na gorenjščino kaže *š* namesto *šč* (*oši*), prav tako izguba, v-ja pred o-jem.

Linhartove osebe besedo spretno sučejo; njihov govor je primerjen stanu, katerega so. V *Županovi Micki* hitro vsak opazi ocvetličeno besedičenje zaljubljenega zlahtnega gospoda Tulpenheima. Micka se zato očetu pritožuje zastran namenjenega ji kmečkega ženina Anžeta, češ da ji nikdar ne reče, da na njenih *licih rožce cvedo*, da Kupido v njenih *očeh*

sedi inu v njega strela, da je njen obraz toku jasn koker nebu – (njen) život toku raven koker ena smreka, da je njeno petje toku lepu koker od ene tičece. – V odlomku iz *Matička* baron uporablja besedni člen pogosteje kot Nežka. Nežka barona ogovarja v 3. os. množine, svojilni zaimek pa je v drugi (*vaša gnada*). Prav finžgarjevsko očansko zastavlja besedo Mickin oče, potem ko je slišal, kako vse ji Anže ne zna lepo govoriti:

Micka, aku bi jest ne vedel (1789)

Micka, aku bi jest ne vedel, de si pametna, bi te zdej za noro držal. Zlode me vzemi, če sim jest tvoji ranci materi kaj takiga povedal, inu vunder sim jo lubil. Pak kaj se vže v tridesejtih lejtih ni prebernilu! Morebiti je tudi v lubezni nova šega gori prišla. – No, ti moreš bol vedit koker jest. – Vunder, Micka, ti bi meni enu veliku veselje sturila, ke bi Anžéta vzela. – Polè, moji lasje vže sivi ratujejo! Kdu vej, koku dolgu bom še živel. Jest bi tebe rad preskerbleno vidil. – Pak vunder, Anžè je le en zali fant – Jest bom en malu na pole stopil; sonce bo skorej doli. – Pernesi tačas en glaž vina gori!

O uprizoritvi te igre v ljubljanskem stanovskem gledališču je časopisni poročevalec poudaril, da so igralci »prepričljivo dokazali, da je tudi slovenščina gibčna in blagglasna in se zato lahko oglašča iz ust boginje gledališča kakor ruščina, češčina ali poljščina. Igralski ljubitelji so položili temelj za izpopolnitev materinščine in jo usposobili tudi za gledališče.«

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 43–45.

VALENTIN VODNIK (1758–1819)

Jezik in jezikoslovni nazori

Naslednji vzorec svojega jezika je Vodnik z roko zapisal v Veliko pratiko za leto 1795. V njem nam prav živahno prikazuje svojo rodovino. Germanizmov v odlomku skoraj ni, še najpogosteje res tudi med ljudstvom razširjeni nedoločni člen.

(1795–99) Rojen sim 3. svičana 1758 ob 3. uri zjutra v gorni Šiški na Jami per Žibertu iz očeta Josefa inu matere Jerša Pancè iz Viča. Dėdec Juri Vodnik je rojen v' Šent Jakobi unikraj Save, se je perženil na Trato pod Goro nad Dravkami k' hiši Žibert. Potle kupi hišo v' Šiški na Jami, imę seboj pernese v' lęti 1730, vmerje 1774 star osemdeset inu pet let. Je rad dėlal inu vino pil. Večkrat mi je sam pravil, kako sta on in njega oče Miha hodila na Hrovaško, kupčovala s' prešičmi, vinam inu platnam; zraven dober kup v ostarijah živeła. Vęčidęl Vodnikov je pozno starost doživęlo; dva brata inu ena sestra mojga dėdca so mene dostikrat peštovali inu potle hvalili, kader sim pridno v' šolo hodil.

1. *ú < ó: unikraj (sicer ó: šolo); u < o: inu (sicer o: pridno); i iz jata: svičana;*
2. *e < a: prešičmi, (de); o < e: kupčovala; Hrovaško < Hrvaško;*
3. *per < pri; v' leti < v letu;*
4. *l < lj: Dravlami; n < nj: gorni (toda njega);*
5. *svičana = februarja, zjutra = zjutraj, iz Viča = z Viča, v Jakobi = v Jakobu, potle = potlej, njega oče = njegov oče, Hrovaško = Hrvaško, prešičmi = prašiči, z vinam = z vinom, dober kup = poceni, ostarijah = gostilnah, kader = ko, mene = me.*

Kako se je Vodnik trudil za slovenskost svoje besede, sam pripoveduje: »Jes sim gledal na narbol znane med Slovenci najdene besede, de bi vsim zastopen biti mogel; mi moremo /= moramo/ krajnske slovenske besede poiskati semtertje po deželi raztresene inu na to vižo /= način/ skup nabrati čisto slovenščino. Skušna me uči, de ni lahko stvari najdi, katira bi se v enim ali saj drugim koti prav po slovenski ne imenovala; če je pa kaj vnovič znajdenih inu starim Slovincam neznaneh reči, se znajo /= se lahko/ te po unajnih jeziki imenovati, ako bi jo mi ne mogli iz ene slovenske korenine karstiti /= poimenovati/. Eden drugimo moramo podati, kar ima sledni dobro čistiga.« (Gotovo lete nekatere besede Prešernovega učenca iz *Nove pisarije* na to mesto.)

Vodnik se je boril tudi proti skladenjskim germanizmom in tako npr. l. 1800 hvalil novo izšle »bukve« /knjige/ prevoda sv. pisma, »ker so v lepim, čistim jeziki pisane; v takmu jeziki, kakor ga Krajnci po deželi govore, kodar še niso spačeni od nemščine.« Posebej je pohvalil to, da prevajalec ne piše več določnega člena ob imenih, da so izpuščene imenovalniške oblike osebnega zaimka, »kirkol niso potrebne«. Že prej (1798) je svoje preganjanje germanizmov utemeljil takole: »Po celi Evropi je taka navada, de sosedje od sosedov besede brez prave potrebe jemlejo; al to je ena spačena navada inu v bukvah ne sme biti, temuč bukve se morejo v čistim jeziki pisat.« Že 1797 je pobijal mnenje, »de krajnskimu jeziku besedi manka, de je vbog«. To ni res, meni Vodnik: »Krajnski jezik je sam na sebi bogat, le ljudje so revni na besedah; zato ker premalo spomina imajo na to, kar ih je mati učila.« 1798 je v Lublanskih novicah tudi povedal, kaj bi bilo treba storiti za dokončno ureditev knjižnega jezika: »Dobro bi bilo skoro eno gramatiko inu besediše /š = šč = slovar/ viditi, v katerih bi se krajnski jezik v svoji čistosti najdel, stari mejnik le iz potrebe prestavil, govor po tih naukih perrezal, kakor so ga drugih jezikov učeni lepotili, inu se nič ne zapletalo, temuč izrekovanje za ušesa, pismo inu za pesem perlično naredilo.« – Veliko je dal tudi na enotnost in red, kakor kaže tudi njegova pripomba, da so »v sedanjim (tj. 18.) stoletji pisarji /.../ s krajnskim pisanjem delali kakor prešič z meham«.

Po zgledu na očeta Marka /= Pohlina/, ki »je spet branje med ludmi raširal«, da se je »od trideset let skoro vsaki pastir in pastarica brati naučila«, je tudi sam – močno po zaslugi barona Zoisa – za ljudi veliko pisal. Vodnik je pravi oče slovenske proze, hkrati pa tudi naš prvi pravi pesnik. Na kratko skušajmo v naslednjem orisati značilnosti njegove pesniške besede.

VODNIKOV STIL

Na Zoisovo priporočanje se je Vodnik trudil za nazoren in »prišpičen«, kot ga je imenoval Župančič, tj. klen izraz. Skušal je doseči čim naravnejše skladje med preneseno rabo besede in pojavom, na katerega se tropi nanašajo. V metriki je uporabljal najbolj uspešno tako imenovano alpsko poskočnico, kot npr.:

<i>Rad plešem okrogle,</i>	— — ∪ — ∪
<i>s petama glas dajem,</i>	∪ — ∪ — — ∪
<i>premetem vse vogle,</i>	∪ — ∪ — — ∪
<i>se v cepa dva majem;</i>	∪ — ∪ — — ∪
<i>nožica pa Mince</i>	∪ — ∪ ∪ — ∪
<i>za mano drobni,</i>	∪ — ∪ ∪ —
<i>pobira stopinjce,</i>	∪ — ∪ ∪ — ∪
<i>se v krogu vrti.</i>	∪ — ∪ ∪ —

Vrstica je v bistvu sestavljena iz dveh amfibrahov (∪ — ∪), le da je namesto nenaglašene zloga v prvih štirih vrsticah rad tudi naglašeni, kar pesem ritmično oživlja. Ta mera se slovenskemu jeziku prav prilega. Že pri Vodniku moramo v govoru po dve vrstici brati kot celoto: tako npr. *nožica pa Mince za mano drobni* (∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ —), kar dopušča uveljavitev tekočega ritma. Prav to podobo vrstice je zatem Prešeren uporabil v *Povodnem možu*:

<i>Od nekdanj lepé so Ljubljanke slovele,</i>	∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪
<i>al lepše od Urške bilo ni nobene ...</i>	∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪

V sloviti »Žebljarski« je »Vodnikov« metrum uporabil tudi Župančič:

<i>Od štirih do ene,</i>	∪ — ∪ ∪ — ∪
<i>od štirih do ene,</i>	∪ — ∪ ∪ — ∪
<i>vodà nam kolesa,</i>	∪ — ∪ ∪ — ∪
<i>mehove nam žene ...</i>	∪ — ∪ ∪ — ∪

(Tako, kot kaže metrična shema, namreč resnično beremo.)

Vodnik je uporabljal tudi trohej:

<i>Sklad na skladu se vzdiguje</i>	— ∪ — ∪ ∪ — ∪ — ∪
<i>golih vrhov kamni zid.</i>	— ∪ — ∪ — ∪ —

Daktil (– ∪ ∪) je rad menjaval z amfibraham:

<i>Pómlad je zazelenela,</i>	– ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ – ∪
<i>zemlja si cvetje odela</i>	– ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪
<i>gospodič iz mesta zleti,</i>	∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ –
<i>komedije, šeme pusti.</i>	∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ –

Jamb je pri Vodniku redek; uporablja ga npr. v napisih za mesece:

<i>Po soncu svetega Martina</i>	∪ – ∪ – ∪ ∪ ∪ – ∪
<i>zahaja rada huda zima;</i>	∪ – ∪ – ∪ – ∪ – ∪
<i>Deslih záčne dobro gret,</i>	∪ ∪ – ∪ – ∪ –
<i>je le tri dni babje let.</i>	∪ ∪ – – – ∪ –

V zadnjih dveh vrsticah je namesto jamba uporabljen anapest (∪ ∪ –), v zadnji pa namesto drugega spondej (– –); ritmično je tudi to jamb, ker je drugi zlog močnejše naglašen od prvega.

Od tropov in figur so Vodniku »najljubše personifikacije (*polje, vinograd ... tebe rede; sreča te išče; macesen redi veje; grom majè nebeški strop; trebuh pojde pod hrbet vasvat* itd.), rekla (*majati se v dva cepa, znati več kot hruške peči*), opisi (*kar se obrača na ražnju okrog*) in nasprotja (*kratek ples – dolge zakonske kvatre*). Redkejši so ukrasni pridevki (*židana volja*) in hiperbole (*vidim Švajca bele gore, orati Štajerca, tirolsko planšarco*). Od glasovnih figur uporablja skoraj izključno le rimo, redko tudi onomatopêjo (*grom maje nebeški strop*). Muzikalnost in dober posluš za samoglasniško kakovost sta mu pomagala, da so njegove rime čiste in polno zveneče. S pogostnim menjavanjem moških, ženskih, tekočih rim in nerimanih koncev dosega, da je zvočna stran njegovih pesmi barvita in blagoglasna. Z zdravim čutom za naravnost postavlja navadno besede tako, da se rimajo tiste, ki nosijo smiselni verzni oziroma stavčni poudarek.« (Gal)

Slovenski knjižni jezik 1, 1966, str. 46–50.

PRVA POLOVICA 19. STOLETJA

JERNEJ KOPITAR (1780–1844) in njegova doba

Kopitarjeva in Metelkova slovnica

Prizadevanja za ureditev slovenskega knjižnega jezika je na začetku 19. stol. močno podprl Jernej Kopitar. Pri Zoisu se je srečeval z vsemi tedanjimi našimi vodilnimi preroditelji od Japlja in Kumerdeja do Linharta in Vodnika; izvzet je le Pohlin. Udeleževal se je njihovih pogovorov o slovenski slovnici in slovarju, ki naj bi slovenski jezik pomagala izobraziti za izpolnjevanje tudi zahtevnejših kulturnih nalog. V Zoisovi knjižnici se je seznanjal s stari in novimi slovenskimi in slovanskimi knjigami in rokopisi, posebno tudi s slovniciami in slovarji. Tu je lahko videl, kako se je slovenski jezik razvijal v 350 letih od protestantizma sem, dolga leta tudi v smeri, ki niso bile dobre. Ko je postal učitelj slovenščine neki mladi plemkinji, je bil prisiljen svoje znanje o slovenskem jeziku ne le primerno zaokrožiti, temveč tudi urediti. Kako je to storil, vidimo iz njegove slovnice, ki jo po pravici imenujemo prvo znanstveno pri nas. Njen naslov: *Slovnica slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, Ljubljana 1808*. Pisana je nemško. Enako Metelkova slovnica.

V njej je Kopitar poleg zgodovine knjižnega jezika in obvestil o cerkvenoslovenskem jeziku in slovstvu podal glasoslovje in oblikoslovje slovenskega jezika. Priznal je široka *e* in *o* v dolgih zlogih, namestu *ú*-ja in *é*-ja za *ó* in jatovski *é* je uvedel gorenjska *ó* in *é*, izglasni *-u* (*vinu*) je zamenjal z *-o*, strogo je ločil polglasnik. Ko se je odločil za *o* v primerih kot *víno* in *takó*, se je zavedal, da s tem prekinja staro izročilo slovenske knjižne besede; zato se na pol opravičuje, češ tako je pisal že Krelj v 16. stol., konec 18. pa Vodnik, je pa tudi sicer pri drugih Slovanih enako. V oblikoslovju je uzakonil oblike kot *bratam*, *bratama*, kakor je pisal že Recelj 1572. V sklanjatvi moškega spola danes zbujajo pozornost podaljšek osnove *-ov-* tudi v ednini: *tatova*, *tatovu*, *tatovom*. V fonetiki je priznal moderno vokalno redukcijo do stopnje s polglasnikom: zato za kratke (naglašene in nenaglašene) *i*-je iz *u*-je zahteva polglasniški izgovor: *sít*, *krúh*, *síti*, *krúhu* = [sət, krəh, sítə, krúhə]. Ker pa se je stari polglasnik le v nekaterih primerih pisal z *i*, v drugih pa z *e* (npr. *dobičik*, *ponedelik*, *kosic* – *kašel*, *oven*, *oves*, *lonec*), je želel, da bi vse to pisali z *i*. Ker je torej v glavnem priznaval protestantsko pisavo, a moderni izgovor, so bila njegova pravila za izgovor deležnika na *-l* dovolj zapletena: *plésal*, *ravnàl* = [plesoy, roynòù], *vídel*, *trpèl* = [víduy, trpùù]. Tako je še nenaglašeni *-il* in *-əl* ter *-il* in *-əl*. – Ločil je tudi *n* in *nj* in *l* in *lj*, dolge in kratke samoglasnike itd.

Kopitar sam slovensko ni pisal. Glasoslovno stran njegove slovnice so sprejeli metelkovci; ti so vse te izgovorne značilnosti hkrati tudi pisali s posebnimi črkami. Metelko je edini slovnicař, ki je vse nezložne predloge pisal s polglasnikom za njimi. Kopitarska slovenščina se je torej glasila takole (po Jožefu Burgerju (1800–1870):

Jožef Burger: Takó jim huda zima prèjde

Starə Jakob in Marica sta prostorno čumnato po svoji voljə læpó və réd djala in jéla sama hiševatə. Və čumnatə napravətə potrébno hišno oródje in kuhənjə preskərbətə zə vso kuhənjško pəpravo. Marica se je sréčno štéla, de je spét pər ognjiščə in svòjimu ljubəmu očétu kuha. Oba živətə spét və mirə. Jakob pléte jérbase, Marica pa déla nogovice in šiva in læpó kremljata med səbój. Zvečér stópəta večkrat tudə və véləko hišo kə Jélnəkarjevəm, in Jélnəkar in njegòva žena in vsa njuna družina poslušajo zə velikəm veséljem Jakobove pametne pogòvore in povéstə. Takó jim huda zima prèjde, de sami ne vədo, kədaj.

[Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 50–52]

KRANJSKI PURIZEM

Jernej Kopitar

V uvodu svoje slovnice (1808/09) je Kopitar (1780–1844) s posebno zavzetostjo obravnaval vprašanje nove pisave in germanizmov. Prizadevanje za novo pisavo v neposrednih posledicah ni bilo koristno, kot bomo še videli. Glede raznemčenja slovenskega knjižnega

jezika pa so Kopitarjevi nazori pravzaprav le sinteza dotlejšnjih že 250-letnih prizadevanj za čistost, tj. slovanskost, slovenske knjižne besede. Prav posebno se je Kopitar bojeval zoper germanizme v skladnji. Tam so jih dotlej res najmanj uspešno preganjali. O nemških prvinah v slovenskem knjižnem jeziku na nekem mestu piše takole: »Očitek nepotrebnega nemčevanja v posameznih besedah in v skladnji velja bolj ali manj za vse naše (večinoma prevajajoče) pisatelje. Da bi to, če že ne opravičili, vsaj razumeli, se je treba zamisliti v položaj kranjskega pisca. V osmem ali desetem letu zapusti očetno slovansko ognjišče, da bi ga v nemškem mestu Nemci v nemškem jeziku vzgojili za nemškega državnega služabnika. Sedaj si mora prizadevati, da svoj materni jezik, ki ga pri tej starosti že tako ne obvlada popolno, pridno pozablja, da bi mu postala milostna vladarica nemščina. Ne ugovarjajte, da se vendar tudi po mestih kranjski govori! Saj to je, kar nas navdaja s tožbo: Trubarjev *leben, lebati, špiža, štritati, hudobo tirati, šenkinga, folk /.../* so take cvetke iz *mestne* kranjščine; in če tudi novi pisatelji namesto teh jemljejo domače *rože, venec* vendarle pleto po nemško. Ali da ne govorim v podobi: to mestno rezanico poslušá bodoči pisatelj v času svojega mladostnega izobraževanja; ko so se mu v šolah misli prilagodile nemškim potem, mu skoraj lahko odpustimo, če je zadovoljen, da v njegovem kranjskem delu le ni kake nemške besede, za kranjsko skladnjo pa niti ne sluti ne, da je.«

Tudi Matija Čop (pred njim pa Vodnik, Gutsman in Paglovec) je to potrdil, pišoč v tridesetih letih 19. stoletja: »Izumetničnosti in popačenosti v slovenščini ni zakrivilo ljudstvo samo, temveč je to delo nepoklicanih in ljudstvu odtujenih pisarjev: ljudski govor ni bil nikdar tako pokvarjen kot jezik v knjigah.«

Kako pa naj bi se slovenski pisatelji rešili germaniziranja, ko se pogosto posebno skladenjskega niti ne zavedajo? Kopitar jim je priporočal, naj pogosteje občujejo s kmetom, namesto nemških del naj prevajajo raje latinska, naj bero dela v jezikih, v katerih ni sledov nemščine. Poleg tega bi bil potreben popoln, pretehtan in dejanskemu stanju jezika zvest slovar. Vse to pa bi po njegovi misli lahko nadomestila stolica slovenskega jezika pri bogoslovcih. O njej piše: »Stolica bi razširila v vsem učiteljstvu tisto navdušenje za lep slovanski jezik, ki doslej vnema le posamezne ljubitelje; ob pomoči takih učencev, ki so zaradi svojega poklica porazdeljeni po vsej deželi, bi kranjski sestavljavec slovarja zajel ves jezikovni zaklad kot z mrežo, in nobena beseda, nobena rečenica mu ne bi ušla! Naši slovenski bratje na vzhodu in jugu in – mi sami bi se začudili ob svojem iz davnine podedovanem bogastvu!«

Matevž Ravnikar (1776–1845)

Kakor je Kopitar priporočal, so tudi res ravnali. Matevž Ravnikar, rojen v Vačah nad Ljutijo, kasnejši tržaški škof, si je, kot je zapisal Čop, »za domači jezik pridobil zaslug ne le kot pisatelj, marveč še prav posebej s tem, da je dosegel (1815. leta) ustanovitev stolice za slovenski jezik na ljubljanskem liceju«. Čop je prikazal uspešnost Ravnikarjevega prizadevanja tudi določneje: »Razen Kopitarju in Vodniku se moramo zahvaliti predvsem g. Ravnikarju, njegovim naslednikom, med katerimi se po jezikovni sposobnosti odlikujejo zlasti prof. Metelko, g. Potočnik, Zalokar, in slovenski stolici, da je v zadnjih letih zelo napredovalo oblikovanje kranjskega knjižnega jezika tako v slovnični pravilnosti kakor v besedni čistosti.«

Kakšen jezik je pisal Ravnikar, nam pokaže naslednji odlomek:

Hlapec je srečno do Haranskiga mesta došel in velbljude /kamele/ léči zraven studenca zvnaj mesta zažéne. Kar pride Rebeka z verčam na rami. Bila je zala déklica, in kar je še več, zgol nedolžnost vsa. Na studenec je šla, nalije in se oberne. Hlapec se ji perbliža in reče: »Naj sernem iz verča!« Pí, gospod, mu prijazno reče, djavši verč urno na róče; in da mu piti. Kadar odpije, mu reče: »Zajela bom še velbljudam, de se napijejo.« Berž sprazni verč v' korito, teče na studenec in natóči vode velbljudam. Mož jo premišluje molcé. Kadar /= ko/ so velbljudi napojèni, (è = ê) vzame težke zlate uhane in zapestnice mož, ji jih natakne in pravi: »Hči! čigava si? Povéj mi, je prostor prenočiti na domu tvojiga očeta?« Odgovori: »Batvelova hči sim, sinú Nahorjoviga, bil je brat Abrahamov. Slame in klaje je obilno per nas, tudi prenočiti prostora dovol.«

To je res čista slovenščina. Odmrla, torej neljudska, posebnost Ravnikarjevega jezika je deležnik na -(v)ši; zelo rad ga je uporabljal in si tako zaslužil /krivično/ Prešernovo zbadljivko, ki se nanaša pač prav na rabo tega deležnika:

*Gorjancov naših jezik potujčvavši
si kriv, da kolne kmet molitve bravši.*

Zaradi stilne učinkovitosti Prešeren ta deležnik tvori iz nedovršnih glagolov, kakršnih Ravnikar seveda nima. Germanizmov prosta slovenščina je bila Kopitarjevi šoli (in že prej marsikomu, posebno Vodniku) zadeva lepote. To nam dobro ponazarjajo naslednje Ravnikarjeve besede: »Da, kdo nima raji, de se mu koščik tudi beliga kruha iz lepe rute po perilu /= sveže/ kakor iz umazane cunje poda? Jelite otroci, še jedli bi ga ne? Ravno tako spakedrana beseda še tako lepi navuk, če nam ne, pa drugim Slov/anom/ perskuti. Ravno za to, ker je lepi navuk meni in vam le teljko per serci, tudi mislim de ga moremo /= moramo/ v lepo, čedno besedo obleči.«

Prešernov odnos do purizma

Res je, germanizmov poln jezik ni lep. Posebno mora motiti tistega, ki sam govori čistejšega, boljšega. Še danes odobravamo početje vseh naših puristov (tj. ljudi, ki so iz slovenščine čistili germanizme) od Krelja, Hrena, Vodnika do Ravnikarja in metelkovcev, kolikor so iz jezika izganjali to, kar je bilo odveč, za kar smo imeli lastna domača sredstva (*leben, brunen, ta hiša tiga sosed, gori vstati, doli sestí*). Že Prešeren pa se ni strinjal z onimi, ko so iz jezika hoteli odpraviti tudi tisto, kar je sicer res prišlo v slovenski knjižni jezik iz nemščine (ali pa so samo mislili, da je), ne da bi zanj obstajala slovenska vzporednica (prim. Preš. vprašanje: *Čmu bo nam, prašam, prazno pogoriše?*). Prešeren je bil do takih germanizmov strpen in jim je dajal prednost pred novotvorbami, tj. pred besedami, ki so si jih pisoči izmišljali (prim. Preš.: *Kar zmanka, iz svojih bomo to možgan dodali*).

Kakor vidimo iz *Nove pisarije*, Prešeren celo ni bil za to, da bi trpeli germanizme, ki so se kot edini splošno rabili v osrednjih slovenskih narečjih (prim. namigovanje na boren besedni zaklad *pastirjev samskih*). Tudi ni bil v teh primerih za spojojanje pri drugih Slovanih (prim. prvi dve kitici Preš. soneta *Ne bodmo šalobarde Moskvičanov*). Bal se je namreč,

da bi takó prišlo do prevelike razdalje med navadnim občevalnim jezikom in med knjižno besedo (prim. *Koga za silo nam jezik svoj imeti brani*, pravi pisar, učenec pa: *Gorjačarsko, cigansko kaj berilo bo čudno vam pisarjam pomagalo, ak bo se vse drugači povorilo*). Kot umetniku Prešernu namreč ni moglo biti vseeno, ali ima kaka beseda živo predstavno moč in primerno doživljajsko ozračje (in oboje besede občevalne govornice imajo) ali pa so samó nositeljice bledega ali celo docela nejasnega pomena (kar velja za večino umetno sprejetih besed, posebno na začetku). Glede tega prim. Prešernove besede: *Tè čudne zmesi starega ostanka in novink Slovenec v Korotani ne bo razumel, Štajerc ne Ljubljanka*. Prim. še *Gorjačarsko, cigansko kaj berilo ...*

Naši puristi so se tedaj borili predvsem proti germanizmu. Prešeren jim očita, da so tudi zoper kulturne besede iz latinščine in grščine: *Od grških, od latinskih so pisarjev dobili starši učenost v deželo in z njo besede tuje; razodeni, al saj se bode teh poslužiti smelo*. Na te učenčeve besede pisar odgovori: *Bog tega varij, po nobeni ceni jezika našga z njimi ne ognusi*. Prvotno pa se je to mesto glasilo tako: *Učenost dobil od ptujih smo pisarjev, latinske, grške, nemške so v deželo peršle besede z njo, o razodeni, al saj se bode tih poslužiti smelo*. Torej je Prešeren prvotno zagovarjal tudi nemške besede s kulturnega področja. Da je to nazadnje umaknil, nam je priča, de je le uvidel koristnost preganjanja germanizmov. Spoznal je pač, da njegova pesem zaradi tega ne bo tako oškodovana, da pa besedna in skladenjska poslovenitev knjižnega jezika prispeva k slovenski samobitnosti. Saj je prav zaradi germanizmov rastlo pri nekaterih izobraženih Slovencih prepričanje, da je slovenski jezik v primeri z nemškim manj vreden in da v njem ne more nastati leposlovno in znanstveno besedilo evropske vrednosti, kar vse je bil razlog več za to, da za slovenščino niso ničesar storili in so se priključili nemškemu kulturno-jezikovnemu krogu.

Da je ta razlaga Prešernove *Nove pisarije* prava, se vidi že iz tega, da Prešeren v pesmi nima posebnih germanizmov, pač pa je uporabljal grške in latinske kulturne besede in simbole. Tudi Čop je, kot smo že videli, odpravljanje germanizmov odobral, glede pretiravanj pri tem pa zapisal: »Če jih je bilo, bo čas sam najbolje izravnal.«

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 53–57

BOJ ZA KULTURIVANJE SLOVENSKE KNJIŽNE BESEDE

Kopitar in njegovi somišljeniki so preveč izenačevali slovnično in skladenjsko čistost s kultiviranostjo, tj. izobraženostjo jezika. Ker so ga najčistejšega govorili kmetje, je bil po njihovem torej tudi njih jezik najbolj omikan. V tem so bili kopitarjevci ožji od svojih predhodnikov, npr. od Gutsmana ali Zoisa. Prvi je že l. 1777 obžaloval, »da /slovenski jezik/ v družabnem življenju uporablja samo preprosto ljudstvo«, saj je prav zaradi tega ostal brez vsega tistega besedja, ki ga »navadni, preprosti človek v svojem izražanju ne uporablja«. Zois je prav poudarjal potrebo po kultiviranju slovenskega jezika v pesništvu in znanosti, ali vsaj poljudni znanosti, da bi tako učinkoval na »prefinjenje okusa in nravi«. – Ko je

Vodnika spodbujal k pesnjenju, pa mu je hkrati svetoval, naj ne leta previsoko: »Čim više boste napeli ton, toliko teže boste /zaradi uboštva našega jezika/ premagali ovire ali pa jih morda sploh ne boste mogli spraviti s poti ... Vse, se zdi, bi svetovalo, da strun ne smete uglasiti previsoko.«

Tako ali podobno je moral Zois razpravljati tudi v Kopitarjevi in Ravnikarjevi družbi. Morda je prav zaradi tega Kopitar z nezaupanjem gledal na umetno pesem, kakor jo je v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja ustvarjal Prešeren, in se držal z janzenisti vred pri tleh, tj. pri ljudski pesmi in ljudskem kmečkem jeziku in tudi kmečkem kulturnem svetu. To je bil korak nazaj, in Prešeren in Čop sta se morala upreti.

Prešeren je to storil v *Novi pisariji*. Ko mu pisar priporoči »debelo po gorjansko jo zarobi«, mu učenec v dvomu odgovori z vprašanjem: »Al žlahtne kranjske tam cveto besede, kjer govoriti dosti več ne znajo pastirji samski ko imena čede!« Isti odnos do samo kmečkega jezika se kaže tudi v puščici, ki jo je Prešeren naperil zoper jezik Novic v štiridesetih letih: »Lepši bilo bi berilo Novic rokodelsko-kmetijskih, ako rokovnjaške in manj bi kmetavske bile.« Torej manj prostaške, bolj mestne.

Tako je mislil tudi Čop (1779–1835): »Abecedna čistost in slovnicihna pravilnost /.../ nikakor še ne obsegata vse zgradbe jezika. Dokler je namreč jezik omejen samo na pojmovni svet preprostega kmeta, dokler še ne more izražati višjega življenja in znanstva, pač ne more zase zahtevati označbe *kultiviranega* jezika. /.../ Samo če se jezik polagoma uvaja v višje življenje in znanstvo, ga je mogoče pravilno gojiti in dograditi. Prav tega pa manjka kranjsko-slovenskemu jeziku v večji meri kakor kateremu koli drugemu slovanskemu (izvzeta je nemara lužiška srbščina); o tem se lahko vsak prepriča, če poskusi napisati v olikanem slogu ne morda kako znanstveno delo, ampak navadno *pismo*, ki se da brez težave napisati npr. celo v hrvaščini, pač zato, ker hrvaški izobraženci svoje narečje pogosteje govore in pišejo ko naši. Pri nas pa nimajo nekateri niti tega za potrebno; njim se zdi opravljeno že vse, če kmečko govorico, kakršna je, čim natančneje prenesejo v knjigo. Zato rabijo v svojih spisih izraze in rekla, ob katerih se spotika celo zdravi čut kmeta samega, ker pogrša izraz, ki bi bil dostojanstvu predmeta primeren. Seveda kmet ne ve, kaj višji slog pravzaprav je, vendar čuti, da je potreben, kadar ga predmet zahteva. Naj /kmetu/ dajo kaj boljšega kot /doslej/, pa njegovo priznanje ne bo izostalo.«

Kmeta ne Čop ne Prešeren seveda nista prezirala. Priznavala sta mu kulturnost, kakršna je pač pri njem mogla nastati. Konec Čopovega pisma tudi pove, da je kmeta treba tudi v literaturi dvigniti s primernimi deli, ne pa ga ohranjati na stopnji, do katere se je sam povzpел. Zavedala pa sta se oba – Čop in Prešeren – da se novodobna kultura ustvarja v mestih, da ji je oče izobraženec in da mu je to pravico treba tudi priznati. Še več: veseliti bi se morali meščanskega kultiviranja besede že zato, da bi pridobili meščana za slovenstvo in tako dala ljudstvu izobraženo vodstvo, kakršno so tedaj imeli vsi bolj razviti narodi.

Pravi paradoks je, da so se sprli ljudje, ki so se v bistvu borili za isto: za slovenskost naše kulture, našega naroda. Sprli pa so se zato, ker so kopitarjevci morali sprevideti, da so svoje delo že opravili, oni drugi pa so borbo sposobni nadaljevati tudi tam, kjer je sami niso mogli, in da bodo zaradi tega zahtevali tudi prvenstvo. Tega pa zaradi koristi, ki so jih imeli od

vodilnega položaja, konservativci niso hoteli zgubiti. Res so storili vse, da so si ga še dolgo zadržali: vse v šestdeseta leta 19. stoletja.

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 57–59.

ABECEDNI IN PRAVOREČNI NEMIRI

Franc Serafin Metelko (1789–1860)

Nasprotja med mlado meščansko kulturno skupino in tradicionalno so izbruhnili še na enem področju: na pravopisnem. Spet čudno: prešernovci so se tu borili za starejše stanje, odklanjali pa so nepotrebno revolucionarnost, tj. Metelkovo abecedo, ki je imela za vsak glas s pomensko razločevalno vlogo (tj. za vsak fonem) posebno znamenje, in sicer sestavljeno. (Bohoričica je glasove *č*, *ž* in *š* izražala s po dvema črkama.) Tudi nekatere druge črke bohoričice je metelčica zamenjala s svojimi, dodala pa še črke za *šč* in *h* ter za *lj* in *nj*. Vseh črk je bilo 32. Preglednica iz Metelkove slovnice (1825) nam vse to kaže najlepše. Zaporednost črk v prvem stolpcu: a b d (široki) e (ozki) e f g (medmetni) h (navadni) h i o j k l lj m; v drugem: n nj (ozki) o (široki) o p r s š šč z ž t u v c č.

Metelkov način pisanja je imel več nasprotnikov; tak je bil učeni teolog Jakob Zupan (1785–1852), pa štajerski slovničar in slovarnik Anton Murko (1809–1871), najhujša pa sta bila Prešeren in Čop. V boju, ki se je vnel proti metelčici in zanjo (za njo sta se očitno potegovala Burger in Kopitar), je metelčica propadla. To je dosegel z znanstveno /večinoma/ zelo podprtimi članki Matija Čop, po svoje pa ime zasluge tudi Prešeren. Prešeren s tem, da je Čopa spodbujal k spopadu in s svojim sonetom o kaši, ki je smešil črkarsko prevnetost metelkovcev. Metelčica je bila uradno prepovedana. Zaslugo ima le za to, da je pokazala prednost črkopisa, ki za enoten glas uporablja tudi enotno, tj. samo eno znamenje. Že Čop je na pol priporočal sprejem gajice, tj. pisave, ki jo imamo še sedaj, sprejeli pa so jo pod konec prve polovice 19. stoletja.

Čop se je v abecedni vojni razen zoper metelčico bojeval tudi zoper glasovno podobo knjižne slovenščine, kakor jo je že v svoji slovnici določil Kopitar, Metelko pa torej le tudi pisno podajal. Čopa je motil predvsem polglasnik, ki so ga metelkovci pisali ne le za polglasnik, kjer ga še danes govorimo, temveč tudi skoraj za vse kratke, naglašene in nenaglašene *i*-je in *u*-je. (Prim. še enkrat Burgerjev odlomek str. 318.) Nadaljni razvoj slovenskega knjižnega jezika je dal Čopu prav: kratki *i*-ji in *u*-ji so /v pisavi/ ostali. Zaradi Slovencev, ki ne ločijo ozkih in širokih *o*-jev in *e*-jev Čop tudi ni odobraval Metelkovega pisnega razlikovanja obeh parov, kar je za govor narobe.

Ker je Metelko glasoslovje knjižnega jezika neločljivo povezal s črkopisom, je hkrati s tem propadlo tudi naše pravorečje. Šele čez 35 let (leta 1870) je slovensko pravorečje obudil v posebni razpravi Škrabec, v šolski knjigi pa se je uveljavilo šele l. 1916 v Breznikovi

slovnici. Najširši krogi pismenih ljudi pa še dandanašnji niso vsi obvladali glasov knjižne slovenščine.

Peter Dajnko (1787–1873)

Lehrbuch der Windischen Sprache

Eno leto pred Metelkovo slovnico (torej l. 1824) je izdal za vzhodnoštajersko področje svojo slovnico s posebno pisavo Peter Dajnko. Tudi njegova pisava (dajncica) se je precej rabila, bila je razen tega boljša od Metelkove. Tule primer za Dajnkov jezik:

Jakob ino Andraš. J. Kaj delas? – A. Pišem, kak vidiš. – J. Kaj pišeš? – A. Neke slovenske besede. – J. Pokaži da mi pismo. – A. Glej, to je. – J. Prehitro pišeš. – A. Se pišem inde bole pomalem ino lepše. – J. Zakaj pa si dnes tak gerdo pisal, kak da bi kokoši praskale? – A. Da nemam lepega papira, černe tinte ino dobrega pereta. Kajti toti papir, kak vidiš, strašno moči, tinta pa je vodena ino bleđa, pere prenehko ino ne dobro vrezano. – J. Zakaj pa si se ne ze vsim tim oskerbel? – A. Da sem sirota brez penez že od nekda ino še zdaj. – J. Čakaj priatelj! ja mo ti nekaj penez posodil, da si znaš to vse spraviti, kaj ti je k pisanji potrebno. – A. Veselim se, da maš proti meni tak dobro serce, ino hvalen mo tvojo dobroto vsikdar spoznal.

<p><i>J. Kaj delas, Andras? A. Pisem, kak vidiš. J. Kaj pišeš? A. Neke Slovenske besede. J. Pokaži da mi pismo. A. Glej, to je. J. Prehitro pišeš. A. Se pišem inđa bole pomalem ino lepše. J. Zakaj pa si dnes tak gerdo pisal, kak da bi kokoši praskale? A. Da nemam lepega papira, černe tinte, ino dobrega pereta. Kajti toti papir, kak vidiš, strasno moči, tinta pa je vodena ino bleđa, pere prenehko ino ne dobro vrezano. J. Zakaj pa si se ne ze vsim tim oskerbel? A. Da sem sirota brez penez xe od nekda, ino se zdaj. J. Čakaj priatelj! ja mo ti nekaj penez posodil, da si znaš to vse spraviti, kaj ti je k' pisanji potrebno. A. Veselim se, da mas proti meni tak dobro serce, ino hvalen mo tvojo dobroto vsikdar spoznal.</i></p>
--

Razlika med bohoričico in dajncico je bila v naslednjem: glasove *c*, *z* in *s* je Dajnko pisal tako, ko jih tudi mi še danes, bohoričica pa s *z*, *s* in *f*; glas *š* je Dajnko zapisoval z nekakšno majhno osmico (bohoričica s *sh*), *č* s cirilskim znakom za ta glas (bohoričica s *zh*), *ž* z *x* (bohoričica s *sh*), *nj* je pisal z *η*; črke za glas *ü* bohoričica sploh ni imela.

Anton Murko (1809–1871)

Glavni nasprotnik dajničice je bil Murko. Ta se je zavzemal za bohoričico in za osrednji, kranjski, tip knjižnega jezika. Kot Štajerec je seveda (kakor Dajnko) v svoji slovnici uveljavljal tudi nekaj značilnosti štajersčine. Vendar ne veliko, kakor kaže naslednje besedilo iz njegove slovnice:

(1843) **Raj pod lipoj.** Vsaka fara ino podfara v Zilski dolini košato lipo na vesi ima, na lipi goder (= oder) za godce, klopi pod lipoj za gosté. Kedar dojde cérkvanje po leti, se znidejo mladeniči in dekllice ino se po opravili, kar jih je domače soseske, pod lipo zbero ter mirno na zeleni trati poldné čakajo. Stranski (= nedomači) ino ptuji ljudje le od daleč gledajo. Kedar zazvoni, se možki odkrijejo ino vse tiho moli. Zvon vtihne ino mlada družba zakrikne, de se po celi okolici glasi. Godci zagodejo, mladenči ino dekllice narédijo krog lipe koló ino po svoji šegi rajajo, se za roke deržeč.

Omembe vredna oblika z *rokoj*, ki jo je pozneje v svojih pesmih tako rad uporabljal Aškerc.

PO ABECEDNEM SPOPADU

Janez Cigler (1792–1869)

Po abecedni vojni se je slovenska proza najvišje povzpela po zaslugi Janeza Ciglerja (1791–1869, Ljubljanačana). Naslednji odlomek je iz njegove *Sreče v nesreči* (1836).

Prodaste tudi fanta?

Néki mokař, ktéri je poln voz moka v Terst naprodaj peljal, vzame fantiča Janeza s saboj, ktériga mati Neža Svetinka več prerediti ni mogla. Mislil je mokař, fantič je brihten, zna brati in pisati, tudí enmalo laško zna žobudrati, morebiti ga kam perpravim, de mi bo hvalo védel. Ko v Terst pervozi, kmalo pride pék, ktéri ob enim vso moko kupi, po tem v sméhu vpraša mokařja:

»Prodaste tudi fanta, ki je na vozi, zlo mi je všéč;« mislil je pék, de je fant mokařjev sin.

Kakor nalaš so bile mokařju te beséde, zato berž reče:

»Mož beséda: Rad vam ga dam. Ni moj fant to, ampak sin néke révne vdove, ktéra ga več prerediti ne more. Vzél sim ga s seboj, de bi ga kam perpravil, če vam ga je resnica ga vzéti, bote dobro délo storili in fant vam bo hvalo védel.«

Pék na to fanta z veseljem k sebi vzame in ga učí pékovskiga rokodéla.

Odlomek je pisan v lepem jeziku z rahlimi potezami gorenjščine (*zlo, nalaš, kmalo, s sa-*

boj). Germanizmov v njem skoraj nič ni (*en malo, če vam je resnica ga vzeti = malo, če ga res hočete vzeti*). To je eno najprisrčnejših mest te povesti. Sicer je v njej veliko nenavadnih doživetij, tako da so jo ljudje res radi brali, toda preveč je moralistična. Njeni ljudje so ali prečni ali preveč angeli, pozitivni junaki preveč pohlevni – prav kot v odlomku iz Burgerja. Nesproščenost jih veže v vsem doživljanju in to se kaže tudi v besedi, ki nam vse to podaja. Pač na take stvari je mislil Prešeren, ko je prozi svoje dobe očital, da je lepote naga, tj. brez lepote, brez prave, resnično človeške radosti in bolečine, brez prisrčnosti in prepričljivosti. Da bi slovenska beseda že tedaj lahko bila drugačna tudi v prozi, nam dokazuje Prešernovo pismo staršem, ki sicer ni pisano tako slovnično prečiščeno, zato pa neskončno živo in mikavno.

Slovenski knjižni jezik 2, 1966, str. 60–63

OBRAMBA SAMOSTOJNOSTI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Na koncu našega razmišljanja o knjižnem jeziku od Trubarja do Prešerna se moramo pomuditi še ob prizadevanju nekaterih Slovencev (v glavnem iz tridesetih let 19. stol.), da bi se slovenski knjižni jezik opustil namesto njega pa prevzela ilirščina (danes je njena naslednica hrvaščina).

Že našim protestantom se je zastavljalo vprašanje, ali slovenski jezik zasluži knjižnojezikovno samostojnost. Marsikomu se je namreč moralo zdeti, da za samostojen slovenski knjižni jezik sploh ni možnosti, in sicer iz več razlogov: ker se je zdel narečno preveč razčlenjen, torej neenoten in po tedanji misli skvarjen; ker si je bilo težko misliti, da bi imel dovolj ljudi, ki bi skrbeli za primerna besedila; ker ravno zaradi številčne neznatnosti Slovencev pač ne bo dovolj ljudi, ki bi slovenska besedila kupovali in tako omogočali donosnost tiskanja in prodajanja (če že ne tudi pisanja) knjig.

Ko so tako gledali na te stvari, sta se jim ponujali dve drugačni rešitvi: ali se pridružiti nemškemu knjižnojezikovnemu območju ali pa cirilsko-glagolskemu, tj. srbohrvaškemu. Prvo pot so ubrali vsi slovenski izobraženci do Trubarja in marsikateri še za njim. Slovensko ljudstvo od njih ni imelo koristi. Na drugo pot je za časa Trubarja kazal Vergerij (ok. 1498–1565), za njim pa tudi neredkokdo.

Primož Trubar je vse ugovore zoper knjižnojezikovno samostojnost slovenskega jezika ovrgel s svojim velikim dejanjem in štiristoletni razvoj slovenskega knjižnega jezika je dovolj zgovorna priča, da so ugovori zoper slovenski knjižni jezik prazni, da bi bila škoda, ki bi nastala, ko bi jih upoštevali, neprimerno večja od neugodnosti, ki so posledica naše majhnosti. – Še najbolj upravičena se je zdela trditev, da nas je premalo. Ta očitek pa je že Bohorič (ok. 1520–po 1598) nasproti Neslovanom zavračal z opozarjanjem na to, da smo le veja velikega slovanskega jezikovnega drevesa. Proti zenačenju s srbohrvaščino je govorilo dejstvo, da je bil slovenski jezik samosvoj ustroj, ki je edini lahko najširšim slojem slovenskega ljudstva prinašal plodove duhovne izobraženosti: samo v slovenskem jeziku je bilo

mogoče res opismeniti široke množice. Le-te namreč niso pripravljene osvajati osnovno znanje iz knjižnega jezika, ki se od njih občevalne govorice bodisi docela razlikuje (kakor npr. nemščina), ali pa je predaleč od nje (kakor srbohrvaščina). Prav zato je Trubar poudarjal, da piše jezik, ki »ga vsaki dobri preprosti Slovenec lehkú more zastopiti.«

*

Tudi pozneje je še nekolikokrat slovenski kulturnik branil imenitnost in s tem samostojnost slovenskega jezika. Tako Pohlin in Gutsman, ki piše: »Slovenski jezik ni morda osamljena, od ostalega človeškega sveta izločena stvar. Pogledati je treba samo na verigo slovanskih narodov, ki se razteza od skrajnega Ledenega do Jadranskega morja.«

Posebno pa je branil samostojnost in pravico do obstajanja slovenskega jezika Kopitar. Svoj odpor proti stopitvi slovenščine z nemščino je utemeljeval takole: »Ko bi bil kranjski jezik skrit v kakem kotu /.../, bi navsezadnje mogli gledati, kako se meša z močnejšima sosedama in se končno v njih izgubi; ker pa je stara in morda najbolj pretanjena veja tako daleč razširjenega jezika /tj. slovanščine/, bi ga bilo vendarle škoda.« In na drugem mestu: »/Slovanski jeziki/ naj živijo dalje drug ob drugem, dokler ne b/o.../ na zadnje najvrednejši postal *splošni knjižni jezik*.« In da ga ne bi kdo napačno razumel, pristavlja: »Vidi se, vpeljavo enega samega knjižnega jezika za vs/e/ slovanske narode prepuščamo raje *vsemogočnemu*, toda *zanesljivem toku narave* kakor narodnemu svetu učenjakov ... Samo enakšen črkopis! Vse drugo mirno prepustimo naravi!« – To je bilo v prvem desetletju 19. stoletja.

*

Pozneje sta vprašanje samostojnosti slovenskega knjižnega jezika zganila dva Slovaka, ki sta pa pisala češko. Jan Kollár (1793–1852), romantični pesnik, je v svojem spisu o slovanski vzajemnosti poleg nekaterih koristnih stvari za splošno slovansko stvar postavil tudi tezo o štirih »glavnih« slovanskih jezikih: ruščini, poljščini, češčini in ilirščini, drugi pa so mu bili narečja ali podnarečja. Štiri glavne slovanske jezike naj bi bil poznal vsak slovanski izobraženec, narečij in podnarečij (torej tudi slovenščine) pa naj bi se bili učili izobraženci druge stopnje. Šafarik (1795–1861) pa je leta 1838 predlagal Slovincem celo dva knjižna jezika: ilirskega za »višjo, izobraženim krogom namenjeno literaturo«, slovenskega za »spise, potrebne preprostemu ljudstvu«.

Za ilirščino, tj. za jezik, ki je od tridesetih let dalje nastajal na Hrvaškem iz mešanja tradicionalnega kajkavskega in dubrovniškega knjižnega izročila in iz vedno večjega upoštevanja Vukovega, samo na sodobno novo štokavsko narečje opirajočega se srbskega jezika, ki je na koncu iz ilirščine iztistnil skoraj vse kajkavske prvine – za ta jezik se je pri nas zavzel Stanko Vraz (1810–1851). Tudi še ta in oni, dokler ni spoznal, da je misel o prevzemu ilirskega jezika v Sloveniji nekoristna in celo škodljiva. Samo Vraz je prestopil k ilircem in nazadnje pisal ilirsko namesto slovensko, ker se je pač raje naučil hrvaških značilnosti knjižnega jezika kakor osrednjih slovenskih. Močno je pritiskal tudi na Prešerna, da bi prestopil na ilirsko stran. Da bi bil Prešeren to storil, je želel npr. tudi Čelakovski (1799–1852).

Prešeren je odklonil takó ilirščino kakor megleni vseslovanski jezik, ki ga je posredno oznanjal Kollar. Prepričal se je pač, kakor je zapisal F. Kidrič (1880–1950) »da vidijo hrvaški in slovenski ‚ilirci‘ v Kollarjevih štirih glavnih jezikih le oporo za namero, da se slo-

venščina kot poseben literarni jezik ukine«. Prešernu je bilo protinaravno, da bi uničevali nekaj (namreč slovenski jezik), kar lepo uspeva. Videl je, da se tudi drugi majhni jeziki, kakor npr. evropska portugalsčina, niso hoteli ukiniti; prav tako se tisti, ki so si močno sorodni, kakor npr. francoščina z italijanščino ali španščino, ne nameravajo zliti v enega. Posebej je omenjal portugalskega pisatelja Camõesa, ki je svojo veliko umetnino napisal prav v majhnem jeziku.

Slovenski knjižni jezik ima pravico do obstanka tudi zato, ker so tudi v njem ustvarjene velike umetnine (Prešernove pesmi). Poseben slovenski knjižni jezik edini je namreč Prešernove umetnine lahko prenesel v čas, ki bi kulturne vrednote cenil, pa naj pridejo tudi od »manj množnih Slave rodov«. Edino slovenski knjižni jezik lahko daje plemenito kulturno hrano vedno širšim plastem slovenskega naroda in mu posreduje sploh najvišje kulturne vrednote. Prešeren torej ni bil za to, da bi slovenščina služila samo nižji izobraženosti, pot do višje pa bi vodila čez preveliko jezikovno oviro. To se mu je upravičeno zdelo nedemokratsko; dokaz za to nam je sršen z naslovom *Bahači četvero bolj množnih Slave rodov*:

*Čeh, Poljak in Ilir, Rus svoj zobraziti jezik,
le mogočni ga rod ima pravico pisát;
Beli Hrvat, Rusnjak ne, Slovak ne, s Slovenci ne drugi,
tem gre, Slave pesòm, lajati, tace lizát.*

Vlogo torej, ki je bila predpisana slovanskim narečjem in podnarečjem, je Prešeren imenoval pasjo.

Prešeren je obsodil tudi Vraza: bil mu je uskok, dezerter, ki je prešel k ilircem zato, ker je slovenski rod manjši in manj v časti od drugih in ker je slava pisatelja in gmotna korist večja v večji jezikovni skupnosti. Osebo mu je glede ilirskega prizadevanja, »da bi se slovenski in srbsko-ilirski jezik stopila v eno, oziroma da bi slovensko narečje nehalo biti knjižni jezik in bi se imel odslej pisati samo srbski«, zapisal tole: »O neizpeljivosti te misli sem osebno prepričan. /.../ Upoštevajte vendar, da je celo Kristusa bilo mogoče usmrtiti, da pa so obuditev od mrtvih upravičeno slavili kot največji čudež vesoljni apostol Pavel in vsi vesoljni apostoli, in da Homer pravi, da je bolje biti pastir kakor kraljevati mrtvim. /.../ Sicer pa želim ne le *panславizmu*, temveč tudi *panilizizmu* najboljše uspevanje; mislim vendar, da naj se do žetve vse, kar je vzkliko, pusti, kakor je, da bo Gospod (to Pan) na sodni dan dobro lahko odbral od slabega.«

Taka je bila Prešernova odločitev v vsiljeni pravdi za slovensko knjižnojezikovno samostojnost; ko jo je na začetku 20. stoletja ponovil še Cankar – je obveljala do danes, pač zato, ker ustreza koristim slovenskega naroda.

Slovenski knjižni jezik 2, Maribor, 1966, str. 64–67.

IMENSKO KAZALO

- Abid 263
Adam 263
Afrodita 263
Aglar 263
Akvileja 263
Alasijev 298, 307
Andoljšek, E. 9
Anonimus 299
Anže 310
Aškerc, A. 22
Avgust (cesar) 299
Avguštin (= sv. A.) 188
Avrelij 263
Avstrija 276, 303
- Bajec, A. 8, 75, 76, 77, 193, 205, 206, 207, 211, 213, 215, 220, 230, 231, 265
Basar, J. 9, 306
Beli Hrvat 326
Benhart, J. B. 269
Beograd 196
Bezjaki 289, 291, slovenski ali bezjački 296
Bezljaj, F. 236, 263, 281
Biblija 259
Bilc, F. 273
Bled 274
Bleiweis, J. 266
Bohorič, A. 8, 292, 296, 307, 321, 324 (bohoričica)
bohoričica 321
Bolgarija 276
Bos 278
Brdnik, R. 224
Breznik, A. 8, 30, 32, 120, 135, 174, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 298, 307
Breznik–Ramovš = SP 1935 230
Brežice 193
BS I Brižinski spomenik I 267, 269
Brozović, D. 209
Bruneau, Ch. 6
- Burger, J. 316, 321
- Camões de L. V. 326
Cankar, I. 5, 6, 121, 123, 124, 127, 128, 145, 172, 174, 186, 192, 200, 213, 326
Carantania 271
Carantanian 288
Carantanus 269
Carniola 266
Carniolani 269
Castiglione, grof. 283
Celjani 226
Cigler, J. 323
Ciril 272, 279
cirilski = jugoslovanski 272
Cirinus 299
Cressot, M. 6
Cvetje = Cvetje z vertov sv. Frančiška 213
CZ = Cankarjeva založba 136
Czech 288
- Čateške toplice 194
Čeh 271, 326
Čehi 268, 372, 276, 277
čehizmi 278
Čelakovski, F. L. 325
češčina 311
Čiči 273
Čop, M. 253, 255, 263, 266, 317, 319, 320, 321
Črnomelj 226
Črtomir 263
- Dajnko, P. 285, 321
Dalmatin, J. 9, 257, 294, 295, 296, 298, 308, 309
dalmatinski 296
David (kralja) 299
Dobova 193
Dobrovski, J. 8, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 285, 286, 287

- Dobrovsky 287, 288
Dolenci 289
Dolenjska 273
Droh 263
Dular, J. 9, 206, 208, 216, 218, 220
Dunaj 271, 272, 275
- Eger, L. 266
Enciklopedija Jugoslavije 230
Enko (rus. cir. = Jenko) 88
Erjavec, F. 110
Eva 263
Evangeliji inu listuvi 298
Fest, M. J. 283
FF = Fragments of Freising 267
Finžgar, F. S. 5, 53, 213, 311
francoščina 326
Francozi 269
Freising 267
Freisinžani 276
- Gaiger, J. A. (= Hipolit) 9, 303
gajica (Gaj) 321
Gal = Gspan, A. 314
Galileja 299
Giontini, J. 75
Gjurin, V. 9, 209
Glagolita Clozianus (tudi GC) 283, 288
Glückselih, L. 283
Gluhak, A. 263
Goldast 275
Gorenjsko 254, 300, 301, 323
Gradnik, A. 6, 135
Gregorčič, S. 197, 243
Grimm, J. 283
Grki 259
Gruden, Ž. 220
Gspan, A. 139, 253, 265, (314)
Guberina, P. 5, 7, 8
Guiraud, P. 6
Gutsman, O. 9, 285, 306, 305, 319, 325
- Hanka, V. 273, 282
Haupt, M. 283
Henrik II 274
Hesilo 272
Hipolit (= Janez Adam Gaiger) 9, 199, 303
Homer 326
Hren, T. 8, 298, 299, 318
hrvacki 296
- Hrvat 272
Hrvati 276
Hrvatsko 296
hrvaščina 320
Humboldt, von. W. 270
- Iilir 326
Ilirska Bistrica 273
ilirski = južnoslovanski 267, 268
Ingolič, A. 213
Isačenko, A. 75, 76, 78
Istra 276
Istrijani 289, 291
istrijski 296
italijanščina 326
- Jadransko morje 325
Jagić, V. 287, 288
Jakopin, F.
Janez Karantanski 269
Janez Krstnik 285
Janežič, M. 214
Janežič–Sket 32
Japelj, J. 9, 257, 306, 308
Japelj–Kumerdej 9
Jarc, M. 6, 137
Javoršek, J. 230
Jenko, S. 107, 131
Jesenice 226
Jesenovec, F. 206
Jevšenak, L. 9
Jozef iz Galileje 299
Jünger 275
Jurak, M. 41
Jurčič, J. 6, 108, 110, 112
- K = (Köppen)
Kajtimar 263
Karantanci 273, 276
Kastelic, M. 8, 300, 301, 302
Katon 264
Kelemina 6
Kersnik, J. 6, 111, 113
Kidrič, F. 174, 265, 325
Kmecl, M. 68, 193, 206, 216
Koblar, F. 5
Kollar, J. 325
Koper 226
Kopitar, J. 252, 254, 255, 257, 258, 259, 261, 262, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275,

- 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285,
286, 287, 288, 314, 316, 317, 319, 320, 321
- Kopitar–Vodnik 261, 262
- Köppen 8, 274, 276, 278, 279, 280, 282, 283
- Korošci 211, 268, 289, 291
- Korošec, T. 9, 206, 207, 216, 220
- Koroška 296
- koroški 296
- Koroško 273, 276, 277
- Kos, J. 260, 263
- Koseski, J. 213, 243
- Kosmač, C. 6, 151
- Kosovel, S. 6, 138
- krajnizmi 278
- Krajnci 293
- Kranja 264
- Kranjci 268, 271, 284, 289, 290, 291, 293
- Kranjec 282
- Kranjec, M. 213
- Kranjska 293, 296, 303
- kranjski 296
- kranjsko-slovenski 320
- kraški 296
- Krašovci 289, 290, 291
- Krelj, S. 8, 285, 291, 292, 293, 294, 295
- Krellius 292, 318
- Krist 285
- Kristus 326
- Krog, Zbornik umetnosti in razprav 205
- Krovati 289, 291
- Krško 295
- Kuhar, L. 6
- Kumerdej, B. 9, 306
- Kupido 310
- Küzmič, Š. 285, 306
- L(apajne), V. 230
- latinski 292
- Leander 263
- Ledeno morje 325
- Legiša, L. 6
- Levec, F. 9
- Levičnik, J. 107
- Levstik, F. 6, 110, 213, 243
- Linhart, A. T. 9, 310
- Ljubljana 226
- Ljubljančan 323
- Ljutomer 272
- Logar, T. 9, 193
- Loka 274
- Lubljana 299
- Lukman, F. K. 265
- lužiška srbščina 320
- Lužiško Srbi 279
- Mahnič, J. 39, 126
- Maria 299
- Maribor 226
- Marija 282
- Marka (= Pohlin) 312
- Marouzeau, J. 6
- Menart, J.
- Merhar, B. 76
- Merseburg 269
- Messias 263
- Metelko, F. 9, 258, 260, 261, 265, 267, 274, 280,
283, 284, 287, 288, 315, 316, 317, 321
- Methodius 272
- Metod, sv. 8, 272
- Mihelič, S. 7
- Močnik, S. 223
- moj = J. Toporišič 9
- Moravsko 282
- Mostec 193, 258, 261
- Muha, A. (= Vidovič-Muha) 317
- Müller, J. 220
- Müller (pri Nestorju) 271
- München 196, 275, 276, 279
- Murko, A. 323
- Murn, J. 62
- Nahtigal, R. 274
- Nazarenus 263
- Nazaret 299
- Negedly, S. 258
- Neslovan 269, 324
- Nestor 271
- Norijci 273
- Novak, F. 206, 216, 220
- Oliban, A. 252, 253
- Orfej 50
- Orožen, M. 9
- Ostromir 279
- Oton III 274
- Paglovec, F. M. 306
- Pannonia 272
- Panonija 276
- Passau 278
- Paternu, B. 186, 253, 266

- Petersburg 278
Pirjevec, D. 34
Pleteršnik, M. 7, 9, 135, 206
Pleteršnik = S–NS 38
Pogorelec, B. 209, 214, 218, 220, 231
Pohlin, M. 9, 306, 307, 315
Poljak 326
poljščina 311
Porcius, M. 263
portugalski 326
Potočnik, B. 317
Pregelj, I. 6, 145, 213
Prekmurci 211
Presherin, F. 265
Prešeren, F. 5, 6, 8, 42, 45, 60, 62, 116, 131, 132, 173, 174, 175, 213, 227, 243, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, (260), 261, 263, 264, 265, 266, 318, 319, 321, 324, 325
Pretnar, T. 9
Prežih = Prežihov Voranc = Lovro Kuhar 147
Prežihov, V. 148
Prijatelj, I. 215
Ptujčani 226
- Rad 35
Ramovš, F. 135, 175
Ravnikar, M. 317, 318, 320
Recelj, A. 297, 316
Register 298
(Repnje) 270
Riffaterre, de, M. 6
Ribnica na Dolenjskem 255
Rigler, J. 255
Rotar, J. 6
Rozman, C. 222
Rupel, M. 64, 210, 230, 232
Rus, 326
Rusi 276, 286
Rusija 286
Rusnjak 326
ruščina 311
- Sarona 294, 295, 296
Scherber, P. 260
Schmeller, A. 283
Skalar, A. 300
Skopje 208
Skrbinšek, V. 230
Slava 264, 326
Slavin (= J. Kopitar) 288
- Slovak 326
Slovani 269
slovanski jeziki 325
Slovenci 275, 289, 326
Sloveni 276, 290
Slovenija 296
slovenski 293, 326
slovenski k. j. 326
Slovenski knjižni jezik 1 165
slovenski ali bezjački 296
slovensko-hrvaški 277
slovenski narod 213
Slovenstvo 264
Sommaripa, da, G. A. 298
Sovre, A. 188
srbsko-ilirski 326
Staroslav 264
Stritar, J. 110, 114, 117, 213
Strmole, I. 223
St. Rupert bei Mirna 65
sv. Jurjevo 297
sv. Lovrenc 285
Sv. Apostol Marko 282
Svetokriški, J. 8, 301, 306
Suhadolnik, S. 214
- Šafarik, J. 283, 325
Šalamun, T. 6, 144, 145
Škerl, A. 5
Škrabec, S. 171, 196, 213, 256, 321
Škrinar, J. 296
Šlebinger, J. 265
španščina 326
Štajerci 211
Štajerji 289
Štajer(e)j 314, 323
Štajerska 296
Štanjel 223
Švajc 314
- Tavčar 117, 118, 119, 120, 121
Terst 323
Têsel 264
Tevtonec 273
Toporišič, J. 9, 77, 209, 218, 230, 236, 266
Trakija 263
Trdina, J. 32
Trdina, S. 6
Trdinova, S. 77, 216
Trubar, P. 8, 267, 285, 290, 291, 295, 324

- Truber, P. 68, 72, 290
turski 292
- Urbančič, B. 8, 208, 216, 220
Utika 263
Utikan 264
Valjhun 263
Vasmer, M. 281
Vergerij, P. P. 324
Vidmar, J. 129, 174
Vidovič Muha, A. 217
Vodnik, V. 257, 266, 267, 269, 274, 284, 286,
287, 309, 311, 312, 313, 314, 316, 317
Vodušek, B. 6, 8, 147, 205, 211, 212, 220, 230,
232, 236, 240
Vondrak 275
Voranc (= Lovro Kuhar) 213
Vostokov, A. H. 267, 275, 276, 278, 281, 282,
283, 284, 285, 286, 288
Vraz, S. 243, 325
Vrba 255
- Vuk Karadžić 275, 325
Vuk (= V. Karadžić) 275
- Wien 275
- Zafošt 224
Zagreb 196, 286
Zagrebčan 284, 286
Zajc, D. 142
Zalokar, J. 317
Založba Obzorja 205
Zilja 323
Zois, Ž. 259, 267, 270, 271, 315, 319, 320
Zupan, J. 273, 274, 285, 288
Zwetko iz Ljutomera 272
- Ž (= Župančič) 103
Železnikar, I. 212
Žemlja, J. 107
Župančič, O. 5, 6, 31, 34, 40, (103), 128, 129, 130,
131, 132, 133, 134, 135, 175, 213, 243

STVARNO KAZALO

- abecedni in pravorečni nemiri (Metelko, Dajniko, Murko) 321–323
Anonimov jezik 299
- Basarjev jezik 306
besedje Krsta pri Savici 262–263
besedje pogovornega jezika 240–241
Bohoričeva slovnica (dve strani) 293
boj za kultiviranje slovenske knjižne besede 319–321
brez potrebe mimo domačega besedja 200–201
- Cankarjeva pripovednost 121–128
cvetje z vrtov svete preproščine 171–172
- časovne razvojne smeri slovenske knjižne besede 289–326
časovne zvrsti 218–219
- Dalmatinov jezik 294–296
Dalmatinov v primeri z Japljevim jezikom 308–309
deklamiranje 249–251
Dobrovski in Kopitar o BS 267–274
dogovarjanje v jezikovnih zadevah 170–171
dosledna nedoslednost in zmešnjava 189–190
družljivost domačega in prevzetega v besedotvorju 177–178
- figura nasprotja v Trubarjevi publicistiki (v nemščini) 64–74
funkcijske zvrsti 215–217
funkcijski jeziki v SSKJ 217
- glasovje pogovornega jezika 235–236
Gradnikova pesem 135–136
- Hipolitov jezik 303
Hrenov jezik 298–299
- imensko kazalo 327
- interpretacije besedil 99–152
izrazje in izrazoslovje 178–179
izrazna stran Prešernovega jezika 253
- Jarčeva pesem 137–138
jasnost 154–156
jedrnatost 157–158
Jenkova pripovednost in pesem 105–107
Jenkova rima 75–89
jezikoslovje iz prakse za prakso 179–181
jezikovna divjanja 181–182
jezikovna pravilnost 153–154
nejezikovne in jezikovne napake v Krajevnem leksikonu Slovenije 193–194
jezik socialnih slojev 211–213
jezik v času 227–228
Jurčičeva pripovednost 108–111
- Kako besede umiramo 194–195
Kako se že temu pravi? 157
Kastelčev jezik 300–301
kazalo krajšav 335
Kersnikova kmečka in salonska pripovednost 111–114
knjižni jezik 225–226
konkretnost – abstraktnost 156
kontrola napisanega 156
kopičenje ločil 185–186
Kopitar in Metelko kot slovenista 315–316
Kopitarjeva izdaja BS 285–287
Kopitar kot purist 316–317
Köppen–Vostokov trud v zvezi z BS 275–282
Kosmačeva pripovednost 151–152
Kosovelova pesem 139–140
kranjski purizem 316–319
kratična poimenovanja 191–192
Kreljev jezik 292–294
- lep jezik 162–163
Levstikov Martin Krpan 102–104
Linhartov jezik 310–311

- literatura o Prešernovem Krstu pri Savici 265–266
 logičnost 155–156
 mašila 158
 mernostni zvrsti 219
 nadloge obilnost 187–189
 naglas pogovornega jezika 236–237
 narečje jezik? 211
 Ne bod' mo šalobarde, Kranjci moji 174–175
 neenotnost knjižnih izročil 18. stoletja 304–306
 Ne pregosto! 158
 nesmiselno poudarjanje 167–169
 Ničesar preveč 157
 oblikoglasna stran Prešernovega jezika 256–263
 oblikopisna stran Prešernovega jezika 253–256
 oblikoslovje pogovornega jezika 236
 obramba samostojnosti slovenskega knjižnega jezika 324–326
 obvezna dolgočasnost 162
 odvisni govor 247–259
 opazna beseda 24
 opazna beseda v Župančičevi Čaši opojnosti 34–41
 osnovni pojmi stilistike 21
 Paglovčev jezik 306
 piljenje besedila 163–164
 Piši, kakor govoriš 159–160
 pesniška zvrst jezika 242–244
 po abecednem spopadu (Cigler) 323
 podružbljenost jezikovnih pojavov 213–215
 pogovori o jeziku 166–167
 pogovorni jezik 226–227
 Pogovorom o jeziku za sklep 196–197
 Pohlinov jezik 307
 pojem slovenski jezik 206
 pojmovanje zvrstnosti 8–9
 polpremi govor 249
 poročani govor 245–246
 pouk slovenščine v srednji šoli 182–183
 poznanje stvari 154
 praktična stilistika 153–201
 praktičnosporazumevalni jezik 217
 praktičnostilistične presoje 166–198
 predpisano knjižno 219
 preglednost 155
 Pregljeva pripovednost 145–148
 premi govor 246
 prenosniške zvrsti 218
 Prešernova Pevcu (interpretacija) 95–101
 Prešernov jezik in Kopitarjev predpis 252–253
 Prešernov odnos do purizma 318–319
 prevajalske jezikovne in stilne malomarnosti 190–191
 preveč žebljev 199–200
 primernost 160–163
 prvotni govorni dogodek 245
 prvotno domače in prevzeto 175–176
 P. S. h Kmeclu 193
 publicistični jeziki 216
 Ravnikar kot purist 317–318
 različna branja BS 274–275
 realnostni jezik 213
 Recljev jezik 297
 samobitnost slovenščine 206–207
 Samo v mlinu se dvakrat pove 158
 Skalarjev jezik 300
 skladnja pogovornega jezika 238–239
 slabost Prešernovega jezika 262
 slovenski pogovorni jezik 229
 slovenski prajezik 206
 slovenščina v javnosti 183–185
 socialne zvrsti 208–209
 socialne podzvrsti 209
 Sommaripov jezik 298
 splošno o stilistiki 153–165
 spremna beseda 5–10
 stavčna fonetika 90–97
 stilistika 21–97
 stilistika ločil 186–187
 stilna vrednost besednega reda 30–33
 stilna vrednost veznikov 27
 stilne negode 199
 stilne zvrsti 160–161
 stilnost 19–203
 stilnost besednega in stavčnega reda 52–63
 stil Prešernovih pesmi 42–51
 Stritarjeva esejistična beseda 114–117
 strokovni jezik 215–216
 stvarno kazalo 332
 Summary k 1. slovenski izdaji BS 287–288
 Svetokriškega in Kastelčev jezik 301–302
 Šalamunova pesem 144–145

- Tavčarjeva pripovednost 117–121
teorija praktične stilistike 153–165
težave s prenosniških ravnin 195–197
tipologija zvrsti 207–208
Trubarjev jezik in besedili 289–291
Tudi naslovnik marsikaj ve 157–158
tujke 161
- umetelnost kot podkupnina za marsikaj
173–174
umetnostni jezik 216–217
upoštevanje naslovnika 154–155
- viri moje stilistike 5–7
Vodnikov jezik 311–312
Vodnikov stil 313–314
Voduškova pesem 140–142
Vorančeva pripovednost 148–151
vrste stavkov 161–162
vsebinsko 11–16
- zadrega z vezajem 169–170
Zajčeva pesem 142–144
zaključek teorije praktične stilistike 164–165
zaporedje izhajanja sestavkov 17
zaznamovanje naglasa pri Prešernu 263–265
zborna in pogovorna zvrst jezika 229–235
zbornost – pogovornost 209–211
zemljepisna narečja 221–227
zvrst 205–206
zvrstnost 203–326
zvrstna pojmovanja in poimenovanja 205–288
zvrstnostna pojmovanja in poimenovanje
205–220
- žargon 227
živi mrtvi 159
živost 159–160
Župančičeva pesem Žebljarska 128–135

KAZALO KRAJŠAV

AGRFT = Akademija za gledališče, radio, film in televizijo
AODTPSVK = Articuli oli deili te prave stare vere kerszanske
Ban = Breznik, Anton
BiH = Bosna in Hercegovina
B. P. = Paternu, Boris
BS = Brižinski spomeniki
C = Cankar, Ivan
C 1550 = Catechismus In der Windischen Sprach
CO = Cerkovna odninga
ER...PTJTEKP = Regishter
ESRJ = Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka
ESSJ = Etimološki slovar slovenskega jezika
FF = Filozofska fakulteta v Ljubljani
Gal = Gspan, Alfonz
GC = Glagolita Clozianus
HP = Hisna Postila d. Martina Lutheria
I. C. = Cankar, Ivan
ID = Izbrano delo
IO = Izvršilni odbor
JiS = Jezik in slovstvo
JP = Jezikovni pogovori
K = Kopitar, Jernej
K = Köppen
KDIC = Kulturni dom Ivana Cankarja (= Cankarjev dom)
K-V = Kopitar-Vodnik
KZDI = Cathehismus sdveima islagama
LB = Ljubljanska banka
Mf = Milčinski, Fran
moj = Toporišič, J.
nk/Nk = novo knjižno (pri Pleteršniku)
NOB = Narodnoosvobodilni/a boj/borba
NSS = Nova slovenska skladnja
NTPD = Tiga noviga testamenta ena dulga predgovor
NUK = Narodna in univerzitetna knjižnica (Ljubljana)
OZD = organizacija združenega dela
P. = Pleteršnik, M.
P = Prešeren, F.
PA = Pedagoška akademija (Ljubljana, Maribor)
RK = Rdeči križ
RTV = Radiotelevizija Ljubljana
SAZU = Slovenska akademija znanosti in umetnosti

SBL = Slovenski biografski leksikon
SFRJ = Socialistična federativna republika Jugoslavija
SJLK = Slovenski jezik, literatura in kultura
SKJ 1, 2, 3, 4 = Slovenski knjižni jezik 1, 2, 3, 4 (1965, 1966, 1967, 1970)
SOZD = Socialistična organizacija združenega dela
SP 1935 = Slovenski pravopis 1935
SP 1950 = Slovenski pravopis 1950
SP 1962 = Slovenski pravopis 1962
SP novi = Slovenski pravopis 2001
SPor = Slovenski poročevalec
SR = Slavistična revija črtati!!
SPL = Svetega Pavla listvvi
SSKJ = Slovar slovenskega knjižnega jezika
SR = Slavistična revija
SS 1976 = Slovenska slovnica 1976
SSJKKŠ = Slovnica slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem
SZDL = Socialistična zveza delovnega ljudstva
TCK ... EP = Ta celi catechismus, Eni Psalmi
TCPD = Ta Celi Psalter Daidou
TNTEDP = Ta noviga testamenta ena dolga predgvvor, Ene duhovne pesmi
TOZD = temeljna organizacija združenega dela
TPPSNTI = Ta prvi psalm shnega tremi islagami
ZIS = Zvezni izvršni svet
ZSMS = Zveza socialistične mladine Slovenije
Ž = Župančič, Oton

LINGUISTICA ET PHILOLOGICA

- 20 • Jože Toporišič: *Stilnost in zvrstnost* (2008)
- 19 • J. Ž. V. Popovič / J. S. V. Popowitsch: *Glossarium Vindicum* (2007)
- 18 • Kozma Ahačič: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem* (2007)
- 17 • Helena Jazbec: *Nemške izposojenke pri Trubarju* (2007)
- 16 • Danila Zuljan Kumar: *Narečni diskurz* (2007)
- 15 • Pavle Merkù: *Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu* (2006)
- 14 • Nataša Jakop: *Pragmatična frazeologija* (2006)
- 13 • Jože Toporišič: *Besedjeslovne razprave* (2006)
- 12 • Helena Dobrovoljc: *Slovenska teorija jezikovne naravnosti* (2005)
- 11 • Aleksandra Bizjak: *Pridiga kot žanr* (2005)
- 10 • France Novak: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* (2004)
- 9 • Jerica Snoj: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov* (2004)
- 8 • Andreja Žele: *Glagolska vezljivost: iz teorije v slovar* (2003)
- 7 • Jože Toporišič: *Oblikoslovne razprave* (2003)
- 6 • France Bezljaj: *Zbrani jezikoslovni spisi 1 in 2* (2003)
- 5 • Primož Jakopin: *Entropija v slovenskih leposlovnih besedilih* (2002)
- 4 • Andreja Žele: *Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)* (2001)
- 3 • Jerneja Gros: *Samodejno tvorjenje govora iz besedil* (2000)
- 2 • Alenka Šivic Dular: *Besedna družina iz korena *god- v slovanskih jezikih* (1999)
- 1 • Varja Cvetko Orešnik: *K metodologiji preučevanja baltoslovansko-indoiranskih jezikovnih odnosov* (1998)

JOŽE TOPORIŠIČ je bil rojen 11. oktobra 1926 na Mostecu pri Brežicah. Njegovo šolanje se je začelo v Dobovi, nadaljevalo na klasični gimnaziji v Mariboru s prekinitvijo za časa vojne, ko je bil od 1941 do 1945 izseljen v Šlezijo. Po maturi 1947 je v Ljubljani 1952 dokončal študij slavistike (slovenistike in rusistike), eno leto služboval kot profesor na gimnaziji Novo mesto, nato pa do leta 1965 kot lektor za slovenski jezik na Filozofski fakulteti v Zagrebu. V študijskem letu 1962/63 se je kot humboldtovec izpopolnjeval iz fonetike na Univerzi v Hamburgu in 1963 obranil doktorat filoloških znanosti na Univerzi v Ljubljani. Po letu 1965 je vse do upokojitve 1996 deloval na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je tudi ustanovil posebno katedro slovenistike za slovenski knjižni jezik in stilistiko. Leta 1991 je postal izredni in leta 1997 redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Prejel je več priznanj (dve v tujini), med temi je najvišje Srebrni častni znak svobode Republike Slovenije.

Je avtor številnih knjig in znanstvenih razprav ter strokovnih sestavkov (vseh je čez tisoč), bil je član mnogih komisij Mednarodnega slavističnega komiteja, dejaven za osnovno, srednje in visoko šolstvo, bil gostujoči profesor v Regensburgu, Gradcu (dvakrat) in Celovcu (trikrat), dalj časa tudi v Moskvi in Novem Sadu, raziskovalni profesor (rusistični) na Univerzi v Čikagu, posamezna predavanja je imel na mnogih univerzah Evrope in tudi v ZDA.